

Scientific Journal

VIRTUS

#30, January, 2019
published since 2014

2019

ISSN 2410-4388 (Print)
ISSN 2415-3133 (Online)

Scientific Journal *Virtus*
Issue # 30, January, 2019
Published since 2014

Recommended for publication by the Academic Council of Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (the proceedings No.1 February 19, 2019)

Founder: Scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Publisher: Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

Partners:

- + Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine);
- + Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine);
- + Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- + SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- + Consortium for Enhancement of Ukrainian Management Education (Ukraine);
- + Pomeranian Academy in Slupsk (Poland);
- + Baku Islamic University (Azerbaijan);
- + University of the town of Nish (Serbia);
- + Zielonogorski University (Poland);
- + Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M.A. Zhurba - January # 30, 2019. - 288 p.

Editor-in-Chief:

Zhurba M.A., Ph.D., professor, Head of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief:

Kuzmichenko I.O., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);

Talishinski E.B., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan);

Starichenko E.V., Head of Analytical Department of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Mainhandling Editor:

Kravchenko Yu.V., Manager on international cooperation of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Journal Indexing:

✓ **Google Scholar** is a freely accessible web search engine that indexes the full text or metadata of scholarly literature across an array of publishing formats and disciplines. The Google Scholar index includes most peer-reviewed online academic journals and books, conference papers, theses and dissertations, preprints, abstracts, technical reports, and other scholarly literature, including court opinions and patents. Google Scholar's database contains roughly 389 million documents including articles, citations and patents making it the world's largest academic search engine.

✓ **Scientific Indexing Services (SIS) (USA)** is academic database which provides evaluation of prestigiousness of journals. The evaluation is carried out by considering the factors like paper originality, citation, editorial quality, and regularity & international presence.

✓ **Citefactor (USA)** is a service that provides access to quality controlled Open Access Journals. The Directory indexing of journal aims to be comprehensive and cover all open access scientific and scholarly journals that use an appropriate quality control system, and it will not be limited to particular languages or subject areas.

✓ **ResearchBib** is open access with high standard indexing database for researchers and publishers. Research Bible may freely index journals, research papers, call for papers, research position.

✓ **Scientific Journal Impact Factor (SJIFactor)** is an international, recognized platform for promoting scientific achievements, as well as supporting publishers and scientific communities interested in state-of-the art research activities in innovation and applied science areas.

✓ **Directory of Research Journal Indexing (DRJI)** is to increase the visibility and ease of use of open access scientific and scholarly journals thereby promoting their increased usage and impact. DRJI supply champion has access to global-renowned content in all discipline areas including magazine and journal articles. DRJI advocate, educate, and provide the central resource for indexing.

✓ **International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF)** – academic database was organized with the aim of creating an open platform for scientific research around the world. IIJIF provides the necessary communication of scholars, editors, publishers and conference organizers, through its exclusive services: provides indexing of scientific journals (calculates the impact factor), forms a list of national/international conferences and journals.

**Certificate of Mass Media Registration:
KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.**

Journal Editorial Staff Contact Information.
e-mail: virtustoday@gmail.com
website: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

© Authors of the Articles, 2019.

© Scientific Journal «Virtus», 2019.

Editorial Board:

Aliyeva S.I., Ph.D., professor, Institute of History National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Aliyeva S.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyeva Y.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyev M.N., Ph.D., professor, Baku State University (Azerbaijan).

Arslan C.H., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Bohonkova J.A., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Chyzhova O.M., Ph.D., professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

Ciftci S.S., Ph.D., associate professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

De Serio B., Ph.D., professor, University of Foggia President of AIM (Italy).

Dombi-Fáy A., prof. dr., CSc, PhD, dr. hab., Professor of Pedagogy, Faculty of Education Hungary, Szeged University "Juhász Gyula" (Hungary).

Drachuk O.P., Ph.D., associate professor, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya (Ukraine).

Fóris-Ferenczi R., Ph.D., associate professor, Docent, Vice-dean, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Hamarta E.S., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Huzhva O.P., Ph.D., professor, Ukrainian State Academy of Railway Transport (Ukraine).

Jovanovic P., Ph.D., professor, University of the town of Nish (Serbia).

Kalko I.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Karabacak N.N., Ph.D., associate professor, Recep Tayyip Erdogan University (Turkey).

Karlovitz Já.T., Ph.D., associate professor, Óbuda University (Hungary).

Kasyanova O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kasyanova V.A., Ph.D., associate professor, Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Komarevtseva I.A., Ph.D., professor, SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Korotkova E.A., Ph.D., associate professor of social and humanities science Department of Donbas State Technical University (Ukraine).

Kravchuk O.O., Ph.D., professor, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute (Ukraine).

Mennell S., Ph.D., professor, University College Dublin (Ireland).

Mihailovic S., Ph.D., professor, Institute of Serbian Culture Pristina-Leposavic (Serbia).

Moskalyova L.Yu., Ph.D., professor Melitopol Bogdan Khmelnytsky State University (Ukraine).

Okulicz-Kozaryn W., dr.hab., MBA, Member of the International Scientific Association of Economists and Jurists "Consilium" (Switzerland).

Pagava O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Polishchuk O.P., Ph.D., professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Polovyi M.A., Ph.D. in History, D.Sc. in Political Science, professor, Vasyl Stus Donetsk National University (Ukraine).

Potapenko E.V., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine).

Sapenko R., Ph.D., professor, Zielonogorski University (Poland).

Shpak D.O., Ph.D., associate professor, Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts (Ukraine).

Radchenko O.V., Ph.D., professor, Pomeranian Academy in Slupsk (Poland).

Rohit Kumar Verma, B.com.LL.b, Poet & Researcher, Writer, Institute of Law Jiwaji University (India).

Shchudlo S., Ph.D., professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine).

Stoffa Ján, prof. Ing., DrSc., emeritus professor, Palacký University in Olomouc (Czech Republic).

Stoffová V., prof. Ing., CSc., Ph.D., Department of Mathematics and Informatics, Faculty of Education, Trnava university in Trnava (Slovakia).

Svintsitska O.I., Ph.D., associate professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Szamosközi I., dr., professor, the Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Takács M., prof., dr., Ph.D., professor, Hungarian Language Teacher training Faculty, University of Novi Sad, Subotica (Serbia).

Torgyik Ju., Ph.D., professor, Kodolányi János College (Hungary).

Tsyurupa M.V., Ph.D., professor, National University of Defense of Ukraine (Ukraine).

Ustymenko-Kosorich O.A., Ph.D., professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Vveinhardt J., Ph.D., professor, Vytautas Magnus University, Lithuanian Sports University (Lithuania).

Yeremenko A.M., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Zhurba A.M., Ph.D., associate professor of Department of Social Disciplines and Humanities Donbas State Technical University (Ukraine).

Zavatskaya N.Yev., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

The authors of materials are responsible for plagiarism, accuracy of the represented facts, quotes, figures and surnames. Editorial staff reserves the right for insignificant editing and reduction and also literary revision of the articles (with preservation of the main conclusions and style of the author). The editorial board of the journal may not share world outlook of the authors.

CONTENT

PHILOSOPHY

- Hanaba S.A.**
STANDARDIZATION AS A MANIFESTATION
OF THE REPRESSIVE NATURE OF EDUCATION:
THE EXPERIENCE OF THE WESTERN PHILOSOPHY
OF EDUCATION 12
- Goncharov H.M.**
«DO NOT LIVE BETTER», BUT «TO BE BETTER» –
THE EXISTENTIAL PATH AND PHILOSOPHICAL
WAY OF LIFE OF PHILOSOPHER
GREGORY SAVICH SKOVORODA 17
- Mohammad A.S.**
SOCIAL REALITY AS A COMPLEX
PSYCHOMETRIC ENVIRONMENT 22
- Pushonkova O.A.**
PHILOSOPHY OF THE EXCLUSION OF COLOR
IN VALUE DIMENSIONS OF THE WORLD
MASTERING: UNIVERSALS AND PRACTICE 26
- Rokhman B.M.**
THE ROLE OF THE PHENOMENON OF FREEDOM
IN THE FORMATION OF THE HUMAN SPIRIT 31
- Savchuk O.I.**
CATHOLIC DOGMA ABOUT THE ASSUMPTION
OF THE THEOTOKOS (1950): HISTORICAL AND
THEOLOGICAL ASPECTS 35
- Stepyko M.T.**
POLITICISING ETHNICITY AS THE DETERMINING FACTOR
OF «FREEZING» OF CONFLICTS 38

PSYCHOLOGY

- Barchi B.V.**
ON THE PROBLEM OF THE UNEMPLOYED
PSYCHOLOGICAL STATE 42
- Volodchenko Zh.M., Kondratiev I.M.**
SOCIAL ISOLATION OF OLDER TEENAGERS IN
PEER ENVIRONMENT AS A SOCIAL PROBLEM 46
- Karpiuk Yu.Ya.**
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES
OF THE DEVELOPMENT OF MORAL TOLERANCE
DURING ADOLESCENCE 50
- Chaikina N.A.**
PSYCHOLOGICAL STRATIFICATION OF YOUTH
INFORMAL ASSOCIATIONS 57
- Chuyko H.V., Komisaryk M.I., Mindresku M.S.**
PROBLEM OF SELF-PRESENTATION IN PSYCHOLOGY 60

PEDAGOGY

- Bereka V.Y.**
PROBLEMS OF ESTIMATION OF THE LEVEL OF
FORMATION OF NEEDS OF PEDAGOGICAL CREATIVITY
OF EMPLOYEES OF PRESCHOOL INSTITUTIONS 64
- Valiiova T.B.**
THEORETICAL BASIS OF STUDENTS'
PROFESSIONAL ADAPTATION IN HIGHER
EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS 68
- Vorona P.V., Vorona L.I.**
MANAGING SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL TEAM
WITH CONSIDERING THE CREATIVE ACQUISITION
OF A. MAKARENKO AND THE MAIN PROVISIONS
OF MANAGEMENT 72
- Hryshyna O.S.**
FORMING OF THE COMMUNICATIVE LITERACY
OF THE FUTURE MEDICAL PROFESSIONAL 75
- Gutnyk W.M.**
ISSUE OF PHONETIC KNOWLEDGE AND WAYS
OF ITS PROVISION IN GERMAN LANGUAGE
TEACHER TRAINING PROCESS 78
- Demchenko D.I.**
MOTIVATION IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE
LAWYERS FOREIGN LANGUAGE 83
- Dovga M.M.**
WORK FEATURES OF YOUNG FAMILY
SOCIAL WORKER 86
- Zaderey N.M., Melnyk I.Y., Nefodova G.D.**
THE USAGE OF AUGMENTED AND VIRTUAL
REALITY TECHNOLOGIES IN STUDENTS'
EDUCATIONAL ACTIVITY 90
- Ivanova V.V.**
ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL
CONDITIONS FOR IMPLEMENTATION OF THE
PEDAGOGICAL SUPPLY OF SOCIAL-PERSONAL
DEVELOPMENT OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE 95
- Kolyada I.V.**
READING APPROACHES IN ENGLISH LANGUAGE 100
- Krupenyina N.A.**
CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL
NEEDS IN CULTURAL SPACE OF ISLAM 103
- Kriukova G.O., Mostovshchykova D.O.**
RECOMMENDED TRAINING TASKS FOR THE
DEVELOPMENT OF CREATIVE SKILLS IN THE PROCESS
OF WORK ON THE STYLIZATION OF THE LANDSCAPE
(EDUCATIONAL DISCIPLINE "COMPOSITION") 106

Marushkevych A.A., Levytska L.A., Postoiuk N.V. COMPETENCE AS A COMPONENT OF FORMING VALUABLE ORIENTATIONS OF STUDENTS.....	109
Moiseienko I.M. DETERMINATION OF AUTOMATIC SYMPTOMS IN SCIENTIFIC RESEARCHES OF 40 60TH YEARS OF XX CENTURY	117
Ostapenko A.K. USE OF COMPUTER TESTING IN MONITORING QUALITY KNOWLEDGE FUTURE EDUCATIONAL MANAGER	120
Pyatikop I.B., Bukovska I.Y. PROBLEMS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES OF PROFESSIONAL DIRECTION IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS	124
Pats L.I. TESTING AS A MEANS OF ASSESSMENT AND CORRECTION OF FOREIGN STUDENTS KNOWLEDGE IN THE UKRAINIAN LANGUAGE	129
Plotnikova M.A., Hluboka S.V. PEDAGOGICAL MODELING AS A PROFESSIONAL METHOD OF THE ORGANIZATION OF DISTANCE EDUCATION PROCESS IN HIGHER EDUCATION	132
Popkova E.I., Naumenko N.P. DEFINING ASPECTS OF TRAINING PEDAGOGICAL STAFF OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS (CONSULTANTS) FOR PROFESSIONAL GUIDANCE ACTIVITIES	136
Rozman I.I. A SYNERGISTIC APPROACH TO THE STUDY OF PEDAGOGICAL PERSONALITIES	140
Romaniuk S.M., Shchokina T.M. ANALYSIS OF NEW METHODOLOGY OF DEVELOPING PROFESSIONAL FOREIGN LANGUAGE COURSE PROGRAMS FOR BACHELORS OF INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS	143
Savchenko I.V., Vergun T.I. PEDAGOGICAL TOOLS AND TECHNIQUES DESIGN OF THE EDUCATIONAL PROCESS ON THE BASIS OF DISTANCE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES	150
Strazhnikova I.V., Yehorova I.V. REGIONAL ASPECT OF PROBLEMS OF MODERN PROFESSIONAL AND TECHNICAL EDUCATION OF UKRAINE WITHIN THE FRAMEWORK OF THE PROJECT ERASMUS +	154
Tovt V.A., Dzhugan L.M. PROFESSIONAL COMPETENCIES OF PHYSICAL TRAINING TEACHERS TO RESOLVE CONFLICT SITUATIONS.....	158

Umuarov K.T., Konkova T.M. KEY PRINCIPLES OF LEXICAL COMPETENCY FORMATION OF STUDENTS OF TECHNICAL UNIVERSITIES AT THE LECTURES OF FOREIGN LANGUAGE	162
Chemodanova M.F. PEDAGOGICAL AND SUGGESTION METHOD IN TEACHING ENGLISH	166
Shenderuk O.B. ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF PROJECT- BASED LEARNING IN TEACHING ENGLISH	168
Shumeiko Z.E. INFLUENCE OF THE INTERNET-COMMUNICATION'S LANGUAGE ON THE FORMATION OF THE LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE EMPLOYEES OF THE STATE CRIMINAL EXECUTIVE SERVICE	171
Yatsyna S.M. USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES AT UKRAINIAN LESSONS AT PRIMARY SCHOOL	175

PHILOLOGY

Azhogina N.V. THE ROLE OF THE COMMENTARY IN THE PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC SYSTEM DISCOURSE AS AN ENGLISH COMMUNICATION PROJECT.....	179
Almugheed Amjad Mohammad Mahmoud LEXICOGRAPHIC REPRESENTATION OF THE KEY WORD CONCEPT ARAB	185
Visych O.A. ADAPTIVE METADRAMA IN LESYA UKRAINKA'S CREATIVITY (ON THE EXAMPLE OF ECHOES WITH PLAYS BY GERHART HAUPTMANN).....	188
Savchenko Z.V. POLITICAL SCIENCE RECEPTION OF THE NOVEL «LORD OF FLIES» BY WILLIAM GOLDING	192
Khodarieva I.M. LOVE AS AN ONTOLOGICAL CONCEPT OF INDIVIDUAL STYLE OF PAVLO ZAHREBELNYI	197

HISTORY

Andreyko V.I. UKRAINIAN-SLOVAKIAN AND UKRAINIAN- CZECH DIPLOMATIC RELATIONSHIP BETWEEN THE PERSONALITY PRIZE	201
Doiar L.V. DECAY OF THE ROMANOV'S EMPIRE.....	205

Ihnatenko M.M.
LABOR RESOURCES OF UKRAINIAN
AGRICULTURAL SECTOR (1990-2000): GENERAL
CHARACTERISTICS AND CHANGE TRENDS 209

Korzun O.V.
SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS OF SCIENTISTS
OF UKRAINIAN RESEARCH INSTITUTE
OF MECHANIZATION AND ELECTRIFICATION
OF AGRICULTURE ARE IN YEARS
OF THE SECOND WORLD WAR 212

Kuzminsky E.G.
BEGINNING OF FORMATION OF UKRAINIAN
LITERARY UNITS IN EUROPE IN 1921-1945 216

Kuzminets N.P.
CONDUCTING THE CONFECTIONARY CHURCH POLICY
IN THE SEASONS OF THE BEGINNING OF THE 1920 222

Pasitska O.I.
PARTICIPATION OF THE UKRAINIANS FROM
HALYCHYNA IN LOCAL AND WORLD FOLK
ART EXHIBITIONS IN THE 1920 s – 1930 s. 227

Slotyuk P.V.
THE NATURE OF THE WAR IN THE
CONCEPTS OF N. MAKIAVELLI 231

Sokolova L.S.
VOLODYMYR DOROSHENKO –
ENTHUSIAST OF UKRAINIAN CULTURE 240

STATE ADMINISTRATION AND LAW

Gubar O.V.
VALUES OF PUBLIC ADMINISTRATION
IN THE AREA OF BIOLOGICAL SECURITY 243

Kosheleva L.Y.
TRANSFORMATION OF PUBLIC MANAGEMENT
OF THE PROCESS OF SOCIALIZATION IN THE
CONDITIONS OF INSTABILITY 248

Kustova S.N.
THE ORETICAL PRINCIPLES OF THE STATE
REGULATION OF FINANCING POLITICAL
PARTIES: EU AND UKRAINE 251

Lytvynenko V.A.
EVOLUTION OF THE PLACE AND THE ROLE
OF PERSONNAL MANAGEMENT SERVICES
FOR PUBLIC SERVICE IN UKRAINE 260

Malygina I.V.
FORMATION OF PERSONNEL POLICY IN EDUCATION
IN UKRAINE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES 264

POLITOLOGY

Panchuk R.M.
COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE
STATES OF THE BALTIC-BLACK SEA REGION 270

Stebiak D.M.
THE ROLE OF THE RELIGIOUS FACTOR OF
PRESIDENTIAL ELECTIONS J. KENNEDY 277

ECONOMICS

Donii N.Ye., Kravchuk A.V.
CRITICAL THINKING AS AN INTANGIBLE CAPITAL
IN THE SPACE OF THE POST-INFORMATION SOCIETY 281

Mazur V.S., Mazur N.S.
STRATEGY OF POSITIONING – FOCUS TOOL
OF TARGET CONSUMER 285

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Ганаба С.О.
 (СТАНДАРТ)ИЗАЦІЯ ЯК ПРОЯВ РЕПРЕСИВНОЇ
 ПРИРОДИ НАВЧАННЯ: ДОСВІД ЗАХІДНОЇ
 ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ..... 12

Гончаров Г.М.
 «НЕ ЖИТИ КРАЩЕ», А «БУТИ КРАЩИМ» –
 БУТТЄВИЙ ШЛЯХ І ФІЛОСОФСЬКИЙ СПОСІБ
 ЖИТТЯ ФІЛОСОФА ГРИГОРІЯ САВИЧА СКОВОРОДИ..... 17

Мохаммад Амери С.
 СОЦИАЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ
 КАК ПСИХОМЕРНАЯ СРЕДА 22

Пушонкова О.А.
 ФІЛОСОФІЯ ВИКЛЮЧЕННЯ КОЛЬОРУ
 В ЦІННІСНИХ ВИМІРАХ ОСВОЄННЯ СВІТУ:
 УНІВЕРСАЛІЇ ТА ПРАКТИКИ..... 26

Рохман Б.М.
 РОЛЬ ФЕНОМЕНУ СВОБОДИ У ФОРМУВАННІ
 ЛЮДСЬКОГО ДУХУ..... 31

Савчук О.І.
 КАТОЛИЦЬКА ДОГМА ПРО ВНЕБОВЗЯТТЯ
 БОГОРОДИЦІ (1950 Р.): ІСТОРИЧНИЙ
 І ТЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ 35

Степико М.Т.
 ПОЛІТИЗАЦІЯ ЕТНІЧНОСТІ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ
 ЧИННИК «ЗАМОРОЖУВАННЯ» КОНФЛІКТІВ..... 38

ПСИХОЛОГІЯ

Барчі Б.В.
 ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ
 ОСІБ ЯКІ ВТРАТИЛИ РОБОТУ 42

Володченко Ж.М., Кондратьєв І.М.
 СОЦІАЛЬНА ІЗОЛЯЦІЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ
 У СЕРЕДОВИЩІ ОДНОЛІТКІВ ЯК
 СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА 46

Карпюк Ю.Я.
 ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
 РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ
 У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ 50

Чайкіна Н.О.
 ПСИХОЛОГІЧНА СТРАТИФІКАЦІЯ МОЛОДІЖНИХ
 НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ..... 57

Чуйко Г.В., Комісарик М.І., Миндреску М.С.
 ПРОБЛЕМА САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ У ПСИХОЛОГІЇ..... 60

ПЕДАГОГІКА

Берека В.Є.
 ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ
 СФОРМОВАНOSTІ ПОТРЕБ ПЕДАГОГІЧНОЇ
 ТВОРЧОСТІ У ПРАЦІВНИКІВ
 ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ 64

Валійова Т.Б.
 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ
 СТУДЕНТІВ У ВИЩІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ 68

Ворона П.В., Ворона Л.І.
 УПРАВЛІННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМ
 КОЛЕКТИВОМ З ВРАХУВАННЯМ ТВОРЧОГО
 НАДБАННЯ А.С. МАКАРЕНКА ТА ОСНОВНИХ
 ПОЛОЖЕНЬ МЕНЕДЖМЕНТУ..... 72

Гришина О.С.
 ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ГРАМОТНОСТІ
 МАЙБУТЬОГО МЕДИЧНОГО ФАХІВЦЯ 75

Гутник В.М.
 ПРОБЛЕМА ФОНЕТИЧНИХ ЗНАНЬ ТА ШЛЯХІВ
 ЇХ НАДАННЯ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ
 ВЧИТЕЛІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ..... 78

Демченко Д.І.
 МОТИВАЦІЯ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ
 ЮРИСТІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ 83

Довга М.М.
 ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО
 ПРАЦІВНИКА З МОЛОДИМИ СІМ'ЯМИ..... 86

Задерей Н.М., Мельник І.Ю., Нефьодова Г.Д.
 ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ДОПОВНЕНОЇ
 ТА ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В НАВЧАЛЬНІЙ
 ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ 90

Іванова В.В.
 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
 РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ
 СОЦІАЛЬНО-ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ
 ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ..... 95

Коляда І.В.
 МЕТОДИ ЧИТАННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ..... 100

Крупенина Н.А.
 ДІТИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ
 В КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ІСЛАМА 103

Крюкова Г.О., Мостовщикова Д.О.
 РЕКОМЕНДОВАНІ НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ
 РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ВМІНЬ В ПРОЦЕСІ РОБОТИ
 НАД СТИЛІЗАЦІЄЮ ПЕЙЗАЖУ (НАВЧАЛЬНА
 ДИСЦИПЛІНА «КОМПОЗИЦІЯ») 106

Марушкевич А.А., Левицька Л.А., Постоюк Н.В.
КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ
ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ 109

Мойсеєнко І.М.
ВИЗНАЧЕННЯ СИМПТОМІВ АУТИЗМУ У НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ 40-60-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ 117

Остапенко А.К.
ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНОГО
ТЕСТУВАННЯ В МОНИТОРИНГУ ЯКОСТІ ЗНАТЬ
МАЙБУТНЬОГО МЕНЕДЖЕРА ОСВІТИ 120

П'ятикоп І.Б., Буковська І.Ю.
ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ У ВИЩОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ 124

Пац Л.І.
ТЕСТУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ОЦІНЮВАННЯ
Й КОРЕКЦІЇ ЗНАТЬ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ 129

Плотнікова М.А., Глубока С.В.
ПЕДАГОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ
ЯК ПРОДУКТИВНИЙ МЕТОД ОРГАНІЗАЦІЇ
ПРОЦЕСУ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ У ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ 132

Попкова Е.І., Науменко М.П.
ВИЗНАЧАЛЬНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ
ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ
ОСВІТИ (КОНСУЛЬТАНТІВ) ДО
ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 136

Розман І.І.
СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ЩОДО ВИВЧЕННЯ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ПЕРСОНАЛІЇ 140

Романюк С.М., Щокіна Т.М.
АНАЛІЗ НОВОЇ МЕТОДОЛОГІЇ СТВОРЕННЯ ПРОГРАМ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПРОФЕСІЙНА
ІНОЗЕМНА МОВА» ДЛЯ БАКАЛАВРІВ ЗА
СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «МІЖНАРОДНЕ ПРАВО»
ТА «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ» 143

Савченко І.В., Вергун Т.І.
ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСОБИ ТА ПРИЙОМИ
ПРОЕКТУВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА
ОСНОВІ ДИСТАНЦІЙНИХ ОСВІТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ 150

Стражнікова І.В., Єгорова І.В.
РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОЇ
ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
В РАМКАХ ПРОЕКТУ ERASMUS+ 154

Товт В.А., Джуган Л.М.
ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ У ВИРІШЕННІ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ 158

Умяров К.Т., Конькова Т.М.
ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ ПРОЦЕСУ
ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ
СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ НА ЗАНЯТТЯХ
З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 162

Чемоданова М.Ф.
ПЕДАГОГІЧНИЙ І СУГЕСТИВНИЙ МЕТОД
ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 166

Шендерук О.Б.
ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ПРОЕКТНОГО НАВЧАННЯ
У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 168

Шумейко З.Є.
ВПЛИВ МОВИ ІНТЕРНЕТ-СПІЛКУВАННЯ
НА ФОРМУВАННЯ МОВНОКОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ 171

Яцина С.М.
ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ 175

ФІЛОЛОГІЯ

Ажогіна Н.В.
РОЛЬ КОМЕНТАРЯ У СИСТЕМІ
ПРОФЕСІЙНО-НАУКОВОГО ДИСКУРСУ
ЯК ОБ'ЄКТУ АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ 179

Алмугхид Амджад Мохаммад Махмуд
ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ
КЛЮЧЕВОГО СЛОВА КОНЦЕПТА АРАБСКИЙ 185

Вісич О.А.
АДАПТИВНА МЕТАДРАМА В ТВОРЧОСТІ
ЛЕСІ УКРАЇНКИ (НА ПРИКЛАДІ ПЕРЕГУКІВ
З П'ЄСАМИ ГЕРГАРТА ГАУПТМАНА) 188

Савченко З.В.
ПОЛІТОЛОГІЧНА РЕЦЕПЦІЯ РОМАНУ
ВІЛЬЯМА ГОЛДІНГА «ВОЛОДАР МУХ» 192

Ходарева І.М.
ЛЮБОВ ЯК ОНТОЛОГІЧНЕ ПОНЯТТЯ
ІДІОСТИЛЮ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО 197

ІСТОРІЯ

Андрейко В.І.
УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКІ ТА УКРАЇНСЬКО-
ЧЕСЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ ЗНОСИНИ КРИЗЬ
ПРИЗМУ ОСОБИСТОСТІ 201

Дояр Л.В.
ЗАНЕПАД ІМПЕРІЇ РОМАНОВИХ 205

Ігнатенко М.М.

ТРУДОВІ РЕСУРСИ УКРАЇНСЬКОГО АГРАРНОГО
СЕКТОРА (1990-2000-Х РР.): ЗАГАЛЬНА
ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН 209

Корзун О.В.

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ ВЧЕНИХ УКРАЇНСЬКОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ МЕХАНІЗАЦІЇ
ТА ЕЛЕКТРИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 212

Кузьминський Є.Г.

ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ
ЛІТЕРАТУРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ЄВРОПІ
У 1921-1945 РОКАХ 216

Кузьмінець Н.П.

ПРОВЕДЕННЯ КОНФІСКАЦІЙНОЇ ЦЕРКОВНОЇ
ПОЛІТИКИ НА ПОДІЛЛІ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РОКІВ..... 222

Пасіцька О.І.

УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ У МІСЦЕВИХ ТА
СВІТОВИХ ВИСТАВКАХ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА
У 20-30-Х РОКАХ ХХ СТ. 227

Слотюк П.В.

ПРИРОДА ВІЙНИ В КОНЦЕПТАХ Н. МАКІАВЕЛЛІ..... 231

Соколова Л.С.

ВОЛОДИМИР ДОРОШЕНКО –
ЕНТУЗІАСТ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ 240

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВО

Губар О.В.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
У СФЕРІ БІОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ 243

Кошелева Л.Е.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО
УПРАВЛЕННЯ ПРОЦЕСАМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ 248

Кустова С.М.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ
ПАРТІЙ: ЄС ТА УКРАЇНА 251

Литвиненко В.А.

ЕВОЛЮЦІЯ МІСЦЯ І РОЛІ СЛУЖБ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ НА ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ В УКРАЇНІ 260

Малигіна І.В.

ФОРМУВАННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ
В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 264

ПОЛІТОЛОГІЯ

Панчук Р.М.

БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКИЙ СОЮЗ ЯК ОСНОВА ДЛЯ
ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ..... 270

Стебляк Д.М.

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОГО ФАКТОРУ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ
ВИБРОРАХ ДЖ. КЕННЕДІ..... 277

ЕКОНОМІКА

Доній Н.Є., Кравчук Г.В.

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК НЕМАТЕРІАЛЬНИЙ
КАПІТАЛ В ПРОСТОРІ ПОСТІНФОРМАЦІЙНОГО
СУСПІЛЬСТВА 281

Мазур В.С., Мазур Н.С.

СТРАТЕГІЯ ПОЗИЦІОНУВАННЯ – ІНСТРУМЕНТ
ФОКУСУВАННЯ ЦІЛЬОВИХ СПОЖИВАЧІВ 285

Preface

Dear colleagues! We have prepared the following 30th issue of our journal. In this issue we propose you 64 research papers which were represented by the authors from various fields. We hope you will be interested in them.

The founder of the journal is a scientific public organization "Sobornist". Our aim is the promotion of science, education and culture to enrich the world-wide spiritual potential and the revival of the society moral foundations and consolidation of the scientific community for the implementation of joint scientific projects, preparation of textbooks, monographs, training manuals, development and improvement of educational multimedia and online courses on actual problems of modern science.

One of our main projects is conduction of the annual international scientific and practical conferences: "Labyrinth of Reality", "Religion, religiosity, philosophy and the Humanities in the Modern Information Space: National and International Aspects", "Human Virtual: New Horizons, "Topical Issues, Problems and Prospects of Development of Humanitarian Knowledge in Modern Information Space: National and International Aspects". More than 3,600 scientists and researchers took part in the work of these conferences.

We are constantly working on development and popularization of our journal, and it gives us the opportunity to get into prestigious international scientometric databases.

In April 2016 the contract on scientific cooperation and a joint edition of our journal with the Centre of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" was signed. The cooperation of canadian and Ukrainian scientists and researchers has opened additional opportunities for the development of the scientific journal "Virtus". This event promoted also the implementetation of joint projects,namely the development of author courses and seminars and trainers.

Since 2017 the journal will be published 10 times a year. We are encouraged that the editorial board is constantly updated with new scientists (experts) from different countries of the world. Today, the editorial board includes scientists from 15 countries: Azerbaijan, Hungary, Italy, Ireland, India, Canada, Lithuania, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Switzerland, Turkey, Czech Republic, Ukraine.

According to the decision of the journal editorial board, we print the e-mail addresses of the authors of the publications that enables the interested readers to contact them personally.

We pay special attention to the review of the submitted materials, which is a necessary prerequisite for modern editions. The peer review process consists of three stages:

I stage. Firstly the received publication is checked for compliance with technical requirements and assessed of its compliance to subject of the journal.

II stage. The manuscript passes double-blind peer-reviewed. The first is a blind peer review by the members of the editorial board of the journal for relevant areas: neither the authors nor the reviewers do not know each other. Also, this stage involves checking articles for plagiarism, however, in accordance with the terms of publications, full responsibility for the borrowing of material and copyright violation lies on the author of the publication.

III stage. The second review is carried out by the higher educational establishments (Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University and Lugansk Institute of Post-graduate Pedagogical Education) and scientific organization "Sobornist". After completion of the whole review process and receiving of positive result, the journal is considered on academic councils of the higher educational institutions. Only after the decision of the academic council about printing of the scientific journal Virtus it is passed to the publisher.

We address with the words of sincere gratitude to all who responded to our projects in this hard time who supported them by submitting materials, readiness for collaboration. Thank you for your help, useful advices, a wide response, interest in the declared range of problems! We hope that this experience will have continuation for more years and our new project – journal Virtus will be also productive.

Dear colleagues! We pay your attention that the edition of the journal is carried out on democratic principles and consequently each scientist has the right to express his opinion on various questions, sometimes sharp enough and debatable. Pay attention that sometimes the editorial board may not share the position on various questions expressed stated by the authors.

The editorial staff of the journal Virtus is ready for expansion of colloboration with Ukrainian and foreign partners and invite heads of higher educational establishments and their structural divisions, chairs, faculties for the common continuation of the started work.

**Best regards,
Ph.D., professor, Editor-in-Chief
Scientific Journal «Virtus»**

M. Zhurba

Philosophy

УДК 101.1; 371.13

Ганаба С.О.,

д.філос.н., доцент, професор кафедри педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
sveta_ganaba@ukr

Україна, м. Хмельницький

(СТАНДАРТ)ИЗАЦІЯ ЯК ПРОЯВ РЕПРЕСИВНОЇ ПРИРОДИ НАВЧАННЯ: ДОСВІД ЗАХІДНОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

У статті аналізується проблема феномену відчуження знань як символічного насилля в царині освіти, звертається увага на викривлення природи освітніх функцій, втрату їх здатності виконувати своє призначення в розкритті та розвитку індивідуального потенціалу особистості. Метою статті є аналіз ідей представників західної філософії освіти щодо репресивності освіти, які можуть бути продуктивними у створенні особистісно вільного простору освіти. Методи: феноменологічний підхід уможливив пояснення репресивної природи освіти, через поняття відчуження розкрито елімінацію суб'єкт-об'єктних відносин.

У реаліях суспільного життя освіта не може уникнути виконання двох своїх покликань – антропологічного та соціального. Між цими освітніми місіями існує певний внутрішній конфлікт. Індикатором посилення чи послаблення цієї напруженості є рівень виконання освітою свого основного призначення, а саме: допомогти й дати можливість людині самовизначитися, дізнатися, хто вона є як особистість, відкрити свої зацікавлення та здібності тощо. За умов орієнтації освіти лише на соціальний запит, а не на інтереси й потреби людини формується культ дисциплінарно невільної освіти. Наголошується, що акцентуація на вільному розвитку особистості, створенні умов для її творчої самореалізації є альтернативами здатними подолати феномен відчуження знань.

Ключові слова: репресивність, освіта, відчуження, свобода, творчість, відносини.

Постановка проблеми. На наукових зібраннях, Інтернет-форумах та сторінках періодичних видань, серед викладачів-практиків та науковців ведуться численні розмови щодо необхідності підвищення якості освіти. Насамперед, підвищений інтерес до цього параметру освітньої діяльності зумовлений кризовими явищами у даній сфері, неспроможністю її забезпечити реальні суспільні потреби. Також, ця потреба посилюється з огляду на ті соціокультурні реалії з якими зустрілося сучасне людство. Стрімкий та потужний розвиток науково-інформаційної сфери зруйнував магістральні напрямки розвитку суспільства, інтенсифікував локальні й вторинні процеси й явища. Загалом він засвідчив про суспільство «плинної модерності» (З. Бауман), у якому все змінне й можливе. Розвиток інформаційно-технічної сфери зумовив виникнення віртуального простору. Цей особливий кіберпростір накладається на справжню реальність й врешті її підмінює. Очевидно, що виникає необхідність іншої освіти за своєю суттю, змістом, методами, якістю тощо. Йдеться про те, що в освіті мають змінитися смислові акценти, з орієнтації на досвід та напрацювання минулого, вона має переорієнтуватися на майбутнє, потенційно на те, з чим людина може зустрітися, тобто навчити жити й бути успішною у незнайомих, непередбачуваних реаліях майбутнього. Така освіта є якісною, оскільки постає глобальною цінністю і категоричною умовою стратегічного розвитку суспільства. Загалом категорія якості розуміється не лише як процес та результат діяльності, а й як можливості її реалізації,

як внутрішній потенціал та зовнішні умови освіти, а також як процес формування її характеристик.

Основною визначення якості освіти є стандарти. У широкому розумінні поняття «стандарт» розуміється як взірець, еталон, модель, що застосовуються як вихідні дані для зіставлення з ними інших подібних об'єктів. У вузькому значенні стандарт – це документ, що встановлює певні норми реалізації освітнього процесу. Попри те, що у низці нормативних документів, які регламентують діяльність українських установ та інституцій, визначено низку державних вимог щодо рівня й можливостей освіченості людини залишається відкритими питання на кшталт: Чи здатна зміна набору стандартних вимог змінити якісне наповнення освіти? Як співвідносяться новації та стандарти? Якою мірою стандарти можуть забезпечити розвиток в учасників освітнього процесу творчого потенціалу, критичного, посибілістського мислення, здатності вирішувати складні проблеми, що породжує «плинна сучасність» (З. Бауман)? тощо. Очевидно, ці та інші питання потребують ґрунтовних досліджень. Звісно, не йдеться про відмову від певних стандартів розвитку освітньої сфери, а радше про безпеку «втиснення» навчальної діяльності у певну систему правил, норм, понять, відхід від яких передбачає покарання. Їх ідеалізація та абсолютизація у напрямку підвищення якості навчання сприяє розвитку стандартизації, суспільного контролювання та репресивності. Стирання тонкої межі між стандартом та стандартизацією

засвідчує уніфікацію освітньої діяльності, породжує атмосферу уникнення ризиків та помилок, нівелює інновацій та творчість, робить освіту особистісно невільною, репресивною тощо. З огляду на те, що ця проблема є актуальною для освіти науковцями розроблено низку ідей, які не лише можуть бути релевантними у поясненні прихованої природи репресивності, а й дозволяють окреслити шляхи її мінімізації.

Метою статті є аналіз ідей представників західної філософії освіти щодо репресивності освіти, які можуть бути продуктивними у створенні особистісно вільного простору освіти.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що у сучасному науковому дискурсі є чимало досліджень присвячених цій проблематиці. Зокрема, у анти педагогіці (А. Ілліча), революційній педагогіці (П. Макларена), граничній педагогіці (Г. Жиру), критичній педагогіці (П. Фрейре), феміністських педагогіках тощо представлені різнопланові думки щодо розпізнавання авторитарних тенденцій в освітанській сфері й презентовано конструктивні шляхи їх подолання. Попри відмінність дослідницьких стратегій об'єднавчою позицією цих напрямків є визнання освіти як практики свободи, джерела соціальної трансформації та емансипації людини. Засадничою ідеєю у міркуваннях дослідників є розуміння освіти як простору свободи, у якому суб'єкти навчання отримують можливість вільного самовираження й вільного вибору того, що їх цікавить. Загалом, концептуальні ідеї й підходи дослідників спрямовані на подолання владних, репресивних зазіхань соціуму. Так, у своїх працях Дж. Холт аналізує недоліки сучасної освіти й визначає особливості розвитку й реалізації пізнавального процесу тих, хто навчається. Дж. Гатто розглядає заклади освіти як можливість виробляти більш-менш однорідний продукт для потреб індустріальної економіки. Е. Зінгер та Т. Браун визначають особливості розвитку творчого мислення у дітей у закладах освіти. Дж. Мезіроу, Е. Кезел, Дж. Брунер аналізують особливості трансформативного навчання у практиках сучасної освіти. К. Робінсон показує, що освіта, яка існує тепер, є економічно не вигідною, оскільки не відповідає запитам й потребам сьогодення. У своїх наукових дослідженнях він пропонує низку концептуальних ідей щодо реформування освітньої сфери.

Репресивність освіти має чимало вимірів, частина з яких, приховані. Власне, неочевидність, що містить лише буття-у-можливості, й зумовлює низку загроз та небезпек. Тому неврахування прихованих репресивних практик, сприйняття їх як фантазійних чи віртуальних, викликає негативні наслідки як для людини, так і суспільства. Дисциплінування, змагальність, заохочення і покарання, раціональна побудова навчального процесу, відтворення знань через чітко окреслені уміння та навички, предметно-фрагментарне, уніфіковане й стандартизоване конструювання знань є обов'язковими складовими образу освітнього закладу, який плекає інтелектуально несамостійну особистість та підпорядковує її потребам соціуму, нівелюючи ті цінності та смисли, які співзвучні її естеству. Одним із проявів репресивної природи освіти є стандартизація. Власне вона зумовлює уніфікацію освітньої діяльності й як результат розглядає усереднено, крізь призму певного взірця чи шаблону людську індивідуальність.

Насамперед, вона виявляється у її змісті. Діяльність освітніх інституцій сконцентровується на вивченні певних предметів, а не навчання учнів/студентів. Учасники освітньої взаємодії вивчають не те, що їм подобається чи до чого вони мають нахили й здібності, а те, що їм пропонує держава як державний стандарт обов'язковий для виконання. В освітньому процесі існує чітка ієрархія предметів за їх значимістю та важливістю для суспільства. Так на вершині ієрархічної драбини знаходиться математика, фізика, хімія, біологія тощо, тобто ті дисципліни знання змістової компоненти яких дозволяло вирішити виробничі запити суспільства й гідно працювати людині. Далі йдуть гуманітарні й суспільні науки, як-то: мова, література, історія тощо. І найменш значимими є у цій ієрархічній драбині музика, образотворче мистецтво, танці, художня культура. Уважається, що вони не можуть людині запропонувати достатню суму знань для подальшої успішної діяльності, але ж саме вони впливають на розвиток емоційно-ціннісної сфери людини, сприяють розвитку її творчого потенціалу, дозволяють презентувати власне бачення тієї чи іншої проблеми тощо, тобто роблять освітній процес ціннісно значимим для тих, хто навчається.

Уніфікація змістової компоненти освітньої діяльності зумовлює втрату знаннями особистісного виміру. У чому полягає особистісний вимір знання? Відповідь на це запитання презентує у своїй концепції «особистісного знання» один із фундаторів західної соціології пізнання М. Полані. Стрижневою ідеєю його концепції є твердження, що пізнавальний акт не здійснюється в межах чітко визначених об'єктивних закономірностей, навпаки, у ньому враховується досвід людини, її індивідуальні можливості пізнання та діяльність тощо. У такий спосіб пізнавальна діяльність набуває суб'єктивного виміру, проте не зводиться лише до нього. Як стверджує М. Полані, у процесі пізнання не існує протиставлення об'єктивного та суб'єктивного, а навпаки, між ними проглядається взаємообумовлений зв'язок. Вони, на думку дослідника, є двома полярними полюсами єдиного пізнавального процесу [3, с.300].

Ця особистісна компонента, на думку М. Полані, не зводиться лише до роботи фокусної, вербальної свідомості, вона також залучає периферійні дані досвіду, відсилаючи людину до глибинних прошарків психіки, не прив'язуючи до об'єктивної свідомості [3, с.51]. Дані периферійного та центрального досвіду утворюють не сумарну цілісність. Навпаки, вони передбачають цілісність як нову якість у створенні певного образу – гештальту. Процес отримання особистісного знання є неформалізованим, у ньому ліквідується хибний ідеал де персоніфікованого знання. У пізнавальній діяльності таке знання дозволяє відійти від шаблонності та стереотипності пізнання, оскільки через довершені відчужені форми явного знання навряд чи проглядається інтрига у продукуванні нового.

В умовах, коли людина отримує відчуженні від її особистісних уподобань та потреб знання, навчальний процес орієнтується на запам'ятовування формулювань та правил, що здійснюється згідно чіткої регламентації чи навіть примусу. У ньому переважають деперсоніфіковані форми контролю та авторитарні методи викла-

дання, які недостатньо спираються на життєву логіку, образне сприйняття, емоції учасників освітньої взаємодії. В процесі навчальної взаємодії відбувається не «народження» нових знань, а приховане нав'язування педагогом стереотипних думок та суджень, чітко окресленої системи цінностей та пріоритетів, що зумовлює маніпуляцію світоглядних позицій тих, кого навчають.

Для ілюстрації цього міркування звернемося до аналізу А. Франком відносин в аудиторіях іспанських університетів. Аналіз дослідником був зроблений з метою виявлення причин неможливості Іспанії бути повноправним інтелектуальним конкурентом в світовій спільноті. Розглядаючи безпосередньо аудиторні звички, він звертає увагу на обов'язкове конспектування отриманого матеріалу. Хороший конспект і здатність його запам'ятати є достатньою умовою для отримання високої оцінки. Тому оволодіти навчальним курсом зводиться до оволодіння конспекту з цього курсу [4, с.151]. Проте практика детального конспектування навчальних курсів стає на заваді розвитку плідного академічного досвіду, символізуючи фіксований, закритий, немобільний спосіб передачі інформації. На думку А. Франко, це відбувається: по-перше, через устанавлення меж – що саме вивчати і як вивчати, що звичайно, знищує будь-які спроби критичизму. По-друге, має місце деактивація, а отже, закриття діалогу між студентом, об'єктом вивчення і тими, хто у минулому зробив внесок у його дослідження, – все це перетворює матеріал на догму, а знання стає «наперед створеним». По-третє, шляхом приховування авторства (через усне передавання) конспект перетворюється на голос, який повторює або цитує інших (якщо це має місце), який походить нізвідкіля і є незаперечним саме через свою недоторканість. По-четверте, конспект, помилково репрезентований як форма знання, яке відповідає універсальному рівню, задовольняє студентські бажання перетворити знання з підручників, що було основою шкільних навчальних практик [4, с.152]. Відповідно навчальний процес постає як практики несвободи, у яких мало залучається особистісна компонента та зрештою внутрішній світ людини.

Культивування стандартів у процесі викладання передбачає ознайомлення учнів/студентів із певним набором фактичного матеріалу, який необхідно засвоїти нібито для успішної діяльності у майбутньому. Стандартним є також чітко фіксований набір методів та способів його засвоєння. Ще до сьогодні у дидактиці української школи використовуються чітко визначені із часів радянської епохи типи організації та проведення навчальних занять. Варто зазначити, що вони досить чітко регламентують способи їх проведення, зазначаючи кількість необхідного часу й добираючи наперед стандартний набір видів робіт та вправ. В українській школі навчання відбувається за єдиними стандартними планами та навчальними програмами. Вони передбачають засвоєння певного обсягу фактичного матеріалу, вивчення чіткого переліку формул, правил, дат тощо, формування визначених навичок й умінь з їх використанням у практичних ситуаціях. Загалом, вони включають розвиток лише певних видів аналітичного мислення, зокрема із застосуванням слів й цифр і фокусуються на тому, що зазвичай називають «пропорційним знанням» чи «зна-

нням у вигляді висловлювання» [2, с.54]. У випадку оцінювання акцент робиться на формальному письмовому оцінюванні й активному використанні тестів множинного вибору, що дозволяє без особливих зусиль кодифікувати і опрацьовувати інформацію й відповіді учнів. Здебільшого учнівська діяльність підпорядковується підготовці до тестів, навчання певних знань, а не розвитку творчих здібностей дитини. При цьому практично не використовуються такі форми оцінки навчальної діяльності як написання творчих робіт, оцінюючі знання на розуміння, пояснення, порівняння, взаємні оцінки та інші підходи, яких важко уявити у числових виразах. Як ілюстрацію окресленої ситуації наведемо погляди бразильського дослідника й освітянина П. Фрейре. У своїй праці «Педагогіка пригноблених» він виокремлює дві освітні концепції «накопичувальну» та «проблематизуючу». Використовуючи дихотомію «домінування-пригнічення», дослідник стверджує, що «накопичувальна» освіта є «процесом вкладення, у якому учні є депозитаріями, а вчитель – вкладником. Замість спілкування учитель формує і вкладає повідомлення в учнів, які терпляче його приймають, запам'ятовують і відтворюють» [5, с.54]. Її мета полягає у «наповненні» учнів інформацією та її механічне запам'ятовування і відтворення. Учень є колекціонером та сортувальником знань, а не їх творцем. Результатом такої взаємодії агентів навчального процесу є формування репродуктивного мислення. «Накопичувальна» освіта є ціннісно не вільною, оскільки слабко пов'язана або зовсім не пов'язана з інтересами та уподобаннями учасників навчального процесу. Така модель освіти деформує творчі здібності і педагогів, і учнів, робить їх споживачами, трансляторами та зберігачами «готових» істин, не спонукає до відкриття нових істин та пошуку нових смислів та сенсів у вже відомих та загальноприйнятих

Освіта як практика свободи, за П. Фрейре, можлива тільки за умов переходу до «проблематизуючої» освіти, що не дихотомізує діяльність вчитель-учень. Суть цієї освітньої концепції полягає у створенні вчителем разом з учнями умов, які сприяють сумісному здійсненню пошуку та народженню знань. Вчитель є дійовою особою у творенні знань, який розвиває природну допитливість учня. Навчати, на думку П. Фрейре, «означає не передавати знання, а створювати можливості для продукування чи побудови знань» [4, с.46]. «Проблематизуюча» освіта передбачає тісне спілкування того, хто навчає і того, хто навчається, тобто діалогову взаємодію між агентами навчального процесу. Діалог – це не просто розмова, бесіда, обмін інформацією, це також і певна співпраця на ниві спільного пошуку істини. «Діалогові стосунки – неодмінні для реалізації здатності дійових осіб процесу пізнання співпрацювати в дослідженні того ж самого пізнавального об'єкта – неможливі в інших умовах», – пише дослідник [5, с.61]. Концепт діалогу презентує педагогіку співробітництва, конструктивність якої визначається спільним пошуком істини та передбачає відхід від лінійного, уніфікованого мислення на користь визнання і розуміння багатогранності, різноманітності світу. У цьому контексті знання втрачають статус раз і назавжди окресленої істини та набувають ознак плюральності, інтердисциплінарності, динамічності.

Слушні думки з даної проблеми висловлює американський науковець й освітянин Дж. Гатто. На його думку, попри те, що більшу частину життя сучасні діти проводять у школі, не варто покладатися на переконання, що освітні установи здатні виконати функцію їх навчання й виховання та підготовки до життя у сучасних реаліях. Хибною є думка, що саме школа робить людину людиною. Так чи інакше, школа у першу чергу виконує суспільне замовлення, готуючи дітей до виконання суспільних розпоряджень. Тому батьки мають звертати увагу на те, чому навчають дитину у школі. Вони мають менше покладатися на освітні установи у вихованні, більше уваги приділяти дитині, прислухатися до її потреб й жити з нею спільним життям [1].

Які шляхи вирішення окресленої проблеми пропонують дослідники? Подолати недоліки та хиби стандартизованої, формальної моделі освіти можливо за умови визнання знання як джерела особистісної трансформації суб'єктів навчання, пріоритетності індивідуального підходу у пізнанні, плюралізму й ситуативному характері істини, що зумовлює розуміння соціокультурних реалій як конвенціональних. На думку британського освітянина Кена Робінсона, реалізувати ці настанови можливо за умови повернення до першооснов освітнього процесу. Під першоосновами він розуміє врахування фундаментальних (природних) потреб людини, які має плекати й розвивати освіта. «Люди не народжуються однакового розміру й форми – їхні здібності й риси характеру теж різні», – пише дослідник [2, с.47]. Науковець порівнює освіту із «живим процесом», схожим до занять садівництвом. Добрі вчителі створюють умови для розвитку тих, хто навчається. Як і дбайливі садівники, вони знають, що рослини не треба змушувати рости. Вони не чіпляють до них коренів, не приклеюють листя й не фарбують листочків, а лише створюють умови для росту й життєдіяльності [2, с.109]. У практиці української освіти дані настанови дозволяють переформатувати навчальний процес у напрямку запровадження проблемного навчання, роботи у динамічних групах, дослідницьких проєктах тощо.

Доповненням до зазначеної вище позиції є міркування Дж. Гатто. Педагог на сторінках своїх праць намічає певні орієнтири розвитку якісної, ефективної освіти, яка б спонукала у школярів розвиток живого інтересу до знань. Зasadничою ідеєю у його міркуваннях є розуміння школи як середовища для розвитку та самозростання учнів. Творення себе – ось найголовніше завдання учня в школі. «Справжня освіта може початися лише на підвалинах самоусвідомлення. Пізнайте істину про себе, інакше будете просто жалюгідним людським ресурсом. Ваше життя втрапить сенс», – наголошує Дж. Гатто [1, с.73]. У процесі навчання цінними визнаються особистісний досвід та життєва практика. Цікава інтерпретація цієї ідеї також презентована у працях Дж. Гатто. Зокрема, дослідник пропонує ідею освіти з «відкритих джерел». Саме вона, на його думку, передбачає відхід від нормативного, універсального, «контрольованого» шкільництва. За своєю природою така освіта є індивідуалізованою, оскільки надає можливість школяреві керувати процесом отримання знань самостійно. Вона не є дисциплінарно центричною, позбавлена страхів, апатії

та байдужості учнів й ґрунтується на досвіді, особистих прагненнях й запитаннях тих, хто навчається. Освіта позбавляється мурів, оскільки навчальний процес відбувається всюди: на фермах, на кораблях, у приватних домівках, у церквах, у тисячах інших приміщень тощо. Навчання перегукується з проблемами школярів й спирається на їх щоденний досвід. Усі, кому є що запропонувати, хто має знання й досвід й готовий ним поділитися, можуть навчати.

Висновки. Таким чином, у реаліях суспільного життя освіта не може уникнути виконання двох своїх покликань – антропологічного та соціального. Між цими освітніми місіями існує певний внутрішній конфлікт. Індикатором посилення чи послаблення цієї напруженості є рівень виконання освітою свого основного призначення, а саме: допомогти й дати можливість людині самовизначитися, дізнатися, хто вона є як особистість, відкрити свої зацікавлення та здібності тощо. За умови орієнтації освіти лише на соціальний запит, а не на інтереси й потреби людини формується культ дисциплінарно невилітної освіти. Вона за своєю природою є репресивною, оскільки передбачає атрофію у людини здатності до саморозвитку, поглиблює ризики й загрози здоров'ю тих, хто навчається, робить їх безпорадними, апатичними, асоціальними у вирішенні сучасних проблем. Тому переосмислення й подолання дискримінаційних соціокультурних практик в освіті є однією із нагальних проблем цієї сфери.

Література

1. Гатто Дж.П. Зброя масового навчання. Мандрівка шкільного вчителя темними світами обов'язкового шкільництва [пер. з англ. Галина Сташків] / Джон Шейлор Гатто. Львів: Літопис, 2016. – 210с.
2. Робінсон К. Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту: [пер. з англ. Ганна Лелів] / Кен Робінсон, Лу Ароніка. – Львів: Літопис, 2016. – 258с.
3. Полани М. Личностное знание. На пути к посткристической философии: [пер. с англ. В.А. Лекторского, В.А. Аршинова]. / М. Полани. – М.: Прогресс, 1985. – 445с.
4. Франко А. До класу з різними цілями: споживач vs клерк. Компаративний аналіз відносин в аудиторії в США та Іспанії / Абель Франко // Філософія освіти. – 2008. – №1-2 (7). – С.149-160.
5. Фрейре П. Педагогіка пригноблених: [пер. з англ. О. Демянчука]. / Пауло Фрейре. – К.: Юніверс, 2003. – 166с.

References

1. Hatto Dzhon Teilor Zbroia masovoho navchannia. Mandrivka shkyl'nogo vchytelia temnymy svitamy obov'язkovooho shkyl'nytstva [per. z anhl. Halyna Stashkiv]. Lviv: Litopys, 2016. – 210 s.
2. Robinson K. Shkola maibutnoho. Revoliutsiia u vashii shkoli, shcho nazavzhdy zminyt osvitu: [per. z anhl. Hanna Leliv] / Ken Robinson, Lu Aronika. – Lviv: Litopys, 2016. – 258 s.
3. Polany M. Lychnostnoe znanye. Na puty k postkrytycheskoi fylsophyy: [per. s anhl. V.A. Lektorskoho, V.A. Arshynova]. / M. Polany. – M.: Prohress, 1985. – 445 s.
4. Franko A. Do klasu z rinznyu tsiliamy: spozhyvachi vs klerk. Komparatyvnyi analiz vidnosyn v audytorii v SSHA ta Ispanii / Abel Franko // Filosofiia osvity. – 2008. – №1-2 (7). – S. 149-160.
5. Freire P. Pedahohika pryhnoblenykh: [per. z anhl. O. Demianchuka]. – K.: Yunivers, 2003. – 166s.

Hanaba S.A.,

Doctor of Philosophical Sciences, Professor of pedagogy and socio-economic disciplines of the national Academy of state border service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky, sveta_ganaba@ukr.net

Ukraine, Khmelnytsky

**STANDARDIZATION AS A MANIFESTATION OF THE REPRESSIVE NATURE OF EDUCATION:
THE EXPERIENCE OF THE WESTERN PHILOSOPHY OF EDUCATION**

The article analyzes the problem of the phenomenon of alienation of knowledge as a symbolic violence in education, draws attention to the distortion of the nature of educational functions, the loss of their ability to fulfill their purpose in the disclosure and development of the individual potential of the individual. The aim of the article is to analyze the ideas of representatives of the Western philosophy of education about the repressive nature of education, which can be productive in creating a personal free space of education. Methods: phenomenological approach made it possible to explain the repressive nature of education, through the concept of alienation revealed the elimination of subject-object relations.

In the realities of social life, education cannot escape its two vocations – anthropological and social. There is an internal conflict between these educational missions. An indicator of the strengthening or weakening of this tension is the level of implementation by education of its main purpose, namely: to help and enable a person to self-determination, to know who he is as a person, to open their interests and abilities, and the like. It is noted that the emphasis on the free development of the individual, the creation of conditions for its creative self-realization are alternatives able to overcome the phenomenon of alienation of knowledge.

Key words: *repressiveness, education, alienation, freedom, creativity, relations.*

УДК 130.12

Гончаров Г.М.,

доцент, к.філос.н., доцент кафедри гуманітарних наук

Харківська державна академія фізичної культури, gonchar09@meta.ua

Україна, м. Харків

«НЕ ЖИТИ КРАЩЕ», А «БУТИ КРАЩИМ» – БУТТЄВИЙ ШЛЯХ І ФІЛОСОФСЬКИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ ФІЛОСОФА ГРИГОРІЯ САВИЧА СКОВОРОДИ

В статті є спроба ще раз нагадати нащадкам, що нація яка не знає, або цурається минулого немає майбутнього, що досвід минулих поколінь і видатних митців має важливе теоретичне й практичне значення для соціокультурного розвитку сучасного українського суспільства, підвищення його загальної й філософської культури, зміцнення основ національного менталітету.

Ключові слова: спосіб життя філософа, філософська культура, культуро творче явище, людська самосвідомість.

Постановка проблеми. Сучасна світова криза спонукає людство до активного пошуку шляхів її подолання. Суперечності між недостатнім рівнем загальної культури сучасного суспільства і накопиченими, але повною мірою не залученими до життя філософськими цінностями зумовлюють перманентні труднощі, а іноді й нездатність багатьох передбачити зміни в різних сферах, запобігти настанню криз і навіть воєнних конфліктів. У зв'язку з цим соціум мусить шукати нові засоби активізації креативних показників духовної культури, її продуктивного реагування на виклики нашого часу. До них необхідно віднести використання ряду компонентів культурної спадщини, у тому числі й такого явища, як філософський спосіб життя видатних особистостей, який сприяє виявленню їхнього інтелектуально-творчого потенціалу в перетворенні дійсності. Не викликає сумніву, що філософський спосіб життя сприяє творчості, усвідомленню мислителем складнощів та історичних перспектив суспільства, демонструє неповторні особливості в організації діяльності філософів, які належать до різних наукових напрямів, історичних епох, країн, а також демонструє різноманітну варіативність у комбінації поляризованих рис.

Мета статті – розгляд однієї із концепцій філософського способу життя як репрезентанта філософської культури, важливого культуротворчого явища, засобу формування й реалізації творчого потенціалу особистості мислителя.

Виклад основного матеріалу. Різноманітність в організації способу життя професійними філософами й мислителями вимагає вивчення його особливостей. Успішно відтворений спосіб життя завжди є засобом посилення творчих можливостей, перспективного бачення проблем, резервом формування оригінальних ідей. До числа нестандартних прикладів філософського способу життя, в межах якого проходила життєдіяльність мислителя, можна віднести біографію Г. Сковороди (1722–1794). Критеріальною основою віддання переваги, способу життя класика, є історична значущість його впливу на культуру і менталітет України. Г. Сковорода як провідна постать філософсько-культурного простору минулого нашої країни утілює сталість вихідних інтелектуально-моральних орієнтирів народу у способі життя.

Вивчення творчості, світоглядних позицій легендарного мислителя, «українського Сократа», актуальне у

зв'язку з тим, що він явив світу неординарність своєї особистості, особливу самотність способу життя. Ми не можемо назвати імен інших філософів, які б наважилися на подібне життя, хоча деякі з них позитивно висловлювалися щодо цього. Можна певною мірою порівняти долю Г. Сковороди і Ксенофана (близько 570 – після 478 до н. е.), який за 70 років обійшов усі регіони Середземномор'я. Але він подовгу жив у кожному місті, вів бесіди з жителями, оповідав про свої філософські погляди, а потім ішов пішки до іншого міста. Його умови життя були трохи кращими, ніж у Григорія Савича. Правда, Ксенофан рішуче виступав проти усталених традицій, ставив під сумнів релігійні вірування та звичаї. І це робило його мандрі вимушеними. Звичайно, це була людина великої внутрішньої мужності, що зуміла відмовитися від облаштованого спокійного побуту, прихильності до близьких людей заради свободи ідей та помислів. Його позиції істотно вплинули на дальший розвиток давньогрецької філософії [1, с.188].

Багато що в думках споріднює Ксенофана з життєвими засадами Сковороди. Григорій Савич, глибокий знавець давньогрецької філософії, не міг не знати про неспокійну долю мудреця античності. І це, безперечно, далося взнаки в його виборі життєвого шляху [2]. «Мандрівний» стиль філософування Г. Сковороди М. Фуко порівнював зі стилем життя Лао-цзи.

Аналіз філософського способу життя Г. Сковороди завжди актуальний, оскільки кожне покоління звертається до його ідей і осмислює їх специфічно, по-своєму оцінює цей феномен і відкриває для себе його суть. Філософське вчення Сковороди було важливим для його сучасників і лишається значущим для людей ХХІ століття, тому що проблеми щастя, самопізнання, реалізації себе, «сродної» праці досі не розв'язані людством [3, с.99]. Легендарний український філософ — яскрава творча особистість [4, с.140,143] – усім своїм життям продемонстрував єдиний принцип мужньої вірності світоглядним позиціям, незмінності проголошуваних праведних моральних засад і норм.

Чудове знання іноземних мов, у тому числі грецької, зробило Григорія Савича тонким і унікальним знавцем стародавньої філософії. Постулати передсмертного виступу Сократа в суді стали для нього ціложиттєвим керівництвом до дії. Посмертний напис на могилі Сковороди,

зроблений на його прохання, красномовно свідчить про це: «Світ ловив мене, але не піймав». Таким чином, філософ підкреслив, що заповіт Сократа про безпеку бути державним чиновником урахував і передбачив у своїй долі. Сократ був переконаний, що людина, вірна принципам порядності [5, с.23], повинна не йти на державну службу. Якби хтось «...на державній посаді хотів запобігти всій тій великій несправедливості й беззаконню, які відбуваються в державі...» [5, с.22], то не уникнув би загибелі. Той, хто переймається справедливістю, повинен залишатися чесною людиною, щоб «уціліти хоч ненадовго» [5, с.22], і здійснювати просвіту народу, зберігати засади благодіянь, виступати проти «морального псування», «лиходійства», «несправедливості» [5, с.30]. Сократ не тільки висловлює розуміння того, як важко жити в блуканні «від міста до міста» [5, с.28], але й проголошує, що «найбільше благо для людини – це щодня розмовляти про чесноту і про все інше, випробовуючи себе та інших, а без дослідження й життя не життя для людини» [5, с.28].

Мужність додержуватися цих порад гідна великої шани і сучасників, і всіх наступних поколінь, як і шляхетність, великодушність, стійкість та мудрість Сократа. Безумовно, життя блукальця важке [6, с.97]. І холод, і сльота, і дощ, і сніг, і мороз, і нещадна спека супроводжували Г.Сковороду в його більш ніж 25-річних мандрях Україною. Пройшов він її двічі з півночі на південь, із заходу на схід: як по контурах Хреста. Ішов від села до села, від міста до хутора, від площі до вулиці, від поля до пасіки, від слободи до ярмарку. Чимало лих зустрічалося на його шляху, чимало він терпів глузувань і напастей від лихих людей, нещадно голодував і засмучувався від побачених злочинів. Але сам народ, називаючи його «бродячою академією», зустрічав привітно. Григорій Савич навчав людей грамоти, передавав живе вчення про душу, співав їм свої пісні. Він, звичайно, був дуже непобутовою людиною. Усе життя перед мандрами прожив без домашнього комфорту, здебільшого в гуртожитках хористів і бурсаків, де щільність спілкування велика, особистий простір порушувався постійно й особливою культурою вихованці не вирізнялися. Звичка до мінімальних вигод зробила слобожанського філософа невибагливим, стриманим у своїх бажаннях і потребах, терплячим у переживанні необлаштованості [7, с.413].

Слав він не більш як чотири години, вставав із першими променями сонця. Був суворим вегетаріанцем. Їв один раз на день (як і Кант), але тільки при заході сонця [8, с.147]. Мусимо не погодитися з деякими твердженнями про те, що Сковорода не ходив пішки, а їздив у каретах вельмож і на селянських возах. Імовірно, перше було, коли він подорожував до Санкт-Петербурга й назад, під час поїздки до Угорщини, у Токай. Але потім, останні двадцять п'ять років, навряд чи таке траплялося часто. Може, іноді в селянський віз його і брали, щоб підвезти, але до вельмож він не підступав. Бувала в бувальцях свита на ньому, запилюжені чоботи, стара торба з книжками, довгий костур не дозволяли розраховувати на увагу й допомогу вельмож. Він і не орієнтувався на подібні «подарунки», а сам ішов степовими та лісовими дорогами.

Але, попри всі складнощі мандрівок, його «кабінетом» були широкий степ і густий ліс. Природа являла різноманітні зміни, красу своїх тимчасових станів, даючи змогу ще глибше домислювати свої ідеї [4, с.139]. Щодо цього один із його афоризмів звучить так: «Коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав йти, то, на мою думку, ти щасливий». Як показав час, усе його життя – це реальне втілення його світоглядних принципів, приклад гармонії слова і справи.

У результаті він утілює свій юнацький задум «бути Сократом на Русі»: будити думку, кликати людину до пізнання самої себе, до самовдосконалення [9, с.122, 415], пошуку «сродної» праці, служіння істині [9, с.65]. Сковорода з гордістю казав, що «зберіг самого себе в цілості», незважаючи на те, що його спокушали високими світськими й церковними посадами. Він у кілька періодів свого життя був викладачем, але оскільки навчання проводив оригінально, творчо, нестандартно, то цим викликав невдоволення начальства. Виступ проти догматичності був причиною звільнень [106, с.43]. Але інакшого характеру роботи з юними він не мислив. Деякі з тих, хто навчався в нього, стали згодом досить успішними людьми [8, с.160, 161]. Необхідно відзначити, що багато хто з його учнів і знайомих у 1803 році фінансово підтримав В. Каразіна в заснуванні Харківського університету. Сам Сковорода слухав лекції провідних професорів у європейських університетах, відвідував заняття, жадібно прилучався до кола філософських дисциплін, працював в архівах, бібліотеках, удосконалювався в мовах. А до цього з 16 років успішно навчався в Київській академії.

Григорій Савич був багатогранно обдарованою людиною. Його називали ще й «українським Ломоносовим», вважаючи найерудованішою людиною не тільки України, але й усієї Російської імперії. Дослідники його творчості відзначають глибокий розум, відмінну пам'ять, кмітливість, поетичні, малярські, композиторські здібності, абсолютний слух і багатий голос, майстерність гри на кількох музичних інструментах [11, с.256]. Розмаїття талантів збільшувало його неординарність і позначалося на філософській творчості. Син малоземельного козака з села Чорнухи Полтавської губернії і в дитинстві не був розбещений особливим достатком, але цінував у родині атмосферу доброту, турботи про близьких, прагнення дати йому освіту.

«Філософом із народу» називав його простолгод, й ім'я його вимовляли з великою повагою, навіть із пієтетом. Не кажучи вже про те, що його байки, вірші, притчі, афоризми повсюдно переписувалися, поширювалися в народі, вивчалися напам'ять, таємно передавалися з рук у руки. У його «Харківських байках» сміливо викривалися вельможне самодурство, кар'єризм, чинованування, холуйство, безпринципність, тупоумство, самохвальство, висловлювалося співчуття простому народу, поставав культ розуму, громадянської честі, добропорядності [12].

Великий Т. Шевченко у своїх віршах говорить про те, як необхідно було йому в юнацтві мати переписані ним самим вірші Сковороди. Селяни вважали Сковороду своїм наставником, духовний авторитет селянського просвітителя був незаперечним. Знання світової філософії, наук, літератури, мистецтва, мов, педагогічний талант,

творча спрямованість мислення, любов до України виділяли його в середовищі народу як суспільно значущого українського мислителя. Надзвичайний інтерес до людини, тасмниць душі, складнощів її формування й життя робили філософські позиції Григорія Савича надзвичайно актуальними. Сковорода вважав, що найважливішими є науки про людину. Саме вони мають стати кістяком навчання людини бути щасливою, допомагати їй пізнати себе, свою тілесну й духовну природу. Людину на життєвому шляху пригнічують страхи, сумніви, туга, розчарування, ослаблюючи її, позбавляючи здоров'я. На думку філософа, всі люди створені для щастя, але далеко не всі стають щасливими. Люди добрі, допитливі, з любов'ю до ближніх, душевно й духовно врівноважені в результаті пізнання самих себе досягають його. А ті, хто захоплюються владою над іншими, багатством, численними почестями, володіють тільки зовнішнім боком життя й задовольняються ним, досягають примари щастя, але не його самого. Це найлегший шлях у житті, він веде тільки до видимості щастя, до примітивного орієнтування на постійні насолоди. Стан щастя багатогранний: у ньому й інтелектуальні шукання, і глибинне пізнання, і сердечна радість, і душевна рівновага, і чистота думок, і реалізація природних обдарувань, і «сродна» праця, що задовольняє помисли, духовні потреби, розвиває здібності, відповідає природі людини. Він доводить, що кожна людина вершить свою щасливу долю, обирає свій життєвий шлях, присвячуючи себе праці, яка приносить внутрішнє задоволення, душевний спокій і світ радощів. Щастя є мірою безцінного людського життя.

Велику роль у цьому Сковорода відводив філософії. Вона спонукає людей до самопізнання, морального вдосконалення себе [9, с.300], цілепокладання високого, вірність ідеалу шляхетності. Він переконаний, що самопізнання людини – початок її мудрості. Філософія для людини – нитка Аріадни, яка допомагає знайти вихід із дуже складних ситуацій у житті. Суть діяльності людини та її відповідальності перед суспільством розробляється філософією, урізноманітнюється багатством її ідей, скеровується її істинами, сприяючи розвитку індивідуальності. «Народний любомудр» вірністю своєму вченню, своїм способом життя демонстрував необхідність протистояти низьким інстинктам, утверджував велику значущість бути людиною, яка постійно духовно зростає, показував, що збільшення знань не зумовлює зростання матеріальних потреб. У притчі «Благодарний Еродій» проводиться думка, що чим освіченіша людина, тим скромніші в неї потреби: вона задовольняється малим, бо не має необхідності в розкошах. У такому випадку життя значно праведніше. Освічена, культурна людина завжди узгоджує поведінку, спосіб життя зі своїми сенсоцінісними завданнями, можливістю використовувати здібності на благо людське.

Обраний Г. Сковородою спосіб життя свідчить про вірність його заклик: «не жити краще», а «бути кращим»: мати чисту совість, трудитися за внутрішньою потребою, зазнаючи насолоди й щастя, вважаючи працю джерелом свободи. Те, що він пішов із царської капели Єлизавети, – яскраве свідчення цьому. Міг би там і солодко їсти, і солодко пити, тішаючи імператрицю своїм приємним голосом, проголошуючи їй «многая літа», пам'ятаючи

про кар'єру іншого «щасливого українського хлопця» Олексія Розумовського. Але подібний спосіб життя був не для нього. Він, переконаний безрідник, умів протистояти матеріальним спокусам: світу. Уперед кликали філософія, інші науки, вивчення іноземних мов. І життя згодом винагородило його п'ятирічною подорожжю по Європі, можливістю слухати університетські лекції, насолоджуватися багатою філософською західною думкою. Міг у Європі залишитися, знання мов дозволяло, але любов до України й туга за нею повернули його знов, уже втретє, в лоно Київської академії.

Проблема чесного життя завжди драматична, іноді навіть трагічна для будь-якої розумної й порядної людини, у тому числі для Г. Сковороди. Судячи з усього, «зручним» характером він не вирізнявся, незалежність розуму, різкість і прямота суджень [с.278-378] мало кого влаштували. Психологія вільного козацтва часто давалася взнаки. Своєму улюбленому учневі М. Ковалинському [12, с.166] він відверто говорив у листі від 09.12.1762 про жаль щодо своєї різкості й дратівливості. У листі до Я. Правицького з села Маначинівка від 03.10.1785 [12, с.177], перепрошуючи за якусь безглуздість, сам себе називає конфліктним, але схильним до людяності й незлобливості.

Згадаймо його тираду в Переяславському колеґіумі, відповідь белгородському єпископові на пропозицію прийняти духовний сан, сміливу й горду відповідь харківському губернаторові Є. Щербиніну на питання про недоречність і нікчемність його мандрівок, глузливу заяву «стовпам неотесаним» – ченцям Києво-Печерської лаври – на їхні заклики повернутись у лоно церкви. Не раз народному мудрецеві загрожувала монастирська в'язниця, але завжди рятувала величезна популярність. З роками явно він став трохи м'якшим, критичнішим до проявів своєї вдачі. При цьому не вважав принизливим вибачитися за свою неадекватність у якихось ситуаціях спілкування. Умів цінувати приятельство, бути вдячним долі за зворушливі почуття й прихильність учнів. Для народного мислителя були важливими безпосередні контакти й листування з його колишніми учнями. Він розцінював цей дарунок життя як дуже суттєвий компонент свого щастя: «...Якщо в мене є друзі, почувуюся не тільки щасливим, але й найщасливішим» [12, с.168]. «...Я така людина, яка ніколи не може насититися бесідою з друзями» [12, с.163]. «Ніхто більше, ніж я, не радіє дружбі: це моя єдина розрада і мій скарб...» [12, с.164]. Протягом усього подальшого життя він делікатно й тактовно, з повчальною простотою продовжував давати їм життєво важливі поради, обговорював значущість наукових відкриттів, знайомив зі своїми філософськими роздумами.

Він сумував, що багато зі своїх думок не міг довірити паперу, бо мав не забувати, що за ним стежать, підслухують і доносять. Не рідкістю були наклепи місцевому начальству від священників і поміщиків-кріпосників, незадоволених його спілкуванням із народом, висловами проти комплексу прислужництва, обману, поширення творів Майстра у рукописах. Його моральна чистота, бідність і аскетизм були їм яскравим докором і виразно невігідним порівнянням. Підбиваючи підсумки власного життя, він був переконаний, що особистий внесок в

освіту народу є важливим і результативним, а його роль у пробудженні людської самосвідомості значуща в розвитку українського народного вільнодумства. Пізніше подібного роду оцінки Григорій Савич заслужив і від багатьох дослідників своєї творчості. Її розглядали як значне явище в розвитку філософії та культури [14; 15; 16], у житті людства.

Л. Толстой планував написати про Г. Сковороду, кажучи про те, що у світогляді цього філософа багато близького його душі. Слідом за видатним мандрівником він виступав із закликами розробити «єдину науку – науку про те, як жити» людині. Високо цінував значення втіленої в реальність життєвої позиції слобідського генія німецький філософ Г. Гадамер, один із провідних теоретиків герменевтики: «Як справжній філософ, він із життям своїм зробив те, що хотів зробити з думкою своєю Декарт. Якщо Декарт методичним сумнівом вирішив позбавити теоретичну думку свою від панування традицій і забобонів і для того, засумнівавшись у всьому, намагався хоча б тимчасово залишити думку наодинці з собою, то Сковорода наважився на щось більш рішуче й грандіозне: він відкинув будь-який готовий зміст життя (а не тільки думки) і, засумнівавшись у всіх шляхах, вирішив насамперед залишитися самим собою, оволодіти своїм «Я» і створити собі таке життя, яке б цілком, у всіх частинах своїх (тобто логічно) випливало з чистої ідеї його внутрішньої суті» [17, с.99]. Необхідно зазначити, що ніхто не повторив його життєвого подвигу. Народовольці в Росії у XIX столітті «ходили в народ», але це були ситуативні і, треба сказати, не настільки виразні за характером, силою зв'язків спроби розбудити народ, підвищити його соціальну активність.

Висновки. Спосіб життя «Філософа з великої літери» найбільш бездоганно виражений Г. Сковородою, являє нам переважні риси: внутрішню чесність перед собою, дотримання високих моральних норм, невичерпну креативність. Не втративши себе, Сковорода все життя присвятив незвіданому. Не мріяв про власний добробут, бачачи повсюдну приниженість народу, він не зрадив своїх ідей, не знецінив проголошуваних принципів, дійсно сміливо здійснював народне просвітництво. Присвятити цьому двадцять п'ять років свого життя, бачити в цьому мету і ніколи не висловлювати жалю через незліченні труднощі шляху – це небабище. Він схилив свою долю перед великим добром, вірячи, що його соціальний, філософський літературний внесок буде вагомим і вплине на подолання зла. І хоча за життя не була видана жодна його праця, ім'я українського мудреця в історії світової філософії й культури не віддане забуттю. У «серці громадянина всесвітнього» (М. Ковалинський) уміщувалися турботи про світ, про майбутнє, шляхи розв'язання всесвітніх проблем. Його філософський спосіб життя унікальний, має викликати й викликає велику гордість і поклоніння професійних філософів за такий неповторний зразок гідності й честі колеги, його ціложиттєвої вірності заповітам шляхетності Сократа і Спінози. Вивчення філософського способу життя Г. Сковороди допоможе й надалі в досягненні суті філософської творчості, з'ясуванні особистості народного мудреця.

Література

1. Пролеєв С. *История античной философии* / С. Пролеєв – М.: «Рефл-бук», «Вақдер», 2001. – 512 с.
2. Ушкалов Л.В. *Григорій Сковорода і антична культура* / Л.В. Ушкалов. – Х: Знання, 1997. – 180 с.
3. Шевчук В. *Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: роздуми* / В. Шевчук. – К.: Пульсари, 2008. – 528 с.
4. *Філософія Відродження на Україні* / ред. М.В. Кашуба. – К.: Наук. думка, 1990. – 334 с.
5. Платон. *Диалоги* / Платон. – М.: ООО «АПС»; Х.: «Фолио», 2001 – 384 с.
6. Багалей Д.І. *Український странствующий філософ Григорій Савович Сковорода. Життєописання. Сочинение* / Д.І. Багалей. – К., М.: Монолит; Євроліни; Традиція, 2002. – 133 с.
7. Сухина В.Ф., Кислюк К.В. *Практикум по філософії* / В.Ф. Сухина, К.В. Кислюк. – Х.: «Фолио», 2001. – 430 с.
8. Ушкалов Л.В. *Есей про «вічну педагогіку» Сковороди // Від бароко до постмодерну: есеї* / Л.В. Ушкалов. – К.: Грані-III, 2011. – С.146- 163.
9. Сковорода Т.С. *Сочинения в 2 т.* / Т.С. Сковорода – М.: Мысль, 1973. – III.2. – 486 с.
10. Ковалерова Н.А. Іванова Н.В. *Філософсько-освітні горизонти Григорія Сковороди.* – Одеса: «Астро-принт», 2010. – 152 с.
11. Гнатишин О.Є. *Музичне мислення та мова у філософії Т. Сковороди й О. Потебні* / О.Є. Гнатишин // *Культура України: зб.наук. пр. / за ред. В.М. Шейка.* – Х.: ХДАК, 2009. – Вып. 27. – С.255-264
12. Сковорода Т. *Вибрані твори* / Т. Сковорода — К.: Либідь, 1994.– 204 с.
13. Шаранов П.С. *Анатомия мудрости. 120 философов. Жизнь. Судьба. Учение в 2т.* / П.С. Шаранов. – Симферополь: «Реноме», 1997. – III.2 – 624с.
14. Сковорода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали / за ред. М.П. Туренка. – К.: Наукова думка, 1992. – 384 с.
15. *Філософія Григорія Сковороди* / за ред. В.В. Носова. / К.: Нук. Думка, 1972. – 312с.
16. Шинкарук В.М. *Проблеми філософії культури в творчестві Сковороди* / В.М. Шинкарук // *Філософська і соціологічна думка.* –1995. – № 1. – С.170 -178],
17. Гадамер Х.Т. *Истина и метод* / Х.Т. Гадамер – М.: Прогресс, 1988. – 700с.

References

1. Proleev S. *History of ancient philosophy* / S. Proleev – Moscow: «Reff-beech», «Vackler», 2001. – 512 p.
2. Ushkalov L.V. *Grigory Skovoroda and Ancient Culture* / L.V. Ushkalov. – X: Knowledge, 1997. – 180 s.
3. Shevchuk V. *Known and Unidentified Sphinx: Gregory Skovoroda with Modern Eyes: Thoughts* / V. Shevchuk. – K.: Pulsari, 2008. – 528 p.
4. *Philosophy of the Renaissance in Ukraine* / ed. M.V. Kashuba. – K.: Science, thought, 1990. – 334 p.
5. Platon. *Dialogues* / Platon. – М.: ООО «АПС»; Х.: Folio, 2001. – 384 p.
6. Bagaley D.I. *Ukrainian wandering philosopher Grigory Savovitch Skovoroda. Life recording Composition* / D.I. Bagaley. – K., М.: Monolith; Europrints Tradition, 2002. – 133s.
7. Sukhina V.F., Kishlyuk K.V. *Workshop on Philosophy* / V.F. Sukhina, K.V. Kishlyuk – X.: «Folio», 2001. -430 p.

8. Ushkhalov L.V. *Essay on «eternal pedagogy» of Skovoroda // From Baroque to Postmodern: Essays / L.V. Ushkhalov.* – K.: Grani-T, 2011. – P. 146-163.

9. Skovoroda G.S. *Compositions in 2t. / G.S. Skovoroda – M.: Thought, 1973. – Vol.2. – 486 s.*

10. Kovalerova N.A. Ivanova N.V. *Philosophical and educational horizons of Gregory Skovoroda.* – Odessa: «Astro-print», 2010. – 152 p.

11. Gnatyshyn O.E. *Musical thinking and language in the philosophy of G. Skovoroda and O. Potebni / O.E. Gnatyshyn // Culture of Ukraine: Sci. etc. / for ed. V.M. Cakę – X.: KDAK, 2009. – Vip. 27. – p. 255-264*

12. Skovoroda G. *Selected Works / G. Skovoroda – K.: Lybid, 1994.- 204 p.*

13. Taranov P.S. *Anatomy of wisdom. 120 philosophers. Life. Fate. Teaching in 2t. / P.S. Taranov – Simferopol: «Renome», 1997. – III.2 – 624s.*

14. Grigory Skin: *Research, Intelligence, Materials / Ed. M.P. Gurenka. – K.: Scientific Opinion, 1992. – 384 p.*

15. *Philosophy of Gregory Skovoroda / ed. V.V. Nose / K.: Nafiu. Thought, 1972. – 312p.*

16. Shynkaruk V.I. *Problems of the philosophy of culture in the work of Skovoroda / V.I. Shynkaruk // Philosophical and sociological thought. 1995 – No. 1. – p.170 -178*

17. Gadamer H.G. *Truth and Method / X.T. Gadamer – M.: Progress, 1988. – 700p.*

Goncharov H.M.,

Associate Professor, Ph.D., Associate Professor,

Department of Humanities Kharkiv State Academy of Physical Culture, gonchar09@meta.ua

Ukraine, Kharkov

«DO NOT LIVE BETTER», BUT «TO BE BETTER» – THE EXISTENTIAL PATH AND PHILOSOPHICAL WAY OF LIFE OF PHILOSOPHER GREGORY SAVICH SKOVORODA

The article is an attempt once more to remind the descendants that a nation that does not know or ignores the past has no future, that the experience of past generations and outstanding artists has an important theoretical and practical significance for socio-cultural development of modern Ukrainian society, raising its general and philosophical culture, strengthening the foundations national mentality.

Key words: *philosopher's way of life, philosophical culture, cultural creative phenomenon, human self-consciousness.*

УДК 141.2 + 303.01

Мохаммад Амери С.,

аспирант кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности
Южноукраинского национального педагогического университета имени К.Д. Ушинского, chokaiv@gmail.com

Украина, г. Одесса

СОЦИАЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ КАК ПСИХОМЕРНАЯ СРЕДА

В работе показаны возможности психосинергетического подхода к анализу социальной реальности. Используется понятие «психомерность», «психомерная среда» (И.В. Ершова-Бабенко) в смысловом поле социальной философии. Приведена классификация наук в отношении к психомерности как определяющей характеристике, выражающей фундаментальность человеческой психики в исследованиях общества, природы, самого человека. На этом основании возможно также выделение следующих классов наук: психомерные, человекомерные (социомерные), природомерные и космомерные науки.

Ключевые слова: социальная реальность, человекомерная система, психомерность, психомерная среда, психосинергетика.

Постановка проблемы и актуальность темы исследования. Понятие социальной реальности является одним из фундаментальных в социальной философии, поэтому большое число социально-философских исследований посвящено анализу этого понятия, поскольку ответ на него решает проблему так называемого онтологического статуса социума. Является ли социум особой реальностью отличной от природного бытия? Если да, то какова эта реальность, она представляет собой некоторое системное органическое единство, которое превосходит совокупность входящих в него индивидов, или социум – это лишь механическая общность, составляющих его людей. Социальные теории общества, сформулированные различными философами и социологами, по сути, можно разделить на две группы – одни выражают позицию «социального атомизма», «сингуляризма» (С. Франк), другие – «органицизма», «универсализма» (С. Франк) [16, с.37-38].

С позиций социальной синергетики социум является открытой самоорганизующейся системой, и соответственно, к его изучению может привлечен методологический арсенал синергетики, основанной И. Пригожиным и Г. Хакеном в 70-х гг. прошлого века. Сюда относятся такие понятия как диссипативная система, нелинейность, неустойчивость, самоорганизация, хаос, бифуркация, флуктуации и др. В психосинергетике как одному из направлений, существующего в рамках синергетической парадигмы, и разрабатываемой украинским философом И.В. Ершовой-Бабенко (1992) [7], основное внимание уделяется анализу психики индивида как сложной психомерной среды, которая находится во взаимодействии с другими сложными средами. В первую очередь, это относится ко взаимодействию между индивидом и социумом. Таким образом, психосинергетика дает возможность изучения новых аспектов социальной реальности, которые ранее находились в тени и не были достаточно хорошо изучены.

Цель и задачи исследования данного исследования связаны в актуализацией проблемы социальной реальности в свете психосинергетического подхода, открывающего новые возможности и перспективы в ее изучении, возникающие на основе привлечения синергетической методологии.

Обзор литературы. В отечественной социально-философской мысли проблемы социальной синергетики

освещались в работах таких исследователей, как И.С. Добронравова (1990) [4], И.М. Предборская (1995) [12], Л.Д. Бевзенко (2002) [1], Н. Кочубей (2013) [10], И.А. Донникова (2011) [6] и др.

Изложение основного материала. В современной философии идеи синергетики имеют прочное основание в философии становления, концепциях открытого мира, идеи коэволюции природы и общества, универсального эволюционизма. В социально-философском познании теории общества З. Баумана, П. Бурдьё, Э. Гидденса и др. позволили по-новому представить развитие современного общества в глобализирующемся мире, где процесс изменений, новаций, радикальных перемен протекает стремительно и бурно, что, в свою очередь, требует новой методологии и новых стратегий. Современное глобальное общество – это нелинейное саморазвивающееся общество, в котором происходит постоянный переход между состояниями социального порядка и социального хаоса. Часто для обозначения современного общества используется также понятие «диссипативная система», которое является основным в концепции И.Р. Пригожина.

Английский социолог Р. Бхасар считает, что «общество – это сложные реальные объекты», в которых решающую роль играют отношения между индивидами [2, с.220]. Общество формируется в результате человеческой деятельности, но превосходит ее, оно «не является продуктом деятельности отдельных индивидов, поскольку человеческое действие полностью обусловлено обществом. Следовательно, по отношению к индивидам общество выступает как нечто такое, чего они никогда не делали, но что существует только благодаря их деятельности» [2, с.227].

Действительно, современное общество превосходит действия отдельного индивида и представляет собой сложную иерархически устроенную систему, в которой индивид занимает определенное место. Но само общество в своем развитии и изменении зависит от действий отдельного индивида, поскольку в моменты бифуркаций решающее влияние на развитие общества оказывают именно незначительные флуктуации, инициированные индивидом или небольшой социальной группой. Так, например, события 11 сентября 2001 года, которые фактически стали точкой бифуркации для

мировой системы, поскольку после них мировой порядок радикально изменился.

«Общество должно рассматриваться не как статичное, стабильное состояние, а как процесс, не как жесткий квазиобъект, а как постоянно дрящущийся, бесконечный поток событий. Было признано, что общество (группа, общность, организация, национальное государство) может быть определено как существующее лишь постольку и до тех пор, пока внутри него что-то происходит (случается), предпринимаются какие-то действия, протекают какие-то процессы, что-то меняется, т. е. онтологически общество не существует и не может существовать в неизменном состоянии. Вся социальная реальность представляет собой просто динамику, поток изменений различной скорости, интенсивности, ритма и темпа и не случайно мы часто говорим о социальной жизни» [18, с.27]. Таким образом, в обществе действуют два основных механизма: организационный (социальный порядок) и самоорганизационный (социальный хаос).

Динамика хаоса и порядка указывает на такую характеристику социальной реальности как сложность, которое наряду с понятиями открытость, целостность, неравновесность, нелинейность входят в синергетическую картину мира. Сложность относительно социальной реальности означает переосмысление соотношения части и целого, восходящей к концептуальной модели И.В. Ершовой-Бабенко «целое в целом/целое-в-целом, которая включает целостность, средовость, сложность, нелинейность» [8; 9]. Как справедливо указывает И.А. Донникова, расширяя поле применения данной модели: «создание сложного-целого происходит путем объединения не элементов, а целых блоков, сред, каждая из которых осуществляет собственную эволюцию. Этот процесс сопровождается трансформацией структур-частей, они изменяются соответственно особенностям новой целостности, которая возникает. Формирование сложного, тем самым, проходит согласно принципу коэволюции разных структур-процессов» [5, с.111].

Связывая понятия сложности, нелинейности, открытости и неравновесности, которые являются характеристиками социальной реальности, мы получаем сложно-организованный мир, в котором непрерывно происходит процесс перехода одних структур в другие, построенный на принципах самоорганизации, самоконструирования и саморазвития. Нелинейность этих процессов показывает вероятностный характер протекающих социальных изменений, их принципиальную непредсказуемость и необратимость. Однако, несмотря на это социальная реальность сохраняет свою целостность и функциональность.

Таким образом, сложность социальной реальности не позволяет ее описывать в рамках какого-либо одного аспекта: субъективного или объективного. Как отмечает О. Мамонько: «в любом обществе они органично взаимосвязаны, взаимодействуют и взаимопредполагают друг друга. Социальная реальность как некое целостное образование не может быть односторонне сведена ни к объективной, ни к субъективной стороне» [11, с.50]. И далее она приводит определение социальной реальности, предложенное И.А. Терентьевым, которое заслуживает внимания: «социальная реальность – наиболее сложный вид реальности, представляющий собой систему

объектов, с которой взаимодействует социальный субъект. Она является средой его формирования, объективным условием его и непосредственным предметом социального творчества. Выступая как данность, социальная реальность есть и результат собственной деятельности любого социального субъекта, и социальное пространство его деятельности, которая может быть описана как освоение и присвоение социального мира» [14, с.138].

С позиций психосинергетики, социальная реальность может быть представлена как психомерная среда, т.е. среда, в которой «психика человека является нелинейно и нелинейное образующим (в т.ч. переходоформирующим, смыслообразующим) фактором», поскольку социальная деятельность человека исходно психомерна [8, с.322]. Понятие «психомерность», предложенное И.В. Ершовой-Бабенко входит в число понятий, которые имеют важное значение в современной постнеклассической науке. Оно связано с тенденцией современного научного знания к гуманизации, или к «человекомерности» (В.С. Степин). Используя этот термин по отношению к объектам научного знания, В.С. Степин писал о том, что в постнеклассической науке происходит существенная трансформация видения познаваемой реальности, которое становится целостным: «целостное видение сложных развивающихся человекомерных систем и понимание места каждой науки в их возможном освоении, а с другой – стимулирует обменные процессы» между естественными, техническими и социальными науками, что в свою очередь ускоряет «наведение мостов» между соответствующими специальными научными картинами мира, их включение в общенаучную картину мира в качестве составных компонентов» [13, с.284].

Таким образом, понятие «человек» ставится в центр исследований не только в связи с тем, что он является субъектом познания, но и с теми результатами познания, которые ориентированы на построение становящейся, самоорганизующейся окружающей человека природной и социальной реальности, отличительными свойствами которой, среди прочих, остаются открытость, сложность, нелинейность.

Используя средства синергетики становится возможным, как считают В.И. Аршинов, Л.П. Киященко и П.Д. Тищенко, авторы сборника «Синергетика человекомерной реальности» (2002) отследить эффекты присутствия человека в познании всей реальности, или «эффекты человекомерности» там, где познавательные процедуры и практики, ранее ориентированные на отстраненное, объективное описание реальности, обнаруживают свою ограниченность» [15, с.4]. Их позиция состоит в том, чтобы рассматривать весь комплекс научного знания с позиций соотнесенности с бытием человека, что было уже выражено в известном утверждении Протагора: «человек есть мера всех вещей». «Тезис о человекомерности утверждает зависимость суждений об истине и заблуждении, бытии и небытии от прагматического интереса, который стоит за той или иной ситуацией, операциональных характеристик и динамики коммуникативной среды. В результате объективное знание становится личностным (М.Поляни)» [15, с.3].

В этом случае человек становится моделью для всего: с ним соизмеримо не только культурное прост-

ранство, творцом которого он является, но и изучаемое наукой пространство природного и социального мира. Ведь то, что современный человек старается познать, понять как независимое от субъекта и развивающееся по своим законам, есть его праоснова, и не только его, но и всей органической жизни. «Человек в некотором смысле является естественным продолжением – продуктом этого процесса. Продуктом, удерживающим в своей природе, в самом себе как континууме все принципиальные находки воспроизводства и развития сложной адаптивной целостной системы, которой он является. Таким образом, человек при всей своей субъективности соизмерим с объективным миром» [19, с.261]. Поскольку человек – это не просто какая-то абстрактная сущность, но он состоит из соотношений существующих как результаты биологических, психологических и социальных уровней. По мнению И.В. Ершовой-Бабенко, к этим уровням можно добавить также информационно-энергетический, ноологический и альфалогический уровни.

Эти последние уровни в психосинергетике показывают шкалу уровней психики человека и ее многомерность, поскольку согласно концепции И.В. Ершовой-Бабенко, психика является «гиперсистемой/средой, синергетического порядка», открытой нелинейной самоорганизующейся, которая устроена «иерархо/неиерархически». Такая система имеет «фазовую разномерную (многомерную)» структуру, состоящую из трех фаз: «дожизненная – до момента зачатия; прижизненная – от момента зачатия и до момента смерти; постмортальная фаза – после момента смерти» [9, с.34]. Таким образом, психика как «психомерная среда» подразумевает продукт, результат психической/психомерной деятельности как отдельного человека внутри и вне группы, так и *группы людей* (курсив – мой А.М.) в разном масштабе пространства и времени, вплоть до гео- и космоцивилизации, культуры, и также результатов психомерной деятельности этой группы внутри и вне себя» [9, с.38-39].

Это определение дает возможность применения понятия «психомерной среды» к социальной реальности, поскольку социальная группа как целостность проявляет свойства, присущие психомерным системам. Ее целостность раскрывается через множество измерений – информационных и энергетических, трансличностного и коллективного бытия, субстратных и процессуальных, соотносимых с уровнями живого, неживого и виртуального. Определяющую, принципиальную роль в психосинергетическом понимании психомерной среды играют самоорганизующиеся структуры и сильно (крайне) неравновесные состояния, которые при определенных условиях, выделенных современной наукой, могут становиться и становятся параметром порядка. Психомерные среды подвержены влиянию потоков информации, энергии, эмоций, вещества, времени и др., не только поступающих извне, но, прежде всего, производящихся самими этими средами внутри себя по отношению к себе, к своим внутриспсихическим, внутриличностным маркерам. Например, если средой выступает социальная группа людей, или коллектив, то это внутригрупповые маркеры. Соответственно, психомерные среды могут быть разного масштаба, мерности и качества.

Также интересной представляется классификация наук, предложенная И.В. Ершовой-Бабенко, на основании мерности психического, которое является сквозным, объединяющим параметром для научного знания. Соответственно, можно выделить такие классы наук: психомерные, человекомерные (социомерные), природномерные и космомерные. «Мерность как основание новой классификации наук позволяет освободиться от невообразимой громоздкости дисциплинарно организованного "дерева" наук и их изолированности по типу "отсеков" вместо необходимого при междисциплинарном исследовании лояльного соединения» [9, с.110].

Таким образом, можно согласиться с мнением В. Буданова о том, что «Мы – свидетели и участники начала синергетики третьей волны, и на то есть веская причина – наконец появился цивилизационный вызов, соизмеримый с освоением космоса, который без междисциплинарных методов синергетики не разрешить. Это – переход к шестому технологическому укладу по Н.Д. Кондратьеву, в основаниях которого лежат конвергирующие NBICS-технологии, цифровая экономика и сетевое общество, а центральной фигурой является человек как мера всех вещей, где процессы самоорганизации и междисциплинарной коммуникации играют решающую роль» [3, с.63].

Выводы: 1). Применение психосинергетического подхода к анализу понятия «социальная реальность» дало возможность представить ее как психомерную среду/ систему, т. е. выявить такие ее характеристики как сложность, нелинейность, неравновесность, т. д. Социальная реальность оказывается целостностью, в которой нелинейно и разномасштабно сосуществуют и взаимодействуют другие целостности (индивиды, социальные группы, общества и культуры). Социальная реальность является многомерной, сложноорганизованной, изменяющейся и развивающейся на основании переходов от порядка к хаосу и затем к утверждению нового порядка. В социальной реальности действуют как механизмы организации, так и самоорганизации. 2). На основании понятия «мерность» является возможным представить определенную классификацию наук: психомерные, человекомерные, природномерные и космомерные науки, которая становится полезной и необходимой при междисциплинарных исследованиях, поскольку это понятие является сквозным и общим для целого ряда наук.

Литература

1. Бевзенко А.Д. (2002). *Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций.* – К.: ИС НАНУ, 437 с.
2. Бхаскар Р. (1991). *Общества. Социо-Логос / Под ред. В.Д. Винокурова, А.А. Филипова. М.: Прогресс, с.219-240.*
3. Буданов В.Г. (2017). *Третье рождение синергетики. Філософія освіти. Philosophy of education., № 2 (11), с.57-70.*
4. Добронравова, И.С.(1990). *Синергетика: становление нелинейного мышления.* К.: Вид-во «Либідь», 128с.
5. Доннікова І.А. (2009). *Філософсько-синергетичні аспекти соціальної складності // Гуманітарний вісник ЗДІА, вип.39. – С.107-115.*
6. Доннікова І.А. (2011). *Культурогенная сущность социальной самоорганизации.* Одесса: Печатный дом, 280с.

7. Ершова-Бабенко И.В. (1992). *Методология исследования психики как синергетического объекта. Монография.* Одесса: ОДЭКОМ, 124с.

8. Ершова-Бабенко И.В. (2005). *Психосинергетические стратегии человеческой деятельности (концептуальная модель).* В.: НОВА КНИГА. 368с.

9. Ершова-Бабенко И.В. (2015). *Психосинергетика.* Херсон: изд-во «Грин Д.С.», 488с.

10. Кочубей Н. (2013). *Синергетические концепты в нелинейных контекстах: сети, управление, образование.* Saarbrücken: Palmarium Academic Publishing, 260 с.

11. Мамонко О.А. (2012). Категория «социальной реальности»: объективные и субъективные аспекты // *Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки.* Вып. 4. – С.44-53.

12. Предборська И.М. (1995). *Мінливість, соціум, людина. Монографія.* – Суми: Вид-во Слобожанщина, 1995. – 136 с.

13. Степин В.С. (2006). *Философия науки. Общие проблемы: учебник для аспирантов и соискателей ученой степени кандидата наук.* М.: Гардарики, 384 с.

14. Терентьев И.А. (2007). Проблема социальной реальности в истории социально-философской мысли // *Теория и практика общественного развития.* №1, С.37-40.

15. *Философия науки: Синергетика человекомерной реальности.* (2002). Вып. 8. М.: ИФ РАН, 428с.

16. Франк С. (1992). *Духовные основы общества.* М.: Республика, 512с.

17. Шкаратан О.И. (2011). Общество как социальная система. *Социологический журнал,* №4, с.117-143.

18. Штомпка Ж. (1996). *Социология социальных изменений / Пер. с англ. и ред. В.Ядова, М.: Аспект Пресс,* 416с.

19. Ярославцева Е.И. *Человек в контексте синергетики // Философия науки: Синергетика человекомерной реальности.* (2002). Вып. 8. М.: ИФ РАН, С.256-278.

References

1. Beuzenkov L.D. (2002). *Social self-organization. Synergetic paradigm: the possibilities of social interpretations.* – K.: IS NASU, 437 p.

2. Bhaskar R. (1991). *Societies. Socio-Logos / Ed. V.D. Vinokurova, A.A. Filipova.* М.: Progress, pp. 219-240.

3. Budanov V.G. (2017). *The third birth of synergy. Philosophy*

of Ostia. Philosophy of education., No. 2 (11), pp. 57-70.

4. Dobronravova, I.S. (1990). *Synergetics: the formation of non-linear thinking.* K.: Type-in «Libid», 128s.

5. Donnikova I. A. (2009). *Philosophical and synergistic aspects of the social warehouse // Humanitarian vidnik ZDIA, VIIP.39.* – P.107-115.

6. Donnikova I.A. (2011). *The cultural essence of social self-organization.* Odessa: Printing house, 280s.

7. Kochubey N. (2013). *Synergistic concepts in nonlinear contexts: networks, management, education.* Saarbrücken: Palmarium Academic Publishing, 260 p.

8. Mamonko O.A. (2012). *The category of «social reality»: objective and subjective aspects // Scientific notes of the Oryol State University. Series: Humanities and Social Sciences. Issue 4.* – P.44-53.

9. Predborska I.M. (1995). *The partnership, the socium, the people. Monograph – Sumi: View of Slobozhanshchyna,* 1995. – 136 p.

10. Stepin V.S. (2006). *Philosophy of science. Common problems: a textbook for graduate students and applicants for the degree of candidate of sciences.* М.: Gardariki, 384 p.

11. Terentev I.A. (2007). *The problem of social reality in the history of social and philosophical thought // Theory and practice of social development.* No. 1, S. 37-40.

12. *Philosophy of science: Synergetics of man-made reality.* (2002). Issue 8. М.: IPh RAS, 428s.

13. Frank S. (1992). *The spiritual foundations of society.* М.: Republic, 512s.

14. Shkaratan O.I. (2011). *Society as a social system. Sociological journal,* №4, p.117-143.

15. Sztompka, P. (1996). *Sociology of social change / Trans. from English and ed. V. Yadova, Moscow: Aspect Press,* 416s.

16. Yaroslavtseva E.I. *Man in the context of synergetics // Philosophy of Science: Synergetics of man-made reality.* (2002). Issue 8. М.: IPh RAS, p. 256-278.

17. Yershova-Babenko I.V. (1992). *The methodology of the study of the psyche as a synergistic object. Monograph.* Odessa: ODEKOM, 124с.

18. Yershova-Babenko I.V. (2005). *Psychosynergy strategies of human activity (conceptual model).* W.: НОВА КНИГА. 368с.

19. Yershova-Babenko I.V. (2015). *Psychosynergy.* Kherson: «Grin D.S.» publishing house, 488с.

Mohammad A.S.,

postgraduate student, Department of philosophy, sociology and management of socio-cultural activities of South Ukraine National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky, chokaiv@gmail.com

Ukraine, Odessa

SOCIAL REALITY AS A COMPLEX PSYCHOMETRIC ENVIRONMENT

The paper shows the possibilities of the psycho-synergetic approach to the analysis of social reality. The concept of «psychomerity», «psychomeric environment» (I.V. Ershova-Babenko) is used in the semantic field of social philosophy. The classification of sciences in relation to psychomerity as a defining characteristic, expressing the fundamental nature of the human psyche in the studies of society, nature, the person, is given. On this basis, there are: psychometric, human-dimensioned, nature-metric and cosmometric sciences.

Key words: social reality, human-dimensioned system, psychometry, psychometric environment, psycho-synergetics.

УДК 130.2:791.4

Пушонкова О.А.,

к.філос.н., доцент кафедри філософії та релігієзнавства

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, krapki@ukr.net

Україна, м. Черкаси

ФІЛОСОФІЯ ВИКЛЮЧЕННЯ КОЛЬОРУ В ЦІННІСНИХ ВИМІРАХ ОСВОЄННЯ СВІТУ: УНІВЕРСАЛІЇ ТА ПРАКТИКИ

В статті розглянуто в культурологічному аспекті ціннісні виміри початкової колірної діади «біле – чорне» та тріади «біле – червоне – чорне» в контексті первісних практик освоєння світу кольорів. Розкрито смислові акценти виключення кольорів в східній культурній традиції як їх відтворення через опозицію «народження – смерть». Висвітлено контексти ідеї монохромії від релігійних практик до чорно-білих медіа та проблематизовано форми «ігнорування» кольору в мистецьких практиках урбанізованої сучасності. Актуалізовано проблему повернення до архаїчного спрощення та уніфікації кольору як до основи субстанційності світу й життєво важливих стихій. У дослідженні використано аналітичний, порівняльний та аксіологічний методи, а також системний та історико-культурний підходи.

Ключові слова: колірний символізм, колірний тезаурус, візуальна репрезентація, монохромія, естетична практика.

Постановка проблеми. Цілісно-неперервна картина світу є можливою, передусім, завдяки кольору, розмаїття форм репрезентацій якого розкрито завдяки численним смисловим контекстам. При цьому, усупереч теорії «лінгвістичної відносності» Сепіра-Уорфа, згідно з якою колірний словник визначено виключно мовою, у культурно-історичній теорії виникає ідея перцептивних універсалій. Система номінацій кольорів в символічних класифікаціях має спільні для усього людства «фокальні» точки [1, с.100]. Стосовно світу кольорів, йдеться про первинну діаду «чорне – біле» та про тріаду «біле – червоне – чорне», символічний зміст яких має прояв, насамперед, в міфо-ритуальних практиках первісності. Згодом відбувається «поповнення» колірною тезаурусу внаслідок появи практичних потреб у використанні інших кольорів. Поступово номінації кольору стають усе більш абстрагованими від діяльності людини. Саме тому важливо звернутися до архаїчної первісності, як підґрунтя колірних практик, адже саме у первісній культурі колір виступає магічним знаком, і кольори діади та тріади застосовуються в міфологічному значенні як вияв речовинності світу. Але чорний та білий кольори, будучи ахроматичними, не належать «колу життя», яке символізує червоне, тому розглянемо їх у контексті ідеї виключення кольору (у східних практиках – «вбивання»), виявимо смислову канву подібних форм обмеження. Дослідження є актуальним також у контексті розвитку художньої культури та медіа-археологічних розвідок, згідно з якими медіа у витоках свого розвитку завжди є ахроматичними (наприклад, чорно-біле фото, кіно, телебачення тощо).

Аналіз останніх досліджень. Кольори у різних культурах початково символізують життєво важливі стихії. Триколірний символізм білого – червоного – чорного є універсальним для різних культур на початковому етапі становлення. Системі «первісних форм класифікації» увагу приділяли дослідники Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Стросс, Е. Еванс-Прічард, Ф. Боас, А. ван Геннеп, М. Еліаде та ін.

М. Коул та С. Скрибнер дослідили перцептивні універсалії у галузі сприйняття кольору на основі культурно-

історичного підходу. В давніх міфах, філософії Сходу та колірних системах античності (Арістотель, Платон), Нового часу (Ф. Рунге, В. Освальд, П. Клеє), «Хроматиці» Й.-В. Гете, філософії Ф.-В.-Й. Шеллінга, Г.-В.-Ф. Гегеля, П. Флоренського, культурно-історичних розвідках Л. Міронової – крізь присутні ідеї про розташування хроматичних кольорів між полюсами чорного та білого. Міфо-ритуальній символізації кольору присвячено праці В. Тернера, Д. Заана, К. Роу, Р. Юнга, Т. Ізуцу.

Метою є дослідження ціннісних вимірів освоєння людиною світу кольорів виходячи з початкової діади «біле – чорне», як розкриття двох тенденцій: на збагачення діапазону кольорів та на обмеження та виключення кольору, що мають прояв в різних культурних традиціях та урбанізованій сучасності.

Виклад основного матеріалу. В номінаціях кольорів спостерігаємо найбільш вагомий міжкультурний розрив. Адже, виходячи з позицій культурно-історичного підходу, визначальним стає контекст, який дозволяє розглядати колір як живий знаковий матеріал, виявляючись образом не стільки речі, скільки реального світу, в якому вона функціонує. Певні кольори ми нібито не помічаємо, інші – набувають різних смислових відтінків, закріплюються у тезаурусі та створюють колірну картину світу.

В 30-і роки ХХ ст. О. Лурія на базі досліджень, проведених у віддалених районах Узбекистану робить висновок: назва кольору – категорія історична. Чи складеться термін, залежить від багатьох причин, в першу чергу, від господарської діяльності людей, потреби відносити річ до тієї або іншої категорії тощо. Він зазначає, що «процеси абстракції і узагальнення не існують в незмінному вигляді на усіх етапах, вони самі є продуктом соціально-економічного і культурного розвитку» [2, с.104]. Отже, колір і контекст розвиваються історично та сприймаються разом, як частина єдиного біо-соціально-культурного процесу розвитку.

В середині ХІХ ст. У. Гледстон, Ф. Фішер і Л. Гейгер відстоювали ідею колірної сліпоти давніх греків, адже «синій починає згадуватись у давніх текстах з VII ст., а фіолетовий – із ХVІ ст., у Вергілія чорний представлений

як колір фіалок, колір гіацинту вважався у давнину «пігра», тобто чорним» [3, с.139]. Звернемось до витоків сприймання кольору та його первинних контекстів.

К. Роу, дослідник колірного символізму стародавнього світу зазначає, що «в багатьох примітивних суспільствах ми бачимо основні пари протилежностей, що мають особливе символічне значення: верх і низ, право і ліво, світло і темрява. Верх, право й світло зазвичай асоціюються з добром і життям, а їх протилежності – зі злом та смертю» [4, с.34]. Досліджуючи номінації кольору в «Іліаді» та «Одісеї», К. Роу робить висновок, що світ Гомера, це не світ кольору, це «світ яскравого світла й п'їтми; блиску зброї й приглушених відблисків хвиль моря» [4, с.9]. Сьогодні вже відомо, що «кольоро-сприйняття, вочевидь, розвивалось з плином часу» [3, с.139], від теплих тонів до холодних. М. Шкепу, описуючи фантомне (містичне) як естетичні категорії зауважує, що «некроматичні нюанси, чорне, біле, сіре у всіх народів є кольорами, які використовуються для передачі містичного універсуму, тому що істинні кольори належать життю, дню, реальному світові» [5, с.205]. Адаже кольори життя – це коловерт червоного. Полюси білого й чорного взагалі не належать життю, адже є лише точками його появи та зникнення.

Червоний початково «символізує життя й силу, значення, яке виходить з його асоціацій з кров'ю» [4, с.38]. Поза моральним дуалізмом червоне – це активність, принцип самого життя, як й усі основні кольори, червоний є амбівалентним» [6, с.26]. Хроматизм червоного містить в собі усю палітру фарб, які «киплять» у ньому між білим та чорним.

Згадки про символіку червоного, білого та чорного зустрічаються ще в Ведах та Бхагавад-гіті. Першими в історичному плані визначеннями кольору були «чорне» і «біле», протилежність яких відбивала давні уявлення про просторову організацію Всесвіту. Л. Міронова, розглядаючи уявлення про колір в примітивних культурах зауважує, що в давнину міцно закріплюються традицією «поняття про колір як суттєвий (субстанційний) елемент світу, як про своєрідну мовну систему, що служить засобом комунікації між людьми, а також між людьми і богами; і в теорії, і в практиці «примітивних» народів колір фігурує як могутній засіб впливу на людину, тварин, духів, богів, демонів» [6, с.22]. Сама широка сфера, де використовується колір – це релігійні і магічні обряди.

Звернемось до концепції триколірного символізму Чорної Африки Д. Заана. В Африці сама природа обумовлює сприйняття кольорів. Д. Заан звертає увагу на мову африканського племені бамбара, представники якого у позначенні кольорів використовують залежні іменні форми, а також порівняльні конструкції, отримуючи непрямі визначення, діапазон яких є необмеженим.

Д. Заан пише, що «колірні зміни, що відбуваються у природі, головним чином обумовлені початком або завершенням сезонів» [7, с.61]. Земля дала початок трьом кольорам, але Д. Заан прослідковує зв'язок у повсякденній діяльності африканських аборигенів трьох кольорів та чотирьох стихій. У цьому контексті чорне та біле не виступають як щось абстрактне. Білий пов'язано з вшануванням предків, домом, де панує злагода, добрим врожаєм. Чорний означає сезон дощів, воду, важку

працю й біль, адже невідомо, чи виросте врожай та чи вдасться його зберегти. Чорний «є могутнім психологічним фактором, що апелює до терпіння та вміння чекати» [7, с.58]. При цьому для чорношкірої людини часто «білий колір пов'язано зі смертю та потойбічним світом, тоді як чорний асоціюється з життям та родючістю» [7, с.67]. В Чорній Африці розповсюджене уявлення, що люди на небі, перш ніж прийти в цей світ, були білими. Світла шкіра свідчить про інтелект та витонченість. Червоний символізує сонце, яке все спалює, асоціюється з пристрастю, абсолютною владою, війною (воїн – чоловік з червоними очима). Енергія й сила цього кольору вселяє у серця людей благоговіння і страх. Червоний також асоціюється з процесом фізичного і соціального виховання. Червоний – це активність молодості, але, коли людина Африки проходить усі ініціації та стає соціалізованою, вона асоціює себе вже з чорним – кольором власної шкіри.

Ініціація переродження та смерть супроводжуються фарбуванням тіла у білий колір, адже смерть є поєднанням на кшталт шлюбу. Африканці розуміють сакральний характер цього поєднання, адже у їх ритуальних практиках розфарбування тіла відбувається за його симетрією (наприклад, одна половина – біла, друга – чорна). Отже протилежність білого – чорного несподівано отримує деяку метафізичну інтерпретацію через зв'язок з ідеєю смерті.

В африканських культурах перед смертю людина знов повертається до білого, до єдності з Богом. Таким чином, «люди завершують цикл свого існування, проходячи через три колірні стадії» [7, с.75]. Однак, Д. Заан застерігає від розуміння африканського містицизму у західному дусі, адже участь у житті є необхідною: «бамбара сказали б, що немає ніякої єдності з Богом поза світом, у якому ми живемо» [7, с.76]. Це дозволяє бамбара абстрагуватися від страждань. Есхатологія тут відсутня, проте завжди є простір невпинного перевтілення між небом та землею, поміж якими розгортається доля людини.

Згідно з гіпотезою В. Тернера, дослідника колірної тріади в ритуалах племені ндембу, досвід, презентований трьома кольорами є спільним для усього людства. Він переконаний, що психологічне коріння ритуальної колірної символіки не зникло у просторі сучасної цивілізації, а продовжує у підсвідомості структурувати картину світу сучасної людини. Тут теорія В. Тернера наближена до пошуків К. Юнга у передбаченні того, що тріада кольорів (біле – червоне – чорне) є архетипом людини, що містить в основі категоризації емоційну компоненту процесу переживання насолоди й болю.

Три кольори (білий – червоний – чорний) «мають у ндембу первинне (непохідне) означення» [8, с.71]. Усі інші передаються метафоричними виразами та порівняннями (наприклад, зелений – як «сік солодкого листя картоплі»). В. Тернер помітив, що ндембу використовують червону та білу глину в ритуальних практиках (ці кольори, як правило, утворюють пару), а чорний у чистому вигляді виступає дуже рідко. Спочатку В. Тернер вважав, що має справу з бінарною класифікацією. Але було зафіксовано випадки, коли три кольори зустрічались разом в значущих ритуалах, наприклад «трьох рік» [8, с.73]. Ріка крові символізує чоловіка та жінку, головна

ріка – біла, і остання – чорна. Одним зі значень білої ріки є сім'я чоловіка, вона ще має назву «ріки Бога». Молоко матері також символізується білим кольором. Отже білий колір символізує як чоловіче так і жіноче начала.

Чорний колір не має остаточного негативного забарвлення, всі три кольори розуміються як «ріки сили» та походять зі спільного джерела. Проте в моральних оцінках використовується, наприклад, уявлення про хорошу людину (в якій «біла печінка») та погану людину (в якій «чорна печінка»). Червоний теж амбівалентний, це – перш за все, кров (вбивства, ритуалу обрізання, ведовства тощо). Але водночас червоний виступає як символ сили та життя.

Послідовні етапи життя людини В. Тернером розцінюються як рух від нечистоти (необрізаного хлопця, менструації дівчини та жінки) до чистоти (зрілого чоловіка, жінки-матері, мудрості жінки похилого віку). В циклах ініціації проявляється рух від білого до чорного. Червоний вкрай амбівалентний – чоловік вбиває, жінка народжує, й обидва процеси пов'язані з символікою крові. Чорний також амбівалентний, адже він, як не дивно, пов'язується з також з пристрастю та сексуальною привабливістю; «для використання у відповідних ритуальних діях збирається кора дерева мудьи» [8, с.85].

Біле та червоне символізують життя, протиставлені чорному як полюсу смерті, проте, цю функцію забирає червоний, якщо відсутня полярність чорного. Отже три кольори разом застосовуються в ритуальній практиці, адже вони символізують «основні форми універсального людського досвіду, пов'язаного з відправленням життєвих функцій» [8, с.100].

В. Тернер робить припущення, що ці три кольори асоціюються, перш за все, з продуктами людського тіла та органами виділення, що супроводжується підвищеною емоційною напругою, певними «фізіологічними переживаннями». Тілесний досвід стає базою для світовідчуття та світосприйняття, а також аналогом соціальних відносин, тобто «фізичний досвід, пов'язаний з трьома кольорами, є також досвідом соціальних відносин» [8, с.101]. Кольори тріади презентують речовинні «колірні міфи», які виникають у межах прадавніх культур та є аспектами несвідомої колективної психіки.

Якщо європейська культура далі розвивається шляхом поповнення колірною тезаурусу та збагачення палітри освоєного світу, то східна традиція презентує унікальний досвід виключення кольору. Т. Ізуцу розглядає негативне ставлення до естетичної цінності кольору в мистецьких практиках Далекого Сходу. Адже виключення кольору є характерним для усієї традиції далекосхідного регіону як в живописі, так у танцювальному мистецтві, мистецтві чаювання тощо.

Але чи є це виключення – запереченням кольору? Звернемося до Східної філософії, як основи цієї схильності ігнорувати колір. Згадаймо монохромний живопис Китаю та Японії, які презентують особливий тип естетичної свідомості та духовний феномен.

Т. Ізуцу згадує про кліматичні умови, живописність природи, яка розвинула надзвичайну чутливість до кольорів та їх відтінків. Період японської культури Хейан VIII–XI ст. свідчить про розвинутий колірний тезаурус – Т. Ізуцу називає його «періодом фарб». Так, в

літературній прозі, оповіданнях, щоденниках дам, в описах палацового одягу згадуються більше ніж 170 найменувань кольорів. Отже, виключення кольору парадоксально поєднано з пристрасною любов'ю до нього. В цей період помічаємо тенденцію до приглушення кольорів. У період Момояма (1573–1615), або період «персикової гори» бачимо надмірну демонстрацію кольорів. Це період воїнів, активного життєствердження. Але в цю ж епоху процвітав і монохромний живопис та естетично привабливими вважали кімнати з виключеним кольором (позначається вплив культури Дзен).

Майстер чайної церемонії Рікю (1521–1591) розкриває для нас філософію вабі – чаювання, яке занурює нас у світ без кольорів. Світогляд вабі включає три цінності: усамітнення, бідність, простота. Усамітнення – стан забуття людської самотності, адже людина сама приходить у світ, й сама з нього йде. Бідність – коли «матеріальна бідність сублімована в метафізичне усвідомлення вічної пустоти, вона має бути безпосереднім вираженням бідності внутрішньої» [9, с.231]. Простота – це сама кімната у стилі Рікю – скромна, гола, спокійна – і безколірна. Вона не є буквально безколірною. Згадаймо японський вираз – «вбивати колір», приглушати його до повної відсутності. Залишається слабкий спогад, натяк на відсутні кольори. Парадокс, але «зовнішня відсутність кольору набуває позитивної естетичної значущості як його присутність внутрішня» [9, с.232]. Дух вабі – це мистецтво «вбивання кольорів» з метою привести їх до виміру абсолютної порожнечі. Т. Ізуцу пов'язує це з особливою естетичною настановою у японській культурі – принципом невираження, коли «художник має виключити з картини усі несуттєві елементи» [8, с.237].

Непомітний сірий серпанок – це також естетичний прийом, який використовувало багато художників і китайських, і японських. Це відповідає духу Дзен-будизму та даосизму. Шлях невизначений, він можна сказати невидимий. Це особлива естетика невидимого. З цієї точки зору, щоб виразити Ніщо – порожній папір або шмат шовку є найкращими шедеврами мистецтва. Але й з Нічого має впливти Дещо і це є дивом, тонкою духовною роботою визначення цього Дещо мінімальними засобами, щоб не втратити його під нашаруваннями матеріального світу.

Хабукі – фрагментарна техніка розбризканості туші (Сессю, XV ст.), коли основні риси робляться блідою водянистою тушшю, а потім, не даючи їй висохнути, необхідно різко збризкати мокру поверхню яскравими плямами чорного та провести кілька ліній. Отже, тут ми осягаємо невизначеність, серпанок пустоти, розсіану перспективу. Наприклад, як на картинах «Птах Майна на сосні» Мо Цзі (китайського художника XII ст.) або «Птах баге на старій сосні» Му Ци (японського художника XIII ст.).

Космічну самотність найкраще переживаємо у чорно-білому, естетичній цінності порожнього простору. В Японії монохромія проявляє себе виключно через пейзаж. За звичайною квіткою присутня уся природа та її нескінченність. Унікальним для Сходу є спостереження за речами: концентрація духовної енергії й викладення її на полотні, відтворення життя навіть звичайного каменю. Художник, який, наприклад, хоче намалювати

бамбук, «має спочатку перевтілитись у бамбук. І дати бамбуку можливість самому намалювати свою внутрішню форму на папері» [9, с.250]. Так ми маємо можливість «збагнути метафізичний принцип предмета», адже в самій основі людина і природа – єдине ціле. Важливо дослідити Лі кожної речі шляхом медитації. Щоб осягнути Лі – колір тільки заважає. В монохромному живописі чорний – відповідно є те Дещо, Лі є життя. Звідси сакральне значення чорного кольору.

Освоюючи палітру кольорів, вкорінену у природі, в художніх практиках протягом розвитку європейської культури часто навмисно колір ігнорувався, щоб доступними для сприймання лишались ахроматичні кольори від білого до чорного через всі відтінки сірого. Від Я. ван Дейка, Рембрандта до Е. Дега та П. Пікассо художники намагались через вилучення кольору підкреслити саму композицію. Монохромні твори (виконання роботи у модуляціях одного кольору) з'являються в європейському бароко (М. Караваджо, Ф. Гварді, Б. Каналетто та ін.), в якому динамізм форми вимагав переосмислення ролі кольору. В церковних практиках вилучення кольору традиційно зменшувало чуттєву стимуляцію (у техніці гризайль зображення нагадували кам'яні статуї). Отже монохромія завжди слугувала певному задуму. Так, в Е. Уорхола, Г. Ріхтера, Р. Раушенберга вона часто є імітацією технічних медіа, механічного чорно-білого друку. У «Герніці» (1937) П. Пікассо відсутність кольору набуває додаткових значень, – вона обумовлена уникненням емоцій від надто реалістичного сприймання жакливих злочинів фашистів, що раптово напали на іспанське містечко. У метафізичному живописі Дж. Моранді, Дж. Кіріко, К. Карра присутні ахроматичні мотиви, або використовуються 2–3 споріднені фарби. Мета – відтворити форми, які не зустрічаються в природі.

Філософія кольору у ХХ столітті пов'язана зі змінами у світосприйнятті людини, у досвіді якої актуалізуються ідеї відсутності, порожнечі, мерехтіння та слідів, які стають популярними у візуальних дискурсах; позначені інтересом до кольорів – з одного боку, а з іншого – до ахроматизації та монохромії в експресіонізмі, кубізмі, мінімалізмі тощо. Мінімалістичні об'єкти Т. Сміта, Д. Джадда, монохромні серії картин П. Пікассо, І. Кляйна, Е. Кастеллані є прикладом та підтвердженням цієї поширеної тенденції. Експериментування з кольорами у мистецтві мінімалізму (а у витоках – у супрематизмі К. Малевича) можна зрозуміти, якщо звернутися до східних практик виключення та «вбивання» кольорів, адже схожою є настанова в осягненні метафізичних глибин світу та переосмислення його субстанційності та непорушності.

Висновки. Отже концепція «фокальних точок» дає можливість прослідкувати утворення в культурі перцептивних універсалій через первинне протиставлення світла – темряви, білого – чорного.

На прикладі ритуальної символіки трьох кольорів у працях В. Тернера та Д. Заана спостерігаємо амбівалентність «білого – червоного – чорного», первинну відсутність морального дуалізму та зв'язок «білого – чорного» з опозицією «народження – смерть». Тріада включена в традиційні повсякденні практики та, водночас, виступає базовим архетипом культури. Якщо європейська

культура далі розвивається шляхом збільшення діапазону кольорів та збагачення палітри освоєного світу, то східна традиція презентує унікальний досвід виключення кольору. Проте ахроматичні експерименти та ідея монохромії в європейській культурі також мали місце та виконували різні задачі: довгий час це було даниною релігійним практикам, а з початку ХХ ст. поштовхом до пошуку форм, які ми не зустрічаємо в природі, до наслідування чорно-білим медіа в умовах появи нових колірних медіа. Від супрематизму до мінімалізму відбуваються спроби через монохромію осягнути чистий простір та нескінченність, а можливо, повернутися до джерел появи універсалій кольору в спробі відновити первинну субстанційність світу.

Література

1. Коул М., Скрібнер С. *Культура и мышление. Психологический очерк*. М.: Прогресс. 1977. 264 с.
2. Лурия А.Ф. *Об историческом развитии познавательных процессов*. М.: Наука. 1074. 172 с.
3. Юнг Ф. *Цвет и выражение внутреннего времени в западной живописи. Психология цвета*. М.: Рефл-Бук, Вақлер. 1996. С.135-180
4. Роу К. *Концепции цвета и цветовой символизм в древнем мире // Психология цвета*. М.: Рефл-Бук, Вақлер. 1996. С.7–26
5. Шкєпу М.А. *Эстетика безобразного Карла Розенкранца. Ин-т проблем соврем. Искусства Нац.акад. искусств Украины*. К.: Феникс. 2010. 448 с.
6. Миронова Л.Н. *История науки о цвете. Цветоведение*. Минск: Высшая школа. 1984. С.17-164
7. Заан Д. *Белый, красный и черный: цветовой символизм в чёрной Африке. Психология цвета*. М.: Рефл-Бук, Вақлер. 1996. С.47–78
8. Тернер В. *Цветовая классификация в ритуалах Ндембу: Проблема невербальной классификации*. Тернер В. *Символ и ритуал*. М.: Наука. 1983. С.71–103
9. Изуцу Тосихико (1996) *Исключение цвета в искусстве и философии Дальнего Востока. Психология цвета*. М.: Рефл-Бук, Вақлер. С.221-256

References

1. Koul M., Skribner S. *Kultura i myshlenie. Psihologicheskij ocherk*, Moscow. Progress. 1977. 264 s.
2. Luriya A.R. *Ob istoricheskom razvitiu poznavatelnykh protsessov*. Moscow. Nauka. 1974.172 s.
3. Yuig R. *Tsvet i vyirazhenie vnutrennego vremeni v zapadnoy zhivopisi. Psihologiya tsveta*. Moscow.Refl-Buk, Vakler. 1996. S.135-180
4. Rou K. *Kontseptsii tsveta i tsvetovoy simbolizm v drevnem mire // Psihologiya tsveta*. Moscow. Refl-Buk, Vakler. 1996. S.7–26
5. Shkєpu M.A. *Estetika bezobraznogo Karla Rozenkranca. In-t problem sovrem. Iskusstva Nats.akad. iskusstv Ukrainy*. Kiev: Feniks. 2010.448 s.
6. Mironova L.N. *Istoriya nauki o tsvete. Tsvetovedenie*. Minsk: Vysshaya shkola. 1984.S.17-164
7. Zaan D. *Belyiy, krasnyiy i chernyy: tsvetovoy simbolizm v chYornoy Afrike. Psihologiya tsveta*. Moscow. Refl-Buk, Vakler. 1996. S.4-78.
8. Termer V. *Tsvetovaya klassifikatsiya v ritualah Ndembu: Problema neverbalnoy klassifikatsii*. Termer V. *Simvol i ritual*. Moscow. Nauka. 1983. S.71-103.
9. Izutsu Tosihiko. *Isklyuchenie tsveta v iskusstve i filosofii Dalnego Vostoka. Psihologiya tsveta*. Moscow. Refl-Buk, Vakler. 1996. S.220-256

Pushonkova O.A.,

*Candidate of Philosophical Science, Associate Professor
Bogdan Khmelnytsky National University of Cherkassy, krapki@ukr.net*

Ukraine, Cherkassy

**PHILOSOPHY OF THE EXCLUSION OF COLOR IN VALUE DIMENSIONS OF THE WORLD MASTERING:
UNIVERSALS AND PRACTICE**

The article focuses on the cultural aspects of value measurements of the initial color dyad «white – black» and triad «white – red – black» in the context of the archaic practices of mastering of the world of colors in the works of D. Terner and D. Zaan. The semantic emphasis of the exclusion of colors in the Eastern cultural tradition (T. Izutza), as their «revival» through the opposition «birth – death» is revealed. The contexts of monochromy idea, from religious practices to black and white media, are considered, and the forms of «ignoring» of color in the artistic practices of urbanized modernity are discussed. The problem of returning to the archaic simplification and unification of color as the basis of the substantiality of the world and vital elements was actualized. The methodology of the research is to apply analytical, comparative and axiological methods, as well as to use the systemic, historical and cultural approaches.

Key words: *color symbolism, color thesaurus, visual representation, monochromy, aesthetic practice.*

УДК 172.3:17.022.1

Рохман Б.М.,

к.філос.н., доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства, викладач,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника»,
rokhman_b@ukr.net

Україна, м. Івано-Франківськ

РОЛЬ ФЕНОМЕНУ СВОБОДИ У ФОРМУВАННІ ЛЮДСЬКОГО ДУХУ

Індивідуальна свобода є формою самореалізації людини. Свободотворча діяльність – комплекс, що забезпечує реалізацію та здійснення вибору бажаної свободи, обтяженої відповідальністю. Зростання ступеня свободи особи може правити за критерій суспільного прогресу. На різних етапах історії людства можливість вільного вибору особистості була неоднаковою. У міру розвитку суспільства, з кожною новою епохою відкриваються нові можливості зростання ступеня свободи особи.

Ключові слова: індивідуальна свобода, творчість, практика, самовизначення, креативність.

Постановка проблеми. Свобода як ідея та ідеал, цінність і норматив, суспільна реальність і характеристика практичної життєдіяльності соціуму та окремого індивіда набула на межі ХХ-го – ХХІ століть нового звучання. Істотно збагатився зміст поняття свободи. Філософський дискурс зафіксував нові, часом вражаючі людську уяву, явища свободи, її численні іпостасі.

Метою статті є розгляд проблеми індивідуальної, особистісно-визначеної і здобутої свободи, а також вибір людиною свободи як форми і засобу самореалізації. Вона завжди є однією з головних умов становлення особистості, найважливішою цінністю її буття. Людина, позбавлена свободи, не може повноцінно розвивати свою індивідуальність. Тому факти обмеження свободи слід не тільки констатувати, але й осмислювати з філософсько-етичних позицій.

Виклад основного матеріалу. Свобода творчості – право людського суб'єкта втілювати свої мрії і задуми, створювати щось нове. Від свободи дії в широкому розумінні свобода творчості відрізняється передусім своєю не утилітарною спрямованістю.

Оскільки саме поняття «творчість» нерозривно пов'язане з поняттям «кнове» – проблема свободотворчості є питанням про нові грані свободи, її інноваційні ресурси, нестандартні форми прояву свободи волі, вибору, діяльності. Саме у креативній, цілеспрямованій діяльності проявляється духовна сутність людини, її прагнення до саморозвитку, самоздійснення і самореалізації. Свобода діяльності – головна умова будь-якої творчості – виробничої, культурної, соціальної тощо. Акт свободотворчості є результатом взаємодії двох її складових – інтелектуального (ідеального) уявлення про бажану свободу і прагматичну енергію, підпорядковану її досягненню. Творчість переважно має на меті внутрішню досконалість свого предмета, а не задоволення нагальних життєвих потреб.

Мотивація свободотворчої діяльності – складний комплекс, в якому центральне місце посідає потреба у добровільному здійсненні вибору бажаної свободи, формуванні певної «моделі» умов, що забезпечують її реалізацію. Неабияку роль у системі цієї мотивації відіграє почуття незадоволення своїм буттям. Раціональні чуттєві шари свободи творчої свідомості у своєму перетинанні породжують відповідальність людини, таку інтегральну

якість, яка зумовлює послідовність життєвої практики індивіда на її шляху до свободи.

Свободотворчість – важливий компонент концепції і практики свободи, її буття. Творчі акти розбудови свободи – вузлові лінії міри, котрі знаменують перехід свободи від одного стану до іншого, її еволюцію до вищого ступеня свого прояву. За своїм змістом сутність вільного і в цьому сенсі справжнього людського буття полягає у здатності постійно змінювати як зовнішні умови свого існування, так і внутрішні підвалини власної невимушеної поведінки у відповідності з поставленими завданнями, значущими цінностями та ідеалами. Момент творчості істотно визначає сенс людської свободи. Поза ним життя є ніщо інше, як рутинне існування, невиразне «сіре буття», в якому панує зовнішня необхідність. Лише завдяки творчості і за її допомогою людина розриває пута примусової обов'язковості обставин, підноситься над повсякденним існуванням, демонструє свої креативні сили, здійснює життєвий проект. Адже людина набуває якості вільної особистості лише тоді, коли вона зорієнтована на майбутнє. Ця орієнтація супроводжується, з одного боку, постійним запереченням того, що ще вчора видавалося незмінним підґрунтям сталої життєдіяльності. З іншого боку, такий перспективізм передбачає перетворення теперішнього, його перевлаштування.

У творчості особа виходить за межі емпіричного, виокремленого буття і підноситься до всезагального. Вона здобуває свободу над своєю вітальною природою, віднаходячи сутнісні засади буття в духовному світі, утверджує у ньому свою творчу природу. Микола Бердяєв говорить про моральнісну природу творчості на тій підставі, що вона підносить особистість на новий, якісно вищий рівень буття. «Демонічне зло людської природи згорає в творчому екстазі, перетворюється в інше буття. Адже усяке зло є прикутістю до цього світу, до його пристрастей та його тягара» [1, с.386].

Виступаючи як ідея, свобода постає здатністю до самовизначення, самопрояву, самоусвідомлення. При цьому свобода, як трансцендентний суб'єкт, перебуває у сфері самосвідомості і виявляється антиномічно, балансує на межі із сваволею.

Отже, свобода виступає як процес розгортання творчо-екзистенційних потенцій трансцендентного суб'єкта.

І такий суб'єкт є ідеєю, невід'ємною рисою якого виступає здатність до саморуку і саморозвитку.

Вихідним пунктом процесу творення свободи є розвинута особистість, для якої остання виступає природною потребою, необхідною умовою існування.

Поняття «творчість свободи» потребує свого визначення. Відомий український дослідник проблеми творчості Б. Новіков, аналізуючи категоріальний статус цього поняття, з'ясовує його відмінність від суміжних понять «розвиток» та «креативність», поділяючи в цілому позицію тих, хто розуміє під креативністю переважно психологічний аспект нестандартного мислення і діяльності. Він справедливо наголошує, що творчість виступає не лише у значенні індивідуально-психологічної самодіяльності суб'єкта, але й у суспільно узагальненому об'єктивованому вигляді. Такий погляд на сутність творчості надає проблемі свободотворення праксеологічного вияву, що має винятково важливе значення в контексті реального діяльного розуміння можливостей людини і людства в цілому впливати на умови свого існування. Творчість, підкреслює Б. Новіков, є діяльність створення, освоєння і використання «культурної культури», процес, «двоєдиними моментами якого є творчість свободи і свобода творчості» [2, с.25]. Творчість – багатовимірний процес, теоретичну рефлексію якого здійснює спеціальна наука креатологія. Але не лише вона. У з'ясуванні й розвитку теорії творчості, в тому числі у аспекті свободотворчості, задіяні також філософія, соціологія і логіка творчості, психологія, етика й естетика.

З'ясування сутності свободотворчості потребує визначення людини саме як суб'єкта самодіяльності, що здатна впливати на зовнішні та внутрішні обставини, котрі сприяють або заважають здійсненню людської свободи. Творчість свободи – це привілей людини, що прагне до самореалізації. Саме така людина істотно відрізняється від «випадкового індивіда», який формується спонтанно і життя якого великою мірою визначається збігом обставин. На відміну від «випадкової» людини, особистість в її справжньому значенні – це індивід, який спроможний вирватися із тіней повсякденності, випадкової визначальності. Буття людини – особистості визначається її власною енергією подолання, є проєкцією бажань влаштування свого життя згідно з прагненням самоздійснення.

Свобода – це стан людського духу, його можливостей. Як влучно зазначив Й. Гете, свобода – це той прафеномен свідомості, який виступає перед людиною у тисячах різноманітних образів. Водночас наголошується на тому, що свобода – це завжди можливість, котра здатна набути конкретних форм і проявів лише завдяки людській практиці – актів свободотворчості. На перший погляд розуміння свободи як можливості суперечить судженням про свободу як природний стан людини. Згадаємо бердяєвське положення про те, що свободу неможливо вивести із чогось, у ній можна лише споконвічно перебувати. Однак зазначена суперечність має діалектичний характер: свобода як одвічна характеристика людини, її свавілля є, застосовуючи кантівську термінологію, «річ у собі», можливість прояву вольової свободи, здатність людини до самореалізації, її існування як незалежного, самодостатнього індивіда. Реалізуючи свої потенції

свободи, людина утворює новий простір свого буття, в якому, в свою чергу, виникають нові можливості моральної свободи. Інакше кажучи, людина сама творить власну свободу, доводить, що вона – не лише свобода і вибір, але й творчість. Ця тріада визначає каркас її духовності, життєвого шляху, поступ людської свободи.

Іноді виявляється, що бути вільним набагато важче, ніж відмовитися від свободи: адже розуміння екзистенції свободи вимагає увесь час йти проти течії, повставати проти загальноприйнятих норм, бути «чужим серед своїх». Не кожному піддається цей тяжкий «тягар свободи», який повинна нести людина. Тільки окремі особи реалізують своє право на свободу в моральній творчості або інакомисленні. Тому-то свобода часто відлякує людину.

Концепція свободотворчості у її сучасному виді враховує новітні моделі світосприйняття, їх наукові рефлексії. В цьому плані особливо показові теоретичні позиції постмодернізму, який, зокрема, відкидаючи будь-які абсолюти та раціональні запобіжники, обстоює тезу про «безрозмірність свободи». Було б помилковим спрощувати наміри лідерів цієї філософської течії – Ж. Дерріда, М. Фуко. Спростовуючи картезіанську «диктатуру розуму» і, відповідно, раціонально визначений ідеал свободи, постмодерністи одночасно декларують свої наміри всіляко сприяти «визволенню» і самореалізації особистості, послідовно «розширювати спектр можливостей людини, усувати перешкоди на цьому шляху» [4, с.56]. При цьому вони заявляють про своє намагання виявити раніше невідомі або ж належно не поціновані різноманітні шляхи розвитку людської суб'єктивності, багатомірні сфери людської творчої активності.

Однак пафос таких свободоборчих намірів, як справедливо зазначають численні опоненти постмодернізму, нейтралізується тими відверто релятивістськими і нігілістичними висновками, які неминуче впливають із їх деконструктивістських посилянь. Насамперед йдеться про те, що заперечення можливості окремої особистості бути відповідальною – теза, яка логічно підпорядкована радикальній дискредитації абсолютів раціоналізму і гуманізму, перекреслює саму можливість вибудови «нових шляхів свободи». На таке принципове заперечення працює і твердження про принципову нездатність людини протистояти могутності понадособистісних структур, неможливість визволення від «тиску влади, традиційних ціннісних регулятивів, звичайних норм, правил, соціальних залежностей» [4, с.56].

Увесь арсенал аргументації, покликаної обґрунтувати гасло «безрозмірної свободи», насправді перетворюється на апологію безвідповідальності, «втечу від свободи» (Е. Фромм). Головний урок постмодернізму – це урок наслідків свідомої нерозумності, вільної відмови від відповідальності. У такому випадку такий заклик стає відкиданням свободи взагалі, що означає відмову від етичної визначеності людського життя.

Людина, яка не усвідомила межі власної свободи і відповідальності, – позаетична, – справедливо наголошує сучасний російський філософ Г. Тульчинський: «Чим ширше зона моєї автономної (невимушеної) поведінки, тим ширше зона відповідальності людини, тим етичніша (вільніша – відповідальніша), чим ширша ця сфера...» [5,

с.41]. Така теоретична позиція «автоматично» знімає питання про свободотворчість, адже такий різновид духовної і соціальної творчості – похідне від усвідомлення свободи як вищої ціннісної ознаки особистості. Вона піддає сумніву саму можливість особистості здійснювати невимушений, добровільний вибір, тобто бути Людиною. Осмислення проблематики людської свободи, її вибору в контексті реалій сьогодення – теоретичне і практичне завдання.

Свобода є умовою можливості творчої діяльності. Але всяка діяльність, що заслуговує цього імені, має в собі елементи творчості – інакше ми мали б справу з механізованим виробництвом. Проте і в основі механізованого виробництва повинен лежати задум інженера, який вклав свою творчість в створення машини, за допомогою якої здійснюється механізоване виробництво. Тому не буде перебільшенням сказати, що в основі всілякої діяльності лежить свобода. «Де є дія, там є діяч» (Ляйбніц). Але діяч, що заслуговує цього імені, повинен володіти первинною свободою.

Усяка діяльність коїться діячем, і здійснення її можливо на основі якоїсь ідеї, якогось «плану», хоча б несвідомого. Тому кожна дія є втіленням певної ідеї якимсь діячем.

Проте здійснення свободи неможливе без матерії, і повинне якоюсь мірою підкорятися законам цієї матерії. Мало того, будь-яке здійснення свободи повинне підкорятися логіці ідеї, вибраній як мета діяльності. Звідси витікає, що всяке здійснення свободи є її вступ на шлях детермінації. Лише нереалізована свобода перебувала б зовні детермінації, але така свобода не могла б приносити плодів. Отже, свобода лежить в основі творчої діяльності. Але звідси до визнання того, що кожний вчинок, кожна дія, узятя окремо, вільно – дистанція величезного розміру. Саме тому, що свобода лежить в основі діяльності, вона проявляє себе не в окремих діях, але в їх сукупності, як умова можливості цієї сукупності окремих дій. Якщо ми помножимо складну формулу на коефіцієнт «х», то цей коефіцієнт відноситиметься до всіх членів формули, але ні до одного з них окремо. Свобода подібна такому коефіцієнту, без якого формула не матиме сенсу. Свобода не знаходиться у вимірюваннях буття, вона – «під» буттям, як те «суще», яке прагне втілитися у бутті.

Здійснюючи будь-який вчинок, я повинен узгоджуватися як з середовищем і технічними знаряддями здійснення вчинку, так й із значенням, з ідеєю вчинку, логікою цієї ідеї. Звичайно перед нами спочатку відкритий цілий ряд можливостей, із яких ми в змозі вибрати лише кілька.

Я абсолютно вільний обирати ту чи іншу можливість. Але щоб здійснювати будь-яку з цих можливостей, мені необхідно вільно підпорядкувати себе тим зв'язкам, які накладає на мене їх здійснення. Чим вища мета, тим більше дисципліни, самообмеження вона вимагає.

Існує складна ієрархія детермінацій, починаючи від сліпої матеріальної детермінації, якій підкоряються неживі тіла, і закінчуючи вищими формами детермінації виконання обов'язку, логіки світу цінностей, шляху геніальності і шляхів святості. Геній тим і геніальний, що він уміє підпорядковувати своє «я» логіці ідей і образів, що йому відкриваються.

Ми не вільні в причинній детермінації – хоча можемо використовувати її на користь своєї доцільної діяльності. Але в сфері цільових детермінацій володіємо здатністю

давати той чи інший напрям нашим інтересам та захопленням. Горизонт можливостей перед нами завжди відкритий. Люди вільні вибрати те або інше коло цільової детермінації. Можуть, нарешті, взагалі нічого не робити і вести вегетативний спосіб життя.

Ми не вільні в причинно-стихійних детермінаціях. Але перед нами відкрито достатньо широке поле вибору між різними цільовими детермінаціями, і здатність вибрати між різними засобами здійснення однієї і тієї ж мети. Люди вільні у предметі вибору, але не вільні в самій необхідності вибирати.

Свобода є творчим джерелом діяльності – у тому числі джерелом динамізму матеріальних процесів. Але це – темна, досвідомісна свобода хаосу, яку важко відрізнити від випадковості. Яскравіше ж всього свобода в повноцінному значенні цього слова виявляється в кінцевому значенні діяльності – в обранні головної цінності людиною або діячами, що стоять на вищих ступенях розвитку. Тому свобода яскравіше за все виявляється на початку і в кінці – в зачатті і народженні, з одного боку, і в завершенні – з іншого.

Істинна свобода не є безвідповідальною грою можливостями, а здійсненням своїх неповторних можливостей, обтяжених відповідальністю.

Лише в людському бутті ми маємо справу з свободою у всій глибині її значущості. Вважаємо, що без урахування свободи не можна зрозуміти ні еволюції матерії, ні еволюції органічного життя. Чим вище підіймаємося по буттю, тим ширше стає коло свободи. Але в центрі нашої уваги стоїть саме людська свобода, яка якісно, а не тільки кількісно відрізняється від дуже вже відносної свободи нижчих типів буття.

Спробу визначити межі свободи ми зустрічаємо в працях Ф. Хайєка і Дж. Ролза.

Так, Ф. Хайєк вважає, що межі й обсяг свободи визначаються у відповідності з правами власності індивіда: «свобода приймати індивідуальні рішення стає можливою завдяки розподілу чітких меж прав індивідів» [6, с.111]. Володіння власністю, розподіл сфер розпорядження власними засобами встановлює кожній людині законну сферу свободи. «Але як забезпечити найбільшу можливість свободи для всіх?», – запитує Ф. Хайєк. І відповідає: «однаково обмежити свободу всіх за допомогою єдиних абстрактних правил, які б запобігали свавіллю, дискримінації чи насиллю» [6, с.111]. Пропонуючи таке розуміння негативної та позитивної свободи Ф. Хайєк переконаний у тому, що певні обмеження індивідуальної свободи за допомогою юридичних і моральних норм у кінцевому результаті спричиняють появу більш обширного і більш свободного порядку [6, с.114].

Американський філософ Дж.Ролз, у свою чергу, визначає межі свободи в залежності від співвідношення міри рівності людей користуватися різними свободами (економічною, політичною, свободою совісті, славою тощо) таким чином, «щоб в результаті утворилася найкраща всезагальна система свободи» [3, с.183].

Висновки. Таким чином, свободотворчість постає як своєрідний підсумок життя свободи, її розгортання. Це апофеоз людського духу, демонстрація його величчя. Вона є важливим компонентом концепції і практики свободи, її буття.

Особистість, творчість, свобода – органічні ланки справжнього духовного і соціального життя людини.

Справжнє буття починається там, де закінчується визначеність і де формується особистісне ставлення до світу. Останнє містить етичні орієнтири, моральні установки й уявлення про належне.

Література

1. Бердяев Н. *Философия свободы. Смысл творчества* / Николай Бердяев / Вступ. статья, сост, подгот. текста, прим. А.В. Полякова. – М.: Правда, 1989. – 607 с. – (Из истории отеч. филос. мысли).
2. Новиқов Б.В. *Творчество и философия* / Б.В. Новиқов /. – К.: Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1989. – 164, [2]с. 20 см
3. Ролз Дж. *Теория справедливости* / Дж. Роулз. – К.: Основи, 2001. – 822с. – ISBN 966-500-550-2.
4. Собољ О.Н. *Постмодерн і майбутнє філософії* / О.Н. Собољ – К.: Наукова думка, 1997. – 185с. – ISBN 966-8081-58-7
5. Пүльчинський Т.А. *Самоубийство. Слово и тело постмодернизма от феноменологии невменяемости к метафизике свободы* / Т.А. Пүльчинський // *Вопросы философии*. 1998. – №3. – С.35–54.

6. Хайек Ф.А. *Плазубная самонадеянность. Ошибки социализма* / Ф.А. Хайек; – М.: Новости, 1992. – 302 с. – ISBN 5-7020-0445-0 (русск.), – ISBN 0-226-32068-5 (англ.)

References

1. Berdyaev N. *Filosofiya svobody. Smyisl tvorchestva* / Nikolay Berdyaev / Vstup. statya, sost, podgot. teksta, prim. A.V. Polyakova. – M.: Pravda, 1989. – 607 s. – (Iz istorii otech. filos. myisli).
2. Novikov B.V. *Tvorchestvo i filosofiya* / B.V. Novikov /. – K.: Izd-vo pri Kiev.gos.un-te, 1989. – 164, [2]s. 20 sm
3. Rolz Dz. *Teoriya spravedlivosti* / Dz. Roulz. – K.: Osnovi, 2001. – 822s. – ISBN 966-500-550-2.
4. Sobol O.N. *Postmodern i maybutnE filofosfiyi* / O.N. Sobol – K.: Naukova dumka, 1997. – 185s. – ISBN 966-8081-58-7
5. Tulchinskij G.L. *Samoubiystvo. Slovo i telo postmodernizma ot fenomenologii nevmenyaemosti k metafizike svobody* / G.L. Tulchinskij // *Voprosyi filosofii*. 1998. – #3. – S. 35–54.
6. Hayek F.A. *Pagubnaya samonadeyannost. Oshibki sotsializma* / F.A. Hayek; – M.: Novosti, 1992. – 302 s. – ISBN 5-7020-0445-0 (russk.), – ISBN 0-226-32068-5 (angl.)

Rokhman B.M.,

*PhD of the Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies
at Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, rokhman_b@ukr.net*

Ukraine, Ivano-Frankivsk

THE ROLE OF THE PHENOMENON OF FREEDOM IN THE FORMATION OF THE HUMAN SPIRIT

Individual freedom is the form of self-realization of man. Freedomcreation activity is a complex which provides realization and realization of choice of the desired freedom, by the burdened responsibility. The growth of the degree of freedom of the individual can govern the criterion of social progress. At various stages of human history, the possibility of free choice of personality was uneven. With the development of society, with each new era new opportunities for the growth of the degree of freedom of the person.

Key words: *individual freedom, creation, practice, self-determination.*

УДК 239

Савчук О.І.,

к.філос.н., доцент, завідувач кафедри богослов'я та суспільствознавчих дисциплін імені академіка УАН І.М. Луцького ПВНЗ «Університет Короля Данила», savvok1979@gmail.com

Україна, м. Івано-Франківськ

КАТОЛИЦЬКА ДОГМА ПРО ВНЕБОВЗЯТТЯ БОГОРОДИЦІ (1950 Р.): ІСТОРИЧНИЙ І ТЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті представлено історико-теологічне трактування Католицькою Церквою догми про Внебовзяття Богородиці, подано та проаналізовано теологічні аргументи на користь проголошення цієї догми, їх історичну еволюцію, використовуючи історичний та порівняльно-богословський методи дослідження з метою актуалізації апологетичної тематики у католицькій теології.

Ключові слова: Пречиста Діва Марія, догма про Внебовзяття, перехід від земного життя до вічності, Догматична Конституція, Папа Римський.

Постановка проблеми. Тематика фіналу життєвого шляху Пречистої Диви поєднує у католицькій теології два екзистенційно протилежні фрагменти антропологічної реальності: початок і завершення. Беручись за дослідження цієї догми, необхідно спершу перейнятися теологією початку, а саме тим наміром, який мав Творець щодо людини, поставивши при цьому питання про природу та покликання людини, і, зрештою, шляхом теологічної рефлексії трансцендентної сутності, усвідомити богословську аргументацію переходу у вічність.

Мета роботи: актуалізація апологетичної тематики у католицькій теології.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає у своїх дослідженнях П. Югі вперше думка про те, що Марія не померла з'явилася у Тимотея, священика з Єрусалима або Антіохії, який жив у V ст., з іншого боку згаданий дослідник висвітлює і точку зору так званих «морталістів», прихильників природної смерті Божої Матері. Цей богослов стверджує, що популярності позиції «моралістів» додавав той факт, що незрілою була віра у непорочне зачаття Богородиці. Адже повіривши у Непорочне зачаття Марії легше сприйняти істину про її Успіння. Фактично позиція «моралістів» у дослідженні П. Югі зводиться до наступного «Пресвята Богородиця була досконалим чином з'єднана із Сином. І хоча вона ніколи не мала первородного гріха і тому не повинна була померти, але все таки померла, адже помер її Христос» [1, с.157].

Святий Епіфаній Кіпрський (кін. IV ст.) твердить, що нічого не відомо ні про смерть Диви Марії, ні про те, що вона не померла, ні про її гріб. У перших століттях християнства, культ святих, який щойно формувався і переважно стосувався мучеників був нерозривно пов'язаний із місцями їхніх поховань. Вже після Епіфанія неодноразово йшла мова про можливе місце поховання Богородиці, а той факт, що точно не могли визначити це місце не дозволяв належним чином розвинути культ земної Матері Христа. Саме тому, візантійський богородичний культ продовжував розвиватися у напрямку особливого вшанування частин одягу Пречистої Диви. Так зокрема, з початку V ст. у Візантії з'являється свято Положення Риз Пресвятої Богородиці, яке можна вважати важливим аргументом в контексті формування богословських уявлень про тілесне воскресіння Богородиці. Іншим підтвердженням на користь саме такого

розуміння завершення земного життя Марії виступають тропарі і кондаки самого свята Успіння Пречистої Диви. Ці тексти стали своєрідною відповіддю на запитання Єрусалимського патріарха Теогноса, який у V ст. запитував у своїх гоміліях «Чи непорочне тіло Матері Життя могло зазнати тління і смерті?».

Як засвідчує дослідник Р. Жанен, який систематизував з грецьких джерел наявний історичний матеріал про святкування Успіння Богородиці у Влахернах та Халкопратії, згідно з Никифором Калістом слід було проводити всенічну перед святкуванням Успіння, патріарх Тимофій I (511–518) визначив порядок тієї всенічної, а імператор Маврикій затвердив цей церемоніал. Дослідники вважають, що такий порядок богослужіння у Константинопольській церкві свідчення про які зібрані з різних візантійських хронік, був узятий за аналогією зі звичаєм Єрусалимської церкви, що керував звершенням процесійного ходу на честь Богородиці у Гетсиманії, порядок якого теж був затверджений згаданим імператором Маврикієм. Важливе питання щодо необхідності запозичень церемоніалу з Єрусалиму у вказаних Константинопольських храмах стосується реліквій, які зберігалися у цих церквах. Із численних та водночас суперечливих джерел з цього приводу, здійснивши їх ретельний аналіз, слідом за дослідником М. ван Есбруком стверджуємо, що у Влахернській Церкві зберігався одяг який залишила Богородиця під час свого Успіння, а в Халкопратіях зберігався пояс Богоматері. Саме ця реліквія пов'язана зі святими місцями у Гетсиманії та з віднайденнями в її могилі плащаницями. Географічне розташування обох згаданих церков дозволяло процесії імітувати відповідну ходу Успіння в Єрусалимі. Залучення єпископа Тимофія до процесу становлення літургійного вшанування свята не випадкове, адже він був одним з поборників ересі монофізистства і саме тому встановив літургійне вшанування Успіння в контексті рішень Халкедонського Собору [1, с.157].

На початку XX ст., в 1902 р., Фрайбурзький Католицький Конгрес своєю особливою постановою просив папу Лева XIII (1878–1903) «...піднести до рівня догми вчення про тілесне вознесіння Богоматері на небо» [2, с.1119].

Власне посилаючись на однастайність єпископів, Святіший Отець говорить наступним чином: «Слід розуміти, що рішення, яке Ми проголосимо цією Конституцією, має надзвичайно велику вагу і тому Ми вважали

слухним звернутися до всіх достойних братів у єпископстві, щоб кожний зміг висловитися з цього приводу... і ті, яких Святий Дух встановив єпископами майже одностайно позитивно висловилися на запропоновану тему...» [3, с.42].

Відтак, виходячи з такої практичної доцільності папа Пій XII дуже обережно піддав проголошену істину біблійній верифікації підкреслюючи, що істина про внебовзяття Марії опирається передусім на вчення про Марію, що є інтегральною частиною доктрини Католицької Церкви. В 1942 р. Ватикан видав двотомне видання Г. Гентріха та Р. Гвальтера де Мооса під назвою «Прохання про визначення тілесного прийняття на небо блаженної Діви Марії звернені до Святого Престолу, розташовані в ієрархічному, догматичному, географічному та хронологічному порядку для виявлення єдності церкви», у якому було здійснено статистичний огляд усіх петицій з цього приводу з 1863 до 1941 р. [4, с.274].

Папа Пій XII наступним чином охарактеризував останній період підготовки до прийняття догми: «Ми вирішили, що необхідно дізнатися думку братів Єпископів, щоб кожен з них чітко висловив Нам свою точку зору. З цією метою 1 травня 1946 р. ми звернулись до них у посланні «Deipae Virginis Mariae», в якій поставили наступне запитання: Достойні Брати чи вважаєте Ви, згідно з своєю великою мудрості та розсудливості, що тілесне взяття у Небесну Славу Пресвятої Діви Марії може бути проголошене публічно та визначене як догма віри, і чи бажаєте Ви, разом з вашим духовенством та вірними, щоб це відбулося» [5].

Лише 22 єпископи, тобто 1,8%, згадували про труднощі, які стосувалися не стільки самої можливості проголошення догми, скільки актуальних обставин, що повинні були супроводжувати її проголошення. З 22 єпископів лише 6, тобто 0,4% висунули зауваження щодо теологічних передумов проголошення такої догми. Було враховано прохання 2523 архієпископів та єпископів, 82000 священників та більш ніж 8 мільйонів вірних. Це стало для папи вирішальним аргументом, який він прокоментував так: «...із зальної згоди ординарного церковного учительського уряду можна зробити правильний та незаперечний висновок, що тілесне взяття Пресвятої Діви на небо – це відкрита Богом істина» [5].

На підставі проведеної підготовчої роботи, 1 листопада 1950 р. папа Пій XII, Апостольською Конституцією «Munificentissimus Deus», проголосив догму про Внебовзяття Діви Марії з тілом і душею у небесну славу. Аналіз Конституції, на наш погляд, дозволяє розкрити її внутрішню структуру, яка у свою чергу дає можливість легко відстежити та зрозуміти послідовну логіку викладу її положень.

Перша частина Конституції розкриває переконаність самих вірних у Внебовзятті Марії, що виявляє головну практичну підставу, з точки зору Апостольського Престолу, для проголошення цієї догми. Святіший Отець, Пій XII, з цього приводу конкретно висловився, навівши богословські передумови для проголошення догми.

«Ці два привілеї (Непорочне Зачаття та Внебовзяття) тісно між собою пов'язані. Адже Христос своєю славною смертю переміг гріх та смерть... саме тому Бог забажав, щоб благословенна Діва Марія, яка дала життя Христу,

не була піддана загальному закону смерті, адже завдяки своєму привілею Непорочного Зачаття Діва повністю перемогла гріх і тому з одного боку не могла бути піддана тлінню у гробі, а з іншого не повинна була чекати на воскресіння власного тіла аж до кінця часів» [6].

Відтак, слід наголосити на тому, що не було проголошено зазначеною вище догматичною формулою. По-перше не було вказано, чи померла Мати Божа, адже латинська фраза «expleto terrestri vitae cursu» дослівно перекладається «завершивши шлях свого земного життя».

Документ завершується словами про те, що «...якщо хто наважиться публічно заперечувати, або добровільно піддавати сумніву істини проголошені цією Конституцією, то його слід вважати за межами Божої та Католицької віри» [6]. Саме тому Конституція виступає гарантією правильної віри і невід'ємною частиною Учительського Уряду церкви.

Богородиця, як твердить документ, стала винятком із правила, що будь-яке людське тіло піддається тлінню. Вона пережила смерть, згідно із замислом Творця, однак ця смерть була для неї виключно етапом переходу у повну єдність із Богом.

Тіло ж Богородиці, яке вже на землі стало особливою святинею Святого Духа, було переіменоване, увійшовши у Божу реальність [7, с.119]. Народження і смерть Марії повністю розкривають її роль у сотеріологічній місії Христа. Власне у цьому сенсі, щоб підкреслити цілісність людини вжив щодо Марії фразу «з душею і тілом» папа Пій XII формулюючи догматичне визначення [8, с.279].

Висновки. По-перше, констатація факту, що Марія померла, особливим чином завершивши свій земний шлях та віддавши душу і тіло у Божі руки. Тим самим промовивши власне «fiat», вона уможливила досягнення повноти часів у своєму бутті. По-друге, Бог приймає її та підносить з мертвих: «приймаючи її слово творець робить іншим усе її життя даючи їй можливість «знову народитись», тепер остаточно». По-третє увесь шлях Богородиці реалізується тільки завдяки силі Христа і Святого Духа, адже Марія не створила власного пасхального виміру, її не можна вважати спасителькою (вона не Месія). Однак завдяки Божій благодаті є першою з поміж тих, які отримують життя від Ісуса аґ воскресають. До цього і зводиться католицька теологічна аргументація догми про Внебовзяття Богородиці.

Література

1. M. Jugie, *La Mort et l'Assomption de la sainte Vierge. Étude historico-doctrinale*, Città del Vaticano 1944, 156-157.
2. *The harpercollins Encyclopedia of Catholicism*, general editor Richard P. McBrien – p. 1349.
3. *Petitiones de Assumptione corporea B. Virginis Mariae in caelum definienda ad S. Sedem delatae*; 2 vol., Typis Polyglottis Vaticanis, 1942. 69 p.
4. G. Henrich-R., *Qualter de Moos. Petitiones d'Assumptione corporea B.V. Mariae in callum detinienda ad S. Sedem delatae, propositae sec. ordinem hierar-chicL:m, dogmaticum, geographicum, chronologicum, ad consensum Ecclesiae manifestandum*, vol. 2. Vatican, 1942. – 469 p.
5. *Deipae Virginis Mariae*, DM № 733.
6. *Apostolic Constitution of Pope Pius XII munificentissimus deus* // http://w2.vatican.va/content/pius-xii/en/apost_constitutions/do01_munificentissimus-deus.html.

7. Xabier Piłaza, O. de M. Maryja, pierwsza osoba w historii // *Salvatoris Mater* 8(2006) nr 1-2, 114-141 p.

8. Hernandez J.M., *Asunción*, w: *Nuevo Diccionario de Mariologia...*, 270-281 p.

References

1. M. Jugie, *La Mort et l'Assomption de la sainte Vierge. Étude historico-doctrinale*, Città del Vaticano 1944, 156-157.

2. *The harpercollins Enciclopedia of Cattolicism*, general editor Richard P. McBrien – p. 1349.

3. *Petitiones de Assumptione corporea B. Virginis Mariae in caelum definienda ad S. Sedem delatae*; 2 vol., Typis Polyglottis Vaticanis, 1942. 69 p.

4. G. Hentrich-R. Qualter de Moos. *Petitiones d'Assumptione corporea B.V. Mariae in callum detinienda ad S. Sedem delatae, propositae sec. ordinem hierar-chicL:m, dogmaticum, geographicum, chronologicum, ad consensum Ecclesiae manifestan-dum*, vol. 2. Vatican, 1942. – 469 p.

5. *Deipae Virginis Mariae*, DM № 733.

6. *Apostolic Constitution of Pope Pius XII munificentissimus deus* // http://w2.vatican.va/content/pius-xii/en/apost_constitutions/do01_munificentissimus-deus.html.

7. Xabier Piłaza, O. de M. Maryja, pierwsza osoba w historii // *Salvatoris Mater* 8(2006) nr 1-2, 114-141 p.

8. Hernandez J.M., *Asunción*, w: *Nuevo Diccionario de Mariologia...*, 270-281 p.

Savchuk O.I.,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, head of the Department of Theology and Sociology Studies named after academician I.M. Lutskiy of the King Danylo University, savvok1979@gmail.com

Ukraine, Ivano-Frankivsk

CATHOLIC DOGMA ABOUT THE ASSUMPTION OF THE THEOTOKOS (1950): HISTORICAL AND THEOLOGICAL ASPECTS

The article presents the historical and theological interpretation of the dogma about the Assumption of the Theotokos by the Catholic Church, provides the theological arguments in favor of proclaiming this dogma, their historical evolution, using historical and comparative-theological methods of research in order to actualize apologetic themes in Catholic theology.

Key words: *Virgin Mary, the Blessed Virgin, the dogma about the Assumption of the Theotokos, the transition from the earthly life to eternity, the Dogmatic Constitution, the Pope.*

УДК 323.1.001.373:323.173+355.01(477.62)

Степико М.Т.,

д.філос.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник
Національного інституту стратегічних досліджень, stepiko@niss.gov.ua

Україна, м. Київ

ПОЛІТИЗАЦІЯ ЕТНІЧНОСТІ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК «ЗАМОРОЖУВАННЯ» КОНФЛІКТІВ

Метою статті є аналіз природи, особливостей, способів попередження та врегулювання сучасних «заморожених» конфліктів у світі. В якості головної причини таких конфліктів аналізується процес політизації етнічності та намагання сусідніх держав використати етнічні діаспори в інших країнах для досягнення своїх політичних цілей. На підставі узагальнення історичного досвіду і конкретних міжнародних практик відновлення миру після припинення збройного протистояння, запропоновані заходи з метою формування цілеспрямованої державної політики, спрямованої на демілітаризацію та реінтеграцію Донбасу, відновлення громадянського миру, консолідацію українського суспільства, а також вдосконалення нормативно-правового поля кваліфікації сепаратистських практик на Сході та інших регіонах країни.

Ключові слова: етнічний конфлікт, етнічна ідентичність, «заморожений» конфлікт, політизація етнічності, сепаратизм, «заморожування» конфліктів як політтехнологія Кремля, гібридна війна на Донбасі.

Постановка проблеми. «Заморожений конфлікт» це припинений, як правило, шляхом тиску третіх сторін збройний конфлікт без вирішення головних суперечностей між сторонами і відповідно без укладення мирного договору. «Заморожений» конфлікт заганяє суперечності вглиб, переводячи зіткнення між конфліктуючими сторонами на рівень правового, економічного, громадського (між громадами) та культурного протистояння. Такі конфлікти через невирішеність територіальних суперечок впливають на життя мільйонів людей і створюють ризики для безпеки на регіональному та міжнародному рівні.

Основою «заморожених» конфліктів є етнічні конфлікти, які в багатьох регіонах світу замінили соціальні та класові протистояння. Історичний досвід спростував припущення концепції «плавильного казана» про неминучість розмивання групової етнічної тотожності громадян у системі суцільних зв'язків однієї держави і не дає скільки-небудь переконливих підтверджень гіпотези про «злиття націй» у всесвітньому масштабі. Етнічний конфлікт зароджується на економічній, соціально-економічній або іншій якійсь основі, на певному етапі може набути національного відтінку і надалі визначати весь хід протікання конфлікту. Інтереси та сповідувані цінності суб'єктів етнічних конфліктів, їх ідеї, міфи й принципи часто трансформуються в спотворені психологічні комплекси, до оцінки яких цілком можна застосувати визначення австрійського вченого У. Альтерматта – «етно-націоналістичне марення». Воно, як напад хвороби, багато разів охоплювало Європу і було однією з основних причин варварських катастроф ХХ століття [1, с.203].

У підґрунті «замороженого» конфлікту лежить технологія політизації етнічності. У сучасній науці під останньою прийнято розуміти трансформацію етнічності із психологічного, культурного чи соціального чинника у власне політичну силу з метою зміни або стабілізації соціокультурних особливостей етнічних груп, які склалися в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Безуспішні спроби останніх років ХХ сторіччя замінити чинник етнічності в процесі розбудови держави на чинник громадянськості

привели до того, що нішу національної ідентичності починає займати ідентичність етнічна. Якщо проаналізувати кількість міжетнічних конфліктів після Другої світової війни, маємо такі результати: 1) між 1955 та 1996 роками відбувалось 239 війн, у яких саме етнічний чинник був головною причиною конфлікту; 2) між 1980 та 1996 роками 60 етнічних та релігійних меншин постраждали від переслідувань у війнах та від геноциду; 3) наприкінці 1990-х років 275 етнічних груп у 116 країнах – представляючи 1/5 світового населення – знаходилися під тиском жорсткого ставлення з боку державних інститутів влади; 4) на початку ХХІ ст. одна чверть населення Латинської Америки та 1/3 населення Африки та Близького Сходу знаходяться в стані відкритого етнічного конфлікту [2].

Головним плюсом «замороження» конфлікту є уникнення найгірших наслідків, пов'язаних із продовженням бойових дій: втрати серед військовослужбовців та цивільного населення, мінусом – вимушено переміщені особи, матеріальні збитки і руйнування.

Водночас «замороження» конфлікту не позбавляє державу від низки інших викликів. По-перше, «заморожені» конфлікти є ефективним інструментом тиску з боку зовнішніх гравців. По-друге, неврегульованість конфлікту віддаляє неконтрольовані території держави та робить дедалі важчою їх реінтеграцію. По-третє, «заморожені» конфлікти служать сприятливим осередком для контрабанди товарів, зброї, наркотрафіку та інших загроз. По-четверте, невирішені конфлікти можуть провокувати гострі суспільні і політичні протиріччя навколо шляхів врегулювання – від силового сценарію до відокремлення сепаратистських утворень.

На особливу увагу заслуговують «заморожені» конфлікти, що виникли на території колишнього СРСР в останні роки його існування. Теренами цих конфліктів стали, головним чином, території, які вольовим рішенням комуністичного центру в Москві були передані до складу національно-державних утворень без урахування етнічного чинника, згідно з принципом «поділяй і володарюй!». Їх підтримання у «замороженому» стані є вигідним для

окремих геополітичних потуг першого порядку, серед яких правонаступниця СРСР – Російська Федерація.

Відтак аналіз «заморожених» конфліктів, виокремлення їх особливостей, способів попередження та врегулювання є актуальною суспільствознавчою задачею, оскільки вони виснажують економічні ресурси і політичну енергію країн, породжують загрозливу корупцію і організовану злочинність, заважають зміцненню національних держав і створюють нестабільність, невпевненість у дуже великих масштабах та можуть несподівано перетворитися на гарячі точки.

Заморожені конфлікти у світі. Кашмір. Протистояння у Кашмірі триває з 1947 року, коли утворилися незалежні Індія та Пакистан. Після двох воєн між країнами, з кінця 1980-х років на індійських територіях, де мешкають переважно мусульмани, активізувалися сепаратистські терористичні угруповання. Західна *Сахара*. Місцевий фронт Полісарію бореться за незалежність регіону з 1973 року – спочатку з Іспанією, а після того, як вона відмовилась від своєї колонії у 1975-му, з Марокко, якому відійшла Західна Сахара. У 1991 році за посередництва ООН в регіоні встановлено перемир'я, але обіцяний угодами референдум про незалежність досі не відбувся, і фронт Полісарію періодично погрожує відновити бойові дії. *Кіпр* У 1974 році Туреччина вторглася на Кіпр у відповідь на спробу перевороту задля об'єднання острова із Грецією. Острів розділює на самопроголошену Турецьку Республіку Північного Кіпру та визнану у світі Республіку Кіпр на півдні країни, де проживають етнічні греки. Лідери двох територій проводять складні переговори щодо возз'єднання і висловили сподівання на вирішення конфлікту найближчим часом. *Корейський півострів*. Північна та Південна Кореї формально досі перебувають у стані війни, оскільки мирний договір після фактичного завершення Корейської війни у 1953 році так і не був підписаний. Демілітаризована зона – це смуга завширшки 2 кілометри з кожного боку, що розділяє дві країни. Лінія кордону є однією з найбільш напружених та найбільш мілітаризованих ділянок у світі.

Заморожені конфлікти на пострадянському просторі. Зникнення Радянського Союзу з політичної карти світу спричинило зрацювання найбезнадійнішої, як здавалося, з усіх статей радянської конституції, про право союзних республік на вихід з СРСР, що мало своїм наслідком його розділення точно по числу і кордонах союзних республік. Але відокремлення автономних республік та автономних областей не було передбачене радянською конституцією, що і було формальним приводом кривавих війн – у Чечні, Карабаху, Абхазії, Південній Осетії, Гірському Бадахшані, Придністров'ї (самопроголошена ПМР до 1990 року була Молдавською АРСР у складі Української РСР). Влада й політична еліта цих утворень теж прагнули здобути незалежність і створити суверенні держави. Проте їхні наміри прямо суперечили інтересам тих держав, в кордонах яких вони існували. Ситуація загострювалася ще й тим, що кожна зі сторін конфлікту мала діаметрально протилежні плани подальшого розвитку: одна прагнула розбудувати незалежні держави в існуючих бувших республіканських кордонах, інші

вийти зі складу «метрополії» та побудувати самостійні утворення або і приєднатися до Росії як правонаступниці «великого і могутнього».

Тимчасовим вирішенням цих конфліктів стало їх «заморожування» («ні миру, ні війни») зусиллями міжнародної спільноти та невизнання ж нею кваліфікаційних утворень на цих територіях. Ці утворення дуже вразливі в економічному плані: мають високі показники безробіття, соціально-економічного невдоволення, низький приріст ВВП. У більшості з них економічна стабільність забезпечується за рахунок міжнародної гуманітарної допомоги або цільової фінансової допомоги лояльних сусідніх держав, перш за все Росії, зацікавлених у зміцненні позицій невизнаної держави в етнополітичному конфлікті.

Заморожені конфлікти на пострадянському просторі як політтехнологія Кремля. Деякі аналітики вважають, що Донбас та Крим – це найновіші «заморожені» конфлікти, які Росія використовує для поширення свого домінування над територіями у сфері її інтересів, перешкоджаючи проєвропейським прагненням України: «Мабуть, ситуація в Україні йде до перетворення на новітній "заморожений конфлікт" – випадок територіальної агресії, який гучно засуджується зовнішнім світом, які не бажають втрутитися і змінити становище», – вважає журналістка The Los Angeles Times Керол Л. Уільямс [3]. Таку ж думку щонавдано висловив пресс-секретар В. Путіна Д. Песков [4].

Очевидно, що «заморожування» конфліктів – це інструмент впливу Росії на ті пострадянські країни, у яких є конфліктогенні території. Після розпаду СРСР, скорочення ареалу «руського миру», почуття «національної образи» росіян, дещо приглушене за часів Б. Єльцина, у повній мірі виплеснулося при В. Путіні, який фактично узяв курс на відтворення цивілізаційного простору в кордонах Російської імперії зразка 1913 року під приводом захисту російськомовного населення.

Головною ж причиною мотивації дій Російської Федерації у зоні «заморожених» конфліктів є відновлення статусу великої держави та намагання і надалі залишатися впливовим центром формування всього геополітичного ландшафту Європи, особливо ж – Східної Європи та регіону Чорноморського басейну. Придністров'я й Південний Кавказ є важливими військово-стратегічними плацдармами Росії: присутність у Придністров'ї забезпечує їй вплив у Південно-Східній Європі та на Балканах, а контроль над розташованим на перетині Європи й Азії Закавказзям дає можливість просування вглиб Середнього і Близького Сходу, до басейнів Каспійського, Чорного і Середземного морів.

Основними чинниками впливу Росії в регіонах «заморожених» конфліктів є: присутність у зоні конфліктів російських військ та озброєнь; отримання значною кількістю населення Придністров'я, Абхазії і Південної Осетії статусу громадян Росії (роздаючи своє громадянство населенню сепаратистських регіонів, Росія, таким чином, отримала легальну можливість у будь-який час використати цей чинник як вагомий аргумент для надання військової допомоги «співвітчизникам»); сприяння використанню сепаратистськими режимами такого інструментарію як проведення референдумів, що надають видимості легітимності рішенням маріонеткових

режимів. Як показав досвід окупації Криму та подій в Одесі, подвійне громадянство може бути інструментом прикриття підготовки гібридної агресії. Поширена практика «паспортного тиску» Росією на «співвітчизників», які або є етнічними росіянами або російськомовними, поширюється на всю територію України. На даний момент варто звернути увагу на прояви такої політики також з боку Угорщини, Польщі та Румунії.

Можливість «заморожування» конфлікту на Донбасі. Активізація антиукраїнських сил, що завершилися дезінтеграцією Донбасу, формуванням невизнаних утворень, веденням ними воєнних дій проти української армії за підтримки Російської Федерації не могли виникнути в інших регіонах, ніж південно-східний. Населення цього регіону зазнавало постійної пропаганди та інформаційного тиску з боку Російської Федерації, спрямованого на дискредитацію України як держави, і було належним чином підготовлене для насадження тут практик сецесії регіону та бажання батьох його мешканців приєднатися до Росії.

Проте пропозиція деяких вітчизняних науковців розглядати анексію Криму Російською Федерацією та неоголошену нею війну проти України на Донбасі як «конфлікт на Сході та Півдні України за участю Російської Федерації як етнополітичний, оскільки він має етнічну складову...» [5, с.7] означає офіційне визнання Україною так званих Донецької та Луганської народних республік стороною конфлікту та задоволення їх всіх вимог.

Конфлікт на Донбасі не є результатом внутрішньо-державного конфлікту на міжетнічному (за даними останнього перепису населення близько 57% населення Донецька – українці, а росіян – 38%, у Луганську ситуація така сама – 57% і 39% відповідно), міжконфесійному чи іншому ґрунті або заколотом сепаратистів, а є частиною «гібридної» агресії РФ проти України, яка спирається на російські збройні сили та спеціальні служби. У той же час, складна соціально-економічна ситуація в Україні, незавершеність реформи з децентралізації влади, поширення проявів соціальної несправедливості (як наслідок високого рівня корупції в державі, зловживання владою окремими посадовими особами) створюють сприятливе підґрунтя для формування і поширення сепаратистських рухів в Україні.

Як зазначає Президент України П. Порошенко на Донбасі справжня війна, а не заморожений конфлікт. Він повідомив, що з початку 2018 року Україна втратила 69 військових і ще понад 420 – поранені. Президент зазначив, що на окупованій українській території знаходяться понад 700 російських танків, понад 1250 артилерійських систем, понад 300 ракетних систем залпового вогню.

Кваліфікація подій на Донбасі як військової агресії Росії проти України важлива з точки зору стратегії його деокупації та ставлення до мешканців тимчасово окупованих територій. З одного боку ми продовжуємо мати справу з сепаратистами, терористами, бойовиками, найманцями і російськими військами на території Донбасу з іншого – громадянами України на території Донбасу, які повинні мати перспективу будувати мирне життя в регіоні, який є в складі України. Реінтеграція окупованих територій передбачає три базові процеси: 1) десоветізацію; 2) пост-індустріалізацію; 3) деолігархізацію. А для входження в

склад України на Донбасі потрібно провести ще й дезобування населення від наслідків російської пропаганди. Окрім того, жителів Донбасу чекає ще й психологічна реабілітація. Для входження Донбасу в склад України має бути перехідний період цивілізаційної санації Донбасу.

Гібридність війни на Донбасі робить менш реалістичним повторення на Сході України сценарію «заморожених» конфліктів на теренах бывшего СРСР. На відміну від цих конфліктів, ситуація на Донбасі є більш інтернаціоналізованим конфліктом, наслідком чого є санкції США та ЄС проти Росії. Окрім того, якщо в інших «заморожених» конфліктах лінія розмежування відповідає географічним, адміністративним чи етнічним кордонам, то на Донбасі ця лінія сформувалася в результаті бойових дій, які «по-живому» розірвали цей регіон. Тому «заморожування» конфлікту на Донбасі з боку Кремля може мати інший сценарій, ніж це було в Молдові або Грузії. Намагання залишити фейкові республіки у складі України, їх юридичне невизнання з одночасним контролем та управлінням будуть слугувати для Росії суттєвим гальмом економічного розвитку держави, євроінтеграційних та євроатлантичних устремлень України. Це означає, що обговорення миротворчої місії на Донбасі за участю РФ – це пропагандистський месидж Кремля для Заходу що начеб-то Росія готова вирішувати це питання. Між тим як заявив на початку 2018 року один із бувших очільників боєвиків «ДНР» О. Бородай «Росія на Донбас прийшла назавжди».

Україна не має актуального досвіду життя в стані «замороженого» військового конфлікту. Як правило, такі конфлікти тривають роками і десятиліттями. Вони час від часу можуть переходити до відкритого збройного протистояння. Відтак досвід арабо-ізраїльського, карабахського, придністровського, грузино-південносетинського та грузино-абхазького конфліктів не має суттєвого значення для України, що вимагає постійного моніторингу ситуації на Донбасі та вчасного прийняття адекватних їй рішень.

Висновки.

- У сучасному глобалізованому світі в умовах ослаблення соціальних, корпоративних та політичних форм колективної ідентичності **етнічні та релігійні структури** є найбільш дієвими чинниками внутрі – і між-державних відносин та «заморожених» конфліктів. Тому проблема «заморожених» конфліктів не може бути вирішена остаточно, оскільки політизація етнічності (символічні вимоги, на відміну від матеріальних інтересів, неможливо перерозподілити або вирішити через компроміс) як випробувана практика експансіоністських устремлень деяких держав, яка проявляє себе за моделлю «свій – чужий», завжди буде відігравати важливу роль у міждержавних стосунках чи в стосунках усередині країни між етносами, що її населяють.

- «Заморожені» конфлікти як політичне явище є наслідком **кризи** механізмів та структур колективної та регіональної безпеки Ради Безпеки ООН, НАТО, ОБСЄ, ОДКБ та ГУАМ (у меншій мірі). На сьогодні сценарій вирішення «замороженого» конфлікту вже має традиційну траєкторію, яка полягає в зупиненні гострої фази протистояння та «відкладенні на невизначений термін» остаточного рішення.

• Всі «заморожені» конфлікти є *довготривалими*, що очевидно потребує значних ресурсів та тривалих зусиль щодо їх вирішення. Міжнародний досвід доводить, що у середньому такі конфлікти тривають протягом десяти років. По завершенню збройної фази конфлікту проходить ще не менше шести років для остаточного посткризового врегулювання ситуації.

• Аналіз причин та наслідків «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі показує, що основним геополітичним гравцем на терені колишнього СРСР залишається *Російська Федерація*, яка зацікавлена: у збереженні військових баз у східній Молдові і в Закавказзі для гарантування безпеки своїх південно-західного і південного флангів; збереженні залежності 12 пострадянських держав від постачання російських енергоносіїв і контролі над їх енергетичними системами; консервації нестабільної ситуації ситуації у Придністровському регіоні Молдови і на Південному Кавказі; зменшенні впливу Заходу в країнах колишнього СРСР шляхом визнання і підтримання життєдіяльності самопроголошених республік.

• Сучасна тактика Росії стосовно України зводиться до трьох сценаріїв: утриманні ситуації на Донбасі в форматі «ні війни, ні миру»; відмови від обговорення кримської проблематики; і, найважливіше, Росія інтенсивно готується до часу «Ч» – українських президентських і парламентських виборів. Тут тактика Кремля матиме такі напрямки: дестабілізація ситуації у країні за рахунок підтримки й інспірування сепаратистських настроїв в регіонах, розгойдування внутрішньополітичної ситуації; просування в медіапросторі України «п'ятої колони», проросійських сил; дискредитація керівництва України, і навіть європейської спільноти та євроатлантичного курсу країни.

• Врегулювання конфлікту на Донбасі, який наразі перебуває у гострій фазі збройного протистояння, не можливе без використання міжнародного формату, яким на сьогодні є Мінський і Нормандський процеси. Кінцева мета Мінських домовленостей – встановлення миру, повернення всієї території Донецької та Луганської областей в єдине правове та політичне поле України.

• Державна етнонаціональна політика України в цілому, а також державна політика запобігання процесам політизації етнічності, переростання її в окремих регіонах

в конфліктну ситуацію передбачає консолідацію та розвиток Української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, українізацію всіх сфер суспільного життя при збереженні етнічної, культурної, мовної та релігійної самотності всіх національних меншин.

Література

1. Альтерматт У. *Етнонаціоналізм в Європе* // Пер. нем. – М., 2000. – С.203.
2. Dunaway Wilma A. *Ethnic conflict in the modern world-system: the dialectics of counter-hegemonic resistance in an age of transition*. [Електронний ресурс] / Wilma A. Dunaway. – Режим доступу: <http://www.jwsr.org/wpcontent/uploads/2013/05/jwsr-v9n1.pdf>
3. Керол А. Уільямс «Замороженные конфликты»: демократии вежливо отказываются поддерживать свои собственные ценности. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.inopressa.ru/article/13Jan2015/latimes/frozen.html>
4. Пешков рассказал о перспективах по Донбассу. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://korrespondent.net/ukraine/4053643-peskov-rasskazal-o-perspektivakh-po-donbassu>.
5. Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні : Наукова записка / [Кресіна І.О., Кубальський О.Н., Стоєцький С.В. та ін.]. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. с.7.

References

1. Altermatt U. (2000). *Ethnonationalism in Europe* [Ethno-Nationalism in Europe] Moscow. P. 203 [in Russian].
2. Dunaway Wilma A. *Ethnic conflict in the modern world-system: the dialectics of counter-hegemonic resistance in an age of transition* [Електронний ресурс] / Wilma A. Dunaway. Retrieved from: <http://www.jwsr.org/wpcontent/uploads/2013/05/jwsr-v9n1.pdf>
3. Williams C.L. «Zamorozhennyye konflikty»: demokratiya vzhilivo otkazuyutsya podderzhyvat' svoi sobstvennyye tsennosti [Frozen Conflicts: Democracies Politely Refuse to Support Their Own Values] Retrieved from <https://www.inopressa.ru/article/13Jan2015/latimes/frozen.html> [in Russian].
4. Peskov rasskazal o perspektivakh Donbasy. [Електронний ресурс] / Retrieved from: <https://korrespondent.net/ukraine/4053643-peskov-rasskazal-o-perspektivakh-po-donbassu>.
5. Pravovi mekhanizmy vrehulyuvannya etnopolitychnykh konfliktiv v Ukraini : Naukova zapyska [Legal mechanisms for resolving ethno-political conflicts in Ukraine: Scientific note] / [Kresina I.O., Kubalsky O.N., Stoevsky S.V., etc.]. – Kyiv: Institute of State and Law named after V. Korytsky of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2011. p. 7 [in Ukrainian]

Stepyko M.T.,

Ph.D of Philosophy, professor, Honored Worker of Science and Technology,
Chief Researcher of National Institute for Strategic Studies, stepiko@niss.gov.ua

Ukraine, Kyiv

POLITICISING ETHNICITY AS THE DETERMINING FACTOR OF «FREEZING» OF CONFLICTS

The purpose of the article is to analyze the nature, characteristics, ways of preventing and resolving modern «frozen» conflicts in the world. As the main cause of such conflicts, the article analyses the process of politicization of ethnicity and the attempts of neighboring states to use ethnic diasporas in other countries to achieve their political goals. Based on the generalization of historical experience and specific international practices of restoring peace after the cessation of armed confrontation, the author proposes measures with the aim of forming a targeted state policy aimed at demilitarizing and reintegrating Donbas, restoring civil peace, consolidating Ukrainian society, and improving the legal and regulatory field of separatist practices at the East and other regions of the country.

Key words: ethnic conflict, ethnic identity, «frozen» conflict, politicization of ethnicity, separatism, «freezing» of conflicts as a political technology of the Kremlin, a hybrid war in Donbas.

Psychology

УДК 159.942.5:331.108.644.7

Барчі Б.В.,

к.психол.н., ст. викладач кафедри психології Мукачівського державного університету, barchibeata@ukr.net

Україна, м. Мукачево

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ОСІБ
ЯКІ ВТРАТИЛИ РОБОТУ

У публікації наведено результати теоретичного розрізу досліджень проблеми психологічного стану осіб, які втратили роботу. Основна увага приділена психологічним дослідженням психічним станам безробітної особи. Втрата постійної зайнятості, що приносить дохід, досліджується в контексті всього життя людини й аналізується: по-перше, як подія, що не залежить від самої людини; по-друге, як подія враження, що дає змогу проаналізувати сприйняття людиною такої життєвої події, як втрати роботи. Такий підхід дає змогу визначити етапи переживання цього важливого життєвого періоду, який знаменує собою втрата роботи, визначити вплив цієї події на динаміку емоційних станів особистості, визначити типи переживання події втрати роботи та життєвого періоду позначеного нею, а саме стрес і криза перебування у стані безробіття.

Ключові слова: безробіття, зайнятість, мотивація, особистість, втрата роботи, криза особистісного розвитку.

Постановка проблеми. Основним індикатором національної економіки будь-якої держави є стан зайнятості. Він відображає можливості економічного піднесення та характеризує використання певних ресурсів праці. Те що працююча особа має змогу задовольняти для власного життя потреби, само реалізовується як творча особистість, а також зберігає певний рівень життя, підтримує здоров'я з метою забезпечення старості називається соціальною функцією зайнятості. Велика частина працездатного населення виявилася невідготівленою до значних змін щодо професійних планів і таким чином опинилися перед крахом професійних установок. Ставши безробітним значна частина опиняється за межами активного професійного життя.

Безробіття, як проблема стосовно втрати роботи має довготривалу історію і залишається для закордонної науки актуальним предметом їх дослідження. Дана проблема вже понад 20 років отримала вітчизняну «прописку». Це спричиняє збільшення інтересу вчених до проблеми безробіття з психологічної точки зору.

Міждисциплінарний характер проблеми безробіття вводить її як об'єкт політичних, соціально-економічних, соціокультурних досліджень. Економічні дисципліни аналізують стан проблеми зайнятості і специфіку ринку праці. Соціологічні дослідження вивчають віковий та соціальний склад безробітних осіб, особливості самооцінки та стратегії поведінки [10]. Переколючим є факт, де безробіття розглядають в більшій мірі як негативне соціальне явище. Недостатньо вивченими залишаються особливості поведінки безробітної особи, її особистісні характеристики. Значної уваги варто приділити вивченню питання психологічних наслідків явища безробіття на особистість. Варто зауважити, що кожна втрата роботи переживається людиною індивідуально своєрідно.

Метою даної публікації є аналіз психологічної літератури з проблематики втрати роботи в контексті

визначення її як події для виявлення закономірностей психологічного стану безробітного і впливу цієї події на подальший професійний розвиток та життя людини.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи життєву ситуацію безробітної особи, можна охарактеризувати її як стресову в період кризи. Відношення особи до травматичних ситуацій, що змінюють якість її соціального, фізичного та психічного життя. Зростає можливість психосоматичних захворювань на фізичному рівні. Значною мірою страждає нервова, серцево-судинна, ендокринна системи. Така людина на соціально-психологічному рівні втрачає свій соціальний статус разом з роботою. Змінюється рольова структура у сім'ї. Людина повністю починає випадати зі звичного для себе кола спілкування а також розпорядку дня. Губляться способи адаптації до навколишнього середовища та важливі цілі та стремління. У наслідок зростає соціальна ізоляція, конфліктність, збільшується кількість сімейних розлучень.

Розглянемо напрями українських дослідників, які вивчають безробіття як: 1) поведінкові стратегії безробітних (О. Киричук, С. Шароварська); 2) характеристики безробітних як особистості (Л. Матвієнко, В. Рибалка, Н. Туленкова); 3) тривале безробіття та його особливості (Т. Канівець-Цибульська); 4) особливості активності безробітної особи (О. Корчевна, Л. Матвієнко); 5) гендерні особливості безробітних (А. Алексєєва, О. Підгорна); 6) комунікативна діяльність аплікантів (М.Бастун, О. Верьовкіна, І. Волошина); 7) мотиваційна сфера безробітних (Б. Барчі, М. Захарова); 8) професійне навчання та консультування безробітних (Я. Зелінська, В. Синявський, В. Скульська, З. Становських); 9) питання професійної орієнтації та професійного самовизначення безробітних (Л. Бондарчук, Н. Побіренко); 10) проблеми попередження безробіття (С. Герасина, І. Добренко, Н. Литвинова, Г. Татаурова).

Якщо людина отримує статус безробітного, то це означає, що його виключають з інституту оплачуваної

зайнятості [8]. Згідно ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 р. №803-ХІІ, зайнятість – це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм доход у грошовій або іншій формі [1]. Джерелом формування психологічного стану безробітного є зупинка трудової діяльності, неможливість знову працевлаштуватись, відсутність заробітної плати.

Психічний стан, за психологом Н.Д. Левітова, це цілісна характеристика психічної діяльності протягом певного періоду часу, що вказує на своєрідне протікання психічних процесів що залежать від предметів і явищ дійсності, психічних властивостей особистості чи попереднього психічного стану. Психічні стани мають адаптивний характер пристосування. Людина погоджується з своїми можливостями у конкретних об'єктивних умовах. Такі можливості організовують взаємодію безробітного з навколишнім середовищем.

Психологічний стан людини в ситуації безробіття формується в основному виключенням з інституту оплачуваної зайнятості. Конкретними формами такого стану може бути: депривація потреб (самоповага, матеріальне забезпечення, спілкування тощо); поява потреб в новому робочому місці; втрата звичайної структури часу та розпорядку дій. Людина, яка знаходиться в ядрі ситуації безробіття переживає ці стани як наслідок бездіяльності. Етап розвитку ситуації безробіття, стрес та криза, характеристика особистості та показники його макро- і мікросередовища, тривалість ситуації впливають на форми та ступінь конкретних виявів психологічного стану особистості безробітного.

Узагальнюючи результати проведеного аналізу досліджень Л. Пельцман, В.А. Москвіна й Н.А. Корабльової дає можливість вказати на те, що негативні стани можуть спровокувати не тільки сам факт втрати роботи, тобто звільнення. У період перебування в категорії безробітного, позначеного власне втратою місця роботи, може спостерігатися незначна динаміка психічних станів людини вже на початковому періоді. Л. Пельцман пов'язує зміни ступеня тяжкості цього стану з такими причинами, як тривалість відсутності роботи, можливість прояву активності, матеріальні труднощі і т.д. [7;9].

Водночас поняття стресу, що позначає специфіку переживань особи в умовах втрати роботи, на нашу думку, є менш обґрунтованим, ніж саме використання поняття «криза». Поняття «криза» дає можливість аналізувати багатозначність впливу втрати роботи на стан та поведінку людину. В психологічній науці вже є присутній досвід використання поняття «криза» для позначення впливу втрати роботи на людину. Таке поняття використовуються М.В. Дмитрієвою, Т.С. Чуйковою Ж.П. Вірною, О.В. Корчєвою [4,6].

За результатами досліджень Ж.П. Вірної, у безробітних переважає негативний емоційний стан, переважає стан самотності, починає з'являтися відлюдкуватість в результаті змін їх особистісних характеристик [4].

Л. Пельцман вказує, що реакція людей на стресовий вплив в умовах безробіття індивідуальна. Стійкість до впливів різняться. На думку автора існують індивідуальні характеристики особистості безробітного, які можуть забезпечувати стресову реакцію на втрату роботи різної міри й провокують наступні стани [7].

Психічні стани є індивідуалізованими. Вони залежать від особливостей конкретної особистості та її цінностей. Життєдіяльність нормальної пересічної людини не можна уявити без певної нервово-психічної напруги. Людина перебуває в станах де її засоби і умови праці повністю відповідають її функціональним можливостям та функціональному комфорту. Сама діяльність насичена позитивним емоційним ставленням та високою активністю. Але не можна відкинути і стани, де мають місце більші чи менші, внутрішні чи зовнішні завади, тобто відсутні ідеальні умови. Ці переживання можуть зменшити нормальний активний стан та перетворити його у важкий.

Переживання негативних психологічних станів у період втрати роботи може негативно вплинути на бажання продовжити професійний розвиток. Так, І. Баклицький вказує на випадки провокування неадекватної мотивації щодо професійної переорієнтації. Людина яка втратила роботу намагається вирішити проблему працевлаштування перенавчаючись [2].

Стан, що пов'язаний з порушенням в діяльності нервової системи називається важким. Ці порушення можуть бути зумовлені недостатньою зовнішньою імпульсацією, надмірним зовнішнім впливом, пониженням тону нервової системи.

Стани які характеризуються надлишком емоційної напруги зустрічаються досить часто. Це явища називають «застійним збудженням». Такі стани як стрес, фрустрація, конфлікт, тривога та криза відносяться до цієї групи явищ. Одним з факторів, що може призводити до важких емоційних станів, вважається безробіття.

Для людини раптово руйнується те, що було важливим, що підтримувало й забезпечувало її життя, те, що було частиною її Я-концепції. Людина переживає соціальну «стигматизацію». Ситуація безробіття, яка склалася навколо неї, є не тільки психотравмуючою, але й неприйнятною в соціальному оточенні, а саме там де панує успіх і матеріальне забезпеченість.

Для подолання кризових ситуацій та можливості успішного працевлаштування здоров'я людини є беззаперечним ресурсом. Утрата роботи впливає на самопочуття особистості. Негативні переживання людини інколи провокують втрату апетиту, м'язову слабкість, підвищення артеріального тиску й температуру, втрату мотивації досягнення [3].

Стан тривалої соціальної напруженості викликає економічна криза в Україні та незбалансованість економічних процесів. Для безробітного характерні постійні фрустрації. Його положення можна назвати ускладнене. Стани фрустрації можуть призвести до напруженості. Безробітний може демонструвати неконструктивну поведінку. Агресія, репресія – пригнічення бажань та витіснення їх у підсвідомість; ескапізм – уникнення травмуючої ситуації; регресія – примітивізація поведінки; раціоналізація – спроба виправдати свою поведінку надуманими засобами; сублимація – переключення активності з первинної проблеми, у вирішенні якої йому не поталанило, на діяльність іншого роду, де досягається успіх, навіть і уявний; проекція – перенесення неусвідомлених мотивів поведінки на пояснення поведінки другого; аутизм – самозамикання особистості, її відмежування від спілкування та активної діяльності є елементами неконструктивної поведінки.

Дані психологічних досліджень свідчать, що ситуація втрати роботи, втрати постійного заробітку та зниження соціальних гарантій може бути для людини максимально критична. Досить часто може призвести до серйозних негативних наслідків організації її соціального життя. Отже, втрата роботи викликає складний стресовий стан. Він може супроводжуватися негативними психологічними проявами, впливати на загальний рівень активності, фізичне та психічне здоров'я особистості.

Складною і критичною вважається ситуація втрати роботи для людини. Але слід зауважити і те, що ця подія може стати поворотною на життєвому шляху. Людина може віднайти нові можливості змінити власне життя. Працевлаштування безробітного є індикатором його самореалізації в професійній сфері. Саме в умовах безробіття перевіряється здатність вирішувати важкі проблеми життєдіяльності. Високий реалізаційний потенціал може швидко працевлаштувати безробітного.

Адапована психологічна активність є важливим чинником для безробітних, для їх активної життєдіяльності. Слід пам'ятати, що хронічне безробіття є крайньою формою соціальної дезадаптації особистості. Першочерговим завданням центрів зайнятості є виведення «хронічного» безробітного із дезадапованого стану [3].

Певні риси характеру безробітного, а саме: невпевненість у собі, труднощі у корекції звичок, переконань, схильностей, які уже склалися можуть заважати пошуку роботи. Брак навичок спілкування, невміння вступати у контакт, небажання слухати співбесідника задля вирішення конфліктів також негативно впливає на результат у пошуку професійної діяльності. Бажання та можливість взаємодіяти з оточуючими, володіння прийомами спілкування допомагають не тільки віднайти роботу, але й вирішити життєві проблеми, що склалися. Наступною причиною утруднень у працевлаштуванні є те, що безробітні не можуть знайти роботу за своєю спеціальністю. Вартим для уваги є і факт володіння незадоволеною спеціальністю і бажання її змінити. Боячись допустити помилку, люди намагаються дізнатися, які професії найбільш відповідають їхнім схильностям, інтересам, здібностям. В такій ситуації на допомогу можуть вийти психологічні служби, що здатні оцінити профпридатність до спеціальності та надати перелік відповідних професій.

Досить часто безробітних супроводжує низький рівень намагань звільнитися від стану тривожності. Одним із способів зменшення рівня напруження є спрямована на інших людей агресія. Навколишнє оточення сприймається як певна перешкода на шляху до задоволення власних потреб. Схильні до агресивної форми реагування на життєві труднощі особи просто ігнорують інтереси інших відчуваючи гнів, сердячись, кричачи, критикуючи і звинувачуючи інших у своїх бідах. Спрямовуючи агресію на самого себе, людина тамує потреби, наповнюється почуттям печалі, сумує відчуваючи незадоволення особистою критикою. В такому стані шукати роботу не має сенсу.

Висновки та перспективи. Проведене дослідження теоретичного аспекту переживання стану безробіття дає змогу вказати, що ця подія знаменує собою особливий життєвий період, позначений втратою роботи. У цей період у сфері самосвідомості людини відбуваються

значні зміни. Безробіття розуміється самим суб'єктом і його оточенням як одна з гострих стресових ситуацій. Між особистим самоусвідомленням і трудовою діяльністю існує глибинний зв'язок. Одним з головних чинників, що визначають внутрішнє самопочуття людини є робота.

Узагальнюючи вищесказане, можна констатувати той факт, що стрес, пережитий у період безробіття, може навіть спричинити скорочення індивідуальної тривалості життя. Аналіз наведених публікацій свідчить про те, що стан переживань людини є індивідуально-своєрідним. Перспективою подальшого нашого дослідження є створення ефективних умов для забезпечення зайнятості населення, розв'язання адресних проблем безробітного та всіх членів його сім'ї, підбір рекомендацій з вдосконалення роботи служби зайнятості, що здійснює комплексне регулювання питань трудової та психічної сфер безробітних, надання психологічної допомоги безробітним у пошуку роботи.

Література

1. Закон України «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 р. № 803-ХІІ.
2. Бақлицький І. Психологія праці / І. Бақлицький. — Львів: Видавництво ЛНУ, 2004. — 511 с
3. Барчі В.В. Психологічна допомога клієнтам, які перебувають на обліку в центрі зайнятості / В.В. Барчі // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАН України — Вип. 8, т. 11, ч. 1: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. — К., 2013. — С. 85–95.
4. Вірна Ж.П. Переживання самотності в умовах втрати роботи / Ж.П. Вірна // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. — Т. VII. — К., 2005. — Вип. 6. — С. 70–75.
5. Глуханюк Н.С. Психологія безробітності: вступ до проблеми: учеб.-метод. посібник / Н.С. Глуханюк, А.М. Колобкова, А.А. Печеркіна // Моск., психол.-соц. ин-т. — 2-е изд., доп. — М., 2003. — 83 с.
6. Корчевна О.В. Психологічні чинники формування активності безробітних на ринку праці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук; спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О.В. Корчевна — К., 2005. — 22 с.
7. Москвін В.А. Безробіття і стрес / В.А. Москвін, Н.І. Коробльова // Людина і праця. Інф. бюл. Мін. Праці. — 1994. — № 2–3. — С. 84–86. 20.
8. Орбан-Лембрик А.С. Психологія професійної комунікації: навч. посібн. / А.С. Орбан-Лембрик. — Чернівці: Вид-во "Книги — XXI", 2010. — 528 с.
9. Пельцман А. Стрессовые состояния у людей, потерявших работу / А. Пельцман // Психологический журнал. — 1992. — № 1. — С. 126–129.
10. Петроє О.М. Соціально-психологічні чинники реформування ринку праці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О.М. Петроє. — К., 2004. — 19 с.

References

1. Zakon Ukraїni «Pro zajnjatist' naseleńnja» vid 01.03.1991 r. № 803-III.
2. Baқlic'kij I. Psihologija praci / I. Baқlic'kij. — L'viv: Vidavnicтво LNУ, 2004. — 511 s
3. Barchi V.V. Psihologichna dopomoga klijentam, jakij perebuvajut' na obliku v centri zajnjatosti / V.V. Barchi // Aktual'ni

problemi psihologii : zb. nauk, pr. In-tu psihologii im. G.S. Kostjuka NAFN Ukraini – Vip. 8, t. 11, ch. 1: Psihologija osobistosti. Psihologichna dopomoga osobistosti. – K., 2013. – S. 85–95.

4. Virna Zh.P. Perezhivannja samotnosti v umovah vtrati roboti / Zh.P. Virna // Problemi zagal'noi ta pedagogichnoi psihologii. Zbirnik prac' Institutu psihologii imeni G.S. Kostjuka APN Ukraini / Za red. S.D. Maksimenka. – T. VII. – K., 2005. – Vip. 6. – S. 70-75.

5. Gluhanjuk N.S. Psihologija bezroboticy: vvedenie v problemu: ucheb.- metod. posobie / N.S. Gluhanjuk, A.I. Kolobkova, A.A. Pecherkina // Mosk, psihol.- soc.in-t. – 2-e izd., dop. – M., 2003. – 83 s.

6. Korchevna O.V. Psihologichni chinniki formuvannja aktyvnosti bezrobotnih na rynku praci: avtoref. dis. na zdobuttja

nauk, stupenja kand. psihol. nauk; spec.19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / O.V. Korchevna – K., 2005. – 22 s.

7. Moskyin V.A. Bezrobotnja i stres / V.A. Moskyin, N.I. Korabl'ova // Ljudina i pracija. Inf. bjul. Min. Praci. -1994. – № 2 – 3. – S 84 – 86. 20.

8. Orban-Lembrik L.C. Psihologija profesijnoi komunikacii : navch. posibn. / L.C. OrbanLembrik. – Chernivci : Vid-vo "Knigi – JHTI", 2010. – 528 s.

9. Pel'cman L. Stressovye sostojanija u ljudej, poterjavshih rabotu / L. Pel'cman // Psihologicheskij zhurnal. – 1992. – № 1. – S. 126-129.

10. Petroc O.M. Social'no-psihologichni chinniki reformuvannja rynku praci: avtoref. dis. na zdobuttja nauk, stupenja kand. nauk z derzh. upr.: spec.25.00.02 «Mehanizmi derzhavnogo upravlinnja» / O.M. Petroc. – K., 2004. – 19 s.

Barchi B.V.,

Candidate of Psychological Sciences, senior lecturer of Psychology chair, Mukachevo State University,
barchibeata@ukr.net

Ukraine, Mukachevo

ON THE PROBLEM OF THE UNEMPLOYED PSYCHOLOGICAL STATE

The publication presents the results of theoretical analysis of the research on the problem of the psychological state of the person who lost work. The main attention has been paid to psychological studies of the unemployed person mental states. Loss of work investigated in the context of all human life is being analyzed firstly, as an event that does not depend on a person; secondly as an event of impression, which makes it possible to analyze the perception of a person's life event of loss of work. This approach makes it possible to identify the stages of experiencing a life-time, which marks a loss of work, to determine the impact of this event on the dynamics of emotional states of a person, to determine the types of experiences of the loss of work and the life period indicated by it (first of all, stress and crisis).

Key words: unemployment, employment, motivation, personality, loss of work, crisis of personal development.

УДК 364.4-053.6

Володченко Ж.М.,

к.пед.н., доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, zhanna.volodchenko@ukr.net

Україна, м. Ніжин

Кондратьєв І.М.,

к.філос.н., професор кафедри філософії права та юридичної логіки
Національної Академії Внутрішніх Справ України, galaktikon@meta.ua

Україна, м. Київ

СОЦІАЛЬНА ІЗОЛЯЦІЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ У СЕРЕДОВИЩІ ОДНОЛІТКІВ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

У визначенні проблемного поля даної статті – ключові аспекти соціальної ізоляції старших підлітків у середовищі однолітків як своєрідного «відокремлення від суспільства», що викликає у них почуття свого власного знецінення, непотрібності, меншовартості в результаті припинення або різкого скорочення його соціальних контактів та взаємодій з оточуючим світом. Проблема набуває ваги й актуальності саме на рівні групи та групових відносин у середовищі підлітків, негативно впливає на рівень життя як окремої дитини, так і суспільства, а тому потребує детального вивчення.

Ключові слова: соціальна ізоляція, середовище однолітків, старші підлітки, фізичне насилля, вербальне приниження, ігнорування.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, які відбуваються в українському суспільстві суттєво впливають на життя як соціальних спільнот, так і окремої людини. Економічний занепад, політична нестабільність, війна, висувують на перший план проблеми жорстокості та неповаги одне до одного, тоді як соціальна толерантність та емпатія втрачають свою значущість. Це певним чином позначається на міжособистісних відносинах між дорослими. Їх настрій, поведінку, спосіб життя відчувають діти та «приміряють» на себе. У свою чергу це проявляється у взаємодії до інших дітей, підвищуючи ризик проблеми соціальної ізоляції в середовищі однолітків. Проблема соціальної ізоляції в підлітковому середовищі є досить актуальною, що підтверджується великою кількістю випадків цькування дитини або виключення її з референтної групи іншою дитиною або групою підлітків. На сьогоднішній день у науковій літературі соціальну ізоляцію розглядають з різних позицій. З одного боку, як **форму покарання**, яку створено умисно для здійснення виправного, коригуючого впливу на поведінку підлітків, які відрізняються стійкими негативними деформаціями [6]; як **наслідок численних втрат**, які унеможливають всеосяжну участь осіб або груп осіб в економічному, соціальному та політичному житті суспільства [4, с.9]. Але, набагато сумніше те, що в соціумі, здатному розвинути здібності дитини, її інтелект, емоційний потенціал, від ізоляції, а значить від нестійких зв'язків, які обмежують її в прояві почуттів, переживань, емоційного інтелекту, створюють атмосферу дискомфорту, депресії, страждають сотні і тисячі дітей. У цьому випадку соціальна ізоляція визначається як **соціальне явище** – своєрідне «відокремлення від суспільства» і викликає «почуття свого знецінення» в результаті припинення або різкого скорочення соціальних контактів та взаємодій [12, с.203]. Проблема набуває ваги й актуальності саме на рівні групи та групових відносин, негативно впливає на рівень життя як окремої людини, так і суспільства.

Мета статті. Проблема соціальної адаптації молоді з кожним роком стає актуальнішою. Найбільш вразливою

категорією, яка підпадає під проблему соціальної ізоляції є старші підлітки, самоствердження і самореалізація яких, формування власної системи цінностей та пріоритетів, потреб і очікувань, гармонізація відношень з оточенням часто стикається з відсутністю їх розуміння дорослими і однолітками та підтримки з боку оточення. Це формує систему комплексів, закритості, невпевненості в своїх можливостях, в реалізації своїх потреб і очікувань, а також створює модель поведінки «ізолюваного» або «лідера», що в кінцевому рахунку приводить до соціальної ізоляції. Мета статті – звернути увагу соціальних працівників, громадськості на необхідність активно протидіяти даній проблемі, спрямовувати соціально-педагогічну діяльність на гармонізацію відносин підлітків з оточуючим середовищем і з самим собою.

Виклад основного матеріалу. Проблема соціальної ізоляції стоїть у центрі уваги зарубіжних і вітчизняних вчених. Серед зарубіжних дослідників, які приділяли увагу вивченню особливостей та структури соціальної ізоляції, її наслідками є К.О. Абульханова-Славська, Ж.В. Пузанова, Г.М. Тихонов. Вивченням переживання соціальної ізоляції в підлітковому та юнацькому віці займалися І.С.Кон, О.Б. Долгінова. У вітчизняній науці дослідження соціальної ізоляції проводяться менш інтенсивно. Різні соціальні та психологічні аспекти цієї проблеми розкрито в роботах Л.А. Варави, Н.Д. Володарської, О.В. Данчевої, В.І. Сіляєвої, Ю.М. Швалба. Вони виявляють кореляційні зв'язки між соціальним статусом у певній групі, колективі та різними внутрішніми та зовнішніми чинниками. В той же час недослідженими залишаються питання ризику поширеності соціальної ізоляції в нашій країні, шляхів виявлення та подолання цього явища, а також байдужого ставлення дорослих до даної проблеми. Адже, за результатами досліджень 23% дітей, потерпілих від ізоляції та 71% вчителів стверджують, що дорослі часто не втручаються в ситуацію неприйняття дитини дитиною, тому що вважають випадки відторгнення серед дітей та підлітків проявом їхнього дорослішання [10, с.172]. Багаточисельні прояви байдужості, неприйняття підлітків вимагають дослідження цієї проблеми, оперативного

реагування та об'єднання зусиль соціальних працівників, педагогів, батьків, громадськості щодо її подолання.

Перш ніж перейти до розгляду соціальної ізоляції як самостійного феномену, виникає потреба у розмежуванні цього явища з поняттями «самотність», «соціальне віддалення», «стримана поведінка». Багато авторів часто використовують ці поняття як взаємозамінні, хоча, за всієї змістовної близькості, вони різні: як зв'язок самотності та ізоляції, визначаючи при цьому самотність як психогенний фактор, що впливає на емоційний стан людини, яка знаходиться в умовах ізоляції від інших людей; як сприяння ізоляції самотності та навіть викликання і підсилення цього стану. Інші автори розглядають самотність як психічний феномен, як глибoku відмінність з поняттям ізоляція, як специфічний внутрішній контекст [5, с.99]. Ізоляція ж більшою мірою пов'язана з фізичною, просторовою і часовою локалізацією людини по відношенню до соціального оточення, відторгнення її від нього. Дуже часто соціальна ізоляція обумовлена різного роду ситуаціями, які переживає людина внаслідок неприйняття іншими її статусу, зовнішнього вигляду, фізичних вад, поведінки, а не внутрішнім психічним переживанням. Ізоляція завжди передбачає втрату чогось, що людина за тими чи іншими причинами, добровільно або насильно вилучає зі свого життя. Коли говорять «ізолюваний від...», то по відношенню до самотності така побудова фрази буде невірною. Предметом самотності виступає сама людина, її відношення до свого стану, до оточення, коригування системи потреб і цінностей, своїх очікувань відносно суспільства і самого себе. Адже багато людей відчувають болісну самотність навіть в певному співтоваристві, в колі родини і серед друзів. Самотність відображає дисгармонію відносин між «я» і «всі інші», між світом і з самим собою. Це порушення гармонії супроводжується стражданнями, депресією, комплексами непотрібності, меншовартості. Дуже часто в нашому глобалізованому світі людина прагне певної самоізоляції, обмеження себе інформацією, короткочасних контактів. Можна перебувати на самоті, але при цьому не бути в ізоляції.

У своїх дослідженнях К. Рубін та його колеги користуються терміном «соціальне віддалення», вважаючи його більш м'яким порівняно з терміном «соціальна ізоляція» і не пов'язаним з повним відчуженням дитини від інших людей, ситуацій або предметів. Соціальне віддалення може мати чимало відтінків. Це може бути сором'язливість, що проявляється в тривозі або страху дитини перед незнайомими людьми, мотивація якої полягає у сприйнятті оцінки та критики з боку інших, як осуду. Інша форма соціального віддалення – скутість, або загальмованість, яку дитина демонструє не тільки при зустрічі з незнайомими дорослими або однолітками, а й по відношенню до нових ситуацій взагалі (внутрішньо конфліктна поведінка, заснована на боротьбі мотивів «наближення – уникнення»). Близьким, але не ідентичним поняттю «соціальне віддалення» є термін «стримана поведінка». Таку поведінку можна спостерігати в ситуаціях, коли дитина знаходиться поблизу інших людей (знайомих або незнайомих), але не вступає з ними в контакт, спостерігаючи за їх діями. Результатом є виникнення тривожності, яку дитина відчуває перед

лицем соціальних стимулів (проявляти себе як лідер, займатися важливою справою, брати на себе відповідальність). Цей термін відноситься і до мовчазних дітей [2, с.103-104]. Таким чином, «соціальне віддалення» та «стримана поведінка» на відміну від соціальної ізоляції описують різні форми одиночної поведінки, ініціатором якої є сама дитина, а не її оточення, а тому потребують необхідності розрізняти поняття бути ізолюваним і перебувати наодинці з самим собою.

Вперше в науковий обіг поняття «соціальна ізоляція» було введене французькими політиками та суспільствознавцями. Походження його іде від італійського слова «isolare», що буквально означає «ув'язнити на острові». Упродовж 1980–1990-х рр. поняття досить швидко поширилось у більшості країн Європи [4, с.9]. Проблема соціальної ізоляції хвилювала філософів, громадських діячів, письменників, вчених різних галузей знань, які встановили, що: явище ізоляції існувало завжди і супроводжувало людство на всіх етапах розвитку цивілізації; стан соціальної ізоляції переживають і дорослі, і діти; причинами ізоляції можуть бути хвороби. Смерть близьких, невдачі в діяльності, спілкуванні; поняття «ізоляція» є незавершеним процесом і практично не має вікових меж, а останнім часом, намічається тенденція до «омолодження» контингенту осіб, що відчувають себе самотніми. Соціальна ізоляція – це термін, який використовується нині у багатьох країнах для того, щоб описати сучасні форми соціальних перешкод. Лінн Тодман (директор Інституту соціальної ізоляції в професійній психологічній школі Адлера), вважає, що ізоляція стосується процесів, за яких окремі люди та цілі громади людей систематично стикаються з обмеженням їхніх прав, можливостей та ресурсів (наприклад, житлові умови, працевлаштування, охорона здоров'я, залучення до громадського життя, демократична участь тощо), зазвичай доступних для інших членів суспільства [4, с.9], тобто – це наслідок численних втрат, які ускладнюють всебічну участь людей в економічному, соціальному та політичному житті суспільства.

В іншому визначенні робиться акцент на тому, що ізоляція передбачає вимушене довготривале перебування людини в умовах обмеженого соціально-комунікативного простору або навіть відсутності соціальних контактів. Проблема ізоляції набуває ваги й актуальності саме на рівні групи та групових і цим пояснюється природа цього явища. Суть ізоляції вбачають не в самій агресії або злості кривдника, а в припиненні контактів – активному або пасивному неприйнятті, ігноруванні тієї особи, яка ніби то не заслуговує на це. Будь-які деструктивні дії, якщо вони навіть і відбуваються, закінчуються відразу після цього. Карл Роджерс визначив ізоляцію як прояв слабкої пристосованості особистості. Причиною цьому є недостатньо розвинені стресостійкість, комунікативні здібності, здатність контролювати власні емоції. Він висловив цю думку в такий спосіб: «Ізоляція найбільш різко і болісно проявляється у тих індивідів, які з тієї чи іншої причини виявляються – будучи позбавленими свого звичного затишку – уразливими, переляканими, самотніми, і впевненими в тому, що будуть покинуті усім іншим світом» [8]. Найбільш вдалими, з погляду багатьох дослідників, є визначення наведене в

підручнику В.І. Докаша, в якому «соціальна ізоляція» розглядається як соціальне явище, при якому відбувається усунення індивіда або соціальної групи від інших індивідів або соціальних груп в результаті припинення або різкого скорочення соціальних контактів і взаємодій [3, с.411]. Щодо форм, в яких виражається соціальна ізоляція, у дослідників даного явища різні точки зору, в основі яких лежать різні за ступенем прояви жорстокості, витонченості приниження особистості, а також характер відносин людини з людиною, людини з групою, середовищем, або групу з навколишнім середовищем.

За цією ознакою М.Ю. Кондратьєв виділяє наступні форми ізоляції: **вимушена ізоляція** (як правило, тимчасова ізоляція, з якої людина виходить при першій можливості) – відбувається через випадковість об'єктивних факторів: незаплановане тривале перебування в безлюдному місці або у ворожому, чужому, незнайомому соціальному середовищі (наприклад, екіпаж корабля потрапив на безлюдний острів, зазнав його аварії, або експедиційна команда заблукала в пустелі). **примусова ізоляція** передбачає відокремлення людей від суспільства шляхом поміщення до закритих груп, незалежно від їх волі та бажання (особи, які перебувають під слідством; засуджені в умовах різних виправно- і виховно-трудоустанов; хворі, яких направлено на примусове лікування від наркоманії, токсикоманії, алкоголізму; солдати строкової служби в умовах загальної обов'язкової військової повинності, вихованці дитячих будинків, шкіл-інтернатів тощо); **добровільна ізоляція** – відчуження від суспільства та розрив контактів з ним сприймаються як обов'язкова умова пізнання своєї особистості, вдосконалення та набуття сенсу життя. Ця ізоляція ідбувається під дією двох факторів: **за власним бажанням або переконанням** або **через вплив суб'єктивних факторів**: ченці, пустельники, сектанти (фізична ізоляція від суспільства); замкнутість, скритність, недовіра при спілкуванні з людьми (чиста соціальна самоізоляція); **добровільно-вимушена, або добровільно-примусова, ізоляція**, коли досягнення якоїсь значущої для людини цілі пов'язано з необхідністю різко обмежити свої контакти зі звичним оточенням (екіпаж підводного човна, інтернати для особливо обдарованих дітей і підлітків, спортивні школи-інтернати, нахімовські та суворовські училища) [1].

Крім вище зазначених, виділяють й інші типи соціальної ізоляції: **повна ізоляція** – під час такої ізоляції повністю відсутні як особисті контакти з іншими людьми, так і опосередковані способи спілкування (телефон, лист); фізична ізоляція – немає можливості (або бажання) до особистої зустрічі, індивід вільно спілкується через технічні засоби зв'язку – телефон, пошту, Інтернет; **формальне (ділове, побутове) спілкування** – індивід є повноправним членом групи, однак, у нього в цій групі мінімум неформального спілкування, тобто, соціальних контактів, ізоляція відбувається, коли людина потрапляє в зовсім нове для неї середовище (переїзд в інше місто, в'язниця, армія), а її тривалість визначається від швидкості входження індивіда в групу [11].

В підлітковому середовищі соціальна ізоляція проявляється дещо по іншому. В цьому аспекті під соціальною ізоляцією розуміють соціальну або емоційну самотність. Останню, Р. Вейс визначав як «результат відсутності такої тісної інтимної прихильності, як любовна чи подружня».

При цьому підліток може переживати почуття, схожі на «неспокій покинутої дитини»: тривоги, беззахисності, непотрібності. У свою чергу, соціальна самотність – це відсутність значущих дружніх контактів або відчуття спільності [9]. Почуття вигнання, неприйняття є основними формами його вираження. Супроводжується різноманітними негативними емоціями: відчуттям нудьги, смутку, відчаю, пригніченості, неповноцінності, жалості до себе тощо.

В науковій літературі умовно виділяють такі види ізолювання (всі вони більшою чи меншою мірою роблять життя підлітка нестерпним): **цькування** (насміхаються, обзивають, навішують ярлики тощо); **пасивне неприйняття**, виникає тільки в певних ситуаціях (наприклад, коли треба за вказівкою вчителя, батьків вибрати когось в команду для виконання певної дії, сісти з кимось за парту, прийняти в гру, а діти можуть категорично відмовитись: «З ним не буду!»); **активне неприйняття** (відношення до підлітка-ізгоя у відповідь на його ініціативу; підкреслене ставлення, яке виражається в тому, що він (ізгой) ніхто, що його думка нічого не значить; виставлення підлітка-ізгоя «цапом-відбувайло»); **ігнорування** (з дитиною-ізгоем не спілкуються, не звертають на нього уваги; нічого проти не мають, але і не проявляють цікавості, інтерес, бажання спілкуватись, спільно діяти) [7]. Потрібно зауважити, що протягом певного відрізка часу може відбуватися перетворення одного виду на інший, оскільки між ними немає жорсткої межі. Як зазначає науковець Найда Ю.М., предметом чи то грубих, чи майже непомітних форм соціальної ізоляції може стати будь-хто, якщо він вирізняється у групі, в колективі або суспільстві. У контексті розгляду проблеми соціальної ізоляції в підлітковому середовищі, доцільно розкрити передумови виникнення означеного явища. На думку К. Рубіна, головною причиною, яка в майбутньому сприяє виникненню соціальної ізоляції в середовищі однокласників є досвід спілкування дитини з батьками, який інтерпретується в термінах «надійні» та «ненадійні» взаємовідносини [2, с.102]. У першому випадку батьки уважно і чуйно реагують на почуття, потреби, думки дітей, приділяють багато часу та уваги, підтримують відчуття власної значущості. Наслідком такого ставлення є виникнення у дитини довіри до світу, посиленої активності в пізнанні соціального і предметного оточення спочатку в спільній діяльності з дорослими, а потім і з однолітками. У разі ненадійних взаємин, коли батьки не відчувають ніжних почуттів до своєї дитини, дратуються, обсмікують та критикують її, у неї не виникає відчуття захищеності та потрібності, що негативно відбивається на її розвитку: пригнічена пізнавальна активність та занижена самооцінка призводить до відсторонення дитини від однолітків. Тут же слід торкнутися проблеми надмірного контролю та включеності батьків у взаємини дітей з однолітками. Надмірна опіка дорослих є, мабуть, однією з причин виникнення у дитини хворобливої залежності від них, страху перед новими проблемами та ситуаціями. Все це в підсумку призводить до формування і закріплення у неї почуття незахищеності та невпевненості в собі, страху перед людьми та труднощів у спілкуванні. В подальшій життєдіяльності підлітка соціальна ізоляція обумовлюється наступним: дитячими комплексами (сором'язливістю, нервовістю, надмірна заспокоєність, або, навпаки, імпульсивність, невміння постояти за себе); маргінальним

статусом підлітка в суспільстві; надлишковим очікуванням уваги до своєї персони; бажанням виділитись, яке призводить до того, що підліток відчуває себе невдахою; заниженою самооцінкою та загостреним почуттям жалості до себе, песимізмом стосовно можливості бути позитивно оціненим оточуючими; почуттям байдужості до життя, його беззмістовності, низьких очікувань стосовно власних успіхів у навчанні, що призводять до ланцюга невдач і замкнутості; зростанням відчуття волі, яке лякає підлітка; прагненням до самоідентифікації.

Висновки. Таким чином, соціальна ізоляція на сьогодні є соціально-психологічним та педагогічним явищем, яке потребує особливої уваги. На думку науковців, це «відчуття відділення від своєї громади» в результаті припинення або різкого скорочення соціальних контактів і взаємодій. Це пояснює багатогранність міжособистісної та міжгрупової взаємодії в дитячому та підлітковому середовищах, що є показником важливості для здійснення профілактичної роботи.

Література

1. Вплив соціальної ізоляції на розвиток особистості. URL: <http://um.co.ua/9/9-4/9-40005.html>
2. Галигузова Л.Н. Проблема соціальної ізоляції дітей. Питання психології. 1996. №3. С.102-104. URL: <http://psychlib.ru/mgppu/periodica/VP031996/GPS-101.htm#p101>
3. Докша В.І. Соціологія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2012. С.411. URL: <http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Soc.%20kafedr.%20posibnyk.pdf>
4. Найдя Ю.М., Покаченко Л.М. Стандарти громадсько-активної школи: соціальна інклюзія: навч.-метод. посібник. Київ: ПІОВ «Видавничий дім «Пляяди», 2014. С.9-10. URL: <https://clck.ru/EsgvP>
5. Овсяннікова В.В. Суб'єктивні переживання самотності підлітків. Проблеми сучасної психології. 2012. № 2. С.99. URL: <https://clck.ru/Esgwu>
6. Особливості виконання покарання у виді позбавлення волі у виховних колоніях. URL: http://4ua.co.ua/law/tb3bc68b4d53-b89421306d27_0.html
7. Подолання статусу «зацькований» в середовищі однолітків. URL: <http://ukrainreferat.com/print:page,1,62346-Preodolenie-statusa-otverzheniyyu-v-podrostkovoyi-srede.html>
8. Проблема переживання людьми почуття самотності. URL: <https://clck.ru/Esgxz>
9. Радчук В.М., Сурджій М.П. Аналіз теоретичних підходів щодо вивчення феномену самотності. Європейська наука XXI століття – 2009. 2009. Вип. 14. URL: <https://clck.ru/Esgys>
10. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. 2015. № 1 (302). С.172.
11. Соціальна ізоляція. URL: <https://clck.ru/EsgzX>
12. Франкова І.О. Деякі клініко-психологічні особливості

пацієнтів з гострою соціальною самотністю на прикладі клінічного випадку. Архів психіатрії. 2013. № 4 (75). С.203.

References

1. Vplyv socialnoi izolyacii na rozvytok osobystosti. [Influence of social isolation on personal development]. URL: <http://um.co.ua/9/9-4/9-40005.html>
2. L.N. Galiguzova. Problema socialnoi izolyacii ditey. Pytannya psihologii. [The problem of social isolation of children. The question of psychology]. 1996. #3. pp. 102-104. URL: <http://psychlib.ru/mgppu/periodica/VP031996/GPS-101.htm#p101>
3. V.I. Doksha. Sociologiya: navchalnyy posibnyk dlya studentiv vyshcheyi navchalnyh zakladiv. [Sociology: educational manual for students of institutions of higher education.]. Chernivtsi: Chernivtsi National University, 2012. p. 411. URL: <http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Soc.%20kafedr.%20posibnyk.pdf>
4. Yu.M. Nayda, L.M. Pokachenko. Standarty gromads'ko-aktyvnoi shkoly: socialna inkluziya: navchalnyy metodychnyy posibnyk. [Community-Active School Standards: Social Inclusion: tutorial manual]. Kyiv: Publishing house "Plyady" Ltd., 2014. pp. 9-10. URL: <https://clck.ru/EsgvP>
5. V.V. Ovsyannikova. Subektyvni perezhivannya samotnosti pidlitkiv. Problemy suchasnoi psihologii. [Subjective experiences of loneliness of teenagers. Problems of modern psychology]. 2012. #2. p.99. URL: <https://clck.ru/Esgwu>
6. Osoblyvosti vykonannya pokarannya u vidі pozbavlennya vole u vyhovnyh koloniyah. [Peculiarities of execution of punishment in the form of imprisonment in educational colonies]. URL: http://4ua.co.ua/law/tb3bc68b4d53b89421306d27_0.html
7. Podolannya statusu "zatskovanyy" v seredovyshci odnolitkiv. [Overcoming the status of «hunted» in peer circles.] URL: <http://ukrainreferat.com/print:page,1,62346-Preodolenie-statusa-otverzheniyyu-v-podrostkovoyi-srede.html>
8. Problema perezhivannya lyud'my pochuttya samotnosti. [The problem of experiencing people's feeling of loneliness]. URL: <https://clck.ru/Esgxz>
9. V.M. Radchuk, M.P. Surdzhiy. Analiz teoretichnykh pidhodiv shchodo vuvchennya fenomenу samotnosti. Yevropeys'ka nauka XXI stolittya – 2009. 2009. #14. URL: <https://clck.ru/Esgys>
10. Sydoruk, Bulling yak aktualna socialno-pedagogichna problema. Naukovyy visnyk Shidnoevropeyskogo nationalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky. Pedagogichni nauky. [Bulling as an actual socio-pedagogical problem. Scientific Herald of the Lesia Ukrainka Eastern European National University. Pedagogical sciences]. 2015. #1 (302) p. 172
11. Social na izolyaciya. URL: <https://clck.ru/EsgzX>
12. I.O. Frankova. Deyakі kliniko-psihologichni osoblyvosti patsientiv z gostroyu socialnoyu samoizolyatsiyyu na prykladі klinichnogo vypadku. Arhiv psyhiiatrii. [Some clinical and psychological features of patients with acute social self-isolation on the example of a clinical case. Archive of psychiatry]. 2013. #4 (75). p. 203.

Volodchenko Zh.M.,

PhD, assistant professor of social pedagogy and social work at Nizhyn Gogol State University, zhanna.volodchenko@ukr.net
Ukraine, Nizhyn

Kondratiev I.M.,

PhD., Professor of Philosophy of Law and Legal logic at National Academy of Internal Affairs of Ukraine, galaktikon@meta.ua
Ukraine, Kyiv

SOCIAL ISOLATION OF OLDER TEENAGERS IN PEER ENVIRONMENT AS A SOCIAL PROBLEM

In determining the problem field of this article - the key aspects of social isolation of adolescents in peer environment as a kind of "separation from society", which causes them a sense of their own depreciation, uselessness, inferiority as a result of the cessation or sharp reduction of his social contacts and interactions with the surrounding world. The problem becomes more important and relevant at the level of the group and group relationships between teenagers, negatively affects the standard of living of both an individual child and the society, and therefore needs to be studied in detail.

Key words: social isolation, peer environment, adolescents, physical violence, verbal humiliation, ignorance.

УДК 37.03

Карпюк Ю.Я.,*к.психол.н., доцент кафедри загальної та клінічної психології,
Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника,
yuliakarpyk@gmail.com**Україна, м. Івано-Франківськ*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті піддаються аналізу основні психолого-педагогічні особливості розвитку моральної толерантності у підлітковому віці. Наголошується, що саме підлітковий вік, як період під час якого відбувається інтенсивний розвиток та становлення самосвідомості особистості, формується світогляд, самооцінка, уявлення про самого себе, осмислюються та засвоюються певні моральні цінності, ідеали, переконання є найбільш чутливим для розвитку моральної толерантності, як однієї із дефініцій толерантності, яка, на відміну від природної є набутою якістю при житті і як інші моральні якості, потребує динамічного розвитку, стимулювання та корекції.

Акцентується увага на тих релевантних категоріях, які є базовими та насичують смислове поле моральної толерантності (терпимість, взаємоповага, сумісність, емпатія, чуйність, тактовність, доброзичливість, гуманність, рівноправність тощо). Звертається увага на залежність рівня розвитку моральної толерантності від найближчого соціального оточення підлітка.

Ключові слова: толерантність, моральна толерантність, підлітковий період, розвиток моральної толерантності.

Постановка проблеми. Розвиток та виховання толерантної підростаючої особистості є однією із найнагальніших суспільних проблем різноманітного, багатогранного та суперечливого сьогодення. Саме тому на XXVIII сесії Генеральної конференції держав – членів ЮНЕСКО (16.11.1995 р.) було прийнято «Декларацію принципів толерантності», основним лейтмотивом якої є забезпечення толерантного ставлення один до одного, взаємотерпимості, солідарності, діалогу і взаєморозуміння, які мають стати нормою поведінки та дій усіх без винятку людей, груп людей, політичних партій, громадських організацій і рухів, адже толерантність є не тільки важливим принципом, а й потрібною умовою миру та соціально-економічного розвитку людей. Толерантність – це передусім активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини, і означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості [15, с.53-60].

Окрім цього, актуалізація проблем толерантності відображена ще у таких міжнародних документах ООН, як «Декларація тисячоліття» (2000 р.), у головному законі країни – Конституції, а також у різноманітних нормативних документах сфери освіти.

Економічна та політична криза українського суспільства, стрімке нівелювання базових моральних цінностей, деформація та відсутність належного досвіду у підростаючого покоління та культури спілкування, недостатній рівень поінформованості у людських розбіжностях породжують діаметрально-протилежну якість – інтолерантність, наслідки якої ми можемо спостерігати уже сьогодні через стрімке зростання деструктивних та асоціальних поведінкових проявів особистості щодо відношення до собі подібних. Єдиним і найбільш дієвим на сьогодні способом протистояння цьому, наш погляд, є розвиток культурного, морально-етичного та освітнього рівня підростаючого покоління. На наше глибоке пере-

конання, саме підростаюче покоління, як майбутня морально-інтелектуальна та патріотична еліта нашої держави повинна стати найактивнішим учасником та сповідником базових ідей толерантності, як однієї із універсальних цінностей та якостей особистості, забезпечуючи цим самим динамічний розвиток нашого суспільства. Тому виникає необхідність у виділенні, осмисленні та інтерпретації тих психолого-педагогічних особливостей розвитку моральної толерантності підростаючої особистості, дотримання та культивування якої забезпечить стабільний та прогресивний суспільно-політичний та економічний розвиток.

Враховуючи те, що підлітковий вік, як період під час якого відбувається інтенсивний розвиток та становлення самосвідомості особистості, формується світогляд, самооцінка, уявлення про самого себе, осмислюються, корелюються та засвоюються певні моральні цінності, ідеали, переконання є найбільш чутливим для розвитку моральної толерантності, як однієї із дефініцій толерантності **метою нашої наукової розвідки** став аналіз основних психолого-педагогічних особливостей, які і визначатимуть, на наш погляд, її динамічний та інтенсивний розвиток.

Аналіз досліджень і публікацій. Проведений нами аналіз більшості досліджень, які накопичились соціо-гуманітарному просторі, присвячених проблемі толерантності засвідчує те, що дана проблема на сьогодні, все більше, привертає до себе увагу і висвітлюється надзвичайно активно та змістовно як вітчизняними, так і зарубіжними фахівцями, зокрема з психології, соціології, філософії, етики, педагогіки, політології, культурології тощо. Беручи до уваги, що саме поняття толерантність є надзвичайно багатограним та багатоаспектним, зупинимось лише на деяких із численних його визначеннях. Так, серед величезного розмаїття наукових досліджень з філософії, етики та культурології присвячених проблемі толерантності слід відмітити роботи М. Бахтіна

(концепція діалогічної природи людини), дослідження Р. Валітова, С. Касьянова, Н. Круглова, Ю. Сидоренко (аналіз моральних основ і моральної природи толерантності), наукові розвідки І. Гояна, С. Сторожук (аксіологічні та культурологічні виміри гендерної толерантності); роботи М. Хом'якова (толерантність як парадоксальна цінність); В. Лекторського (філософські моделі та класифікації феномену толерантності). Толерантність – як моральну добротність особистості пропонує розглядати Р. Валітова, наголошуючи, що дана особистісна якість – не є кінцевою метою морального вдосконалення міжособистісного спілкування, стартовою позицією на шляху гуманного існування. Із толерантності необхідно починати, оскільки вона є засобом перетворення ситуації взаєморозуміння та неприйняття, що спостерігається в соціальному житті [8, с.33-37].

У психологічній галузі доречно відмітити дослідження О. Асмолова, С.Братченка, С.Бондиревої, Г. Вітківської та інших, в якій розглядаються механізми розкриття сутності поняття толерантність, основні закономірності становлення толерантної свідомості. Толерантність, як умова розвитку особистості аналізується в працях М. Боришевського, В. Титова, Ю. Швалба. Розвиток і виховання толерантності у підростаючої особистості є предметом наукових розвідок Е. Аджієва, С. Бобовнікова, О. Швачко. Проблеми міжетнічної і національної толерантності представлені у дослідженнях А. Петрецького, Г. Солдатова. Моральні межі терпимості досліджує А. Зімбуні. Проблеми формування толерантності в учнівської молоді, зокрема в учнів підліткового досліджують Д. Єфімова, Н. Зіганшина, Т. Ліхачова. Актуальними є роботи А. Фурмана (генеза толерантності у перспективі українотворення); Ю. Карпюк (толерантність як складова моральної поведінки) та інших. Щодо бачення західних науковців на проблему толерантності, то привертають особливу увагу дослідження Т. Адорно (концепція «авторитарної особи»), Г. Маркузе (концепція «одномірної людини»), Дж. Морено та К. Роджерса (проблема толерантності на рівні міжособистісних відносин), Г. Оллпорта (типологія особи в межах толерантності – інтолерантності) та інших.

Стосовно представлених у психологічній галузі класифікацій видів толерантності, то тут чітко вирізняються два основні підходи: за соціальними сферами прояву і за рівнем сформованості. Зокрема, Г. Бардієр, в залежності від сфери прояву виділяє наступні види толерантності: вікова, міжособистісна, міжетнічна, професійна, управлінська, гендерна, міжконфесійна, міжкультурна, соціально-економічна, політична [2]. Такі дослідники, як О. Орлов та О. Шапіро на рівні особистісного утворення виділяють три типи толерантності: природну (неусвідомлену) – (тип "А"); терпіння, терпимість (тип "Б") і найвищий рівень прояву – моральна толерантність (прийняття, довіра, тип "В") [25].

У соціологічній галузі феномен толерантності, в основному, розглядається як природа морального ідеалу, що формується в результаті історичного добору правил співіснування, норм поведінки, і переходить на рівень світоглядних позицій у пізнанні суб'єктів взаємодії [24, с.168]. Доречними для розширення уявлень про феномен толерантності стануть праці Г. Бакієва, Р. Валітова,

Д. Гвішіані, О. Ісакова, В. Конецької, А. Пригожи, О. Ручки, Г. Смітюха, В. Стрілецького, Л. Скворцова, С. Фролова та інших.

Висвітлюючи проблеми толерантності у культурному просторі такі сучасні науковці, як В. Андрущенко, О. Грива, Г. Балл, В. Кремень, В. Тишков розглядають феномен толерантності як особистісно значущої цінності. Зокрема, Л. Гейхман, наголошує, що цей феномен у ціннісному контексті припускає готовність сприйняття інших такими, якими вони є, і взаємодію з ними на основі згоди. Регуляторні функції цінностей, у комплекс яких у полікультурному суспільстві входить і толерантність, спрямовані не тільки на збереження миру та взаємопорозуміння, а й на створення умов для самореалізації особистості [13].

Сучасна педагогічна галузь у дослідженні толерантності здебільшого звертається до робіт таких видатних вітчизняних та зарубіжних педагогів, як Ш. Амонашвілі, К. Вентцеля, І. Волкова, А. Глебова, Е. Громова, Є. Ільїна, Л. Іванова, Я. Коменського, Я. Корчака, С. Лисенкової, Н. Лебедева, В. Сухомлинського, В. Соколова та інших. Одним із перших заговорив про педагогічну толерантність М. Бубер («Я і ти»). Пізніше виникає необхідність у створенні нового напрямку – педагогіки толерантності, основними принципами якої, як стверджує Г. Шеламова, є співпраця за довірою, психологічна екологія, правова культура, – право на відмінність. За своїм змістом, педагогіка толерантності, насамперед, передбачає: культуру спілкування як розуміння іншого під час діалогу, як взаєморозуміння та співпереживання; толерантне мислення як основу пізнання індивідуальності людини, її потреб, цінностей, поглядів, переконань і різноманітних форм виявлення в процесі спілкування, що дозволяють виховувати особистісні якості індивіда, трансформуючи їх у бік емпатії, взаємоповаги, почуття партнерства [4, с.86-87].

Такі сучасні науковці-педагоги, як О. Безкоровайна, І. Бех, Т. Білоус та інші формулюють розуміння феномену толерантності як відповідного педагогічного явища, стверджуючи при цьому, що толерантність, як комплексна особистісна якість підлягає цілеспрямованому вихованню під час особистісної взаємодії та спілкування [5;6;7].

Усе наведене вище розмаїття дефініцій толерантності, що представлені на сьогоднішній час у зарубіжній та вітчизняній науці засвідчують тільки наявність діаметрально-протилежних дослідницьких підходів у трактуванні даного поняття, які, у свою чергу, обумовлені як методологічними підходами, так і великим плюралізмом вжитку самого контексту даного поняття. Відтак можна ще наводити велику кількість інших підходів та визначень толерантності, у яких прямо чи опосередковано розглянуто ті чи інші її аспекти, а саме як: соціальну цінність; норму соціального життя; принцип людських стосунків і поведінки; особистісну якість та інші. Ми ж зосередимо свою увагу, на одній із значущих, на наш погляд, дефініцій толерантності, дотримання, розвиток та формування якої є необхідною умовою для формування духовно багатого а морально стійкої особистості, що у кінцевому результаті забезпечить нам стабільний суспільно-політичний та економічний розвиток.

Виклад основного матеріалу. Отож, врахування нами усіх неоднозначних поглядів на феномен толеран-

тності, дає підстави зробити висновок про те, що толерантність, за своєю сутністю є вищою цінністю, невід'ємною моральною нормою суспільства, що набуває свого найповнішого представлення у найрізноманітніших людських взаєминах та передбачає осмислення, розуміння, співробітництво та сприйняття «інакшості» із збереженням, водночас, власної точки зору та внутрішнього вільнодумства. При сприятливих умовах свого розвитку толерантність виступає тим, особливо своєрідним, сенсоутворювальним компонентом ціннісної системи особистості, динамічним фактором особистісного становлення, детермінантою розвитку морально-етичної сфери психологічно здорової особистості.

Виокремлюючи із численної кількості наукових досліджень проблеми толерантності такий вид, як моральна толерантність, ми погоджуємося із твердженням І. Галицького, що «моральна толерантність як одна з форм толерантності, імпліцитно входить в усі соціокультурні форми буття толерантності, тому що мораль носить всеохоплюючий характер» [12].

Тобто, моральна толерантність це своєрідна світоглядно-етична та психологічна якість індивіда, відповідний рівень якої дозволяє йому приймати або не приймати інші соціально-культурні та морально-етичні норми (ідентичності) в межах поваги до самої себе та іншої людини. З цього визначення випливає, що фундаментом розвитку та виховання моральної толерантності є ті релевантні категорії, які є базовими та насичують смислове поле моральної толерантності (терпимість, взаємоповага, сумісність, емпатія, чуйність, тактовність, доброзичливість, гуманність, рівноправність тощо), які не тільки детермінують внутрішній світ особистості, але і виступають тими мотиваційно-регулюючими корелятами, які і визначають безпосередню повсякденну поведінку та є основою для морально-етичних проявів та діянь.

У більшості робіт із надзвичайно великої кількості різнопланових наукових досліджень, які стосуються феномену моральної толерантності представлені авторські алгоритми та механізми її формування. Однак, на наше глибоке переконання, аж ніяк, не може існувати єдиного правильного механізму, дотримання якого могло б забезпечити повноцінний успіх у формуванні моральної толерантності особистості. У цьому твердженні ми повністю погоджуємося із міркуваннями Г. Бардієр, що «усі психологічні механізми толерантності (інтолерантності) тісно пов'язані з механізмами усвідомлення, самопізнання і суб'єктивного тлумачення; із переживаннями збереження або загрози руйнування ідентичності; із особистісним і груповим самовизначенням; з нормативним і ціннісно-орієнтаційним регулюванням поведінки» [3], відтак, у кожній окремо взятої особистості вони, звісно ж, будуть різними. А також із поглядами Є. Кривцової та Т. Мартинової, які стверджують, що людина живе і діє у полівимірному середовищі і навіть дитина перебуває під впливом багатьох різноспрямованих векторів [18, с.63].

Тобто звертається увага на залежність розвитку та рівня сформованості моральної толерантності від найближчого соціального оточення підростаючої особистості та освітнього, морально-культурного та індивідуального рівня розвитку самої особистості.

Беручи до уваги, що найбільш дієвим у плані інтенсивної соціалізації підростаючої особистості виступає саме підлітковий період, можна припустити, що така інтегрована якість особистості, як моральна толерантність найбільш сприятливо піддаватиметься розвитку, формуванню та корекції саме у цьому віковому періоді. Оскільки саме у даному віковому діапазоні підростаюча особистість активно освоює навколишній соціальний досвід із його широко представленою палітрою морально-етичних норм, ідеалів, інтенсивно формує способи належної адаптації у дорослому світі. Цей процес становлення і формування моральної толерантності у підлітковому віці, що в основі своїй має такі показники, як гостру потребу у комунікації та взаємодії; позитивне ставлення до власного «Я» науковці розглядають як досить тривалий та динамічний процес [16, с.23].

Підтверджуючими для нашого припущення стали психолого-педагогічні дослідження таких науковців, як Л. Виготського, М. Боришевського, І. Беха, Л. Божович, І. Гояна, Ф. Дольто, Ю. Карпюк, А. Мудрика, О. Максимової, Л. Орбан-Лембрик, М. Савчина, Д. Фельдштейна, Е. Еріксона та інших, які засвідчують, що підліткових вік є не тільки сприятливим для формування основних моральних орієнтирів, але і є найефективнішим у формуванні різних вимірів толерантності.

Характеризуючи смислове поле моральної толерантності зупинимося на розгляді тих морально-етичних категорій, які на наш погляд є найбільш дієвими у представленості цілісності даного феномена. Розпочати розгляд цілком доречно із наявності у підростаючої особистості вміння відчувати внутрішній світ іншої людини, адекватно його ідентифікувати та розуміти, оскільки саме від цього, на нашу думку, залежатиме міра прийняття підлітком думок інших людей, їхніх поглядів, бажань, переконань, віри, ідеалів тощо. Відтак саме у підлітковому віці необхідно розвивати таку вищу форму соціалізації індивіда, як моральну ідентифікацію, яка є специфічним механізмом набуттям людиною свого морального «Я» через утвердження свободи і гідності, в основі якої лежить готовність підростаючої особистості свідомо, за будь-яких обставин поставити себе на місце іншої людини, що, у свою чергу, сприяло б, більш повнішому, розумінню її поглядів, інтересів, бажань, переконань, ідеалів, установок, мотивів, тощо. Як стверджує В. Вайденфельд – «індивід зі стабільною ідентичністю не буде перебільшувати власну цінність за рахунок недооцінки інших людей і буде більш схильним розглядати різноманітність як збагачення, а не як загрозу» [23, с.124].

Наступною категорією, яка, на наш погляд, є досить дієвою у формуванні моральної толерантності у підлітковому віці повинна стати моральна децентрація, як своєрідна здатність індивіда сприймати і враховувати у своїй поведінці наявні функціональні стани, бажання, переконання і інтереси інших людей, здатність свідомо відійти від власної позиції, зрозуміти і сприйняти точку зору іншої людини. Відтак, моральна рефлексія, саморегуляція, терпимість, гуманність, емпатія, чуйність, розуміння, гнучкість, доброзичливість, критичність по відношенню до себе, повага себе та інших, витримка, воля, тактовність – ось перелік базових категорій, від

розвиненості яких, на наш погляд, залежатиме рівень розвитку моральної толерантності підлітка.

Як засвідчують наукові дослідження основа моральної толерантності та відповідний діапазон її різноманітних проявів напряду залежать від індивідуального досвіду підлітка. Відтак переконані, що виховання та належний розвиток зазначеної якості можливий тільки за умов цілеспрямованої організації передачі позитивного досвіду моральної толерантності, тобто створення саме таких умов, які потребували б безконфліктної взаємодії з іншими, як би до них підліток не ставився. Як засвідчує освітня практика цей процес, у більшості, залежить від позитивного і дієвого прикладу з боку референтних дорослих. Зокрема, як стверджує Б. Вульф, «виховання толерантності – це спрямована організація позитивного досвіду толерантності, тобто спрямоване створення умов, які потребують взаємодії з іншими, якими б в очах суб'єкта вони не були» [11].

Підліток повинен бути постійним спостерігачем за позитивними діями з боку референтних дорослих у вирішенні різного роду побутових та життєвих питань, повинен поступово підводитись до сприйняття і розуміння взаємозв'язку і взаємозалежності усіх і кожного; до розуміння, поваги та дотримання традицій, звичаїв, прав інших, навіть якщо вони є діаметрально протилежні власним; до адекватного розуміння та знаходження свого місця у житті соціуму, для того, щоб бути теж корисним для інших, не заважати і не обмежувати їхніх прав та свобод. Тобто, для розвитку моральної толерантності, на наш погляд, вкрай важливим є образ «взірцевого іншого», який може формуватися в процесі різних видів спільної діяльності, спілкування, тощо. Цей образ напряду буде пов'язаний із розвитком такої людської здатності, як емпатія, яка проявлятиметься у вмінні поставити себе на місце іншого, в емоційній чуйності до переживань інших людей. Звісно ж, що ця здатність розуміти функціональні стани іншої людини, співпереживати, не байдуже ставитися до них виникає і розвивається поступово. При цьому важливо сформувати у підлітків різноманітні форми адекватних поведінкових реакцій на дії партнерів, оскільки саме їх невизначеність та неадекватність найчастіше стає причиною різноманітних конфліктних ситуацій між людьми.

Відтак цьому процесу, на наш погляд, може сприяти тільки спеціально організована робота в освітніх закладах, а сама проблема виховання та розвитку моральної толерантності потребуватиме подальшої розробки в організаційно-методичному аспекті. Так само, як розвиток та практичне втілення ідей моральної толерантності повинно сприяти подальшій цілеспрямованій роботі зі зближення та поступової інтеграції національних освітніх концепцій та доктрин сумісництва інваріантних освітніх систем та цінностей на всіх ступенях навчання, виховання та розвитку [9, с.5].

Наступною, не менш важливою особливістю розвитку у підлітків моральної толерантності є формування у неї ставлення до самого феномену толерантності як до відповідного механізму її особистого самоствердження. Підліток, усвідомлюючи усю глибину власної толерантності та повноту своєї толерантної поведінки, аж ніяк не повинен дозволяти собі припускати інтолерантних

випадків у більшості випадків свого буденного життя, за винятком тих, які диктуються йому збереженням почуття власної гідності. Іншими словами, моральна толерантність підростаючої особистості повинна служити їй почуттю особистої гідності, яке повинно не дозволяти їй чимось принижувати інших.

Не менш важливою особливістю, яка буде визначати спроможність розвитку моральної толерантності в підлітковому віці є здатність підлітка формувати різноманітні міжособистісні взаємини із належною позитивною динамікою двосторонніх комунікаційних процесів. Зрозуміло, що мова йтиме про наявність у підлітка такої здатності як вміння спілкуватися, яке може бути представлено як своєрідна системоутворююча характеристика, оскільки, на наш погляд, саме із нею узгоджуються дуже багато інших якостей індивіда, зокрема таких, як етичні, характерологічні та інтелектуальні. Відчуття поваги до іншого, терпимість, вміння добре приховувати неприязнь до партнерів комунікації, здатність змусити себе не помічати неприємні властивості іншого – такий неповний перелік основних комунікаційних здатностей, які мають неабиякий вплив на формування моральної толерантності підлітка. Крім того, такі комунікативні здатності, як правило, не мають універсального характеру, оскільки кожне комунікативне вміння прив'язане до певного типу комунікативних ситуацій, де перебуватиме підліток. Найбільш прийнятним засобом формування та розвитку у підлітків таких комунікативних здатностей, як прояву моральності та механізмів успішної соціальної взаємодії, як стверджує Н. Стаднік – є комунікативний тренінг, заняття якого можуть проводитися у вигляді рольових ігор і дають змогу підвищити компетентність підлітків у сфері міжособистісних взаємин, створюють передумови для самостійного аналізу та усунення наявних комунікативних, перцептивних, інтерактивних труднощів, кращого самопізнання і пізнання своїх однокласників, забезпечуючи тим самим набуття підлітками певного соціального і морального досвіду [21, с.280]. Для забезпечення дієвості тренінгу необхідно вибудовувати його зміст на моделях реальних життєвих ситуацій, розігруючи різноманітні конфліктні зіткнення, ситуації знайомства, боротьби поглядів, співробітництва тощо. Ці ситуації мають бути простими для розуміння, містити декілька аспектів морального змісту, пропонувати на вибір кілька варіантів можливого вирішення, тобто бути проблемними [21, с.281].

Загалом визначаючи позитивну сторону і значущість різнопланових рольових ігор, тренінгів, дискусій та інших інтерактивних технологій для виховання моральної толерантності, які імітують реальні життєві ситуації, наголошуємо на необхідності формування в учнів підліткового віку відповідної моральної установки, як стану готовності, налаштування підростаючої особистості до певного алгоритму моральних дій.

Попередньо ми уже акцентували нашу увагу на залежності рівня розвитку моральної толерантності від найближчого соціального оточення підлітка. Як наголошує Л. Архангельский, ті моральні вимоги, що надходять від суспільства і переломлюються в інтересах і культурному рівні середовища, «коригуються накопиченим досвідом поведінки оточуючих. При цьому відбувається диферен-

ційоване сприйняття зразків поведінки, яке визначається віковими та духовними інтересами індивідів» [1, с.213].

Моральний зміст такої соціалізації, як стверджує Н. Стаднік зумовлюється соціальними функціями моралі, яка, проникаючи в усі сфери людської діяльності, виконує роль оцінювально-імперативного засобу засвоєння соціальної дійсності, регулює соціальну поведінку і відносини між людьми [21, с.278].

В цілому, взаємодіючи із найближчим соціальним середовищем, як наголошує І. Гоян «підліток засвоює соціально-моральний досвід, інтериоризує моральні норми і цінності даного оточення. Дана взаємодія відбувається у ході спільної морально-духовної діяльності» [14, с.28-30].

Саме в процесі соціальної взаємодії, на наш погляд, коли безпосередньо в оточенні підлітка представлені можливості його широкого спілкування та позитивних взаємовідносин забезпечуватиметься інтенсивне формування моральної толерантності. Важливою складовою даного процесу виступатиме найближча соціальна реальність, де підліток проводить значну кількість свого часу – це учнівський колектив, як високо організоване та неоднозначне явище. З однієї сторони, учнівський колектив – як нормативно високоорганізована структура, яка створена дорослими людьми і ними ж коректується, з іншої – це колектив, спонтанний розвиток якого, в значній мірі, визначається дією неформальних компонентів спілкування, особистісної симпатії та міжособистісних взаємин. Саме наявність в учнівському колективі особливої внутрішньокласної ієрархії, основними складовими якої виступатимуть успішність учня, його офіційний і неофіційний статус, лідерські позиції, особистісні симпатії, тощо матимуть визначний вплив на формування моральної толерантності підростаючої особистості.

Не менш важливим соціально-психологічним феноменом, який однозначно впливає на розвиток моральної толерантності і який яскраво представлений у підлітковому віці у розрізі, як учнівського колективу, так і за його межами – це феномен дружби, як індивідуально-вибіркових, глибоких міжособистісних відносин, які характеризуються взаємною прив'язаністю, що базується на почуттях симпатії і безумовного прийняття іншого. Як зазначає І. Страхов, на стадії підліткового віку дружба за своєю структурою і функціями представляє новий рівень розвитку цієї форми взаємовідносин, служить взаємодоповненням і збагаченням особистості друзів, усвідомлення якостей своєї особистості, самовиховання і в результаті – моральному розвитку підлітків [22].

Такі дослідники як Д. Ельконін і Т. Драгунова говорять навіть про наявність спеціальної діяльності у житті підлітка з пошуку друга, що носить, за їхньою термінологією, «орієнтовно-споживчий» характер [10].

У дружбі підліток починає визначати ті орієнтири, які є життєво значущими для його поведінки, постійно порівнюючи те, що він робить, з тим, чого від нього чекають інші. Завдяки дружбі вони засвоюють соціальні поняття, оволодівають соціальними навичками і розвивають самоповагу [17, с.537].

У цьому віці найбільш поширеною є групова дружба, яка виконує численні функції, головними серед яких є розвиток Я – концепції і формування почуття причетності, зв'язку з подібними до себе [20, с.291].

Така дружба з певною групою однолітків, як стверджує Н. Сердюк, може виникати з різних причин. Якщо у значущій групі, з якою спілкується підліток, цінується сила, витривалість, спритність тощо, то він об'єднується з однолітками, які мають ці фізичні якості. Така дружба сприяє тому, що підліток буде займатися фізичними вправами або спортом. Він буде відчувати себе захищеним. В основі такої дружби лежить навіювання, підліток хоче бути таким же, як інші, тому наслідую манеру поведінки та спілкування [19, с.452].

За такою ж схемою, на наше глибоке переконання буде відбуватися процес накопичення морально-етичних еталонів поведінки підлітка у його безпосередньожиттєвих ситуаціях. Саме за таким принципом у підлітка будуть формуватися основні концепти його моральної толерантності.

У даному контексті в освітньо-виховному просторі необхідно забезпечити можливість організації відповідних психолого-педагогічних умов, за яких буде сприятливим формування моральної толерантності підростаючої особистості та проведення своєрідного особистісно-орієнтованого психолого-педагогічного супроводу, основна мета якого полягатиме в актуалізації та забезпеченні належної підтримки комунікативного потенціалу підлітків, культивування та розвиток морально-соціальної сфери даного процесу.

Зрозуміло, що такий супровід, як стверджує Н. Стаднік, має базуватися на суб'єкт-суб'єктній взаємодії, на діалозі, що забезпечує реалізацію поставлених завдань на засадах рівноправності, взаєморозуміння, поваги, співпереживання. Цьому сприяє створення атмосфери психологічного комфорту, встановлення особистісного контакту між педагогом і підлітками на основі паритетного партнерства з урахуванням етичних норм і цінностей [21, с.279].

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що моральна толерантність це своєрідна світоглядно-етична та психологічна якість індивіда, відповідний рівень якої дозволяє йому приймати або не приймати інші соціально-культурні та морально-етичні норми (ідентичності) в межах поваги до самої себе та іншої людини. Моральну толерантність, як одну із дефініцій толерантності можна віднести до тих цінностей, які безпосередньо необхідні для формування духовно багатой особистості. Як своєрідна загальнолюдська якість особистості, моральна толерантність може виражатися через послаблення її реакції на негативні фактори соціального середовища, вміння розуміти різні, відмінні функціональні та духовні стани чи зовсім протилежні інші погляди, терпимо ставитися до них і поважати гідність їх носіїв. Моральна толерантність є визначальною характеристикою лише тієї особистості, яка, насамперед, відкрита до сприйняття інших культур, здатна поважати багатогранність людської думки та цінностей, вміє обирати неконфліктний шлях вирішення проблемних ситуацій, або розв'язувати їх ненасильницькими засобами.

Моральна толерантність за своєю спрямованістю може виявлятися щодо інших, як наперед сформоване стійке переконання, яке дає змогу підростаючій особистості допускати наявність у інших людей власних міркувань, переконань, поглядів, здатність розглядати проблемну ситуацію у різних вимірах, враховувати різні

погляди та аргументи і мати значення наперед сформованої моральної установки та внутрішньої стійкості особистості, як своєрідної здатності зберігати душевну рівновагу у будь-яких нестандартних ситуаціях, приймати виважені, правильні рішення щодо наступних своїх дій.

Фундаментом для розвитку та виховання моральної толерантності, зокрема у підлітковому віці, є ті релевантні категорії, які є базовими та насичують смислове поле моральної толерантності (терпимість, взаємоповага, сумісність, емпатія, чуйність, тактовність, доброзичливість, гуманність, рівноправність тощо), які не тільки детермінують внутрішній світ підростаючої особистості, але і виступають тими мотиваційно-регулюючими корелятами, які і визначають безпосередню повсякденну поведінку та є основою для морально-етичних проявів та діянь. Позитивним у цьому процесі є подолання у підлітків наявності попередньо сформованих егоцентричних установок та стереотипів свідомості і поведінкових реакцій. Цьому найбільш сприятиме створення та забезпечення відповідної атмосфери психологічного комфорту, встановлення на основі паритетного партнерства особистісного контакту з підлітком та врахуванням його системи цінностей.

Лише за умов спільних зусиль сім'ї, педагогів та психологів можна забезпечити ефективність та результативність процесу розвитку та виховання моральної толерантності підростаючої особистості.

Література

- Архангельский А.М. Социально-этические проблемы теории личности / А. М. Архангельский. – М. : Мысль, 1974. – 221 с.
- Бардиер Г.А. Социальная психология толерантности: автореф. дис. на соискание ученой степени доктора психол. наук; спец. 19.00.05 «социальная психология» / Г.А. Бардиер – Санкт-Петербург, 2007. – 45 с.
- Бардиер Г.А. Социальная психология толерантности / Г.А. Бардиер. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2005. – 120 с.
- Безюлева Г.В. Толерантность: взгляд – поиск – решение / Безюлева Г.В., Шеламова Г.М. – М. : Вербум, 2003. – 168 с.
- Безжоройна О. Зміст і шляхи реалізації виховання толерантності підлітків / О. Безжоройна // Як зробити школу толерантною: Можливості і засоби / О. Безжоройна. – К., 2006. – С.25–103. – (Бібліотека «Шкільного світу»)
- Бех І.Д. Гуманістична педагогіка: перипетії становлення / І.Д. Бех // Педагогіка толерантності. – 2001. – III.4, № 2. – С.120-123.
- Білоус П.М. Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук; спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / П.М. Білоус. – К., 2004. – 20с.
- Валитова Ф.Ф. Толерантность: порок или добродетель / Валитова Ф.Ф. // Вестник МГУ, Серия 7. – 1996. – №1. – С.33-37.
- Волошина О. Проблеми формування толерантності в сучасних педагогічних дослідженнях / О. Волошина // Рідна школа. – 2007. – №3. – С.4-6.
- Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков / Под ред. Д.Б. Эльконина, П.В. Фрагуновой. – М., 1967. – 360 с.
- Вульффов Б.З. Воспитание толерантности : Сущность и средства / Б.З. Вульффов. // Внeshкoльнuk. – 2002. – №6. – С.12-16.
- Галицький І.В. Філософсько-правові аспекти толерантності / І.В. Галицький // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 58. – С.104-111. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdr_2011_58_16
- Гейхман А.К. Обучение общению во взаимодействии: интерактивный подход / А.К. Гейхман // Образование и наука. – 2002. – № 3. – С.134-139.
- Гоян І.М. Психолого-педагогічні особливості розвитку моральної поведінки підлітків [Шпекст] : дис... канд. психол. наук; 19.00.07 / Гоян Ігор Миколайович ; Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 1997. – 183 с.
- Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_503/
- Коваленко А.Б. Психологія розвитку толерантності підлітка [Шпекст] : монографія / А.Б. Коваленко, І.В. Федосеева; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Переяслав-Хмельницький : СКД, 2014. – 329 с.
- Крайг Г. Психология развития / [пер. на рус.яз. П.В. Прохоренко] / Г. Крайг, Д. Бокум. – СПб. : Питер, 2004. – 939 с.
- Кривцова Е.Н. Толерантность личности в системе ценностного самоопределения: монография / Кривцова Е.Н., Мартынова П.Н. – Берлин, Директ – Медиа, 2015.
- Критерії прояву феномена дружби в підлітковому віці / Н.І. Сердюк // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 9. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010 – С.449–457.
- Розум С.Н. Психология социализации и социальной адаптации / Сергей Иванович Розум. – СПб. : Речь, 2006. – 365 с.
- Стаднік Н. Оптимізація морального виховання підлітків як організованої складової їх соціалізації / Н. Стаднік // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2013. – № 47. – С. 277-282. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2013_47_45
- Страхов Н.В. Психологические типы дружбы подростков // Вопросы психологической типологии. – Саратовский государственный педагогический институт, 1971. – 22 с.
- Федоренко А. Г. Толерантность в общеобразовательной школе: Методические материалы – СПб.: Каро, 2006. – 128 с.
- Швачко О.В. Толерантність як психолого-соціальний феномен / Швачко О.В. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – Інститут соціології АПН України. – С.154-170.
- Shapiro A. The Theme of the Family in Contemporary Society and Positive Family Psychology / A. Shapiro ; [ed. William Nichols] // Family Therapy Around the World : A Festschrift for Florence Kaslow. – Haworth Press, 2004. – 99 p.

References

- Arhangel'skij L.M. Social'no-ehicheskie problemy teorii lichnosti / L.M. Arhangel'skij. – М. : Mysl', 1974. – 221 s.
- Bardier G.L. Social'naya psihologiya tolerantnosti: avtoref. diss. na soiskanie uchenoj stepeni doktora psihol. nauk; spec.19.00.05 «social'naya psihologiya» / G.L. Bardier – Санкт-Петербург, 2007. – 45s.
- Bardier G.L. Social'naya psihologiya tolerantnosti / G.L. Bardier. – СПб. : Izd-vo S. – Peterb. un-ta, 2005. – 120 s.
- Bezyuleva G.V. Tolerantnost': vzglyad – poisk – reshenie / Bezyuleva G. V., Shelamova G. M. – М. : Verbum, 2003. – 168 s.
- Bezjorovajna O. Zmist i shlyaxy realizaciyi vyhovannya

tolerantnosti pidlitkiv / O. Bezkorovajna // *Yak zrobyty shkolu tolerantnoy: Mozhy vosti i zasoby* / O. Bezkorovajna. – K., 2006. – S.25–103. – (Biblioteka "Shkil'nogo svitu")

6. Bex I.D. Gumanistychna pedagogika: perypetiyi stanovlennya / I.D. Bex // *Pedagogika tolerantnosti*. – 2001. – T.4, No 2. – S.120-123.

7. Bilous T.M. Vyhovannya tolerantnosti v studentiv vyshnyx pedagogichnyx navchalnyx zakladiv u procesi vyvchennya inozemnoyi movy : avtoref. dy.s. na zdobuttya nauk, stupenya kand. ped. nauk; specz. 13.00.07 «Teoriya i metodyka vyhovannya» / T.M. Bilous. – K., 2004. – 20s.

8. Valitova P.P. Tolerantnost': porok ili dobrodetel' / Valitova P.P. // *Vestnik MGU, Seriya 7*. – 1996. – №1. – S.33-37.

9. Voloshy na O. Problemy formuvannya tolerantnosti v suchasnyx pedagogichnyx doslidzhennyax / O. Voloshy na // *Ridna shkola*. – 2007. – No3. – S. 4-6.

10. Vozrastnye i individualnye osobennosti mladshih podrostkov / Pod red. D.B. EHL'konina, T.V. Dragunovoj. – M., 1967. – 360 s.

11. Vulfov B.Z. Vospytanye tolerantnosti : Sushnost' y sredstva / B.Z. Vulfov. // *Vneskol'nyk*. – 2002. – No6. – S. 12-16.

12. Gaby'cz'kyj I.V. Filofofs'ko-pravovi aspekty tolerantnosti / I.V. Gaby'cz'kyj // *Aktualni problemy derzhavy i prava*. – 2011. – Vy'p. 58. – S. 104-111. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_58_16

13. Gejman L.K. Obuchenie obsicheniyu vo vzaimodejstvii: interaktivnyj podhod / L.K. Gejman // *Obrazovanie i nauka*. – 2002. – No 3. – S. 134–139.

14. Goyan I.M. Psihologo-pedagogichni osoblivosti rozvitku moral'noi povedinky pidlitkiv [Tekst] : dis... kand. psihol. nauk; 19.00.07 / Goyan Igor Mikolajovich ; Prikarpat's'kij un-t im. Vasilya Ufaniaka. – Ivano-Frankivs'k, 1997. – 183 s.

15. Deklaraciya principiv tolerantnosti [Elektronij resurs]. – Rezhim dostupu : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_503/

16. Kovalenko A.B. Psy'xologiya rozvytku tolerantnosti pidlitka [Tekst] : monografiya / A.B. Kovalenko, I.V. Fedosyeyeva ; Ky'viv. nacz. un-t im. Tarasa Shevchenka. – Pereyaslav-Xmel'ny'cz'kyj : SKD, 2014. – 329 s.

17. Krajg G. Psihologiya razvitiya / [per. na rus. yaz. T.V. Prohorenko] / G. Krajg, D. Bokum. – SPb. : Piter, 2004. – 939 s.

18. Krivcova E.N. Tolerantnost' lichnosti v sisteme cennostnogo samoopredeleniya: monografiya / Krivcova E.N., Martynova T.N. – Berlin, Direkt – Media, 2015.

19. Kry'teriyi proyavu fenomena druzhby v pidlitkovomu vici / N.I. Serdyuk // *Problemy suchasnoyi psy'xologiyi : Zbirnyk naukovy'x prac' Kam'yanecz'-Podil's'kogo nacional'nogo universy'tetu imeni Ivana Ogiyenko, Instytutu psy'xologiyi im. G.S. Kostyuka APN Ukrayiny* / Za red. S.D. Maksymenka, L.A. Onufriyevoyi. – Vy'p. 9. – Kam'yanecz'-Podil's'kyj : Aksioma, 2010 – S. 449-457.

20. Rozum S.I. Psihologiya socializacii i social'noj adaptacii / Sergej Ivanovich Rozum. – SPb. : Rech', 2006. – 365 s.

21. Stadnik N. Opty'mizaciya moral'nogo vyhovannya pidlitkiv yak organizovanoi skladovoyi yix socializaciyi / N. Stadnik // *Psihologo-pedagogichni problemy sil's'koyi shkoly*. – 2013. – # 47. – S. 277–282. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2013_47_45

22. Strahov I.V. Psihologicheskie tipy druzhby podrostkov // *Voprosy psihologicheskoy tipologii*. – Saratovskij gosudarstvennyj pedagogicheskij institut, 1971. – 22 s.

23. Fedorenko L.G. Tolerantnost' v obsheobrazovatel'noj shkole: Metodicheskie materialy – SPb.: Karo, 2006. – 128 s.

24. Shvachko O.V. Tolerantnist' yak psy'xologo-social'nyj fenomen / Shvachko O.V. // *Sociologiya: teoriya, metody, marketyng*. – 2001. – Instytut sociologiyi APN Ukrayiny. – S. 154-170.

25. Shapiro A. The Theme of the Family in Contemporary Society and Positive Family Psychology / A. Shapiro ; [ed. William Nichols] // *Family Therapy Around the World : A Festschrift for Florence Kaslow*. – Haworth Press, 2004. – 99 r.

Karpiuk Yu.Ya.,

PhD in Psychological sciences, associate Professor at the Department of General and Clinical Psychology,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, yuliakarpyk@gmail.com

Ukraine, Ivano-Frankivsk

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF MORAL TOLERANCE DURING ADOLESCENCE

The article analyzes the main psychological and pedagogical features of the development of moral tolerance in adolescence. It is emphasized that it is precisely the teenage age as a period during which intensive development and self-consciousness of an individual takes place, an outlook, self-esteem, self-conception, understanding and assimilation of certain moral values, ideals, convictions are formed most sensitively for the development of moral tolerance as one from the definitions of tolerance, which, unlike natural, is acquired quality in life and as other moral qualities, needs dynamic development, stimulation and correction.

The emphasis is on those relevant categories that are basic and saturated with the semantic field of moral tolerance (tolerance, mutual respect, compatibility, empathy, responsiveness, tact, benevolence, humanity, equality, etc.). Attention is drawn to the dependence of the level of development of moral tolerance on the closest social environment of the adolescent.

Key words: tolerance, moral tolerance, teenage period, development of moral tolerance.

УДК 159.923.2:316.723-053.67

Чайкіна Н.О.,

PhD., к.психол.н., доцент кафедри психології

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка,
nataliyachaikina@gmail.com

Україна, м. Полтава

ПСИХОЛОГІЧНА СТРАТИФІКАЦІЯ МОЛОДІЖНИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

У статті аналізується сутність молодіжних неформальних об'єднань. Суттєвим є розуміння можливості соціалізації молоді через включення до різних неформальних груп.

Розглядаються системно-динамічний, синергійний, інформаційний, екологічний, епідеміологічний і когнітивний підходи до субкультури, як складної системи, що зазнає різні трансформації в залежності від впливу соціокультурних уявлень колективної свідомості. Концепція соціокультурної стратифікації субкультури розуміється, як явище соціально-психологічне й художнє.

Акцентовується увага на головні характеристики молодіжної субкультури. Зазначено, що неформальні молодіжні об'єднання уявляють собою систему молодіжних субкультур і широкої неорганізованої молодіжної активності у взаємозв'язку між собою та суспільством.

Розкрито смислове значення поняття «субкультура», чинники формування самостійної молодіжної субкультури. Підкреслюється, що різні конфігурації протесту або не прийняття сталих способів взаємодії у соціально-психологічному просторі існування, проявляються у різних формах поведінкової адаптивної/неадаптивної поведінки.

Наводиться типологія молодіжної субкультури, у тому числі й по спрямованості інтересів. Наголошується, що молодіжні об'єднання і групи є й психологічними засобами, що відкривають канали комунікації всередині одного покоління, виявляючи та репрезентуючи його інтереси перед суспільством в цілому.

Ключові слова: *молодь, субкультура, соціалізація, неформальні об'єднання, стратифікації неформальних груп, взаємодія.*

Постановка проблеми. Потреба в спілкуванні є суто людською потребою, що будується на фундаментальних засадах прагнення людей до співтовариства й співробітництва. Мотиви, що обслуговують її, можуть бути взаємовиключними й взаємодоповнюючими – від егоїстично-маніпулятивних до альтруїстично-безкорисливих. Приналежність до тієї або іншої неформальної групи – практично обов'язковий елемент процесу соціалізації. Саме входячи в ту або іншу групу юнак, наприклад, може освоювати моделі міжособистісного спілкування, «приміряючи» на себе різноманітні ролі.

Мета роботи. Метою публікації є з'ясування сутності молодіжних неформальних об'єднань, форм їх стратифікації і способів взаємодії в групах такого типу.

Виклад основного матеріалу. Зацікавленість вчених до вивчення неформальних груп, їхнього місця й ролі в соціальному розвитку, особистому становленні, а також до міжособистісного спілкування в даних групах виникла давно. Так, наприклад, розробку цієї проблематики ведуть такі вчені як Ю. Бусел, Т. Бондар, Л. Борисова, Ю. Лисенко, Е. Мейо, А. Туркатенко й інші. У їх працях обґрунтовується принципово важливе положення про те, що спілкування в неформальних групах (стихійно-групове) – важливий етап у процесі соціалізації, етап, через який проходять не менше 80–85% молоді.

Актуальність вивчення прийомів міжособистісної взаємодії в неформальних об'єднаннях полягає в тому, що кожний з учасників істотно впливає на поведінку іншого, й між їхніми висловлюваннями й вчинками виникають причинні залежності. Саме слово «неформал»,

«неформальність» несе в собі незвичайність, яскравість та ексцентричність. Юнак – неформал, який всіляко намагається показати свою індивідуальність, донести свою Я-концепцію оригінальним способом та тим викликати резонанс. Більша частина молоді піддається впливу моди, засобів масової інформації, суспільній думці, стереотипам поведінки. Глобалізація суспільства створює основу для об'єднання молоді в різноманітні групи, рухи, що характеризуються загальними поняттями про соціокультурні цінності, колективну відповідальність, колективну свідомість в межах цієї групи, яка детермінує в свою чергу появу молодіжної субкультури.

Єдиної сталої системи поглядів на явища субкультури сьогодні немає. Тому в науці сформувався ряд найбільш поширених підходів до розгляду специфіки взаємодії у молодіжній субкультурі.

Так, системно-динамічний підхід розглядає субкультуру як складну систему, що зазнає фазові перетворення.

Синергійний підхід описує взаємодії в субкультурі як процеси, що хаотично розгортаються. У цьому процесі одні субкультури посилюються (кооперативний ефект), а інші – згасають.

Інформаційний підхід представляє образ культури (субкультури) як поєднання соціальних феноменів з інформаційними, де колективна свідомість (що несе в собі духовні цінності) формується в процесі передачі інформації від людини до людини, а ЗМІ (телебачення, радіо, преса) активно впливають на цей процес.

Екологічний підхід розглядає субкультуру спільності як цілісні утворення в широкому соціокультурному середовищі.

Епідеміологічний підхід уподібнює процес формування субкультури розповсюдженню інфекційної хвороби: збудник – соціальний міф, який формується в масовій свідомості, передається від індивіда до індивіда, охоплюючи масу уражених.

Когнітивний підхід полягає в уявленні про субкультуру як систему пізнавальних, теоретичних конструктів, крізь призму яких сприймається навколишня дійсність.

Окрім вищевказаних основних підходів до вивчення субкультури, на нашу думку, заслуговує уваги і запропонована К.Соколовим [цит. по 3] концепція соціокультурної стратифікації, яка розуміє субкультуру, в першу чергу, як явище соціально-психологічне і художнє. Згідно з цією концепцією, субкультура – це не що інше, як картина світу, яка загальна для певної великої групи людей. Вагому роль в генезисі і еволюції субкультури грає мистецтво, яке відображає картини світу різної субкультури, а також своєрідним шляхом формує і змінює їх.

Зрозуміло, вся сукупність наукових підходів не обмежується цим переліком, але дані підходи найбільш поширені, і саме на їх основі робляться спроби типологізації і інтерпретації субкультур. Загалом за матеріалами Вікіпедії [4] можна виділити такі головні характеристики молодіжної субкультури:

- наявність специфічного стилю життя і поведінки;
- наявність власних норм, цінностей, образу життя, які відповідають вимогам певних соціальних категорій молоді;
- протиставлення себе решті суспільства;
- наявність зовнішньої атрибутики, яка має символічне значення;
- наявність ініціативного центру, який генерує тексти.

Молодіжні об'єднання виникають в процесі соціально-економічного та соціально-політичного розвитку суспільства, а їх зміст та форма діяльності значною мірою відбивають соціокультурну, психологічну, історичну, демографічну, політичну та інші специфіки кожної окремої країни, кожної окремої ситуації. Ю. Бусел [1] вважає, що неформальний молодіжний рух, чи «неформальна молодіжна ініціатива», не зовсім тотожні терміну «молодіжна субкультура», оскільки є більш широким явищем. Неформальним молодіжним об'єднанням можна назвати систему молодіжних субкультур і широкої неорганізованої молодіжної активності у взаємозв'язку між собою та суспільством. В свою чергу, молодіжні неформальні об'єднання є частиною такого більш широкого середовища, як «андеграуду». Андеграуд – це контркультурне середовище, до якого у своїх взаємозв'язках належать не лише молодіжні субкультури, а й специфічні спільноти людей, що не підпадають під поняття «молодь». За даними новітнього філософського словника [цит. по 4], субкультура – це система норм і цінностей, що відрізняє групу від суспільної більшості. З наукової точки зору [2] субкультура – це система цінностей, установок, способів поведінки і життєвих стилів, яка властива невеликій соціальній групі, яка є в більшій мірі обмеженою. Причиною формування самостійної субкультури є спілкування молодих людей протягом визначеного часу та продукування ними власних цілей. Група молодих людей одного віку є головними носіями цієї напівнезалежної часткової культури, недвозначно протиставленої «культури

дорослих». Важливою функцією цієї часткової культури є визнання первинного статусу їх членів, які певним чином інтегруються в товариство, де отримують той престиж, в якому їм відмовило суспільство дорослих.

За Т. Латишевою [2], поняття «молодіжна субкультура» в більшості окреслює порушення відносин між молодими людьми та їх батьками. Формується антисуспільна спрямованість і мотивація, що призводить до порушення норм моралі і права в системі внутрішньої регуляції.

Молодіжні об'єднання являють собою особливе утворення, яке неможливо виводити із пристосованої адаптивної поведінки до сталих соціокультурних норм. Багато вчених розглядаючи особливість поведінки суб'єкта, яку визначають як адаптивну підкорення активності якій-небудь заданій нормі або цілі. Як підкреслює О. Леонтьєв [3], неадаптивний характер діяльності людини проявляється у ситуації активності, яка відповідає формулі «внутрішнє (суб'єкт) діє через зовнішнє і тим самим змінює себе». Поведінкова соціальна адаптація є емпіричною ознакою різних конфігурацій протесту або не прийняття сталих способів взаємодії у соціально-психологічному просторі існування, які проявляються у різних формах неадаптивної поведінки, тобто поведінки, що відхиляється від загальноновизнаних норм, при цьому відхилення можуть мати як агресивну орієнтацію, так і соціально-пасивний характер [4]. Адаптивні і неадаптивні прояви поведінки особистості, за якими стоять тенденції до зберігання і змін соціально-культурних систем, уявляють собою обов'язкову умову розвитку особистості і її соціалізацію.

Вчені [3] пропонують наступну типологізацію молодіжної субкультури:

- субкультура романтико-ескапізму (хіпі, індіаністи, толкіністи, байкери);
- розважальна (мажори, рейвери, репери, тощо);
- кримінальна (гопники, логери, скіни);
- анархо-нігілістичні (панки, екстремістка субкультура «лівих» і «правих»), яких можна також назвати радикально-деструктивними).

По спрямованості інтересів так класифікують молодіжні об'єднання і групи:

- за способом проведення часу: музичні і спортивні фанати;
- за соціальною позицією: спрямовуються до правонормативної діяльності і захисники навколишнього середовища;
- за способом життя: філософсько-містичні, системні та їх численні варіанти;
- за альтернативною творчістю: офіційно невизнані митці, скульптори, музиканти, актори, письменники та тощо.

Молодіжні об'єднання, як форма вияву соціальної активності молодого покоління, є найефективнішим механізмом його взаємодії з суспільством. В рамках цих об'єднань молода людина не лише проходить соціалізацію, здобуває необхідний досвід, але й самореалізується. Ці об'єднання є осередком формування локальних молодіжних культур та стилів життя, що пізніше, зазнавши певних модифікацій, поширюють свій вплив на культуру та спосіб життя суспільства в цілому.

Тобто, окрім організуючої ролі в процесі взаємодії молоді зі старшим поколінням, молодіжні об'єднання є й

практичними засобами, що відкривають канали комунікації всередині одного покоління, виявляючи та репрезентуючи його інтереси перед суспільством в цілому. Вони є не просто найбільш ефективним засобом привертання уваги «дорослого» суспільства до потреб молоді, а і інструментом пристосування суспільства до цих потреб. Фактично, молодіжні об'єднання та неформальні ініціативи створюють обличчя суспільства, яким воно стане за їх зрілості, експериментуючи при цьому з соціальними моделями, обираючи найбільш адекватні новим культурним цінностям та способам спілкування.

Висновки. Молодь, як найбільш чутлива і сенситивна група першою сприймає нові форми розвитку у сфері дозвілля зі всіма позитивними і негативними явищами. Її не можуть до кінця задовольнити існуючі загальноприйнятні розваги і способи проведення часу. Вивчення феномену неформальних об'єднань дозволяє зрозуміти форми їх стратифікацій і способи взаємодії в молодіжних групах, а також їх змістовні трансформації в життєвому сценарії молодої людини, що особливо є актуальним для теорії і психологічної практики сьогодення.

Література

1. Бусел Ю. Молодіжні субкультури в Україні / Юлія Бусел. – Психолог, 2009. – №31-32. – С.3-16.
2. Латышева Т. Феномен молодіжної субкультури: сутність, типи / Татяна Латышева. – Социологические

исследования, 2010. – №6. – С.93-101.

3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Леонтьев. – М., 1975. – 304 с.

4. Туркатенко А. Молодежные субкультуры сегодня: попытка энциклопедии / А. Туркатенко. – Знание-сила, 2007. – №1. – С.59-64.

5. Чайкіна Н.О. Модель адаптивної стратегії фахівця / Психологія і особистість: науковий журнал. – № 2 (12). – Київ-Полтава, 2017. – С.310-318.

6. Субкультура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>

References

1. Busel J. Youth subcultures in Ukraine / Julia Busel. – Psychologist, 2009. – № 31-32. – P. 3-16.

2. Latsysheva T. Phenomenon of youth subculture: essence, types / Tatyana Latsysheva. – Sociological research, 2010. – № 6. – P. 93-101.

3. Leontiev A. Activities. Consciousness. Personality / Alexey Leontiev. – Moscow, 1975. – 304 p.

4. Turkattenko A. Youth subcultures today: an attempt of the encyclopaedia / A. Turkattenko. – Knowledge-Force, 2007. – № 1. – P. 59-64.

5. Chaikina N.O. Model of specialist's adaptive strategy / Psychology and personality: a scientific journal. – № 2 (12). – Kyiv-Poltava, 2017. – P. 310-318.

6. Subculture [Electronic resource]. – Way of access: <http://en.wikipedia.org/wiki>

Chaikina N.A.,

*PhD in Psychology, Doctor of Philosophy, associate professor of Psychology Department
Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University, nataliyachaikina@gmail.com*

Ukraine, Poltava

PSYCHOLOGICAL STRATIFICATION OF YOUTH INFORMAL ASSOCIATIONS

In this article the essence of youth informal associations was analyzed. It was proved that is essential to understand the possibility of socializing young people through inclusion in various informal groups.

System-dynamic, synergistic, informational, ecological, epidemiological and cognitive approaches to subculture, as a complex system that undergoing different transformations depending on the influence of socio-cultural representations of collective consciousness, were considered. The concept of sociocultural stratification of a subculture understood by authors as a phenomenon of socio-psychological and artistic.

Attention is emphasized on the main characteristics of the youth subculture. It was noted that informal youth associations represent a system of youth subcultures and a wide unorganized youth activity in the interconnection between themselves and society.

The semantic meaning of the concept "subculture", factors of formation an independent youth subculture was revealed. It was emphasized that different configurations of protest or non-acceptance of sustainable methods of interaction in the socio-psychological space of existence, manifested in various forms of behavioral adaptive / non-adaptive behavior.

The typology of the youth subculture, including direction of interests, was presented. It was noted that youth associations and groups are also psychological means that open channels of communication within one generation, revealing and representing its interests to society as a whole.

Key words: youth, subculture, socialization, informal associations, stratification of informal groups, interaction.

УДК 316.776.2

Чуйко Г.В.,*к.філол.н., доцент кафедри психології**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, halynka2244@ukr.net***Комісарик М.І.,***к.пед.н., доцент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, komissarikmaria@gmail.com***Миндреску М.С.,***магістрант кафедри психології**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,**Україна, м. Чернівці*

ПРОБЛЕМА САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ У ПСИХОЛОГІЇ

У статті теоретично проаналізований феномен самопрезентації як важлива складова соціального життя та ефективного міжособистісного спілкування, що й було метою цього дослідження.

Зроблено висновок, що самопрезентація – це постійно здійснюваний у міжособистісній взаємодії процес соціального впливу, що проявляється у відборі та подачі інформації про себе з урахуванням як аудиторії, так і значимості та досяжності мети самопрезентації суб'єктом спілкування. Мета і особисті якості суб'єкта самопрезентації визначають вибір її тактик та побудову стратегії.

Ключові слова: самопрезентація, самомоніторинг, саморозкриття, імідж.

Постановка проблеми. Питання про те, як людина представляє себе іншим і як вони, у свою чергу, сприймають і розуміють її, є одним з фундаментальних у психології, адже це основа не лише міжособистісного спілкування, але й соціального образу людини, який певною мірою свідчить про перспективи її поведінки у суспільстві в цілому та стосунках з іншими людьми зокрема. І хоча феномен самопрезентації для психології порівняно новий, кількість його досліджень з року в рік зростає у геометричній прогресії і на теперішній час налічує буквально величезний перелік наукових і науково-популярних праць (і не лише з психології), що стосуються етимології і сучасного розуміння поняття, виділення його видів і форм, стратегій і тактик, оцінки ефективності, порівняння з поняттями «самоподача», «імідж», «самовираження», «саморозкриття», «самомоніторинг» та іншими суміжними, аналізу самопрезентації різних груп людей. Проте різні теорії самопрезентації вивчають насправді різні її аспекти і сторони, не намагаючись поєднати навіть своє бачення цього феномену в цілісне його розуміння. Усе це, на нашу думку, є свідченням складності й неоднозначності самопрезентації, з одного боку, та необхідності його подальшого вивчення, з іншого.

До аналізу проблеми самопрезентації з часу його появи в психології зверталися багато вчених, серед яких варто відзначити І. Гоффмана, М. Снайдера, Р. Чалдіні, С. Джуларда, Д. Майерса, Дж. Тедеші, М. Ріеса, Р.Баумейстра, А.Стейнхільбера, Є.Л.Доценко, Н.А. Федорову, І.П. Шкуратову, О.А. Пікульову та багатьох інших.

Мета цієї статті – теоретично проаналізувати розуміння феномену самопрезентації у психології.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що самопрезентація (англ. self-presentation), згідно словника, – «акт самовираження в процесі спілкування, спрямований на створення певного враження про себе в аудиторії, якою може бути як окрема людина, так і група людей. В англійській літературі поряд із цим терміном як синонімічне використовується поняття «управління враженням» [1].

Тобто, з часу своєї появи поняття самопрезентації тлумачиться як керування людиною враженням про себе, мистецтво створення собі іміджу для сприйняття іншими людьми. Причому спочатку вважалося, що самопрезентація може бути як природною (коли людина не контролює, яке враження справляє на інших людей, а самопрезентація виходить ніби сама собою) так і навмисною (штучною), у випадку якої особа не лише намагається створити певне враження про себе в інших (зацікавлених і потрібних) людей, але й цілком усвідомлює, як саме вони її сприймають [2]; саме таку самопрезентацію розуміли як маніпуляцію враженням про себе. Проте, на нашу думку, і випадок природної самопрезентації не виключає маніпуляції іншою людиною (наприклад, доведеної до автоматизму). За суттю, будь-яка самопрезентація нав'язує (очевидно чи приховано) оточуючим певну думку та поведінку щодо її суб'єкта. Причому поняття самопрезентації імпліцитно приховує бажання людини не просто виглядати якнайкраще перед аудиторією, яка сприймає її, а кожен раз демонструвати інший варіант самопрезентації, власного іміджу, якщо аудиторія чи обставини змінилися. Тоді як «природною» протилежністю самопрезентації є саморозкриття (поняття якого введене С. Джулардом).

Саморозкриття (англ. self-disclosure) – повідомлення людиною інформації про себе іншим людям, добровільне відкриття іншій особі різних аспектів своєї особистості. Змістом саморозкриття можуть бути думки, почуття людини, факти її біографії, поточні життєві проблеми, стосунки з оточуючими [3].

На думку І. Гоффмана, який першим здійснив систематичне дослідження феномену самопрезентації, а його робота «Представлення себе в повсякденному житті» («The Presentation of Self in Everyday Life») відома в усьому світі, самопрезентація залежить від значимості для особистості ситуації, в якій вона відбувається, від виховання, культури та цінностей самої людини та тих, на кого самопрезентація орієнтована [2]. І. Гоффман особливо наголошує на необхідності у процесі

самопрезентації контролювати враження, яке людина чинить на тих, хто її сприймає, адже її просто можуть невірно зрозуміти [4], а це, в свою чергу, тягне за собою інші проблеми (ми частково погоджуємося з ним у цьому: якщо відкинути те, що людина, за І. Гоффманом, поводить в присутності інших як актор на сцені, грає, – у процесі самопрезентації важливо, принаймні, перевіряти, чи правильно людину розуміє її співрозмовник).

І. Гоффман вважає, що коли особа опиняється перед іншими людьми, вони зазвичай намагаються зібрати інформацію про неї і поводяться з нею на основі цієї інформації. У цьому випадку в неї з'являються безліч причин, щоб намагатися контролювати враження, яке вона справляє на інших [4].

Важливим аспектом успішної самопрезентації є вміння людини передбачити реакцію інших значимих людей на свою гру, від оцінки цього залежить і гнучкість у виборі тактики та засобів самопрезентації [5].

Поняття самопрезентації часто сприймається як синонімічне до поняття «імідж» (зокрема, саме про вміння створювати в оточуючих певне враження про себе та керувати ним йдеться у посібниках з іміджеології). І.Р. Абітов та І.І. Бабаєва намагаються виявити різницю між ними, зазначаючи, що поняття «імідж» акцентує увагу на створенні образу (власне, з англ. image і є «образ»), що перебуває в статичності, «тобто є певним стоп-кадром, що фіксує якість суб'єкта іміджу», тоді як самопрезентація – це «процес демонстрації цих якостей, це динаміка самоподачі» [6]. Як на нас, у цьому випадку «імідж» практично сприймається виключно як результат, «фото», при цьому ігноруються його динамічні властивості, адже створений у процесі самопрезентації образ людини насправді статичним не є, а перебуває у процесі становлення та зміни (які продовжуються і після завершення самопрезентації: помічається не помічене раніше, «додумується», «добудовується» значення і смисл створеного образу – враження про людину). Крім того, зважаючи на розуміння поняття самопрезентації в психології як усвідомленої спроби людини створити в іншій людині бажане враження про себе задля досягнення певної мети, вочевидь, за суттю, самопрезентація – це маніпулювання враженням про себе: створений суб'єктом самопрезентації імідж не стільки фіксує реальні якості суб'єкта, скільки містить ті його якості, які він вважає необхідними представити для того, щоб бути позитивно прийнятим об'єктом самопрезентації та які сприятимуть досягненню бажаного (іноді – досить відстроченого) результату. Тобто, суттєва різниця між змістом поняття «самопрезентація» та «імідж», на нашу думку, відсутня.

Тоді як відмінність між поняттями самопрезентації та саморозкриття (якої, здається, не помічають Р. Баумайстер і А. Стейнхилбер, визначаючи самопрезентацію як спосіб (засіб) саморозкриття в міжособистісному спілкуванні завдяки демонстрації своїх думок, поглядів, рис характеру [7]), на нашу думку, досить суттєва, що втілюється в розуміння філософських категорій «бути» і «здаватися». У процесі самопрезентації людина намагається саме здаватися, виглядати не такою, якою вона є насправді, навіть у повсякденному спілкуванні, «виводячи» на передній план, щоб вони стали очевидними, одні якості

та приховуючи (замовчуючи) інші (які не вважаються бажаними чи прийнятними щодо цілей самопрезентації). Тоді як у випадку саморозкриття людина нічого не намагається імітувати, вона просто є собою, і про враження, яке справляє на інших людей, не задумується, не контролює його.

З поняттям самопрезентації у психології також пов'язане поняття self-monitoring (самокорекція, самоконтроль) – самомоніторингу (в деяких випадках перекладають як «саморефлексія», що на нашу думку, не завжди є виправданим), запропоноване М. Снайдером [8], яке тлумачиться, як виняткова стурбованість своїм публічним іміджем і схильність пристосовувати свої дії до потреб ситуації і соціальних норм [9, с.172]), введене М. Снайдером. Він пов'язує схильність до самомоніторингу з конформізмом, несамостійністю, більшою залежністю від думки оточуючих [10]. Тобто людина з високим рівнем самомоніторингу схильна чи не постійно контролювати враження, яке вона справляє на оточуючих, ті ж, у кого рівень самомоніторингу низький, такого бажання не мають, вони щирі, спонтанні, не грають роль, у спілкуванні та стосунках є самими собою чи, принаймні, такими, якими себе вважають; у самопрезентації керуються внутрішнім Я.

Оскільки самопрезентацію можна сприймати як готовність діяти певним чином чи способом, її можна вважати варіантом соціальної установки (attitude), яка містить три складові: когнітивну (знання людини про себе, свої якості, властивості та можливості, а також те, які з них варто продемонструвати у самопрезентації, а які – ні); афективну (яка не лише допомагає емоційно оцінити наявне як бажане чи ні, позитивне чи негативне, але й зробити це з погляду майбутньої самопрезентації); поведінкову (саме тут буде прийняте рішення про те, що і як говорити і що робити у процесі самопрезентації, щоб створити належне враження про себе і від чого варто утриматися, щоб не зіпсувати його).

Е. Джоунс і Т. Пітман створили одну з перших і найвідоміших класифікацій стратегій самопрезентації: інграціяція (ingratiation) – це спроба заслужити довіру шляхом лестощів, похвал і проявів симпатії до особи з високим соціальним статусом, намагаючись сподобатися їй, її мета – видаватися привабливим; самопросування, самореклама (self-promotion) (демонстрація компетентності); пояснення прикладом (exemplification) (мета – видавати морально досконалим); залякування (intimidation) (демонстрація сили); самоприниження, мольба (supplication) (демонстрація слабкості з метою отримати допомогу). Кожна стратегія спрямована на досягнення одного з п'яти видів влади (влада чарівності, влада експерта, влада страху, влада наставника і влада співчуття) [11].

Інші автори виділяють такі основні стратегії самопрезентації [6]: ухиляння, аттрактивна (приваблююча) поведінка, самозвеличення та самоприниження. Якщо перші дві з них, на нашу думку, очевидно пов'язуються з мотивацією уникання невдач і досягнення успіху, а наступна – з відповідною мотивацією (наприклад, підвищення самооцінки), то остання не така однозначна: адже людина не обере цю стратегію самопрезентації, лише щоб принизити себе. Вдаючись до стратегії самопрезентації самоприниження, суб'єкт має бути цілком упевненим

як у тому, що інші стратегії у його випадку виявляються недовгими, так і в тому, що приниження себе, з одного боку, триватиме відносно недовго, з іншого, – цілком себе виправдає у майбутньому (принесе найбільші дивіденди). О.А. Пікульова до цих стратегій додає ще одну: силовий вплив [12], – тут мотив та зміст стратегії є самоочевидним. Варто зазначити, що, якщо перші чотири стратегії відповідають прихованому впливу на людей, то п'ята – явному, і на нашу думку, це, скоріше, тактика впливу (що дозволить швидко тримати результат), оскільки її дія може бути менш тривалою, ніж у інших стратегій (на силу досить швидко знайдеться інша сила (протидія)).

Тактик самопрезентації у психології, закономірно, виділено значно більше, зокрема, С. Лі, Б. Куїглі визначають 12 тактик самопрезентації: 1) виправдання із запереченням відповідальності (excuse); 2) виправдання з прийняттям відповідальності (justification); 3) зречення (disclaimer); 4) перешкоджання самому собі (self-handicapping); 5) вибачення (apologies); 6) бажання / старання сподобатися (ingratiation); 7) залякування (intimidation); 8) прохання / благання (supplication); 9) приписування собі досягнень (entitlement); 10) перебільшення своїх досягнень (enhancement); 11) негативна оцінка інших (blasting); 12) приклад для наслідування (exemplification) [13].

Вважається, що до самопрезентації вдаються заради того, щоб створити про себе певне (бажане для себе, а, отже, самопрезентація – і для себе) враження в інших людей, які, в свою чергу, хочуть отримати максимум потрібної і правдивої інформації про суб'єкта. Цікаво також те, що реципієнти самопрезентації можуть бути зовсім не зацікавлені в тому, щоб отримати інформацію про суб'єкта, зокрема, передбачаючи її неправдивість і цільову орієнтацію. Проте він, не здогадуючись про це, може постійно вдосконалювати до автоматизму ефективність представлення себе іншим.

Зазначимо також, що, хоча кожен хотів би впливати на формування враження про себе в оточуючих, люди по-різному ставляться до власної самопрезентації: одні цілком упевнені, що це лише містифікація, видавання бажаного за дійсне; інші – навпаки – вірять тому, що демонструють іншим людям. Хоча помилковими можуть видаватися обидва варіанти: адже, з одного боку, суб'єкту самопрезентації не варто сприймати її як достовірність, оскільки вона, за суттю, цілком зорієнтована на тих, хто сприймає, і від них залежить; з іншого, – у кожній авторській грі криється внутрішня суть самого автора: його внутрішнє, реальне Я так чи інакше проявляється навіть у найбільш майстерно виконаній самопрезентації.

Висновки. Отже, самопрезентація – це різною мірою усвідомлений і постійно здійснюваний у міжособистісній взаємодії процес соціального впливу, що проявляється у відборі та подачі інформації про себе з урахуванням як аудиторії, так і значимості та досяжності мети самопрезентації суб'єктом спілкування. Саме поставленою метою та особистими якостями суб'єкта самопрезентації визначається вибір її тактик та побудова стратегії.

Перспективу подальших розробок бачимо у дослідженні особистісних детермінант процесу самопрезентації.

Література

1. Шкуратова Н.П. Самопрезентация / Н.П. Шкуратова // Психология общения. Энциклопедический словарь / Под общей ред. А.А. Бодалева. – М. : Изд-во «Когито-Центр», 2011. – С.138-139.

2. Чуйко Т.В. Возможности самопрезентации в процессе спілкування [Електронний документ] / Т.В. Чуйко // Психология саморазвития личности: сборник научных работ / за ред. Н.В. Чепелевой, Я.Ф. Андреевой. – Черновцы – Киев: ЧНУ; Институт психологии им. Г.С. Костюка НАН Украины, 2016. – С.268-283. – Режим доступа: <http://lib.iitta.gov.ua/704669/1/maket72.pdf>.

3. Шкуратова Н.П. Самораскрытие / Н.П. Шкуратова // Психология общения. Энциклопедический словарь / Под общей ред. А.А. Бодалева. – М. : Изд-во «Когито-Центр», 2011. – С.139-140.

4. Goffman E. *The Presentation of Self in Everyday Life* / E. Goffman. – New York: Doubleday, 1959. – 259 p.

5. Чуйко Т.В. Дві сторони представлення себе: самопрезентація та саморозкриття [Електронний ресурс] / Т.В. Чуйко, І.А. Гуляє // TECHNOLOGIES OF INTELLLECT DEVELOPMENT. – Vol. 2. – No 3(14). – 2016. – Режим доступа до виходу: http://www.psytir.org.ua/upload/journals/2.3/authors/2016/Chujko_Galyna_Vasylyvna_Gulyas_Inesa_AntonivnaDvi_storony_predstavlenija_sebe_samorozkryttja.pdf.

6. Абитов И.Ф. Особенности самопрезентации пользователей социальных сетей [Электронный ресурс] / И.Ф. Абитов, И.И. Бабаева. – Режим доступа: <https://docplayer.ru/28131351-Osobennosti-samorozkryttja-polzovateley-socialnyh-setey.html>.

7. Михайлова Е.В. Обучение самопрезентации: учеб. пособие / Е.В. Михайлова. – М.: ГУ ВШЭ, 2006. – 167 с.

8. Snyder M. *Self-monitoring of expressive behaviour* / M.Snyder // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1974. – № 30 (4). – P.526-537.

9. Чалдини Р. Социальная психология. Пойми себя, чтобы понять других! / Р. Чалдини, Д. Кенрик, С.Нейберг. – СПб. : Питер, 2016. – 848 с. – («Мастера психологии»).

10. Чуйко Т.В. Особливості самопрезентації студентів-психологів / Т.В. Чуйко, Я.В. Чаплак, Н.А. Тайсонюк // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАН України. – Том X. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія – Вип. 26. – К., 2014. – С.851-865.

11. Федорова Н.А. Проблема самопрезентации в современной социальной психологии: использование понятийного аппарата теории деятельности [Электронный ресурс] / Н.А. Федорова. – Режим доступа : http://www.ipras.ru/cntnt/rus/dop_dokume/mezhhdunar/nauchnye_m/razdel_3_a/fedorova_n.html.

12. Пикүлєва О.А. Психология самопрезентации личности : монография / О.А. Пикүлєва // М. : ИИФРА-М, серия «Научная мысль». – 2013. – 320 с.

13. Шкала измерения тактик самопрезентации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://sites.google.com/site/test300m/its>.

References

1. Shkuratova I.P. *Samorozkryttja* / I.P. Shkuratova // *Psihologija obshhenija. Jenciklopedicheskiy slovar' / Pod obshhej red. A.A. Bodaleva*. – M. : Izd-vo «Kogito-Centr», 2011. – S.138-139.

2. Chujko G.V. *Mozhlyvosti samorozkryttja v procesi spilkuвання* [Elektronnyj dokument] / G.V. Chujko // *Psihologija samorozvytku osobystosti: zbirnyk naukovykh prac' / za red. N.V. Chepeljevoi, Ja.F. Andrijevoi*. – Chernivci – Kyiv: ChNU;

Institut psihologii' im. G.S. Kostjuka NAPPN Ukraïny, 2016. – S. 268-283. – Rezhym dostupu: <http://lib.iitta.gov.ua/704669/1/maket72.pdf>.

3. Shkuratova I.P. Samoraskrytie / I.P. Shkuratova // Psihologija obshhenija. Jenciklopedicheskij slovar' / Pod obshhej red. A.A. Bodaleva. – M.: Izd-vo «Kogito-Centr», 2011. – S.139-140.

4. Goffman E. *The Presentation of Self in Everyday Life* / E. Goffman. – New York: Doubleday, 1959. – 259 p.

5. Chujko G.V. Dvi storony predstavlenija sebe: samoprezentacija ta samorozkryttja [Elektronnyj resurs] / G.V. Chujko, I.A. Guljas // TECHNOLOGIES OF INTELLECT DEVELOPMENT. – Vol. 2. – No 3(14). – 2016. – Rezhym dostupu do vypusku: http://www.psytir.org.ua/upload/journals/2.3/authors/2016/Chujko_Galyna_Vasylivna_Guljas_Inesa_Antoni_vnaDvi_storony_predstavlenija_sebe_samoprezentacija_ta_samorozkryttja.pdf.

6. Abitov I.R. Osobennosti samoprezentacii polzovatelej social'nyh setej [Elektronnyj resurs] / I.R. Abitov, I.I. Babaeva. – Rezhim dostupa: <https://docplayer.ru/28131351-Osobennosti-samoprezentacii-polzovateley-socialnyh-setej.html>.

7. Mihajlova E.V. Obuchenie samoprezentacii: ucheb. posobie / E.V. Mihajlova. – M.: GU VShJe, 2006. – 167 s.

8. Snyder M. *Self-monitoring of expressive behaviour* / M. Snyder // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1974. – № 30 (4). – P.526-537.

9. Chaldini R. Social'naja psihologija. Pojmi sebja, chtoby ponjat' drugih! / R. Chaldini, D. Kenrik, S. Nejberg. – SPb.: Piter, 2016. – 848 s. – («Mastery psihologii»).

10. Chujko G.V. Osoblyvosti samoprezentacii' studentiv psihologiv / G.V. Chujko, Ja.V. Chaplak, N.A. Gajsonjuk // Aktual'ni problemy psihologii': Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psihologii' imeni G.S. Kostjuka NAPPN Ukraïny. – Tom X. – Psihologija navchannja. Genetychna psihologija. Medychna psihologija – Vyp. 26. – K., 2014. – S. 851-865.

11. Fedorova N.A. Problema samoprezentacii v sovremennoj social'noj psihologii: ispolzovanie ponjatijnogo apparata teorii dejatel'nosti [Elektronnyj resurs] / N.A. Fedorova. – Rezhim dostupa: http://www.ipras.ru/cntnt/rus/dop_dokume/mezhduarodnoe_nauchnye_m/razdel_3_a/fedorova_n.html.

12. Pikuļjova O.A. Psihologija samoprezentacii lichnosti: monografija / O.A. Pikuļjova // M.: INFRA-M, serija «Nauchnaja mysl'». – 2013. – 320 s.

13. Shkala izmerenija taktyk samoprezentacii [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://sites.google.com/site/test300m/its>.

Chuyko H.V.,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Yuri Fedkovich Chernivtsi National University, halynka2244@ukr.net

Komisaryk M.I.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Yuri Fedkovich Chernivtsi National University, komissarikmaria@gmail.com

Mindresku M.S.,

Undergraduate of the Yuri Fedkovich Chernivtsi National University,

Ukraine, Chernivtsi

PROBLEM OF SELF-PRESENTATION IN PSYCHOLOGY

The article analyzes the phenomenon of self-presentation as an important part of social life and a component of effective social interaction, what was the purpose of this investigation.

It was concluded that self-presentation is the constantly realized in the interpersonal interaction process of social influence, which is manifested in the selection and presentation of information about yourself, taking into account both the audience and the importance and reachability of the goal of self-presentation by the subject of communication. The purpose and personal qualities of the subject of self-presentation determine his choice of tactics and strategy of it.

Key words: self-presentation, self-monitoring, self-disclosure, image.

Pedagogy

УДК 371.136+37.036+373.211.24(045)

Берека В.С.,

д.пед.н., професор, ректор Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, htoiprro@i.ua
Україна, м. Хмельницький**ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ПОТРЕБ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ У ПРАЦІВНИКІВ
ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

У статті розкрито специфіку оцінювання рівня сформованості потреб педагогічної творчості працівників дошкільних закладів. Визначено функції педагогічного оцінювання та розкрито їх суть. Запропоновано технологію проведення оцінювання рівня сформованості педагогічної творчості дошкільними працівниками. Спроектовано діяльність керівника для забезпечення оптимальних умов проведення конкретного оцінювання досягнення очікуваних результатів.

Ключові слова: педагогічна творчість, працівник дошкільного закладу, оптимальні умови, оцінювання, технологія оцінювання, функції оцінювання.

Постановка проблеми. В умовах демократизації й гуманізації національної системи освіти метою і мірою ефективності її функціонування стає розвиток особистості, задоволення освітніх потреб та інтересів. Це зумовлює не лише необхідність удосконалення професійної підготовки майбутніх дошкільних працівників, посилення уваги щодо їх становлення як вихователів-творців, які володіють потребами формування педагогічної творчості, але й постійно оцінювати її рівень, корегувати і спрямовувати цю важливу ділянку роботи [2]. На формування творчих педагогічних працівників орієнтують Конституція України, Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), цільова комплексна програма «Вчитель», Концепція педагогічної освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми підготовки педагога до творчої педагогічної діяльності приділяється належна увага. Зокрема педагогічну творчість з точки зору оптимізації навчально-виховного процесу вивчали Ю. Бабанський, В. Кан-Калик, М. Поташник; як цілісний процес реалізації і само-реалізації педагога досліджувала С. Сисоєва; як інтегративну якість особистості обґрунтовували З. Левчук, Л. Лузіна; як критерій якісного становлення особистості вчителя описував Н. Кичук.

Визначенням рівнів творчої педагогічної діяльності педагога займалися В. Кан-Калик, М. Поташник, І. Раченко, С. Сисоєва; формуванням готовності майбутніх педагогів до педагогічної творчості В. Загвязинський, Н. Бружукова, З. Левчук, виділенням компонентів і умов формування готовності майбутніх педагогів до педагогічної творчості В. Загвязинський, А. Линенко, А. Маркова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Педагогічна теорія і практика підтверджують, що проблемі моніторингу розвитку творчих здібностей працівників дошкільних закладів, оволодіння ними основами педагогічної творчості приділяється недостатня увага. Особливо потребують обґрунтування критерії і рівні сформованості

потреб до педагогічної творчості, обрання оптимальних форм і методів їх перевірки, здійснення коригування означеного процесу.

Метою даної статті є визначення функцій педагогічного оцінювання та розкриття їх суті; пропозиція застосування технології проведення оцінювання рівня сформованості педагогічної творчості дошкільними працівниками; проектування діяльності керівника для забезпечення оптимальних умов проведення конкретного оцінювання досягнення очікуваних результатів.

Виклад основного матеріалу. У нашій роботі ми виходили з того, що оцінювання рівня сформованості стимулів до педагогічної творчості працівників дошкільних закладів як системи та процесу полягає у комплексній організації дослідження, що характеризується стандартизацією, технологічністю та використанням спеціалізованого інструментарію з метою встановлення адекватності реального стану об'єкту очікуваним результатам та одержаним стандартам [1].

Основними функціями педагогічного оцінювання нами визначено такі: освітня, інформаційна, інтеграційна, діагностична, експертна, експериментальна, дослідницька, адаптаційна, корекції та оптимального управління. Саме ці функції зумовлюють триєдину мету оцінювання рівня сформованості педагогічної творчості: оцінка стану з точки зору досягнення поставленої мети (поліпшення навчально-виховного процесу); спрямованості дій суб'єктів на виявленні причин відхилень від вимог державних і галузевих стандартів; визначення пріоритетів розвитку педагогічної творчості дошкільних працівників [3].

Розглянемо сутність кожної з означених нами функцій.

Освітня функція передбачає вивчення і задоволення освітніх потреб дошкільників за наслідками впровадження педагогічної творчості. Інформаційно-прогностична функція означає регулярне отримання інформації про стан розвитку об'єкту оцінювання, в результаті чого створюється вірогідний масив інформації з наступним її розповсюдженням. Інтеграційна функція забезпечує комплексну характеристику процесів, що відбуваються

на певному рівні управління освітою. Діагностична розглядається як оцінка системи освіти й змін, що відбуваються ній. Таким чином, фіксується реальний стан об'єкта оцінювання.

Експертна розуміється нами як експертиза стану розвитку об'єкта оцінювання. Експериментальна – це пошук і розробка оцінювальних матеріалів дослідження та апробація їх на валідність, технологічність, надійність. Реалізація дослідницької функції допомагає визначити за результатами оцінювання коло прикладних наукових проблем, розробити нові концепції, запровадити інноваційні технології, що сприятимуть розвитку об'єкта оцінювання. Адаптаційна – мінімізує негативні наслідки сучасної ситуації розвитку об'єкта оцінювання. Функція оптимального управління упорядковує організаційні умови оцінювання, виявляє стратегію та тактику діяльності, визначає прогностичний результат розвитку дошкільного закладу. Функція корекції вбачається у заходах удосконалення діяльності всіх суб'єктів управління.

У процесі дослідження нами розроблено та запроваджено технологію проведення оцінювання рівня сформованості педагогічної творчості дошкільними працівниками за такими етапами: моделювання, реалізації, експертизи, презентації результатів дослідження та корекційний.

На етапі моделювання визначаються правові, організаційні, фінансові, науково-методичні засади вивчення впровадження педагогічної творчості, тобто конкретизується стратегія його проведення та моделюються операційні дії експертної групи.

Етап реалізації спрямовано на забезпечення якості технологічної процедури вивчення впровадження педагогічної творчості працівників дошкільних закладів, що зумовлює необхідність розробки інструментарію та впровадження його відповідно до програми дослідження.

Третій етап має вектор напрямку на експертизу результатів вивчення та реалізації програми його проведення.

На етапі презентації результатів дослідження відбувається оприлюднення результатів вивчення та підведення підсумків роботи експертної групи.

Корекційний етап спрямовано на переорієнтацію навчального процесу з урахуванням отриманих результатів як підсумків роботи експертної групи.

Розглянемо окремі із етапів детальніше.

Зокрема, цікавою є структура і зміст діагностичного етапу. Для проведення вивчення створюється експертна група на чолі з керівником дошкільного закладу. Глибина та обсяг вивчення залежить від різних обставин: рівня компетентності керівника та членів групи щодо проведення дослідження; рівня обізнаності керівника, а також експертів про об'єкт вивчення; наявність проблем, труднощів, причин, які можуть виникнути в процесі реалізації вивчення тощо. Наші дослідження дають підставу стверджувати, що продуктивність та ефективність вивчення зумовлюється гнучкістю функціональної діяльності суб'єктів вивчення, а також рівнем управлінської компетенції керівника. Тому конкретизуємо операційні дії суб'єктів вивчення на даному етапі. Це: ініціювання вивчення; аналіз вихідного стану (рівня) розвитку об'єкта та суб'єкта вивчення для первинного формулювання теми дослідження, тобто проблеми, яку потрібно

вирішити за результатами проведеного дослідження; діагностика рівня сформованості професійної компетентності експертів для оптимального розподілу функціональних обов'язків; діагностика наявного ресурсного, нормативного й методичного забезпечення оцінювання.

Процесуальним «ядром» наступного етапу є проектування інформації про стан розвитку об'єкта (недоліки, проблеми) на перспективу, а також чинники із подальшим обґрунтуванням теми дослідження; виду, типу оцінювання, а також терміну його проведення. Далі визначаються: предмет, об'єкт, мета, робоча гіпотеза дослідження, яка виконує роль попереднього проблемного пояснення можливих результатів і за допомогою якої відбувається пошук, відбір та оцінка нових фактів; система організації праці групи, алгоритм дій виконавців на кожному етапі, структура оперативного керівництва для забезпечення виконання програми оцінювання. Відбирається відповідний інструментарій згідно із загальною методикою дослідження.

Слід також наголосити на необхідності проектування керівником власної діяльності з метою забезпечення оптимальних умов проведення конкретного оцінювання, досягнення очікуваних результатів, у тому числі і власних перспектив розвитку управлінської компетентності. У цьому випадку мова йде про розробку або конкретизацію плану дій щодо реалізації програми оцінювання, при чому, розробку інструкцій для членів групи тощо [4].

Основна діяльність на прогностичному етапі спрямована на: конкретизацію мети, завдань оцінювання; прогнозування можливих труднощів, причин, проблем (організаційних, ресурсних, процесуальних), які виникають у процесі проведення оцінювання; виникнення та якісний аналіз факторів, які передбачено враховувати в процесі організації оцінювання: соціальних, психологічних, педагогічних; відбір форми презентації результатів дослідження та визначення пріоритетних напрямів подальшого розвитку об'єкта оцінювання для підготовки рекомендацій.

Важливою є розробка програми оцінювання, компонентами якої нами визначено такі: вступна частина, зміст роботи за етапами, уточнені терміни, очікувані результати, виконавці, можливі прогнозовані труднощі або проблеми. Якщо програма оцінювання розрахована на тривалий період, доцільним є складання оперативного графіку керівництва. Доцільність цього документа ми вбачаємо в послідовності дій, системності, упорядкованості.

Наступним кроком є власне сама організація оцінювання. Його слід розглядати на організаційно-методичному етапі та етапі практичної реалізації.

Організаційно-методичний етап – це розробка ресурсного та науково-методичного забезпечення, а також відпрацювання механізму проведення оцінювання.

Конкретизуємо алгоритм дій керівника з організації оцінювання згідно з управлінськими функціями [5].

На етапі організації оцінювання відбувається: комплектування експертної групи; мотивація кожного члена групи до мети, завдань, змісту оцінювання, майбутніх процесуальних дій відповідно до програми оцінювання з урахуванням психологічних, індивідуальних особливостей осіб, причетних до оцінювання; розподіл обов'язків між

виконавцями, ознайомлення їх із завданнями та критеріями щодо його виконання (вхідний інструктаж); визначення бази проведення оцінювання; визначення методів оцінювання; визначення стандартизованих методик; відбір відповідного інструментарію, створення стандартизованих вимірників, які вже пройшли експертну оцінку та апробацію; тиражування експериментальних матеріалів; складання кошторису витрат на проведення оцінювання; визначення системи основних показників, вихідних параметрів, критеріїв результативності проведеного оцінювання.

Практична реалізація програми оцінювання відбувається у зазначений програмою термін та являє собою накопичення інформації про об'єкт оцінювання. Передбачено такі операційні дії суб'єктів оцінювання: фіксація вихідного стану об'єкта оцінювання за результатами проведення зрізів, інших контрольних заходів; збір інформації за допомогою відібраних методик; координація дій виконавців у процесі роботи (встановлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків); налагодження взаємодії між членами групи; позитивна мотивація активності членів групи; поточний аналіз ефективності виконання програми з метою установок на виконання конкретних дій; контроль за технологічними діями суб'єктів оцінювання в загальній системі дослідження [4].

Етап експертизи – це аналіз інформації за результатами проведеного оцінювання, порівняння та узагальнення даних, отриманих у процесі оцінювання, з наступною оцінкою для подальшої розробки рекомендацій. За логікою виконання суб'єктами певних дій можна визначити такі під етапи: узагальнюючий та розробки рекомендацій.

Узагальнюючий етап передбачає узагальнення матеріалів, тобто всіх отриманих даних для оцінки ефективності виконання програми дослідження. Процесуально це відображено в таких діях [6]:

- статистична обробка здобутих результатів для перевірки гіпотези відповідно до розроблених стандартів, показників та критеріїв, що визначені на початковому етапі;
- якісний аналіз, співвідношення всіх зазначених даних з чинниками, які на них впливають, інтерпретація отриманих даних, формулювання підсумкових висновків;
- аналіз зовнішніх умов, причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей, які визначили певний стан розвитку об'єкта оцінювання;
- співвіднесення отриманих результатів із поставленими цілями та згідно з гіпотезою; порівняння результатів, що одержані під час проведення дослідження, з деяким стандартом;
- документальне оформлення й опис ходу та результатів дослідження;
- обговорення результатів дослідження на робочих нарадах для розробки членами експертної групи рекомендацій за наслідками оцінювання; оцінка експертами продуктивності роботи групи;
- експертиза позитивних і негативних тенденцій проведення оцінювання та стану розвитку об'єкту;
- самооцінка керівником власної діяльності за певними критеріями: ступінь досягнення мети діяльності групи відповідно до визначеної програми оцінювання; обсяг нових знань, сформованих вмій з педагогічного менеджменту тощо;

– визначення ефективності роботи експертної групи, що відбувається за певними критеріями: ступінь досягнення мети діяльності групи, обсяг нових знань, отриманих членами групи, сукупність спеціальних умій та навичок; позитивні зрушення в особистості (прояв креативності, рефлексія, схильність до інновацій); міра задоволеності спільною діяльністю та рівнем керівництва; згуртованість групи, активність, мікроклімат, здатність експертів до співпраці.

Розробка рекомендацій щодо усунення наслідків як засобів можливого розв'язання проблем є наступною фазою цього етапу.

Рекомендації за результатами оцінювання є кінцевим продуктом діяльності експертної групи. В них авторами викладено бачення того, що слід робити для розв'язання нинішніх проблем та яким чином цього можна найефективніше досягти, враховуючи всі труднощі, що визначено в ході оцінювання. Мова йде про визначені проблеми, які слугуватимуть орієнтиром у подальшій діяльності всіх осіб, причетних до розвитку об'єкту оцінювання. Тому доречним є визначення експертною групою рекомендацій як стратегічних, так і тактичних орієнтирів для подальшої роботи керівництва дошкільного закладу, вихователів. У подальшому практична реалізація цих рекомендацій буде відбуватися за певним планом, у якому деталізуються заходи, терміни, виконавці, очікувані результати.

Етап презентації – це оприлюднення результатів дослідження та визначення стратегічних напрямів розвитку об'єктів оцінювання. Слід зазначити, що у предметному результаті діяльності групи втілено основну концепцію дослідження (тобто задум, що було ініційовано на першому етапі).

У процесі підготовки та власне презентації суб'єктами виконуються такі дії: визначається форма презентації результатів оцінювання; готується до демонстрації продукти діяльності групи (узагальнюючі анкети, графіки, діаграми, схеми, таблиці, рисунки); проводиться презентація результатів оцінювання. Слушно зауважити, що важливо не тільки підготувати та представити інформацію про стан об'єкта, конкретизувати фактори, що впливають на кількісні та якісні результати, виявити домінуючі чинники. На цьому етапі оцінюється рівень професійної підготовки педагогічного персоналу. Особлива увага при цьому повинна приділятися апробації запроваджених вимірників якості і рівня засвоєння змісту освіти, визначенню їх об'єктивності, надійності, валідності та ефективності застосування, створенню централізованого банку цих вимірників та єдиної бази даних про якість упровадження педагогічної творчості працівниками дошкільних закладів.

На колекційному етапі реалізується запропонована методика проведення колекційної роботи, спрямованої з одного боку, на безпосередню ліквідацію визначених у ході проведення оцінювання прогалин, а з іншого – на усунення явищ, які сприяють появі цих недоліків та незбігання з моделлю. Для перевірки ефективності поточного оцінювання доцільно проводити проміжне оцінювання з метою відпрацювання шляхів покращення технології збору, систематизації, обробки інформації, розвитку та вдосконаленню системи оцінювання якості впровадження педагогічної творчості.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що педагогічне оцінювання з позицій технологій реалізації можна представити як потужний інструмент системного аналізу якості впровадження педагогічної творчості.

Нами визначено основні функції педагогічного оцінювання: освітня, інформаційна, інтеграційна, діагностична, експертна, експериментальна, дослідницька, адаптаційна, корекції та оптимального управління.

У процесі дослідження нами розроблено та запроваджено технологію проведення оцінювання рівня сформованості педагогічної творчості дошкільними працівниками за такими етапами: моделювання, реалізації, експертизи, презентації результатів дослідження та корекційний.

Перспективи подальших розвідок. Публікація не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Подальшої розробки потребують питання визначення умов ефективної організації оцінювання запровадження педагогічної творчості працівниками дошкільних закладів, конкретизації форм і методів такої роботи на підставі комплексного застосування системного підходу та інноваційних технологій.

Література

1. Волошенко О.В. Психолого-педагогічні аспекти професійної підготовки вчителя до творчості // Проблеми сучасного мистецтва і культури: Зб. наукових праць «Професійна освіта та мистецтво». – К.: ПТОВ «Міжнародна фінансова агенція». – 1998. – С.65-68.

2. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.

3. Кенух А.В. Психолого-педагогічний аналіз вирішення проблеми підготовки вчителя до творчої професійної діяльності

// Проблеми педагогічних технологій: Зб. наук. пр. – Луцьк – 1999. – Вип.4. С.113-118.

4. Кенух А.В. Теоретично-педагогічні аспекти моделі спеціаліста творчого типу // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту. – 1997. – №6. – С.23-27.

5. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А.Зязюн, А.В. Крамушенко, І.Ф. Кривонос та ін., За ред. І.А. Зязюна.- 2-ге вид. допов. і переробл. – К.: Вища шк., 2004.

6. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості. – К.: Міленіум, 2006. – 346 с

References

1. Voloshenko O.V. Psychological-Pedagogical Aspects of Teacher's Professional Preparation for Creativity // Problems of Contemporary Art and Culture: Col. of scientific works "Professional Education and Art". – K.: LLC "International Finance Agency". – 1998. – pp. 65-68.

2. Ziazun I.A. Pedagogy of Good: Ideals and Realities: Science-method. manual – K.: MAUP, 2000. – 312 p.

3. Kenukh L.V. Psychological-Pedagogical Analysis of the Decision of the Problem of Teacher Training for Creative Professional Activity // Problems of Pedagogical Technologies: Col. of scientific works. – Lutsk. – 1999. – Vip.4. P.113-118.

4. Kenukh L.V. Theoretical-Pedagogical Aspects of the Model of a Specialist of a Creative Type // Scientific Visnyk of Volyn state university- 1997. – №6. – p.23-27.

5. Pedagogical Skills: Textbook / I.A. Ziazun, L.V. Kramuschenko, I.F. Kryvonos and others., Ed. I.A. Ziazun. – 2nd edition supplemented and redone. – K.: Higher School, 2004.

6. Sysoieva S.O. Fundamentals of Pedagogical Creativity. – K.: Millennium, 2006. – 346 p

Bereka V.Y.,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

head of Khmelnytskyi Regional In-Service Teacher Training Institute, hmoippo@i.ua

Ukraine, Khmelnytskyi

PROBLEMS OF ESTIMATION OF THE LEVEL OF FORMATION OF NEEDS OF PEDAGOGICAL CREATIVITY OF EMPLOYEES OF PRESCHOOL INSTITUTIONS

Peculiarity of estimation of the level of formation of the needs of pedagogical creativity of the staff of preschool establishments has been revealed in the article. Functions of pedagogical estimation have been defined and their essence has been revealed. Technology of realization of estimation of the level of formation of the pedagogical creativity of the staff of preschool establishments has been proposed. Manager's activity in optimal conditions providing the process of conducting the estimation of reaching expected results has been projected.

Key words: pedagogical creativity, personnel of preschool establishment, optimal conditions, estimation, technology of estimation, functions of estimation.

УДК 001(063):378,4 (Укр.)

Валійова Т.Б.,

ст. викладач кафедри іноземних мов

Харківського національного університету Радіоелектроніки tvaliyovab@gmail.com

Україна, м. Харків

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ У ВИЩІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті досліджуються теоретичні основи професійної адаптації студентів у вищій школі, які необхідні для побудови професійного навчання. Розглянуто проблеми адаптації та напрямки роботи. Визначено особливості адаптації студентів та проаналізовано ряд концепцій побудови професійного навчання. Доведено, що професійна адаптація студентів, як вид соціальної адаптації встановлює оптимальні відносини між особистістю і вимогами до конкретної професійної діяльності

Ключові слова: теоретичні основи, професійна адаптація, професійна діяльність, процес адаптації студентів, орієнтація особистості.

Постановка проблеми. На зміну колишнім концепціям поступово приходить нова парадигма вищої освіти, зокрема, для підготовки студентів нового типу, здатних швидко і легко адаптуватися до мінливих умов соціуму і, як логічний підсумок, здатного продуктивно працювати в інноваційному середовищі. Сьогодні і в перспективі саме на ньому сфокусовані інтереси держави, суспільства і особистості, бо він є кінцевим вектором адаптованої системи а, отже, останньою ланкою адекватних комунікативних і суб'єктних взаємин. Це впливає з порівняння були – до моменту перших із них даних літератури і тим глобальним значенням, яке мають адаптаційні процеси взагалі і професійної адаптації зокрема.

Явище і процеси адаптації є природними. Вони існують давно та носять унікальний, всеосяжний характер, тобто є феноменом планетарного масштабу, отже без їх урахування еволюція освіти практично неможлива.

Навчально-виховний процес – це за своїм генезисом адаптаційний процес, тобто той, якого навчають завжди пристосовується під педагогічні вимоги педагога. Адаптаційні труднощі та причини їх подолання визивають напруження та необхідність об'єднання енергії та волі, емоційне стримування, шукання резервів протидії стресам різного рівня, утворення способів їх парціальних і комплексних блокувань – все це грані адаптаційного синдрому.

Адаптаційний процес і навчально-виховний процеси нероздільні, по суті справи – це дві сторони освіти підрастаючих поколінь в будь-якій державі, інакше кажучи він має дуже тривалий процес. Процес активного формування соціальної зрілості здійснюється впродовж навчання. Цей процес полягає у свідомості кожної молодої людини опанувати сукупність соціальних ролей і відрізняється складністю становлення особистісних рис.

Мета роботи. Адаптаційні процеси дуже складні та доводять до зламу попередніх динамічних стереотипів діяльності, формують нові нахили, переконання, знання, навички, вміння, звички, змінюють рівні професійної компетентності і, як підсумковий результат, так і саму особистість. Тому метою статті є визначення теоретичних основ професійної адаптації студентів у вищій школі, необхідних для побудови професійного навчання.

Виклад основного матеріалу. Цілеспрямоване вивчення літератури опрацьовувалися та досліджувалися

досить активно вітчизняними та зарубіжними науковцями та педагогами-теоретиками, серед наукових доробок слід відзначити роботи Ю.К. Бабанського, І.Д. Багаєвої, С.Н. Батракової, В.В. Безлепкина, В.П. Беспалько, П.П. Блонського, А.А. Бодалева, Є.В. Бондаревської, Г.А. Бордовського, Н.В. Бочкіна, Ю.В. Васильєва. У дослідженнях критерієм правильного вибору професії вважається успішність професійної адаптації. Тому видається цікавим провести аналіз професійної адаптації, що є важливою в плані досліджуваної проблеми.

Як відомо, термін «адаптація» є комплексним та складним поняттям, відносно якого у науковій літературі сформована значна кількість варіантів його тлумачення. У найбільш широкому трактуванні «адаптація» (від лат. *Adaptatio* – пристосування, прикладання) входить в категоріальний апарат ряду природних і гуманітарних наук. В науках про людину і суспільство цей термін набуває чітко виражений соціальний, психологічний і педагогічний контексти, оскільки має на увазі процеси і результати пристосування особистості і / або соціальної групи до соціокультурних середовищ через засвоєння цінностей, норм, поведінкових патернів, характерних для цих середовищ, а крім того – і перетворення самих соціокультурних середовищ відповідно до цілей діяльності людини і спільнот [1, с.7].

Адаптація в навчально-професійній діяльності студентів вузу пов'язана з оволодінням методами творчої пізнавальної діяльності, орієнтацією в пізнавальних цінностях, вміннями використання термінальних і інструментальних цінностей не тільки для задоволення духовних потреб особистості, а й вироблення знань, умінь в професійній діяльності.

Щоб виділити особливості адаптації студентів ВНЗ, необхідно проаналізувати ряд концепцій побудови професійного навчання:

1. Концепція придатності. Відповідно до цієї концепції до раціональних відносять будь-який варіант навчання і управління з безлічі можливих, які забезпечують такий показник, як «ефективність» не нижче необхідного рівня.

2. Концепція оптимізації. Використовувати її можна в тому випадку, якщо психолого-педагогічні умови незмінні. Ефективні ті варіанти навчання і управління, які дозволяють досягти максимально позитивних резуль-

татів. Позитивним тут є цілеспрямованість системи. Але існують недоліки – відсутність обліку поточної інформації про зміни, що відбуваються в сфері вищої освіти та у зовнішньому середовищі при реалізації цієї концепції.

3. Концепція адаптації. Надає можливість оперативно реагувати на інформацію, що надходить про зміни в її психологічних, соціальних, педагогічних і фізичних процесах. Перевага цієї концепції для вищих навчальних закладів полягає в зміні керуючих впливів на основі не тільки апріорної, емпіричної, але і поточної інформації з метою збереження і розвитку необхідного стану педагогічного процесу при зміні внутрішніх і зовнішніх умовах. У міру надходження, при дослідженні поточної інформації процеси необхідно видозмінювати в межах допустимих вимог.

Професійна адаптація студентів вузу визначається, перш за все, особливостями юнацького віку:

- активне входження в учбово-професійну діяльність;
- самоствердження в правильності вибору професії; зміни в емоційній сфері, розвиток самосвідомості;
- формування готовності до особистісної та життєвої самореалізації;
- зміна значущих осіб і перебудова взаємин в новому середовищі;
- вибір нових друзів.

Переворот звичного середовища може зробити загострення незадоволеністю результатами навчання, міжособистісними відносинами, втратою звичного статусу в групі, тривогою у виборі майбутньої професії, що призводить до стресів, нервового виснаження, стомлюваності, так званого, адаптаційного синдрому, дезадаптації, і, в кінцевому рахунку, до відрахування з вузу [2, с.20]. Крім того, дезадаптація соціального характеру проявляється в деформації системи внутрішньої регуляції, порушення референтних орієнтацій, серйозному відхиленні в психіці, само-напівзруйнованій поведінці. Все це актуалізує проблему адаптації студентів вузу.

Досліджуючи адаптацію студентів до професійної діяльності, доцільно розглянути їх вікові і особистісні особливості як суб'єктів такої діяльності.

В процесі підготовки студентів до професійної діяльності, відбуваються зміни, які призводять до становлення їх як професіонала. Особистість рухається в просторі і часі професійної праці, завдяки чому отримує назву професійного становлення суб'єкта діяльності. Відзначимо, що професійне становлення суб'єкта являє собою частину онтогенезу людини, що включає період з початку формування професійних намірів до закінчення активної професійної діяльності.

Необхідними внутрішніми умовами адаптації є стратегічні цілі особистості; основні мотиви, спрямовані на подолання труднощів, неминучих в процесі становлення майбутнього фахівця. В першу чергу, ми зацікавлені адекватністю дій, які вживає особистість для досягнення своєї мети. У більшості випадків розчарування осягає тих, хто ставить перед собою нереальні, недосяжні з об'єктивних і суб'єктивних причин мети.

Адаптація визначається не тільки в загальнонауковому, а й системно-міждисциплінарному характері. В процесі адаптації особистості в тій чи іншій мірі всі

науки є регуляторами. Ростунов А.Т. зазначає, що адаптація представляє собою складний процес пристосування студентів до умов і завдань вищих навчальних закладів і реалізується завдяки їх фізичної, психологічної та моральної мобілізації відповідно до нових вимог діяльності [6, с.67]. Дослідження і пошук «еталонних» соціально-педагогічних і психологічних вимог і властивостей професійної адаптації дозволили виявити «похідні» соціально-педагогічної адаптації:

- структуру професійної адаптації складають два пов'язаних фактора: адаптивної потреби і адаптивної ситуації;
- динаміка професійної адаптації послідовна, так як розвиток йде по наростаючій;
- професійна адаптація дозволяє особистості використовувати можливості людської діяльності.

На даний час існують проблеми професійної адаптації, до яких входить відносять усвідомлення необхідних знань, використання своїх професійних навичок, придбання нових професійних навичок та формування необхідних для виконання професійної діяльності якостей особистості.

Теоретичний аналіз показав, що важливими компонентами адаптації є: орієнтація особистості в конкретному соціальному середовищі; правильна постановка цілей; конструювання професійних завдань; координація узгодження оцінок результативної діяльності. Атмосфера навчання і виховання, до якої належать розумові, емоційні і фізичні навантаження, потребує необхідні умови для інтелектуальних можливостей студента, і взагалі до його цілісної особистості, і, перш за все, її соціально-психологічного рівня. Слід зауважити, що кожен студент адаптується по-різному, щоб досягти цього стану, йому необхідно розкрити певний вид поведінки і певні внутрішні умови (розвиненість адаптивних механізмів, певний загальний рівень психічної зрілості тощо). Як результат процесу адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі є адаптованість, яка може досягатися з різною динамікою та мати різний вихідний вид. Професійна адаптація майбутніх фахівців включає рівень уявлень про професії, знання тих вимог, які пред'являє професія, а також умов професійної діяльності, що сприяє професійної адаптації, оптимізує процес освоєння професії до необхідного рівня самостійності.

Характеризуючи професійну адаптацію в спектрі нового соціального статусу, виникає необхідність засвоєння нових соціальних ролей, придбання нових цінностей та осмислення значення традицій професійної діяльності.

Розглянемо докладніше зміст поняття «професійна адаптація» – єдиний реальний процес соціального, професійного, психофізіологічного зростання працівника в трудову діяльність, і де відбувається формування цінностей професійної діяльності, а також пристосування до нових типів колективного ставлення і зміна їх. Професійна адаптація характеризується формуванням індивідуального стилю діяльності і включенням в систему виробничих і соціальних відносин.

В процесі адаптації зазвичай виділяють чотири основні сторони:

1. професійну;
2. психофізіологічну; соціально-психологічну;

3. організаційну [1].

Крім цього можна відзначити такі сторони адаптації як:

1. громадська;
2. матеріальна;
3. житлово-побутова;
4. економічна;
5. культурно-побутова.

Однак, доцільно буде докладніше розглянути найбільш значимі з боку адаптаційного процесу.

Під професійною адаптацією зазвичай розуміють додаткове освоєння професійних знань і навичок, формування професійно необхідних якостей особистості. Найчастіше керівники впевнені, що якщо новий співробітник – професіонал, то він повинен сам розуміти всі свої функції, і займатися його адаптацією не потрібно. Однак бути професіоналом і мати соціальну компетенцію – не одне й те саме. Насправді навіть досвідчений працівник не може відразу знати всі тонкощі нової організації.

Таким чином, процес адаптації студентів вищих навчальних закладів виступає як активна функціонуюча, діалектична єдність протилежних сторін: пристосування індивіда до соціального середовища, зокрема в колективі, а також активної зміни цього середовища, причому обидві сторони не існують один без одного і служать в сукупності вираженням єдиного процесу освоєння людиною навколишнього його адаптаційного середовища. Отже, процес адаптації відбувається в діяльності індивіда як специфічне соціально-психологічний стан особистості. Відомі теоретичні концепції адаптації, що аналізують її з різних сторін, кожна з яких, в залежності від конкретних пізнавальних цілей, мала своє визначення, а також і прояви [4, с.76-78].

Умови життя і діяльності в вузі суттєво відрізняються від колишнього способу життя школярів. У зв'язку з цим необхідна адаптація до даних умов з позицій проведеного аналізу під категорію психологічної адаптації потрапляють практично всі аспекти адаптації студентів в системі вузу, а саме [3]:

- безпосередньо до навчального процесу (навчальна адаптація), яка пов'язана з вимогами навчальних програм ВНЗ і організацією практичних занять;
- до спілкування та спільної діяльності студентів.

Ці особливості визначають специфіку процесу професійної адаптації студентів вузу. Так, на відміну від інших освітніх установ, в вузі вона більшою мірою визначається інституційним імперативом, ніж особистісними можливостями студентів (їх реальним статусом у групі, комунікативними і інтелектуальними здібностями, індивідуальним соціальним досвідом і т. д.), що згодом при переході до самостійної професійної діяльності може ускладнити процес професійної адаптації майбутнього фахівця.

Приділяючи увагу особливостям, які актуалізують проблеми професійної підготовки, дають зразки діяльності в різних ситуаціях, дозволяють генералізувати досвід ситуативної взаємодії, опосередковано впливати на систему міжособистісних відносин.

Висновок. Виходячи з вищевикладеного, необхідно в процесі професійної підготовки студентів приділяти увагу не тільки посадовим обов'язкам, яка представляє інсти-

туційну складову, а й фасилітувати функції по відношенню до розвитку особистості студента в діяльності.

Дані особливості необхідно враховувати в конструюванні педагогічного процесу професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

1. Розглядаючи професійну адаптацію студентів вузу, як вид соціальної адаптації з встановленням оптимальних відносин між особистістю і вимогами до конкретної професійної діяльності являє собою процес професійної адаптації студентів яка визначається як віковими особливостями, так і специфікою професійної підготовки в умовах вищого навчального закладу.

2. Професійна адаптація може бути ускладнена результатами навчання, втратою звичного статусу в групі, тривогою в правильності вибору майбутньої професії, що може привести до різноманітних стресів, нервового виснаження, стомлюваності, а в результаті – до дезадаптації. В системі внутрішньої регуляції проявляється дезадаптація в, порушенні референтних орієнтацій, серйозності відхиленнь у поведінці і само-реалізації особистості.

Таким чином, виявлення труднощів, які виступають перед студентами в вузівській системі навчання, і формування етапів їх подолання дозволять підвищити академічну активність студентів, успішність і якість знань. Все це допоможе студентам уникнути відрахування, зберегти знання отримані в середній школі, і виробити звичку до дисципліни і праці; посилити свій інтелектуальний потенціал.

Література

1. Александров Е.П. Проблемы адаптации студентов к образовательной среде вуза и профессии / Е.П. Александров, М.В. Воронцова // *Современные проблемы науки и образования.* – 2014. – № 5. С.7.
2. Алексеевна Т.В. Психологичні фактори та прояви процесу адаптації студентів до навчання у ВНЗ / Т.В. Алексеевна // *Київський національний Університет ім. П. Шевченка.* – К.: 2004. – 20 с.
3. Гапонова С.А. Особенности адаптации студентов вузов в процессе обучения / С.А. Гапонова // *Психологический журнал.* – 1994. – № 3. – С.9-12.
4. Қазміренко В.П. Програма дослідження психолого-соціальних чинників адаптації молодшої людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії / В.П. Қазміренко // *Практична психологія та соціальна робота.* – 2004. – № 6. – С.76-78.
5. Мирончук Н.М. Особливості адаптації студентів вищих навчальних закладів до змінених умов життєдіяльності / Н.М. Мирончук // *Нові технології навчання: наук.-метод. зб. / Ін-т інновац. технол. і змісту освіти МОН України.* – К.: 2013. – Вип. 79. – С.82-85.
6. Постунов А.П. Формирование профессиональной пригодности / А.П. Постунов. – М.: Высшая школа, 1984. – 176 с.

References

1. Aleksandrov E.P. Problemy adaptatsii studentov k obrazovatel'noy srede vuza i professii / E.P. Aleksandrov, M.V. Vorontsova // *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya.* – 2014. – # 5. S. 7.
2. Alekseevna T.V. Psykholohichni faktory ta proiavy protsesu adaptatsii studentiv do navchannia u VNZ. / T.V. Alekseevna // *Kyivskiy natsionalnyi Universytet im. T. Shevchenka.* – K.: 2004. – 20s.

3. Gaponova S.A. Osobennosti adaptatsii studentov vuzov v protsesse obucheniya / S.A. Gaponova // *Psihologicheskij zhurnal*. – 1994. – # 3. – S. 9-12.

4. Kazmirenko V.P. Prohrama doslidzhennia psykholoho-sotsialnykh chynnivkiv adaptatsii molodoi liudyny do navchannia u VNZ ta maibutnoi profesii / V.P. Kazmirenko // *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. – 2004. – № 6. – S. 76-78.

5. Myronchuk N.M. Osoblyvosti adaptatsii studentiv vysichykh navchalnykh zakladiv do zminenykh umov zhyttiedialnosti / N. M. Myronchuk // *Novi tekhnolohii navchannia: nauk,-metod. zb. / In-t innovats. tekhnol. i zmistu osvity MON Ukrainy*. – K.: 2013. – Vyp. 79. – S. 82-85.

6. Rostunov A.T. Formirovanie professionalnoy prigodnosti / A.T. Rostunov. – M.: *Vysshaya shkola*, 1984. – 176 s.

Valiiova T.B.,

senior lecturer of foreign languages department of
Kharkiv National University of Radio Electronics tvaliyovab@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

THEORETICAL BASIS OF STUDENTS' PROFESSIONAL ADAPTATION IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

This article is devoted to the theoretical basis of students' professional adaptation in higher schools which is necessary for the construction of vocational training. The adaptation problems and the work directions are considered. The peculiarities of students' adaptation are determined and a number of concepts of constructing professional training are analyzed. It is proved that the students' professional adaptation as a type of social adaptation establishes the optimal relationship between the person and the requirements for a particular professional activity.

Key words: *theoretical basis, professional adaptation, professional activity, process of adaptation of students, orientation of the person.*

UDC 37.018.3 (09)

Vorona P.V.,*Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Head of the Chair of Public Administration and Governance of the Institute of Staff Training of the State Employment Service of Ukraine, voron67@ukr.net**Ukraine, Kiev***Vorona L.I.,***Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of pedagogy chair of Lugansk National Pedagogical University named after T. Shevchenko,**Ukraine, Starobelsk*

MANAGING SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL TEAM WITH CONSIDERING THE CREATIVE ACQUISITION OF A. MAKARENKO AND THE MAIN PROVISIONS OF MANAGEMENT

In the article, the authors reveal the peculiarities of the methodology of management of the scientific-pedagogical and pedagogical staff taking into account the creative achievements of A.S. Makarenko and the main provisions of management. The educational features of the manager's influence on the team on the team and the role in this process of their own example and authority of the manager are considered.

The authors consider the main components of the educational function of the manager, the authors point out such as the unity of morality, the unity of words and affairs, internal culture, callous traditions of the collective, etc., which completely overlap with the methodology of educating an outstanding teacher.

Special attention was paid to the organization and holding of pedagogical meetings and meetings.

Key words: *management, functions of manager, pedagogical legacy A.Makarenko, collective management, management influence, disciplinary actions.*

Relevance of research. According to many scholars and practitioners of pedagogical science, psychology, sociology, and public administration, the modern role of manager in the team is increasingly gaining unifying and coordinating roles. He has to rally and lead the team to accomplish important tasks. But for this purpose, the collective must formulate common goals and common desire for their achievement, and these features of the team need to be instilled. Therefore, the essence of the work of a manager often reduces to the educational process of formation of a single and united as a goal so collective traditions of the collective. Therefore, it is often used in management to use the pedagogical heritage of well-known pedagogues of the present day and to eliminate their methods in the educational process of the labor collective.

Analysis of researches. Among such teachers whose experience requires rethinking from the point of view of management, one should name Sofia Rusova, Mykola Guzyka, Anton Makarenko, Vasyi Sukhomlynsky, Alexander Zakharenko, and others who professed universal humane educational parenting ideals. The use of their pedagogical portfolio in management is still ahead and this will be of great benefit. In modern conditions, management is more focused on obtaining economic profit by minimizing cost of production. The unity of the labor collective, avoiding the phenomenon of high turnover of personnel will have no less economic effect. therefore in the science of public administration and administration of the use of pedagogical experience of outstanding teachers will enable to solve important social issues and tasks of the state and will promote the efficiency of each enterprise, regardless of ownership.

The results of this theoretical analysis of this problem. For some reason it is now widely accepted that the pedagogical achievements of a pedagogue-innovator,

Mr. Anton Makarenko, can only be used among closed student groups (boarding schools, correctional colonies), and many skeptics, and on our personal conviction of those who want to work only as a "source of knowledge," believes that the teacher Makarenko acted at a specific time and by specific methods. We believe that the experience of the teacher Makarenko is able to put into practice a truly creative teacher-scientist who is not only a "source of knowledge" or a monotonous his stream, but also a great optimistic educator and motivator who, by his own life example, educates and motivates his pupils, including by his public position and beliefs.

Prominent British politician, the 1908 bronze medalist in the Olympic Games, Mr. William Ward noted in his time: "A moderate teacher teaches. A good teacher explains. Outstanding teacher shows. Great teacher inspires." In this scientific research, we try to make it clear to colleague teachers that the main postulates of the educational heritage of Makarenka are important in today's life and not only for the educational process of the younger generation and students and retrainees, but also formation and upbringing (we were not mistaken – education and formation) pedagogical and scientific-pedagogical teams, which also need to be constantly in search. A team leader should ensure that this process involves the process or the whole team, or at least in the beginning of its part. The head of the scientific and pedagogical team is primarily a manager, that is, he must be a top-notch professional manager. And the manager must perform the following functions: administrative, strategic, expert-consultative, representative, educational, psychotherapeutic, communicative-regulatory, innovative, and disciplinary. Let's dwell on a few of them. The educational function is performed by the manager through his real daily actions. The basis of the component of the educational function of the manager is:

- the principle of unified morality, which means recognition by the manager of the fact that the moral standards to be directed towards people in their daily lives (in particular, in the organization itself) should be applied at absolutely equal levels to both leaders and subordinates;

- unity of the word and business manager;
- use of the fundamental laws of social education of people;
- adaptation of employees to the team;
- culture of internal organizational relations;
- creation and support in the team of positive traditions.

Performing a psychotherapeutic function, the manager creates an atmosphere of psychological comfort in the team, its main elements are:

- a sense of safety of employees;
- lack of employees' troubles for the future;
- an optimistic view of the events taking place in the team;
- desire to keep membership in the organization;
- confidence in support and protection from leadership and colleagues in a difficult situation.

The essence of the communicative and regulatory function of the manager is to regulate and coordinate the individual efforts of the members of the organization with the subsequent transformation and transfer into a single ordered organizational process [5].

There is a certain disadvantage that not all heads of scientific and pedagogical collectives pass proper professional selection and training, have the proper knowledge and professional experience, but using the pedagogical experience of their predecessors by understanding the meaning of self-education and realizing it at all times can achieve success and proper moral and psychological state of the team which is optimistic to achieve the most challenging tasks of the educational process.

The state should create conditions for such activities, including in the issue of special training of managerial educational staff, the normative and financial consolidation of this process. We fully agree with the statement of the prominent German statesman, Chancellor Otto von Bismarck (1815–1898). "The attitude of the state to the teacher is a state policy, which testifies to either the power of the state or its weaknesses. Wars are won by generals, wars will be won by school teachers and parish priests." Indeed, both of these institutes (school and church) in the state are responsible for educating the nation. Perhaps here it is appropriate to mention another statement by Bismarck "Who scrimps on schools, those will build prisons". Today, this phrase of the prominent chancellor is more than ever relevant – because of the extremely low wages, the material condition of secondary and higher educational institutions and their inadequate budgets, many creative and talented young teachers leave them [4]. And the state is just following it ... Japan, after the end of the Second World War, after the defeat in it, invested primarily in education.

An outstanding feature of Makarenko's scientific experience in organizing the educational activities of the team is a great life and professional experience. Working with children of different ages and social sections of society, he also influenced the formation of an individual's already

adult colleagues – teachers, tutors and just technical staff of the institution, under his influence and example, they, too, as he himself was retrained. Why and he himself – it is accepted that in the process of teaching and educational work, the personality of the teacher changes and improves himself. And the more actively and more creative he works, the more effective this process passes. Therefore, today is an extremely relevant postulate concerning the life-long process as learning and education of a creative and active person. And again it is worth remembering the winged statement of Bismarck: "Learn as it should be for you to live forever, but live as if you should die tomorrow" [4].

The book of Mr. A. Makarenka "Methodology of organization of educational process" paid attention to many aspects that are especially relevant for management activities including and educational institutions. For example, we can refer to organization and conducting pedagogical meetings and sessions (meeting of the chair, academic council, meeting of the labor collective, etc.):

- meetings should always be strictly business-like, do not take away unnecessary time of their participants ;

- for the meetings in the beginning they establish clear rules; he teaches to speak in business, briefly, in the appointed time;

- not to restrict the list of speakers in order to hear the opinion of everyone;

- the meeting should be subject to strict discipline, without crying out of place, walking around the room – in this case, the presiding influences the audience. Mr. Makarenko believed that it would be impossible to undermine the authenticity of the penalty, in practically any situation it would be possible to raise it only. "There is nothing shameful if the director declares a reprimand to the teacher. Let the teacher believe that he is not at fault, but once the director declared a reprimand, he must use this reprimand to raise his authority. He must tell his subordinates:

- Yes, I made a mistake. I am punished because I am responsible for my work. I demand this from you" [1, 3].

A renowned project management specialist Stanley I. Portney gives you 10 tips on how to become a better manager. In order to successfully manage, you need to know not only what to do, but how. Your behavior and attitude to people depends on how they will perceive you. In order to win the trust and support of people it is worth listening to the advice of a well-known manager.

1. Be a human "Why?" Get into the essence of issues and events. A deep understanding gives you the opportunity to act adequately, which calls you trust and increases the motivation of the participants ... have understood themselves – share with others.

2. Be a human "May!" See the difficulties as a test and look for ways to overcome them. Be flexible and persistent, show creativity. Be able to bring the matter to the end.

3. Do not rely on thought. Find the opportunity to clarify the facts, assume only in extreme cases. Each assumption contains a risk factor. The less uncertain, the more reliable your plan.

4. Speak what you think; think what you are talking about. Make it clear. Be specific to sound sure that you understand correctly. Tell people what they need to know. Explain how to get better at work and how you can help them ...

5. Try to see other allies, not rivals. Target common tasks, not personal interests. Favorable moral and psychological climate contributes to the collective solution of problems, creative comprehension, the pursuit of a new one. And if you treat others as rivals, then do not be surprised at their isolation and hostility.

6. Treat others. Mention others, especially positive benefits, and not just disadvantages. Everyone deserves some respect. People work with great dedication and purposefulness, if it is someone to appreciate.

7. Present a "general picture". Be able to evaluate the prospect. Imagine how much time it takes to work and how to do it. Share your views with others.

8. Think in detail. Be perfect. If not you, who ...?

9. Encourage good work. Take time to acknowledge the good, high-quality performance of the work so that the performer will hear about it, recognizing its supervisor and colleagues, other project participants.

10. Be the leader and leader. People, as well as with information, organization and systems, also need to work. Share with them your views and intentions, not just understanding the order and expediency [2].

Very interesting experience, which can and should be used in the work of the head – is the formation of a style of behavior in the office of the head:

– restraint, politeness, business tone, all kinds of familiarity is not allowed in the same degree as excessive dryness, officiality or irritation;

– it is desirable that all the work of the supervisor be as open as possible, so that he himself gives an example of the performance of his official duties. His office should be the focus of attention for subordinates, a favorite place for an asset, and not a "camera of punishment". If the manager leaves, he must be replaced on the spot.

Management experience shows that managers of other spheres of social activity with pedagogical knowledge and experience are much more successful in organizing the work of labor collectives.

To educate a person, emphasized the teacher Mr. Makarenko, – it means to form promising ways which he can build on their tomorrow's joy – a real stimulus in human life. The upbringing of prospective paths, especially young people, should not go by itself, from chance to occasion. Mr. Makarenko acted constantly and systematically "system of perspective lines" – today in management, speaking about the prospect of each employee, we are talking about his motivation. Motivation in the pedagogical team is no less important than the teacher, and this is also worth learning from Anton Semenovich [1].

But when it comes to disciplinary action, one should also remember his experience. A rather important circumstance, in his opinion, is "the very tone which the leadership organizes on its disciplinary actions with the team. He must be serious, simple, precise, determined, but at the same time trusting a subordinate, sometimes with a smile, and always must be accompanied by a special attention to the person" [3].

Conclusions. Consequently, having unique experience of working in the collectives of Mr. A.S. Makarenko, taking on the basic principles of management and own pedagogical experience, each head of the pedagogical team from the PEI to the HEI in order to master the skill of management, but under the sole condition – he has to sincerely wish, to strive for it and to feel this need.

Literature

1. Vorona P.V. *Use of pedagogical developments A.S. Makarenko in public administration [Text] / P.V. Raven // Theory and practice of public administration: SB. sciences works. – Kfi.: View of KRI NAPA "Magister", 2008. – Vip. 3 (22). – P. 59-64.*
2. Vorona P.V. *Project Management Technology: A textbook for master's degree preparation for full-time and part-time forms of study in the field of "Project Management" / Crow PE – Poltava: PE "Shevchenko", 2013. – 172 p.*
3. Makarenko A.S. *Pedagogical Compositions: in 8 t./ A.S. Makarenko – M.: Pedagogics, 1983 – 1986.*
4. Otto von Bismarck. *Quotes, aphorisms, statements. Access mode: <http://citaty.info/man/otto-fon-bismark?page=2>.*
5. *Manager functions. Managerhelp Access mode: <http://www.managerhelp.org/hoks-684-1.html>.*

Ворона П.В.,

д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості України, voron67@ukr.net

Україна, м. Київ

Ворона Л.І.,

к.пед.н., доцент кафедри педагогіки Луганського національного педагогічного університету ім.Т. Шевченка,

Україна, м. Старобільськ

УПРАВЛІННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМ КОЛЕКТИВОМ З ВРАХУВАННЯМ ТВОРЧОГО НАДБАННЯ А.С. МАКАРЕНКА ТА ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ МЕНЕДЖМЕНТУ

У статті авторами розкриваються особливості методології управління науково-педагогічним та педагогічним колективом з врахуванням творчого надбання А.С. Макаренка та основних положень менеджменту. Розглядаються виховні особливості впливу менеджера на колектив на колектив та роль у цьому процесі власного прикладу та авторитету керівника.

Автори розглядаючи основні складові виховної функції менеджера, автори виокремлюють такі як єдність моралі, єдність слова і справ, внутрішня культура, позивні традиції колективу тощо які повністю перегукуються з методологією виховання видатного педагога.

Окремо звернено увагу на організацію та проведення педагогічних зібрань та нарад.

Ключові слова: *менеджмент, функції менеджера, педагогічна спадщина А. Макаренка, управління колективом, управлінський вплив, дисциплінарні дії.*

УДК 378:811.161.2(045)

Гришина О.С.,

ст. викладач кафедри іноземних мов з латинською та українською мовами,
ДЗ «Луганський державний медичний університет», olenagrishina72@gmail.com

Україна, м. Рубіжне

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ГРАМОТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО МЕДИЧНОГО ФАХІВЦЯ

Стаття присвячена висвітленню питання значущості формування комунікативної грамотності майбутнього фахівця медичної галузі. Акцентовано увагу на тому, що становлення особистості медичного фахівця неможливе без ґрунтового знання особливостей мовної комунікації; комунікативна грамотність медичного фахівця, формується поступово через концентри протягом усього навчання; засади опанування закономірностей мовної комунікації через систему лінгвістичних і прагмалінгвістичних знань про її структуру закладаються під час вивчення мовних дисциплін, зокрема «Української мови (за професійним спрямуванням)».

Ключові слова: комунікативна грамотність, мовна комунікація, концентри, мовна підготовка фахівця.

Постановка проблеми. Мова як семіотично-інформаційна система, засіб комунікації, пізнання є підґрунтям ефективної професійної діяльності фахівців різних галузей, у тому числі й медичної.

Мовна підготовка медичного фахівця сьогодні, спрямована на формування, окрім мовної та мовленнєвої компетенцій, на формування компетентності комунікативної, що базується на знанні мовних і немовних засобів для висловлення комунікативної інтенції та емпатії; умінні практично виправдано добирати й використовувати мовно-виражальні, мовні й позамовні засоби; здатності контактувати й ситуативно варіювати; набутті досвіду самовідповідальності за власну комунікативну поведінку [9].

Варто зазначити, що чинні програми навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 22 «Охорона здоров'я», серед інших, націлені й на досягнення таких результатів, як «опанування усними та писемними нормами мовленнєвого етикету в професійній діяльності лікаря», «аналіз доцільності використання лексичних, морфологічних, синтаксичних мовних засобів відповідно до комунікативних намірів» [9], тобто формуванню саме комунікативної грамотності майбутнього фахівця медичної галузі.

Роль рівня комунікативної грамотності у підвищенні ефективності здійснення фахової діяльності медичними працівниками **актуалізує** увагу до питання, що розглядається.

Мета роботи – проаналізувати процес формування комунікативної грамотності медичного фахівця та фактори сприяння підвищенню її рівня.

Становлення особистості медичного фахівця неможливе без ґрунтового знання особливостей мовної комунікації, що, у свою чергу, недосяжне без розвитку комунікативної грамотності.

Аналіз сучасних розвідок з питання дослідження свідчить про його актуальність. Нині доволі активно студіюються питання й проблеми теорії та практики мовної комунікації такими дослідниками як Ф.С. Бацевич, О.А. Семенюк, В.Ю. Парашук, Г.Г. Почепцов та іншими.

Комунікативній компетентності та мовленнєвій підготовці фахівців медичної галузі присвячені наукові розвідки І.Р. Гуменної, М.І. Лісового, Т.С. Єжижанської, С. Поплавської. Аналіз останніх досліджень за проблематикою роботи дозволяє стверджувати, що попри зацікавленість багатьох науковців проблемою професійно-комунікативної та мовленнєвої підготовки фахівців медичної галузі, питання комунікативної грамотності залишається актуальним і недостатньо вивченим.

Виклад основного матеріалу. Комунікативна грамотність як «володіння сукупністю знань, умінь і навичок ефективної, успішної комунікативної взаємодії» [4, с.69], є запорукою ефективної, безконфліктної професійної та міжособистісної інтеракції з чітко визначеною комунікативною метою.

Сформована мовна особистість на вербально-семантичному, когнітивному та прагматичному рівнях володіє мовою, має упорядковане, систематизоване уявлення про світ, має можливість набувати знання, здатна комунікувати, здійснювати перехід від оцінювання мовленнєвої діяльності до її осмислення. Така мовна особистість, будучи комунікативно грамотною, ефективно використовує лінгвістичні й прагматичні знання мови, правила комунікативної поведінки тощо.

Комунікативна грамотність медичного фахівця формується поступово через концентри протягом усього навчання, але засади опанування закономірностей мовної комунікації через систему лінгвістичних і прагмалінгвістичних знань про її структуру закладаються під час вивчення мовних дисциплін, зокрема «Української мови (за професійним спрямуванням)».

У медичних закладах вищої освіти України дисципліна «Українська мова (за професійним спрямуванням)» вивчається на першому курсі. Предметом вивчення навчальної дисципліни «є основи сучасного професійного мовлення, медична термінологія, правила укладання фахової документації, культура наукової та професійної української мови, формування навичок і вмінь з актуальних видів професійної мовленнєвої діяльності» [9]. Інтегруючись з іншими дисциплінами фундаментальної, професійної та практичної підготовки, як уже йшлося вище, саме ця мовна дисципліна уможливує

формування в студентів підвалин для подальшого опанування фахової нормативної лексики, закономірностей мовної комунікації й підвищення рівня комунікативної грамотності.

Формуванню комунікативної грамотності медичного фахівця, серед іншого, сприяє усвідомлення (на рівні імперативу) студентами-медиками, як активними комунікантами, закономірності взаємодії мовних і позамовних засобів комунікації. Такому усвідомленню закономірності взаємодії мовних і позамовних засобів комунікації має передувати комплексний аналіз комунікативного процесу в цілому й конкретного комунікативного акту зокрема.

Задля забезпечення вироблення навичок здійснення такого аналізу студент, як свідомий комунікант, передусім, має опанувати низку понять, що передбачені навчальною програмою з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)», а надалі в процесі опанування професією, спиратися на відповідні знання й ефективно застосовувати їх на практиці.

Такими базовими поняттями є: комунікативний процес (його складові, види, сфери, функції); комунікативний акт (як концептуально та структурно організований обмін комунікативною діяльністю); комунікативна мета (як стратегічний результат); комунікативна стратегія (як когнітивний процес, співвідношення мети з мовним вираженням) та комунікативна тактика (як спрямовані на досягнення мети конкретні мовленнєві дії); комунікативна роль (адресата – адресанта відповідно до продукування – рецепції) і комунікативна поведінка.

Крім базових понять аналізу комунікативного процесу та його складників, підвищуючи власну комунікативну грамотність, майбутній фахівець має оволодіти системою знань про особливості функціонування мовних ресурсів у дискурсі; уміти враховувати етноспецифіку мовної комунікації; знатися на характеристиці факторів контакту у вербальній комунікації, регулятивних принципах обміну інформацією в процесі вербальної взаємодії та взаємоприхильності між комунікантами.

Належному опануванню зазначеними поняттями, безперечно, сприятимуть послідовні ступені в навчанні, коли той самий матеріал на кожному наступному етапі викладається й вивчається щораз глибше та в ширшому обсязі, тобто концентри.

Навички кодифікації, втілення інтенції в засоби мови, розуміння й усвідомлення мовного коду, дискурсу й диспозиції, етосу й емпатії тощо та їхньої ролі в комунікації вироблятимуться й удосконалюватимуться через концентри протягом усього навчання в ЗВО. Зазначені концентри окреслюватиме викладач, спираючись на результати аналізу базової мовної підготовленості студентської групи, її потенціал, враховуючи організаційні й технічні можливості, напрями наукових досліджень тощо.

Убачається, що саме структурна єдність і циклічність концентрів сприятиме підвищенню рівня комунікативної грамотності майбутніх фахівців галузі відповідно до інтегративних кінцевих програмних результатів навчання.

Висновок. Таким чином, формування комунікативної грамотності, будучи значущим компонентом у підготовці майбутнього фахівця медичної галузі, уможливають інтегровані з іншими дисциплінами ґрунтовні

знання з мовних дисциплін, зокрема «Української мови (за професійним спрямуванням)»; таке формування є сталим і поступовим процесом, що забезпечуються чітко окресленими концентрами.

Література

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 192 с.
2. Туменна І.Р. Комунікативна компетентність як одна із складових професійної культури майбутніх лікарів / І.Р. Туменна // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Сер.: Педагогіка. Соціальна робота. – 2013. – Вип. 29. – С. 42-45.
3. Туменна І.Р. Особливості підготовки майбутніх лікарів до професійної комунікації / І.Р. Туменна // Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. – 2015. – № 1(48). – С. 100-104.
4. Джунусалієва Т.Д., Ковальська Н.А. Комунікативні девіації в контексті теорії мовної комунікації / Т.Д. Джунусалієва, Н.А. Ковальська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов. – 2011. – Вип. 6. – С. 68-71. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_9_2011_6_18
5. Єжиджанська Л.С. Проблеми формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців / Л.С. Єжиджанська // Наук. записки – 2012. Вип. 3. – С. 23-31.
6. Лісовий М.І. Формування професійного мовлення майбутніх медичних працівників у вищих медичних навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М.І. Лісовий – Вінниця, 2006. – 20 с.
7. Поплавська С.Д. Етика професійної взаємодії медпрацівника і хворого [Електронний ресурс] / С.Д. Поплавська // Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво. – 2013. – № 11. – С. 121-127. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kitonv_2013_11_22
8. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації [Текст]: наук. вид. / Г.Г. Почепцов. – К.: Спілка рекламістів України, 1996. – 175 с. – Б.ц.
9. Тримірна програма навчальної дисципліни підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти «Українська мова (за професійним спрямуванням)» галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальностей: 222 «Медицина», 221 «Стоматологія» та 228 «Педіатрія», К., 2016 р.
10. Семенюк О.А. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О.А. Семенюк, В.Ю. Паращук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.

References

1. Batsevych F.S. Osnovy komunikativnoi lnhvistyky: pidruchnyk / F.S. Batsevych. – K.: Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 2004. – 192 s.
2. Humenna I.R. Komunikativna kompetentnist yak odna iz skladovykh profesiinoi kultury maibutnikh likariv / I.R. Humenna // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho univertsytetu: Ser.: Pedagogika. Sotsialna robota. – 2013. – Vyp. 29. – S. 42-45.
3. Humenna I.R. Osoblyvosti pidhotovky maibutnikh likariv do profesiinoi komunikatsii / I.R. Humenna // Naukovyi visnyk MNU imeni V.O. Sukhomlinskoho. – 2015. – № 1(48). – S. 100-104.
4. Dzhususalieva T.D., Kovalska N.A. Komunikativni deviatcii v konteksti teorii movnoi komunikatsii / T.D. Dzhususalieva, N.A. Kovalska // Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho univertsytetu imeni M.P. Dragomanova. Seria 9: Suchasni tendentsii rozvytku mov. – 2011. – Vyp. 6. – S. 68-71. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_9_2011_6_18

5. Iezhzhanska T.S. *Problemy formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv* / T.S. Iezhzhanska // *Nauk, zapysky* – 2012. Vyp 3. – S. 23–31.

6. Lisovyi M.I. *Formuvannia profesiinoho movlennia maibutnikh medychnykh pratsivnykiv u vyshchykh medychnykh navchalnykh zakladakh* : avtoref. dys. na zdobuttia nauk, stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoy osvity» / M.I. Lisovyi – Vinnytsia, 2006. – 20 s.

7. Poplavska S.D. *Etyka profesiinoy vzaiemodii medpratsivnyka i khvoroho [Elektronnyi resurs]* / S.D. Poplavska // *Kompiuterno-intehrovani tekhnolohii: osvita, nauka, vyrobnytstvo*. - 2013. - № 11. - S. 121-127. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kitonv_2013_11_22

8. Pocheptsov H.H. *Teoriia komunikatsii [Tekst] : nauk, vyd.* / H.H. Pocheptsov. - K. : Spilka reklamistiv Ukrainy, 1996. - 175 s. - B. ts.

9. *Prymima prohrama navchalnoi dystsypliny pidhotovky fakhivtsiv druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity «Ukrainska mova (za profesiinym spriamuvanniam)» hialuzi znan 22 «Okhiorona zdorovia» spetsialnostei: 222 «Medytsyna», 221 «Stomatolohiia» ta 228 «Pediatriia», K., 2016 r.*

10. Semeniuk O.A. *Osnovy teorii movnoi komunikatsii: navch. posib.* / O.A. Semeniuk, V.Yu. Parashchuk. – K.: VTs «Akademiia», 2010. – 240 s.

Hryshyna O.S.,

Senior lecturer of the Foreign, Latin and Ukrainian Languages Department,
SE "Luhansk State Medical University", olenagrishina72@gmail.com

Ukraine, Rubizhne

FORMING OF THE COMMUNICATIVE LITERACY OF THE FUTURE MEDICAL PROFESSIONAL

The article is devoted to the issue of the significance of the formation of communicative literacy of a future professional in the medical sector. The emphasis is placed on the fact that the formation of the personality of a medical professional is impossible without a thorough knowledge of the peculiarities of linguistic communication; communicative literacy of the medical professional is formed gradually through contents during training; the basics of mastering the laws of language communication through the system of linguistic and pragmalinguistic knowledge about its structure lay in the study of language disciplines, in particular, "Ukrainian language (for professional purpose)".

Key words: *communicative literacy, linguistic communication, contents, language training of a professional.*

УДК 378.147:811.112.2'342(045)

Гутник В.М.,

к.пед.н., ст. викладач кафедри німецької філології та перекладу і прикладної лінгвістики
Київського національного лінгвістичного університету, abcdefg27@ukr.net

Україна, м. Київ

ПРОБЛЕМА ФОНЕТИЧНИХ ЗНАТЬ ТА ШЛЯХІВ ЇХ НАДАННЯ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті досліджено проблему фонетичних знань, визначається їх місце і роль у процесі формування фонетичної компетентності. Визначено поняття фонетичної компетентності та особливостей її формування. Представлено різні тлумачення фонетичних знань, детально розкрито поняття "введених знань". Обґрунтовано необхідність виокремлення у процесі навчання та вивчення німецької мови педагогічної фонетики. Описано особливості педагогічної фонетики у порівнянні з лінгвістичною. Запропоновано шляхи надання фонетичних знань, розкрито їх переваги та недоліки. Зосереджено увагу на доцільності застосування моделі С1–А–С2 у процесі формування фонетичної компетентності у комунікативному вступному корективному курсі. Доведено ефективність надання фонетичних знань у мови формування студентами фонетичних правил самостійно.

Ключові слова: фонетичні знання, введені знання, фонетична усвідомленість, фонетична компетентність, вступний фонетичний курс, педагогічна фонетика.

Постановка проблеми. Інтеграція України до загальноосвітнього європейського простору зумовлює потребу і одночасно необхідність у підготовці висококваліфікованих фахівців, які володіли б іноземними мовами (ІМ) на професійному рівні. У цьому контексті безперечно важливим є забезпечення якості освіти майбутніх вчителів ІМ, які мають бути здатними до іншомовного міжкультурного діалогу та до навчання інших такого діалогу, демонструючи при цьому не тільки досконале володіння мови, а й бездоганне фонетичне оформлення свого висловлювання. Коректне фонетичне звучання є безперечно показовим як у професійній сфері, так і у спілкуванні з носіями мови і залежить від рівня сформованості **фонетичної компетентності** (ФК), основи якої закладаються на початковому етапі навчання та вивчення ІМ у педагогічних закладах вищої освіти (ЗВО).

Ми розглядаємо ФК як комплексне поняття, а саме як здатність до коректного артикуляційного та інтонаційного оформлення висловлювання і розуміння інших, що базується на відповідних **навичках, знаннях** та загальній фонетичній **усвідомленості**. Таким чином, успішність формування ФК залежить від рівня сформованості фонетичних навичок, від обсягу отриманих знань про фонетичну систему мови та динамічної взаємодії цих складових на основі загальної фонетичної усвідомленості.

Мета роботи полягає у визначенні поняття «фонетичних знань», їх обсягу, необхідного для формування основ ФК на початковому етапі навчання та вивчення ІМ, а також ефективних шляхів їх надання майбутнім вчителям.

Виклад основного матеріалу. Проблема **фонетичних знань** досліджувалась різними авторами. В.А. Бухбіндер тлумачив значення цього терміну як відображення існуючих в ІМ звукових явищ різних рівнів – звуку/фонемі, слова і речення, співвідношень між графемою та фонемою, а також транскрипційних позначень, які однозначно характеризують звукові явища [13, С.150].

Н.Ф. Бориско вважає, що фонетичні знання поєднують у собі знання про фонетичну сторону мовлення (фонемі

та їх артикуляційно-акустичні характеристики, основні модифікації звуків у потоці мовлення, фонетичну організацію слів (складу, словесного наголосу), інтонацію та її основні компоненти (мелодіку, ритм, паузацію, наголос, темп, гучність і тембр); а також транскрипцію й інші графічні символи для відображення особливостей звучання [2, С.3-4].

А.О. Хомутова під фонетичними знаннями розуміє відображення в існуючих в ІМ звукових явищах різних рівнів – звуку / фонемі, слова і речення, співвідношень між графемою та фонемою, а також транскрипційних позначень, які однозначно характеризують ці звукові явища. Авторка виокремлює фонетичні знання згідно компетентностей, що формуються протягом навчання у ЗВО, розглядає фонетичний аспект лінгвістичної, соціолінгвістичної, дискурсивної, стратегічної, соціокультурної та соціальної компетентностей [14, 73].

Виходячи з необхідності чітко розуміти, що слід віднести до фонетичних знань, ми поділяємо думку Н.Ф. Бориско, оскільки вважаємо таке трактування поняття максимально чітким і одночасно об'ємним; таким що охоплює всі особливості фонетичного аспекту.

Ґрунтуючись на визначенні фонетичних знань слід зауважити, що весь їх обсяг розподіляється на три частини:

- протягом першого року навчання студенти мають засвоїти основи артикуляції та інтонаційного оформлення усного висловлювання;

- на другому та третьому роках навчання відбувається удосконалення ФК з урахуванням різних комунікативно-фонетичних стилів та регіональної варіативності ІМ [15, с.25].

Спираючись на багаторічний досвід викладання ІМ, ми стверджуємо, що роботу над фонетичним аспектом мовлення слід продовжувати протягом усіх років навчання, що дасть змогу, з одного боку, забезпечити інтегроване викладання ІМ на всіх рівнях (не залишаючи поза увагою роботу над фонетичним аспектом мовлення), та рівномірно розподілити навчальний фонетичний матеріал, щоб запобігти «фонетичному перенасиченню» на почат-

ковому ступені та деавтоматизації фонетичних навичок на старших курсах.

Є очевидним, що більшість посібників зі вступного фонетичного курсу / вступного корективного курсу (ВКК) та підручників з практичної фонетики перенасичена теоретичними знаннями з фонетики, а саме такими, які не є необхідними для процесу комунікації на початковому етапі навчання та вивчення ІМ. Зважаючи на бажання викладачів пояснити увесь фонетичний матеріал, який містять підручники, ми мусимо визнати, що практичні заняття з ІМ, як правило, перенасичені матеріалом, який не є комунікативно доцільним.

В.О. Артьомов вважав, що фонетичний матеріал, який пропонується для опрацювання на заняттях з ІМ, містить складові, необхідні для усіх випадків спілкування. Така інформація є надлишковою, до того ж її опрацювання потребує додаткових затрат часу, тоді як кількість годин для проведення ВКК є обмеженою (в середньому становить 80 годин), до того ж з кожним роком зменшується.

В.О. Артьомов звертав увагу на необхідність створення **іншомовної мікрофонетики** [1, с.242]. Він вважав за доцільне відібрати фонетичний матеріал як за обсягом, так і за ступенем відповідності його навчальним потребам з метою створення іншомовної мікрофонетики, яка була б одночасно необхідною і достатньою для навчального процесу. Ми цілком і повністю поділяємо думку В.О. Артьомова про необхідність відбору фонетичного матеріалу для вивчення на початковому ступені мовного ЗВО, проте вважаємо, що більш влучним терміном для її визначення є **педагогічна фонетика** або **фонетика учня** [3, с.111; 12, с.193]. На нашу думку вона формується під впливом лінгвістичної фонетики шляхом відбору навчального фонетичного матеріалу за принципами комунікативної доцільності, відповідності потребам спілкування, урахування вимовного стилю, нормативності та типових помилок студентів і є діаметральною протилежністю по відношенню до **лінгвістичної фонетики**. Згідно з Н.Ф. Бориско [3, с.111; 12, с.193] педагогічна фонетика характеризується низкою особливостей, які відрізняють її від лінгвістичної, що переважає на практичних заняттях з ІМ. У педагогічній фонетиці, зокрема, враховується вплив рідної мови, що визначає її як *контрастивну*. Педагогічна фонетика дає змогу *наочно* демонструвати всі фонетичні явища безпосередньо у процесі спілкування. Навчальний матеріал відбирається за критеріями *нормативності, відповідності потребам спілкування*. Оскільки педагогічна фонетика враховує критерії *складності матеріалу, придатності* його для запам'ятовування, *вживаності, залежності від сфери його використання* (в продукції чи перцепції), вона вважається детальною за характером викладення фонетичного матеріалу. Лінгвістична фонетика на відміну від педагогічної відзначається монолінгвальним характером, абстрактністю, стилістю. У лінгвістичній фонетиці не враховуються особливості ні самих фонетичних явищ, ні особливості їх засвоєння чи вживання. Досвід викладання переконує в тому, що призначення педагогічної фонетики полягає у її використанні на практичному занятті, на відміну від лінгвістичної чи інших фонетик, які є основою для

фонових знань. Таким чином, всі знання про звукову сторону мовлення, які студенти отримують на аудиторному занятті, ми визначаємо як **загальні фонетичні знання** (див. табл. 1).

Таблиця 1

Види фонетичних знань	
ФОНЕТИЧНІ ЗНАННЯ	
ЗАГАЛЬНІ ФОНЕТИЧНІ	ПРОФЕСІЙНО СПРЯМОВАНІ
введені	надані

Не менш важливим є питання про шляхи надання фонетичних знань. Стосовно способу їх подання В.А. Бухбіндер [13, с.157] зауважує, що викладач повинен завжди брати до уваги контекст і ситуацію, в яких мовленнєві засоби, враховуючи їх фонетичну реалізацію, проявляють свою комунікативну функцію. Він вважає, що на початковому ступені вивчення ІМ фонетичні явища сприймаються недиференційовано, лише як елемент висловлювання. Розуміння та усвідомлення стосується спочатку всіх трьох рівнів: звукового, словесного та фразового. Для детального опрацювання такту, слова чи звуку слід виокремити ці одиниці з мовленнєвого потоку, що, сприяє концентрації уваги на потрібному фонетичному компоненті мовного явища [13, с.156]. Зрештою викладач може вдатися до пояснення фонетичних явищ, теоретично обґрунтувати їх.

Вважаємо, що у такому випадку доцільно говорити про **введені знання** (термін О.І. Вовк, *inferential knowledge*). О.І. Вовк вважає, що ці знання виводяться на основі навчального матеріалу, який студенти мають в якості вихідного, тобто студенти спираються насамперед на наявні мовні знання [4, с.70]. Ми погоджуємось з О.І. Вовк також у тому, що студенти в цьому процесі можуть і повинні використовувати, а мають також навчитись застосовувати свої когнітивні можливості – це позитивно впливатиме на якість введених знань.

Найціннішою для нашого дослідження є думка У. Хойсермана та Х.Е. Піфо про те, що самостійно введені правила студенти вважають своїм *власним продуктом* [16, с.196-197]. Це концентрує їх увагу на правилі – увага стимулює інтерес (згідно гіпотези Р. Шмідта) [17], зростає пізнавальна активність, підвищується рівень мотивації й забезпечує достатній рівень автономії студента, зокрема відповідальності за свої «автономні» дії:

Викладач має формувати у студентів «знаннєвий простір» [4, с.70], не слід озброювати їх декларативними знаннями – доцільно готувати їх до активного виведення знань, до самостійних висновків, стимулюючи пізнавальну активність, використовуючи процедурні знання, які мають інструктивний характер.

При такому підході новий навчальний матеріал вводиться у текстах-полілогах; це ґрунтується на твердженні Л.С. Виготського про сприйняття цілого, яке є первинним стосовно сприйняття частин [5, с.252]. Згідно нейрофізіологічних досліджень розумова діяльність людини ефективніша при операціях із системно організованою інформацією, оскільки мозок людини мислить мовою цілісно сприйнятих об'єктів, а не їх елементів [9, с.88].

Така позиція стосовно способу та послідовності опрацювання фонетичного матеріалу повністю відповідає сутності циклічно-концентричної моделі Дж.С. Хепворт

C1–A–C2, або «ціле 1 – компоненти – ціле 2», яка, на нашу думку, сприяє успішному формуванню ФК. Не дивлячись на те, що вона була призначена для оволодіння мовою у мовному середовищі, модель спонукала інших науковців застосовувати її для створення штучного мовного середовища, яке б максимально відтворювало природне і сприяло б оволодінню мовою у процесі комунікації. Л.С.Виготський підкреслював, що основними логічними формами, у яких реалізується думка, прийнято вважати аналітичну та синтетичну розумову діяльність. Це такі форми, які спочатку розкладають світ, що сприймається, на окремі елементи, а потім будують із цих елементів нові утворення, котрі допомагають краще розібратись в тому, що тебе оточує. Л.С. Виготський стверджує, що аналітичну роботу полегшує така організація матеріалу, за якої ознака, що виокремлюється, зустрічається в найрізноманітніших комбінаціях. Синтетичну роботу складання ознак полегшує така організація матеріалу, за якої елементи, що зв'язуються, знаходяться у зрозумілому, чіткому, очищеному від усього стороннього зв'язку [5, с.137].

Г.О. Китайгородська представляє такий процес схематично: «мовлення 1 – мова – мовлення 2», або ж «синтез 1 – аналіз – узагальнення (синтез 2)» [8, с.53]. На думку Н.О. Красовської, ця модель відображає послідовність формування ФК як складника іншомовної комунікативної компетентності (ІКК) у напрямі від мовлення (пред'явлення нового матеріалу на рівні тексту) до мови (аналіз накопиченого мовленнєвого матеріалу та самостійне, проте кероване викладачем оволодіння системою мови) і до мовлення (власне мовленнєва діяльність). Вона також підкреслює, що завдяки цій моделі робота над вимовою розпочинається в умовах, за яких фонетичні навички функціонують у реальному спілкуванні [8, с.58].

Виокремлення в моделі трьох фаз Г.О. Китайгородська вважає умовним, оскільки перехід від однієї фази до наступної відбувається не лінійно, а якби за спіраллю, циклічно [8, с.53]. Таким чином, однозначно можна виокремити лише синтез 1 (C1), який відбувається при пред'явленні мовленнєвого матеріалу. Фази диференціації мовного матеріалу (A) та його інтеграції на рівні мовленнєвої діяльності (C2) є взаємопов'язаними: кожна з них може містити елементи як синтезу, так і аналізу. Під час аналізу мовленнєві блоки розкладаються на одиниці більш низького рівня (слова, звуки та звукосполучення), на основі яких продовжується опрацювання фонетичних явищ, здійснюється аналіз та відбувається усвідомлення фонетичних правил. У цій фазі фонетичні одиниці виокремлюються із мовленнєвого потоку, опрацьовуються ізольовано. Н.О. Красовська зазначає, що завдяки аналізу відбувається осмислення накопиченого досвіду вживання конкретного фонетичного явища. Вже відпрацьований та усвідомлений на рівні аналізу мовленнєвий матеріал включається в мовлення і вживається на більш високому рівні – в усній творчій продукції [10, с.59].

Завдяки застосуванню цієї моделі фонетичні знання (фонетичні правила) можуть виводитись студентами самостійно, що сприяє формуванню навчальної автономії студента вже на початковому етапі оволодіння ІМ.

Виведеним ми протиставляємо **надані** знання, тобто фонетичні правила, представлені студентам для засвоєння

у готовому вигляді. Такий підхід до набуття знань вважається традиційним і звичним. Проте опрацювання правил у готовому вигляді потребує додаткової уваги, активної участі пам'яті, для окремих студентів додаткового повторення чи заучування.

Засвоєння фонетичних знань як компоненту ФК і разом з тим формування самої ФК на основі самостійно виведених правил ми вважаємо більш ефективним, оскільки такий процес спонукає студентів до мислення, аналізу, пізнання закономірностей та зв'язків, які лежать в основі правил – тим самим сприяє формуванню навчальної автономії. Беручи участь у виведенні правила, студент вважає його елементом своєї творчості, своїм власним продуктом. Виведені правила не потребують заучування чи повторення, оскільки вони ґрунтуються на повному розумінні матеріалу, закладеного у правилі. Проте завадою на цьому шляху зазвичай стає *стереотипне мислення*. Відсутність у ЗСО будь-яких предметів, які б розвивали у майбутніх студентів творче мислення, а всупереч цьому привчання школярів до тестування з усіх дисциплін сприяє закріпленню у мозку шаблонів, стереотипів, звичок, що, на думку Т.І. Левченко спричинює процес гальмування творчості, яка передбачає дії за незвичною схемою [12, с.153]. Т.І. Левченко вважає, що суб'єкт може відкидати нову інформацію, яка не узгоджується з тією, що зберігається в його пам'яті, не відповідає набору його особистих стереотипів. Нові ідеї, підходи породжують протидію, їх перспективність треба зрозуміти і сприйняти. Це важка робота, що потребує інтелектуальних зусиль, яких можна не робити, коли дієш за загальноприйнятими стереотипами. Щоб розв'язати проблему, люди за своєю природою схильні докладати мінімум зусиль [12, с.154]. Стереотипне мислення має прагматичну користь, воно не веде до переваження розуму, на нашу думку, це своєрідна захисна реакція організму. Людина прагне оволодіти стереотипами, щоб не змінювати звичний вид діяльності на інший. Часто людина надає перевагу знайомому, звичному, порівняно з незнайомим. Ми поділяємо думку Т.І. Левченко стосовно того, що стереотипи блокують творчість людини. До них слід віднести стереотипні техніки для розв'язання проблем та набори готових рішень і відповідей. Такі блоки називають емоційними, вони породжують «лінощі мислення» (термін Левченко Т.І.). Коли суб'єкт працює над чимось новим, він ризикує бути незрозумілим, зазнати поразки, з цієї причини нове загрожує існуючому стану речей і спричинює опір [12, с.158-159].

Вивчення психолінгвістичних і дидактичних особливостей формування ФК та визначення вимог до сучасного ВКК спонукали нас укласти такий курс і провести експериментальне навчання за розробленою методикою. Метою цього навчання була перевірка ефективності **двох варіантів** методики формування ФК у майбутніх учителів німецької мови у комунікативному ВКК.

Експериментальне навчання проводилось у двох ЗВО України – Львівському національному університеті імені І. Франка та Ніжинському державному університеті імені М. Гоголя. Дві із чотирьох експериментальних груп навчалась за одним із варіантів розробленої нами методики: ЕГ1 та ЕГ2 за першим варіантом, *опрацьовуючи фонетичні правила у готовому вигляді*, виконуючи перед поданням

правила та після цього необхідні серії вправ; ЕГ3 та ЕГ4 за другим варіантом, *формулюючи фонетичні правила самостійно* після серії підготовчих вправ, застосовуючи виведені правила у відповідних вправах.

Таким чином, у двох варіантах методики порівнювався спосіб надання та засвоєння фонетичних знань, де другий варіант, на нашу думку, є більш ефективним, оскільки суттєво впливає на мотиваційну складову і сприяє формуванню навчальної автономії – однієї із вимог до сучасного ВКК [6].

Беручи за основу другий варіант методики формування ФК, де фонетичні знання (правила) виводяться самостійно, ми пропонуємо фонетичні правила у вигляді текстів з пропусками (Das kann ich selbst! Meine phonetische Regel), які студенти мають заповнити після виконання серії підготовчих вправ. Вправи, які виконуються після виведення правила, спрямовані на застосування виведених знань у різних видах мовленнєвої діяльності. Виконання таких вправ сприяє формуванню у майбутніх учителів німецької мови навчальної автономії – вчить студента навчатись, а також професійного компоненту ІКК – вчить навчати інших, знайомити майбутніх учнів зі способами здобуття знань.

Після завершення експериментального навчання нами проведено опитування студентів, які брали в ньому участь. Встановлено, що більшість студентів схвалила обидва варіанти методики, проте значна частина учасників експерименту демонструє стереотипний підхід – надає перевагу традиційній організації та проведенню аудиторних занять з ІМ, тобто демонструє психологічну неготовність до змін та роботи за іншими методиками.

Оскільки метою нашого дослідження є формування ФК у майбутніх учителів німецької мови, зупинимось також на професійній складовій ФЗ (див. табл. 1). Професійно-орієнтовані фонетичні знання, які студент отримує уже у ході ВКК, сприяють ранній професіоналізації. Якщо у пересічного користувача ІМ отримання фонетичних знань лише удосконалює його володіння фонетичним аспектом мовлення, майбутньому вчителю німецької мови такі знання мають допомагати у його професійній діяльності: навчати правильної вимови інших. Основою для формування професійно-орієнтованої комунікативної компетентності є фонетичні знання, які студент здобуває на заняттях з ІМ, спостерігаючи за методикою організації та проведення занять, виконуючи професійно-орієнтовані вправи. При укладанні підсистеми вправ для комунікативного ВКК не слід залишати поза увагою професійно-орієнтовані вправи та завдання.

Висновки. Дослідження особливостей процесу формування ФК на початковому ступені навчання та вивчення німецької мови дали нам змогу детально проаналізувати фонетичні знання як складника цієї компетентності, визначити їх види, виокремити *виведені знання* та запропонувати індуктивний шлях засвоєння фонетичного матеріалу. Проведене нами експериментальне навчання дозволяє вважати методику надання фонетичних знань на основі самостійно виведених фонетичних правил більш ефективною, оскільки вона сприяє формуванню професійного компоненту ФК як складової ІКК й навчальної автономії студентів.

Грунтуючись на проведених дослідженнях, нами було розроблено методичні рекомендації щодо формування ФК у майбутніх учителів німецької мови у комунікативному ВКК та впровадження розробленої методики у навчальний процес [7]. Особливу увагу приділено поясненню мети, характеру, способу організації та проведення комунікативного ВКК, його змісту та спрямованості. Викладені методичні рекомендації дають змогу розробляти нові комплекси вправ для формування ФК на початковому ступені навчання та вивчення ІМ.

Наші подальші творчі доробки у царині дослідження фонетичного аспекту мовлення буде викладено у наступних публікаціях.

Література

1. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам. – М.: Просвещение, 1969. – 276 с.
2. Бориско Н.Ф. Методика формування іншомовної фонетичної компетенції / Н.Ф. Бориско // *Іноземні мови*: – № 3 (67). – К.: Ленвіт, 2011. – С.3 – 14.
3. Бориско Н.Ф. Особливості формування фонетичної компетенції в умовах інтегрованого навчання ІМ у мовному ВНЗ / Н.Ф. Бориско // *Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції: Курс лекцій: [навч.-метод. посібник для студ. мовних спец. осв.-кваліф. рівня «магістр»]* / О.Б. Бігич, Н.Ф. Бориско, Т.Е. Борецька та ін. / за ред. С.Ю. Ніколаєвої – К.: Ленвіт, 2011. – С.107 – 140.
4. Вовк О.І. Формування англомовної граматичної компетенції у майбутніх учителів в умовах інтенсивного навчання: спец. 13.00.02 / Олена Іванівна Вовк, – К., 2008. – 344 с.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991. – 479 с.
6. Гутник В.М. Характеристика та аналіз фонетичних курсів / В.М. Гутник // *Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць*. – Вип. ХLVI / За заг. ред. проф. В.І. Сипченка. – Слов'янськ: СДПУ, 2009. – С.41-52
7. Гутник В. Навчальний посібник з вступного корективного курсу: характеристика та особливості / В.М. Гутник // *Матеріали ХVІІІ міжнародної науково-практичної конференції Асоціації українських германістів «Роль німецької мови у трансфері освіти, науки та культури в Україні» (28-29 жовтня 2011 р.)* / Відп. за випуск Твоздяк О.М., Синьо В.В. – Ужгород: ФОП Бреза А.Е., 2011. – С.61-62.
8. Қитайгородская Т.А. Методические основы интенсивного обучения иностранным языкам. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 168 с.
9. Конорски Ю. Интегративная деятельность мозга / Под ред. и с предисл. П.К. Анохина. – М.: Мир, 1980. – 421 с.
10. Красовская Н.А. Обучение фонетическому аспекту общения на начальной ступени интенсивного курса немецкого языка в языковом ВУЗе: дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Наталья Александровна Красовская. – К., 1991. – 241 с.
11. Левченко П.І. Мотивація суб'єкта в різних видах діяльності. Монографія / П'єтяна Левченко. – Вінниця: Нова книга, 2011. – 448 с.
12. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / О.Б. Бігич, Н.Ф. Бориско, Т.Е. Борецька та ін. / за загальн. ред. С.Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2013. – 590 с.
13. Основы методики преподавания иностранных языков = *Methodik des Fremdsprachenunterrichts*: [Учеб. для ин-тов и фах. иностр. яз. / И.М. Берман, В.А. Бухбиндер, В.М. Плахотник];

под. ред. В.А. Бухбиндера, В. Штраусса. – Киев; Легиониз: Вища школа, 1986. – 335 с.

14. Хомутова А.А. Фонетическая компетенция: структура и содержание / А.А. Хомутова // Вестник Южно-Уральского государственного университета: Серия «Лингвистика». – Том 2, № 2. – 2013. – С.71–76.

15. Borisko N., Gutnik W., Kfimentjewa M. u.a. Curriculum für den sprachpraktischen Deutschunterricht an pädagogischen Fakultäten der Universitäten und pädagogischen Hochschulen. – К.: Lenvit, 2004. – 256 S.

16. Häussermann U., Piepho H.-E. Aufgaben-Handbuch. Deutsch als Fremdsprache. Abriß einer Aufgaben- und Übungstypologie. – München: Judicium, 1996. – 522 S.

17. Schmidt R. Consciousness and foreign language learning: a tutorial on the role of attention and awareness in learning / R. Schmidt // Attention and Awareness in foreign language learning. – University of Hawai'i at Manoa: Second Language Teaching and Curriculum Center, 1995. – P. 1 – 64.

References

1. Artemov V.A. Psihologiya obucheniya inostrannym yazyikom. – M.: Prosveschenie, 1969. – 276 s.

2. Borysko N.F. Metodyka formuvannya inshomovnoyi fonetychnoyi kompetentsiyi / N.F. Borysko // Inozemni movy: – # 3 (67). – К.: Lenvit, 2011. – С. 3 – 14.

3. Borysko N.F. Osoblyvosti formuvannya fonetychnoyi kompetentsiyi v umovakh intehrovanoho navchannya IM u movnomu VNZ / N.F. Borysko // Metodyka formuvannya mizhkulturnoyi inshomovnoyi komunikatyvnoyi kompetentsiyi: Kurs lektsiy: [navch.-metod. posibnyk dlya stud. movnykh spets. osv.- kvalif. rivnya «mahistri»] / O.B. Bilych, N.F. Borysko, H.E. Borets'ka ta in. / za red. S. Yu. Nikolayevoyi – К.: Lenvit, 2011. – С. 107 – 140.

4. Vovk O.I. Formuvannya anhlomovnoyi hramatychnoyi kompetentsiyi u maybutnikh uchyteliv v umovakh intensyvnoho navchannya: spets. 13.00.02 / Olena Ivanivna Vovk. – К., 2008. – 344 с.

5. Vyigotskiy L.S. Pedagogicheskaya psihologiya. – M.: Pedagogika, 1991. – 479 s.

6. Hutnyk V.M. Kharakterystyka ta analiz fonetychnykh kursiv / V.M. Hutnyk // Humanizatsiya navchal'no-vykhovnoho protsesu: Zbirnyk naukovykh prats'. – Vyp. XLVI / Za zah. red. prof. V.I. Sypchenka. – Slov'yans'ki: SDPU, 2009. – С. 41-52

7. Hutnyk V. Navchal'nyy posibnyk z vstupnoho korektyvnoho kursu: kharakterystyka ta osoblyvosti / V. Hutnyk // Materialy

XVIII mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi Asotsiatsiyi ukrayins'kykh hermanistiv «Rol nimets'koyi movy u transferi osvity, nauky ta kul'tury v Ukraini» (28-29 zhovtnya 2011 r.) / Vidp. za vypusk Hvozdyak O.M., Syn'o V.V. – Uzhhorod: FOP Breza A.E., 2011. – С. 61-62.

8. Kitaygorodskaya G.A. Metodicheskie osnovy intensivnogo obucheniya inostrannym yazyikom. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1986. – 168 s.

9. Konorskiy Yu. Integrativnaya deyatel'nost' mozga / Pod red. is predisl. P.K. Anohina. – M.: Mir, 1980. – 421 s.

10. Krasovskaya N.A. Obuchenie foneticheskomu aspektu obscheniya na nachal'noy stupeni intensivnogo kursa nemetskogo yazyika v yazyikovom VUZe: diss. ... kand. ped. nauk: 13.00.02 / Natalya Aleksandrovna Krasovskaya. – К., 1991. – 241 s.

11. Levchenko T.I. Motyvatsiya sub'yekta v riznykh vydakhi diyal'nosti. Monohrafiya / Tetyana Levchenko. – Vinnytsya: Nova knyha, 2011. – 448 s.

12. Metodyka navchannya inozemnykh mov i kul'tur: teoriya i praktyka: pidruchnyk dlya stud. klasychnykh, pedahohichnykh i linhvistychnykh universitetiv / O.B. Bilych, N.F. Borysko, H.E. Borets'ka ta in. / za zahal'n. red. S.Yu. Nikolayevoyi. – К.: Lenvit, 2013. – 590 s.

13. Osnovy metodiki prepodavaniya inostrannykh yazyikov = Methodik des Fremdsprachenunterrichts: [Ucheb. dlya in-tov i fak. inostr. yaz. / I.M. Berman, V.A. Buhbinder, V.M. Plahotnik]; pod. red. V.A. Buhbindera, V.S. Htraussa. – Kiev; Leyptsig: Vischa shkola, 1986. – 335 s.

14. Homutova A.A. Foneticheskaya kompetentsiya: struktura i sodzhanie / A.A. Homutova // Vestnik Yuzno-Uralskogo gosudarstvennogo universiteta: Seriya «Lingvistika». – Tom 2, № 2. – 2013. – С. 71–76.

15. Borisko N., Gutnik W., Kfimentjewa M. u.a. Curriculum für den sprachpraktischen Deutschunterricht an pädagogischen Fakultäten der Universitäten und pädagogischen Hochschulen. – Hochschulen. – К.: Lenvit, 2004. – 256 S.

16. Häussermann U., Piepho H.-E. Aufgaben-Handbuch. Deutsch als Fremdsprache. Abriß einer Aufgaben- und Übungstypologie. – München: Judicium, 1996. – 522 S.

17. Schmidt R. Consciousness and foreign language learning: a tutorial on the role of attention and awareness in learning / R. Schmidt // Attention and Awareness in foreign language learning. – University of Hawai'i at Manoa: Second Language Teaching and Curriculum Center, 1995. – P. 1 – 64.

Gutnyk W.M.,

Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D.), senior lecturer, Department of German philology, translation studies and applied linguistics of Kyiv National Linguistic University, abcdefg27@ukr.net

Ukraina, Kyiv

ISSUE OF PHONETIC KNOWLEDGE AND WAYS OF ITS PROVISION IN GERMAN LANGUAGE TEACHER TRAINING PROCESS

The article investigates the problem of phonetic knowledge, determining its place and role in the process of phonetic competence formation. The notion of phonetic competence as well as its formation peculiarities are explored. The diverse interpretations of phonetic knowledge are presented alongside the detailed description of the notion of deduced knowledge. The necessity of a special focus on pedagogical phonetics at the initial stage of German language teaching and studying is explained. The distinctive features of pedagogical and linguistic phonetics are highlighted. The ways of providing phonetic knowledge are suggested, their advantages and disadvantages being painstakingly clarified. The relevance of the model C1–A–C2 used in the process of phonetic competence formation within the communicative introductory corrective course is equally established. The efficiency of phonetic knowledge acquisition by means of an individual formulation of phonetic rules is proved.

Key words: general phonetic knowledge, vocationally oriented phonetic knowledge, deduced knowledge, provided knowledge, phonetic competence, introductory phonetics course, pedagogical phonetics.

UDC 378

Demchenko D.I.,

*Ph.D. in Pedagogy, Assistant Professor of Foreign language department №2
Yaroslav Mudryi National Law University, dena.demchenko@gmail.com*

Ukraine, Kharkiv

MOTIVATION IN THE PROSESS OF TRAINING FUTURE LAWYERS FOREIGN LANGUAGE

Growing motivation level is happening together with general change of the character of usage of foreign language in educational establishments in general, which leads to value-motivating view on the profession of lawyer, on its place in it, on the position of foreign language and possibilities of its usage during fulfilling professional functions, general development of personality. Supporting motivation on the level of constant stimulus during classes and out of classes training in Higher Law Educational Establishment assists the usage of intensive training and educational technologies, technical means, visual effects, form and methods of organization of individual work of students.

Key words: *motivation, professional training, professional literacy, training for special purposes, socio-cultural competence, natural linguistic environment.*

Problem statement. The process of training future legal representatives foreign language is an object of assimilation, where as in life it serves not only as a means of solving linguistic but also social and professional tasks. Foreign language professional orientation in the process of training, education and organization of independent work of students of a higher law school promotes the creation and development of interest, the emergence of motivation, makes the process of professional training of students more effective. If in a natural linguistic environment, foreign language is simultaneously a mean of communication and mutual understanding between people, which increase the importance of pragmatics for the process of learning the language and motivate the main language actions person.

The aim of the article is to prove that socio-economic and political factors determine the priorities in choosing a foreign language and the need for practical use of language as a means of daily and professional communication. The status of English becomes meaningful as a result of certain factors characteristic of modern society: the expansion of economic, political and cultural ties between countries; access to a great wealth of information through international media; Interstate Integration in Education.

The statement of the main material. Motivation for mastering and using foreign language in the process of professional trainings, above all, the professional need of a student who is preparing to become a highly skilled specialist with foreign language knowledge. Therefore, one of the main features of the organization of the process of vocational training is its professional-oriented character, reflected in the content and purpose of learning, which is to form a practical command of a foreign language as a «secondary means of written and oral communication in the field of professional activity».

Formation of professional orientation of the personality of the future lawyer in the process of mastering and using foreign language promotes:

- A conscious approach to the subject, a constant emphasis on the professional importance of foreign language in the professional training;
- knowledge of the peculiarities, inclinations, ideals of

the student, based on which teacher builds his work on the use of a foreign language;

- Defining for each student perspective system in a professional branch, provided that the foreign language is used.

It should be noted that in the process of training future legal representatives foreign language is an object of assimilation, where as in life it serves as a means of solving not only linguistic but also social and professional tasks. The mastery of language and the teaching of foreign language in a higher education institution in order to ensure a proper level of general education of students is, as noted by scholars [1, p.143], of three interrelated components: language use, awareness of the nature of the language, understanding of foreign and native culture. We fully agree with the statement of scholars [2] that professional orientation allows us to realize the main functions of using of foreign language in the process of professional training of students of higher law schools:

- 1) cognitive (knowledge of the world, language, country of the language studied, thus ensuring the formation of socio-cultural competence of the future specialist);
- 2) regulatory (interaction with other people, including the professional sphere);
- 3) emotionally-estimated (expression of opinion, development of views and beliefs of the representative of the legal profession);
- 4) etiquette (the ability to engage in linguistic contact with other people, maintain diplomatic legalities).

Foreign language professional orientation of the process of training, education and organization of independent work of students of a higher law school promotes the creation and development of cognitive interest, the emergence of motivation, makes the process of professional training of students more effective.

In modern pedagogical science the rare many definitions of professional orientation. This includes professional thinking, professional literacy, professional orientation, and training for special purposes. In the study, we use the term "professional orientation", which is defined as the general direction of the educational process to prepare the student for future work in the chosen specialty.

The professional orientation of the process of professional training in a higher law school with the purpose of forming professional foreign language competence is a multi-faced process, which requires taking into account a number of specific factors as a driving force for the formation and development of the intelligence of a professional-oriented personality of a future specialist in the legal field, namely:

- social factors reflecting the needs of the society in high-level legal professionals with a knowledge of foreign language able to use this knowledge in the professional field;
- socio-pedagogical factors related to the development of the system of professional legal education, which involves the formation of a professionally directed personality of a future specialist;
- pedagogical factors that determine the joint activity of a teacher and student during the formation of a future specialist in the legal field;
- psychological and pedagogical factors related to intellectual activity in the formation of creative thinking and professional motivation, as well as informative and relevant content of the material, the relationship with the legal profession, a conscious approach to the study of disciplines, individual work with each of the formation of professional motivation and professional creative thinking, development of professional significance and prospects of using foreign language in future professional legal activity.

If in a natural linguistic environment, foreign language is simultaneously a means of communication and mutual understanding between people, which increases the pragmatic significance of the process of mastering language and motivates foreign language activities of a person, not outside the country of the target language, a foreign language acts as a means of general education of the individual, in connection with which the study of problems of socio-cultural competence becomes relevant [3].

The process of mastering and using a foreign language outside the country of the language of study and without direct contact with its carriers will be effective if it acquires all possible characteristics of the natural process of language proficiency and as closely as possible approximates, according to its basic parameters, to the conditions of the controlled mastery of the language of the natural linguistic situation, including taking into account professional orientation.

Socio-economic and political factors determine the priorities in choosing a foreign language and the need for practical use of language as a means of daily and professional communication. The higher in society the need for new professional, personal, cultural, scientific contacts with native speakers, with the achievements of the culture of different countries, the more realistic is the ability to realize these contacts, naturally, the higher is the status of a foreign language as a means of communication and mutual understanding. Thus, the status of English becomes meaningful as a result of certain factors characteristic of modern society: the expansion of economic, political and cultural ties between countries; access to a great wealth of information through international media; Interstate Integration in Education.

Conclusions. Consequently, we can conclude that the mastery and use of the English language, language proficiency at an adequate level is an indicator of modern education. Man in his every day, including professional life, is increasingly faced with a foreign language. Since it is becoming increasingly difficult to navigate the new situation without the ability to engage in intellectual and social interaction with people who speak different languages. Because of this, instead of the term «communication» is increasingly used the term «orientation».

Literature

1. Білий А.Г., Веремієнко С.Я. Можливості використання мультимедійних курсів у навчанні іноземних мов / А.Г. Білий, С.Я. Веремієнко // *Проблеми гуманізму і освіти: зб. матеріалів науково-метод. конф., м. Вінниця, 21-22 травня 2002 р. В 2-х томах. Том 2.* – Вінниця: Універсам – Вінниця, 2002. – С.143-145.
2. Мизюрова Э.Ю. Гуманитарная подготовка студентов при обучении иностранным языкам. // *Профессиональная направленность обучения иностранным языкам в неязыковом вузе. Тезисы докладов научно-метод. конф.* – Саратов, 1996. – С. 25-26.
3. Гришкова Р.О. Формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей: Монографія. / Раїса Олександрівна Гришкова. – Миколаїв: Вид-во МДТУ ім. Петра Могили, 2007. – 424 с.
4. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранному языку. – М.: АРКТИ-ГЛОССА, 2000. – 165 с.
5. Ганніченко Т.А. Використання сучасних ігрових технологій у процесі підготовки майбутніх фахівців індустрії дозвілля до іншомовного спілкування / Т.А. Ганніченко // *Наукові праці: Науково-методичний журнал. III.42. Вип. 29. Педагогічні науки.* – Миколаїв: Вид-во МДТУ ім. П. Могили, 2005. – С.135-140.
6. Гусақ П.М. Підготовка учителя: технологічні аспекти / Петро Миколайович Гусақ. – Луцьк: ВДУ, 1999. – 276 с.

References

1. Biluy A.G., Veremenko S.Ya. Opportunity to use multimedia sources in teaching foreign languages / A.G. Biluy, S.Ya. Veremenko // *Problems of humanism and education : vol. Materials of science-methodological conference, c. Vinnitsa, 21-22 may 2002 y. In 2-d volums. Volume 2.* – Vinnitsa: Universam – Vinnitsa, 2002. – P.143-145.
2. Mizjurova A.U. Humanitarian training of students in learning foreign languages. // *Professional direction of teaching foreign languages in non-language universities. Theses of reports of science-methodological conference.* – Saratov, 1996. – P. 25-26.
3. Grishkova R.O. Formation of foreign sociocultural competence of nonphilological specialties: Monography. / Raisa Oleksandrovna Grishkova. – Micolajiv: Publishing MDGU named after Peter Mogila, 2007. – 424 p.
4. Galskova N.D. Contemporary method of teaching foreign language. – М.: АРКТУ – ГЛОССА, 2000. – 165 p.
5. Gannichenko T.A. Usage of contemporary playing technologies in the process of future specialists of entertainment industry to foreign communication / T.A. Gannichenko // *Scientific works: Scientific – methodological magazine. V.42. Issue. 29. Pedagogical science.* – Micolajiv: Publishing MDGU named after P. Mogula, 2005. – P.135-140.
6. Gusak P.M. Teacher training : technological aspects Підготовка учителя: / Petro Mikolajevuch Gusak. – Lutsk: VDU, 1999. – 276 p.

*Демченко Д.І.,
доцент, к.пед.н., доцент кафедри іноземних мов №2
Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого,
dena.demchenko@gmail.com*

Україна, м. Харків

МОТИВАЦІЯ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Підвищення мотиваційного рівня відбувається у поєднанні з загальною зміною характеру використання іноземної мови в навчальному закладі в цілому, що призводить до ціннісно-мотиваційного погляду на професію юриста, на своє місце в ній, на місце іноземної мови і можливості її використання під час виконання професійних функцій, загального розвитку власної особистості. Підтримці мотивації на рівні постійного стимулу під час аудиторних і позааудиторних занять у вищому юридичному навчальному закладі сприяє використання інтенсивних навчальних і виховних технологій, технічних засобів, наочної допомоги, форм і методів організації самостійної роботи студентів тощо.

***Ключові слова:** мотивація, професійна підготовка, професійна обізнаність, підготовка для особливих цілей, соціально-культурна компетентність, природне лінгвістичне оточення.*

УДК 364.01

Довга М.М.,

аспірант кафедри теорії і методики дошкільної і спеціальної освіти
 Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника,
 mirosoya29@meta.ua

Україна, м. Івано-Франківськ

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З МОЛОДИМИ СІМ'ЯМИ

На сучасному етапі розвитку суспільства сім'я посідає одне із важливих місць нашого життя і життя та функціонування нашої держави, яка є осередком розбудови громадянського суспільства. Проблеми молодих сімей розглядаються в різних сферах наукової та суспільної діяльності, оскільки діяльність соціального працівника має бути спрямована на реалізацію сім'єю усіх її функцій, всебічному розвитку усіх членів сім'ї та надання необхідної підтримки. Тому у статті аналізуються проблеми соціально-педагогічної роботи соціального працівника з молодими сім'ями, що потребують ефективного їх вирішення в результаті застосування форм соціально-педагогічної роботи соціальними працівниками у роботі з молодими сім'ями. Розглянуто різні концептуальні положення поняття молода сім'я, поняття соціально-педагогічної роботи з сім'єю, виділено особливості соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями і запропоновано авторські визначення поняття «молода сім'я» та поняття «соціально-педагогічна робота з молодими сім'ями».

Ключові слова: сім'я, молода сім'я, соціально-педагогічна робота з молодими сім'ям.

Постановка проблеми. Сучасний стан суспільства представлений проблемами діяльності соціального працівника з молодими сім'ями, які є найбільш обговорюваними не тільки в Україні, але й у світовій спільноті. Протягом тисячоліть наше суспільство зіткнулося із важливими проблемами соціально-педагогічної роботи, зумовленими економічною нестабільністю, ускладненням сімейної адаптації, матеріальним забезпеченням тощо, які супроводжуються зменшенням кількості народження дітей та збільшення кількості розлучених сімей. Саме соціально допомога, соціальна реабілітація, соціальна профілактика даної категорії сімей та надання відповідних соціальних послуг, як форм роботи соціального працівника, є однією із складових діяльності держави відносно суспільних відносин в цілому, що зможе забезпечити підвищення якості їхнього життя та подолання інших сімейних проблем, що є характерним для нашого суспільства.

Сім'я є основою будь-якого суспільства та ланкою на якій це суспільство тримається і розвивається, адже сімейна політика з боку держави має бути спрямована на поліпшення життєвого рівня та умов життя сімей, всебічного розвитку кожного із своїх членів сім'ї, підвищення ролі виховання та значення сім'ї як первинного осередку формування світоглядно-ціннісних орієнтацій та саморозвитку особистості, де закладаються важливі сімейні цінності та пріоритети. Тому одним із стратегічних завдань держави є і завжди має бути соціально-педагогічна підтримка сімей, зокрема молодих сімей.

Актуальні проблемні аспекти молодих сімей, їх особливості та функціонування, їх сімейного становлення можна розглянути у працях А. Антонова, В. Берегового, В. Бойка, О. Боднарчук, Є. Виноградської, Л. Гордон, І. Гребінникова, Є. Груздевої, А. Губенка, Т. Гурко, А. Капської, І. Каткова, В. Коваленко, В. Лисенка, В. Постового, Б. Урланіс, В. Торохтій та інші. Вивчення питань в плані роботи з молодими сім'ями безпосередньо займалися О. Агарков, І. Літяга, Р. Михалкін,

І. Титаренко та інші. Також розгляд основних проблем молодих сімей, розроблення відповідних форм і методів діяльності з ними здійснюють фахівці соціологічних центрів та інститутів України, зокрема О. Борисова, В. Медкова, Т. Руденко та інші.

Сучасні наукові дослідження соціальних проблем молодих сімей в Україні представлені в роботах українських дослідників, наукові пошуки яких розкривають теоретичні основи соціально-педагогічної діяльності сім'єю (І. Зверева, Г. Лактіонова, Л. Штефан, С. Харченко), визначають зміст роботи з сім'єю, підготовка молоді до сімейного життя (В. Кравець), формування усвідомленого батьківства і батьківської компетентності (Т. Алексєнко, З. Зайцева), культури сімейних стосунків і педагогічної культури батьків (В. Костів, М. Стельмахович) [1, с.2].

Мета роботи – з'ясувати особливості соціально-педагогічної роботи соціального працівника у своїй професійній діяльності з молодими сім'ями та аналізувати проблеми надання допомоги молодим сім'ям соціальними працівниками.

Виклад основного матеріалу. Сім'я – соціальне утворення, що має в кожному конкретно-історичному типі суспільства свою специфіку, свої традиції в національній культурі. Сучасна сім'я – це соціальна група, яка утворюється з чоловіка та жінки, які перебувають у шлюбі, їх дітей (власних чи прийомних) та інших осіб, що з'єднані родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів і здійснює своє існування на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей [2, с.108]. З категорій сімей, які опинилися в центрі економічної, демографічної, політичної та культурної кризи нашої держави є саме молода сім'я як перший стадія формування сімейних стосунків та створення сім'ї. Тому вона потребує особливої соціально-педагогічної підтримки з боку соціальних працівників в плані підготовки молодих людей до майбутнього їх сімейного життя, стабілізації

їхніх стосунків та допомога у вирішенні проблем сімейного виховання.

В. Постовий дає визначення молодій сім'ї як періоду у житті людини, який є відчутною зміною умов душевного спілкування двох людей, незалежно від віку, поєднанням їх економічної взаємодії, що проявляється на створенні матеріальної бази сім'ї, активному дітонародженні та засвоєнні виховної функції [3].

Натомість А. Губенко вважає, що складність визначення поняття молода сім'я пов'язує з віком, що має широкий діапазон і однозначно не відповідає конкретному віку. Вчений пропонує внаслідок цього за основу брати тривалість подружнього життя і відносить до неї подружні пари, сімейний стаж яких налічує 10 років. Проте інші дослідники вважають по іншому: за Т. Гурко – 3 роки; В. Лисенко – до 4-х років; І. Каткова, Б. Урланіс – до 5 років. Зокрема, Л. Гордон, Є. Груздева відносять до молодій сім'ї подружжя, яке молодше 40 років і не має дітей. А. Антонов молодію вважає сім'ю, у якій вік дружини і чоловіка не перевищує більше 30 років, а тривалість їх спільного життя разом становить 5 років. Вчений В. Зацепін дає визначення молодій сім'ї, яка не перевищує 3 роки сумісного життя і поділяє на три етапи: 1) сім'ю молодят (закінчення «медового місяця»); 2) молоді сім'ю (від «медового місяця» до початку вагітності дружини); 3) сім'ю, що чекає дитину [4].

В свою чергу Т. Алексєєнко визначає, що молода сім'я є сім'я від першого шлюбу, де є діти дошкільного віку і вік батьків не перевищувати 30 років [4], а А. Капська зазначає, що молода сім'я є соціальною групою, у якій вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років; формується на юридичній формі шлюбу або співжиття на основі взаємодовіри; здійснює життєдіяльність в результаті спільного побуту, матеріально-економічної взаємодії, народженні і вихованні дітей [5].

На основі огляду літератури щодо проблем молодих сімей, можна запропонувати таке поняття: «молода сім'я – це мала соціальна група двох людей (чоловіка та дружини) з дітьми чи без них, які проживають разом не більше 5 років у громадянському шлюбі чи на основі взаємної довіри, що взяли на себе матеріальну та моральну відповідальність за всіх членів сім'ї, мають сприяти загальному добробуту та саморозвитку кожного із них, вести спільний побут, довіряти один одному і брати безпосередню участь у народженні та вихованні своїх дітей, а вік одруженої пари не може перевищувати 35 років».

Таким чином, розглянувши та сформувавши поняття молодій сім'ї, можна перейти до розкриття проблем молодих сімей, які перед ними стоять у сучасному суспільстві та соціально-педагогічній роботі соціальних працівників, які мають ці проблеми допомогти вирішити та подолати молодим сім'ям, оскільки потребують їхньої соціально-правової підтримки.

Можна вважати, що більшість молодих сімей мають статки на рівні або нижчі від прожиткового мінімуму, фінансової допомоги з сторони самої держави не вистачає, тому проблема матеріального забезпечення сім'ї виступає найбільш актуальною для молодого подружжя, а неможливість її вирішити позначається на виконанні сім'єю інших функцій: репродуктивної, комунікативної, виховної [6].

Окремою значимістю набуває проблема забезпеченості житлом і можливість його отримати. Сьогодні більшість молодих сімей або проживають разом з батьками (що обумовлює зростання напруженості в сімейних стосунках і виникненню конфліктів між усіма членами родини), або наймають квартиру чи кімнату, що також негативно позначається на стабільності сім'ї, очікуваннях і перспективах її членів. Сучасна економічна криза поглибила й без того повільне виконання державних програм щодо будівництва соціального житла для молодих сімей. Серед інших проблем об'єктивного характеру можна відзначити: можливість отримання вищої освіти за рахунок державних коштів (держзамовлення) [7], доступність та безкоштовність медичних послуг, доступність закладів оздоровлення і відпочинку (санаторії, дитячі табори, бази відпочинку).

Тому молода сім'я як одна із категорій роботи соціальних працівників щодо надання комплексної соціальної підтримки потребує застосування універсальних технологій практичної соціальної роботи згідно із тими проблемами, які стоять перед молодими сім'ями.

Соціально-педагогічна робота з сім'єю – це система діяльності соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, спрямована на покращення матеріально-побутових умов життя сім'ї, розширення її можливостей у застосуванні прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу [8].

Основними напрямками соціально-педагогічної роботи з сім'єю є соціальна профілактика, соціальна допомога, соціальний патронаж, соціальна реабілітація, надання їй соціально-психологічної, психолого-педагогічної, соціально-медичної, юридичної, інформативно-консультативної, психотерапевтичної допомоги та підтримки з метою удосконалення її життєдіяльності [9], а результатом соціально-педагогічної діяльності з сім'єю є формування в сім'ї здатності до самовизначення, саморегуляції, адаптації до змінних умов, відповідно до її можливостей та особливостей соціального середовища [10, с.266].

Соціальна профілактика полягає у реалізації системи соціально-психологічних, медико-соціальних і правових заходів, спрямованих на ліквідацію умов та причин виникнення проблем, а також системи заходів з профілактики сімейного неблагополуччя, конфліктів, розлучень, стресових станів; у формуванні відповідального батьківства, збереженні репродуктивного здоров'я молоді; в організації роботи щодо запобігання помилок, розрахунків у системі сімейного виховання [3].

В свою чергу соціальна допомога молодій сім'ї проявляється у наданні різноманітних соціальних послуг сім'ї в умовах конкретного суспільства, конкретної ситуації. Ці послуги будуть слугувати нормальному існуванню сім'ї. Соціальні послуги мають інформаційний, консультативний характер, метою яких є надання психолого-педагогічної, правової, соціально-медичної, матеріальної підтримки сім'ям. Завданням буде допомога сім'ї в цілому і кожному з її членів справитися з повсякденними життєвими труднощами та проблемами [11].

Соціальний патронаж входить в зміст соціально-педагогічної роботи, що спрямований на постійне супроводження сімей, яким потрібна систематична підтримка,

достатні умови для забезпечення життєдіяльності соціально-незахищених сімей (малозабезпечених, багатодітних, з дітьми-інвалідами тощо).

Соціальна реабілітація застосовується для подолання сімейних конфліктів, кризових станів, дисгармонії у взаємостосунках, тимчасових або постійних труднощів у житті сім'ї, які з'являються в результаті тяжких захворювань, майнових витрат, конфліктних взаємостосунків, нервово психічних захворювань, а також допомоги тим, хто залишився у стані безвихідності, безпорадності чи самотності [2, с.115].

Пріоритет у соціально-педагогічній роботі з сім'єю належить центрам соціальних служб для молоді, які здійснюють підтримку молодого подружжя для поліпшення його життєдіяльності у тісній співпраці з соціальними педагогами системи освіти та виховання. Соціальна підтримка молодих сімей є одним з головних компонентів діяльності соціальних служб. На сьогоднішній день майже всі молоді подружжя потребують підтримки на всіх рівнях життєдіяльності: актуальною є проблема планування сім'ї та насамперед, її створення, офіційна реєстрація шлюбу. Зростання кількості розлучень, конфліктів між подружжям, батьками та дітьми провокує виникнення стресової ситуації, що у свою чергу призводить до нестабільності у відносинах; найбільш тяжкою є проблема алкоголізму та інших залежностей. Для соціальної підтримки молоді сім'ї використовуються такі методи соціально-педагогічної підтримки як тренінги умінь спілкування та поведінки в різних стресових і критичних ситуаціях, форми тестування, індивідуально-групові психологічні консультації, психологічний театр мініатюр, лекції та семінари, проєктивні методики діагностики тощо [12, с.4].

На основі здійснення огляду основних характеристик поняття соціально-педагогічної роботи з молодію сім'єю можна виділити особливості соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями:

- 1) різновид професійної діяльності;
- 2) діяльність працівників та соціальних служб;
- 3) організаційна, консультативна та правозахисна діяльність;
- 4) визначається міжнародними та вітчизняним законодавством, яке потребує постійного оновлення та удосконалення;
- 5) надання допомоги у вирішенні суперечностей, безвихідних ситуацій, супроводження сімей, надання послуг та сприяти постійному розвитку кожного з сім'ї тощо;
- 6) змістом такої роботи є соціальна профілактика, соціальна допомога, соціальний патронаж, соціальна реабілітація, а також надання різних видів підтримки щодо покращення умов життя молодих сімей.

Таким чином, з виділених особливостей можна сформулювати визначення поняття «соціально-педагогічна робота з молодими сім'ями», під яким слід розуміти різновид професійної діяльності працівників та соціальних служб, змістом діяльності яких є соціальна профілактика, соціальна допомога, соціальний патронаж та соціальна реабілітація, а також надання різного виду допомоги та підтримки щодо вирішення суперечностей, безвихідних ситуацій, супроводження сімей, результатом діяльності якої має виступати покращення умов життя молодих

сімей та їхньому постійному саморозвитку кожного із членів сім'ї, і така діяльність зазначається у міжнародному та вітчизняному законодавстві та загалом включає в себе організаційну, консультативну та правозахисну діяльність.

Спеціалісти в галузі соціальної педагогіки здійснюючи функцію соціально-правового захисту населення, мають справу не стільки з конституційними правами і обов'язками громадян, які є спільними і рівними для всіх, скільки з суб'єктивними обставинами їхньої реалізації, що проявляється в конкретних випадках життєдіяльності громадян. Основний Закон (Конституція України) та інші закони передбачають певні правові пільги окремим категоріям громадян, основне призначення яких полягає в здійсненні соціальної справедливості в суспільному житті [13, с.134].

Отже, соціально-педагогічна робота з молодими сім'ями полягає у допомозі, підтримці та супроводі життєдіяльності сімей, вирішенні сімейних проблем для того, щоб допомогти молодим сім'ям реалізувати свої сімейні функції і ефективність такої роботи буде залежати саме від соціальних працівників, які повинні володіти знаннями, мати здібності, навички та вміння у своїй професійній діяльності.

Висновки. Сім'я є першим осередком виховання дитини, формування особистості, тим показником та інститут, який впливає на неї протягом усього життя. Роль сім'ї неможливо переоцінити, особливо на початку формування сімейних відносин, коли створюється молода сім'я та рівню її підготовки до виховання дитини, допомозі у самоствердженні, творчій активності та власній позиції. Тому в сім'ї формуються моральні норми та норми поведінки, розвиваються власні індивідуальні якості дитини і саме молода сім'я має стати основою для позитивного розвитку маленької особистості.

На основі аналізу думок вчених запропоновано власне визначення поняття *молода сім'я*, що визначається як *мала соціальна група двох людей (чоловіка та дружини) з дітьми чи без них, які проживають разом не більше 5 років у громадянському шлюбі чи на основі взаємної довіри, що взяли на себе матеріальну та моральну відповідальність за всіх членів сім'ї, мають сприяти загальному добробуту та саморозвитку кожного із них, вести спільний побут, довіряти один одному і брати безпосередню участь у народженні та вихованні своїх дітей, а вік одруженої пари не може перевищувати 35 років.*

Також з виділених особливостей сформовано визначення *соціально-педагогічна робота з молодими сім'ями*, під яким слід розуміти як *різновид професійної діяльності працівників та соціальних служб, змістом діяльності яких є соціальна профілактика, соціальна допомога, соціальний патронаж та соціальна реабілітація, а також надання різного виду допомоги та підтримки щодо вирішення суперечностей, безвихідних ситуацій, супроводження сімей, результатом діяльності якої має виступати покращення умов життя молодих сімей та їхньому постійному саморозвитку кожного із членів сім'ї, і така діяльність зазначається у міжнародному та вітчизняному законодавстві та загалом включає в себе організаційну, консультативну та правозахисну діяльність.*

Таким чином, соціально-педагогічна діяльність з молодими сім'ями має забезпечити повноцінний саморозвитку усіх її членів (духовний, моральний, фізичний), сприяти покращенню умов життя, реалізацію прав та інтересів і проводити консультування та соціально-правовий захист молодих сімей.

Література

1. Архітова С.П. Соціально-педагогічні технології роботи з неблагополучними сім'ями / С.П. Архітова, Т.Я. Майборода, О.В. Плітонник // *Методи та технології роботи соціального педагога : навч. посіб.* – К.: Слово, 2011. – С. 242-261.
2. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога / Л.М. Завацька // *Навчальний посібник для ВНЗ. 2-ге видання.* – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 240 с.
3. Медіна П. Молода сім'я як об'єкт соціальної політики держави / П. Медіна // *Соціальна політика і соціальна робота.* – 2000. – №1. – С. 24–37.
4. Алексєєнко П.Ф. Педагогічні проблеми молоді сім'ї. Навч. посібник / П.Ф. Алексєєнко. – К.: ІЗМН, 1997. – 256 с.
5. Гребенников И.В. Основы семейной жизни / И.В. Гребенников. – М.: Просвещение, 1991. – 218 с.
6. Сушко А. Стабільність молоді сім'ї в Україні. Соціально-філософський та демографічний аспекти / А. Сушко // *Мультиверсум. Філософський альманах* – Київ: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, 2004. – С. 235-242 с.
7. Молода сім'я в Україні: проблеми становлення та розвитку: Тематична державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2003 року. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 140 с.
8. Дементьева И.Ф. Первые годы становления брака : Проблемы становления молодой семьи / И.Ф. Дементьева. – М.: Наука, 1991. – 218 с.
9. Медіна П.В. Вплив батьківської родини на формування молоді сім'ї / П.В. Медіна // *Нова парадигма: Альманах наук, праць: Філософія. Соціологія. Політологія.* – Закарпаття : АВС, 2000. – 376 с.
10. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І.Д. Звереві – К.: Центр навч. літератури, 2008. – 336 с.
11. Молодая семья: социально-экономические, правовые, морально-психологические проблемы / Сост. В.И. Зацепин. – К.: Аюос, 1991. – 314 с.
12. Батищева Т.О. Робота соціальних служб для молоді з молодію сім'єю : [метод. рекомендації]. / О.Т. Батищева, З.Т. Зайцева – К.: А.А.Д., 1996. – 213 с.
13. Поліщук Ю.І. Правові засади соціально-педагогічної діяльності / Ю.І. Поліщук // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* – 2011. – Вип. 23. – С. 132-134.

References

1. Архирова С.П., Г.Я. Майборода, О.В. Тютунуньк. *Socialno-pedagogichni tehnologiyi roboty z neblagopoluchnymy sim'yamy. Metody ta tehnologiyi roboty socialnogo pedagoga : navch. posib* [Social and pedagogical work with disadvantaged family. Methods and technologies of social worker: tutorial]. K'iev. Slovo, 2011. pp. 242-261.
2. Zavaczka L.M. *Tehnologiyi profesijnoyi diyalnosti socialnogo pedagoga. Navchalnyj posibnyk dlya VNZ. 2-ge vydannya.* [Diagnostic technologies of social worker. Tutorial. Vol.2] K'iev. Slovo, 2010. 240 p.
3. Medina T. *Moloda sim'ya yak ob'jekt socialnoyi polityky derzhavy. Socialna polityka i socialna robota* [Young family as an object of nation social work] S, 2000. pp. 24–37.
4. Alyeksyeyenko T.F. *Pedagogichni problemy molodoyi sim'yi. Navch. Posibnyk* [Pedagogical problems in young families. Tutorial]. K'iev.ZMNI, 1997. 256 p.
5. Grebennykov Y.V. *Osnovi semejnoj zhyzny* [Family life basics] Moscow. Prosveshchentye, 1991. 218 p.
6. Sushko A. *Stabilnist' molodoyi sim'yi v Ukrayini. Socialno-filosofskyy ta demografichnyj aspekty. Mul'tyversum. Filosofovskyy almanax*. [Stability of young family in Ukraine. Social, philosophical and demographic aspects. Philosophical almanac] K'iev. Instytut filosoftyi im. G.S. Skovorody' NAN Ukrayiny, 2004. pp. 235-242.
7. Derzhavnyj in-t problem sim'yi ta molodi. *Moloda sim'ya v Ukrayini: problemy stanovleniya ta rozvytky. Tematychna derzhavna dopovid pro stanovyshhe simej v Ukrayini za pidsumkamy 2003 roku.* [Young family in Ukraine: creation and development. Government report on family creation in Ukraine in 2003] K'iev, 2004. 140 p.
8. Dement'eva Y.F. *Pervie godi stanovleniya braka : Problem stanovleniya molodoy sem'yi* [First years of marriage. Problems with building young family] Moscow. Nauka, 1991. 218 p.
9. Medina T.V. *Vplyv bat'kiv's'koyi rodyny na formuvannya molodoyi sim'yi. Nova paradygma: Al'manax nauk, prac': Filosoftiya. Sociologiya. Politologiya.* [Parent influence on building young family. New generation. Philosophy, Sociology, Politology] Zakarpattya. VS, 2000. 376 p.
10. Zvyeryevoi I.D. *Socialna pedagogika : mala encyklopediya / za zag. red. prof. I.D. Zvyeryevoi* [Social pedagogica. Encyclopedia] K'iev. Centr navch. literatury, 2008. 336 p.
11. Sost. V.Y. *Zacepy'n. Molodaya sem'ya: sotsyalno-ekonomy'chesky'e, pravovye, moral'no-psykhology'chesky'e problemi* [Young family: social, economical, legal, moral and psychological problems] K'iev.Logos, 1991. 314 p.
12. Batisheva G.O., O.G. Batisheva, Z.G. Zajceva. *Robota socialnykh sluzhby dlya molodi z molodoyu sim'yeyu : metod. Rekomendaciyi* [Social services work with young families] K'iev. A.L.D., 1996. 213 p.
13. Polishchuk Yu.I. *Pravovi zasady socialno-pedagogichnoyi diyalnosti. Seriya: Pedagogika. Socialna robota.* [Legal basics for social and pedagogical work. . Vol. 23.] *Naukovyy visnyk Uzhgorod's'kogo nacionalnogo universytetu*, 2011. pp. 132-134.

Dovga M.M.,

graduate student of department of theory and methodology of preschool and special education, of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, mirosoya29@meta.ua

Ukraine, Ivano-Frankivsk

WORK FEATURES OF YOUNG FAMILY SOCIAL WORKER

In modern time, the family is one of the most important things in our life and in operation of our nation that is a center of civil society development. Young family problems are discussed in different spheres of scientific and social work. That knowledge helps social worker to focus on the building family basics inside family, the comprehensive development of all family members and the provision of the necessary support. In this case, author aims to analyse problems of social and pedagogical work with young families that can be solved with applying forms of social and pedagogical work by young family social workers. Different conceptual provisions of the concept of a young family, concept of social and pedagogical work with family are considered, features of social pedagogical work with young families are highlighted, author's definitions of the concept of "young family" and the concept "social and pedagogical work with young families" are proposed.

Key words: family, young family, social and pedagogical work with young family.

УДК 378.1

Задерей Н.М.,*к. фіз.-мат. н., доцент кафедри математичного аналізу та теорії ймовірностей Національного технічного університету України «КПІ ім. Ігоря Сікорського», ORCID 0000 0001 6230 6003, zadereynm@gmail.com***Мельник І.Ю.,***к.т.н., доцент кафедри комп'ютерних наук і математики Київського університету ім. Бориса Грінченка, ORCID 0000-0001-6041-6145, iu.melnyk@kubg.edu.ua***Нефьодова Г.Д.,***к. фіз.-мат. н., ст. викладач кафедри математичного аналізу та теорії ймовірностей Національного технічного університету України «КПІ ім. Ігоря Сікорського», ORCID 0000-0002-5725-8083, g.nefyodova@gmail.com**Україна, м. Київ*

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ДОПОВНЕНОЇ ТА ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

В статті досліджується використання технологій віртуальної (VR) та доповненої (AR) реальності в освітньому процесі. Надана характеристика основних особливостей та відмінностей віртуальної та доповненої реальності. Розглянуто існуючі додатки доповненої та віртуальної реальності й можливості їх використання в сучасному освітньому процесі. Показано важливість формування STEM-компетентності студентів, створення інноваційної моделі STEM-освіти. Зазначена необхідність спеціального технічного обладнання, спеціалізованої віртуальної лабораторії для реалізації систем віртуальної та доповненої реальності. На прикладі завдань з математичних та технічних дисциплін продемонстровано використання VR та AR в освітньому процесі.

Ключові слова: *рамки цифрової компетентності, віртуальна реальність (VR), доповнена реальність (AR), об'єднана реальність (MR), STEM-освіта.*

Постановка проблеми. Прогрес суспільства нерозривно пов'язаний з гнучким оновленням та відкритістю освіти, акценти переносяться з навчальної діяльності на навчально-пізнавальну, художню, творчу діяльність студентів. Практико-орієнтоване навчання переходить до нових методів та форм з використанням таких елементів, як проблемність, науковий пошук, технологізація та комп'ютеризація, інтелектуальна й творча спрямованість [1].

Персоналізація програм під потреби студентів з врахуванням рівня знань, досвіду та інтересів, використання онлайн платформ і мобільних пристроїв в освітньому процесі результативніші при використанні технологій віртуальної реальності. Дані технології містять у собі безліч нереалізованого потенціалу, тісно пов'язані з інформаційними технологіями, з набуттям цифрових компетенцій. У 2016–2017 роках були оновлені рамки цифрової компетентності DigComp громадян ЄС. Рамки містять опис п'яти вимірів: інформація та вміння працювати з даними, комунікація та співробітництво, створення цифрового контенту, безпека (захист пристроїв, даних, здоров'я, середовища) та розв'язання проблем (технічних, технологічних, знаходження нових можливостей) [2].

З основними аспектами такого концептуального оновлення тісно пов'язані освітні процеси отримання знань та нових компетенцій на основі новітніх інструментів, одними з яких є засоби доповненої та віртуальної реальності. Це оцінювання потреб для обрання й використання цифрових інструментів, вибір можливих технологічних рішень, налагодження та пристосовування цифрових середовищ під особисті потреби (наприклад, використання в освітніх програмах), використання цифрових інструментів та технологій для створення знань та інновацій, пошук можливостей саморозвитку на шляху до цифрової еволюції.

За оцінкою аналітиків Digi-Capital, обсяг ринку доповненої і віртуальної реальності до 2020 року досягне \$120 млрд у грошовому еквіваленті. Засновник і глава компанії Facebook Марк Цукерберг заявив: «Це наше уявлення про технології на наступні 10 років – віртуальна і доповнена реальність займе більшу частину плану розвитку соціальної мережі на наступні десять років». Компанії працюють над безліччю соціальних проєктів, що використовують технології, які здатні перенести користувача в незвіданий віртуальний світ [3].

Таким чином, технології віртуальної реальності є одночасно і можливостями і джерелом задач, що потребують вирішення. Актуальність проведеного дослідження зумовлена переходом системи освіти до використання методів сучасних цифрових технологій.

Дослідження актуальності даної теми має кілька аспектів. З одного боку, технології віртуальної реальності – нова галузь, що містить багатовимірний потенціал для досліджень й надає можливості для професійного розвитку, з іншого – це нова галузь сфери інформаційних технологій, тому є дуже важливою для опрацювання студентами технічних, економічних спеціальностей. Постає задача створення єдиної теорії віртуальної реальності, яка б об'єднала гуманітарні, природничі та технічні науки.

Мета. Обґрунтувати доцільність новітніх підходів, заснованих на використанні методів віртуальної реальності в освіті. Показати, що методи віртуальної реальності мають як теоретичний, так й прикладний характер.

Показати, що при застосуванні цих методів з використанням електронних сервісів створення студентами цифрових робіт, аналіз отриманих ними результатів, самоаналіз зі спостереженням процесів отримання знань, систематизація всіх виконаних завдань сприяють більш досконалому оволодінню темами та матеріалом, що вивчається.

На прикладі завдань з математичних та технічних дисциплін продемонструвати використання методів віртуальної та доповненої реальності в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Віртуальна реальність (virtual reality, VR) – це світ, створений за допомогою спеціальних технічних засобів, які дають можливість кожному студенту потрапити в деякий заданий вигаданий світ. Особливість віртуальної реальності – максимальний вплив майже на усі органи чуття людини – зір, слух, нюх, дотик.

Доповнена реальність (augmented reality, AR) – це технологія, в якій уявлення користувача в реальному світі посилюється й доповнюється додатковою інформацією комп'ютерних моделей, що дозволяє користувачеві залишатися на зв'язку з реальним навколишнім середовищем. Це основна відмінність від віртуальної реальності VR, в якій користувач повністю занурюється в штучний світ і є відокремленим від реального світу. AR система виводить цифровий пристрій до реального робочого середовища користувача, в той час як VR система пробує принести навколишній світ на цифровий пристрій користувача.

Активне застосування віртуальної VR і доповненої AR реальності в самих різних областях формує об'єднану реальність (merged reality, MR), в якій стираються межі між доповненим, віртуальним і фізичним світами.

Технології AR породжують унікальні можливості в освіті. Застосовуючи AR в освітньому середовищі, можна побудувати візуальну модель навчального матеріалу, доповнюючи її належною наочною інформацією; тим самим досягається розвинення просторової уяви студентів, що посилює глибоке розуміння ними процесів, властивостей, доведення теорем тощо [4].

Для вирішення поставлених задач використовуються наступні методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, порівняння отриманих результатів з матеріалами досліджень наукових видань, публікацій сучасних сайтів, статей з зазначеної проблематики та їх систематизація;

- емпіричні: проведення практичних, лабораторних, самостійних занять, спостережень, опитувань, тестувань з метою визначення впливу методів віртуальної реальності в освітньому процесі;

- педагогічний експеримент: впровадження основних положень дослідження в процес навчання у вигляді візуального матеріалу, презентацій.

Завдання, поставлені перед студентами, відповідають робочим навчальним програмам і організації освітнього процесу в центрах компетентностей. Такі центри були створені на базі кафедр комп'ютерних наук і математики у Київському університеті імені Бориса Грінченка. Це практико-орієнтовані учбові підрозділи, спрямовані на формування та дослідження математичних моделей, обґрунтування вибору методів і підходів для розв'язування теоретичних і прикладних задач, інтерпретацію отриманих результатів, здатність організувати обчислювальні процеси в інформаційних системах різного призначення.

Учасниками дослідження стали студенти 1-го, 2-го курсів економічних та комп'ютерних спеціальностей (072 Фінанси, Банківська справа та страхування, 122 Комп'ютерні науки), які вивчають різні математичні,

інформаційні дисципліни. Складнощі засвоєння деяких тем та недостатнє розуміння наочності отриманих результатів успішно долаються при застосуванні візуальних можливостей AR.

Перед студентами поставлена задача: системна обробка завдань; представлення їх в текстовому, графічному, аудіовізуальному вигляді; візуалізація навчальної інформації процесу (зображення на екрані цілого об'єкту, його частин, створення моделі об'єкту); виявлення закономірностей; спостереження за різними ознаками при зміні параметрів. Такий підхід надає студентам можливості повного сприйняття цілісності об'єкту або процесу й розвиває на новому рівні комунікативні вміння. Процес навчально-інформаційної взаємодії структурується на новому рівні й дає більш потужні результати. Вправи й завдання, виконані в віртуальному просторі надають можливості моделювання професійних ситуацій й активізують пізнавальну діяльність студентів, поліпшують процес засвоєння матеріалу [5].

Проведені дослідження вказують на те, що студент в процесі е-навчання реалізує свої індивідуальні можливості. З іншого боку, навички використання цифрового середовища в віртуальному просторі мають професійну мету й інтегрують ресурси електронного простору в освітній процес.

Зокрема, при освоєнні студентами тем «Векторна алгебра», «Побудова просторових кривих», «Поверхні другого порядку» дуже важко, а часом і неможливо, засобами реального світу наочно продемонструвати тривимірні образи та їх властивості так яскраво, як це можна зробити, маючи відповідний відео-контент.

Підготовка до вивчення дисциплін «Алгебра і теорія чисел», «Дискретна математика», «Фізичні процеси в обчислювальних системах», «Інформаційно-комунікаційні технології в фінансах» потребують виконання різнопланових завдань й видів робіт та розуміння всіх процесів. Як результат таких перших професійних навичок, студенти 2-го курсу надають рекомендації першокурсникам у вигляді візуального зображення з використанням сучасних сервісів інфографіки, часом у жартівливій, анімаційній формі, яка позитивно сприймається «початківцями-дослідниками».

Розглядаючи геометричний зміст похідної функції однієї змінної з допомогою інструментів AR, студенти безпосередньо спостерігають наближення січної до дотичної в даній точці, аналітичне доведення багатьох теорем диференціального числення поглиблюється зрозумілою наочною інтерпретацією.

При вивченні тем з математичного аналізу «Числові ряди», «Ряди Тейлора», «Ряди Фур'є» можливості AR надають змогу студентам досліджуваної групи глибше зрозуміти означення суми ряду, побудову частинних сум, знаходження суми числових рядів, процес наближення поліномів Тейлора до функцій, амплітудний та частотний спектри ряду Фур'є, фізичний зміст рядів Фур'є та їх застосування в техніці. При цьому значно покращується процес осмислення та запам'ятовування навчального матеріалу, у навчання привноситься ігровий елемент з динамічними елементами анімації [6].

Успішна реалізація концепції VR у навчанні передбачає прозоре і зручне середовище програмної підтримки експерименту. Наприклад, використання

середовища мов графічного програмування (GPL – Graphical Programming Languages). На відміну від текстових мов, програмування GPL для створення програм використовує замість тексту графічні символи (візуальні об'єкти), і процес виконання програм визначається не інструкціями, а потоками даних.

Наведемо приклад одного з сучасних проектів, який втілено на замовлення Міністерства внутрішніх справ Швейцарії – відео для соціальної компанії «Молодь і медіа» (Jugend und Medien), покликаною звернути увагу молоді на небезпеку, що існує в світі цифрових технологій. Кожен з шести епізодів серії присвячено різній темі: безпека у мережі, ігрова залежність, доступ до забороненого контенту тощо [7].

Додаток Creator AVR дозволяє створювати навчальні завдання, обмінюватись враженнями за допомогою мобільних пристроїв без необхідності програмування. Creator AVR допомагає студентам та викладачам швидко створювати переконливий, інтерактивний навчальний вміст безпосередньо на своїх планшетах та смартфонах для відтворення в мобільному телефоні у сенсорному режимі. В Creator AVR є компонент Coliseum, який дозволяє педагогам вести заняття, одночасно відстежуючи усю групу як в домашніх умовах, так і працюючи в аудиторії.

Додаток Google Expeditions – це подорож в будь-яку точку Землі і всесвіту, не виходячи з аудиторії, – незвичне поєднання реальної екскурсії з віртуальним світом в форматі навчання у віртуальній реальності. Це надає студентам можливість відправитися, наприклад, у «Космічну подорож», або вирушити у штаб-квартиру Lehman Brothers, де можна ознайомитися з досвідом антикризового планування. Демонстрація та обговорення побаченого допомагає посилити інтерес аудиторії до пізнавальної діяльності, а панорамна демонстрація певних понять дає можливість студентам краще запам'ятати їх. Відтворення реальних життєвих ситуацій, створення вигаданих просторів, вирішення різнопланових наукових та життєвих таємниць – це механізми використання віртуальної діяльності в дослідницьких цілях.

Студенти, занурюючись в епоху і місце, коли створювались великі відкриття в певній галузі знань, краще розуміють складність творчого шляху видатних особистостей як в області математичних наук, так і в області інформаційних технологій тощо.

Відтворення процесів віртуальної та доповненої реальності в віртуальній лабораторії тісно пов'язано з STEM-освітою. STEM-освіта в Україні – це впровадження е-навчання, різноманітних олімпіад, конференцій, семінарів, круглих столів, майстер-класів, хакатонів за методикою CISCO, Всеукраїнських змагань «Роботрафік», Всеукраїнського фестивалю «ROBOfirst», турнірів, конкурсів, виставок, фестивалів науки «Sikorsky Challenge», тренінгів, зустрічей з менторами, екскурсій, обмін досвідом та участь у міжнародних навчальних школах, наукових пікніках і багато іншого. Переваги підходу полягають насамперед в наочності, в посиленні мотивації, в допомозі зрозуміти складні процеси, в фокусуванні на проблемах, в індивідуалізації [8].

Віртуальні навчальні засоби доцільно створювати у вигляді веб-сервісів, схема реалізації віртуальної лабораторії може бути наступною (рис.1).

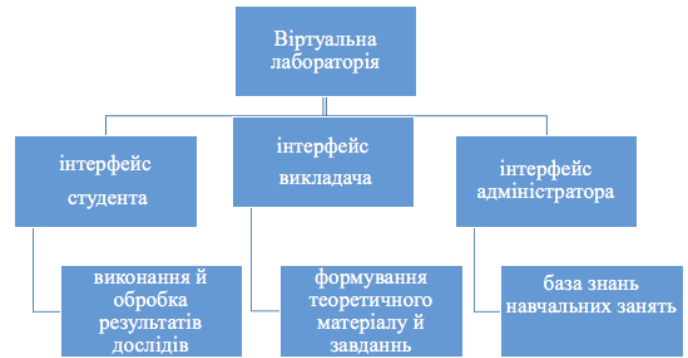

Рис. 1. Схема реалізації віртуальної лабораторії.

Для реалізації системи віртуальної та доповненої реальності необхідно мати спеціальне технічне обладнання, спеціалізовану віртуальну лабораторію. Визначимо мінімальний комплект обладнання, який потрібен для реалізації такого підходу: смартфони та VR шоломи, планшет педагога, Wi-Fi роутер, система віддаленого оновлення, навчальне відео для педагогів, система XR case для проведення занять на 10-ти, 16-ти або 30-ти пристроях віртуальної реальності. Заняття проводяться в кімнатах віртуальної реальності, де існує обладнаний простір для створення комп'ютером зображення на стінах за допомогою проєкторів чи дисплеїв. Для стимулювання маніпуляцій з віртуальними об'єктами рукавиці віртуальної реальності дозволяють відслідковувати положення рук, пальців й надавати відчуття, подібні до справжніх. Також широко використовують контролери зі зворотнім зв'язком, які за допомогою кнопок, стиків, датчиків положення симулюють маніпуляції з віртуальними об'єктами. При наявності спеціального обладнання вирішується питання створення віртуального контенту.

Технології створення віртуальної реальності використовують спеціалізоване технічне обладнання: окуляри й шоломи, що мають два невеликих екрани розташованих перед оком, на яких відображається змінені одне відносно іншого зображення того самого об'єкта, створюючи ілюзію тривимірного простору. В шоломах можуть також міститися навушники, датчики положення, акселерометри. Такі пристрої можуть бути самостійними або ж додатковими до персональних комп'ютерів чи смартфонів (рис.2).

Рис. 2. Пристрої VR.

Один із шляхів створення VR-контенту – віртуальні тури. Існують можливості створення 360-градусних фотографій, як в Google Street View, так і в Яндекс-панорамах. 360-градусні фотографії можна створювати за допомогою мобільного пристрою, встановивши спеціальні додатки: Panorama 360 (Android, iOS), Google Карти (Android, iOS), Photosynth (iOS).

Ще один з напрямків створення віртуального VR-контенту – створення 360-градусного відео. Для прак-

тичної реалізації такого контенту сьогодні використовують або складні конструкції з 4-8-12-ти фотоапаратів, або екшн-камери, або спеціальні пристрої, наприклад, Ricoh Theta. Відео, зняте кількома пристроями, об'єднують в спеціальних програмах, наприклад, в Autorpano Video. Щоб подивитись таке відео, потрібно здійснити розподіл даного відео на два потоки для кожного ока. Для реалізації такого завдання використовується додаток Kрано Panorama Viewer, який дозволяє створювати відео одночасно і для 360-градусного перегляду в браузері, і за допомогою VR-окулярів.

В сучасному просторі існують спеціальні додатки для створення власного VR-контенту. Зазначимо декілька з них.

Photo Sphere (дозволяє робити панорамні світліни за допомогою простих вказівок на екрані), навколишній простір фотографується декілька разів, а потім за допомогою відповідної програми все збирається в єдине зображення, що завантажується в Google Maps.

360 Panorama (використовує камеру iPhone, обробляючи зображення і створюючи контент у форматі 360 градусів).

Panorama 360 (доступна на Google Play Store і містить все необхідне для роботи, не тільки формування 360-градусного зображення, але і фільтри, ефекти, можливість поділитися з друзями і сумісність з Google Cardboard).

Splash (простий і зрозумілий інтерфейс, можливість підключення соціальних мереж для того, щоб поділитися відео з друзями, перегляд відео через Google Cardboard).

Майбутнє фізичного реального світу формуватиметься за допомогою об'єднаної реальності (MR), на основі AR та VR.

Висновки. Використання технологій AR та VR надає студентам вишів нові можливості та перспективи, спрямовані на практико – орієнтовне навчання, сприяє отриманню найсучасніших знань, розвитку самоосвіти, якісній професійній підготовці. Застосування технологій об'єднаної реальності MR наближує сучасну науку до життя, відтворює реальні життєві ситуації, допомагає створити вигадані простори для невирішених задач. Це створює нові можливості для оволодіння практичними навичками, надає досвід дослідницької роботи, робить навчання яскравим процесом, унеможлиблює відволікання від навчання та підвищує мотивацію до навчального процесу, допомагає більш глибоко зрозуміти складні поняття, означення, теореми, властивості, які мають засвоїти студенти під час навчання.

Виявлено, що для використання віртуального простору в навчальному процесі необхідними є наступні умови: достатній рівень сформованості навичок студентів в галузі цифрових технологій, спостережливість у професійному середовищі, обладнання спеціального призначення для створення віртуальної реальності, практика виконання нестандартних завдань в е-просторі.

Вивчення складних математичних та технічних дисциплін обов'язково має орієнтуватися на подальше широке використання технологій віртуальної та доповненої реальності в освітньому процесі, як засобу розвитку логічного та науково-дослідницького мислення сучасних студентів.

Література

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні до 2021 року – Електронний ресурс: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

2. Рамки цифрової компетентності (The Digital Competence Framework for Citizens) DigComp 2.1 (2017) //European Commission, Joint Research Centre Publication Repository – Електронний ресурс: [http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/web-digcomp2.1pdf_\(online\).pdf](http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/web-digcomp2.1pdf_(online).pdf)

3. F8 conference 2016: the biggest news from F8 developer event <https://www.theverge.com/2016/4/12/11415340/facebook-f8-developer-conference-2016-news-announcements-recap>

4. Задерей Н.М., Мельник І.Ю., Нєфьодова Т.Д. Доповнена та віртуальна реальність як ресурс навчальної діяльності студентів // Інформаційні технології та комп'ютерне моделювання, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Івано-Франківськ, 14-19 травня 2018р., с.61-64 <http://itcm.comp-sc.if.ua/2018/zbirnyk.pdf>

5. O. Semenikhina Visualization of Study Material as the Current Trend of Education in Ukraine // European Reforms Bulletin 2017, 40 http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/173/1/1-2017_ERB.pdf#page=41

6. Задерей Н.М., Нєфьодова Т.Д. Методичні аспекти професійно-орієнтованої математичної підготовки студентів технічних університетів. Фізико-математична освіта, науковий журнал, Вип. 1(15), 2018. с.205-209 http://fmo-journal.fizmatsspri.sumy.ua/journals/fmo/2018_1-15-Scientific_journal_FMO.pdf

7. Chancen und Gefahren. Jugend und Medien (Можливості та загрози. Молодість та засоби масової інформації) – Електронний ресурс: <https://www.jugendundmedien.ch/de/chancen-und-gefahren.html>

8. Задерей Н.М., Мельник І.Ю., Нєфьодова Т.Д. Сучасні підходи до STEM-навчання в університетській освіті. – Scientific Journal "Virtus" Issue # 5, February, 2016. – p. 152 – 155

References

1. National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021 <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

2. The Digital Competence Framework for Citizens DigComp 2.1 (2017) //European Commission, Joint Research Centre Publication Repository. [http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/web-digcomp2.1pdf_\(online\).pdf](http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/web-digcomp2.1pdf_(online).pdf)

3. F8 conference 2016: the biggest news from F8 developer event <https://www.theverge.com/2016/4/12/11415340/facebook-f8-developer-conference-2016-news-announcements-recap>

4. Zaderei N.M., Melnyk I.Y., Nefodova G.D. Augmented Reality and Virtual Reality as the Resources of Students' Educational Activity // «Information technologies and computer modelling» Proceedings of the International Scientific Conference May 14-19, 2018 Ivano-Frankivsk, Ukraine, p. 61-64 <http://itcm.comp-sc.if.ua/2018/zbirnyk.pdf>

5. Semenikhina Visualization of Study Material as the Current Trend of Education in Ukraine // European Reforms Bulletin 2017, 40 http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/173/1/1-2017_ERB.pdf#page=41

6. Nadiya Zadorei, Galyna Nefodova. Methodical Aspects of Professionally Directed Mathematical Training of Students in Technical Universities. Physical-mathematical education, scientific journal, Issue. 1(15), 2018. с.205-209 http://fmo-journal.fizmatsspri.sumy.ua/journals/fmo/2018_1-15-Scientific_journal_FMO.pdf

7. Chancen und Gefahren. Jugend und Medien <https://www.jugendundmedien.ch/de/chancen-und-gefahren.html>

8. Zadorei N., Melnyk I., Nefodova G. New Approaches to STEM-Learning in University Education. – Scientific Journal «Virtus», Issue # 5, February, 2016. – p. 152 – 155

Zaderey N.M.,

*Candidate of Physic-Mathematical Sciences, Associate Professor of mathematical analysis and probability theory department at the National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
zadereynm@gmail.com*

Melnyk I.Y.,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of computer' sciences and mathematic department at Borys Grinchenko Kyiv University, iy.melnyk@kubg.edu.ua

Nefodova G.D.,

*Candidate of Physic-Mathematical Sciences, Associate Professor of mathematical analysis and probability theory department at the National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
g.nefyodova@gmail.com*

Ukraine, Kyiv

THE USAGE OF AUGMENTED AND VIRTUAL REALITY TECHNOLOGIES IN STUDENTS' EDUCATIONAL ACTIVITY

The usage of technologies of virtual (VR) and augmented (AR) reality in the educational process is explored. The characteristic of the main features and differences of the virtual and augmented reality is given. Existing applications of the augmented and virtual reality and possibilities of their use in the modern educational process are considered. The importance of forming STEM-competencies of students and creation of an innovative model of STEM-education are shown. The necessity of special technical equipment and specialized virtual laboratory for implementation of systems of virtual and augmented realities is indicated. The examples of problems in mathematical and technical disciplines demonstrate the use of VR and AR realities in the educational process.

Key words: *digital competence frameworks, Virtual Reality (VR), complemented by reality (AR), united reality (MR), STEM-education.*

УДК 373.2.015.311:37.09(045)

Іванова В.В.,

*к.психол.н., доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти
Мукачівського державного університету, vika-ivanova@ukr.net*

Україна, м. Мукачево

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СОЦІАЛЬНО-ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті висвітлено проблему педагогічного супроводу соціально-особистісного розвитку дітей дошкільного віку. Мета статті полягає у виявленні та характеристиці організаційно-педагогічних умов реалізації педагогічного супроводу соціально-особистісного розвитку дітей дошкільного віку. Методи дослідження: проектування педагогічних умов педагогічного супроводу соціально-особистісного розвитку дітей дошкільного віку. Виокремлено та обґрунтовано такі організаційно-педагогічні умови: проектування індивідуальних освітніх маршрутів соціально-особистісного розвитку дітей, що забезпечують їх гармонійне входження в соціум; розвиток рефлексивної діяльності дітей, що допомагає їм позитивно ставитися до себе та інших людей; підвищення професійної компетентності педагогів ЗДО.

Ключові слова: соціальний розвиток, соціалізація, соціально-особистісний розвиток, педагогічний супровід, рефлексія, дошкільник.

Постановка проблеми. Система дошкільної освіти на сучасному етапі розвитку зазнає значних змін, що пов'язано з інноваційними процесами, що відбуваються в суспільстві, модернізацією та стандартизацією всієї системи освіти. Сьогодні педагогічному співтовариству пред'являють вимоги до пошуку ефективних засобів соціально-особистісного розвитку дітей дошкільного віку, що є важливим компонентом формування особистості. Відповідно до закону «Про освіту», соціальне замовлення держави полягає в підготовці соціально адаптованої дитини, яка здатна планувати свої дії, володіє загальною культурою і розвиненими особистісними якостями.

Сучасні діти дошкільного віку можуть орієнтуватися в соціальних категоріях, розуміти необхідність дотримання загальноприйнятих традицій і норм суспільства, усвідомлювати цінність людських відносин. Вихованці закладів дошкільної освіти прагнуть до встановлення різноманітних зв'язків з оточуючими людьми, виявляють інтерес до однолітків, батьків, педагогів. Старший дошкільний вік є одним з важливих періодів в дошкільному дитинстві, який значущий в житті кожної дитини, тому необхідно збагачувати досвід дітей, формувати власну думку і оцінку, які надають їм соціальну впевненість, сприяють прояву особистих якостей. Виникає необхідність організації педагогічного супроводу соціально-особистісного розвитку дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії і практиці дошкільної освіти соціально-особистісний розвиток дітей дошкільного віку вважається однією з головних складових гармонійного розвитку дитини, що сприяє її подальшій успішності і результативності власної діяльності (Ю. Богінська, Л. Варяниця, О. Вишнеvsька, Л. Зімакова, О. Караман, С. Курінна, С. Литвиненко, О. Малахова, Д. Малков, І. Печенко, П. Плотніков, Р. Пріма, С. Савченко, С. Сайко та ін.).

Соціально-особистісний розвиток дітей дошкільного віку ми розглядаємо як цілеспрямований процес входження дитини в світ соціальних відносин, що дозволяє отримати їй особистий досвід в способах пізнання,

спілкування і діяльності, заснований на соціокультурних нормах, традиціях і сприяє задоволенню потреби дошкільника в позитивних емоційних контактах зі світом, собою, іншими людьми, формування себе як суб'єкта соціальних відносин і становлення «самості».

Починаючи з дошкільного віку відбувається формування базису особистісної культури, визначаються основи культурного відношення дитини до природи, рукотворного світу і власного життя. Дошкільник вчиться спілкуванню з однолітками і дорослими, яке сприяє розвитку гуманного ставлення до оточуючих людей, прояву турботи, підтримки. Цілеспрямована діяльність педагога по вихованню культури спілкування, поведінки і діяльності, що включає комплекс заходів, дозволяє формувати і розвивати у дитини особистісні якості: відповідальність за свої дії, допитливість, активність, ініціативність та ін.

В процесі соціально-особистісного розвитку дитини відбуваються значні кількісні та якісні зміни, які дозволяють їй орієнтуватися в різних соціальних ситуаціях, домагатися позитивної самореалізації шляхом набуття власного досвіду, засвоєння і прийняття норм, традицій суспільства, навичок взаємодії з навколишнім світом. Педагог створює умови для організації самостійних видів дитячої діяльності, що дозволяють удосконалити набуті дітьми знання, уміння і навички, які необхідні для подальшого їх розвитку як повноправних членів суспільства.

Педагогічний супровід соціально-особистісного розвитку дітей дошкільного віку розглядаємо як вид педагогічної діяльності, що передбачає індивідуальну допомогу, підтримку дитини, спрямовані на її особистісне становлення і самореалізацію, розвиток самостійності і впевненості в різних соціальних ситуаціях. Вивчення питання соціально-особистісного розвитку дітей доводить, що основна мета дорослого полягає в тому, щоб допомогти дітям увійти в сучасний світ, складний у всіх відносинах, постійно мінливий, що характеризується великою кількістю негативних явищ. І в цьому сенсі для нас і нашого дослідження важливо вивчити організаційно-педагогічні умови реалізації педагогічного супроводу

соціально-особистісного розвитку дітей дошкільного віку.

Мета статті. Виявити та охарактеризувати організаційно-педагогічні умови реалізації педагогічного супроводу соціально-особистісного розвитку дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Поняття «умова» відноситься до категорії філософії. У філософській літературі під умовою розуміється відношення предмета до оточуючих його явищ, без яких він існувати не може. Соціологічний словник дає таке визначення поняття: «умова – це те, від чого залежить істотний компонент комплексу об'єктів, з наявності якого з необхідністю випливає дане явище» [10]. У методології «умова» розглядається як зовнішня, в тій чи іншій мірі свідомо сконструйована педагогом, обставина, яка істотно впливає на перебіг процесу, передбачає, але не гарантує певний результат [1, с.129]. У педагогіці умова є основою, наявністю обставин, які сприяють досягненню поставлених цілей, або, навпаки, гальмують їх досягнення. У проблематиці нашого дослідження «умову» можна розглядати як сукупність заходів системи дошкільної освіти, що сприяють ефективності соціально-особистісного розвитку дітей дошкільного віку, його педагогічному супроводу.

Таким чином, спираючись на викладені дефініції, ми вважаємо, що реалізація педагогічного супроводу соціально-особистісного розвитку дітей дошкільного віку буде ефективною за таких організаційно-педагогічних умов:

- 1) проектування індивідуальних освітніх маршрутів соціально-особистісного розвитку дітей, що забезпечують їх гармонійне входження в соціум;
- 2) розвиток рефлексивної діяльності дітей, що допомагає їм позитивно ставитися до себе та інших людей;
- 3) підвищення професійної компетентності педагогів ЗДО.

Розглянемо докладніше кожен з організаційно-педагогічних умов.

Перша організаційно-педагогічна умова – проектування індивідуальних освітніх маршрутів соціально-особистісного розвитку дітей, що забезпечують їх гармонійне входження в соціум.

Модернізація освітнього процесу ЗДО вказує на необхідність індивідуалізації освіти, що відповідає сучасному замовленню суспільства і нормативним документам. У державному стандарті дошкільної освіти зазначено, що одним з головних принципів є «побудова освітньої діяльності на основі індивідуальних особливостей кожної дитини, при якому сама дитина стає активною у виборі змісту своєї освіти, стає суб'єктом освіти.

Проектування індивідуального освітнього маршруту ґрунтується на концепції індивідуально орієнтованої освіти, теоретичне обґрунтування якої знайшло відображення в працях О. Кононко [6], С. Ладивір [5], А. Пінського, та ін. На думку О. Кононко, успішність індивідуальної освіти пов'язано з необхідністю забезпечення самооновлення і саморозвитку всієї системи освіти, в тому числі і дошкільної.

Для нашого дослідження важливе педагогічне трактування поняття «індивідуалізація». Аналіз досліджень дозволив виділити кілька точок зору. Так, індивідуалізація розуміється як процес, спрямований на розвиток

індивідуальних особливостей, його потенційних можливостей, Я-концепції, самооцінку, самовизначення і т.д. (О. Гребенюк, В. Давидов, Л. Занков, О. Матюшкін і т. д.); як відкриття і подальше утвердження свого «Я», виявлення своїх схильностей і можливостей, особливостей характеру, тобто становлення і осмислення індивідуальності; як процес створення і усвідомлення індивідом власного досвіду, в якому він проявляє себе як суб'єкт власної діяльності, вільно визначає і реалізує власні цілі, добровільно покладає на себе відповідальність за результати своєї діяльності. Ми будемо спиратися на визначення Л. Трубайчук, в якому індивідуалізація дошкільної освіти розглядається як «прийняття неповторності та унікальності особистості кожної дитини, підтримка її індивідуальних потреб та інтересів, орієнтація педагогічного процесу на своєрідність її особливостей та потенційних можливостей» [11, с.21].

Розробка і реалізація індивідуальної освітньої траєкторії в процесі педагогічного супроводу соціально-особистісного розвитку дітей дошкільного віку, на наш погляд, сприяє формуванню особистої думки у дитини, прояву своїх можливостей у різних видах діяльності, включаючи спілкування з іншими людьми, формування уявлень про те суспільство, в якому вона живе, усвідомлення значущості реалізації освітнього процесу. Це дозволяє педагогу створити умови для вибору дитини тієї чи іншої діяльності, працювати індивідуально й спільно з іншими дітьми та створювати спільний або самостійний творчий проект.

Таким чином, проектування індивідуального освітнього маршруту соціально-особистісного розвитку кожної дитини в період дошкільного дитинства дозволяє:

- 1) визнати унікальні можливості, здібності та інтереси кожної дитини, які дозволяють їй освоїти Програму ЗДО, соціалізуватися в найближчому оточенні, оволодіти соціальним досвідом дій і відносин, вільно розвиватися, реалізовуватися, самовиражатися і саморозкриватися;
- 2) визначити позитивні зміни і досягнення дитини в її соціально-особистісному розвитку;
- 3) об'єднати зусилля ЗДО і сім'ї в питаннях розвитку дитини, її саморозвитку.

Індивідуальний освітній маршрут соціально-особистісного розвитку дитини – це результат роботи педагога по формуванню і розвитку «Образ Я» дошкільника з опорою на зміни ціннісно-сміслових орієнтацій за допомогою «співпроживання» ситуацій.

Друга організаційно-педагогічна умова – розвиток рефлексивної діяльності дітей, що допомагає їм позитивно ставитися до себе та інших людей.

Рефлексію можна розглядати з філософської точки зору як форму теоретичної діяльності людини, спрямовану на усвідомлення власних дій та їх законів; процес самосвідомості людиною внутрішніх психологічних актів і станів [12, с.61]. Рефлексія сприяє саморозвитку особистості дитини дошкільного віку. Процес особистісного розвитку дитини дозволяє їй розкрити свої потенційні можливості, матеріальні передумови, що забезпечують появу нових актуальних властивостей і характеристик, привласнити культурні цінності, увійти в культуру і життя суспільства, що вказує на необхідність педагога знати про механізми особистісного розвитку дошкільника.

Рефлексія забезпечує дитині можливість оцінювання результатів своєї діяльності, звірки досягнень до намічених цілей, пояснення можливих невдач, або успіхів. У дошкільному віці формуються передумови для розвитку рефлексії, що дозволяє усвідомити дошкільнику свою індивідуальність, якусь унікальність і своє призначення.

Таким чином, рефлексивну діяльність дитини дошкільного віку в соціально-особистісному розвитку ми будемо розуміти, як тривалий процес глибинного осягнення картини світу (предметний світ і світ соціальних відносин) на основі пізнання дитиною самої себе в різних видах дитячої діяльності з опорою на розвиток «внутрішнього діалогу», в основі якого закладено прийняття цінностей найближчого оточення дошкільника.

З точки зору Л. Проколієнко [9], рефлексія дозволяє дитині обмірковувати майбутню діяльність, зіставляти свою роботу з досвідом однолітків, що є дуже важливим для дитини дошкільного віку, так як у неї починає формуватися «Образ Я». У процесі соціально-особистісного розвитку дошкільника адекватний «Образ Я» сприяє його успішній соціалізації, визначення статусу в колективі, оцінці своїх можливостей, продуктивно вибудовувати відносини з іншими людьми, удосконалювати якості особистості дитини в процесі спілкування, думки оточуючих.

Поділяючи цю точку зору, ми вважаємо, що рефлексія в дошкільному віці надає велике значення для розвитку і вдосконалення якостей особистості дитини в дошкільному дитинстві, необхідних для її соціально-особистісного розвитку, до яких ми відносимо допитливість, активність, чуйність, відповідальність. Виявляючи інтерес до якогось виду діяльності, організовуючи взаємодію з іншими дітьми і дорослими, дошкільник визначає послідовність своїх або спільних дій, передбачає її результат. У процесі прояву чуйності рефлексія сприяє тому, що дитина дошкільного віку надає допомогу, підтримку іншому однолітку або дорослому, з огляду на ситуацію, що склалася, співпереживає, проявляє чуйність до слів інших.

Дитина дошкільного віку, відповідно до сучасних педагогічних досліджень, розглядається як носій активності, що має потребу в діяльності. Спираючись на концепцію Л. Виготського, відзначимо характерну наукову думку: розвиток дитини на всіх етапах раннього та дошкільного дитинства здійснюється від неусвідомленої до усвідомленої поведінки і до появи нових суб'єктних якостей і нових способів поведінки. Подібні переходи здійснюються в результаті організованого навчання та діяльності, що сприяє особистісному розвитку дитини, його саморозвитку.

За дослідженнями О. Леонтєва [7], рефлексія у дитини дошкільного віку розвивається відповідно до загальних психічних закономірностей розвитку діяльності: мотив, операції, способи здійснення діяльності, продукт діяльності. Вивчення даної проблеми автором показало, що генезис рефлексії проявляється на всіх етапах розвитку діяльності. Розширення взаємин може виховувати повноцінну рефлексивну особистість вже на етапі дошкільного дитинства, тому діяльність дитини спільно з дорослими і однолітками повинна увійти в її життя, і на основі рефлексії дошкільник зможе самостійно ставити мету і здійснити освітню діяльність, коригувати свою поведінку з урахуванням загальноприйнятих норм.

Ефективність процесу соціально-особистісного розвитку дитини дошкільного віку залежить від особливостей рефлексивної діяльності та розвитку рефлексивних здібностей:

1) різноманітність форм рефлексії (наприклад, вербальна, продукти дитячої творчості тощо);

2) необхідність навчання дітей усвідомлення того, що вони роблять і що з ними відбувається (обговорення ситуації або послідовність дій, графічне зображення настрою і оцінка своєї діяльності);

3) спостереження за діяльністю один одного протягом певного часу, відповіді на питання дорослого і один одного;

4) вербальний або невербальний опис почуттів і відчуттів, рефлексія почуттів [184], (наприклад, вираз дитячих переживань, настрою, інтересу за допомогою музики, малюнків, асоціацій та інших засобів).

Таким чином, резюмуючи наведені положення, відзначимо, що рефлексію можна розглядати, як усвідомлення і аналіз своєї діяльності, що забезпечують подальше підвищення її результату, можливість планування, розуміння свого місця в світі на основі становлення «самостей» дитини: саморозвитку, самовизначення, самоконтролю, саморегуляції, самоаналізу, самореалізації і т.д., які відіграють велику роль в соціально-особистісному розвитку дітей в період дошкільного дитинства. Педагогам необхідно оптимізувати освітній процес, вибираючи найбільш прийнятні форми, методи і засоби навчання, підвищуючи свою професійну компетентність.

Для розвитку у дітей рефлексивної діяльності в дошкільному віці досить ефективними засобами є організація ігор-драматизації; виконання комунікативних вправ; використання рефлексивних питань; щоденників, заповнення яких з дітьми може здійснюватися спільно з батьками і педагогами, а також самостійно. У щоденнику можуть бути відображені: настрої дитини, досягнення і відкриття, важливість зробленого, самооцінка своєї поведінки, що дозволяє аналізувати свої дії, вчинки, висловлювати емоціями ті чи інші ситуації в образі різних персонажів, міркувати над суспільними нормами.

Третя організаційно-педагогічна умова – підвищення професійної компетентності педагогів ЗДО.

Для того, щоб успішно вирішувати проблему педагогічного супроводу соціально-особистісного розвитку дітей, педагог закладу дошкільної освіти повинен володіти певним рівнем професійної компетентності.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що питання компетентності з-поміж європейської спільноти постало давно, його вивченню та розробці присвятили роботи Ф. Вейнерт, Дж. Гуді, Ж. Делор, Дж. Карсон, Р. Кеган, Дж. Консант, Дж. Куллахан, У. Мозер, Т. Оатс, Ж. Перре, Дж. Равен, Д. Райхен, Л. Салганік, Г. Халлаш та ін. З-поміж вітчизняних науковців та учених найближчого зарубіжжя до питання компетентності зверталися О. Антонова, Л. Маслак, Н. Бібік, С. Бондар, С. Вітвицька, Н. Волкова, М. Головань, О. Дубасенюк, І. Зимня, І. Зязюн, В. Кальней, О. Пометун, Г. Селевко, Н. Сидорчук, Ю. Татур, А. Хуторський, Ф. Шаріпов, С. Шишов та ін.

Реалізація даної організаційно-педагогічної умови здійснюється за наступними напрямками:

1) формування здібностей педагогів ЗДО до розширення знань дітей про норми і цінності суспільства, правилах поведінки, взаємовідносинах людей, створення ситуацій для прояву якостей особистості кожної дитини, постійної актуалізації матеріалу, що надається дошкільнятам;

2) формування здібностей педагогів надавати допомогу в оволодінні дітьми необхідною інформацією, основами правильної поведінки в суспільстві, надання допомоги і підтримки один одному, викликати у дітей інтерес до проблеми прояву рефлексивних здібностей в процесі організації різних видів діяльності, стимулювати їх активність і самостійність, адаптувати матеріал для дошкільнього віку, вміння давати роз'яснення;

3) розвиток умінь педагогів в пізнанні внутрішнього світу дитини, психологічної спостережливості, що включає в себе розуміння особистості дошкільника, пережитих ним тимчасових психологічних станів, для надання індивідуальної допомоги й підтримки дитини;

4) розвиток умінь педагогів ясно і чітко висловлювати свої думки і почуття за допомогою мови, міміки і пантоміміки, тим самим підлаштовуючи дітей для співпраці;

5) оволодіння педагогами способами організації дитячого колективу, його згуртування і мотивування на спільну діяльність, спілкування, формуючи позитивне ставлення дітей до однолітків, також розвитку вмінь планувати, організовувати і контролювати власну діяльність;

6) формування здібностей до емоційно-вольового впливу на дітей, розвиток вмінь педагогів добиватися їх авторитету і поваги, будучи для них еталоном зразкової поведінки;

7) оволодіння способами спілкування з дітьми, розвиток вмінь знаходити підхід до кожної дитини, встановлювати з ними оптимальні взаємини, проявляючи педагогічний такт з метою продуктивного співробітництва з дошкільнятами;

8) розвиток умінь педагога передбачати наслідки своїх дій, планувати модель поведінки в процесі спілкування з кожним дошкільником, оцінювати результат професійної діяльності;

9) формування здібностей педагогів одночасно стежити за змістом і формою викладу матеріалу, тримати в увазі групу дітей, реагувати на їх ознаки втоми, неувважності, стежити за власною поведінкою.

В умовах вивчення проблеми нашого дослідження підвищення професійної компетентності педагогів ЗДО буде полягати у здатності планування освітнього процесу і педагогічного супроводу, використовуючи прийоми ініціювання активності дітей; створення атмосфери зацікавленості в результатах діяльності; формування у дітей дошкільнього віку моральних якостей; виховання громадянськості, патріотизму, ціннісного ставлення до праці у кожної дитини. Педагогу необхідно володіти способами педагогічного оцінювання дітей дошкільнього віку в різних видах діяльності, орієнтуватися в доцільності вибору форм, методів і засобів в організації освітнього процесу ЗДО.

Висновки. Таким чином, розроблені нами організаційно-педагогічні умови сприятимуть більш ефективному функціонуванню педагогічного супроводу соціально-особистісного розвитку дітей дошкільнього віку в умовах ЗДО.

Література

1. Білуха М.П. *Методологія наукових досліджень: Підручник*. – К.: АБУ, 2002. – 480 с.
2. Газман, О.С. *Воспитание и педагогическая поддержка детей / О.С.Газман // Народное образование*. – 1998. – № 6. – С.108-111.
3. Гончаренко, Семен. *Український педагогічний словник / Семен Гончаренко*. – Київ : Либідь, 1997. – 373, [3] с.
4. Іваненко, М.В. *Педагогическое сопровождение социально-личностного развития / М.В. Иваненко // Дошкольное воспитание*. – 2004. – № 4. – С.97-99.
5. *Індивідуалізація виховання дошкільника: [навч. посібник для педагогів, психологів, вихователів дитячих дошкільніх закладів, студентів середніх і вищих пед. закладів, батьків] / авт. колекції. С.О. Ладивір та ін. ; Інститут психології ім. Т.С. Костюка АПН України*. – К. : Пед. думка, 2007. – 150 с.
6. *Індивідуальний підхід: суть і шляхи реалізації у вихованні дошкільників : метод. рек. / упоряд. О.А. Кононко; ред. М.С. Солодуха*. – Київ: Освітнянин, 1996. – 131 с.
7. Леонтьев, А.Н. *Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев*. – М.: Смысл; Академия, 2004. – 352 с.
8. Печенко І.П. *Соціально-педагогічний супровід соціалізації особистості в дошкільньому дитинстві / І.П. Печенко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Вип. 9. – К., 2006. – С.123-130.*
9. Проколюєнко А.Н. *Образ "Я" как фактор становления внутреннего мира / А.Н. Проколюєнко // Воспитание детей дошкольного возраста / [под ред. А.Н. Проколюєнко]*. – К., 1990. – С.48-53.
10. *Соціологія: короткий енциклопедичний словник*. Уклад.: В.І. Волович, В.І. Шитаренко, М.В. Захарченко та ін.; Під заг.ред. В.І. Воловича. – К.: Укр. Центр духовн. Культури, 1998. – 736с.
11. Шрубайчук, А.В. *Реализация принципа индивидуализации в практике дошкольного образования. – Детский сад: теория и практика / А.В. Шрубайчук*. – 2015. – № 2. – С.20-27.
12. Шрубайчук, А.В. *Словарь-справочник педагогических инноваций в образовательном процессе / А.В. Шрубайчук*. – М.: Издательский дом «Восток», 2001. – 81 с.

References

1. Biluha M.P. *Methodologiya naukovih doslidzhen: Pidruchnik*. – K.: ABU, 2002. – 480 s.
2. Gazman, O.S. *Vospitanie i pedagogicheskaya podderzhka detey / O.S. Gazman // Narodnoe obrazovanie*. – 1998. – # 6. – S. 108 – 111.
3. Goncharenko, Semen. *Ukrayn'skiy pedagogichniy slovník / Semen Goncharenko*. – Kyiv : Libid, 1997. – 373, [3] s.
4. Ivanenko, M.V. *Pedagogicheskoe soprovozhdenie sotsialno-lichnostnogo razvitiya / M.V. Ivanenko // Doshkolnoe vospitanie*. – 2004. – # 4. – S. 97-99.
5. *Individualizatsiya vihovannya doshkil'nikiv : [navch. posibnik dlya pedagogiv, psihologiv, vihovateliv dityachih doshkil'nih zakladiv, studentiv sereidnih i vischih ped. zakladiv, batkiv] / avt. kolekt. S.O. Ladivir ta in. ; Institut psihologii Im. G.S. Kostyuka APN Ukrayini*. – K. : Ped. dumka, 2007. – 150 s.
6. *Individualniy pidhid: sut i shlyahi realizatsiyi u vihovanni doshkil'nikiv : metod. rek. / uporyad. O.L. Kononko ; red. M.S. Soloduha*. – Kyiv: Osvityanin, 1996. – 131 s.
7. Leontev, A.N. *Deyatelnost. Soznanie. Lichnost / A.N. Leontev*. – M.: Smyisl; Akademiya, 2004. – 352 s.
8. Pechenko I.P. *Sotsialno-pedagogichniy suprovid sotsializatsiyi osobistosti v doshkil'nomu ditinstvi / I.P. Pechenko // Teoretiko-metodichni problemi vihovannya ditey ta uchniv'skoyi molodi : zb. nauk. pr. – Vip. 9. – K., 2006. – S. 123–130.*

9. Prokopenko L.N. Obraz "Ya" kak faktor stanovleniya vnutrennego mira / A.N. Prokopenko // *Vospitanie detey doshkolnogo vozrasta* / [pod red. A.N. Prokopenko]. – K., 1990. – S. 48–53.

10. Sotsiologiya: korotkiy entsiklopedichniy slovník, Uklad.: V.I. Volovich, V.I. Titarenko, M.V. Zaharchenko ta In.; PID zag.red. V.I. Volovicha. – K.: Ukr. Tsentri duhovn. Kulturi, 1998. – 736s.

11. Trubaychuk L.V. Realizatsiya printsipa individualizatsii v praktike doshkolnogo obrazovaniya. – *Detskiy sad: teoriya i praktika* / L.V. Trubaychuk. – 2015. – # 2. – S. 20-27.

12. Trubaychuk L.V. Slovar-spravochnik pedagogicheskikh innovatsiy v obrazovatelnom protsesse / L.V. Trubaychuk. – M.: Izdatelskiy dom «Vostok», 2001. – 81 s.

Ivanova V.V.,

the Candidate of Psychological Sciences, Assistant Professor of the department of theory and methodology of preschool education Mukachevo state university, vika-ivanova@ukr.net

Ukraine, Mukachevo

ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR IMPLEMENTATION OF THE PEDAGOGICAL SUPPLY OF SOCIAL-PERSONAL DEVELOPMENT OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

The author of the article has dealt with the problem of pedagogical support of social and personal development of children of preschool age. The purpose of the article is to identify and characterize the organizational and pedagogical conditions for the implementation of pedagogical support for socially-specific development of children of preschool age. Methods of research are designing of pedagogical conditions of pedagogical support of socially-specific development of children of preschool age. The following organizational and pedagogical conditions have been distinguished and substantiated: designing of individual educational routes for social and personal development of children, ensuring their harmonious entry into the society; development of childrens' reflexive activity, which helps them to treat themselves and other people positively; increase of professional competence of educators of ZDO.

Key words: *social development, socialization, social and personal development, pedagogical support, reflection, preschooler.*

UDC 811.111

Kolyada I.V.,*senior lecturer of foreign languages department of the National University of Pharmacy, irina_kolyada_@ukr.net
Ukraine, Kharkov***READING APPROACHES IN ENGLISH LANGUAGE**

To start with, English has become the language of international communication. In the modern world, as you know, it is impossible to imagine life without English language, which has become an integral part of our everyday life and our work. Having a high level of English, undoubtedly, makes our lives a lot more interesting and complete. In addition, more importantly, improving and maintaining the required English language level becomes our main task. In order to achieve this goal, we have to develop our English language skills on a regular basis. As well as, we have to come to grips with the fact that studying English consists of four main parts such as reading, speaking, listening and vocabulary. The importance of reading skills is often neglected by both students and teachers, that is why some problems may appear in this field. Reading the original literature is a very important element in the process of learning the language; thanks to reading, we have an opportunity to enlarge the amount of English vocabulary. In addition, reading is one of the most accessible ways of learning and improving the language, reading texts at anytime, anywhere, thus, constantly practicing language skills.

Key words: *approach, achievement of students, a communicative function, encouraging activity, skills, cross cultural understanding.*

Formulation of the problem. If you want to do well in studying English, you have to remember that the success depends on both teachers and students. Moreover, of course, it is to the approaches that a teacher uses during teaching a subject. An approach or a method is the teacher's way to transfer knowledge to the students. Teacher must use an appropriate approach in order to achieve learning goal [2].

A lot of teachers, as well as students, are interested in the idea what to read to develop your English skills or what to avoid reading for not wasting your precious time. I would like to point out that there are many things you are to read such as:

1. Biographies.

Biographies of well-known, famous, prominent people. They include biographies of both great historical figures and representatives of mass culture, and many others.

2. Artistic works.

Stories, novels, poems, sonnets, etc. from famous English, American, Scottish, Irish, and other writers.

3. Fairytales.

There is a great variety of works written by children's authors. Reading fairy tales in English is not difficult, and it will be useful, first of all, for beginners in studying English.

4. Topics. Many different short texts in English.

The purpose of the work. The purpose of this article is to research and analyze different kinds of approaches for reading English books. In reading approaches, students will improve their knowledge and get something new because they are demanded to read more.

Presentation of the main material. Reading books in the original language is not only a pleasant pastime, but also an indispensable component of learning any foreign language. That is why I have decided to write a separate article on how to read foreign books, how to choose the right literature, and, of course, how to make this process not only effective, but also enjoyable.

Teaching to read is one of the main tasks of the curriculum of teaching a foreign language. In general, I consider the role of reading in two aspects: as an independent

goal and as a means of teaching a foreign language. I see reading, first of all, as a source of information, and not as a form of learning that assures the acquisition of linguistic material. Through reading, the experience of humanity, accumulated in a variety of spheres of labor, creative, socio-cultural activity is transmitted [4, p.21].

Reading serves as an effective learning tool. In this case, the following spheres of use of reading skills in a foreign language as a means of training are distinguished:

1) in order to teach students to use the graphic system of a foreign language;

2) for better mastering them by vocabulary;

3) for the better assimilation of the sound, graphic and grammatical forms of the word, as well as its meaning and application in different life situations;

4) to expand the vocabulary of students;

5) for better mastering them with grammatical material.

It is a crucial fact for the students to read. I select interesting and accessible language materials. Skillfully selected and well-worked interesting texts stimulate the development of students' interest in this type of speech activity, develop their creativity.

You cannot but agree that the texts must correspond to the age interests of students, to reflect interpersonal relations [6, p.23].

I am far from the concept of a "bookworm" and, honestly, I often find it difficult to force myself to take up reading a new book. What to start with, if reading seems to you not a very encouraging activity, and reading in a foreign language seems to be absolutely inconceivable? I hope that my advice will help you to "make friends" with an unfamiliar language and bring you closer to the desired result.

First of all, you should choose the book of interest. It is very important to decide what the book you want to read. Do you like fiction? Fly to other planets and reinvent the time machine with your favorite author. Want to test your intuition and deduction method? Then become a participant in the investigation of mystical disappearances with Sherlock Holmes and Watson.

Secondly, read a beautiful book. The book you have chosen should be colorful, with easily readable type and clear organization of events. If the book pleases your eye, then it will be easier and faster to read.

Thirdly, read the book, which is suitable for your level of English. Have you just started to learn a language and think it is too early to start reading? Absolutely not true. You can easily find adapted books for the starter and elementary level, where the texts and words are slightly modified and given in a more understandable form. Yes, this is not the original, but this is the first step to perfection. If your language allows you to read non-adapted literature (usually starting at the upper-intermediate level), then you have a great chance to read any work that you have adopted for a long time. If after reading the first 20-30 pages, the book is given to you more and more difficult and does not bring any joy – change it. Do not force yourself to read, as it will not bring any good!

You also should keep in mind that you should read and try to understand what you read. The main mistake of all those, who make the first steps in foreign reading, is the translation of every incomprehensible word. After such reading, you certainly never want to pick up even a small foreign poem! Do not translate every word. Read the page and take a break. Consider whether you understand the general meaning of what you read. I am sure that you have caught the main points and the idea. This is exactly what you need. 20–50 percent of the unfamiliar words in the book you begin to understand from the context. So, you develop your language skills and yourself, without knowing it, learn it.

Naturally, reading without a dictionary is impossible. For a complete result, you should have a so-called reading dictionary. Write out interesting expressions and separate phrases in it, which can often be useful to you in everyday life. For people with a high level of language, it is recommended to write out more complex structures and conversational patterns, tying examples of sentences in English to them. Try to forget about the old-style dictionaries (word-translation). Write down not the translation, but synonyms to the words, and then you will speed up the learning process at least twice.

Reading books, you can improve not only vocabulary and general understanding of the language, but also listening comprehension. It is useful to read books out loud, developing reading speed and pronunciation. Also, many foreign books have audio analogue – voice recording. This is an ideal reading option that develops you comprehensively. Take the headphones, open the book and click on the play! Now you are completely immersed in the language atmosphere. Remember that the first attempts can be given with difficulty and not as quickly as you would like. The first step into the unknown and the new world is never easy. Do not give up at the first difficulties and be patient.

There are three main aspects that need to be taken into account when learning English and teaching reading skills: the vocabulary, the grammatical minimum, and the ability to understand the text. Due to these aspects, we can specify three mandatory conditions, which will allow you to quickly develop English reading skills:

Increase passive stock of words and expressions. We can talk, using only an active vocabulary. With an active stock of at least 500 frequently used words of English, we can communicate in standard situations. The passive word supply is several times greater than active, and we understand the text we read, precisely because of the passive word supply. In order to increase it, it is not necessary to zap the words. Suffice it to listen, hear, read, and pay attention to English words and phrases every day. Increase passive stock of words will help movies in English, books, news, TV shows, etc.

Improve grammar. If you cannot use complicated grammatical structures in oral speech, then, when you read a book, you are likely to come across them. That is why in order to understand what is said in the text, you will have to grab grammar.

Try not to translate the text, but understand what is being discussed. In the process of reading, you will, eventually, realize that far from everything can be translated into native language, some phrases, words or phrases exist only in English. Do you understand what they mean? It's enough. Try to literally translate the text of the book in Ukrainian – not necessarily. You are still a reader, not a translator.

Conclusions. In conclusion, I have to say that teachers may find many factors that influence the successful of teaching English and some of them are approaches.

I believe that interactive approaches help avoid monotony in the classroom and support students' interest. Dialogues, policymakers and discussions help the students to identify more clearly their "I", express thoughts and beliefs about the problem. Interviews about books are a very effective methodological tool for preparing for creative work. This is a specific type of conversation in which the learner receives the information necessary for the further execution of the written assignment, as well as acquires the practice of listening, speaking and reading. The method of book projects is one of the most favorite types of student work. The project is a work that is independently planned and implemented by students based on a new book that they have read.

Now a new generation of students grows up, for whom there is not enough traditional teaching methods and approaches, they expect something more interesting and up-to-date from each lesson. Therefore, as a teacher, I have the drive and the need to be in a constant creative search. By seeking new approaches and tasks in the classroom, you can maximize the effectiveness of the lesson, high practical results, maintain and develop interest in learning a foreign language.

Literature

1. [Electronic resource] access mode: <https://naurok.com.ua/vchimosya-chitati-angliyskoyu-movoyu-2309.html>
 2. [Electronic resource] access mode: <http://zavtra.ru/blogs/svyatomuchenik-iosif2013-01-23-000000>
 3. Corbin, John. *American at Oxford*. – Boston: Houghton – Mifflin. 1902. – P. 302.
 4. Duke, Alex. *Importing Oxbridge: English residential colleges and American universities*. – New Haven; London: Yale Univ. Press, 1996. – P. 119-175.
 5. Flexner, Abraham. *The American College: A Criticism*. – N.Y.: Century, 1908. – P. 374
 6. *Harvard University Committee on the Objectives of a General Education in a Free Society*. – Cambridge, Mass., 1945. – P. 191.
-

7. Leitch, Alexander. *A Princeton Companion*. – Prince: Princeton University Press, 1978. – P.374.

8. *Curriculum for English Language Development in Universities and Institutes (Draft 2)*. Kyiv: Ministry of Education and Science of

Ukraine; the British Council, 2001. 245 p.

9. Laufer B., Hill M. *What Lexical Information do L2 Learners Select in a CALL Dictionary and how does It Affect Word Retention? Language Learning and Technology*. 2000. Vol. 3. № 2. P. 58-76.

Коляда І.В.,

ст. викладач кафедри іноземних мов Національного фармацевтичного університету,
irina_kolyada_@ukr.net

Україна, м. Харків

МЕТОДИ ЧИТАННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

По-перше, англійська мова стала мовою міжнародного спілкування. У сучасному світі, як відомо, неможливо уявити життя без англійської мови, яка стала невід'ємною частиною нашого повсякденного життя і нашої роботи. Наявність високого рівня англійської мови, безсумнівно, робить наше життя набагато цікавішим та довершеним. Крім того, що більш важливо, поліпшення та підтримка необхідного рівня англійської мови стає нашим головним завданням. Для досягнення цієї мети ми повинні регулярно розвивати наші знання англійської мови. Крім того, ми повинні впоратися з тим, що вивчення англійської мови складається з чотирьох основних частин, таких як читання, мовлення, аудіювання та словниковий запас. Важливість навичок читання часто нехтують як студенти, так і викладачі, тому в цій галузі можуть виникнути деякі проблеми. Читання оригінальної літератури є дуже важливим елементом у процесі вивчення мови; завдяки читанню, ми маємо можливість збільшити кількість англійської лексики. Крім того, читання є одним з найбільш доступних способів навчання і вдосконалення мови, читання текстів у будь-який час, в будь-якому місці, таким чином, постійно практикуючи мовні навички.

Ключові слова: підхід, досягнення студентів, комунікативна функція, стимулююча активність, навички, міжкультурне розуміння.

УДК 37.011

Крупенина Н.А.,

к.пед.н., доцент, завідувач кафедри загальної, спеціальної педагогіки, реабілітації та інклюзивної освіти
Дніпровської академії неперервної освіти, snusociolog@gmail.com

Україна, м. Дніпро

ДІТИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ ІСЛАМА

Стаття, що базується на оригінальних джерелах досліджень в арабській, курдській науці та на матеріалах емпіричних досліджень в Аль-Вакра (Держава Катар), аналізує наслідування і права дітей з особливими потребами в культурному просторі іслама. Емпіричною основою статті є дані включеного спостереження, вторинних досліджень та контент-аналізу передач телеканалу Al Jazeera. За результатами дослідження автор робить висновок, що наслідування і права дітей з особливими потребами в культурі ісламу не є продуктом сьогодення, відповіддю на заклик правозахисних організацій – ці наслідування і права існують більш ніж чотирнадцять століть, перш ніж вони дійшли до інших громад.

Ключові слова: іслам, мусульманська культура, мусульманське суспільство, діти з особливими потребами.

Постановка проблеми. В сучасному світі проблеми не можуть вирішуватися поза контекстом глобалізації. Певний рух в цьому напрямку відбувається і в мусульманському світі. Він шукає власну модель розвитку, в якій помітне місце займає іслам. У цій частині світу є прагнення поєднати універсальні риси сучасної цивілізації і її цінності з самотутніми ідеалами ісламської спадщини.

Будучи носієм певної культури, людина живе на основі значущих (з точки зору цієї культури) життєвих сенсів і цінностей. При цьому найважливіші життєві сенси і цінності визначаються релігією і етнічною приналежністю людини.

Релігія іслам за поширеністю в світі є третьою після буддизму і християнства. «Іслам» означає «релігія світу». Друге значення слова «іслам» – «переказ себе Богу» або «покірність». Той, хто прийняв цю релігію вважається «відданим», по -арабські *مُسْلِم* - мусульманом, звідси ще одна назва цієї релігії – мусульманство.

Іслам зіграв величезну роль в історії і культурі не тільки арабів, а й багатьох інших народів світу. Під прямою його дією склалися культурні традиції, ідейний багаж, норми побуту і моралі, які й сьогодні визначають життя в мусульманській культурі.

Наукові дослідження проблем наслідування і прав дітей в мусульманській культурі представлені значним масивом досліджень арабських і курдських вчених (Al-Hendawi, Al-Kaabi, Al Attiyah, Bosbait M., Dwairy M., El-Banyan A. S. C. Gibb та ін.). Але в українському науковому просторі таких досліджень ми не зустріли.

Мета роботи полягає в спробі з'ясувати співвідношення ісламських цінностей та наслідування і прав дитини з особливими потребами в культурі іслама.

Виклад основного матеріалу. Іслам – це окрема специфічна культура. Вона не є арабською, ближньо-або просто східною. Вона не монолітна, а багата різноманітністю. Зрозуміло, в ісламській культурі є елементи фундаментальні, загальні для всіх мусульман, але є й інші, що відрізняються від країни до країни і від народу до народу. Універсальні основи ісламської культури є наслідком Корану і Сунни, а особливі – з місцевих звичаїв різних народів.

Діти – багатство кожної нації і продовжувачі роду. Іслам приділяє увагу питанням дитинства вже більше тисячі чотирьохсот років. Він закладає фундамент для правової, соціальної гарантії прав дитини та її

виховання, адже діти – продовжувачі роду людського, прикраса сім'ї, подарунок Всевишнього: «Багатство і сини – прикраса цьому життю ...» [1].

У сурі Аль-Фукран, аят 74 йдеться: «І (праведні раби Милостивого Аллаха – це) ті, які говорять (звертаючись з благанням до Аллаха): « Господь наш! Дай нам від наших дружин і потомства прохолоду очей [радість і заспокоєння]» [2].

Народження дитини з особливими потребами може кардинально змінити життя сім'ї. Тому такі сім'ї потребують особливої підтримки для «забезпечення психологічної та соціальної стабільності сім'ї» [3], надання допомоги дитині в соціальній взаємодії не тільки з членами сім'ї, а й з однолітками, іншими індивідами; наданні адаптації не тільки соціальної, але й економічної.

У проведеному дослідженні ми використовували включене спостереження (English Modern School Wakra, Катар, Аль-Вакра), як якісний метод польового дослідження, який дозволяє проводити польове вивчення індивідів в їх природному середовищі і в повсякденних життєвих обставинах, тобто вивчення соціальної групи «зсередини». Даний метод дослідження ми вже використовували в Іраку і в Курдистані. При цьому автор статті (за ступенем закритості-відкритості для респондентів) виступав в ролі повного спостерігача. За формою взаємовідносин – це було відкрите спостереження. За охопленням – суцільне спостереження. Вид включеного спостереження був визначений як нестандартизоване (неконтрольоване).

Школа, в якій відбувалося включене спостереження, єдина в Аль-Вакра, яка навчає дітей з особливими потребами. Більшість її учнів (81,6%) – це діти, які сповідують іслам. Вчителі мусульмани складають 18%.

В основу нашої дослідницької програми було покладено уявлення про те, що відношення до дітей з особливими освітніми потребами у школі відповідає соціокультурному середовищі мусульманського суспільства. Важливим тут є точне розуміння терміна «мусульманське суспільство» – від арабського «*مُسْلِم*» – «той, хто підкоряється». В ісламі активність і самовираження індивіда зведені до мінімуму, при цьому посилені роль суспільного буття та ідея колективного порятунку. Коран наказує послідовникам ісламу покинути «звичай батьків» на користь правил, встановлених в самому Корані. Замість громади по крові – громада по вірі – умма. Ісламу не

властивий поділ сфери життя на світську і релігійну частини. Ця нероздільність народила Шаріат – закон, який заснований на інтерпретації положень Корану і Сунною пророка Мухаммеда, містить релігійні встановлення, правові норми, моральні та побутові приписи. Ніяке науково обгрунтоване положення, будь то зміна в шкільних програмах або зміни в правилах прийому на курси водіїв не буде володіти абсолютним авторитетом, якщо воно сформульовано кафіром (невірним) і немає йому підтвердження в Корані або в Сунні. Тому в ході спостереження ми мали за мету отримання емпіричних даних корегування освітньої системи в школі (яка по суті є структурованою по освітнім програмам Кембриджу) у відповідності до існуючих соціокультурних умов.

Але головне – це ставлення до дітей з особливими потребами в соціокультурному середовищі мусульманського суспільства.

Дитина з особливими потребами – це новий і ще не усталений термін у мусульманському суспільстві, коли воно усвідомлює необхідність відобразити в мові своє мнливе ставлення до таких дітей.

Висловлюючи відмову суспільства, яке сповідує іслам, від поділу людей на повноцінну більшість і неповноцінну меншість, новий термін закріплює зміщення акцентів в характеристиці цих дітей з недоліків, порушень, відхилень від норми до фіксації їх потреб в особливих умовах і засобах освіти. Цей термін підкреслює відповідальність суспільства за виявлення і реалізацію цих потреб.

Незважаючи на те, що даний термін з'явився в мусульманських країнах пізніше, ніж в Америці і країнах Західної Європи, його введення в ужиток не можна кваліфікувати як пряме запозичення західного терміну «діти з особливими потребами» («Children with Special Needs»). Зміст терміну «діти з потребами» органічно відображає розуміння дитини з порушеннями в розвитку, яка потребує «обхідних шляхів» досягнення тих завдань культурного розвитку, які в умовах норми досягаються вкоріненими в ісламі засобами виховання [4].

Ми погоджуємось з твердження Каддумі Мавран Алі (Гуманітарний університет, Хартум, Судан): «Немає сумнівів у тому, що іслам є керівництвом по вихованню та навчанню дітей з особливими потребами» [5, с.149]. Маючи обмеження рамки публікації, для ілюстрації перерахуємо тільки приклади для наслідування і керівництва (яким відводиться значна роль в системі ісламського виховання) по відношенню до дітей з особливими потребами в ісламі: Абдуллах ібн Умм Мактум (з приводу сліпої людини Аллах послав шістнадцять аятів, які читали і завжди будуть читати люди); 'Амр ібн аль-Джамух (був сильно кульгавим на одну ногу. Незадовго до битви при Ухді Амр побачив, як його сини збираються на бій, і теж захотів брати участь в битві. Перед битвою Амр запитав Пророка «О Посланець Аллаха, скажи мені, якщо я буду битися на шляху Аллаха і загину, чи піду я до раю зі здоровою ногою?». Мухаммад йому відповів: «Так. Підеш!». Після закінчення битви, проходячи повз тіл загиблих, Пророк сказав: «У мене таке відчуття, ніби я бачу, що 'Амр ібн аль-Джамуха вже крокує по раю зі здоровою ногою!»).

Іслам покладає на суспільство турботу про дітей з особливими потребами, догляд за ними та сприяння їх одуженню, оскільки хвороба, як одна з причин немічності людини, впливає на дитину. Ймовірно, даний смисл міститься в сурі «Бджоли», аят 76: «І наводить Аллах

притчу про двох мужів, один з яких німий, ні на що не здатний, тягар для свого пана. Куди б пан його не послав, він не повертається з добром. Невже ж однакові він і той, який спонукає до справедливості та іде прямою дорогою?». Вираз «тягар для свого пана» означає, що німа людина, обтяжлива для своїх близьких, біда для своїх братів. У цьому міститься роз'яснення його нездатності піклуватися про себе після згадки про повне безсилля. Також куди б його не направляли, він ніколи не повернеться з добром, оскільки він не розуміє того, що йому говорять. У цьому порівнянні міститься вказівка на слабкість і нездатність приносити користь самому собі, а також на те, що така людина має потребу в турботі з боку інших людей. З цієї причини тіх, хто перебуває в подібного роду стані, називають немічними, як в сурі «Покаяння», аят 91: «Нема гріха ні на немічних, ні на хворих, ні на тих, хто не знаходить, що витратити, якщо вони щирі перед Аллахом та його посланцем. Нема шляху супротив тих, хто робить добро».

«Неміч» в аяте розуміється як тілесна неміч, яка притаманна людям з фізичними недоліками. Очевидно, що такі люди потребують уваги та піклування від усіх соціальних інститутів, починаючи з родини і закінчуючи державою. Коли кожний мусульманин буде бажати блага, закликати до того, що схвалюється та прагнути творити добро, тоді діти з особливими потребами будуть оточені турботою та увагою. Як сказано в хадісе «Сахіх аль-Джамі'» 4/40: «Закликати до схвалюваного, забороняти те, що засуджується, видаляти кістки і камені зі шляху людей, вести сліпого, пояснювати глухому і німому, показувати тому, хто питає, місце про яке тобі відомо, щодуху бігти на допомогу тому, хто у біді і, засукавши рукава, допомагати піднімати ношу слабкому». Ті, хто піклуються про дитину з особливими потребами, будуть мати відплату від Аллаха. Абу Хурайра передає, що Пророк розповів таку історію: «Одного разу блудниця з іудеїв побачила собаку, яка кружляла навколо колодязя, страждаючи від спраги. Жінка зглянулася над нею, зняла туфлю, дістала води і напоїла собаку. За це Аллах простив її гріхи» (Сахіх аль-Бухарі, хадіс 3467).

Але не зважаючи на все викладене вище, і досі народження дитини з особливими потребами в сім'ї вважається покаранням, ганьбою. Такий факт намагаються приховати від умми. Батьки не намагаються щось змінити в житті дитини, тому що «Аллах покладає на душу тільки те, що вона у змозі винести» (Сура 2. Корова, 286-й аят) і ще тому, що віра в приречення і долю. (Шоста основа іману) обов'язкова для всіх мусульман. У багатьох аятах Корану вказується на те, що все, що відбувається у Всесвіті було заздалегідь визначено Аллахом і відповідає Його мудрому задуму: «Воістину, Ми створили кожну річ згідно визначенню» (сура 54 «Місяць» аят 49). Кадар і када (доля (рок) і вирок) – ісламські терміни, якими позначають зумовленість всього сущого Аллахом.

Аль-Хендай Al-Hendaw, аналізуючи соціокультурні особливості катарського суспільства, акцентував увагу на попередженні потенційного опору, яке може виникнути, коли західні моделі відношення до дітей з особливими потребами реалізуються в традиційному суспільстві [7].

З метою вивчення в Аль-Вакра питань щодо наслідування і прав дітей з особливими освітніми потребами ми використовували контент-аналіз телепередач у телевізійній провідній арабомовної медіа-

мережі Al Jazeera, беручи до уваги той факт, що телебачення, в даний час, є наймасовішим каналом комунікації і одним із серйозних факторів, які впливають на особистість, що обумовлено специфікою телевізійного впливу (використання відразу двох каналів – зорового і слухового, різних маніпулятивних технологій тощо).

Об'єкт контент-аналізу-телевізійні канали. Предмет – зміст телевізійних програм. Вибірка – телепрограми телеканалу Al Jazeera. Одиниця аналізу рахунку – кількість згадок в назвах слів і словосполучень «сім'я», «доброта», «співчуття», «дружні діти», «діти з особливими потребами», сура 37 «Ті, хто стоять в ряд», аят 96. Закономірності частотного розподілу слів і словосполучень дозволяють зрозуміти закономірності смислового визначення об'єкта.

Пояснимо включення в одиниці аналізу сури 37 «Ті, хто стоять в ряд», аят 96. У багатьох аятах Корану вказується на те, що все, що відбувається у Всесвіті було заздалегідь визначено Аллахом і відповідає Його мудрості: Він здатний змінити всіх людей, спрямувавши їх на прямий шлях, але Він хоче, щоб люди самостійно робили свій вибір і були випробуванням один для одного. Коран говорить: «Якби твій Господь побажав, вони не надходили б так» (сура 6 «Худоба», аят 112); «Якби твій Господь захотів, то Він зробив би людство єдиною громадою» (сура 11 «Худ», аят 118). Аллах створив все, що є у Всесвіті, включаючи людські діяння і помисли: «Аллах створив вас і те, що ви робите» (сура 37 «Ті, хто стоїть в ряд», аят 96). Згідно з Кораном, вчинки людей залежать від їх бажань і можливостей. Аллах вкладає в їх серця бажання і дає їм можливість здійснити їх. Він творить причину, яка втілюється в результат.

У проаналізованих телепрограмах нами було зафіксовано 998 згадок одиниць аналізу рахунку контент-аналізу: «сім'я» (65); «доброта» (75); «співчуття» (96); «дружні діти» (165); «діти з особливими потребами» (61); сура 37 «Ті, хто стоїть в ряд», аят 96 (536).

Дані контент-аналізу наочно ілюструють соціокультурний аспект конструювання попередження потенційного опору, яке може виникнути, коли західні моделі відносин до дітей з особливими потребами реалізуються в мусульманському суспільстві.

Також в контент-аналізі була виділена категорія «Динаміка», але в даній статті результат по цій категорії не представлений, динаміка одиниць аналізу рахунку стане темою для подальших публікацій.

Висновки. Наслідування і права дітей з особливими потребами в культурі іслама не є породженням сучасності і відповіддю на заклик правозахисних організацій – вона

виникла більш ніж чотирнадцять століть тому, ще до того, як до цього дійшли в інших суспільствах. Ісламський шаріат зобов'язує надавати таким дітям всі види захисту: соціальний, медичний, психологічний, адаптаційний, розглядаючи їх як рівноправних членів мусульманського суспільства. Неминучий процес модернізації ісламських цінностей в розвиненому громадянському суспільстві повинен мінімізувати протиріччя і посилювати можливості спільного впливу на наслідування і права дітей з особливими потребами.

Перспективами подальших досліджень полягають в узагальненні матеріалів щодо співвідношення ісламських цінностей та наслідування і прав дитини з особливими потребами в мусульманській культурі; визначенні змістовних індикаторів, пов'язаних з характеристиками шкіл Аль-Вакра (Держава Катар) та учнів с особливими освітніми потребами, які в них навчаються.

Література

1. Коран 18:46
2. سورة الفرقان: آية 74.
3. أحمد، لطفي بركات (1981): *الرعاية التربوية للمعوقين عقلياً*، ط1، دار المريخ، الرياض، ص96.
4. أحمد، لطفي بركات (1981): *الرعاية التربوية للمعوقين عقلياً*، ط1، دار المريخ، الرياض، ص96.
5. القدومي، مروان علي (2001): *حقوق المعاق في الشريعة الإسلامية*، مجلة جامعة القرآن الكريم والعلوم الإنسانية، الخرطوم، العدد (4)، ص149.
6. *الطفل المعاق – حقوقه ومتطلبات تربيته من منظور إسلامي* <http://www.dawahmemo.com/>
7. Al-Hendawi, M., & Keller C. 2014. *Beyond the walls of the school: Risk factors and children and youth in the Gulf. Near and Middle Eastern Journal of Research in Education*, <http://dx.doi.org/10.5339/nmejr.2014.1>

References

1. Koran 18:46
2. Surat al-furqan: ayat 74.
3. 'ahmid, ltfy barakat (1981): *alrieyat altarbawiat lilmueawaqin eqlyaan, t1, dar almurikfi, alriyada, s96.*
4. 'ahmid, ltfy barakat (1981): *alrieyat altarbawiat lilmueawaqin eqlyaan, t1, dar almurikfi, alriyada, s96.*
5. Kalqadumi, marwan eali (2001): *huquq almaeai fi alshryet al'iislamiati, majalat jamieat alquran alkarim waleulum al'iisaniata, alkhartum, aleaddad (4), s149.*
6. *Alitiff almueaq – huquqih wamutatalabat tarbiatuh min manzur 'iislamiin* <http://www.dawahmemo.com/>
7. Al-Hendawi, M., & Keller C. 2014. *Beyond the walls of the school: Risk factors and children and youth in the Gulf. Near and Middle Eastern Journal of Research in Education*, <http://dx.doi.org/10.5339/nmejr.2014.1>

Krupenyina N.A.,

*Ph.D., Head of the Department of General, Special Pedagogy, Rehabilitation and Inclusive Education
Dnipro academy of continuing education, snusociolog@gmail.com*

Ukraine, Dnipro

CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN CULTURAL SPACE OF ISLAM

The article, based on the original sources of research on Arabic, Kurdish scholars and on materials of empirical research in Al – Wakra (State of Qatar), analyzes the imitation and rights of children with special needs in Muslim culture. The empirical basis of the article was the data included in the monitoring and content analysis of television broadcasts of the television channel Al Jazeera. The author focuses on the influence of Islam on the imitation and rights of children with special educational needs. According to the results of the research, the author concludes that the imitation and the rights of children with special needs in the culture of Muslims is not a product of the present and an answer to the call of human rights organizations – it arose more than fourteen centuries ago, before it reached other communities.

Key words: *Islam, Muslim culture, Muslim society, children with special needs.*

УДК 378

Крюкова Г.О.,

заслужений художник України, доцент кафедри образотворчого мистецтва,
Київський університет імені Бориса Грінченка, Інститут мистецтв, a.kriukova@kubg.edu.ua

Мостовщикова Д.О.,

викладач кафедри образотворчого мистецтва
Київський університет імені Бориса Грінченка, Інститут мистецтв, d.mst@i.ua

Україна, м. Київ

РЕКОМЕНДОВАНІ НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ВМІНЬ В ПРОЦЕСІ РОБОТИ НАД СТИЛІЗАЦІЄЮ ПЕЙЗАЖУ (НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «КОМПОЗИЦІЯ»)

Представлено авторські навчальні завдання, які допоможуть студентам розвинути просторове мислення та уяву в процесі роботи над стилізацією пейзажу. Надані методичні рекомендації, мета та завдання до кожної вправи, які при якісному виконанні сформулюють професійні навички для самостійного творчого вирішення завдань в художній діяльності. В процесі навчання стилізації у студентів формуються навички візуального сприйняття і створення предметно-просторових композицій; здатність виконувати з натури, по пам'яті та за уявою композиційні твори; здатність виконувати самостійну роботу в різних жанрах образотворчого мистецтва, використовуючи знання виражальних засобів з дисципліни «Композиція».

Ключові слова: композиція, стилізація, пейзаж, етюд, ескіз, ритм, тон, гармонія, живопис.

Постановка проблеми. В останні десятиліття в навчальних закладах відкрилося багато нових спеціальностей мистецького профілю, де композиція та стилізація займає провідне місце у формуванні стильових особливостей майбутніх митців. На основі вивчення наявного стану проблеми формування композиційних вмінь в педагогічній теорії і практиці розроблено рекомендовані завдання з метою підвищення ефективності формування композиційних умінь в студентів у процесі роботи над живописним твором.

Аналіз досліджень та публікацій. Розуміючи, що практика художника без науково – теоретичної бази немає підґрунтя, художники – педагоги справедливо вважають, що лише на основі ґрунтовних теоретичних знань можна не лише досконало володіти практичними вміннями та навичками образотворчої діяльності, а стати справжнім майстром, який цілеспрямовано та свідомо використовує теоретичні знання з образотворчої грамоти для кращого втілення свого задуму у художньому творі. Значну увагу вивченню композиції приділяли такі науковці як Г. Гребенюк [1], М. Кириченко [2], М. Пічкур [3], В. Щербина [4], М. Яремків [5] та ін.

Мета статті. Представити низку авторських навчальних завдань, обґрунтовуючи їх мету та взаємозв'язок з тематикою аудиторної роботи, які допоможуть студентам розвинути творчі вміння та композиційне мислення в процесі роботи над стилізацією пейзажу. Надати практичні рекомендації для трансляції пейзажу на власну художню мову; розкрити особистісний творчий потенціал студентів.

Виклад основного матеріалу. Образотворче мистецтво є універсальним засобом формування композиційної культури і разом з тим – культури загальної. В складному процесі становлення творчої особистості студента, який має бути здатним до естетичного самовираження, готовим до активної участі у різних формах культурного життя суспільства, важливим завданням є виховання сфери його почуттів, які емоційно напов-

нюватимуть життя, допомагатимуть побачити й відчути красу навколишнього світу, зрозуміти значущість мистецьких творів для свого життя та людства загалом і, тим самим, сприятимуть становленню ціннісно-світоглядних орієнтацій у галузі мистецтва, формуванню естетичних ідеалів.

Відомий педагог і художник П. Чистяков вважав за необхідне розглядати художньо-педагогічну діяльність як цілісну систему навчання рисунку, живопису й композиції [6, с.436]. Відповідно до його поглядів, рисунок, живопис і скульптура, як «високе», «серйозне» й «справжнє» мистецтво обов'язково мають спиратися на науку: «...знати і вміти – означає бути справжнім майстром свого діла» [6, с.322]. В системі художньої освіти вивчення композиції має вагоме значення, оскільки вона взаємопов'язує усі засоби образотворчого мистецтва і є найзмстовнішим компонентом художньої форми.

На практичних заняттях з композиції студентам спеціальності «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» пропонується *стилізувати пейзаж*.

Мета: навчити передавати настрій у пейзажі за допомогою кольору, закріпити знання про вплив світла на колір в пейзажному живописі; стилізувати та композиційно вдало розмістити у заданому форматі; транслювати побачений пейзаж на власну художню мову.

Завдання: Творчо підійти до вирішення пейзажу. Після знайденого вдалого графічного начерку (10-20 шт.), необхідно створити ескіз у кольорі (5 шт.), а після цього, створити композицію в техніці олійного живопису формату 60 на 80 см (можливі інші розміри полотен в залежності від затвердженого ескізу).

Композиція може бути досить насичена деталями або ж акцентована лише на деяких ділянках форм, які бажано виділити. В основному стилізований пейзаж будується на спрощенні деталей, акценті на характерних лініях і обрисах. Можлива кількісна зміна зображуваних об'єктів, і варіації щодо кольорової гамми. Якщо цього

вимагає задум художника. На картині має відчуватись композиційна цілісність, коли жоден елемент не можна ні додати, ні вилучити, не змінивши загального враження.

Для вирішення композиції пейзажу важливо обрати точку зору, розмістити горизонт. Залежно від того, з якої висоти і з якої точки зору взятий горизонт, по різному будуть сприйматись зміст, сюжетний центр та окремі деталі.

Щоб вдало завершити практичне завдання, студентам рекомендується виконати завдання для самостійної роботи. Вони пов'язані з аудиторною роботою та сприятимуть формуванню творчого підходу та композиційного мислення в процесі роботи над художнім твором.

№ 1 – «Аналіз».

Завдання: Розкласти картину (пейзаж) відомого художника на основні кольорові плями, зробити її тоновий ахроматичний розбір, проаналізувати співвідношення світлих та темних частин, ритму.

Окремим студентам для полегшення аналізу тональних співвідношень, (при аналізі картин, натурної постановки, в пейзажі) можна скористатися світлофільтром (червоне прозоре скло). Червоне світло скла «з'їдає» практично всі відтінки кольору, залишаючи тільки тональну градацію.

Мета завдання № 1: навчити використовувати у практичній діяльності досвід світового та вітчизняного візуального мистецтва, авторських прийомів провідних художників; розвинути спостережливість, вміння аналізувати картини, відчуття гармонії та ритму.

Взаємозв'язок з тематикою аудиторної роботи. Дане завдання актуальне відразу після першого практичного заняття на якому студенти переглядають підходи до вирішення пейзажу різних художників (П. Брейгеля, Ж. Брака, П. Пікассо, К. Моне, К. Коро та ін.). Глибинний аналіз композиції та тональний розбір (умовний поділ на чорне, біле, сіре) картин митців допоможе та надихне на створення власних графічних начерків.

№ 2 – «Графічні композиції»

Завдання: створити серію графічних тонових композицій використовуючи метод «від плями»; знайти врівноважену композицію використовуючи різний формат (вертикальний, горизонтальний, квадрат) та різну лінію горизонту (високу, низьку) в залежності від задуму.

Мета завдання № 2: закріпити вміння створювати композиції методом «від плями»; узагальнювати та композиційно вдало розміщувати сюжет у різних форматах; розвинути просторове мислення та образну уяву.

Взаємозв'язок з тематикою аудиторної роботи. На практичному занятті студенти шукають вдалу композицію створюючи тонові ескізи під керівництвом викладача. Але цей пошук варто продовжити самостійно, тому що: по-перше, це є перший і відповідальний етап, в якому вирішується композиція, співвідношення світлих і темних плям, ритм. По-друге, на це завдання потрібно достатньо багато часу, і самостійна робота над ним дуже корисна, адже чим більше створених ескізів тим впевненіше себе студент почуває в пошуку композиції, з'являється легкість, сміливість та неочікувані сюжети. По-третє, виконана кількість практичних начерків – переходить в якість виконання, а з багатьох якісних начерків легше обрати вдалу композицію. Виконані начерки обговорюються з керівником та після затвердження одного з них, починається подальша робота в техніці олійного живопису.

№ 3 – «Обмежена палітра кольорів»

Завдання: Створити етюд пейзажу в одній кольоровій гаммі (на вибір) в техніці олійного живопису. Це може бути гризайль в охристих тонах, біло-сірих відтінках, прохолодних, синіх або ін.

Мета завдання № 3: навчити передавати тональні співвідношення використовуючи обмежену палітру кольорів; розвивати вміння бачити градації світло-тіні в живописі; максимально відпрацювати техніку змішування і підбору потрібного тону в техніці олійного живопису.

Взаємозв'язок з тематикою аудиторної роботи. Це завдання необхідне на етапі коли графічний начерк затверджений і за програмою потрібно переходити до кольорових ескізів. Самостійна робота над виконанням етюду в одній кольоровій гаммі допоможе розібратись в тоні, використовуючи при цьому олійний живопис. При бажанні студента цю «гризайль» можна створити не лише етюдного розміру, а й використовувати як підмалювок для картини.

№ 4 – «Власне бачення»

Завдання: Обрати пейзаж художника, та використовуючи його техніку створити власну роботу, але при цьому взявши протилежний стан доби (Наприклад, якщо зображений день – потрібно спробувати знайти відтінки ділянки вечора, якщо схід сонця – то захід, тощо).

Мета завдання № 4: навчити створювати пейзажі за уявленнями, проаналізувати технологічні прийоми, гармонію кольорових плям, використаних художником при створенні пейзажу; спонукати до розвитку образного мислення, фантазії, уяви та пошуку власного стилю.

Взаємозв'язок з тематикою аудиторної роботи. Дане самостійне завдання корисне студентам на етапі створення етюдів в різних кольорових гаммах. Аналіз картини та власна інтерпретація іншого стану доби, може «підштовхнути» до знайдених цікавих кольорових співвідношень у власній роботі.

№ 5 – «І день, і ніч...»

Завдання: переглянути картини імпресіоністів (К. Моне «Стоги», «Руанський собор», тощо) та надихнувшись, обрати один сюжет (вид з вікна) та спробувати передати різну ступінь освітленості пейзажу при різній погоді, в різний час дня, використовуючи різноманітну тональність своєї палітри. При виконанні етюду потрібно передати стан природи. Це «враження» варто зафіксувати використовуючи власну живописну мову, з особливою увагою прослідкувати та відобразити узагальнені плями світла та тіні.

Мета завдання № 5: навчити передавати настрої у пейзажі за допомогою кольору, закріпити знання про вплив світла на колір в пейзажному живописі; стилізувати та композиційно вдало розмістити у форматі; транслювати побачений пейзаж на власну художню мову; розкрити особистісний творчий потенціал студентів.

Взаємозв'язок з тематикою аудиторної роботи. Виконання даного самостійного завдання допоможе знайти цікаві кольорові співвідношення в залежності від стану природи та часу доби, які можна буде використовувати при створенні етюду на практичних заняттях.

Висновки. Подані завдання для самостійної роботи студентів допоможуть опанувати тему стилізації пейзажу. В процесі навчання композиції формуються

знання різноманітних прийомів, методів роботи над практичними завданнями з використанням особливостей національних традицій школи образотворчого мистецтва.

Література

1. Гребенюк Т.С. Основи композиції та рисунок: підруч. для учнів проф. – техн. навч. закл. / Т.С. Гребенюк. – Київ: Техніка, 1997. – 222 с.
2. Кириченко М.А. Основи образотворчої грамоти. Малюнок. Живопис аквареллю. Тематична композиція: для студ. художньо-граф. ф-тів вищ. навч. закл. / М.А. Кириченко, І.М. Кириченко. – Київ: Вища шк., 2002. – 190 с.
3. Пічкур М.О. Формування професійної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва (на матеріалі композиції): автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Микола Олександрович Пічкур; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – Київ, 2000. – 20 с.
4. Щербина В.Г. Система композиційних вправ у змісті підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Щербина Володимир Григорович. – Київ, 2000. – 228 с.
5. Яремків М.М. Композиція: творчі основи зображення: навч. посіб. для вищ. навч. закл. 1 – 2 рівня акредитації / Михайло Миколайович Яремків. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 112 с.
6. Чистяков П.П. Письма, записные книжки, воспоминания, 1832 – 1919 / Павел Петрович Чистяков. – М.: Искусство, 1953 – 592 с.

References

1. Grebenyuk G.E. Basis of composition and drawing: under the arm. for students prof. – Tech. tutor shut up / G.E. Grebenyuk. – Kyiv: Technics, 1997. – 222 p.
2. Kirichenko M.A. Fundamentals of Fine Literature. Picture. Painting with watercolor. Thematic composition: for the studio. artistic graph. FTT higher. ped tutor shut up / M.A. Kirichenko, I.M. Kirichenko. – Kyiv: Higher School, 2002. – 190 p.
3. Pichkur M.O. Formation of professional culture of the future teacher of fine arts (on the material of composition): author's abstract. dis for obtaining sciences. Degree Candidate ped Sciences: 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education / Nikolai Alexandrovich Pichkur; Institute of Pedagogics and Psychology prof. Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2000. – 20 p.
4. Shcherbina V.G. The system of compositional exercises in the content of the training of future teachers of fine arts: diss. ... can. ped Sciences: 13.00.04 / Shcherbina Volodymyr Grigorovich. – Kiev, 2000. – 228 pp.
5. Yarlafov M.M. Composition: creative fundamentals of the image: teach. manual for higher education. tutor shut up 1 – 2 levels of accreditation / Mikhaïl Nikolayevich Yaremkov. – Ternopil: Textbooks and manuals, 2005. – 112 p.
6. Chistyakov P.P. Letters, notebooks, memoirs, 1832–1919 / Pavel Petrovich Chistyakov. – M.: Art, 1953 – 592 pp.

Kriukova G.O.,

Honored Artist of Ukraine, Associate Professor of the Department of Fine Arts Kiev Boris Grinchenko University, Institute of Arts, a.kriukova@kubg.edu.ua

Mostovshchykova D.O.,

teacher of the Department of Fine Arts Kiev Boris Grinchenko University, Institute of Arts, d.mst@i.ua

Ukraine, Kyiv

RECOMMENDED TRAINING TASKS FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE SKILLS IN THE PROCESS OF WORK ON THE STYLIZATION OF THE LANDSCAPE (EDUCATIONAL DISCIPLINE "COMPOSITION")

The author's educational tasks are presented, which will help students to develop spatial thinking and imagination in the process of stylizing the landscape. The given methodological recommendations, the purpose and tasks for each exercise, which, when executed qualitatively, will form professional skills for independent creative decision of tasks in artistic activity. In the process of teaching styling students develop skills of visual perception and the creation of subject-space compositions; the ability to perform from nature, in memory and in the imagination of compositional works; the ability to perform independent work in different genres of fine art, using the knowledge of expressive means of discipline "Composition".

Key words: composition, stylization, landscape, sketch, sketch, rhythm, tone, harmony, painting.

UDC 378:37:331.548

Marushkevych A.A.,*Doctor of Pedagogical Sciences, Head of Pedagogy Department, Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, 7591@ukr.net***Levytska L.A.,***PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor, Associate Professor of Pedagogy Department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ludmbogd@ukr.net***Postoiuk N.V.,***PhD (Pedagogical Sciences), Assistant Professor of Pedagogy Department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, natapostoiuk@gmail.com**Ukraine, Kyiv*

COMPETENCE AS A COMPONENT OF FORMING VALUABLE ORIENTATIONS OF STUDENTS

The essence of competence as an integral component of the formation of professional-value orientations of future specialists of the institution of higher education and value orientations of students as important components of future professional activities have been revealed; pedagogical conditions have been defined and a model for the formation of professional competence and value orientations of students of the institution of higher education in Ukraine has been developed

Key words: *competence, professional competence, value orientations, professional-value orientations, formation.*

Relevancy of the topic. The urgency of this problem is caused by transformational processes in the system of higher education, which have acquired a pragmatic orientation and require the training of competent specialists with the formed professional-value orientations that have deep knowledge and skills and the ability to implement them practically in the process of professional activity. Competitiveness of future specialists can be ensured only by the availability of solid fundamental knowledge, skills and abilities, the formation of key competencies and the high level of professional training, as stated in the National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021, the Laws of Ukraine «About Education» (2006), «About Higher Education» (2014) and industry standards. In domestic education, the number of theoretical approaches to solving the problem of forming a competent person are increasing.

Formation of value orientations of student youth on the basis of a competent approach is seen today as a complex and multifaceted problem, especially in the context of Ukraine's integration into the world and European space, when the modernization of education is intensively carried out, which, undoubtedly, requires the solution of a number of problems, in particular, qualitative professional training of a future specialist of the institution of higher education, which is impossible without taking into account the content of preparation of the axiological component and the formation of students of professional-value orientations. It is known that in forming the personality of a future specialist value orientations determine the direction and level of activity and significantly affect professional qualities, and the competent approach in the educational process of students is oriented on practical results, the experience of personal activity, the development of relationships between them that cause fundamental changes in the organization learning that focuses on the development of specific values and vital knowledge and skills. The use of a competent approach in education makes it possible to formulate the readiness of a future graduates to ensure their

professional activity in accordance with the chosen specialty, their ability to apply the acquired knowledge to solve diverse life situations, constant self-education, self-development, satisfaction of social and personal needs (self-realization).

Despite numerous studies, the problem of forming the value orientations of student youth and their professional competence as a component of this process remains unresolved. This is due to the partial ignoring of the problem of upbringing in higher education, the ignorance of the professors the values of youth and the problem of the formation of value orientations for future specialists. Considering the importance of this problem, we consider it necessary to point out the complexity of the process of becoming a person of the future specialist in the institution of higher education in today's conditions.

Analysis of recent research and publications. On the basis of analysis of works and researches of well-known scientists in Ukraine and abroad (O. Alexandrov and V. Aleksandrov, O. Antonovsky, T. Artimov, V. Zhelanov, O. Kaminska, Y. Kosteva, I. Martsenyuk, T. Pylypishko, O. Sukhomlinska, etc.), we have found out the content of the basic concepts of the theory of values, which include the following: «value», «value orientation», «professional values», «the formation of value orientations». Taking into account the fact that the current state of higher education in Ukraine prompts reevaluation of values and the development of new theories of the formation of professional competence of student youth, we have analysed the problem of training specialists based on a competent approach and found that a lot of attention in studies was given to it by N. Bibik, P. Bekh, L. Vygotsky, I. Zyazyun, O. Savchenko and others. In addition V. Serikov and G. Selevko substantiated the competence approach as a direction of modernization of education, O. Ovcharuk defined Ukrainian prospects for its application, etc.

The purpose. The social significance of this problem, the growing interest in the axiological aspect of social development requires a systematic analysis of competence as

a component of the formation of professional-value orientations of student youth in a higher education institution, therefore the purpose of the article is to reveal and characterize professional competence as a component of the formation of value orientations of students. The tasks of the publication: 1) to reveal approaches to the interpretation of the essence of the concepts of «competence», «professional competence»; 2) to find out the essence of value orientations of student youth; 3) characterize the developed model of the formation of professional competence and value orientations of students of the institution of higher education in Ukraine.

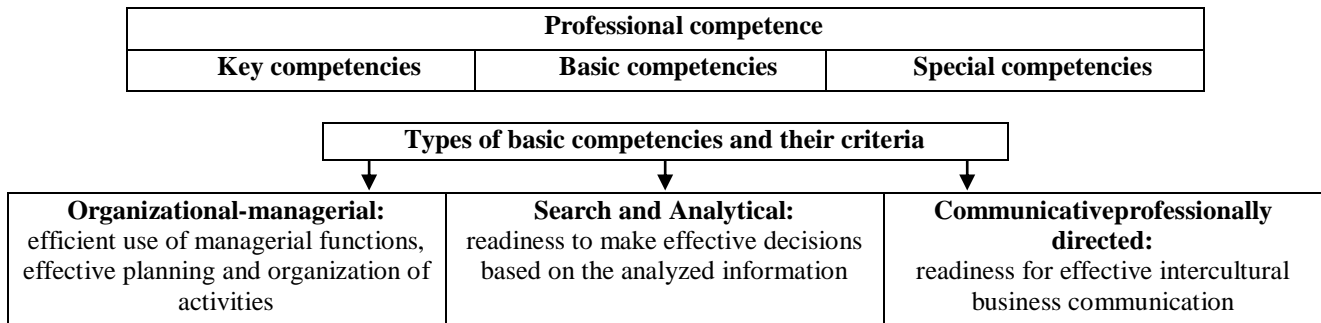
Presenting main material. Today, in any field of activity, professionals who are professionally competent, are ready for constant professional growth, social and professional mobility, are able to use the acquired knowledge, skills in practice. Considering the development of professional competence of student youth in the institution of higher education of Ukraine as part of the process of formation value orientations, it is worth to emphasize that this occurs during acquisition of professional competencies, pedagogical skills, and the ability to apply the acquired knowledge in practice.

For a better understanding of the information highlighted in the article, we should note that the concept of competence researchers consider as: 1) the integral quality of the individual, which provides the organic unity of its general and professional culture [2]; 2) the core of the graduate model of the institution of higher education, since it manifests itself in solving professional problems and problems of the personal sphere [3]; 3) the ability of the

graduate to correspond to acquired personality-professional, subject and methodical competences on the basis of constant self-improvement of the own personal and professional potential; level of readiness for the successful performance of official duties related to the management of the educational process [4]; 4) the integral, integrative essence of modern higher education, the result of human activity; it is formed by the implementing competency, system-activity, synergetic, culturological, person-oriented approaches [5]; 5) competence, which includes the knowledge and skills, qualities and capabilities of a specialist that determines his professional mobility within the specialty; it is determined on the basis of educational and qualification characteristics of the training of a future specialist [6]; 6) the scope of obligations; competence is associated with awareness, authority, qualification [7].

Consequently, **competence** is a kind of indicator that determines the functional readiness of a future specialist for professional activity, future personal and professional development, and active social position. V. Koval believes that the presence of such professional competence of future specialists should include the acquisition of knowledge, skills, experience, peculiarities of thinking, values, preferences, aspiration, ability to make decisions during professional activity in accordance with the educational standards established by the state, the ability to display personality and pedagogical image and demonstrate fundamental information, communication, practical and social training [8].

Types of professional competence can be displayed in Picture 1:

Picture. 1. Types of professional competences

In general, the competence approach refers to the orientation of the educational process to the formation of key (basic, main, subjective) and subject competences of the personality. Competent approach in teaching contributes to the formation of creative personality traits by means of managerial influences on cognitive activity of students (psychological setting, involvement in activities, establishing the relationship between the object and subject of knowledge) [9]. Hence, *a competent student* is a highly educated person who is aware of the need for knowledge, has a broad outlook, is guided by information sources, is capable of realizing the knowledge gained in everyday life, oriented to life-long learning; personality with the formed moral and spiritual values; politically knowledgeable and educated in the legal field, a person with a steady civic position. According to L. Babenko, the competence of a specialist is based on professional experience, which should be revealed during professional activity. The author suggests the formation and verifi-

cation of competencies in the professional environment [10].

According to S. Sisoyeva, teachers of higher education need to solve a purely psychological-pedagogical problem: to prepare a young person as a specialist in the field at the level of the latest technologies of psychological and pedagogical science and practice, taking into account the rapid growth of information and trends in the development of knowledge, prepare before joining the society, to «adapt» to the labor market, to increase competitiveness and, at the same time, to contribute to spiritual, moral and social formation of the person [11].

T. Levchenko believes that it is extremely important to take into account the interests, needs, abilities, motivation of a student, who is characterized by the lack of goal-setting and long-term planning of development, professional life and activity, lack of a certain paradigm of action, necessary methods of action, skills of a transformational nature, because the process of professional-oriented training, the

formation of the necessary competences for future specialists is always more effective if there is self-understanding [12].

In the «Encyclopedia of Education» (2008) N. Bibik reveals the essence of the term «competence in learning» as «that a young person acquires not only during the study of the discipline, a group of disciplines, but also through means of non-formal education, as a result of the influence of the environment» [13, p.418].

The essence of the concept of «competence in learning» is often transmitted through the established concepts: «ability to ...», «complex of skills», «readiness to ...», «knowledge in action», «skill»; is understood as «the acquired characteristic of the personality, contributing to the successful entry of the young person into the life of modern society», «as an integrated result» [13, p.408].

It is worth to mention the complex hierarchy of competencies in learning at different levels of content: 1) key sub-subjects, or basic (based on cognitive processes and are expressed in different contexts), 2) general-subject (belonging to a certain set of subjects or educational branches); 3) subject - partial (acquired in the process of studying certain subjects) [13].

Ukrainian scholars and practitioners (O. Savchenko, N. Bibik, L. Vashchenko, O. Lokshina, O. Ovcharuk, L. Parashchenko, O. Pometun, S. Trubachova) proposed the following list of key competencies: 1) educational (ability to study); 2) civil (ability in the sphere of social and political life in Ukraine, protection of own rights and freedoms, fulfillment of civil obligations); 3) general cultural, informational (competence in the field of information and communication technologies, ability to navigate the information space); 4) social (ability to live in society, to take into account the interests and needs of different groups, compliance with social norms and rules, cooperation with various partners and institutions, and 5) health-saving (characteristics, properties of the person, aimed at preserving the physical, social, mental and spiritual health). The competency data is detailed in a set of knowledge, skills and abilities, values, attitudes, skills in the educational sectors and the life spheres of students [13].

According to N. Bibik, there are such types of competencies: 1) key (the purpose, the level of educational content); 2) general subjects (certain subjects and educational branches); 3) subject (relating to specific content) [13, p.409].

Initiative and entrepreneurship is one of the key life competencies of life-long education offered by academics in Ukraine, the European Parliament and the Council of Europe.

The essence of informational competence and the peculiarities of formation among students was considered by I. Makarevich in his study, noting that it should be understood as a set of knowledge, abilities, search, selection and conscious use of information [14].

S. Kasiyanets disclosed the essence of self-educational competence as a qualitative characteristic of the personality of students, which is a set of professional skills and abilities, the ability to independently organize cognitive-search activity, awareness of the need for professional-personal self-development, aimed at improving the theoretical basis of knowledge and practical skills in order to flexible response to socio-economic transformations in society and increasing own level of competitiveness on the Ukrainian and foreign labor

markets; as a process of awareness of students about the need for personal and professional self-development [15].

The essence of linguistic-methodical competence is highlighted in writings by O. Ishutin: «... system-formative with regard to vocational training is a complex of integrated professional qualities of the personality, which implies readiness for scientific and pedagogical activity according to qualification ...» [16, p.67-70].

Professor S. Gorobets highlights the peculiarities of forming the students' professional competence, noting that the professional competence of a modern specialist is a complex phenomenon, presented as a complex of professional and personal qualities of a specialist, an integrative indicator of the degree of mastery of professional knowledge, skills, combination of professional experience. and personality competencies (creativity, readiness for constant self-development, self-improvement), which allows to perform both the usual and non-typical problems in production tasks at a high professional level [17].

Concerning the *peculiarities of the content of universal competences*, they should be determined by analyzing the educational and qualification characteristics of a graduate of the institution of higher education by the educational level of «Bachelor» or «Master».

It is established that *value-sense competence* characterizes the value representations of students, their ability to understand the surrounding world (in particular, political and social system), to realize their role and purpose in it, the ability to choose target and meaningful settings for their activity, knowledge of ethical requirements to human behavior. This competence provides a mechanism for self-determination in professional activity and personal life, as well as determines the individual educational trajectory of a future specialist. The general cultural competence covers the knowledge of the features of national and universal culture, the spiritual and moral foundations of human life and humanity, individual peoples, cultural foundations of family, social phenomena and traditions, as well as the ability to independently develop the principles of their activities, behavior, communication, organization of free time. Educational and cognitive competence is a set of knowledge, skills of purpose-setting, planning, analysis, reflection, self-assessment of cognitive and professional activity. The communicative competence covers language skills, the culture of communication and the experience of their use in everyday and professional life both for the purpose of obtaining information and for meeting spiritual needs. Research competence provides the ability to analyze, synthesize and predict professional activity, draw conclusions. The competence of creative activity involves the ability to produce new ideas for obtaining information, quickly find a way out of problem situations, successfully solve non-standard tasks of professional activity, etc. Competence of self-education concerns the assimilation of methods of physical, spiritual and intellectual self-development, the development of the necessary personal qualities, the formation of psychological and pedagogical literacy, culture of thinking and behavior. It determines the readiness for the continuous search of new relevant knowledge, to a skilled operation of information.

According to I. Krivoruchko, the criteria for developing the universal competences of student youth should be taken

The theoretically substantiated **model of the formation of professional competence and value orientations of students** of the institution of higher education covers the following components: the target component (purpose, tasks, methodological approaches (systemic, synergetic, activity, personal, humanistic, competence, axiological)), principles (purposefulness, professional orientation, modeling conditions and content of professional activity, cooperation, unity of content and procedural components), content (training course «Professional-value orientations of future specialists», system of axiologically aimed tasks of research work and practical training), technological (forms and methods pedagogical conditions of professional competence and students' professional-value orientations) and effective (criteria, indicators and levels of formation of professional competence, professional-value orientations and the obtained result) (Picture 2).

Based on the mentioned above, we can state the close interconnection and interdependence of the processes of forming professional competence and value orientations of student youth in the institution of higher education in Ukraine.

It has been established that human relationships are a measure and a higher level of humanistic values, value orientations of student youth.

The meaningful structure of the *value orientations* of the students of the institution of higher education of Ukraine at the beginning of the XXI century is presented in Table. 1:

Table 1.

The meaningful structure of value orientations of students of the institution of higher education of Ukraine at the beginning of the XXI century

Value orientations of student youth	
Terminal values	Instrumental values
Recognition of personality	Education
Professionalism, Competence	Humanism
Kindness, justice	Tolerance to the views of others
Self-education	Ability to understand another
Creativity	Responsibility, sense of duty
Self-improvement	Well-bred
Self-realization	High Claims
Public recognition	Life joy
Material abundance	Self-control

The term «value» means the relation of the subject to phenomena, vital facts, objects and subjects and recognition of their vital importance. The list of vital values includes: 1) personal development, that is, the knowledge of individual characteristics, the constant development of abilities and other personal characteristics; 2) spiritual satisfaction, that is, the management of moral principles, the superiority of spiritual needs over material; 3) creativity, that is, the realization of their creative abilities, the desire to change the surrounding reality; 4) active social contacts, that is, the establishment of favorable relations in various spheres of social interaction, expansion of their interpersonal connections, the realization of their social role; 5) own prestige, that is, the conquest of recognition of yourself in society by observing certain social requirements; 6) a high material level, that is, an appeal to the factors of material well-being as the main meaning of existence; 7) achievement, that is,

formulation and solving of certain vital tasks as the main life factors; 8) preservation of one's own personality, that is, the advantage of own thoughts, views, beliefs over accepted, protection of its uniqueness and independence.

It is worth noting that terminal values are realized in different ways in different spheres of life. The sphere of life is a social sphere, where human activity is carried out. The significance of this or that sphere of life for different people is not the same. That is why the list of vital spheres includes: 1) the sphere of professional life; 2) the sphere of education; 3) the sphere of family life; 4) the sphere of social activity; 5) the sphere of enthusiasm; 6) the sphere of physical activity [1].

The researchers consider the definition of «value orientation» as the result of awareness and assimilation of universal and professional values that become a qualitative dimension of the professional's future teacher, defining a vector of his needs, interests, position and level of personality development as a special psychological reality, fulfilling the function of the higher criterion for orientation in the world and the support for personal and professional self-determination. In the plan of professional choice, value orientations are of crucial importance, represented by two determinants: the factor of «ego-orientation» and the factor of «socio-orientation», each of which is interconnected with others, influencing the development of professional values orientations and professional-value formation of the future teacher in general [19].

It is worth to note that the **process of formation of student value orientations** is ensured by the subject-subjective interaction between the teacher and the student in the educational activity of the institution of higher education. The main mechanism of such interaction is the need for communication, emotional contact, respect for human dignity, care for people, value attitude towards them, the inclusion of students in humanistic activities and relationships with others. Human relations are a measure and a higher level of humanistic values.

From the axiological point of view, the educational process is a process of *transforming values into value orientations*, while pedagogical leadership becomes an important guiding factor. The influence on the formation of humanistic value orientations is regarded as an important prerequisite for pedagogical interaction. Humanistic value orientation of personality is the transformation of the foundations of humanism as a value, which involves recognition of the importance of a person as an individual, his or her right to happiness and freedom, development and manifestation of their abilities [1].

In the process of **forming a system of value orientations** pedagogical mediation should rely on two patterns. It is important to realize, firstly, that this process develops from concrete to abstract. Ontologically, at first, the attitude towards specific people is formed, and then on this basis the attitude of the person to the general (the concrete person – the concrete group of people – the type of people – the person) is confirmed. It should be emphasized that the last link (present in all the previous ones) is the highest educational goal. Secondly, the process of personal attitude towards the real world is complex, in which the world perception, worldview and world transformation

coincide, while the aesthetic aspect is recognized as a priority in terms of rationalistic and ethical-activity. Hence, the algorithm of forming humanistic value orientations is as follows: from feeling to awareness and further to ethically determined activity. The emphasis shifts from the emotional-sensory sphere (emotional perception of people, empathic compassion) to rationalist (understanding another, awareness of the need for a humane attitude), and then – to a voluntary (ethically determined activity) [3].

Consequently, it should be noted that in the structure of the personality values orientations serve as the foundation on which the line of professional behavior is constructed. Humanistic values of students of institutions of higher education are a qualitatively new level of development of value orientations, which contains elements of innovation and systematic assimilation of basic pedagogical categories, ideas, and regularities.

Value orientations of the personality are defined as accepted and realized values that determine the choice of a certain type of behavior, way of life. Formation of value orientations of student youth in institutions of higher education of Ukraine takes place in the process of mastering students with professional competencies, pedagogical skills, skills to apply acquired knowledge and skills in practice.

Thus, we came to the conclusion that among the main value orientations that modern youth look for is welfare, a family, self-development and self-realization, freedom of expression of will, democracy, that is, that helps to take a decent place in society.

Conclusions. Formation of value orientations of student youth – one of the highest priority purpose of higher education. Formation of value orientations of student youth in institutions of higher education of Ukraine takes place in the process of mastering students with professional competencies, pedagogical skills, skills to apply acquired knowledge and skills in practice. The training of future specialists of the institution of higher education should be aimed at forming their competencies and value orientations, which is caused by the latest approaches to the understanding of modern higher education, the factors determining its quality and effectiveness. That is why the most widespread is the competent approach, which, in turn, can complement traditional person-oriented, value-oriented, practical-oriented and humanistic content.

The process of forming a *competent specialist* in its essential features must be personally-value oriented and focused on the main areas of realization of the personality: the sphere of the subject, the interaction of a person with other people, human activities, cognition.

On the basis of analysis of the state of problem development in «competence», «professional competence» have been specified. There are many approaches to the interpretation of the concept of «competence»: from the value orientation of education and upbringing to the expected result of the person's development at a certain educational stage. It has been determined that the subject competences have an active basis, the method of their formation ensures the development of the ability to apply knowledge acquired in the process of learning and skills in life situations.

Based on the analytical review of scientific sources, it has been determined that professional (professional) competence is based on a system of knowledge, skills and abilities, the ability to use them in professional activities; acts as an integral quality of the personality and covers professionally valuable motivation, knowledge and skills, qualities of personality, reflecting his or her readiness and the way to effectively carry out pedagogical activity in solving professional tasks.

It has been proved that the professional competence of a modern specialist is a complex multicomponent phenomenon, presented as a complex of professional and personal qualities of a specialist, an integrative indicator of the degree of mastery of professional knowledge, abilities, skills, a combination of professional experience and personal competencies (creativity, readiness for constant self-development, self-improvement), which allows to perform both usual and non-typical problem tasks at a high professional level.

Formation of *professional competence and value orientations of the future specialist of the institution of higher education* can be successfully carried out under the condition of using educational technologies, which ensure the achievement of the goal of professional training of a future specialist under the condition of using innovative pedagogical and communication technologies. in combination with educational, methodological, normative and organizational support of the educational process.

Thus, all directions of the educational process of higher education should be aimed at creating a complex of effective *pedagogical conditions* that should ensure the harmonious development of the personality of the future specialist, in particular the formation of professional competence and value orientations, the humanistic outlook as the basis for future professional activities. Educational values, value orientations and professional competence formed in the process of learning should become an important vector for the direction of professional activity and personal self-improvement.

The developed model of formation of professional competence and value orientations of student youth contains the following components: methodological, purposeful, organizational, technological and effective, interrelated and complementary. The methodological-target block contains methodological approaches (competence and personality-activity), traditional and innovative principles of training. The organizational-technological component combines forms, methods, means of teaching, psychological and pedagogical conditions of studying. The effective block envisages the diagnosis of levels of formation of professional training.

The conducted research has shown the necessity of further scientific research of technologies of formation of value orientations of student youth, value reflection, value activity.

Література

1. Александрова О., Александров В. Ціннісні орієнтації як важлива складова частина педагогічної діяльності майбутніх учителів / О.Ф. Александрова, В.М. Александров // Педагогічні науки. Випуск LXXXIII. Том 1. Херсон. 2018. С. 81-86
2. Краснощок А.В. Професійна компетентність як педагогічна проблема / А.В. Краснощок // Педагогіка вищої та середньої школи: зб. Наук. праць. Кривий Ріг: КДПУ, 2011. №31. С.240-245

3. Криворучко І.Я. Розгляд поняття універсальних компетенцій у зарубіжній та вітчизняній педагогіці / І.Я. Криворучко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія : зб. наук. праць / голова редкол. В.І. Шахов. Вінниця : Планер, 2011. Вип. 35. С. 382-386.

4. Чернова Т.Ю. Тренінги у розвитку професійної компетентності заступника директора з навчально-виробничої роботи / Петяна Чернова // Проф.-техн. освіта. 2010. №4. С. 30-33

5. Гордійчук А.В. Основні завдання розвитку освіти в Україні у контексті європейської інтеграції / А.В. Гордійчук // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. Черкаси, 2009. Вип. 142. С.20-22.

6. Вишпольська В.Ф. Зміст та структура професійної компетентності фахівця з міжнародних економічних відносин / В.Ф. Вишпольська // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Педагогічні науки. Запоріжжя, 2008. №1. С.57-61.

7. Іванов Д.А. Компетенції і компетентнісний підхід в сучасній освіті. Завуч. Управління сучасною школою. 2008. № 1. С. 4-24

8. Коваль В.А. Теоретические и методические основы формирования профессиональной компетентности будущих учителей-филологов в высших педагогических учебных заведениях: монография / В.А. Коваль. Умань: ЧП Жовтий О.А., 2013. 455 с.

9. Шевчук О.В. Формування компетентностей майбутнього вчителя фізики шляхом проведення лабораторних робіт частково-пошукового характеру / О.В. Шевчук // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2012. №3(21). С. 322-329.

10. Бабенко Л. Компетентнісний підхід до підготовки майбутніх викладачів української філології / Л. Бабенко // Наукові записки. Сер. Педагогічні науки. 2010. Вип. 91. С. 34-39.

11. Сисоєва С.О. Проблема формування особистості, здатної до творчої самореалізації / С.О. Сисоєва // Зб. Наук. пр. Миколаїв: Вид-во МФ НАУКМА, 2000. Т.7: Педагогіка. С.13-19

12. Левченко Т.І. Концептуальна парадигма розвитку вищої освіти: монографія / Т.І. Левченко. Вінниця: Нова Книга, 2017. 344 с.

13. Енциклопедія освіти / Акад. пед.наук України; головний ред. В.Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

14. Макаревич І.М. Теоретичні засади інформатизації сучасної освіти / І.М. Макаревич // ТМС-форум «Образование. Наука. Производство». Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. С.10-14

15. Касіяни С.Е. Обґрунтування теоретичної моделі формування самоосвітньої компетентності майбутніх економістів / С.Е. Касіяни // Проблемы современного педагогического образования. Сер.: Педагогіка и психология. Сб.статей. Ялта: ФМО ТПА, 2015. Вып.47. Ч.4. С.74-81

16. Ішутіна О.Є. Сутність і структура лінгвометодичної компетентності майбутнього вчителя рідної мови / О.Є. Ішутіна // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2015. №36. С.67-70

17. Горобець С.М. Формування професійної компетентності засобами інформаційно-комп'ютерних технологій / С.М. Горобець // Нова педагогічна думка. Рівне: Вид-во Рівненського інституту підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. 2008. С. 127-131

18. Криворучко, І.Я. Розгляд поняття універсальних компетенцій у зарубіжній та вітчизняній педагогіці / І.Я. Криворучко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія : зб. наук. праць / голова редкол. В.І. Шахов. Вінниця : Планер, 2011. Вип. 35. С. 382-386.

19. Гордєєва К.С. Професійні цінності в системі соціально-педагогічної роботи: психологічний аспект / К.С. Гордєєва // Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. В.І. Ситченка]. Слов'янськ: ДДПУ, 2014. Випуск LXVIII. Ч. I. С. 182 - 188.

References

1. Aleksandrova O., Aleksandrov V. Tsinnisni oriyentatsiyi yak vazhlyva skladdova chastyna pedahohichnoyi diyal'nosti maybutnikhi uchyteliv / O.F. Aleksandrova, V.M. Aleksandrov // Pedahohichni nauky. Vypusk LXXXIII. Tom 1. K'hierson. 2018. S. 81-86

2. Krasnoslichok A.V. Profesiynna kompetentnist' yak pedahohichna problema / A.V. Krasnoslichok // Pedahohika vyshchoyi ta seredn'oyi shkoly: zb. Nauk, prats'. Kryvyi Rih: KDFU, 2011. №31.S.240-245

3. Kryvoruchko I.YA. Roz'hlyad ponyattya universal'nykh kompetentsiy u zarubizhniy ta vitchyznyaniy pedahohitsi / I.YA. Kryvoruchko // Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyn's'koho. Seriya: pedahohika i psykholohiya : zb. nauk, prats' / holova redkol. V.I. Shakhov. Vinnytsya : Planer, 2011. Vyp. 35. S. 382-386.

4. Chernova T.YU. Treninhy u rozvytku profesiynoyi kompetentnosti zastupnyka dyrektora z navchal'no-vyrobnychoy roboty / Tetiana Chernova // Prof.-tekhn. osvita. 2010. №4. S. 30-33

5. Hordiychuk A.V. Osnovni zavdannya rozvytku osvity v Ukrayini u konteksti yevropeys'koyi intehratsiyi / A.V. Hordiychuk // Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky. Cherkasy, 2009. Vyp. 142. S.20-22.

6. Vyshpol's'ka V.F. Zmist ta struktura profesiynoyi kompetentnosti fakhivtsya z mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn / V.F. Vyshpol's'ka // Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu: Zbirnyk naukovykh statey. Pedahohichni nauky. Zaporizhzhya, 2008. №1. S.57-61.

7. Ivanov D.A. Kompetentsiyi i kompetentnisnyy pidkhid v suchasniy osviti. Zavuch. Upravlinnya suchasnoyu shkoloyu. 2008. № 1. S. 4-24

8. Koval V.A. Teoreticheskiye u metodicheskiye osnovy formirovaniya professional'noy kompetentnosti budushichykh uchytel'ey-filolohov v vysshykh pedahohicheskyykh uchebnykh zavedeniyakh: monografiya / V.A. Koval. Uman': CHP Zhovtyy O.A., 2013. 455 s.

9. Shevchuk O.V. Formuvannya kompetentnostey maybutn'oho vchytelya fizyky shlyakhom provedennya laboratornykh robot chastkovo-poshukovoho kharakteru / O.V. Shevchuk // Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyi tekhnolohiyi. 2012. №3(21). S. 322-329.

10. Babenko L. Kompetentnisnyy pidkhid do pidhotovky maybutnikhi vykladachiv ukrayins'koyi filolohiyi / L. Babenko // Naukovi zapysky. Ser. Pedahohichni nauky. 2010. Vyp. 91. S. 34-39.

11. Sysoyeva S.O. Problema formuvannya osobystosti, zdatnoyi do tvorchoyi samorealizatsiyi / S.O. Sysoyeva // Zb. Nauk, pr. Mikoalayiv: Vid-vo MF NAUKMA, 2000. T.7: Pedahohika. S.13-19

12. Levchenko T.I. Kontseptual'na paradshma rozvytku vyshchoyi osvity: monografiya / T.I. Levchenko. Vinnytsya: Nova Knyha, 2017. 344 s.

13. *Entsyklopediya osvity / Akad. ped.nauk Ukrainy; holovnyy red. V.H. Kremen'. K.: Yurinkom Inter, 2008. 1040 s.*

14. *Maķarevych I.M. Teoretychni zasady informatyzatsiyi suchasnoyi osvity / I.M. Maķarevych // HYS-forum «Obrazovanye. Nauka. Proyzvodstvo». Kħakrīv: KĤNU imeni V.N. Karazina, 2016. S.10-14*

15. *Kasiyants S.E. Obħiruntuvannya teoretychnoyi modeli formuvannya samoosviti'oyi kompetentnosti maybutnikħi ekonomistiv / S.E. Kasiyants // Problemy sovremennoho pedahohycheskħo obrazovannya. Ser.: Pedahohyķa y psykħiolohyya. Sb.statey. Yalta: RYO HPA, 2015. Vyp.47. CH.4. S.74-81*

16. *Ishutina O.YE. Sutnist' i struktura lĩhvetodychnoyi kompetentnosti maybutn'oho vchytel'ya ridnoyi movy / O.YE. Ishutina // Naukovyy visnyk Uzhhorods'kħo natsional'noho univ'ersytetu: Seriya «Pedahohiķa. Sotsial'na robota». 2015. №36. S.67-70*

17. *Horobets' S.M. Formuvannya profesijnoyi kompetentnosti zasobamy informatsiyno-komp'yuternykh tekħnologiy / S.M. Horobets' // Nova pedahohiķina dumķa. Rĩvne: Vyd-vo Rĩvnen'skħo instytutu pidvysichennya kvalifikatsiyi pedahohiķnykh kadriv. 2008. S. 127-131*

18. *Kryvoruchķo, I.YA. Roz'lyad ponyattya universal'nykh kompetentsiy u zarubizhniy ta vitchyznyanyy pedahohitsi / I.YA. Kryvoruchķo // Naukovy zapysky Vinnyts'kħo derzhavnoho pedahohiķnoho univ'ersytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'kħo. Seriya: pedahohiķa i psykħiolohiya : zb. nauk, prats' / holova redķol. V. I. Shaķhiv. Vinnytsya : Planer, 2011. Vyp. 35. S. 382-386.*

19. *Hordyeyeva K.S. Profesijni tsinnosti v systemi sotsial'no-pedahohiķnoyi roboty: psykħiolohiķnyy aspekt / K.S. Hordyeyeva // Humanizatsiya navchal'no-vykhovnoho protsesu: zbiryk naukovykh prats' / [za zah. red. prof. V.I. Sypchenķa]. Slov'yans'ķ: DDPU, 2014. Vypusk LXXVIII. CH. I. S. 182 - 188.*

Марушкевич А.А.,

*д.пед.н., завідувач кафедри педагогiки, професор,
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 7591@ukr.net*

Левицька Л.А.,

*к.пед.н., доцент, доцент кафедри педагогiки
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Ludmbogd@ukr.net*

Постоюк Н.В.,

*к.пед.н., доцент, асистент кафедри педагогiки
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, natapostoiuk@gmail.com*

Україна, м. Київ

КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Розкривається сутність компетентності як невід'ємного компонента формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців закладу вищої освіти та ціннісних орієнтацій студентської молоді як важливих складових майбутньої професійної діяльності; визначено педагогічні умови, розроблено модель формування професійної компетентності та ціннісних орієнтацій студентів ЗВО України

Ключові слова: *компетенція, компетентність, професійна компетентність, ціннісні орієнтації, професійно-ціннісні орієнтації, формування.*

УДК 376

Мойсеєнко І.М.,

ст. викладач кафедри загальної, спеціальної педагогіки, реабілітації та інклюзивного навчання
Дніпровської академії неперервної освіти, irina.moyseenko@gmail.com

Україна, м. Дніпро

ВИЗНАЧЕННЯ СИМПТОМІВ АУТИЗМУ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 40–60-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті представлені визначення симптомів аутизму у науковій літературі 40-60-х років ХХ століття. Для надання підтримки і допомоги дітям з аутизмом необхідно чітко розуміння симптомів даного порушення. Багато що про аутизм вже відомо, але багато чого залишається незрозумілим. У статті проаналізовані роботи Л.Каннера, Г.Аспергера, Б.Беттельхейма. Аналіз показав, що картина аутизму варіюється. Кожен напрямок досліджень, зазначених нижче, внес свій вклад в розуміння проблем аутизму.

Ключові слова: аутизм, симптоми.

Постановка проблеми. Серед безлічі порушень розвитку, розлади аутичного спектру стоять на особливому місці. Пов'язано це з багатьма причинами: з труднощами ранньої діагностики аутизму, з особливою складністю, трудомісткістю і дорожнечою медичної і психолого-педагогічної корекції, нарешті – з відзначенням в останні роки тенденцією до збільшення числа аутичних дітей в популяції. Визначення того, що вважати аутизмом і які симптоми аутизму змінювалося в епідеміологічних і в клінічних дослідженнях. Для визначення допомоги або методів роботи, необхідно чітко розуміння, що є симптомами аутизму. Багато що про аутизм вже відомо, але багато чого залишається ще незрозумілим.

Мета роботи – аналіз наукової літератури 40–60-х років ХХ століття, огляд наявних даних про симптоми аутизму, визначення фенотипу аутизму.

Виклад основного матеріалу. Аутизм сьогодні є досить поширеним явищем. Щорічно по всьому світу збільшується кількість людей з цим розладом. Цей факт підтверджує статистика аутизму, яка свідчить про те, що в світі більше 10 млн осіб з аутизмом. Щороку їх стає на 11–17% більше. За офіційними даними, в 2013 році дітей з розладами спектру аутизму було одна дитина з 11,7 тисяч дітей, а в 2017-му – вже одна з 5,6 тис. Погіршення показників у МОЗ пов'язують з поліпшенням діагностики [1].

Перший опис подібного стану було ще в 18 столітті (Виктор з г. Аверона). Природознавець П.-Ж. Бонатер, спостерігаючи за Віктором зясував, що хлопчик драгувався без видимих причин, більшу частину часу проводив розгойдуючись, не розумів простих речей, протягом довгого часу міг спостерігати за якимось явищем, його не цікавили інші діти. Звуки, які видавав хлопчик, нагадували звуки, що видають тварини. Дитина не посміхалась, а тільки дивно кривила рота. Він не проявляв страху, коли поблизу його стріляли з гармати, але озирався на кроки людини, яка шла позаду. Виходячи з вищевикладеного можна зробити припущення, що подібний стан у людському суспільстві був завжди, але як діагноз аутизм – відносно новий. Тільки в 40-х роках ХХ століття Л. Каннер і Г. Аспергер досліджували групу дуже незвичайних дітей і дали назву цим проявам.

Отже, в 1943 році Л. Каннер писав, що такі діти внутрішньо нездатні до емоційного контакту з людьми. У статті «Аутичні порушення афективного контакту»

Лео Каннер виділив п'ять симптомів аутизму. Перший симптом – сприйняття мови. Вчений зазначив, що слово «стає негнучким» і використовується тільки в тому значенні, в якому спочатку було засвоєно. У дітей відсутнє всебічне формування речень, кажуть про себе в третій особі. Автор писав, що якщо діти чують слово, то це не означає що вони слухають, коли з ними говорять. Вони часто потребують багаторазового повторення, щоб виникла реакція на слово. Бесіда в кімнаті не викликає інтересу. Другий симптом – це «... всемогутня потреба залишитися в спокої. Все, що виноситься назовні, все, що змінює його внутрішнє або зовнішнє оточення, являє собою страшне вторгнення». [2, с.248] Прагнучи не пускати навколишній світ, діти відмовляються від їжі, необ'єктивно реагують на гучні шуми і рухомі об'єкти. Л. Каннер припускав, що ні сам шум або рух викликає страх, а вторгнення, що загрожує самотності дитини. Третій симптом – помітне обмеження для підтримки єдності, яке ніхто, крім самої дитини, не може змінити. Л. Каннер зауважив, що «об'єкти, які не змінюють свій зовнішній вигляд і положення, зберігають свою єдність і ніколи не загрожують втрутитися в самотність дитини, з готовністю приймаються аутичною дитиною» [2, с.249]. Вони можуть годинами грати з предметами, відчуваючи тотальний контроль над ними. Четвертий симптом – фрагментарне сприйняття світу. Люди, для дитини сприймаються таким же чином, як і стіл, шафа. І якщо людина порушувала його зовнішній стан: торкався, колов, то дитина злилася або боялася руку, голку, але не людини в цілому. Ставлення до членів сім'ї було таким же як і до чужих людей. І п'ятий симптом – діти наділені хорошими когнитивними можливостями. Л. Каннер підкреслював, що «всі вони мають дуже розумні фізіономії». Діти мають добру пам'ять на минулі події, феноменальну пам'ять на вірші та імена. Спогади складних паттернів і послідовностей говорять про хороший інтелект. Як показує практика роботи з дітьми, невербальні завдання (наприклад, головоломки, пазли) вирішуються набагато краще вербальних. Навик, що одного разу був придбаний та закріплений, не втрачається, хоча і не переноситься в інші умови [2].

У більш пізній роботі (Kanner і Eisenberg 1956) з усіх цих ознак в якості ключових складових аутизму Л. Каннер виділив тільки два: «Крайне відчуження» і «нав'язливе прагнення до підтримання сталості», які

забороняється порушувати і батькам, і педагогам. Інші симптоми він розглядав або як вторинні по відношенню до цих двох і ними обумовлюються (наприклад, ослаблення комунікації), або як неспецифічні для аутизму (наприклад, стереотипії). Для багатьох дітей з аутизмом характерні стереотипні рухи, такі, як розгойдування, ходьба навшпиньки, помаху руками або перебирання пальцями у себе перед очима. Такі форми самостимуляції, які також іноді включають в себе самоагресії, Л. Каннер спостерігав і при інших, неаутичних, психічних порушеннях [3, с.560].

Аспергер описує чотири випадки «психопатії дитячого аутизму» і підсумовує схожість ознак у цих дітей. Це діти зі здібностями, у деяких був видатний талант до математики або до природничих наук; у них спостерігалися творчий підхід в мисленні і об'єктивна самооцінка. Але їх соціальні та емоційні стосунки були бідними, а часом вони були зловмисними. Будучи самі вельми чутливими, вони не відчували почуттів до інших. Для них було типовим стереотипні поведінкові моменти, надмірне захоплення спеціальними темами, незграбність. Як правило, у них не було затримок у розвитку мовлення, але спостерігалася ідіосинкразія. Аномальну поведінку можна було розпізнати в ранньому дитинстві, і вона тривала все життя. Згодом, пристосованість до професійної діяльності була часто цілком хорошою, однак соціальні проблеми залишалися [4, с.130].

Як вважають більшість фахівців в області психічного здоров'я, симптоми (наприклад, самостимуляцією і ритуальні рухи) потрібно відразу усувати або, в кращому випадку, терпляче до них ставитися. Одним з найбільш радикальних аспектів філософії Б. Беттельхейма було його ставлення до цього поняття.

До симптомів вчений відносить винайдені дитиною способи подолання страшного відчуття: закривання вух, носа, очей, вертіння пальцями, щоб захиститися від якоїсь небезпеки.

Однак Б. Беттельхейм не втомлювався повторювати, що симптоми – це те, що діти спонтанно розвинули, щоб послабити напругу і, можливо навіть, частково контролювати її. Симптоми являють собою найбільше спонтанне досягнення дитини. Відповідно, вони заслуговують повагу. «Якщо ми будемо недооцінювати їх – якщо, наприклад, ми будемо спонукати дитину від них відмовитися, – то тим самим ми не зможемо передати йому нашу повагу» [5, с.175]. Науковець стверджував, що засоби, які розробляють діти для подолання тиску зсередини, найкращим чином, в їх розумінні, вирішують труднощі, з якими доводиться стикатися при взаємодії з реальним світом.

Б. Беттельхейм припустив, що у дітей з аутизмом не розвивається почуття автономії, тобто відчуття того, що вони можуть впливати на навколишнє середовище. У разі аутизму у дитини виникає відчуття, що його дії найчастіше ведуть до байдужості, тривоги або відплати. В результаті, діти починають відмовлятися від автономних дій. Таким чином, діти з аутизмом перестають діяти наполегливо. Потужним актом волі вони вирішують нічого не робити і бути нічим або обмежити свої дії до маленького світу, який вони можуть контролювати (наприклад, нескінченно обертати попільничку, при цьому абсолютно

не звертаючи уваги на те, що відбувається в іншій частині кімнати).

Значущим симптомом аутизму Б. Беттельхейм вважав сталість. Він писав: «Час – ворог однаковості. Щоб зберегти незмінність, треба зупинити хід часу. Таким чином світ аутичної дитини включає в себе тільки простір. У ньому немає ні часу ні причинності, оскільки причинність припускає певну послідовність, коли події змінюють одна одну. У світі аутичної дитини низка подій не залежить від причинності ... Події відбуваються, тому що повинні відбутися» [5, с.88]. Вчений наголошував на те, що діти з аутизмом впевнені в тому, що фізіологічні процеси не відносяться до функціонування тіла. Врозда з думкою колег Б. Беттельхейм вважав, що діти з аутизмом встановлюють зв'язки і з предметами, і з людьми.

Науковець відмічав, що «занадто часто прогрес дітей розглядається не з точки зору просування в напрямку автономії, а з точки зору зручності суспільства, яке менше дбає про автономію, ніж про зручність, а також з точки зору батьків, які віддають перевагу зайвий раз не прати нижню білизну своїх дітей» (Bettelheim, 1967). Він стверджував, що насправді головне питання: коли і якою ціною нам потрібно буде відмовитися від соціальної пристосованості заради особистого розвитку [4, с.397].

Висновки. Дані здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок про те, що аутизм – є відносно новим діагнозом, хоча само по собі порушення існувало, мабуть, завжди. Крім того, ці дані дозволяють узагальнити симптоми аутизму. Наукові дослідження 40-60х років ХХ століття констатують, що синдром аутизма визначається широко, але загальними якісними категоріями стали: відчуження; нав'язливе прагнення до підтримання сталості; бідні соціальні і емоційні відносини; діти з аутизмом чутливі, але вони не відчували почуттів до інших; стереотипні поведінкові моменти захисту від якоїсь небезпеки. Вважаємо за необхідне підкреслити, що кожен з розглянутих вище напрямків досліджень, внесли свій вклад в розуміння проблеми аутизму. З тих пір, як синдром вперше отримав свою назву, про нього стало багато відомо, але багато чого залишається ще незрозумілим.

Література

1. Аутизм: статистика по Україні погіршується з кожним роком [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.etcetera.media/autizm-statistika-po-ukrayini-pogirshuyetsya-z-kozhnim-rokom.html>.
2. Kanner, Leo. "Autistic Disturbances of Affective Contact." *Nervous Child: Journal of Psychopathology, Psychotherapy, Mental Hygiene, and Guidance of the Child* 2 (1943): 217–50.
3. Eisenberg, L. and Kanner, L. Early infantile autism, 1943–55. *Amer. J. Orthopsychiat.* 1956; 26: 556–566
4. Asperger, H. 1944. Die «Autistischen Psychopathen» im Kindesalter. *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten* 117, 76–136.
5. Беттельхейм Б. Пустая крепость. Детский аутизм и рождение Я / Бруно Беттельхейм. – Москва: Академический проект, 2017. – 484 с.

References

1. Autizm: statystyka po Ukraini pohirshuyetsya z kozhnym rokom [Elektronnyy resurs]. – 2018. – Rezhym dostupu do resursu: <https://uk.etcetera.media/autizm-statistika-po-ukrayini-pogirshuyetsya-z-kozhnim-rokom.html>.
2. Kanner, Leo. "Autistic Disturbances of Affective Contact." *Nervous Child: Journal of Psychopathology, Psychotherapy, Mental*

Hygiene, and Guidance of the Child 2 (1943): 217–50.

3. Eisenberg, L. and Kanner, L. Early infantile autism, 1943–55. *Amer. J. Orthopsychiat.* 1956; 26: 556–566

4. Asperger, H. 1944. Die «Autistischen Psychopathen» im Kindesal

ter. *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten* 117, 76–136.

5. Bettel'kheym B. *Pustaya krepost'. Detskiy autizm i rozhdeniye YA* / Bruno Bettel'kheym. – Moskva: Akademicheskiy proyekt, 2017. – 484 s.

Moiseienko I.M.,

Senior Lecturer of the Department of General, Special Pedagogy, Rehabilitation and Inclusive Education of the Dnipro Academy of Continuing Education, irina.moysenko@gmail.com

Ukraine, Dnipro

**DETERMINATION OF AUTOMATIC SYMPTOMS IN SCIENTIFIC RESEARCHES
OF 40-60TH YEARS OF XX CENTURY**

The article presents the designation of symptoms of autism in the scientific literature of the 40-60-ies of the twentieth century. To support and help children with autism, a clear understanding of the symptoms of this disorder is necessary. Much about autism is already known, but much remains unclear. The article analyzes the works of L. Kanner, G. Asperger, B. Bettelheim. Analysis has shown that the picture of autism varies. Each line of research mentioned above has contributed to an understanding of the problems of autism.

Key words: autism, symptoms.

УДК 37.013:07

Остапенко А.К.,

к.пед.н., викладач кафедри педагогіки вищої школи і освітнього менеджменту,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
l7annyway@gmail.com

Україна, м. Черкаси

ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНОГО ТЕСТУВАННЯ В МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ЗНАТЬ МАЙБУТНЬОГО МЕНЕДЖЕРА ОСВІТИ

Статтю присвячено розкриттю проблеми використання комп'ютерних технологій у здійсненні контролю знань майбутніх менеджерів освіти засобами тестування. За допомогою теоретичних, емпіричних методів дослідження було проведено аналіз наукової літератури, систематизація та узагальнення практичної значущості комп'ютерного тестування, уточнено типи тестів та методика їх проведення, визначено найбільш вживані програми для створення комп'ютерних тестів та окреслено деякі особливості, вимоги, рекомендації їх застосування в освітньому процесі. Наведено приклади тестів для студентів спеціальності «Управління навчальним закладом».

Ключові слова: моніторинг якості знань, комп'ютерне тестування, типи тестів, майбутній менеджер освіти, управління навчальним закладом.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку науки, техніки й освіти відбувається активне проникнення комп'ютерної техніки та сучасних інформаційних технологій в усі сфери суспільно-економічного життя України. Ученими розробляються комп'ютерні програми і апробуються різноманітні методики застосування інформаційних технологій у всіх видах навчальної діяльності як в режимі навчання, так і в режимі контролю.

Нині система організації освітнього процесу передбачає систематичний контроль якості знань студентів. Унаслідок цього виникає потреба автоматизації процесу перевірки знань, що можливо за рахунок використання відповідного програмного забезпечення. Система контролю знань у вигляді комп'ютерного тестування на сучасному етапі розвитку освіти виступає однією з найпоширеніших комп'ютеризованих систем організації контролю знань.

Педагогічний контроль знань є одним з найважливіших етапів освітнього процесу, який дає можливість викладачеві визначити рівень підготовки студентів, з одного боку, і, виходячи з результатів тестування, оптимізувати навчання на основі отриманих даних, з іншого боку. Цього вимагають загальноєвропейські стандарти вищої освіти, до яких прагне долучитися й вітчизняна освітня система.

Зорієнтованість педагогічних програмних засобів на здобуття студентами інформації з різних інформаційних джерел, самонавчання студентів зумовлює необхідність введення такого виду контролю, який дає змогу студенту здійснювати перевірку результативності власної навчальної діяльності, порівнювати досягнутий рівень навченості з програмними нормативними вимогами. Таким видом зазвичай виступає система автоматизованого контролю навчальних досягнень, яка реалізується через систему тестування. Впровадження тестової перевірки знань з усіх навчальних предметів спричинено вимогою часу, і водночас, іншими методами моніторингу, воно уможливує здійснення незаангажованого контролю, що позбавляє суб'єктивних ознак оцінювання знань студентів.

Різними аспектами дослідження проблеми займалися вчені різних галузей знань: Г. Ковтонюк (комп'ютерне тестування у системі контролю якості знань майбутніх учителів), Л. Паращенко, В. Леонський, Г. Леонська, В. Фетісов (комп'ютерні технології в тестуванні), Л. Кухар, В. Сергієнко, В. Переверзев, М. Челишкова (розробка, конструювання педагогічних тестів), І. Булах, Л. Білоусова (методика комп'ютерного тестування успішності навчання), Г. Кравцов (особливості контролю знань у системах дистанційного тестування знань), І. Вилегжаніна (тестування як технологія контролю якості самостійної роботи студентів ЗВО) тощо. Однак питанню використання комп'ютерних технологій у здійсненні моніторингу знань майбутніх менеджерів освіти приділено недостатньо уваги.

Мета статті. З'ясувати роль комп'ютерних програм в організації і здійсненні контролю знань студентів зі спеціальності «Управління навчальним закладом».

Виклад основного матеріалу. У ході вивчення проблеми з'ясовано, що в енциклопедії освіти поняття «тест» трактується як сукупність завдань з певної галузі знань або навчального предмета, яка уможливує кількісно оцінити знання, вміння, навчальні досягнення, компетентність учнів і студентів» [1, с.902]. За тлумаченням Л. Паращенко, тест (від англ. test) – це інструмент, що складається з кваліметрично вивіреної системи тестових завдань, стандартизованої процедури проведення і заздалегідь спроектованої технології обробки й аналізу результатів, призначений для вимірювання якостей і властивостей особи, зміна яких можлива в процесі систематичного навчання [2, с.45]. Загалом тест – це система завдань специфічної форми, змісту, побудованих у певній послідовності, яка дозволяє якісно виміряти й оцінити рівень засвоєння навчальної інформації. При систематичному моніторингові знань великої кількості студентів виникає необхідність автоматизації контролю, цьому сприяє використання комп'ютерної техніки та відповідного програмного забезпечення. Як зазначає І. Петрицин, комп'ютерне тестування – це автоматизоване тестування на базі спеціалізованих комп'ютерних програм.

Проведення моніторингу засвоєння навчального матеріалу з використанням різних програм тестування є однією з галузей інформатизації освіти [3, с.109].

Більшість науковців розглядає тестування як метод моніторингу якості знань студентів, який дає змогу об'єктивно здійснювати оцінку навчальних досягнень та є однією з найбільш технологічних форм проведення контролю якості знань. Зокрема, Ю. Іщейкіна звертає увагу на такі основні переваги комп'ютерного тестування, як: заощадження сил та часу викладача (немає необхідності виготовляти бланки, проводити інструктаж студентів, видавати завдання, вести протокол, проводити підрахунок і обробку результатів); підвищення інформаційної безпеки, оскільки випадкова перестановка завдань у тесті або відповідей у завданні не дає можливості копіювати номери правильних відповідей; зменшення витрат на друк матеріалів (бланків) для організації масового тестування; не обмежена варіабельність тестів (при достатній кількості тестових завдань у банку); за наявності добре налагодженої програми комп'ютерне тестування усуває помилки при обробці результатів; доступність результатів тестування відразу після закінчення тестування; можливість регулярно поповнювати й модифікувати банк тестових завдань; у ході використання стандартизованих комп'ютерних програм умови проведення тестування не залежать від індивідуальних особливостей і психологічного стану викладача, що, безсумнівно, підвищує «чистоту» діагностичної процедури; комп'ютерні тести унеможливають списування, оскільки час на виконання одного завдання залежить від індивідуального рівня знань кожної особи [4].

Отже, до основних переваг комп'ютерного тестування, які виділяють його серед інших методів моніторингу якості знань, відносяться: стандартизація завдань та проведення тестування, об'єктивність оцінки, широке охоплення матеріалу, заощадження часу на обробку результатів, можливість централізованого зберігання та поширення тестів, а також статистичної обробки результатів.

Водночас тестування, зокрема й комп'ютерне не позбавлено недоліків, так можна відзначити відсутність усного спілкування студента з викладачем, що спричинює ускладнення перевірки логічних предметних зв'язків, унеможливується перевірка навичок письмового викладу знань. Зауважимо, що дійсно тести не розраховані на це, тому при поточному контролі знань необхідно використовувати такі форми як співбесіду, письмове опитування з теорії, виступ студентів на семінарах з повідомленнями та доповідями, захист звітів з практикуму тощо. Форми поточного контролю повинні доповнювати форми, які використовуються в підсумковому контролі. Та іноді викладач, намагаючись підготувати студентів до тестового іспиту, у ході семестру застосовує винятково тести. У комп'ютерному тестуванні можливий елемент випадковості, причиною цього може бути елементарне вгадування відповіді на питання, як наслідок – хибні результати тестування. Формування якісних тестових завдань для комп'ютерного тестування вимагає від викладача творчого підходу та значних затрат часу, інакше відсутня впевненість в об'єктивності та достовірності одержаної студентом оцінки. Незважаючи на це,

комп'ютерне тестування, а також навчання з застосуванням інформаційних технологій стрімко розвивається в усьому світі.

Комп'ютерне тестування активно використовують не лише для перевірки поточних знань студентів, а й у їхній самостійній роботі, дистанційному навчанні. На основі даних тестування можна здійснити оцінку успішності групи студентів та відповідно якості викладання викладачем дисципліни. На базі такого аналізу керівники (завідуючий кафедри, декан, директор) можуть приймати необхідні рішення методичного та організаційного характеру. У деяких вітчизняних вузах існує навіть відділ тестування, який підзвітний навчально-методичному підрозділу закладу, а в деяких західних країнах моніторингом успішності студентів взагалі займаються сторонні аудиторські фірми, що не входять до структури закладу вищої освіти.

На сьогодні існує широка класифікація тестів: *за метою застосування* (констатувальний, діагностувальний, прогностувальний), *за видом контролю* (тести вхідного, поточного, підсумкового, вихідного контролю); *за статусом впровадження* (загальнонаціональні, відомчі або міністерські, тести рівня навчального закладу, кафедральні, особисті або неформальні); *за співвідношенням із нормами або критеріями* (тести, орієнтовані на норму, тести, орієнтовані на групу, тести, орієнтовані на критерій); *за видом тестового завдання* (тести з відкритими, напіввідкритими та із закритими тестовими завданнями); *за однорідністю тестових завдань* у тесті (тести однорідні – складаються з тестових завдань одного виду, неоднорідні); *щодо застосування технічних засобів* (бланкові з ручною обробкою результатів, бланкові тести з комп'ютерною обробкою результатів, комп'ютерні тести) [2, с.46-47].

Нині для підготовки та введення в навчання комп'ютерних тестів моніторингу якості знань студентів можуть бути використані такі програмні засоби, як My Test, My Test X, Test-W2, Booster, Hot Potatoes, Sun Rav Test Office Pro та інші. Також є багато Інтернет-сервісів для створення онлайн-тестів (<http://master-test.net/uk>, <http://test.fromgomel.com>, <http://onlinetestpad.com>, <http://ankt.ru>, <http://www.make-test.ru> та ін.). Найбільш функціональною і популярною вважається програма My Test, яку можна вільно завантажити з вебсайту www.klyaksa.net і яка не потребує постійного зв'язку з Інтернетом. Ця програма дозволяє оперативно редагувати тести, ефективно контролювати процес тестування і здійснювати збір результатів по локальній мережі. Також передбачає дев'ять різновидів завдань (завдання з однією правильною відповіддю, з кількома правильними відповідями, визначення істинності чи хибності тверджень, установлення черговості розміщення, установлення відповідності, введення числа з клавіатури, введення тексту з клавіатури, указівка на частину зображення, перестановка літер). Програма MyTest також уможливує студентам працювати в навчальному режимі, у разі допущення помилки вказується правильна відповідь, це дає можливість ефективно використовувати тести для самоперевірки без присутності викладача. Звичайно, ефективність будь-якого тесту залежить від умінь та майстерності автора добирати завдання та варіанти

відповідей. Електронне тестування з кожним роком набуває широкого вжитку, нині створено безліч різноманітних комерційних та некомерційних програм комп'ютерного тестування.

Також варто зазначити, що для проведення тестування в комп'ютерній формі необхідно виконати комплекс дій, що складається з методичної роботи з розробки тестових баз, організаційної роботи, розробки надійного програмного забезпечення.

Зокрема, неодноразово вчені наголошують на те, що розробка тестових завдань при застосуванні комп'ютерних програм мають враховувати систему загальних вимог:

– змістовність – обов'язкова належність до теми та розділу дисципліни до якої складається тест;

– стислість – чітке, коротке формулювання, зрозумілий виклад матеріалу, що вимагає однозначності відповіді; неможливість двоякого розуміння питання;

– калібрування за рівнем складності – у ході складання тесту визначається рівень складності, в одному тестовому завданні повинні використовуватися різні рівні;

– взаємозв'язок – завдання повинні бути взаємозалежні за змістом (з будь-якого розділу, теми) і корелювати між собою;

– диференціювання – поділ студентів на сильні й слабкі. Якщо на тестове завдання ніхто не відповідає або відповідають усі, такі завдання вилучаються [4].

Для з'ясування рівня управлінських знань, умінь, навичок студентів наведемо тестові завдання з дисципліни «Техніка управлінської діяльності». Цей тест складається з двох частин та поєднує завдання закритої та відкритої форм.

Завдання закритої форми

1. Будь-який управлінський документ юридично засвідчується через: а) візування; б) підписання; в) погодження; г) реєстрацію.

2. Оберіть документ який не належить до розпорядчих: а) розпорядження; б) протокол; в) наказ; г) доручення.

3. Керівник навчального закладу, що є комунальною власністю, призначається на посаду: а) центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти; б) органами громадського самоврядування навчального закладу; в) обласними, міськими, районними органами управління освітою; г) засновниками або уповноваженими ними органами.

4. Визначте якій із зазначених тактик поведінки керівника в конфлікті властиві компенсація наявних розбіжностей одна-одного, пошук найбільш прийняттого рішення і перетворення опонентів у партнери: а) компроміс; б) поступка; в) уникнення; г) співпраця.

5. Оберіть на чому ґрунтується переконування як засіб управлінського впливу: а) несвідомій піддатливості індивіда певному емоційному стану; б) інтелектуальному психологічному впливові за допомогою передачі логічно вибудованої інформації; в) емоційному стані, викликаному дефіцитом або надлишком інформації про якесь важливе явище; г) прийнятті поведінки людини або масового психічного стану, а також їх відтворення.

6. Корпоративна культура освітньої організації – це: а) сукупність досягнень працівників у різних сферах діяльності організації; б) філософія та ідеологія управління,

ціннісні орієнтації, вірування, очікування, норми, які приймаються більшою частиною співробітників організації; в) рівень розвитку організації, творчих сил і здібностей працівників, який виражений в типах і формах організації діяльності людей, в їх взаємовідносинах; г) вимоги керівництва до колективу організації щодо дотримання правил і норм поведінки.

7. Програма дій, спрямована в майбутнє для забезпечення виживання та розвитку освітньої організації, це: а) менеджмент організації; б) стратегія організації; в) політика організації; г) цілі організації.

8. Визначте функцію управління, в межах якої здійснюється розподіл завдань між окремими співробітниками, групами та узгоджується їх діяльність, називається: а) мотивація; б) організація; в) планування; г) аналіз.

9. Оберіть який з документів затверджує керівник навчального закладу: а) протоколи засідань педагогічної ради; б) документи про успішність студентів; в) посадові обов'язки працівників; г) статистичні звіти.

10. Вміння активно працювати над собою, вдосконалювати свої творчі, професійні та інші якості це: а) здатність до саморозвитку; б) здатність до самонавчання; в) самоконтроль; г) самоорганізованість.

Завдання відкритої форми (завершіть відповіді):

1. Документ, який фіксує хід обговорення питань на зборах, нарадах, результати роботи колегіальних органів, називається...

2. До органів управління освітою в Україні належать...

3. Надання керівником навчального закладу владних повноважень, обов'язків і відповідальності своїм заступникам, менеджерам нижчих рівнів називається...

4. Основні положення корпоративної культури освітнього закладу представлені у ... корпоративної культури.

5. Сукупність тимчасових змін у фізіологічному стані людини, які з'являються внаслідок напруженої чи тривалої праці та призводять до погіршення її кількісних показників, нещасних випадків, зниження працездатності, називається...

6. Створення служби охорони праці є обов'язковим в освітній організації, якщо кількість працюючих становить більше... осіб.

7. Нормативний документ закладу освіти за допомогою якого здійснюється організація навчального процесу (містить розподіл залікових кредитів між дисциплінами, графік навчального процесу, перелік та обсяг вивчення навчальних дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, форми проведення поточного та підсумкового контролю, державної атестації), називається ...

8. Стиль управління (керівництва), який проявляється в тому, що керівник ґрунтується на власному баченні проблеми і виходить зі своїх ідей і планів, орієнтуючись на суб'єктивні оцінки проблеми, називається ...

9. За терміном дії трудові договори поділяються на ...

10. Процедура надання закладу вищої освіти права проводити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також до державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення, має назву ...

Висновки. Менеджмент якості знань майбутніх фахівців будь-якого закладу освіти не може вважатися повним та ефективним, якщо в ньому не застосовуються інструменти, що дозволяють здійснювати моніторинг основного процесу – освітнього, з використанням інформаційних технологій. Нині комп'ютерне тестування набуває все більшого розповсюдження в освітньому процесі, беззаперечними перевагами його є не тільки максимальна автоматизація моніторингу якості знань студентів і підвищення швидкості проведення цього процесу, а й можливість використання тестів при самостійній підготовці майбутніх фахівців та дистанційному навчанні. Застосування комп'ютерних технологій в освітньому процесі дало змогу вдосконалити організаційний аспект тестування й використати нові психолого-педагогічні методики створення й обробки результатів тестів. Ефективний контроль якості у вищому закладі освіти можливий тільки при системному підході до менеджменту моніторингу якості освіти.

Перспективою розвитку цього дослідження є деталізація вимог до програмного забезпечення автоматизованої діагностики з урахуванням їхнього дидактичного призначення.

Література

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Т. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

2. Тестові технології у навчальному закладі: Метод, посібник / Л.І. Паращенко, В.Д. Леонський, Т.І. Леонська. – К.: ШОВ «Майстерня книги», 2006. – 217 с.

3. Петрицин І. Комп'ютерне тестування – одна з форм діагностикої та перевірки успішності навчання / І. Петрицин, О. Петрицин // Молодь і ринок. – № 11 (82), 2011. – С.107-112

4. Іщейкіна Ю.О. Комп'ютерне тестування як метод визначення якості засвоєння навчального матеріалу студентами медичних вузів / Ю.О. Іщейкіна, Н.В. Лобач, О.В. Сіркова, Тронь Н.В. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elib.umsa.edu.ua/jspui/bitstream/umsa/3155/1/komptest.pdf>

References

1. *Entsyclopedia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy; hol. red. V.T. Kremen.* – K.: Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s.

2. *Testovi tekhnologii u navchalnomu zakladi: Metod, posibnyk / L.I. Parashchenko, V.D. Leonskyi, H.I. Leonska.* – K.: TOV «Maisternia knyhy», 2006. – 217 s.

3. *Petrytsyn I. Kompiuterne testuvannia – odna z form diahnostyky ta perevirky uspishnosti navchannia / I. Petrytsyn, O. Petrytsyn // Molod i ryнок.* – № 11 (82), 2011. – S. 107-112.

4. *Ishcheikina Yu.O. Kompiuterne testuvannia yak metod vyznachennia yakosti zasvoiennia navchalnoho materialu studentamy medychnykh vuziv / Yu.O. Ishcheikina, N.V. Lobach, O.V. Silkova, Tron N.V.* // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://elib.umsa.edu.ua/jspui/bitstream/umsa/3155/1/komptest.pdf>

Ostapenko A.K.,

Ph.D in Pedagogy, teacher of Higher School Pedagogy and Educational Management Department, Bohdan Khmelnytsky National University, 17annyway@gmail.com

Ukraine, Cherkasy

USE OF COMPUTER TESTING IN MONITORING QUALITY KNOWLEDGE FUTURE EDUCATIONAL MANAGER

The article is devoted to the disclosure of the problem of the use of computer technologies in the control of knowledge of future managers of education by means of testing. The article clarifies types of tests and methods of computer testing, examples of programs for creating computer tests and some features of their application in the educational process are outlined. Requirements and recommendations for the development of computer tests are defined. Examples of tests for students of the specialty «Management of educational institution» are given. It is proved that the use of computer tests in the educational process makes it possible to improve the diagnostics of students' knowledge and skills, as well as to identify the level of teaching of disciplines in educational institutions.

Key words: *monitoring of knowledge quality, computer testing, types of tests, future manager of education, management of educational institution.*

УДК 001(063):378,4 (Укр)

П'ятикоп І.Б.,*ст. викладач кафедри іноземних мов**Харківського національного університету Радіоелектроніки, shurochka363@gmail.com***Буковська І.Ю.,***ст. викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету Радіоелектроніки**Україна, м. Харків*

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті розглядаються особливості навчання іноземній мові професійного спрямування у вищому навчальному закладі. Детально проаналізовані проблеми викладання іноземної мови, які гальмують оптимізацію процесу навчання: відсутність спадкоємності між загальноосвітньою школою та вищому навчальному закладі; різний рівень знань іноземної мови у студентів; відсутність зацікавленості студентів у вивченні іноземної мови; невміння працювати із спеціалізованою літературою; недостатня технічна база; невеликий обсяг учбових годин, які плануються на дисципліну іноземна мова. У статті запропоновані засоби рішення цих проблем та представлені практичні рекомендації за методикою викладання іноземної мови майбутнім фахівцям.

Ключові слова: *системний підхід, інтерактивне навчання, інформаційно-комунікативні технології, самостійна робота, мотивація.*

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні простежується модифікація парадигми вищої освіти, тому головні цілі й зміст процесу навчання іноземної мови змінюються, що обумовлює відмову від застарілих стандартів, традиційних концепцій та перехід до гнучких та динамічних структур, які можуть швидко реагувати на зміни у навколишньому глобальному просторі. Підвищується значущість іноземної мови у процесі формування ключових компетенцій студентів вищих навчальних закладів у зв'язку з розширенням міжнародних економічних взаємозв'язків, збільшенням кількості спільних підприємств та компаній, формуванням глобальних комп'ютерних мереж, широким використанням імпортного устаткування й зарубіжних технологій на виробничих підприємствах. Усе це вимагає професіоналів, які володіють іноземною мовою, здатні здійснювати іншомовну мовленнєву комунікацію й реалізовувати ефективну професійну діяльність у сфері міжнародного партнерства. Знання іноземної мови не лише розширює кругозір майбутніх фахівців, збільшує результативність інтелектуальної праці, але також їм потрібна іншомовна підготовка для вирішення конкретних професійних завдань, а саме: освоювати кращі зарубіжні технології, мінімізувати відставання у якості продукції, яка випускається та підвищувати її конкурентоспроможність на світовому ринку, вивчати зарубіжну науково-технічну літературу, знайомитись з головними тенденціями у сфері своєї майбутньої професії. Також практичне володіння іноземною мовою професійного спрямування допомагає фахівцеві у процесі здійснення усної та письмової комунікації із зарубіжними колегами та інше. Таким чином, однією з головних умов професійної компетентності й мобільності майбутнього і фахівця стає практичне володіння іноземною мовою та підвищення іншомовної комунікативної культури.

Актуальність проблеми. У роботах таких авторів, як С. Баррет-Леннард, Т.І. Кошелева, Ф. Малхаузер, Г.С. Попова, М. Раймер, А. Соломаха, Б. Стаппенбелт,

Г.А. Суміна, О. Талберг, Н.Ю. Ушакова, Р.М. Фелдер, Н.Ю. Хлизова, К. Хейкок, М. Чейзб. А.В. Макара, А.Л. Назаренко та інших, розкриваються питання теорії й практики навчання іноземній мові у технічних вищих навчальних закладах, а також засоби інтенсифікації навчального процесу [2, с.56-57]. Проте не зважаючи на безперечну теоретичну й практичну значущість досліджень, які були проведені, необхідно визначити, що існує ряд невирішених проблем стосовно викладання іноземної мови професійного спрямування та залишаються відкритими певні питання для теоретичного осмислення й експериментальних досліджень.

У економічному, соціальному та культурному житті України ми можемо сьогодні спостерігати стрімке зростання міжнародних взаємозв'язків, простежується тенденція зростання вільного пересування фахівців, внаслідок чого, ситуація стосовно навчання іноземній мові істотно змінилася – рейтинг курсу «Іноземна мова професійного спрямування» значно підвищився. Спрямованість курсу вніз на розвиток у студентів умінь різних видів іншомовного професійного спілкування вимагає вирішення певних питань, які стосуються оптимальної організації навчального процесу відповідно до сучасних вимог та реальних умов навчання.

Постановка завдання. Метою презентованої статті є розглянути особливості викладання іноземної мови професійного спрямування та, проаналізувати проблеми, які гальмують оптимізацію процесу навчання, запропонувати засоби їх вирішення та представити практичні рекомендації за методикою викладання іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Реформи у вищій освіті та науці України вимагають переглянути та оновити цілі, принципи й зміст навчання, методи викладання, форми контролю та критерії як оцінювання, так і само оцінювання, засоби навчання не лише у системі вищої освіти, але також у межах кожної певної спеціальності [5, с.280-281]. Сьогодні також відбувається зміна вимог стосовно результатів навчання, покращуються програми

навчання, переймається досвід зарубіжних вищих навчальних закладів, є можливість спостерігати зближення українських та іноземних університетів у рамках Болонського процесу. Проводяться різні заходи у сфері розробки та прийняття національних освітніх стандартів вищої професійної освіти у компетентнісному форматі, уточнюються визначення й класифікація компетенцій. Основними документами, які забезпечують практичну реалізацію кінцевої мети навчання та впровадження реформи іншомовної освіти у вищих навчальних закладах, є державні програми по навчанню іноземним мовам у вищих навчальних закладах України. «National ESP Curriculum for Universities» [7], яка є спільною ініціативою Міністерства освіти та науки України разом з Британською Радою в Україні, ґрунтується на рекомендаціях Ради Європи та передбачає розробку тренувальних модулів, які відповідатимуть вимогам державної кредитно-модульної системи. Програма націлена на розвиток професійних мовленнєвих компетенцій у студентів, які сприятимуть їх ефективному функціонуванню у культурній різноманітності академічного та професійного середовища [6, с.15].

Сучасна українська вища освіта має на увазі застосування системного підходу у процесі викладання іноземної мови професійного спрямування студентам технічних спеціальностей. Цей підхід дає можливість результативно навчати майбутніх фахівців професійній іноземній мові. Вимоги, які висувають працедавці до випускників ВНЗ та система вищої освіти, що змінюється, вносять певні труднощі у процес викладання іноземної мови. Викладачі іноземної мови стикаються з певними проблемами, які гальмують оптимізацію процесу навчання:

1. *Спостерігається відсутність спадкоємності між загальноосвітньою школою та ВНЗ.* Ця проблема пов'язана з тим, що випускник загальноосвітньої школи не має необхідного рівня знання іноземної мови, що не лише негативно впливає на процес навчання іноземній мові у ВНЗ, але і надалі може зменшити успішність студентів. Вирішенням цієї проблеми на сьогодні може бути самостійна робота студентів. Вона має універсальний характер – сприяє засвоювати іноземну мову з необхідним професійним компонентом, допомагає розвивати у студентів навички самовдосконалення, отримання знань та формує інформаційну культуру [4, с.242]. Самостійна робота студентів у процесі навчання іноземній мові професійного спрямування на початкових етапах має репродуктивний характер. Студенти опановують методи виконання практичних дій, виконують вправи, які націлені на розвиток аудіювання, читання, письма, говоріння. Такі завдання слід проводити як у групі, так і індивідуально. На наступному етапі тренувальні вправи для самостійної роботи включають різні творчі роботи. На цьому етапі доцільно застосовувати активні методи навчання іноземній мові та використовувати креативні завдання, які стимулюють студентів виконувати творчі роботи – проекти, презентації, приймати участь у дебатах, конкурсах, круглих столах. Теми таких завдань мають бути тісно пов'язані з важливими питаннями майбутньої професії студентів, оскільки така діяльність активізує особливу зацікавленість студентів, а її виконання допомагає ефективнішому вивченню пред-

мета, розвиває критичне мислення та формує навички самостійно знаходити, класифікувати та досліджувати необхідний навчальний матеріал [1]. Таким чином іноземна мова є засобом отримання нових знань, а діяльність по виконанню креативних завдань поповнює вокабуляр студентів, формує лінгвістичні навички та їх застосування у конкретних ситуаціях, а саме сприяє вирішувати усі завдання, які містяться у програмі навчання професійно-орієнтованій іноземній мові.

2. *Простежується різний рівень знань іноземної мови у студентів-першокурсників,* що змушує викладача орієнтуватися на середнього студента, а це знижує мотивацію студентів, які мають більш високий рівень володіння іноземною мовою. Щоб розв'язати цю проблему, слід проводити самостійну диференційовану роботу та роботу інтегрованого характеру у групах, необхідно застосовувати на занятті диференційовані завдання для кожного студента групи на основі однакового навчального матеріалу. Такі види навчальної діяльності допомагають включити у програму корекційного курсу, який орієнтовано на повторення лексико-граматичного матеріалу, що був вивчений у загальноосвітній школі. Особлива увага на цьому курсі приділяється питанням, які викликали найбільші утруднення на вхідному тестуванні. Таким чином кожен студент виконує завдання відповідно до свого рівня підготовки з іноземної мови.

3. *Відзначається відсутність зацікавленості студентів у вивченні іноземної мови.* Проблема відсутності зацікавленості передусім пов'язана з тим, що в вищій навчальних закладах предмети профільної (спеціалізованої) спрямованості є пріоритетними. Викладачеві іноземної мови доцільно застосовувати формує оцінювання, за допомогою якого що він оцінює самостійну роботу студентів, визначає недоліки у знанні іноземної мови. На сьогодні формує оцінювання стає обов'язковим компонентом компетентнісного підходу, який націлений на розробку планованих результатів навчання разом із критеріями їх досягнення та методами контролю, а регулярний моніторинг дає можливість коригувати навчальний процес. Для того, щоб виробити позитивну мотивацію до вивчення іноземної мови у студентів технічних спеціальностей необхідно створювати наступні психолого-педагогічні умови:

а) умови, які впливають на формування внутрішньої мотивації – професійна зацікавленість, точне розуміння практичної та теоретичної важливості знань, які студенти отримують для виконання майбутньої професійної діяльності. У процесі навчання іноземній мові професійного спрямування необхідно застосовувати на занятті компоненти, які імітують майбутню професійну діяльність, проводити відбір пізнавальних текстів/статей; брати до уваги специфіку вузу, формувати навички емпіричної роботи за допомогою індивідуалізації навчання.

б) умови, які впливають на формування зовнішньої мотивації – заняття повинне мати комунікативну спрямованість, на ньому має бути конкуренція, педагогу слід організувати ситуації успіху.

в) педагог (його особисті характеристики, методична підготовка, необхідна інформованість у майбутній спеціальності студентів, розуміння викладачем цілей, які визначають для себе студенти та інше);

г) емоційна змістовність уроків, яка може вплинути на результативніше оволодіння знаннями та здійснюється за допомогою активних методів навчання іноземної мови.

4. *Спостерігається невміння працювати зі спеціалізованою літературою та інтернет-ресурсами.* У студентів простежується відсутність навичок роботи зі словником, спеціалізованою науковою літературою, іноземними інтернет-ресурсами, і як наслідок, вони мають труднощі у процесі самостійної підготовки до конференції, написання доповіді або реферату на задану тему. Тому педагогу слід навчати студентів результативній самостійній роботі із словниками (загальним, політехнічним, спеціальним) та довідниками; необхідно пояснювати студентам головні основи організації довідкової літератури та єдині принципи роботи з нею. Для вирішення цієї проблеми необхідно: складання поурочного списку літератури для заняття; робота з англо-українським, тлумачним словником англійською мовою; навчання студентів використовувати електронні словники; постійний моніторинг викладачем друкарської навчальної літератури та інтернет-ресурсів.

Формування умінь роботи з білінгвальним словником необхідно проводити у системі з чіткою градацією завдань, які передбачені для виконання на занятті під керівництвом викладача, самостійно в аудиторії та за її межами. Студентів слід навчити перекладати складні слова, фразеологічні звороти, мовленнєві кліше. У процесі навчання іноземної мови за проєсійним спрямуванням необхідно навчити студентів використовувати енциклопедії (наприклад, для пояснення незнайомого визначення, терміну при позакласному читанні та інше). Можливо використовувати наступний план проведення навчання студентів роботі зі словником: а) на першому занятті викладач презентує студентам види словників, їх структуру, лексикографічні статті, таблиці, скорочення та інше. б) на наступному занятті студенти виконують декілька підготовчих вправ, які націлені на розвиток навичок використання словника (наприклад: назвіть початкову форму слова, визначте частину мови, розташуйте слова в алфавітному порядку та інше). в) надалі робота під контролем викладача стає самостійною роботою студентів зі словником.

Для формування навичок самонавчання у студентів, викладачеві іноземної мови необхідно уникати завдань, які не пов'язані безпосередньо з активними розумовими діями (наприклад, підставити слова у речення, перефразувати речення за зразком та інше). Подібна монотонна діяльність притуплює увагу, формує формальне відношення до завдання, знижує зацікавлення. На заняттях з іноземної мови завдання передусім мають бути націлені на подолання можливих труднощів та досягнення значимих результатів (білатеральний переклад, відповіді на питання за текстом, написання анотації, резюме, доповіді та інше).

5. *Недостатня технічна база* (засоби інформаційно-комунікативних технологій) для викладача. Засоби ІКТ не лише оптимізують процес навчання іноземної мови в ВНЗ, представляють навчальний матеріал у систематизованому вигляді, але також сприяють підвищенню мотивації у студентів. Інтерактивне навчання за допомогою засобів ІКТ дає можливість викладачеві урізнома-

нітнити навчальний процес, вирішувати певні методичні, педагогічні та дидактичні завдання. Оскільки одним з головних завдань викладача є стимуляція навчальної діяльності кожного студента, створення умов для його креативної діяльності, то застосування ІКТ засобів на заняттях з іноземної мови дозволяє здійснювати особоворієнтований підхід до навчання та створювати умови для індивідуалізації й диференціації з урахуванням рівня іншомовних знань студентів.

Одним із результативних засобів вивчення іноземної мови професійного спрямування є презентації. Головна мета мультимедійної презентації на занятті з іноземної мови – візуалізація учбового матеріалу. Для підготовки презентації студентам необхідно провести науково-дослідну роботу, використати досить велику кількість інформаційних джерел, що дає можливість уникати шаблонів та представити свою роботу як продукт індивідуальної творчості. Презентації можна систематизувати таким чином:

1) інтерактивні презентації, які дають студентам можливість стати активними учасниками у процесі обговорення наукового матеріалу, а саме: презентувати свою точку зору із заданої проблеми, дискутувати у групі та робити доповіді самостійно; закріплювати знання й навички по вже пройдених темах, наприклад, виконуючи завдання самостійно та в групі;

2) ілюстративні презентації – демонстрація нового учбового граматичного або лексичного матеріалу [3, с.55-57].

Таким чином, мультимедійна презентація допомагає сформувати у студентів комунікативну компетенцію, яка є ключовою компетенцією майбутнього фахівця. На сьогодні інтерактивні дошки SMART Board вважаються найбільш універсальним технічним засобом навчання іноземної мови. Вони є ефективним засобом використання змісту електронного навчального матеріалу та мультимедійних матеріалів у процесі навчання. Навчальний матеріал чітко представлений на екрані інтерактивної дошки, який мотивує кожного студента активно приймати участь в учбовому процесі. Заздалегідь підготовлені тематичні іншомовні тексти, тренувальні завдання, різноманітні ілюстрації, аудіо-, відеоматеріали іноземною мовою можуть застосовуватися з метою введення або активізації навчального матеріалу, повторення або закріплення вокабуляра та граматичного матеріалу, контролю й самоконтролю знань. Інтерактивна дошка дає можливість викладачеві проводити заняття, не використовуючи комп'ютерну клавіатуру, монітор, що не відволікає його від навчального процесу та позитивно відбивається на якості презентації навчального матеріалу. Як і мультимедійна презентація, інтерактивна дошка формує іншомовну компетенцію, при цьому підвищуючи мотивацію студентів, які легко включаються у цей процес навчання, оскільки задіяні їх слух, зір та тактильні відчуття [7, с.101]. Проте, незадовільне устаткування університетів технічними засобами не дозволяє ефективно вирішувати педагогічні завдання, які стоять перед викладачем іноземної мови.

6. *Недостатня кількість сучасних літературних джерел, відставання від передових зарубіжних технологій, які на практиці застосовуються на виробництвах.* Внаслідок науково-технічного прогресу відбуваються

зміни не лише у самих технологіях, але також у мові їх опису (вузька термінологія). На жаль, літературні джерела не містять усі ті зміни, які відбуваються у сфері інформаційних технологій та технічного прогресу. У зв'язку з цим студенти можуть не отримувати знань стосовно вузької термінології по майбутній професії, які застосовуються на сучасних підприємствах, виробництвах та в цілому у самих інформаційних технологіях. В результаті, при працевлаштуванні на роботу молодий фахівець стає неконкурентоздатним, оскільки його знання у сфері іншомовної термінології не відповідають вимогам, що пред'являються працедавцями. Недостатній обсяг сучасних літературних джерел можуть компенсувати Інтернет ресурси, які надають новітні дані у сфері технологій. Інформацію на багатьох ресурсах можна знайти у відкритому доступі, без реєстрації, що дозволяє кожному студентові отримати необхідну інформацію, проте викладач має бути упевнений у надійності та правдивості цього інтернет-ресурсу.

7. *Невеликий обсяг учбових годин, які плануються на дисципліну іноземна мова* також стає нагальною проблемою, яка перешкоджає формуванню професійно-комунікативної компетенції студентів на досить високому рівні. Для вирішення цього завдання можливе застосування на заняттях з іноземної мови сучасних методичних засобів та ефективна організація позааудиторної діяльності студентів. На практиці наступні технології навчання виявилися найбільш ефективними: метатехнології (технології особово-орієнтованої освіти, інформаційно-комунікаційні технології), макротехнології (технології модульного навчання; проектні технології та технології критерійного оцінювання), мезотехнології (технології реалізації окремих модулів учбового процесу, які орієнтовані на рішення певних дидактичних, методичних або виховних завдань : проведення заняття за темою, засвоєння, повторення, контроль знань (метод проблемних завдань, моделювання педагогічних ситуацій та інші)), мікротехнології (метою застосування яких в учбовому процесі є рішення вузьких завдань на контактному-особовому рівні, наприклад, технології навчання іншомовному читанню, письму, говорінню, аудіюванню) [2, с.45-46].

Висновки. Іноземна мова є інформаційно освітнім середовищем, яке передусім припускає застосування різноманітних методів, методик, сучасних засобів навчання та оцінювання студентів. Рівень знань випускника внаслідок повністю залежить від викладача, якому слід спиратися на сучасні літературні джерела та достовірні Інтернет ресурси, активно використовувати на занятті інноваційні технології, сучасні системи та засоби оцінювання діяльності студентів, застосовувати особово-орієнтований підхід до навчання іноземним мовам, використовувати системний підхід у процесі навчання іноземній мові професійного спрямування для того, щоб випускник був конкурентоздатним на ринку праці. Застосування перелічених вище засобів роботи доцільне при навчанні студентів оскільки дозволяє інтенсифікувати процес навчання і, тим самим, створює сприятливі умови для студентів результативно опанувати професійно-комунікативну компетенцію, а крім того формує у них здібності самостійно організувати свою академічну

діяльність, активно приймати участь в обговореннях та аналізуванні матеріалу, що вивчається, та в повному обсязі застосовувати отримані знання та уміння на практиці.

Крім того потрібне створити методику навчання іноземній мові професійного спрямування, яка б залучала не лише традиційні методи навчання, але й сучасні інформаційні та телекомунікаційні технології, що дозволять забезпечити студентів актуальною оригінальною інформацією та текстами, які найтісніше пов'язані з їх майбутньою спеціальністю. Створення та застосування на практиці такої методики, яка б відповідала усім вимогам сучасної професійної освіти, сьогодні можливо тільки за умов створення та широкого застосування технологічного навчального середовища на базі вищих навчальних закладів України.

Література

1. Галныкіна М.А. *Работа с текстами по специальности на неязыковых факультетах университета // Технологии обучения иностранным языкам в неязыковых вузах: VI Межвузовская научно-практическая конференция: сборник научных трудов.* – Ульяновск, 2010. – С. 122–126, 214.
2. Герасимова И.Г. *Обучение иностранным языкам в техническом вузе на современном этапе – проблемы, тенденции развития: Сб. науч. ст. Вып. 9. – СПб., 2010.*
3. Коваленко А.В. *Роль мультимедийной презентации на занятиях по иностранному языку в вузе // ИТМО. – Томск, 2010.*
4. Насонова Н.А. *Передача информации в процессе изучения иностранной мовы / Н.А. Насонова // Проблемы гуманизма и освіти: зб. матеріалів наук.-метод. конф., м. Вінниця, 21-22 травня 2002 р. В 2-х томах. Том 2. – Вінниця: Універсам – Вінниця, 2002. – С.241-243.*
5. Попко І.А. *Сучасні тенденції у викладанні іноземних мов у вищих навчальних закладах // Лінгвометодичні концепції викладання іноземних мов у немовних вищих навчальних закладах України: Зб. наукових статей учасників всеукр. наук.-практ. конф., Київ. – 2003. – С.278-294.*
6. Штанько Е.В. *Методические вопросы внедрения ИКТ на разных этапах обучения английскому языку // Традиции и новаторство в преподавании родного и иностранного языков в вузе: Материалы международной научно-практической конференции. – Иваново, 2011. – С. 97–101.*
7. *Програма з англійської мови для професійного спілкування. Колектив авторів: Т.С. Бакаєва, О.А. Борисенко, І.І. Зуєнок, В.О. Іваніщева, А.Н. Кліменко, М.І. Козимирська, С.І. Кострицька, М.І. Скрипник, Н.Ю. Шодорова, А.О. Ходцева. – К.: Ленвіт, 2005. – 119 с.*

References

1. Galnykina M.A. *Rabota s tekstami po spetsialnosti na neyazykovykh fakultetakh universiteta // Tekhnologii obucheniya inostrannym yazykam v neyazykovykh vuzakh: VI. Mezfvuzovskaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya: sbornik nauchnykh trudov.* – Ulianovsk, 2010. – С. 122-126. 214.
2. Gerasimova I.G. *Obucheniye inostrannym yazykam v tekhnicheskoy vuzе na sovremennom etape—problemy. tendentsii razvitiya: Sb. nauch. st. Vyp. 9. – SPb., 2010.*
3. Kovalenko A.V. *Pol multimediynoy prezentatsii na zanyatiyakh po inostrannomu yazyku v vuzе // ITO. – Tomsk, 2010.*
4. Nasonova N.A. *Peredacha informatsii v protsesi vyucheniya inozemnoi movy / N.A. Nasonova // Problemy humanizmu i osvity: zb. materialiv nauk.-metod. konf., m. Vinnytsia, 21-22 travnia 2002r. V 2-ki tomakh. Tom 2. – Vinnytsia: Universam – Vinnytsia, 2002. – S.241-243.*

5. Popko I.A. Suchasni tendentsii u vykladanni inozemnykh mov u vyshchykh navchalnykh zakladakh // *Linhvometodychni kontseptsii vykladannia inozemnykh mov u nemovnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy: Zb. naukovykh statei uchasnykh v vseukr. nauk.-prakt. konf., Kyiv. – 2003. – S. 278-294.*

6. Shtanko E.V. Metodicheskiye voprosy vnedreniya IKT na raznykh etapakh obucheniya angliyskomu yazyku // *Traditsii i novatorstvo v prepodavanii rodnogo i inostrannogo yazykov v vuze:*

Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. – Ivanovo. 2011. – C. 97–101.

7. Prohrama z anhliiskoi movy dlia profesiinoho spilkuvannia. Kolektyv avtoriv: H.Ye. Bakaieva, O.A. Borysenko, I.I. Zuienko, V.O. Ivanishcheva, L.Y. Klymenko, T.I. Kozymyrska, S.I. Kostrytska, T.I. Skrypnyk, N.Yu. Todorova, A.O. Khodtseva. – K.: Lenvit, 2005. – 119 s.

Pyatikop I.B.,

senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radio Electronics,
shurochka363@gmail.com

Bukovska I.Y.,

senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radio Electronics,
Ukraine, Kharkiv

PROBLEMS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES OF PROFESSIONAL DIRECTION IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

This article is devoted to specific character of foreign language teaching of professional direction in higher educational establishment. The problems of teaching a foreign language, impeding the optimization of training process, have been carefully reviewed: the lack of continuity between secondary school and higher educational establishment, the differences in the level of foreign language of first-year students, the lack of interest in foreign language learning, the inability to work with specialized literature, the lack of technical basis, the lack of teaching hours for a foreign language, and gives practical advice to methods of teaching. The means of addressing these concerns have been proposed and practical recommendations for the methods of teaching foreign language have been presented in the given article.

Key words: systems-based approach, interactive education, informative communication technologies, self-dependent work, motivation.

УДК 811.161.2

Пац Л.І.,

к.філол.н., доцент кафедри українознавства та латинської мови Національного фармацевтичного університету,
Україна, м. Харків

ТЕСТУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ОЦІНЮВАННЯ Й КОРЕКЦІЇ ЗНАНЬ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті йдеться про тестування як важливий засіб не лише визначення рівня навчальних досягнень іноземних здобувачів вищої освіти, а й засіб корекції навчального процесу з метою поглиблення теоретичних знань і закріплення практичних навичок з української мови. Приділено увагу особливостям використання тестових завдань різного формату, зокрема закритої форми, відкритої форми, на встановлення відповідності та послідовності. Зроблено висновок, що банк грамотно підібраних завдань задовольнить потреби в оцінюванні рівня знань іноземних студентів і надасть можливість оптимізувати навчальний процес.

Ключові слова: тест, тестування, навчальний процес, моніторинг, валідність, дистрактор.

Постановка проблеми. Важливою складовою сучасного освітнього простору є контроль за рівнем засвоєння знань, особливо якщо це стосується іноземних студентів, для яких вивчення української мови ускладнюється комплексом об'єктивних і суб'єктивних чинників, з-поміж яких визначальним є відсутність україномовного середовища поза навчальним процесом. **Ми маємо на меті** з'ясувати переваги й недоліки використання тестових завдань на заняттях з української мови в групах іноземних студентів.

Виклад основного матеріалу. Тестування – це саме той метод, який дозволяє не лише проаналізувати успішність кожного студента, а й корегувати навчальний процес, зробити систему оцінювання прозорою й об'єктивною. Поряд з іншими формами контролю тестування є адекватним інструментом діагностики рівня навчальних досягнень, організації та управління навчальним процесом.

Термін *тест* походить від англ. test – випробування, перевірка, що в освітньому середовищі виявляється як система формалізованих завдань, призначених для встановлення освітнього (кваліфікаційного) рівня особи [4].

Особливо важливий внесок у сучасну тестологію було зроблено американським психологом Дж. Кеттелом, який розробив завдання, названі «розумовими тестами», що призначались для визначення інтелектуального рівня студентів коледжу. Психолог спирався на методи Френсіса Гальтона, який організував антропометричну лабораторію, де відвідувачі могли перевірити свої фізичні якості, фізіологічні можливості організму і психічні властивості. Послідовність завдань, що їх потрібно було виконувати для виявлення тих чи інших якостей особистості, одержала назву «тест». Це стало відправним моментом для ідей, запропонованих Дж. Кеттелом, що й на сьогодні визначають більшість вимог як до тестових завдань, так і до самого процесу тестування [3, 4].

Варто зауважити, що тестування як метод оцінювання рівня засвоєних знань і в разі потреби їх корекції не новий і в межах вітчизняного освітнього простору: використання тестів у різні періоди зазнавало то активної підтримки з боку державних органів та вчених-методистів, педагогів, психологів, то піддавалося нищівній критиці. Про це предметно говорить у своїй роботі А.С. Тернова, зауважуючи, що практичного значення тести набули після створення в 1925 році тестової комісії при педагогічному відділі Інституту методів шкільної роботи, у завдання якої входила розробка стандартизованих тестів для радянської школи, їх масове

використання в закладах освіти. За допомогою таких тестів, що створювались на основі американських, можна було перевірити знання учнів з правопису, лічби, розв'язування задач, географії, природознавства й суспільствознавства. До тестів додавались інструкції й особові картки для врахування прогресу учня. Цей час характеризується інтенсивним і неконтрольованим використанням тестів у системі народної освіти. Масові тестові дослідження не завжди підкріплювались серйозною перевіркою якості інструментарію. З огляду на поширення «тесто-манії» та низки інших суб'єктивних причин було прийнято постанову «Про педологічні перекручення в системі Наркомпросу» від 4 липня 1936 року, у якій було заборонено використання тестів та анкет. Хоча мова йшла зовсім не про навчальне тестування, термін «тест» став символом «педологічних перекручень» і будь-які тести вважались «буржуазним засобом» [3, с.34]. Нині ж тестування – це один із активно використовуваних методів діагностики навчальних досягнень, що водночас дозволяє керувати навчальним процесом, оскільки виявляє прогалини в знаннях і дає можливість викладачеві робити акцент на окремих важко засвоєваних питаннях чи навіть темах змістового модуля. Тестування може мати різну мету, що, на думку вчених, уможливує виділення таких груп тестових завдань:

- ✓ для розподілу екзаменованих на групи (рівні)
- ✓ з метою поточного контролю
- ✓ задля діагностики
- ✓ для проведення підсумкового контролю
- ✓ з метою корекції [1, с.85].

Як свідчить практика, метод тестування, як і будь-який інший, має свої переваги й недоліки. З одного боку, є відчутні переваги впровадження тестових завдань на заняттях з української мови для іноземних студентів: зниження витратності часу на перевірку знань, умінь і навичок, об'єктивність оцінювання, проведення відповідного моніторингу в усій групі одночасно незалежно від кількості студентів, можливість самоконтролю за рівнем отримуваних знань. Окрім того, іншою перевагою студентам, як правило, важко чітко сформулювати свою думку, а при наявності варіантів відповіді вони мають більше часу на розуміння самої суті і запитання, і відповіді. З іншого, недоліки теж мають місце: можливий випадковий вибір правильної відповіді чи підказка однокласника (щоб уникнути цього, кількість варіантів тестових завдань має відповідати кількості студентів у

групи); викладач бачить лише кінцевий результат, а послідовність дій чи хід думок студента при цьому не зрозумілий; поза увагою залишається вироблення навичок усного українського мовлення; зазвичай варіанти тестових завдань одного рівня, що унеможливує врахування стану підготовки окремих студентів. Окрім цього, варто дотримуватись загальноприйнятих вимог як до тестів, так і до організації процесу тестування. По-перше, студенти мають бути в рівних умовах: виконання тестів в електронному вигляді в комп'ютерному класі чи на сайті в розділі самостійна робота або дистанційне навчання, залежно від формату, обраного кафедрою; робота з надрукованими тестовими завданнями безпосередньо на практичному занятті тощо. По-друге, необхідно виключити можливість пошуку відповіді в підручниках чи посібниках та в мережі Інтернет через мобільні телефони. По-третє, має бути чітко визначений час для виконання завдань, причому краще, коли він розумно обмежений і створюється ситуація, схожа до мозкового штурму: мінімум часу стимулює розумову діяльність людини. І нарешті, умова завдання повинна бути сформульована чітко, зрозуміло, доступно для студента-іноземця.

Успішне використання завдань тестового характеру передбачає також правильну організацію роботи зі студентами до проведення контролю знань і обов'язковий аналіз виконаних тестів. Підготовча робота полягає в тому, що викладач має чітко окреслити тему чи змістовий модуль, що підлягають контролю, і довести це до відома студентів, відпрацювати навички роботи з тестовими завданнями безпосередньо на занятті та як домашнє завдання з ґрунтовним аналізом отриманих результатів, що дасть студентам змогу відкоригувати свої знання, усунути інформаційні прогалини й ретельніше підготуватись до модульного контролю у вигляді тестових завдань.

Важливою умовою успішного використання методу тестування є різні чинники: і рівень володіння студентами українською мовою (немає потреби виконувати тести на перших заняттях), і правильний вибір теми, рівень знань із якої підлягає контролю, і вправність укладання тестових завдань, призначення яких – вимірювання досягнень. Мета такого вимірювання – визначити рівень досягнень особи, яка тестується, незалежно від результатів інших. У цьому випадку домен оцінювання (змістовий компонент) вибирається неширокий, а з певним ступенем деталізації програмного матеріалу, який оцінюється. При цьому рівень складності тестових завдань, а отже, тесту загалом, має відповідати рівню засвоєння матеріалу: знанням, розумінню, застосуванню, аналізу тощо [1, с.11].

Дидактичний потенціал тестового контролю може бути успішно реалізованим лише за умови валідності тесту, тобто його спроможності перевіряти саме ті теоретичні знання й практичні навички, рівень засвоєння яких оцінюється. Не менш важливим фактором є дотримання рівноваги між окремими тестами в межах тестового завдання: між кількістю тестів і навчальним матеріалом дисципліни чи окремої теми має бути витримана пропорційність із тим, щоб не залишилась поза контролем бодай-яка частина матеріалу. Для того щоб студенти-іноземці впоралися з поставленими завданнями і можна було оцінити реальний рівень їхніх знань з української мови, необхідно адаптувати тестові

завдання до конкретних умов залежно від мови навчання: українська, російська, англійська, – складу групи, рівня навченості, часу перебування в Україні тощо. Простота тесту – чіткість, зрозумілість формулювань – мають поєднуватися з достатнім рівнем складності, задля чого потрібно правильно добирати дистрактори. Під *дистрактором* (походить від англ. distract – відволікати) розуміють неправильну, але правдоподібну відповідь у тестових завданнях із вибором однієї чи кількох правильних відповідей [4]. Дистрактори спрямовані на те, щоб усунути момент вгадування студентом правильної відповіді, якщо він слабо орієнтується в матеріалі, засвоєння якого перевіряється тестами. При цьому варто звертати увагу, щоб на структурному рівні неправильні відповіді не відрізнялись від правильної, а за змістом не містили відкритих підказок або й зовсім не стосувались теми, рівень засвоєння якої підлягає перевірці.

Для контролю за рівнем знань і навичок студентів нині використовують різноманітні формати тестових завдань, але всі вони мають урахувувати рівень володіння іноземними студентами українською мовою, їхню здатність розуміти суть умови тесту і виявляти співмірність на шкалі, що перевіряємо і яким чином ми це робимо.

Загальноприйнята класифікація тестових завдань охоплює:

- ✓ завдання закритої форми (з вибором однієї або кількох правильних відповідей)
- ✓ завдання відкритої форми
- ✓ завдання на встановлення відповідності
- ✓ завдання на встановлення послідовності.

Досвід роботи засвідчує, що іноземним студентам під силу виконати тестові завдання будь-якого різновиду: закритої форми, де вибір однієї чи кількох правильних відповідей має бути прописаний у завданні; відкритої форми, що вимагають короткої відповіді словом чи словосполученням або самостійного формулювання відповіді; завдання на встановлення відповідності. Мало ймовірним видається використання завдань на визначення послідовності, хіба що, наприклад, розставити слова за алфавітом, упорядкувати систему відмінків тощо, але це можливе на початкових етапах знайомства іноземців з українською мовою.

Звернімося до досвіду укладання тестових завдань з метою поточного контролю початкового рівня знань з української мови студентів-іноземців, для яких українська мова не є мовою навчання. Найпростішими є завдання закритого типу, що передбачають одну чи декілька правильних відповідей. Саме з таких завдань варто розпочинати вироблення в студентів навичок роботи з тестами. Вони можуть стосуватися:

- ✓ загальної характеристики частин мови
- ✓ окремих граматичних категорій
- ✓ відмінювання змінних частин мови
- ✓ правопису самостійних і службових слів тощо.

У першій частині таких завдань сформульовано запитання або незакінчене твердження, а друга частина містить варіанти відповідей чи варіанти кінцевих положень наведених тверджень. Наприклад: *Позначте ряд, у якому правильно вжито порядковий числівник у давальному відмінку; Змінна самостійна частина мови, що вказує на предмети, ознаки чи кількість, але не називає їх – це ...*

У тестових завданнях відкритої форми відсутні варіанти відповіді: студент має сам дати стислу відповідь або розлогу у вигляді есе. Так, студент має обрати потрібне за значенням слово або вжити необхідно словоформу, наприклад, вписати одне з запропонованих слів відповідно до контексту, чи записати числівник словом, поставивши його в потрібний відмінок, або вписати граматичні ознаки певної частини мови тощо. Такі завдання можуть вимагати відповіді не лише одним чи двома словами, а й короткими реченнями: Сформулюйте правило вживання апострофа після *префіксів*; *Дайте визначення якісних прикметників* і под. За умови надання розгорнутої відповіді студент має побудувати власне висловлювання, що, як правило, стосується розмовних тем, які розглядали на практичних заняттях: *Моя улюблене заняття*, *Моя родина*, *Подорожуючи Україною*, *Спорт у моєму житті*. Написання есе дає змогу оцінити рівень сформованості мовних компетенцій, уміння студента висловлювати свої думки чітко й послідовно, побачити, яким є лексичний запас студента. З використанням завдань відкритого типу усувається можливість угадування студентом правильної відповіді, що дозволяє не лише більш якісно оцінити рівень знань, а й внести корективи в організацію подальшого навчального процесу.

Завдання на встановлення відповідності варто використовувати, коли студенти вже мають достатній обсяг знань, щоб розуміти сутність запропонованих до зіставлення явищ, бачити зв'язок між формою та змістом, уміють за властивостями чи ознаками розпізнавати об'єкт. Завдання, де елементам однієї множини необхідно поставити у відповідність елементи іншої, ефективні як для контролю знань із боку викладача, так і для самоконтролю. Формат розширеного вибору дозволяє актуалізувати знання студентів з окремої теми чи навіть змістового модуля, систематизувати вивчене. Порівнюючи матеріал лівої й правої колонок, тестованому необхідно утворити логічні пари відповідно до поставленого завдання: одному елементу лівої частини відповідає один елемент правої; одному елементу лівої відповідає декілька елементів правої частини; права колонка містить один чи декілька зайвих елементів, що не можуть утворити відповідність, але є достатньо правдоподібними дистракторами.

Завдання такого типу є дієвими для контролю за рівнем засвоєння іноземними студентами самостійних частин мови в їх визначальних характеристиках. Це можуть бути завдання такого типу: *Установіть відповідність між словами та їх частиномовною приналежністю*; *Установіть відповідність між словами, що подані російською мовою, та їх перекладом українською мовою*. Коли ж йдеться про глибше вивчення конкретної частини мови, то завдання на встановлення відповідності можуть стосуватись груп чи розрядів

слів за значенням або за будовою, граматичних категорій, особливостей відмінювання змінних частин мови тощо.

Попри суттєву перевагу завдань на встановлення відповідності – можливість перевірити знання певної теми в цілому, є ряд недоліків: по-перше, не всякий матеріал підлягає тестуванню в такому вигляді, по-друге, укладання цих завдань є достатньо трудомістким процесом, по-третє, правильну відповідь студенту можуть підказати асоціативні зв'язки між компонентами лівої та правої частин.

Завдання на встановлення правильної послідовності теж можна використовувати на заняттях з української мови, зокрема коли йдеться, наприклад, про правильний порядок слів у реченні, ієрархічне підпорядкування мовних одиниць одна одній тощо, але такий різновид тестових завдань не є продуктивним для перевірки знань здобувачів вищої освіти з української мови.

Висновки. Практика роботи з іноземними студентами засвідчує, що тестування є важливим засобом визначення рівня знань іноземних студентів з української мови та корекції навчального процесу відповідно до виявлених у ході тестування проблем засвоєння основних теоретичних положень, вироблення мовних і мовленнєвих навичок, але лише одним із багатьох можливих і потрібних. Звичайно, укладання тестових завдань вимагає від викладача максимальних зусиль, але з часом банк таких завдань задовольнить потреби в оцінюванні рівня знань іноземних студентів і надасть можливість оптимізувати навчальний процес.

Література

1. Булах І.С. Створюємо якісний тест : навчальний посіб. / І.С. Булах, М.Р. Мруга. – К. : Майстер-клас, 2006. – 160 с.
2. Пац А.І. Тестування в процесі вивчення української мови як іноземної // Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Поєднання інноваційних і традиційних технологій навчання української та іноземних мов як чинник забезпечення дієвості знань». – Харків, ХПІЕТ КХНУПЕУ, 2018. – С.353-356.
3. Щернова А.С. Тестирование как эффективный метод определения уровня успеваемости учащихся // Информатика. Всё для учителя. – 2018. – № 12 (96). – С.29-45. <https://uk.wikipedia.org/wiki>

References

1. Bulakh I.Ye. Stvoruiemo yakisnyi test : navchal'nyi posib. / I.Ye. Bulakh, Mruga M.R. . – K. : Maister-klas, 2006. – 160 s.
2. Pats A.I. Testuvannia v procesi vuvchennia ukrains'koi movy yak inozemnoi // Materialy V vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferencii «Poednannia innovatsiinykh i tradytsiinykh technologii navchannia ukrains'koi ta inozemnoi mov yak chynnyk zabezpechennia diievosti znan'». – Khar'kiv, 2018. – S. 353 – 356.
3. Ternovaia A.S. Testirovaniie kak effektivnyi metod opriedieleniia urovnia uspievaiemosti uchashchikhsia // Informatika. V'so dlia uchitelia. – 2018. – № 12 (96). – S. 29 – 45. <https://uk.wikipedia.org/wiki>

Pats L.I.,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, of the Department of Ukrainian Studies and the Latin Language National Pharmaceutical University,

Ukraine, Kharkiv

TESTING AS A MEANS OF ASSESSMENT AND CORRECTION OF FOREIGN STUDENTS KNOWLEDGE IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article deals with testing as an important means not only of the determination of educational level of foreign applicants' achievements in higher education, but also as a means of correction of the educational process in order to deepen theoretical knowledge and improve practical skills in the Ukrainian language. Special attention is given to the peculiarities of using assessment tasks of different formats, in particular the closed and the open forms, matching and consistency. It is concluded that the bank of appropriately selected tasks will meet the needs for assessing the level of knowledge of foreign students and will enable to optimize the educational process.

Key words: *test, testing, educational process, monitoring, validity, distractor.*

УДК 001(063):378,4 (Укр.)

Плотнікова М.А.,*ст. викладач кафедри іноземних мов**Харківського національного університету радіоелектроніки, marysky@ukr.net***Глубока С.В.,***ст. викладач кафедри іноземних мов**Харківського національного університету радіоелектроніки, svetasen1234571@gmail.com**Україна, м. Харків*

ПЕДАГОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ПРОДУКТИВНИЙ МЕТОД ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Стаття присвячена дослідженню процесу розвитку дистанційної освіти, яка здійснюється засобами моделювання. Уточнено сутність понять «розвиток особистості студента», «педагогічне моделювання», «модель організації дистанційної освіти», акцентується увага на сукупності властивостей та ознак прогнозованої моделі та готовності закладу до впровадження змін та перетворень. Доведено, що дистанційна освіта являє собою відкриту систему навчання, яка передбачає активне спілкування між викладачем і студентом за допомогою сучасних технологій та мультимедії.

Ключові слова: педагогічна система, моделювання, дистанційна освіта, методологічні засади, педагогічне забезпечення.

Постановка проблеми. Найважливішим напрямком модернізації системи освіти є поява нових організаційних форм освіти, пов'язаних, перш за все, з використанням сучасних інформаційних технологій. Такою формою є дистанційна освіта, яка передбачена переважно розвитком інформаційних технологій в сфері освіти, що дозволяє істотно збільшити доступність і ефективність освітніх процесів. Згідно з «Концепцією національної програми розвитку загальної і безперервної освіти на основі інформаційно-комунікаційних технологій» одним із напрямків удосконалення дистанційної освіти є системне вирішення питань пошуку більш економічних методів і засобів навчання широкого спектру дії. Під широким спектром дії, методів і засобів навчання розуміється «здатність забезпечувати потрібну різноманітність спеціальностей, що відповідають інфраструктурі сучасного промислового і суспільного виробництва, а також потрібну кількість підготовлених фахівців, діючих в потрібних по широті географічних та економічних діапазонах». Таким чином, дистанційна освіта розуміється як актуальна загальнодоступна форма отримання освіти відповідно до сучасних потреб суспільства і особистості.

Інформаційне суспільство сьогодні зацікавлене в наданні вибору нових форм навчальної діяльності для того, хто навчається на основі міждисциплінарного підходу. Виникла потреба в новій галузі педагогічної науки – інформатизації освіти, в рамках якої потребує теоретичне і методичне обґрунтування, розробка моделей, форм, принципів, методів і засобів навчання на основі впровадження освітніх ресурсів нового покоління. Тому об'єктом дослідження є організація дистанційної освіти у вищих навчальних закладах. Отже, **метою** статті є педагогічні умови побудови і реалізації моделі організації дистанційної освіти у вищих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Дослідження в галузі вищої дистанційної освіти, що здійснюються з 90-х рр. по теперішній час, створили певну науково-теоретичну базу для його подальшого вивчення такі вчені, як

А.А. Ахayan, А.В. Могильов, Ю.А. Первін, Е.С. Полат, А.В. Хуторський та ін. У педагогічній науці склалося уявлення про дистанційну освіту як комплекс освітніх послуг, заснованих на віддаленій взаємодії педагогів та студентів, що надаються за допомогою телекомунікаційних технологій та ресурсів Інтернету.

До переваг дистанційної освіти дослідники А.А. Андреев, М.П.Карпенко, В.Г.Кінельов, Е.Н.Кулемина, В.М.Кухаренко, В.М. Тихомиров, С.А. Щенніков та інші відносять: можливість випереджального навчання і надання значно широкого вибору навчальних програм; місце і час навчання; варіативність темпів, послідовності і тривалість навчання; можливість заміщати або збагачувати певні види діяльності.

Розглянемо більш детально поняття «розвиток особистості студента». Особистість являє собою суспільну істоту, наділену свідомістю і представлену психологічними характеристиками, які є стійкими, соціально зумовленими і виявляються у суспільних зв'язках, відносинах з навколишнім світом, іншими людьми та визначають поведінку людини [9]. Важливою проблемою, пов'язаною з теорією і практикою педагогічного моделювання є проблема розгляду особистості як компонента педагогічної системи [4, с.6]. Особистість, по суті, є мета (оскільки педагогічна система – гуманістична) і об'єкт тієї діяльності, в яку вона включається, об'єкт-суб'єкт тих відносин, цілеспрямовано створюються в спільноті, до якої вона належить. Об'єктом і суб'єктом особистості є відношення до того середовища, яке освоюється системою, в нашому випадку – інформаційно-педагогічне середовище дистанційної освіти в рамках і у взаємодії з якою вона функціонує. Формування особистості – це становлення людини як соціальної істоти, внаслідок впливу середовища і виховання на внутрішні сили розвитку [9]. І нарешті, студент – це особа, яка в установленому порядку зарахована до вищого навчального закладу та навчається за денною або очною, вечірньою або заочною, дистанційною формами навчання з метою здобуття певних освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівнів

[9]. Таким чином, розвиток особистості студента являє собою становлення особистості студента засобами навчання з метою формування пізнавальних, практичних вмінь і навичок з певної галузі науки, необхідних для встановлення суспільних зв'язків і відносин з навколишнім світом.

Людство зіткнулося зі зростанням обміну знаннями, потребою в реалізації можливостей інформаційних і комунікаційних технологій для отримання освіти. На основі дистанційних освітніх технологій стало можливим здійснювати пошук необхідної навчальної інформації з мережі Інтернет, незалежно від місця розташування [10]. Вітчизняні дослідники констатують необхідність модернізації, формування нової школи, що відповідає сучасному рівню науково-технологічного та соціального розвитку.

Незважаючи на те, що у вітчизняній педагогіці почали вивчати різні питання дистанційної освіти і навчання (дистанційного освітнього середовища, дистанційних комп'ютерних технологій, викладання конкретних дисциплін, контроль знань), проблема ефективності організації навчального процесу все ще відкрита. Основна увага приділяється техніко-технологічному аспекту організації дистанційної освіти.

В положенні про дистанційне навчання Міністерством освіти і науки України прописано, що під дистанційним навчанням розуміється «індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [1].

Не применшуючи значення даного визначення, яке відповідає специфіці дистанційної освіти, необхідно відзначити, що воно володіє та розвиває педагогічний потенціал, посилюючи особисту відповідальність студентів, актуалізуючи здатність до самовизначення і ефективної комунікації, навички самоконтролю і самостійного застосування отриманих знань для вирішення практичних завдань [5]. Це вимагає побудови науково обґрунтованої педагогічної моделі організації дистанційної освіти у вищих навчальних закладах, що мають мету визначити повноцінну реалізацію його можливостей і переваг.

Розгляд наукових публікацій за темою дослідження і практики організації дистанційної освіти дозволив виявити ряд протиріч, головні з яких:

- між потребою в якісному поліпшенні доступності та підвищенню ефективності дистанційної вищої освіти – з одного боку, і недостатньою розробленістю педагогічних підстав організації у вищому навчальному закладі – з іншого;

- між потребою ВНЗ в науково обґрунтованій педагогічній моделі організації процесу дистанційної освіти та недостатньою розробленістю педагогічних умов її створення і реалізації.

Необхідність вирішення даних суперечностей визначає актуальність вивченої проблеми: які педагогічні умови побудови і реалізації моделі організації дистанційної освіти у вищих навчальних закладах?

Виявлені сутнісні характеристики процесу дистанційної освіти у вищих навчальних закладах як педагогічної системи:

- застосований комплекс програмно-методичних та дидактичних матеріалів, які організують навчально-пізнавальний процес і забезпечують зворотний зв'язок в дистанційному освітньому процесі;

- в освітньому процесі передбачені форми і методи роботи, спрямовані на формування у студентів готовності до дистанційної освітньої взаємодії.

Гіпотеза дослідження: організація дистанційної освіти у вищих навчальних закладах може бути успішною, якщо вона здійснюється відповідно до науково обґрунтованої моделі, при побудові якої виконані наступні педагогічні умови. Для перевірки гіпотези та вирішення поставлених завдань було застосовано комплекс методів: теоретичний аналіз наукових публікацій; аналіз державних документів в освіті; педагогічне моделювання; педагогічний експеримент; анкетування; тестування; аналіз результатів дистанційної освітньої діяльності. Дослідження було проведено і складалося з трьох основних етапів. Основним етапом було здійснення осмислення проблеми на теоретичному та емпіричному рівнях (узагальнені матеріали які констатують дослідження, аналіз наукових джерел для виявлення особистісних потреб контингенту студентів, які отримують освітні послуги в дистанційній формі), формулювання проблеми, гіпотези, цілей і завдань дослідження, його методологічного і методичного інструментарію.

Методологічні засади дослідження складають: положення системного підходу в педагогіці та освіті; теоретичні та практичні аспекти педагогічного проектування і моделювання; гуманітарну, культурологічну і смислову парадигми освіти [7].

Дистанційне навчання – це універсальна гуманістична форма навчання, що базується на використанні широкого спектру традиційних, нових інформаційних і телекомунікаційних технологій та технічних засобів, які створюють умови для студентів вільного вибору освітніх дисциплін, які відповідають стандартам, діалогового обміну з викладачем, при цьому процес навчання не залежить від розташування студента в просторі і в часі.

Побудова змістовної моделі організації дистанційної освіти на основі систематизації знань в даному процесі та його психолого-педагогічних засадах дозволяє отримати нову інформацію про особливості дистанційної освітньої взаємодії в процесі дистанційної освіти та виявити його взаємозв'язки [3, с.68-70].

Для ефективної організації дистанційної освіти в ВНЗ на основі організації та педагогічного забезпечення, освітні дистанційні взаємодії мають визначення орієнтованого поля розвитку даного процесу. Логіка підходу, який сформувався на стику двох напрямків проектування (системного і орієнтованого), дозволяє розглядати педагогічну систему, якою є і педагогічний процес, як суб'єкт свого розвитку, цілісний організм, що розвивається у взаємодії з середовищем. Як вказує автор [2, с.110], це не виключає його існування і розвитку як складної ієрархічної системи, яка має свої компонентні складові: процес розвитку педагогічної системи забезпечується як «зміною її зовнішніх зв'язків, так і внутрішньої будови».

Вивчення теоретичної інформації по темі дослідження дозволило сформулювати визначення структурно-функціональної педагогічної моделі організації дистанційної освіти в вузі, яка характеризується як системна сукупність взаємопов'язаних компонентів, що здійснюються в процесі дистанційної освітньої взаємодії, які зберегли несуперечливу єдність його характерних особливостей, (відкритості і одночасно унікальності і захищеності освітнього простору) і створюють, в результаті їх реалізації, інформаційному освітньому простору вузу, що забезпечує умови для успішної самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів, розвитку особистості людини в інформаційному суспільстві.

Головним педагогічним механізмом здійснення освітнього процесу дистанційного навчання виступає практичне впровадження якісного педагогічного забезпечення цього процесу. Педагогічне моделювання передбачає визначення критеріїв оцінки ефективності розробленої моделі. Концептуальне значення при цьому має опора на орієнтованому полі освітнього процесу, так як самі по собі критерії оцінки мають значення орієнтирів його розвитку. Практична значимість полягає у створенні та впровадженні практико-орієнтованої педагогічної моделі організації дистанційної освіти в вузі, яка містить необхідні для практичної реалізації компоненти і сприяє розширенню комплексу освітніх послуг та підвищенню їх якості [8].

Достовірність та обґрунтованість результатів досягається:

- опорно-фундаментальними та психолого-педагогічними підходами;
- провідними педагогічними концепціями;
- використанням методів дослідження;
- дослідно-експериментальною апробацією педагогічної моделі.

Таким чином, моделювання процесу організації дистанційної освіти у ВНЗ одночасно забезпечує підвищення якості освіти в дистанційному освітньому процесі та має такі основні положення:

Педагогічна модель організації дистанційної освіти у вищих навчальних закладах, яка реалізує його специфіку, заснована на положеннях провідних загально педагогічних підходів в освіті, яка реалізує принципи:

- відкритого педагогічного середовища;
- поєднання алгоритмізації і варіативності;
- освітнього процесу;
- інтерактивності;
- свободи вибору освітнього маршруту;
- індивідуалізації і диференціації педагогічного супроводу освітнього процесу.

Комплекс педагогічних умов, що включає:

- педагогічне забезпечення дистанційної освітньої взаємодії як системо-утворюючий елемент педагогічної системи дистанційної освіти у вищих навчальних закладах;
- використання навчально-методичних та дидактичних матеріалів, які організують навчально-пізнавальний процес;
- формування у студентів готовності до дистанційної освітньої взаємодії [6, с.185].

Висновок. В процесі різноспрямованого констатуючого та формуючого дослідження нами встановлено, що дистанційне навчання тягне за собою розширення спектра видів навчальної діяльності, вдосконалення існуючих і виникнення нових організаційних форм і методів навчання. Воно дозволяє переходити від інформаційно-репродуктивних до проблемно-продуктивним методів викладання, від пасивних до активних форм засвоєння знань.

Однак подальший розвиток технологій дистанційного навчання потребує аналізу соціальних характеристик споживачів дистанційної освіти, відносин соціальних груп до цього феномену, соціальної ефективності подібної форми навчання. Розкрито суперечливе ставлення суб'єктів освітнього процесу до впровадження дистанційних технологій в вищих навчальних закладах. Дана позитивна оцінка їх можливостей у підвищенні якості та розширенні соціальної доступності освіти. Однак, як показує практика, в силу ряду соціальних і економічних причин, вони залишаються затребуваними не в повному обсязі.

Аналіз наявних публікацій за темою дослідження дозволяє зробити висновок, що дистанційна освіта як інформаційно-освітня система віддаленого доступу, заснована на сучасних інформаційних технологіях, яка поєднує в собі елементи класичної вищої освіти і численні елементи віртуального освітнього середовища та дозволяє розглядати його як діалектичне стійке багатоаспектне явище, яке стало результатом модернізації заочного навчання та відповідає логіці розвитку освітньої системи і суспільства в цілому.

Література

1. Про затвердження Положення про дистанційне навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> – Назва з титул. екрану.
2. Викулина М.А. Педагогическое моделирование как продуктивный метод организации и исследования процесса дистанционного образования в вузе [Електронний ресурс] / М.А. Викулина, В.В. Половинкина // Успехи современного естествознания. – 2013. – № 3. – С.109-112. – Режим доступу: <http://www.natural-sciences.ru/ru/article/view?id=31451>. – Назва з титул. екрану.
3. Гнезділова К.М. Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи: навч. посіб. / К.М. Гнезділова, С.О. Касярум. – Черкаси: Видавель Чабаненко Ю.А., 2011. – 124 с.
4. Краевский В.В. Методология для педагога: теория и практика / В.В. Краевский, В.М. Полонский. – Волгоград: Перемена, 2001. – 324 с.
5. Кухаренко В.М. Дистанційне навчання – педагогічна технологія XXI сторіччя / В.М. Кухаренко, Н.Т. Сиротенко // Комп'ютерно орієнтовані системи навчання: збірник наукових праць. – 2001. – Вип. 4. – С.11-15.
6. Матушинский Г.У. Проектирование моделей подготовки к профессиональной деятельности преподавателей высшей школы / Г.У. Матушинский, А.Т. Фролов // Educational Technology and Society. – 2000. – № 3 (4). – С.183-192.
7. Пикельная В.С. Теория и методика моделирования управленческой деятельности (школоведческий аспект): дис... доктора пед. наук: 13.00.01 «Теория и история педагогики» / В.С. Пикельная. – Кривой Рог, 1993. – 374 с.
8. Самолюк Н. Актуальність і проблемність дистанційного навчання [Електронний ресурс] / Н. Самолюк, М. Швець // Нова педагогічна думка. – 2013. – № 1.1. – С.193. – Режим доступу:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2013_1_50. – Назва з титул. екрану.

9. Степанов О.М. Основы психологии и педагогики : Навч. пос. / О.М. Степанов, М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 520 с.

10. Creating Distance Learning Courses [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://depts.washington.edu/eoproject/lesson1.htm> – Назва з титул. екрану.

References

1. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> – Назва з титул. екрану.

2. Vikulina M.A. Pedagogicheskoe modelirovanie kak produktivnyy metod organizatsii i issledovaniya protsessa distantsionnogo obrazovaniya v vuze [Електронний ресурс] / М.А. Вікуліна, В.В. Половкіна // Успехи современного естествознания. – 2013. – # 3. – С. 109-112. – Режим доступу: <http://www.natural-sciences.ru/ru/article/view?id=31451>. – Назва з титул. екрану.

3. Hnezdilova K.M. Modeli ta modelivannia u profesiinii diialnosti vykladacha vyshchoi shkol'yi: navch. posib. / K.M. Hnezdilova, S.O. Kasiarum. – Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu.A., 2011. – 124 s.

4. Kraevskiy V.V. Metodologiya dlya pedagoga: teoriya i praktika / V.V. Kraevskiy, V.M. Polonskiy. – Volgograd: Peremena, 2001. – 324 s.

5. Kukhareno V.M. Dystantsiine navchannia – pedahohichna tekhnolohiia KfiKfiI storichchia / V.M. Kukhareno, N.H. Syrotenko // Kompiuterno orientovani systemy navchannia : zbirnyk naukovykh prats. – 2001. – Vyp. 4. – S. 11-15.

6. Matushinskiy G.V. Proektirovanie modeley podgotovki k professionalnoy deyatel'nosti prepodavateley vysshey shkol'yi / G.V. Matushinskiy, A.G. Frolov // Educational Technology and Society. – 2000. – # 3 (4). – S. 183-192.

7. Pikel'naya V.S. Teoriya i metodika modelirovaniya upravlencheskoy deyatel'nosti (shkolovedcheskiy aspekt): dis. ... doktora ped. nauk; 13.00.01 «Teoriya i istoriya pedagogiki» / V.S. Pikel'naya. – Krivoy Rog, 1993. – 374 s.

8. Samoliuk N. Aktualnist i problemnist dystantsiinoho navchannia [Електронний ресурс] / N. Samoliuk, M. Shvets // Nova pedahohichna dumka. – 2013. – № 1.1. – S. 193. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2013_1_50. – Назва з титул. екрану.

9. Stepanov O.M. Osnovy psikhologii i pedahohikiy : Navch. pos. / O.M. Stepanov, M. M. Fitsuła. – К. : Академвидав, 2006. – 520 с.

10. Creating Distance Learning Courses [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://depts.washington.edu/eoproject/lesson1.htm> – Назва з титул. екрану.

Plotnikova M.A.,

senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radio Electronics, marysky@ukr.net

Hluboka S.V.,

senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radio Electronics, svetasen1234571@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

PEDAGOGICAL MODELING AS A PROFESSIONAL METHOD OF THE ORGANIZATION OF DISTANCE EDUCATION PROCESS IN HIGHER EDUCATION

The article is devoted to the study of the distance education development which is carried out by means of modeling. The essence of such concepts as «student's personality development», «pedagogical modeling», «the model of distant education organization», is revealed and the attention is focused on the set of the properties and features of the predicted model and the readiness of the institution to implement changes and transformations. It is proved that distance education is an open learning system that involves the active communication between a teacher and a student with the help of modern technologies and multimedia.

Key words: pedagogical system, modeling, distance education, methodological principles, pedagogical support.

УДК 373.3.011.3 (045)

Попкова Е.І.,*ст. викладач кафедри андрагогіки комунального закладу**«Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради,**ooodnort@ukr.net***Науменко М.П.,***ст. викладач кафедри андрагогіки комунального закладу**«Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради,**ooodnort@ukr.net**Україна, м. Запоріжжя*

ВИЗНАЧАЛЬНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ (КОНСУЛЬТАНТІВ) ДО ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджуються актуальні проблеми підготовки до профорієнтаційної діяльності педагогічних працівників закладів освіти, а саме, деякі аспекти формування профорієнтаційної компетентності підпрацівників засобами андрагогічних технологій навчання.

Ключові слова: *професійна орієнтація, готовність до профорієнтаційної діяльності, профорієнтаційна компетентність, професійна компетентність, андрагогічні технології навчання, освітні технології.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України перед закладами освіти гостро постає проблема підготовки молодого покоління до професійної діяльності в нових соціально-економічних умовах. Успішне вирішення цієї проблеми передбачає підвищення ролі професійної орієнтації в навчальному процесі та проведення якісної підготовки педагогів до цієї діяльності.

Таким чином в умовах реформування освіти в Україні, основні напрями якого визначено в Законі «Про освіту», Концепції Нової Української школи, проекті Закону «Про професійну освіту», «Концептуальних засадах реформування професійної освіти України» (2018), «Концепції державної системи професійної орієнтації населення», Положенні «Про професійну орієнтацію молоді, яка навчається» відбулося оновлення методологічних підходів до освітнього процесу (від знаннєвої до компетентнісної парадигми), а також змінилися очікування суспільства до самого педагога. Сучасний педагог-фахівець повинен не тільки володіти теорією та методикою викладання фахових дисциплін, але й надавати учням кваліфіковану допомогу в їхньому професійному самовизначенні, бути інтегруючою ланкою між реалізацією вимог суспільства до трудових ресурсів та самою особистістю з врахуванням її здібностей та інтересів.

Отже, це свідчить про те, що у структурі професійної компетентності значне місце займає профорієнтаційна компетентність як умова професійного та життєвого успіху молоді. На жаль, в Україні поки що не існує навчальних закладів, що готують консультантів з профорієнтаційної діяльності як у більшості європейських країн. Тому для проведення профорієнтаційної роботи педагог закладу освіти повинен мати ґрунтовну теоретичну та практичну підготовку, які включають: знання мети та завдань профорієнтації, методів та методик її реалізації, наявність вмінь та навичок застосування їх на практиці, вміння діагностувати та вчасно долати психолого-педагогічні проблеми даного напрямку роботи.

Актуальність проблеми зумовлена недостатньою підготовленістю педагогів закладів освіти, особливо

професійно-технічних, до профорієнтаційної діяльності. Вирішення зазначеної проблеми повинно здійснюватись за рахунок спільної роботи закладів освіти, де в планування профорієнтаційної роботи має бути закладено і підготовку педагогічного складу до цієї діяльності, та закладів післядипломної освіти де мають існувати спецкурси та тренінги з цієї проблеми.

Отже, під час підготовки педагогів в закладах післядипломної освіти необхідно спрямувати увагу на розвиток їх профорієнтаційної компетентності.

Мета статті: проаналізувати особливості формування та розвитку профорієнтаційної компетентності педагогічних працівників закладів освіти як необхідної умови підготовки до профорієнтаційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити значні здобутки авторитетних вчених щодо розробки методологічних, теоретичних і практичних засад профорієнтаційної роботи та психодіагностики, професійного розвитку, професійного самовизначення, психології праці. Ці проблеми розглядалися у дослідженнях І. Бега, А. Деркача, Є. Павлютенкова, Б. Федоришина, Е. Зеєра, В. Зінченка, Є. Климова, А. Маркової, М. Пряжнікова, А. Реана, В. Рибалки, В. Толочек та ін. Останнім часом в Україні з'явилися нові психологічні, педагогічні та соціологічні дослідження з проблем професійного самовизначення особистості (О. Вітковська, Ж. Вірна), організаційно-педагогічних умов підготовки старшокласників до вибору професії (В. Романчук), управління професійною орієнтацією (Н. Тяхтенко) та ін.

Аналіз наукової літератури свідчить, що ще недостатньо розроблено проблему підготовки кадрів до здійснення профорієнтаційної діяльності в загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах, формування та розвитку їх профорієнтаційної компетентності.

Визначимо поняття професійна компетентність та профорієнтаційна компетентність.

Словники визначають компетентність як проінформованість, здатність приймати рішення й нести відповідальність за їх реалізацію в різних галузях людської діяльності.

Поняття компетентності передбачає сукупність фізичних та інтелектуальних якостей людини і властивостей, необхідних людині для самостійного й ефективного виходу з різних життєвих ситуацій, щоб створити кращі умови для себе в конструктивній взаємодії з іншими. Відповідно Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, компетентність – набута в процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці [2, с.2].

В професійній педагогіці останнім часом дедалі більшого поширення набувають ідеї підготовки кадрів, орієнтовані на розвиток компетентності. Як зазначають дослідники, поняття «компетентність» означає не тільки професійні знання, навички й досвід у певній спеціальності, а й ставлення до справи, здатність ефективно використовувати знання та вміння, а також особистісні якості для досягнення необхідного результату на конкретному робочому місці в певній робочій обстановці. Компетентність – реальна здатність досягти мети чи результату [1, с.23]. Тому, розглядаючи компетентність, важливо враховувати не лише те, що знає людина і якими методами вона користується, але й те, що рухає її діями, які погляди вона поділяє, як вона реагує на різні ситуації, причому все це розглядається не окремо, а в цілому.

Виходячи з цих позицій і розглядається професійна компетентність, яка ґрунтується на розумінні професійної орієнтації як цілісної системи соціально-економічних, правових, психолого-педагогічних, медико-фізіологічних і виробничо-технічних заходів, спрямованих на забезпечення активного, мобільного, свідомого особистісно-зорієнтованого професійного самовизначення для повноцінної самореалізації та самоствердження в професійній діяльності [5, с.102].

Отже, професійна компетентність педагога є необхідною умовою формування професійної компетентності учня, що в цьому випадку вказує на те, що в учня повинні бути сформовані відповідні потреби, інтереси, нахили, мотиви, переконання, установки, ідеали, ціннісні орієнтації, досвід, здібності і наміри вибору професії. Він повинен вміти і знати, як обирати професію, знати свої якості та рівень їх розвитку, розуміти і розвивати їх.

Крім цього професійна компетентність педагога – це ситуативна категорія, тому що виражається в готовності до здійснення професійної діяльності в конкретних життєвих ситуаціях. Тобто важливий компонент в структурі професійної компетентності – це готовність до цієї діяльності. Прояв професійної компетентності можна оцінити лише на основі сформованої в людини сукупності умінь та її поведінкових реакцій.

Формування готовності до професійної роботи зі школярами найчастіше педагоги пов'язують для себе тільки з введенням додаткових інтегративних спецкурсів або стандартних заходів (екскурсій, зустрічей з представниками виробництва, вишів, курсами підвищення кваліфікації тощо).

Зазвичай педагоги відчувають труднощі при ініціюванні та підтримці спілкування, аргументації своїх позицій в наданні професійної допомоги, не завжди

здатні коригувати власну поведінку в ситуаціях професійного спілкування, адекватно оцінювати власну участь у вирішенні завдань професійної діяльності.

Готовність педагогів закладів освіти до професійної роботи зі школярами характеризується професійною вмотивованістю, здатністю прогнозувати і створювати умови для самостійного вибору учнями індивідуальної професійної траєкторії розвитку (розвиток кар'єри), формуванням і корекцією знань, умінь, навичок і педагогічної рефлексії особистості, яка забезпечує успішність у виконанні професійних функцій [3, с.97].

Отже, формування професійної компетентності та її важливого компонента готовності до цієї роботи доцільно розділити на три взаємообумовлених етапи:

- перший етап – мотиваційний, спрямований на формування мотиваційно-ціннісного компонента готовності до професійної роботи зі школярами. Необхідно, щоб педагоги усвідомили важливість набування професійних знань, умінь і навичок для успішного здійснення професійної діяльності, виявили інтерес і потребу до професійного спілкування, отримали уявлення про основні його особливості, особисті практичні здібності;

- другий етап – рефлексивний, присвячений формуванню особистісно-рефлексивного компонента готовності педагогів до професійної роботи. Необхідно, щоб педагоги набули досвіду застосування отриманих професійних знань, навчилися аналізувати конкретні професійні ситуації; стали адекватно оцінювати себе і свої дії в процесі професійної діяльності; проявили здібності до корекції своєї поведінки в залежності від ситуації. На цьому етапі формуються компетенції компетенції, пов'язані зі знанням самого себе як суб'єкта ;

- третій етап – самореалізації, пов'язаний з проектуванням, прогнозуванням, самореалізацією і самовдосконаленням. Це етап професійної компетентності. На цьому етапі стимулюється прагнення до саморозвитку, розвиток професійно важливих якостей особистості; складання схеми індивідуальної освітньої траєкторії з питань професійної діяльності [6, с.224].

Необхідно, щоб педагоги систематизували власний професійний досвід, виробили власну концепцію професійної діяльності, стиль роботи і поведінки. На всіх трьох етапах відбувається формування і розвиток професійної компетентності педагога.

Ефективними та системоутворюючими елементами у формуванні професійної компетентності педагогів закладів освіти в післядипломній освіті, на нашу думку, виступають андрагогічні технології навчання – інтерактивні форми і прийоми навчання, а саме: тренінг, ділові та рольові ігри, кейс-вправи, комунікативні завдання, дискусії, діалоги, професійно-педагогічні ситуації як форми організації навчання і комплексного використання.

Відповідно до особливостей навчання дорослих в основу процесу навчання має бути покладено принципи освіти дорослих, а саме, доцільності (отримання користі від знань), індивідуалізації (опори на досвід слухачів, урахування індивідуальних здібностей), свободи вибору

(реальний вибір слухача щодо мети та змісту, форм і методів навчання тощо), диференціації (урахування рівнево-кваліфікаційних відмінностей), вікового підходу (врахування вікових закономірностей), спільної діяльності в процесі навчання (переосмислення ролі викладача в навчальному процесі), атмосфера активної творчості тощо.

Особливо доцільно і ефективно в формуванні профорієнтаційної компетентності педагога в післядипломній освіті зарекомендували себе тренінги. З метою забезпечення цього процесу нами розроблено авторський тренінг «Розвиток профорієнтаційної компетентності педагогічного працівника закладу освіти». Тренінг розраховано на 16 годин. Мета тренінгу – сприяти становленню потреби педагогів у розвитку профорієнтаційної компетентності як умови професійного та життєвого успіху учнів, а також практично відпрацювати технології сучасної профорієнтаційної роботи.

Основні завдання тренінгу:

- сформувати розуміння важливості неперервного розвитку профорієнтаційної компетентності;
- навчити учасників тренінгу моделюванню індивідуальної траєкторії розвитку профорієнтаційної компетентності;
- сприяти формуванню психологічної готовності до профорієнтаційної роботи;
- допомогти учасникам тренінгу засвоїти методики профорієнтаційної роботи;
- створити умови для саморозкриття учасників тренінгу і самостійного пошуку способів рішення профорієнтаційних проблем;
- сформувати та відпрацювати уміння та навички ефективно профорієнтаційної взаємодії в умовах імітації профорієнтаційної діяльності;
- опанувати діагностичний інструментарій для вимірювання рівнів сформованості профорієнтаційної компетентності.

Компетентності, які розвиваються на тренінгу: комунікативна компетентність, здатність до саморозвитку, креативних профорієнтаційних рішень, творче профорієнтаційне мислення, здібності до аналізу профорієнтаційних ситуацій, вміння ефективно командної взаємодії.

Тренінг побудовано за принципами доцільності та цілеспрямованості, використовуються групові та індивідуальні форми роботи. Як метод представлення отриманих на тренінгу знань та вмінь використовується метод моделювання. На забезпечення особистісного та діяльнісного підходів використано інтерактивні технології навчання. Така форма роботи допомагає забезпечити комфорт учасників освітнього процесу (необхідна умова андрагогічного навчання), високий рівень мотивації, реалізацію суб'єкт-суб'єктних стосунків, досягнення усіма учасниками оптимального рівня результативності роботи.

Залежно від цілей етапів формування профорієнтаційної компетентності педагогів тренінг виступає в різних варіантах:

- на першому етапі – як форма активного навчання, метою якого є, перш за все, усвідомлення педагогами важливості придбання профорієнтаційних знань, умінь і навичок для успішного здійснювання профорієнтаційної діяльності, а також передача знань і розвиток профорієнтаційних умінь і навичок;

- на другому – як метод створення умов для саморозкриття учасників і самостійного пошуку ними способів вирішення профорієнтаційних проблем;

- на третьому – як тренування, в результаті якого відбуваються формування і відпрацювання умінь і навичок ефективно профорієнтаційної поведінки в умовах імітації профорієнтаційної діяльності.

Висновки. Зазначимо, що надання якісної профорієнтаційної допомоги молоді особливо актуальна проблема сучасної освіти. Перспективою вирішення цієї проблеми є подальша плідна спільна робота всіх зацікавлених установ у напрямку розвитку профорієнтаційної компетентності педагога.

Разом з тим, потребують подальших досліджень такі питання: нормативно-правове забезпечення системи профорієнтаційної роботи, можливості корекції існуючої системи підготовки педагогічних працівників до профорієнтаційної роботи, психолого-педагогічні умови підготовки педпрацівників до профорієнтаційної діяльності, методичний супровід.

Особливої уваги в сучасних економічних обставинах потребує вивчення психолого-педагогічних умов впровадження андрагогічних підходів до навчання профорієнтаційної роботи в закладах післядипломної освіти.

Література

1. Гушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці / І. Гушлевська // *Шлях освіти*. – 2014. – №3. – С.22-24.
2. Державний стандарт – запорука якісної освіти. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // *Шкільна підготовка в сучасній школі*. – 2012. – №2-3. – С.2-8.
3. Зеер Э.Ф., Павлова А.М., Садовникова И.О. *Профориентология: Теория и практика: Учеб. пособие для высшей школы* / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, И.О. Садовникова, -М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2012. – 192с.
4. Полметун О. Запровадження компетентнісного підходу – перспективний напрямок розвитку сучасної освіти [Електронний ресурс] / О. Полметун // *Вісник*, – 2004. – № 22. – Режим доступу до журн.: <http://www.visnyk@iatp.org.ua>
5. *Професійна орієнтація: теорія і практика: науково-методичний посібник [для педагогічних працівників]* / За ред. О.В. Мельника. – Івано-Франківськ: "Піпівит", 2011. – Вип. № 2. – 279 с.
6. Пряжнікова Е.Ю., Пряжніков Н.С. *Профориентация: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений* / Е.Ю. Пряжнікова, Н.С. Пряжніков. М.: Изд. центр «Академия», 2005., 496 с.
7. Юрченко В.В. *Проблеми професійної орієнтації учнів старших класів загальноосвітньої школи* // *Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: [тези доп. наук.-практ. конф. 22–23квітня 2009 р., Харків]* [за заг. ред. В.О. Радкевич]. – Харків, 2009. – С.127–130.
8. Янцур М. *С.Професійна орієнтація і методика профорієнтаційної роботи: навчальний посібник; курс лекцій* / М.С. Янцур. – К.: Видавничий дім «Слово», 2012. – 465 с.

References

1. Hushlevska I. *Ponyattya kompetentnosti u vitchyznyaniy ta zarubizhniy pedahohitsi* / I. Hushlevska // *Shlyah osvity*. – 2014. – №3. – S.22-24.
2. *Derzhavnyy standart – zaporuka yakisnoyi osvity. Derzhavnyy standart bazovoyi i povnoyi zahalnoyi serednoyi osvity* /

/Trudova pidhotovka v suchasniy shkoli. – 2012. – №2-3. – S. 2-8.

3. Zeer H.F., Pavlova A.M., Sadovnykova Y.O. Proforyentolohyya: Teoriya i praktyka: Ucheb. posobye dlya vysshey shkoly / H.F. Zeer, A.M. Pavlova, Y.O. Sadovnykova, -M.: Akademycheskiy proekt; Ekaterynburh: Delovaya knyha, 2012. – 192s.

4. Pometun O. Zaprovadzheniya kompetentnisnoho pidkshodu – perspektivnyy napryamok rozvytku suchasnoyi osvity [Elektronnyy resurs] / O. Pometun // Visnyk – 2004. – № 22. – Rezhym dostupu do zhum. : <http://www.Visnyk@iatp.org.ua>

5. Profesiyna oriyentatsiya: teoriya i praktyka: naukovometodychnyy posibnyk [dlya pedahohichnykh pratsivnykhiv] / Za red. O.V. Melnyka. – Ivano-Frankivsk: "Tipovit", 2011. – Vyp. № 2. – 279 s.

6. Pryazhnykova E.YU., Pryazhnykov N.S. Proforyentatsyya: ucheb. posobye dlya stud. vyssh. ucheb. zavedenyy / E.YU. Pryazhnykova, N.S. Pryazhnykov. M.: Yzd. tsentr «Akademyya», 2005. 496 s.

7. Yurchenko V.V. Problemy profesiynoy oriyentatsiyi uchniv starshykh klasiiv zahalnoosvitnoyi shkoly // Naukovo-metodychne zabezpechennya profesiynoy osvity i navchannya : [tezy dop. nauk.-prak. konf. 22–23 kvitnya 2009 r., Kharkiv] [za zah. red. V.O. Radkevych]. – Kharkiv, 2009. – S. 127–130.

8. Yantsur M.S. Profesiyna oriyentatsiya i metodyka proforyentatsiynoi roboty: navchalnyy posibnyk; kurs lektsiy / M.S. Yantsur. – K.: Vydavnychyy dim «Slovo», 2012. – 465 s.

Popkova E.I.,

Senior lecturer of the department of andragogics municipal institution
"Zaporizhzhya regional institute of the postgraduate education" Zaporizhzhya regional council,
oodnopt@ukr.net

Naumenko N.P.,

Senior lecturer of the department of andragogics municipal institution
"Zaporizhzhya regional institute of the postgraduate education" Zaporizhzhya regional council,
oodnopt@ukr.net

Ukraine, Zaporizhzhya

DEFINING ASPECTS OF TRAINING PEDAGOGICAL STAFF OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS (CONSULTANTS) FOR PROFESSIONAL GUIDANCE ACTIVITIES

The article deals with the actual problems of preparation for the professional orientation work of pedagogical staff of educational institutions, namely, some aspects of the formation of career guidance competence of pedagogues by means of andragogical learning technologies. The purpose of the article: to analyze the peculiarities of the formation and development of vocational guidance competence of educational institutions as a necessary condition for preparation for career guidance activities.

Key words: professional orientation, readiness to career-oriented activities, career guidance competence, professional competence, andragogical learning technologies, education technologies.

УДК 37.012:931-052

Розман І.І.,

*к.пед.н., доцент, Мукачівський державний університет,
rozmanii@ukr.net**Україна, м. Мукачево*

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ЩОДО ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПЕРСОНАЛІЇ

У статті розглядаються питання щодо значення парадигмального підходу у педагогіці. Зауважено на неприпустимості давати суб'єктивну оцінку парадигмі. Закцентована увага на значенні науково-методологічного інструментарію синергетики до вивчення педагогічних персоналій в історичній ретроспективі.

Ключові слова: парадигма, освітньо-наукова парадигма, синтезований синергетичний підхід, сутнісні аспекти.

Постановка проблеми. Звернути увагу на педагогічну парадигму та синергетичний підхід до вивчення окремої персоналії.

Мета роботи полягає у висвітленні педагогічної парадигми як основи практичної діяльності науковця та висвітленні вивчення синергетики педагогічної персоналії.

Виклад основного матеріалу. В освітній галузі України відбувається визначення методологічних орієнтирів, що потребують дослідження і впровадження ретроспективних доробок, порівняльно-компаративних педагогічних досліджень не тільки у національному масштабі, а і у провідних країнах світу.

Інтенсивно відбувається розвиток суспільства, тим самим – і відносини між людьми. Завдяки цьому парадигма як система теоретичних, методологічних, аксіологічних установок, прийнятих у якості зразка, сприяє розв'язанню наукового завдання і одночасно сприймаються членами наукового товариства, завжди знаходили своє відображення в практиці освіти.

Обґрунтуванню і дослідженню різних освітніх парадигм, вивченню освітніх явищ на засадах парадигмального підходу присвячено наукові розвідки Є. Бондаревської, В. Гамідова, І. Ільїнського, В. Каліни, І. Колесникової, Г. Корнетова, О. Прикот, Н. Ромаєва, В. Серікова, М. Урядової, І. Фомічової, Є. Шиянова, Є. Ямбурга та інших науковців. У сучасній довідковій літературі [3, с.389-390] парадигма (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок) визначається як модель постановки проблем, що береться за зразок вирішення дослідницьких завдань; є умовою певного виду теоретичної діяльності та включає в себе сукупність ідей, цінностей та переконань, визначених і визнаних науковими колами. Вона зумовлює розвиток і збереження наукових традицій, знаходить своє відображення у класичних працях учених і на багато років визначає коло проблем і методів їх розв'язання в певній галузі науки.

Відтак, парадигма є основою практичної діяльності, а її повна або часткова зміна науковою революцією.

В якості методологічного підходу до вивчення педагогічних персоналій розглядаємо парадигму як відправну, відносно цілісну концептуальну схему, певний теоретичний конструкт, який репрезентує і інтегрує продуктивні наукові теорії, моделі розв'язання проблем, що домінують у розвитку педагогічної думки за певного періоду.

Парадигмальний підхід забезпечує виокремлення і вивчення властивих окремим особам чи групі діячів культурно-історичних типів педагогічного мислення і педагогічної дії. Він дозволяє відстежувати етапи виникнення, становлення, трансформації, зникнення і зародження нових персоніфікованих освітньо-наукових парадигм у процесі розвитку педагогічної теорії і практики. Таким чином, біограф одержує чіткі орієнтири вивчення наукової (освітньої, педагогічної) парадигми досліджуваної персоналії через пошук і з'ясування стійких змістових ідей, поглядів, рефлексій, які випливають з її творчості, незалежно від рівня їхньої «сформованості», «зрілості», «досконалості», «прогресивності», позаяк ці характеристики відносні, мають історично обумовлений характер.

Адаптуючи слушну думку В. Гончаренка і В. Гончар у контекст цієї проблематики, відзначимо, що неупереджений дослідник не має права судити, яка з парадигм «краща» або «гірша», бо кожна з них є науковим відображенням певних тенденцій розвитку суспільства, певної частини світової спільноти та, додаємо, результатом суб'єктивних творчих зусиль окремих учених-педагогів, тому має право на існування [2, с.41]. При цьому, слід зважати, що в основі формування кожної педагогічної парадигми лежать наукові підходи, рефлексії, які інтегрують і відображають соціально-економічні, історико-культурні, національні, гуманітарні, інші тенденції розвитку суспільства та детерміновані ними зміст і характер освітніх і науково-педагогічних процесів.

Сучасні педагогічні дослідження поняття «парадигма» набуває чимале розповсюдження, тому що воно є методологічним феноменом, яке використовують не тільки науковці, а педагоги-практики. Проте сам термін «парадигма» у науковій спільноті викликав дискусію, що знайшла різні форми прояву, зокрема, у його трактуванні. Чим відрізняється поняття «педагогічна парадигма» і «освітня парадигма»? Педагогічна парадигма – сталий, значний, погляд, певний стандарт, зразок рішення освітніх і дослідних задач (Є. Бондаревська, С. Кульневич, В. Сластьонін). Зміст поняття «освітня парадигма» спрямована на існування освітньо-історичного процесу як синтезу онтологічних і індивідуальних аспектів педагогічного мислення та поведінки.

Основи педагогічної синергетики (грец. син – «спільне» і ергос – «дія») як міждисциплінарної галузі знань, що

ґрунтується на законах і закономірностях самоорганізації і саморозвитку освітньо-виховних систем активно розробляється у розрізі філософії освіти (М. Громкова, М. Каган, С. Князева, В. Кремінь та ін.).

Проектуючи і адаптуючи науково-методологічний інструментарій синергетики до вивчення педагогічних персоналій в історичній ретроспективі, можемо одержати якісно нові знання і уявлення про ці феномени. На відміну від їхнього розгляду як закритих особистісних систем, синергетичний підхід дозволяє розглядати біографію як багатоаспектну складно організовану систему, що перебуває у стані нестійкої рівноваги із зовнішнім середовищем. Таким чином вона рефлексується через призму нелінійної еволюції, що передбачає множинність, альтернативність сценаріїв розвитку.

Розгляд з позицій синергетики педагогічної персоналії як «нестійкого», «нестабільного», «нелінійного» феномену відкриває нові обрії для розуміння унікальності й винятковості, позаяк її «особистісне» і «творче» формування обумовлювалося безліччю комбінацій різних об'єктивних і суб'єктивних чинників, закономірних і непередбачуваних подій, процесів, випадковостей.

Синтезовані синергетичним підходом ідеї і засади нелінійності, недермінованості, еволюційної нестабільності, незавершеності (поступ не завжди супроводжується «якісним» і кількісним покращенням, зростанням), а кризи, занепад, деградація також є його природними виявами) з одного боку, та соціобіологічної цілісності людини, з іншого, дають змогу вивчати і розуміти персоналію (біографію) як відкриту, нестійку, складно- і самоорганізовану систему, що перебуває у стані постійної мінливості. Як відомо, історія не знає умовного способу, однак цей підхід відкриває перед історико-педагогічною наукою можливість розглядати життєвий шлях особи через призму декількох альтернативних шляхів розвитку. Вводячи у науковий обіг низку складних понять («хаос», «флуктуація», «біфуркація», «атрактор» та ін. [6, с.7-14], синергетика творить новий освітній простір, в якому персональний науковий і практичний досвід минулого не розглядатиметься як анахронізм, а як ефект із високими адаптивними можливостями, що стверджує: у моделюванні сучасного соціокультурного, освітнього середовища минуле, теперішнє майбутнє тісно і природньо взаємообумовлені, переплетені.

У контексті інтеграції спільних сутнісних аспектів означених методологічних підходів актуалізуємо доцільність розробки як наукового інструменту педагогічної біографістики метод розуміння. Він дає можливість осмислювати цінності, прагнення, внутрішній світ персоналії на основі таких механізмів, як проекція (їхнє виявлення і розуміння через призму загального становища і конкретної ситуації, що визначали і впливали на дії, вчинки діяча); перцепції (оцінка його стосунків, дій як соціально обумовленої динаміки); абстрагування (відокремлення від оцінок, суджень, характеристик інших науковців і сучасників, щоб виробити власне розуміння образу персоналії такою, «якою вона була») [7, с.345-347].

Означені й інші методологічні підходи до вивчення педагогічної персоналії, з одного боку, тісно взаємопов'язані й переплетені, тож у структурно-функціональному відношенні накладаються і доповнюють один

одного. З іншого боку, кожен із них має особливу змістовно-функціональну спрямованість, тож при їхньому застосуванні слід спиратися на відповідні профільні студії. З таких позицій фундаментального значення набуває цілісний підхід, який, виходячи з методологічних розробок учених [3, с.19-20] може претендувати на системотворчу роль щодо інтеграції проаналізованих наукових підходів задля їхньої цілеспрямованої проекції на розв'язання завдань педагогічної біографістики.

Висновок. Отже, такий підхід має свою логіку, вимоги, засади, критерії, що полягають у необхідності зберігати «цілісний образ» персоналії, на окремих стадіях науково-дослідного процесу, щоб суб'єктивні рефлексії науковця не дисонували із об'єктивно-детермінованими трансформаційними змінами особистості, яка є предметом її вивчення.

Література

1. Буркова Л.В. Педагогічні інновації та їх діагностична експертиза: Теорет. аспект / Л.В. Буркова. – К. : Наук. світ, 1999. – 37 с.
2. Гончаренко С. Методологічні особливості наукових поглядів на педагогічний процес: від репродуктивної педагогіки до педагогіки творчо-креативної// Педагогічна освіта і освіта дорослих Європейський вимір: збірник наукових праць. Київ-Хмельницький ІПО І ОД, 2008. С.41–65.
3. Зязюн І. Педагогічне наукове дослідження в контексті цілісного підходу. Порівняльна професійна педагогіка. 2011. № 1. С.19 – 28.
4. Іщенко М.П. Соціально-політична енциклопедія: наук. видання / М.П. Іщенко, О.М. Іщенко; за ред. д-ра філос.наук, проф. М.П. Іщенко. – Ч. : «ІнтролігаІПОР», 2012. – С.389-390.
5. Краевський В. Парад парадигм (послесловие к статье Н.А. Коршуновой) [Електронний ресурс]: Режим доступа: http://library.by/portalus/modules/shkola/readme.php?subaction=showfull&id=1194355156&archive=1194448667&start_from=&ucat=& (свободный доступ).
6. Кремень Василь Педагогическая синергетика: понятийно-категориальный синтез. Теория і практика управління соціальними системами 2013. №3. С.3-19.
7. Кузьменко, Т.Н., Оттоцкий Г.П. Философия и методология науки : учебник для магистратуры. М. : Издательство Юрайт, 2014. 450 с.

References

1. Burkova L.V. Pedagogichni innovatsii ta yikh diahnostychna ekspertyza: Teoret. aspekt / L.V. Burkova. – K. : Nauk. svit, 1999.-37 s.
2. Honcharenko S. Metodolohichni osoblyvosti naukovykh pohliadiv na pedahohichnyi protses: vid reproduktivnoi pedahohiky do pedahohiky tvorcho-kreatyvnoi// Pedahohichna osvita i osvita doroslykh Yevropeyskyi vymir: zbirnyk naukovykh prats. Kyiv-Khmelnytskyi IPO I OD, 2008. S. 41–65.
3. Ziazun I. Pedahohichne naukove doslidzhennia v konteksti tsilisnoho pidkhodu. Porivnialna profesina pedahohika. 2011. № 1. S. 19 – 28.
4. Ishchenko M.P. Sotsialno-politychna entsyklopediia: nauk. vydannia / M.P. Ishchenko, O.M. Ishchenko; za red. d-ra fil. nauk, prof. M.P. Ishchenko. – Ch. : «IntroligaTOR», 2012. – S. 389-390.
5. Kravetskyi V. Parad paradyim (posleslovye k state N.L. Korshunovoi) [Elektronnyi resurs]: Rezhym dostupa: http://library.by/portalus/modules/shkola/readme.php?subaction=showfull&id=1194355156&archive=1194448667&start_from=&ucat=& (svobodnyi dostup).

6. Кремен Васил Педагогическа синергетика: понятийно-категориални синтез. Теория и практика управлениа социалнымы системамы 2013. №3. С. 3-19.

7. Кuzменко, Н.Н., Отиутский Н.Р. Философия и методология науки: учебник для магистратуры. М. : Издательство Юрайт, 2014. 450 с.

Rozman I.I.,

*Ph. D.(Pedagogy), Associate Professor Department of philological disciplines and social communications,
Mukachevo State University, rozmanii@ukr.net*

Ukraine, Mukachevo

A SYNERGISTIC APPROACH TO THE STUDY OF PEDAGOGICAL PERSONALITIES

The article discusses the importance of the paradigm approach in pedagogy. Not allowed to give a subjective assessment of the paradigm. Attention is drawn to the value of the scientific and methodological tools of synergetics to the study of pedagogical personalities in historical retrospective.

Key words: *paradigm, educational and scientific paradigm, synthesized synergetic approach, essential aspects.*

УДК 81'243:340

Romaniuk S.M.,*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Yaroslav Mudryi National Law University,
sv_m_rom@ukr.net***Shchokina T.M.,***Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Yaroslav Mudryi National Law University,
meja3777@gmail.com**Ukraine, Kharkiv*

ANALYSIS OF NEW METHODOLOGY OF DEVELOPING PROFESSIONAL FOREIGN LANGUAGE COURSE PROGRAMS FOR BACHELORS OF INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

The article is devoted to the analytical review of the new approaches to developing professional course programs for bachelors of International Law and International Relations. The theoretical grounds and positive experience prove that the professional intercultural competence of lawyers should be developed within the complex and specific course program based on the competence, instructive, student-oriented and interdisciplinary approaches. These approaches determine the content, forms and techniques of training and estimation, criteria and descriptors of competences and learning outcomes.

Key words: *course program, competence, learning outcome, instructive method, approach, professional intercultural competence.*

Problem statement. Ukraine needs more and better lawyers. While there are many law school graduates, the number of practitioners with a high level of professional multicultural competence is too small to meet the challenges of reforms which involve all spheres of life in Ukraine, on the one hand, and, on the other hand, the requirements of the world legal practice. Integration into the European and world realm has exposed a widespread deficiency in law practitioners who are competent to fulfill their professional and occupational tasks as equal partners in international law area and defend the state interests of Ukraine and the rights and interests of Ukrainian organizations, businesses and citizens at the international legal institutions. Primarily, it is the result of the domestic nontransparent and rigid policy where higher education was a national responsibility and it served the national purposes rather than met graduates' professional needs and career desires as well as employers' requirements and the demands of the world labor market. Now, when most European high school systems have been preoccupied with converging with their national systems of higher education as part of the Bologna Process followed by the Tuning Project, international harmonization has commenced in specific higher professional training and educational areas. Ukraine is not exception where all higher education units from the Ministry of Education and Science to students and employers are active participants.

The professional competence of lawyers, most of whom serve in public sphere, including legal foreign language competence is widely discussed in scientific circles both in Ukraine and abroad. The analysis of the studies and publications is evident that the problem of new horizons and approaches in higher education is widely discussed by Julia González, Robert Wagenaar, Simon Borg, Saleh Al-Busaidi, Gary Motteram, Merriam S.T., Rany. S., Zainol M., Lai. L., Ron Tuck, Rashkevich Yu., Rzhhevskaya N. V., to name a few. The latest research has provided ample support for the

professional multicultural competence from different points of view including lingua-didactic approach suggested by Kmit O.K., Bibik N.M., Lapidus I.I., Halleck G.B., Mackay S.L., Crystal D., Hall A.T.; pedagogical and psychological aspects in focus of Magnin M.C., Tretko V.V., Petrova I.N., Gradobitova L.D. and others; cross-disciplinary perspectives studied by S.G. Ter-Minasov, N.V. Popova, M.M. Stepanova, O.Ju. Afanasyeva, D.D. Pennington, and instructive education for adults and professionals through e-learning by Robert M.G Agne Et Al., Insung Jung, Mariana Sanderson, M. David Merrill and others. However, the publications mentioned above cannot be considered exhaustive as to solving problems in specific spheres and at every qualification level for developing professional multicultural competence for future lawyers.

The objective of the present research is to study effective approaches to developing course programs for the specialty of International law, the knowledge area of International relations, bachelor's degree. The object is the theoretical fundamentals of developing course programs for bachelors of International Law and International Relations., and the subject is professional intercultural competence of a lawyer who practice is connected with International Law and International Relations.

Presentation of the results. According to Article 17, Law of Ukraine on Education «the goal of higher education is attaining by an individual of a high level of scientific and/or creative artistic, professional and general competences necessary for activities in certain specialty or in some field of knowledge [1 p.17]. The document clearly specifies competence as the priority in education at all qualification levels whereas the Decree "On Declaring 2016 the Year of English Language in Ukraine" signed by the President of Ukraine stipulates the importance of acquiring foreign language competence as one of the essentials of the educational development strategy. In particular, the decree

provides for necessity to evaluate public servants' knowledge of English and organize English training programs for public servants and local government officials [2]. *Following the European credit transfer system of education which serves a tool for ensuring the quality of educating and training of competent professionals in the context of the Bologna process the TUNING Educational Structures in Europe Project specifies the lines of approaches to be distinguished in specific areas: generic (general academic) competences, subject-specific competences, the role of ECTS as an accumulation system, approaches to learning, teaching, and assessment and the role of quality enhancement in the educational process (emphasizing systems based on internal institutional quality culture) [3].* By the five approaches the Tuning Methodology establishes the guidelines for developers of educational programs, including curriculum programs and course programs for specific areas that is the object of the present research. The generic competences are universal for all higher education cycles and degrees, namely instrumental, interpersonal and systematic competences. Among them is functional competency (ability to implement professional knowledge); intellectual competency (ability of analytical thinking); situational competency (ability to act in accordance with emerging circumstances); social competency (communication skills; ability to communicate, maintain liaison, properly understand and interpret other people's thoughts, show own attitude, etc.). Specifically, generic communication competence is a combined competence of the above triple and implies understanding, reading, speaking, and writing in a foreign language (i.e. working in English as a foreign language). Besides, it defines the competence requirements for oral and written legal communication as the ability to communicate clearly in the English or French language; identify the purpose of the proposed communication; use correct grammar, spelling and language suitable to the purpose of the communication and for its intended audience; and effectively formulate and present well-reasoned and accurate legal argument, analysis, advice or submissions. The Tuning also focuses on the difference of learning outcome and competences. «Learning outcomes are statements of what a learner is expected to know, understand and/or be able to demonstrate after completion of learning. They can refer to a single course unit or module or else to a period of studies, for example, a first or a second cycle program. Learning outcomes specify the requirements for award of credit. Competences represent a dynamic combination of knowledge, understanding, skills and abilities. Fostering competences is the object of educational programmes. Competences will be formed in various course units and assessed at different stages» [3]. The Tuning outcomes identifies the subject specific competences for nine subject areas e.g. Business Administration, Chemistry, Education Sciences, European Studies, History, Geology (Earth Sciences), Mathematics, Nursing and Physics.

In 2010, guided by the approach of the EU TUNING Educational Structures project Expert Advisory Group (EAG) and a Discipline Reference Group (DRG) has developed a set of six Threshold Learning Outcomes (TLOs) for the Bachelor of Laws degree, a program of study recognized as meeting the academic requirements specified

for the purposes of admission to practice as a legal practitioner in Australia. The project also included representatives from peak Australian legal organizations, together with senior legal educators from Australia, New Zealand, the United Kingdom, Canada, and the United States. The TLOs represent what a Bachelor of Laws graduate is expected "to know, understand and be able to do as a result of learning" and cover the areas of: knowledge; ethics and professional responsibility; thinking skills; research skills; communication and collaboration; and self-management. According to TCOs "appropriate" communication includes a knowledge and ability to work in plain English, as well as the use of legal, specialist terms where appropriate, in both traditional forms of communication (such as letters, briefs, questioning, and oral presentations) and contemporary forms of communication (such as email, video-link, and interactive online communications) [4].

So, it can be clarified that learning outcomes construct the totality of specific and/or general skills and knowledge which, if well learned and developed, accumulate in competence. Here, it is helpful to refer to Bloom's Taxonomy theory which is broadly interpreted and even criticized by scientists and practitioners in education while its role in developing new strategies, methods and curriculum is difficult to overestimate. «A competency is the capability to apply or use a set of related knowledge, skills, and abilities required to successfully perform "critical work functions" or tasks in a defined work setting. Competencies often serve as the basis for skill standards that specify the level of knowledge, skills, and abilities required for success in the workplace as well as potential measurement criteria for assessing competency attainment» [5]. Thus, professional competence is the ability to perform quickly and accurately professional functions in standard conditions as well as to find effective solutions to professional problems in extraordinary conditions, the ability of long-life learning and of adapting to fast-changing conditions and labor market requirements. Modern educationalists also draw a boundary line between professional competence and such concepts as qualification and professionalism. Generally professional competence is referred to as the integrated set of competencies required of a specialist to perform specific tasks, including narrow-profile jobs, where he\she is able to apply appropriate ways of thinking, special skills and abilities, as well as to predict a result of his\her actions [6,7, 8,9]. Professional training is commonly referred to as the process of forming new competence or improving the one acquired in the course of education or practice, the goal of which is achieving the target competence level by a student in order to perform his\her general or specific professional tasks and functions in future. The process involves theory, instructions, practice and assessment.

There is much research conducted to identify the most sought-after competences of lawyers at the labor market. They determined the ratio of the competences in employers' demand and skills of the newly-qualified lawyers who landed their first job at a law firm. It turned out that graduates acquired only 35% of skills necessary to develop contracts; 52% – to draft and keep legal documentation; 21% – to conduct negotiations; 4% – to manage the personnel; 20% – to prepare a trial; 42% – to carry on business with clients;

21% – to think creatively and the minimum of social skills [10]. The statistics demonstrates a great gap between the expectations of education stakeholders and outcomes of the educational process.

For the present research it is also essential to study experience of the leading suppliers of lawyers at the international labor market to understand how the problems of professional intercultural competence development can be solved within the English language course for specific purpose. For example, In the UK, party to the Bologna process, the autonomy of universities is one of the basic principles of higher education. It means that each university can develop its own courses and offer their own programs. The quality of higher education is controlled by an independent national body of the Quality Assurance Agency. Each university on its website publishes a sufficiently detailed description of the proposed programs with the list of basic and optional courses, the number of lectures, seminars, and individual classes so an applicant can choose the very set of courses or the program he/she needs for successful career. The most prominent feature of legal education in the UK is that law is studied through comparative approach based on the principle of crossdisciplinarity; that is, there are a great number of bachelor's programs that include, besides national law disciplines, the number of courses in law of other countries, especially European, and, certainly, the language of the country which law a student chose to study as a comparative one. Such programs are offered by various higher education institutions ranging from Oxford and Cambridge to lesser known universities: for example, University College London [11], University of Aberdeen [12], Birmingham Law School [13], etc. The comparative law programs that include a foreign language course intended to help students study law of another country take four years in contrast to three-year programs under aimed at studying only national law. Another advantage of the comparative law programs is that students study one year (usually in their third year) at a university in the country which legal system they specialize where they are taught in the foreign language and have opportunity to improve their multicultural communicative competence in the informal native-speaker' surrounding. , and teaching, of course, is conducted in the language of this country. Moreover, the UK universities put forward different requirements for the level of foreign language proficiency. Some require that applicants must prove their foreign language level by submitting the respective international tests certificates as these universities do not provide a foreign language as a separate discipline. Others, by contrast, offer intensive foreign language courses as a compulsory discipline during the first two years in order to prepare students for effective study abroad during the third year. One more significant feature, which can be taken into account in order to develop the programs for International law specialization, is a reasonable number of disciplines at every year. Thus, at the Faculty of Law in Oxford only three disciplines are taught in the first two trimesters: Constitutional Law, Criminal Law and so-called Roman Introduction to Private Law, the next four trimesters – six subjects: Administrative Law, Contract, Jurisprudence, Land Law, Delict, Trust Ownership. Parallely, students study a foreign language, European law

and elective courses are taken in their final year, and at some universities their list can contain dozens of titles. This approach allows students at the initial stage of training to avoid overloading information of a secondary nature and thus focus on basic disciplines, including the foreign language. Under the competence and student-oriented approaches the experience of UK universities can serve as a guideline for developers of the curricula programs and courses for Ukrainian law students as it creates the full-fledged educational environment for forming general, professional and specific competences of future lawyers.

As the goal of professional education is purely practical the more instructive program is the more progress students make and the more practical value the curriculum or course has. Instructional effectiveness consultant M. David Merrill reviewed numerous instructional theories to identify the basic common elements in various instructional approaches. He found the five principles of instruction that "learning is promoted when: (1) learners are engaged in solving real-world problems; (2) existing knowledge is activated as a foundation for new knowledge; (3) new knowledge is demonstrated to the learner; (4) learners are required to apply their new knowledge or skill to solve problems; and (5) learners are encouraged to integrate (transfer) new knowledge or skill into their everyday lives" [14, P.43]. These all principles assume that the instructional elements of demonstration, application, and feedback are necessary aspects of the educational experience in order to foster the development of competence in learners. The sooner a learner can apply his newly acquired knowledge and skills in practice, irrespectively his\her failures and successes the more the learner is motivated and encouraged to make progress. These principles provide detailed guidance regarding the types of instructional activities that facilitate professional learning and increase competence. Moreover, the implementation of these principles creates the learner-centered educational process at all levels by means of various learning-teaching methods based on the cross-disciplinary principle. Proceeding from the discussed above, the fundamental principles of Bloom's Taxonomy theory as revised by Anderson, L.W. and David R. Krathwohl (2001), Cafarella, R. (2002) and Suskie, L. (2009) the cognitive and affective domains can be summarized as follows [15]. Notably, each domain has the number of levels with the definite set of instructional strategies and evaluation methods. For example, in the cognitive domain a learner accumulates knowledge and forms or improves skills which he\she needs for acquiring or improving a definite competence. It could be achieved by self-study or on a collaborative or a group basis, e.g. essays, presentations, case studies, etc., which can be evaluated by tests, interviews, debates, thesis, etc. In the affective domain a learner must succeed in the definite sequence of levels including *receive, response, value, organize, characterize by value*, to compare with the Bloom's Taxonomy theory which includes *remember, understand, apply, analyze, evaluate and create*. Thus, affective domain level refers to the competence level where the learner can develop a fluid and automatic response to novel situations. This requires the learner to enact and practice the acquired knowledge and developed personal heuristics in real world situations which

can be implemented through the following instruction strategies: lectures, panel discussions, symposium, small group activities, projects, role play, etc. Here, evaluation methods vary from reflective or persuasive papers to journal writing and focus group activities.

Having analyzed the general educational concepts and some experience of developing professional competence it is necessary to focus on a course program aimed at developing professional intercultural competence for the specialty of International law, the knowledge area of International relations, Bachelor degree. No doubt, practicing lawyers has their hands-on and profession experience and are aware of their professional gaps that hamper their efficiency in international law practice. They can successfully choose the professional course counting on previous learning and practical experience. And what about the special English course for law students who are not experts either in law or professional multicultural communication? How not to make a mistake, not to waste time and efforts on taking special English course? The same questions must be answered by developers of such English courses designed for specific purposes. Valeriy Redko, Head of the Department of the Institute of Teaching Foreign Languages at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine, underlined the importance of international experience in developing syllabuses and drew attention to the need to also consider domestic experience: «The programme is a strategic document second only to the national standards, which directs the activities of schools, administrators, teachers and pupils, proposing new approaches to organizing the teaching of foreign languages. We need to move away from the notion of minimizing the content of education. The content of education needs to incorporate a sufficient level of skills, and for this purpose we need to revise the development strategy of national foreign language education» [16]. As for the strategies and approaches the general overview is presented above, and the task is to discuss the content of the course program that would meet demands of all stakeholders of the educational process and, first of all, needs and interests of learners.

The foreign language course program must be based on professional competencies and the interdisciplinary integration of foreign languages, legal subjects and computer and information technologies. In fact, the university curriculum comprises mandatory and optional subjects of the Humanities and Socio-economic disciplines and focuses on the specialization including the following packages: European Law, International Private Law and International Public Law. Logically, the foreign language course for Bachelor students is divided in two, on the one hand, independent and, on the other hand, interrelated and back-to-back courses, in particular Foreign Language. Vishnyakova H.G. outlines that the integrative characteristics of competence occurs when the jobs which form the competence combine a number of meaningful and procedural components of different disciplines, for example, foreign language, professional-focused disciplines and informatics [17]. It means that the course content must be interdisciplinary that represents a type of approach, under different embodiments: interaction (when two or more fields interact and aim at a common objective), circulation (when a discipline uses,

borrow or assimilates the concepts of another discipline), convergence (when a new discipline emerges as a result of cooperation of scientists belonging to different disciplinary fields), divergence (when differing points of view address a certain issue), integration. The importance of this lies in the fact that the foreign language is a multiple discipline with cross-disciplinary content. Here it is possible to distinguish its internal cross-disciplinary content that originates from the nature of any language as the humanity (phonetics, lexis, grammar, style and many other). Contrary, its external cross-disciplinary content involves disciplines which are not directly connected with the language though; their terminology, style and other instruments constitute a base and a goal of the course and each lesson. For example, European Law is studied in legal and English classes. The integration of intercultural competence and professional competence contributes to the formation of their constituent skills (know how) without isolation from each other, they complement each other and cooperate; some can serve as a theoretical basis or motivation to build or improve others.

This approach to developing an interdisciplinary and student-centered content is successfully implemented for training bachelor's in international relations and International law at the National Law University named after Yaroslav the Wise. The foreign language program is divided into two sequent and intertwined courses: Corrective Course of the English language in the 1st year; Introduction to Legal English in the 2nd year; Legal English for Specific Purposes in the 3^d and 4th years. The analysis of the programs' content shows that their foundation is the interdisciplinary integration, communicative, instructive and learner-oriented approaches that guarantees not only accumulating of knowledge but acquiring professional competencies through the implementation of individual projects and tasks for independent work. For example, the Corrective Course of the English language is intended to not only align first-year students to the required B2 level that is based on the principles and procedure of preparing for the Cambridge English test (FCT) as an effective motivation technique it also introduces the learners with initial requirements to their professional intercultural competences and respective methods of learning, including self-work, self-development, team/individual work, case study, etc. and comprises the topics of social and public importance (Higher Education, Environment Problems, Democracy, Public relations, Culture and Mentality, etc.). The second, third and fourth years' courses are designed for deepening and broadening professional knowledge, concurrently and progressively specifying the area of professional intercultural competence application due to implementation the instructive method rather than training one. On the whole the Legal English course for specific purpose is intended to develop professional intercultural communicative competence through integrating and interpenetrating knowledge and skills acquired by the senior students under studying the mandatory and optional subjects. First of all it focuses on further specialization including the following packages: European law, International public law and International private law. On this ground the primary task is formation of communicative competence in the spheres of International relations and International law where the main teaching tools

are sociocultural, functional and competence approaches and the set of principles (interdisciplinary integration, polylinguality, ethnopedagogy, simulation, case-study, individualization, congruence and polyfunctionality). In addition to linguistic and communicative competence the course aims at lingvosociocultural competence (use of linguistic means in accordance with the cultural norms of the language in professional activity); discursive competence (professional knowledge, understanding of the features of the interactive behavior in business situations in the foreign language environment); thesaurus competence (knowledge of semantics and connections of words and concepts). In this view the related objectives are cognitive (learning of intercultural communicative competence in foreign language professional spheres under the unity of the national specific and communicative components); developing (development of psychological functions related to language activity, linguistic thinking, culture, brainwork, independent work; the formation of language awareness, including linguistic observation and readiness for language variation); educational (learning aspects of the language and different kinds of speech activity); pedagogical (formation of tolerant, responsible and culturally advanced behavior based on the development of the ability to understand the other, flexibility of verbal and non-verbal means of communication, positive and noncategoric judgments in the context of the dialogue of cultures). After the successful completion of the course of English for specific professional propose the student is supposed to reach the English language level of B2 + – C1 (threshold advanced and effective operational proficiency) that is essential not only for qualified practice lawyers, but also for initial scientific activity. To my mind the outcomes should be measured by means of the respective parameters, for example, active and correct use of basic grammar and lexical units of different genres; fluent and effective oral communication for social, professional and academic purposes; fundamental skills of public speaking (communication, presentation, report) including use of computer-based technologies; ability to lead discussions and to express certain communicative intentions; search, comprehension, analysis and use of relevant information from different sources; all kinds of reading of original printed sources; understanding of oral speech (dialogue, monologue, and it is reproduced in audio or video format); clear, well-structured and detailed writing communication for general, professional and academic purposes (e. g., filling the applications and forms, writing of annotations, abstracts and presentations); effective interpretation and translation of oral and writing forms, to name a few. It is necessary to provide estimation of student's progress and achievements through and through at all stages in order to correct and improve the course program, adapt it to individual demands and professional requirements.

Conclusions. All prerequisites for integrating Ukrainian high school into the world educational community have been created by developing legal and theoretical base. The further efforts should be concentrated on implementing the positive world experience and effective instruments developed by all stakeholders and, in particular, the parties to the Bologna Process, the Tuning and TLO projects aimed at (re-) designing,

developing, implementing, evaluating and enhancing quality first, second and third cycle degree programs in the higher educational sector.

Law is a subject of international community that's why it cannot be understood and practiced today without appropriate professional intercultural competence level that help Ukrainian lawyers be the full-fledged participants of international legal practice. Modernization of the Ukrainian higher education is directly dependent on improving, professional language training based on the student-oriented, interdisciplinary, instructive and competence approaches. Fundamentally, a level of the professional competence is determined by, in a general sense, the ability to perform accurately and reliably special functions both in normal and extreme circumstances, master everything new and adapt quickly to changing conditions. Along with the listed above constituents the professional competency also includes intercultural competency and is the product of interdisciplinary integration of the number of components. It consists of such core competencies as communicative, sociolinguistic and pragmatic. Specifically, communicative foreign language competency is a broader notion containing linguistic, socio-cultural and pragmatic competencies. The course program for specific purpose should provide for descriptors of specific and general skills and knowledge which, if well learned and developed, accumulate in competence as well as descriptors of outcomes which can be measured by the definite estimation system including criteria, procedure, forms and instruments.

In order to maintain high standards in training Ukrainian lawyers who are competitive at the world labor market the mutual efforts of scholars, education administrators and practitioners, students and employers must be directed at creating the curricula programs and course programs for specific purpose to satisfy all stakeholders. As to professional intercultural competence, on the one hand, employers should support different training projects for developing required skills of their employees within their organizational perspectives, and on the other hand, insiders are individually responsible to develop and maintain appropriate professional competence to be successful player at the labor market. Here, the task of Ukrainian employers to articulate their requirements for professional intercultural competence of lawyers respectively to their occupation, areas of law, tasks and duties. Law school graduates' awareness of practical career importance of the competence will boost motivation and make study conscious and purposeful, on the one hand. On the other hand, such collaboration will facilitate to determining accurate purpose, competences and outcomes, training and evaluation forms and techniques within each courses.

Finally, it is advisable to implement the interdisciplinary approach for determining the content of the course program for the specialty of International law, the knowledge area of International relations, bachelor's degree where the descriptors of professional intercultural competence and outcomes combine the knowledge and skills of the foreign language, professional-focused disciplines and informatics through their interaction, circulation, convergence, divergence and integration.

Literature

1. Opinion No. 902 / 2017 CDL-REF(2017)047 Engl.only EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW (VENICE COMMISSION) UKRAINE THE LAW ON EDUCATION (*) (Adopted by the Verkhovna Rada on 5 September 2017) (for language issue: see Article 7 and Concluding and Transitional Provision N° 18. Strasbourg, 15 November 2017. Available at: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2017\)047-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2017)047-e)
2. Указ президента України №641/2015 про оголошення 2016 року роком англійської мови в Україні. Available at: <http://www.president.gov.ua/documents/6412015-19560>
3. Tuning Methodology. Available at: <http://www.unideusto.org/tuningeu/tuning-methodology.html>
4. Learning and Teaching Academic Standards Project BACHELOR OF LAWS. Learning and Teaching Academic Standards Statement December 2010 Professor Sally Kift Winthrop Professor Mark Israel Rachael Field altc_standards.LAW_110211_rv2 Available at: <http://www.cald.asn.au/assets/lists/ALSSC%20Resources/KiftetalLTAStandardsStatement2010.pdf>
5. Competencies and learning objectives. Available at: <https://sph.uth.edu/content/uploads/2012/01/Competencies-and-Learning-Objectives.pdf>
6. Barbara A. Bichelmeyer, Best Practice in Adult Education and E-Learning: Leverage Points for Quality and Impact of CLE, 40 Val. U.L. Rev. 509 (2006). Available at: <http://scholar.valpo.edu/vulr/vol40/iss2/11>
7. Акмеологический словарь / Под общ. ред. А.А. Деркача. – М.: Изд-во ПАТС, 2004. – 161 с. Available at: <http://vocabulary.ru/dictionary/948/word/kompetentnost>
8. Харитоновна Е.В. Об определении понятий «компетентность» и «компетенция» / Е.В. Харитоновна // Успехи современного естествознания. – 2007. – № 3 – стр. 67-68. Available at: www.rae.ru/use/?section=content&op=show_article&article_id=7778001
9. Smith Mark K. Competence and Competency. The Encyclopedia of Informal Education, 2005. Available at: <http://infed.org/mobi/what-iscompetence-and-competency>
10. Компетентність як показник якості юридичної освіти // Юридичний вісник України. Available at: http://yuricom.com/ua/yuridichnyi_visnyk_ukrainy/overview/?id=988
11. [Електронний ресурс]. – Available at: www.ucl.ac.uk
12. [Електронний ресурс]. – Available at: www.abdn.ac.uk
13. [Електронний ресурс]. – Available at: www.law.bham.ac.uk
14. M. David Merrill First Principles of Instruction. ET&L&D, Vol. 50, No. 3, 2002, pp. 43–59 ISSN 1042–1629. Available at: <http://mdavidmerrill.com/Papers/firstprinciplesbymerrill.pdf>
15. Competency Reference Guide. Available at: <https://s3.amazonaws.com/aspph-wp-production/app/uploads/2014/02/CompetencyReferenceGuide1.pdf>
16. The ministry holds a meeting on the fine tuning of syllabuses in foreign languages. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/usnovivni-novini-2016-07-18-narada-anglijska-18052016>
17. Вишнякова, Е.Г. Междисциплинарный сетевой учебно-методический комплекс как средство повышения эффективности обучения в вузе: автореф. дис. канд. пед. наук / Е.Г. Вишнякова. – Москва, 2007. – 22 с.
18. Available at: <http://www.dissercat.com/content/mezhdistisiplinarnyi-setevoi-uchebno-metodicheskii-kompleks-kak-sredstvo-povysheniya-effektiv>

References

1. Opinion No. 902 / 2017 CDL-REF(2017)047 Engl.only EUROPEAN COMMISSION FOR DEMOCRACY THROUGH LAW (VENICE COMMISSION) UKRAINE THE LAW ON EDUCATION (*) (Adopted by the Verkhovna Rada on 5 September 2017) (for language issue: see Article 7 and Concluding and Transitional Provision N° 18. Strasbourg, 15 November 2017. Available at: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2017\)047-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2017)047-e)
2. Ukaz prezidenta Ukrainy №641/2015 pro oghoshenja 2016 roku rokom anglijskoj movy v Ukraini. Available at: <http://www.president.gov.ua/documents/6412015-19560>
3. Tuning Methodology. Available at: <http://www.unideusto.org/tuningeu/tuning-methodology.html>
4. Learning and Teaching Academic Standards Project BACHELOR OF LAWS. Learning and Teaching Academic Standards Statement December 2010 Professor Sally Kift Winthrop Professor Mark Israel Rachael Field altc_standards.LAW_110211_rv2 Available at: <http://www.cald.asn.au/assets/lists/ALSSC%20Resources/KiftetalLTAStandardsStatement2010.f>
5. Competencies and learning objectives. Available at: <https://sph.uth.edu/content/uploads/2012/01/Competencies-and-Learning-Objectives.pdf>
6. Barbara A. Bichelmeyer, Best Practice in Adult Education and E-Learning: Leverage Points for Quality and Impact of CLE, 40 Val. U.L. Rev. 509 (2006). Available at: <http://scholar.valpo.edu/vulr/vol40/iss2/11>
7. Akseomologicheskij slovar / Pod obschey redaktsiej A.A.Derkacha. – М.: Izdatelstvo PATC, 2004. – 161 s. Available at: <http://vocabulary.ru/dictionary/948/word/kompetentnost>
8. Haritonova Ye.V. Ob opredelenii ponyatij «kompetentnost» i «kompetentsiya» / Ye.V. Haritonova // Uspеhi sovremennogo yestestvoznaniya. – 2007. – № 3 – pp. 67-68. Available at: www.rae.ru/use/?section=content&op=show_article&article_id=7778001
9. Smith Mark K. Competence and Competency. The Encyclopedia of Informal Education, 2005. Available at: <http://infed.org/mobi/what-iscompetence-and-competency>
10. Kompetentnist yak pokaznyk yakosti jurydychnoi osvity // Jurydychnyj visnyk Ukrainy. Available at: http://yuricom.com/ua/yuridichnyi_visnyk_ukrainy/overview/?id=988
11. [Internet resource]. – Available at: www.ucl.ac.uk
12. [Internet resource]. – Available at: www.abdn.ac.uk
13. [Internet resource]. – Available at: www.law.bham.ac.uk
14. M. David Merrill First Principles of Instruction. ET&L&D, Vol. 50, No. 3, 2002, pp. 43–59 ISSN 1042–1629. Available at: <http://mdavidmerrill.com/Papers/firstprinciplesbymerrill.pdf>
15. Competency Reference Guide. Available at: <https://s3.amazonaws.com/aspph-wp-production/app/uploads/2014/02/CompetencyReferenceGuide1.pdf>
16. The ministry holds a meeting on the fine tuning of syllabuses in foreign languages. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/usnovivni-novini-2016-07-18-narada-anglijska-18052016>
17. Vishnyakova Ye.G. Mezhdistisiplinarnyj setevoy uchebno-metodicheskij kompleks kak sredstvo povysheniya effektivnosti obucheniya v vuze: avoreferat dissertatsii candidate pedagogicheskij nauk / Ye.G. Vishnyakova – Moskva, 2007. – 22 с.
18. Available at: <http://www.dissercat.com/content/mezhdistisiplinarnyi-setevoi-uchebno-metodicheskii-kompleks-kak-sredstvo-povysheniya-effektiv>

Романюк С.М.,

доцент, к.філос.н., доцент кафедри іноземних мов № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, sv_m_rom@ukr.net

Щокіна Т.М.,

доцент, к.філол.н., доцент кафедри іноземних мов № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, teja3777@gmail.com

Україна, м. Харків

**АНАЛІЗ НОВОЇ МЕТОДОЛОГІЇ СТВОРЕННЯ ПРОГРАМ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ПРОФЕСІЙНА ІНОЗЕМНА МОВА» ДЛЯ БАКАЛАВРІВ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «МІЖНАРОДНЕ ПРАВО»
ТА «МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ»**

Стаття присвячена аналітичному огляду нових підходів до розробки професійних програм для бакалаврів з міжнародного права та міжнародних відносин. Теоретичні підстави та позитивний досвід свідчать, що професійна міжкультурна компетентність юристів повинна бути сформована в рамках комплексної та спеціалізованої програми, що базується на компетентностному, інструктивному, студент-орієнтованому та міждисциплінарному підходах. Ці підходи визначають зміст, форми та методи навчання та оцінювання, критерії та дескриптори компетенцій та результатів навчання.

Ключові слова: програма навчальної дисципліни, компетентність, результат навчання, інструктивна методика, підхід, професійна міжкультурна компетентність.

УДК 001(063):378,4 (Укр.)

Савченко І.В.,

ст. викладач кафедри іноземних мов

Харківського національного університету радіоелектроніки, inna.savchenko@nure.ua

Вергун Т.І.,

ст. викладач кафедри іноземних мов

Харківського національного університету радіоелектроніки, tetiana.verhun@nure.ua

Україна, м. Харків

ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСОБИ ТА ПРИЙОМИ ПРОЕКТУВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА ОСНОВІ ДИСТАНЦІЙНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ

Стаття присвячена пошуку теоретичних підходів та ефективних засобів з урахуванням вимог для розробки принципів проектування навчального процесу в сучасному вузі. Визначена сучасна якість професійної освіти. Розглянуто вміння вирішувати професійні завдання педагогічної діяльності, пов'язані з проектуванням навчального процесу засобами дистанційних технологій. Доведено, що проектування є засобом входження і розвертання інноваційної діяльності, але проектний підхід до організації педагогічної роботи на сьогоднішній день проводиться на недостатньому рівні.

Ключові слова: проектування, завдання педагогічної діяльності, проектуванням навчального процесу, засоби дистанційних технологій.

Постановка проблеми. Пріоритетна проблематика сучасної освіти полягає в підвищенні якості навчального процесу та відповідності його актуальності до перспективних потреб. В державі та суспільстві питання якості навчання має велике значення. У той же час українська освіта, незважаючи на приєднання до Болонського процесу, переходячи на нові державні освітні стандарти, залишається все ще досить консервативною. Проектування навчального процесу здійснюється найчастіше на основі традиційних педагогічних засобів і прийомів, що в свою чергу, не може сприяти ефективній інтеграції вищої освіти України в Болонську систему завдяки підвищенню якості навчального процесу.

У зв'язку з цим актуальним завданням стає пошук теоретичних підходів, розробка принципів проектування навчального процесу в сучасному вузі, пошук ефективних засобів з урахуванням вимог, що пред'являються до результатів освоєння основних освітніх програм бакалаврату, проектування критеріально-оціночної парадигми динаміки якості навчального процесу у вищій школі. Вважаємо, що забезпечити ефективність навчання можливо за рахунок нових форм і методів організації педагогічного процесу і структурування матеріалу [7, с.20-23].

Виникає необхідність у залученні таких технологій, які б відповідали вимогам вищої професійної освіти, відображали б логіку та специфіку знань, здатні були б задовольнити запити і були б орієнтовані на використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій. Дослідниця трактує поняття «педагогічні технології» як «тактику реалізації освітніх технологій», а «дидактичні технології» – як «часткові методики навчальних предметів», тобто часткові методики педагогічної технології [4, с.102].

Мега роботи. Рішенню цієї проблеми може сприяти проектування навчального процесу засобами дистанційних технологій. Чинні нормативні документи переконливо вказують на можливість застосування дистанційних освітніх технологій при будь-яких формах організації навчального процесу. В рамках теоретичного аналізу

означеної проблеми доведена її актуальність. Зокрема, орієнтація суспільства і держави на забезпечення сучасної якості професійної освіти вимагає від педагога вміння вирішувати професійні завдання педагогічної діяльності, обумовлені викликами часу, в тому числі і завданням, пов'язаним з проектуванням навчального процесу засобами дистанційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що до теперішнього часу в науці був певний обсяг знань, необхідний для постановки і рішення досліджуваної проблеми. Питання проектування навчального процесу знаходять широке відображення в науково-педагогічній літературі В.А.Белікова, В.А.Беловолова, В.І.Кондруха, Г.Н.Серікова, В.І. Слободчикова, І.К. Шалаєва та ін.

У зв'язку з приєднанням до Болонського процесу, в літературі є роботи, пов'язані з необхідністю пошуку освітніх технологій, що сприяють підвищенню динаміки якості навчального процесу, який не суперечить, а відповідає європейським стандартам освіти, а також задовольняє потреби суспільства і особистості в якісній і доступній освіті (В.А. Болотов, І.А. Зимова, Р.А. Литвак, В.В. Серіков, Ю.Г. Татур, А.В. Хуторський, В.Д. Шадріков та ін.).

У зарубіжній літературі представлений досвід використання дистанційних технологій в навчальному процесі освітнього закладу (B.S. Bloom, I.B.J. Seinen, E. Smymova-Trybulska, S.D. Sorden, O. Koutsov, R.E. Mayer, Y. Tatur, R.S.J. Tuninga), який може бути використаний в українській системі вищої освіти.

Однак, проблема проектування навчального процесу засобами дистанційних технологій залишається все ще недостатньо вивченою в теорії і методиці професійної освіти. Таким чином, вивчення теорії та практики вирішення проблеми дозволило виявити наступні основні протиріччя між:

1) високою актуальністю і значимістю проектування навчального процесу засобами дистанційних технологій і недостатня розробленість в педагогічній науці тео-

ретичних уявлень про сутність і специфіку даного феномена і методичних основ;

2) потребами в розвитку динаміки якості навчального процесу на основі дистанційних технологій та відсутності науково-обґрунтованої критеріально-оціночної парадигми.

Розглянемо трактування поняття педагогічне проектування автора [5, с.14], як «вид професійної діяльності вчителя, що характеризується сукупністю методів і засобів, які забезпечують передбачення вчителем технологічної структури освітнього процесу та його результатів». Автор робить акцент, що проектування виступає як вид професійної діяльності педагога, яке передбачає осмислення освітнього процесу на основі аналізу педагогічної ситуації і вибору оптимального варіанту його реалізації.

Ґрунтовне бачення проблеми сутності проектування та його ролі в організації навчально-виховного процесу надає автор [3]. Він розглядає проектування навчально-виховного процесу як «визначення діяльності педагога й учнів у їхній взаємодії, тобто проектування особистісно-розвивальної взаємодії». О.М. Коберник аналізує проектування навчально-виховного процесу як безперервний процес [3, с.26]. Говорячи іншими словами, кожний проєкт потрібно розглядати як крок до створення того об'єкта або суб'єкта, який найбільш повно відповідає певній суспільній потребі.

Сутність проектування навчального процесу засобами дистанційних технологій і недостатня розробленість в педагогічній науці теоретичних уявлень про сутність і специфіку даного феномена, а також методичних основ сприяють тому, що у процесі навчання на перше місце стає інформаційна діяльність, ефективність якої залежить від якості представлення інформації. Така форма забезпечує мотивацію і активність у навчанні, зацікавленість у навчальній діяльності та в її результатах. Якість представлення інформації у навчальному процесі набуває переважного значення. Вона є стимулом активної діяльності студентів. В розвитку динаміки якості навчального процесу на основі дистанційних технологій виступає відсутність науково-обґрунтованої критеріально-оціночної парадигми.

Рішення перерахованих суперечностей зумовило вибір проблеми: змісту, методиці та педагогічних умов, що забезпечують динаміку якості навчального процесу засобами дистанційних технологій в створенні цінностей, концентруючи мету особистісного розвитку студентів навчального закладу засобами дистанційних технологій.

Для досягнення поставленої мети і перевірки висунутої гіпотези були визначені наступні завдання:

- 1) виявити теоретико-методологічні основи проектування навчального процесу бакалаврів;
- 2) вивчити педагогічні умови підвищення ефективності навчального процесу засобами дистанційних технологій;
- 3) розробити та обґрунтувати модель проектування навчального процесу засобами дистанційних технологій;
- 4) в процесі роботи опробувати модель реалізації дистанційних технологій в навчальному процесі ВНЗ та розробити методичні рекомендації для викладачів.

Проектування навчального процесу засобами дистанційних технологій сприятиме підвищенню динаміки якості

навчального процесу, якщо реалізовані такі педагогічні умови:

а) психолого-педагогічна готовність викладача до реалізації дистанційних освітніх технологій;

б) реалізація принципів програмованого навчання студентів засобами дистанційних технологій;

в) наповнення дисциплін (модулів) інтерактивними формами навчання.

Перш за все проаналізуємо стан проблеми в теорії і освітній практиці. Були протиріччя, формувалася категоріальний апарат і систематизувався емпіричний матеріал. По-друге, на експериментально-аналітичному етапі були розглянуті різні підходи до проектування навчального процесу у вищій школі та виявили педагогічні засоби і прийоми проектування навчального процесу на основі дистанційних освітніх технологій та була розроблена модель проектування навчального процесу засобами дистанційних технологій.

Процес навчання є формою пізнання об'єктивної дійсності, оволодіння досвідом людства, взаємодією викладача й студента. Процес навчання, освіти та розвитку студентів ВНЗ має діалектичний характер, який визначається природою педагогічних закономірностей. На педагогічний процес у вищій школі впливає технологічний розвиток, а саме ІКТ. Відчутною є залежність навчального процесу від характеру суспільних відносин, економічного стану і фінансових можливостей країни, розвитку педагогічної теорії та практики. Були визначені критерії, показники, індикатори та рівні якості навчального процесу.

Проектування є засобом входження і розвертання інноваційної діяльності, але проєктний підхід до організації педагогічної роботи на сьогоднішній день проводиться на недостатньому рівні. Основна характеристика рівня проектування залежить від відповідності вищезазначених вимог. Також необхідно враховувати показники морального й емоційного стану, професійну мотивацію, міру працездатності, наявні й можливі труднощі у викладачів під час проектування навчального процесу.

Представлена теоретико-педагогічна інтерпретація проектування навчального процесу засобами дистанційних технологій забезпечує на практиці здатність і готовність випускника вузу використовувати в професійній діяльності наявні вміння і досвід, які активізують професійну самореалізацію фахівця. Спроєктована модель фіксує ряд загальних і специфічних характеристик підвищення динаміки якості навчального процесу. Вона дозволяє спрогнозувати хід педагогічного процесу, намітити стратегію і тактику подальших дій. Структура моделі побудована на єдності та взаємозв'язку складових її компонентів: соціального замовлення, концептуального, змістовного та результативного блоків; планового результату підвищення динаміки якості навчального процесу [6].

Модель проектування навчального процесу засобами дистанційних технологій потрібно розробити на основі ідеї гуманізації, інтегративно-розвивального та компетентісного підходів, що включає концептуальний, змістовний, критеріально-оцінний і результативний блоки.

Ключові концепти проектування навчального процесу засобами дистанційних технологій, перш за все орієн-

товані на студента як суб'єкта навчального процесу; побудування індивідуального освітнього маршруту; самоврядністю педагогічного процесу [1, с.103].

Наведені теоретичні положення сприяють ефективному проектуванню навчального процесу студентів вузу засобами дистанційних технологій.

Для вирішення цього питання потрібно розробити науково-методичне та діагностичне забезпечення проектування навчального процесу засобами дистанційних технологій, спрямоване на підвищення динаміки якості навчального процесу. Процес проектування з'єднує педагогічні теорії з практичною діяльністю.

Педагогічне проектування є засобом для запуску і розвертання інноваційної діяльності педагогів. Проте проектний підхід до організації педагогічної роботи є рівень проектування інноваційних технологій та їх відповідність вищезазначеним вимогам [4, с.206].

Перед вищою школою постає завдання вибору, в основі вищої освіти має бути фундаментальність знання чи прагматизм дії? Аксиологічні проблеми щодо змісту вищої освіти стосуються питання «широкості» і «звуженості» набуття загальноосвітнього та професійного знання. Така дилема означає: професіонал-універсал з ґрунтовною загальноосвітньою підготовкою отримує фундаментальну вищу освіту. Натомість, вузькоспеціалізовані виконавці в усі часи потрібні, проте звуження підготовки у вищій школі спеціаліста тільки з профільною освітою, без підоснови базового знання означатиме, що головну «виробничу силу» суспільства складатимуть наче ремісники – фахівці, що зорієнтовані тільки на конкретне завдання безвідносно від загальнонаукового світогляду, розуміння цивілізаційного розвитку в історичному контексті, системного мислення, сповідування гуманістичних цінностей, та й на них покладатимемося у торуванні шляху в майбутнє суспільство.

На практиці потрібно підготувати та провадити в практику методику навчання викладача до реалізації дистанційних освітніх технологій, яка включає додаткову освітню програму «Інформаційна компетентність викладача вищої школи» та впровадження спецкурсу «Проектування дистанційних освітніх технологій в навчальному процесі сучасного вищого навчального закладу». Ці методики направлені на підвищення рівня готовності викладача до реалізації дистанційних освітніх технологій у вищому навчальному закладі.

Такі проблеми передбачають виділення основних вимог до розробки дистанційних освітніх технологій: цілісність, відтворюваність, адаптацію, психологічну обґрунтованість, економічну доцільність, науковість і гнучкість [2]. На ці вимоги ми спиралися при вирішенні другого завдання – розробці та обґрунтуванні моделі проектування навчального процесу засобами дистанційних технологій.

Спроектвана модель фіксує ряд загальних і специфічних характеристик підвищення динаміки якості навчального процесу. Вона дозволяє спрогнозувати хід педагогічного процесу, намітити стратегію і тактику подальших дій. Структура моделі побудована на єдності та взаємозв'язку складових її компонентів: соціального замовлення; мети дослідження; концептуального, змістовного, контрольно-оцінного та результативного блоків;

планованого результату підвищення динаміки якості навчального процесу. Рішенням існуючої проблеми є активне вивчення і використання можливостей дистанційного навчання, яке спрямоване на:

- розширення спектра освітніх послуг;
- зростання професійної мобільності фахівців;
- підвищення ефективності професійної освіти. Дистанційне навчання є однією з найбільш прогресивних систем підготовки фахівців [4, с.206].

Також, було виявлено педагогічні умови підвищення ефективності навчального процесу засобами дистанційних технологій. Виявляючи педагогічні умови, ми орієнтувалися на вимоги, що пред'являються сучасним суспільством до якості навчального процесу та тенденції зміни змісту освіти у ВНЗ.

Рішення наступного завдання, що складається в апробації моделі реалізації дистанційних технологій в навчальному процесі ВНЗ, дозволило дослідно-експериментальним шляхом перевірити концептуальні положення моделі; ефективність виділених педагогічних умов; експериментально апробувати авторську методику навчання викладача реалізації дистанційних освітніх технологій.

Висновок. Таким чином, описані результати дають підставу стверджувати, що проведене дослідження не вичерпує всього змісту даної проблеми. Розроблений підхід до проектування інформаційної моделі передбачає виділення цільової, організаційної, змістовної і технологічної складових інформаційного освітнього простору та має теоретичне і практичне значення [7]. Інформаційне забезпечення педагогічної системи не повинно йти в ізоляції від традиційних форм, що стали звичними джерелами інформаційного забезпечення.

Використання інформаційних технологій сприяє усвідомленню майбутніх фахівців важливості функцій, що виконуються ними в соціально-педагогічній діяльності, їх адаптації до професійної діяльності в умовах сучасного інформаційного простору, створює стійку внутрішню мотивацію до використання комунікаційних та інформаційних технологій під час вирішення професійних завдань, а отже, забезпечує формування мотиваційного компонента інформаційної підготовки.

Виходячи з виділених змістовних характеристик і критерій, були визначені рівні якості навчального процесу (початковий, середній, високий), які дозволили на різних етапах виявити динаміку змін та встановити наявність значимого впливу педагогічних умов на підвищення динаміки якості навчального процесу, що дає підстави визнати достовірною гіпотезу нашого дослідження.

Література

1. Деміда Б. Системи дистанційного навчання: огляд, аналіз, вибір / Б. Деміда, С. Сагайдак, І. Копил // *Комп'ютерні науки та інформаційні технології*. – 2011. – № 694. – С.98-107.
2. Дивак В.В. Використання відкритих систем дистанційного навчання у підготовці фахівців з педагогіки вищої школи: [Електронний ресурс] / В.В. Дивак // *Інформаційні технології і засоби навчання*. – 2012. – № 2 (28). – Режим доступу до журн.: <http://www.journal.iitta.gov.ua>. – Назва з титул. екрану.
3. Коберник О.М. *Проектування навчально-виховного процесу в школі* / О.М. Коберник. – К.: Хрещатик, 1995. – 153 с.

4. Кухаренко В.М. Дистанційне навчання: Умови застосування. Дистанційний курс: навч. посіб. / В.М. Кухаренко, О.В. Рибалко, Н.Т. Сиротенко. – Харків: ННПУ «ХНП», «Шорсин», 2002. – 320 с.

5. Муравьёва Г.Е. Вопросы теории проектирования образовательных процессов / Г.Е. Муравьева // Педагогическое образование и наука. – 2002. – № 4. – С.14-21.

6. Мурашко М.І. Формування моделі оцінювання якості вищої освіти і можливість її реалізації в системі підготовки фахівців [Електронний ресурс] / І.М. Мурашко, С.О. Назарко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»: зб. наукових праць. – Чернігів: ЧДПУ, 2010. – №43. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2010_43/16.htm. – Назва з титул. екрану.

7. Назарова Т.С. Педагогическая технология: новый этап эволюции? / Т.С. Назарова // Педагогика. – 1997. – № 3. – С.20-23.

References

1. Demyda B. Systemy dystantsiinoho navchannia: ohliad, analiz, vybir / B. Demyda, S. Sahaidak, I. Kopyl // Kompiuterni nauky ta informatsiini tekhnolohii. – 2011. – № 694. – S. 98-107.

2. Dyvak V.V. Vykorystannia vidkrytykhi system dystantsiinoho navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv z pedahohiky vyshchoi shkoly:

[Elektronnyi resurs] / V.V. Dyvak // Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia. – 2012. – № 2 (28). – Rezhy'm dostupu do zhurn.: <http://www.journal.iitta.gov.ua>. – Nazva z ekranu.

3. Kobernyk O.M. Proektuvannia navchalno-vykhnovnoho protsesu v shkoli / O.M. Kobernyk. – K.: Kfreshchatyk, 1995. – 153 s.

4. Kukharenko V.M. Dystantsiine navchannia: Umovy zastosuvannia. Dystantsiinyi kurs: navch. posib. / V.M. Kukharenko, O.V. Rybalko, N.H. Syrotenko. – Kharkiv: NTU «KhPI», «Torsinh», 2002. – 320 s.

5. Murav'Yova G.E. Voprosy teorii proektirovaniya obrazovatelnykh protsessov / G.E. Muraveva // Pedagogicheskoe obrazovanie i nauka. – 2002. – # 4. – S. 14-21. revoda

6. Murashko M.I. Formuvannya modeli ocynuvannya yakosti vy'shchoyi osvity i mozhlyv'vist' yiyi realizaciyi v sy'stemi pidgotovky' fakhivciv [Elektronnyj resurs] / I.M. Murashko, S.O. Nazarko // Visnyk Chernigiv's'kogo derzhavnogo tekhnologichnogo universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky»: zb. naukovy'x prac'. – Chernigiv: ChDTU, 2010. – #43. – Rezhy'm dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2010_43/16.htm. – Nazva z ekranu.

7. Nazarova T.S. Pedahohycheskaia tekhnolohiia: novyi etap evoliutsyy? / T.S. Nazarova // Pedahohyka. – 1997. – № 3. – S. 20–23.

Savchenko I.V.,

senior lecturer of foreign languages department of
Kharkiv National University of Radio Electronics, inna.savchenko@nure.ua

Vergun T.I.,

senior lecturer of foreign languages department of
Kharkiv National University of Radio Electronics, tetiana.verhun@nure.ua

Ukraine, Kharkiv

PEDAGOGICAL TOOLS AND TECHNIQUES DESIGN OF THE EDUCATIONAL PROCESS ON THE BASIS OF DISTANCE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

The article is devoted to the search of the theoretical approaches and effective means taking into account the requirements for the principles developing of the educational process designing in the modern high school. The modern quality of vocational education is determined. The ability to solve professional tasks of the pedagogical activity related to the design of the educational process by means of remote technologies is considered. It is proved that designing is a means of entering and deploying innovation activity, but the project approach to the organization of the pedagogical work to date is carried out at insufficient level.

Key words: designing, tasks of pedagogical activity, designing of educational process, means of remote technologies.

УДК 37.013

Стражнікова І.В.,*д.пед.н., професор кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», zavina@email.ua***Сгорова І.В.,***к.пед.н., доцент кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», yegorova.inga@gmail.com
Україна, м. Івано-Франківськ*

РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОЇ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В РАМКАХ ПРОЕКТУ ERASMUS+

Наша мета – проаналізувати проблеми сучасної професійної освіти України та показати шляхи поліпшення її стану завдяки взаємодії різних освітніх інституцій з закладами вищої освіти.

У статті представлений аналіз проблем професійно-технічної освіти у Західному регіоні України, шляхи реформування та розв'язання деяких аспектів підготовки педагогічних кадрів до роботи у закладах професійної освіти. Показано реалізацію мети проекту «Improving teacher education for applied learning in the field of vocational education (ITE-VET)» в двох основних закладах вищої освіти Західного регіону України. Розкриваються кроки щодо вдосконалення моделі професійної освіти відповідно до вимог партнерів ЄС.

Ключові слова: професійна освіта, підготовка кадрів, навчання, майстер виробничого навчання, ринок праці, конкурентоспроможний фахівець.

Постановка проблеми. Швидкоплинні зміни у всіх сферах життя сучасного суспільства, активний розвиток новітніх технологій, інтенсифікація складності пізнавальних процесів, зумовлюють підвищення уваги до професійної підготовки фахівців у системі сучасної професійної освіти. Реформування освіти, зокрема на рівні функціонування професійної освіти, висуває вимоги і до виховання нового покоління висококваліфікованих кадрів, актуалізує проблеми підвищення якості професійної підготовки через оволодіння знаннями, уміннями та навичками обраної професії.

Сучасна модель розвитку професійної освіти, спрямована на формування мобільної особистості, здатної до самостійної та ефективної діяльності у реаліях сучасного буття, зумовленого різкими різноманітними політичними, соціально-економічними та іншими змінами. Саме тому, на нашу думку, система освіти найбільш активно реагує на новітні соціально-культурні тенденції, через постійне оновлення змісту самої освіти, введення у педагогічний обіг нових методів, засобів, форм навчання і виховання та через удосконалення вже відомих та ефективних, створюючи, тим самим, дієвий синтез традицій та інновацій.

Нинішній стан економіки України, а також намічені напрямки її реформування не залишають сумніву в тому, що в умовах ринку втриматися на робочому місці зможе тільки висококваліфікований працівник, який досконало володіє своєю професією і озброєний необхідними спеціальними знаннями, що дозволяють швидко змінювати спеціалізацію в рамках цієї професії чи ж саму професію в межах однієї групи професій. Тому сьогодні суспільство впритул підійшло до тієї оцінки в соціально-політичному й економічному реформуванні, за якої виникає конкуренція кваліфікованої робочої сили.

Мета статті – проаналізувати проблеми сучасної професійної освіти України та показати шляхи поліпшення її стану завдяки взаємодії різних освітніх інституцій з закладами вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Професійна освіта є невід'ємною ланкою системи безперервної освіти, забезпечує реалізацію потреб людини в оволодінні робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до її інтересів, здібностей, стану здоров'я та соціального замовлення суспільства і держави. Професійно-технічна освіта є комплексом педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури. У загальній структурі освіти професійна освіта опиняється в проміжній ланці між шкільною та вищою [5].

Система професійно-технічної освіти складається з професійно-технічних навчальних закладів незалежно від форм власності та підпорядкування, що проводять діяльність у галузі професійно-технічної освіти, навчально-методичних, науково-методичних, наукових, навчально-виробничих, навчально-комерційних, видавничо-поліграфічних, культурно-освітніх, фізкультурно-оздоровчих, обчислювальних та інших підприємств, установ, організацій та органів управління ними, що здійснюють або забезпечують підготовку кваліфікованих робітників [2].

Першим кроком на шляху реформування стала розробка Національної Рамки Кваліфікацій (НРК) – структурований за компетентностями опис кваліфікаційних рівнів, спрямований на ідентифікацію з європейською кваліфікаційною системою, виведення профосвіти до глобального простору. Постає необхідність розробляти оновлені професійні стандарти, описувати зміст кваліфікацій, а відтак – змінювати закон про професійну освіту [3].

Тому з метою відпрацювання технології підготовки робітників високої кваліфікації відповідних професій треба звертати увагу на те, що коледж – вищий навчальний заклад II рівня акредитації або структурний підрозділ навчального закладу III або IV рівня

акредитації, який надає вищу освіту зі споріднених напрямів підготовки або за кількома спорідненими спеціальностями; технікум (училище) – заклад вищої освіти I рівня акредитації або структурний підрозділ ЗВО III чи IV рівня акредитації, що надає вищу освіту за кількома спорідненими спеціальностями [1]. А в них переважно працюють викладачі (майстри виробничого навчання, зокрема) без вищої педагогічної освіти.

У зв'язку з цим, робота цієї мережі неефективна: закладів багато, студентів стає все менше внаслідок демографічної ситуації в країні. Тому, на нашу думку, треба враховувати потреби регіону в робітничих професіях, об'єднувати заклади відповідного спрямування, ліцензувати нові спеціальності, розробляти програму перекваліфікації дорослого населення і, звичайно, збільшувати матеріально-технічний потенціал профтехучилищ, коледжів тощо.

У профосвіту необхідно залучати ради стейкхолдерів. Це регіональні представники всіх, хто зацікавлений в кваліфікованих робочих кадрах: працедавці, місцева влада, навчальні заклади. До стейкхолдерів можна залучати українських і закордонних експертів. Завдання цих рад полягатиме в координації процесів у профосвіті: представники регіонів краще знають, які працівники в них зараз затребувані, які будуть затребувані, які напрями слід розвивати, а які є неефективними. Ради стейкхолдерів виступатимуть з пропозиціями реорганізації навчальних закладів, розвитку чи закриття певних програм підготовки, розроблятимуть програми економічної оптимізації в освіті.

В умовах ринкової економіки сучасна система професійної освіти на базі своїх навчальних закладів могла б здійснювати навчання тимчасово не працюючого населення, підвищення кваліфікації робітників за домовленістю з регіональними державними службами зайнятості (які теж не дуже активно працюють у даному напрямі).

Загальновідомим є факт, що бізнес готовий платити кваліфікованим працівникам більше, ніж, припустимо, власникам дипломів другорядних ЗВО. І ці процеси, вочевидь, будуть найближчими роками лише інтенсифікуватися і прискорюватися. Тому, прагнучи забезпечити економіку – кадрами, а громадян – високооплачуваною роботою, МОН докладає зусиль для подолання кризової ситуації у системі ПТО.

Відповідно до «Середньострокового плану пріоритетних дій уряду на 2017–2020 роки» у галузі ПТО запроваджуються елементи дуальної форми навчання. Це більш гнучка та сучасна форма професійного навчання, яка передбачає тісну взаємодію освітньої та виробничої сфер з підготовки кваліфікованих кадрів певної професії [6]. А відтак основне завдання дуальної форми – це подолання розриву між теорією і практикою, підготовка кадрів відповідно до реальних економічних умов та вимог конкретних роботодавців. Вона передбачає збільшення практичних годин (30% теорії та 70% – практики), залучення у якості викладачів інструкторів безпосередньо з виробництва, упровадження навчання за блочно-модульним принципом (вивчення теми у закладі освіти – її закріплення на практиці на базі підприємства), адаптація системи оцінювання до умов і вимог реального виробництва.

Однак більшість представників педагогічного колективу коледжів, технікумів і училищ, які відносяться до типу закладів вищої освіти, не мають вищої педагогічної освіти, яку можна здобути за галуззю 01 «Освіта» спеціальністю «Освітні, педагогічні науки» ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» за освітнім рівнем «Магістр».

Здобуття кваліфікації магістра може здійснюватися на базі відповідної освітньо-професійної програми підготовки спеціаліста (нормативний термін навчання визначається індивідуальною програмою з урахуванням академічної різниці між освітньо-професійною програмою спеціаліста та магістра, але не може перевищувати одного року). Освітньо-професійна програма підготовки магістра включає поглиблену фундаментальну, гуманітарну, психолого-педагогічну, спеціальну та науково-практичну підготовку. Відповідно у перелік дисциплін, які вивчають магістри названої спеціальності входять кілька циклів: нормативна частина (1. Цикл гуманітарної та соціально-економічної підготовки; 2. Цикл професійної та практичної підготовки) та варіативна частина (3. Цикл дисциплін самостійного вибору навчального закладу; 4. Цикл дисциплін вільного вибору студента).

Оптимальний вибір форми організації навчальної діяльності студентів залежить від умов: змісту дисципліни, теми та мети заняття, принципів та методів навчання, виду та орієнтовної структури заняття, форми організації студентів на занятті (фронтальна, індивідуальна, групова (бригадна, ланкова)), засобів навчання, рівня педагогічної майстерності викладача, рівня знань студентів.

Невід'ємною складовою частиною процесу підготовки фахівців у закладах вищої освіти є практика студентів. Її метою є оволодіння студентами сучасними методами, формами організації та знаряддями праці в галузі їх майбутньої професійної діяльності, формування у них професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних ринкових і виробничих умовах, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати у практичній діяльності.

Водночас існують і проблеми з підготовки магістрів спеціальності «Освітні, педагогічні науки», зокрема:

1. Збільшення тривалості самостійної роботи: магістрантам – біля 75% часу спеціалізованої магістерської підготовки.

2. Висока ступінь індивідуалізації навчання.

3. Високий рівень підготовки науково-дослідної роботи, до якої студенти практично не підготовлені (практично ні в жодному навчальному підрозділі не вивчається дисципліна «Педагогічні засади наукових досліджень» при підготовці бакалаврів, тому студенти не орієнтуються в етапах наукової роботи).

Тому проблема якості підготовки випускників системи професійної педагогічної освіти поділяється на дві підпроблеми.

Перша – підвищення рівня знань, умінь і навичок. Тут варто обмовитися про те, що сучасна педагогічна наука кінцевою метою навчання в будь-якому навчальному закладі визнає формування нових способів діяльності, що синтезуються на основі отриманих знань, умінь, навичок. У вищому навчальному закладі метою

навчання є відповідно формування нових способів професійної діяльності.

Друга – розвиток професійно важливих і соціально значимих якостей і властивостей особистості випускників ЗВО [4].

У зв'язку з цим у рамках проекту Erasmus+ «Improving teacher education for applied learning in the field of vocational education (ITE-VET)» ПНУ заключив договори про співпрацю з коледжами міста (проходження практики студентами, надання освітніх послуг викладацькому складу з отримання вищої педагогічної освіти тощо), а у Львівському національному університеті імені Івана Франка було введено нову кваліфікацію для випускників «Спеціальної освіти», які повинні виконувати функції помічника або репетитора з працевлаштування. У лютому 2018 року Львівський університет затвердив нову спеціалізацію «Помічник майстра виробничого навчання» за фахом «Спеціальна освіта».

Навчальний план нової спеціалізації передбачає формування дидактичних, психологічних та педагогічних компетентностей, професійну освіту та освіту в сфері сучасних інформаційних технологій. Зокрема, компонент професійної освіти спеціалізації «виробниче навчання» означає, що майбутні помічники магістра повинні отримати знання про потреби ринку праці, конкретну діяльність на виробництві, підприємствах і відповідних робочих місцях, а також етику праці та цивільних відносин, і навички, які вони повинні розвивати у виконанні основних трудових операцій, аналіз різних ситуацій на ринку праці і виробництва та ін. Навчання в області інформаційних технологій припускає розвиток навичок в застосуванні сучасних інформаційних і комунікаційних технологій для підготовки освітніх матеріалів та організації інтерактивного спілкування учасників освітнього процесу.

При підготовці фахівців на сучасному етапі маємо більше справу з ринком, який характеризується перевищенням пропозиції над попитом, особливо для технічних спеціальностей. Тут значною мірою умови диктують «покупці», тобто абітурієнти і студенти, підсилюючи свій вплив на якість освітніх послуг і, в остаточному підсумку, на весь потенціал ЗВО. Тому вони змушені конкурувати як між собою за абітурієнтів, кошти, матеріально-технічні й інформаційні ресурси і науково-педагогічних працівників, так і з підприємствами, що пропонують роботу випускникам шкіл, інших закладів освіти, що змушує їх чутливо реагувати на попит і швидко адаптуватися до змін кон'юнктури.

Однак через радикальність соціально-економічних перетворень у країні нині розрив між попитом та пропозицією великий як ніколи. Що ж стосується активного прогнозування потреб у результатах діяльності вищої школи, то тенденція невідповідності темпів підготовки наукових і інженерних кадрів темпам науково-технічного прогресу продовжує мати місце і понині.

Тому підхід до підготовки фахівця з погляду ринкової економіки дає підставу досліджувати комплекс якостей майбутнього фахівця, який би дозволяв йому з урахуванням кон'юнктури ринку праці, власних можливостей і потреб ефективно конкурувати і реалізовувати свій потенціал. Для вишу такий маркетинговий підхід до

організації власної діяльності означає необхідність пошуку і реалізації технології чи технологій, що забезпечували б майбутньому фахівцю комфортне існування з погляду особистісних і суспільних цілей розвитку. Це можливо, коли в освітньому процесі буде свідомо розвиватися комплексна особистісна потреба в поєднанні вузького професіоналізму й універсальності, що може забезпечити особистості і майбутньому фахівцю конкурентоздатність на ринку праці, а ЗВО – конкурентоздатність на ринку виробників освітніх послуг.

Важливо дотримуватися підходів, описаних вище, для створення продуктивного освітнього середовища для підготовки майбутніх викладачів, особливо в області ПОО. Таке середовище дозволяє студентам спостерігати, враховувати та імітувати ефективні моделі діяльності та поведінки викладача. Основні умови організації ефективного навчання це середовище педагогічних курсів, щоб вплинути на розвиток майбутніх викладачів; педагогічна свідомість стимулює активну участь студентів; постійне апелювання до педагогічного досвіду майбутніх викладачів на кожному етапі навчального процесу; організація викладання і навчання майбутніх викладачів в контексті професійно-педагогічної діяльності; координація теоретичних курсів і практичної діяльності студентів при виборі і застосуванні методів навчання; визначення лекторів і очікування студентів від процесу навчання; надаючи їм підтримку, допомогу і поступове усунення підтримки відповідно до їх успіхів; застосування змісту педагогічних курсів і дидактичних методів для задоволення потреб та інтересів слухачів; залучення майбутніх викладачів в роздуми про свою педагогічну діяльність, а також до самооцінки своїх успіхів у навчанні.

Практична спрямованість підготовки викладачів та майстрів виробничого навчання у професійній освіті реалізується завдяки впровадженню у зміст педагогічних курсів ЗВО професійного компонента, застосування активних та інтерактивних методів і методів навчання, які залучають студентів до різноманітних видів практичної діяльності та покращують якість саме практичного навчання шляхом сприяння цілеспрямованому педагогічному керівництву та контактам між університетами, школами / коледжами та компаніями / організаціями / підприємствами.

Висновки. Отже, кардинальні зміни, що відбуваються у системі освіти України потребують формування нового підходу до навчання фахівців, який забезпечить не лише необхідний рівень їх освіти, а й розвиток професійних здібностей, формування самостійності, нестандартного мислення, динамізму у прийнятті рішень та вміння їх реалізовувати у майбутній професійній діяльності.

Література

1. Закон України «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, Ст.28; Національний інформаційний центр академічної мобільності
2. Закон України про професійно-технічну освіту. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 32. Ст.4 із змінами, внесеними згідно із Законом № 1158-IV від 11.09.2003
3. Національна рамка кваліфікацій. <https://mon.gov.ua/ua/tag/natsionalna-ramka-kvalifikatsiy>
4. http://lubbook.org/book_303_glava_6_Tema_4.Sistema_prof_esijno

5. http://pidruchniki.com/1246122055050/pedagogika/struktura_zakladiv_

6. *profesijnoyi osviti* http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=249873788&cat_id=250388954

References

1. *The Law of Ukraine «On Higher Education»* (Vedomosti Verkhovnoyi Rady (VVR), 2014, No. 37-38, St.28; National Information Center for Academic Mobility

2. *The Law of Ukraine on Vocational Education. Information*

from the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1998, No. 32. Article 4 as amended by the Law № 1158-IV of September 11, 2003

3. *National Qualifications Framework*, <https://mon.gov.ua/ua/tag/natsionalna-ramka-kvalifikatsiy>

4. http://lubbook.org/book_303_glava_6_Tema_4.Sistema_profesijnno

5. http://pidruchniki.com/1246122055050/pedagogika/struktura_zakladiv_

6. *profesijnoyi osviti* http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=249873788&cat_id=250388954

Strazhnikova I.V.,

d. ped. Mr., Professor of the Department of Pedagogy named after Bohdan Stuparik, State University «Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk», zavina@email.ua

Yehorova I.V.,

PhD. Mr., Associate Professor of the Department of Pedagogy named after Bohdan Stuparik, State University «Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk», yehorova.inga@gmail.com

Ukraine, Ivano-Frankivsk

REGIONAL ASPECT OF PROBLEMS OF MODERN PROFESSIONAL AND TECHNICAL EDUCATION OF UKRAINE WITHIN THE FRAMEWORK OF THE PROJECT ERASMUS +

Our goal is to analyze the problems of modern vocational education in Ukraine and to show ways to improve its state through the interaction of various educational institutions with institutions of higher education.

The article presents an analysis of the problems of vocational education in the western region of Ukraine, ways of reforming and solving some aspects of training pedagogical staff for work in vocational education institutions. The steps to improve the model of vocational education according to the requirements of the EU partners are revealed. The goal of the project «Improving teacher education for applied learning in the field of vocational education (ITE-VET)» is demonstrated in two major institutions of higher education in the Western region of Ukraine.

Key words: *vocational education, training of personnel, training, master of industrial training, labor market, competitive specialist.*

УДК 371.134:796

Товт В.А.,*к.пед.н., доцент кафедри фізичного виховання**ДВНЗ «Ужгородський національний університет», valeriy.tovt@gmail.com***Джуган Л.М.,***викладач кафедри фізичного виховання ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,**ljubachka07@gmail.com**Україна, м. Ужгород*

ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ВИРШЕННІ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ

В статті представлено результати вивчення типових реакцій вчителів фізичної культури на конфліктні ситуації, що можуть виникати під час уроків, чи спортивних заходів, та обґрунтовано оптимальний алгоритм покрокової послідовності дій, направлених на їх вирішення. Підтверджено те, що важливою складовою педагогічної майстерності вчителя фізичної культури є його авторитет серед колективу учнів, який у значній мірі залежить від уміння розв'язувати конфліктні ситуації, що виникають на уроках. Доведено, що ефективність дій з розв'язання конфліктних ситуацій підвищується, якщо вчитель використовує модель алгоритму поведінки, що передбачає обґрунтовану дослідженнями покрокову послідовність його дій.

Ключові слова: професійні компетентності; вчитель фізичної культури конфліктні ситуації; педагогічна майстерність.

Постановка проблеми. Відомо, що результативність процесу фізичного виховання школярів у великій мірі залежить від педагогічної майстерності вчителя, складовими якої є його особистісні професійні компетентності [1-4]:

- проектувальні – вміння планувати систему педагогічного процесу;
- конструктивні – вміння формувати в учнів навички правильного конструктивного підходу до режиму праці і відпочинку;
- організаторські – вміння організувати учнів на виконання завдань фізичного виховання;
- комунікативні – вміння знаходити спільну мову з учнями;
- гносеологічні – глибокі і всебічні знання предмету фізичного виховання.

Аналіз наукової інформації з цієї проблематики та власні спостереження дозволили зробити висновок, що наявність у вчителя фізичної культури зазначених здібностей не є достатньою запорукою успіху [4, с.170]. За результатами досліджень вчених відсутність належного рівня авторитету серед учнів не дозволяє в повній мірі реалізувати вчителю свої здібності [1-2]. Вважається, що ця складова педагогічної майстерності вчителя поки що вивчена недостатньо. Я показують дослідження, авторитет вчителя залежить також від його здібностей розв'язувати конфліктні ситуації, які часто виникають під час уроків [3-5].

Метою роботи є вивчення типових реакцій вчителів фізичної культури на конфліктні ситуації, що можуть виникати під час уроків, чи спортивних заходів, та обґрунтування оптимального алгоритму покрокової послідовності дій, направлених на їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Анонімне опитування, яке проводилося серед учнів старших класів загальноосвітньої школи, показало: авторитет вчителя певним чином залежить від його вміння гідно і виважено розв'язувати конфліктні ситуації, що постійно виникають на

уроках з фізичної культури. Було встановлено, що конфліктні ситуації в класі створюються зазвичай одними і тими ж учнями і проявляються частіше у формі не зовсім адекватної поведінки. Характерним проявом такої поведінки були свідомі та демонстративні правопорушення, які повторювалися.

Спостереження, проведені на уроках фізичної культури в старших класах, показали, що більшість вчителів реагує на відверті правопорушення недостатньо емоційно та однотипно. У 78% випадків учні не звертали уваги на зауваження і продовжували порушувати дисципліну. Серед правопорушень з боку учнів, що створюють на уроках фізичного виховання конфліктні ситуації, було виділено 7 найбільш типових: *постійні прикрикання; систематичне вживання некоректних виразів; відверте невиконання завдань вчителя; ігнорування зауважень та вимог; приниження слабших; бійка; умисне пошкодження майна.*

В процесі подальших досліджень за допомогою інтерв'ювання зібрана статистична інформація про реакцію вчителів на ці правопорушення. В опитуванні прийняло участь 64 вчителів чоловічої та жіночої статі. Серед опитаних 28 осіб мали незначний досвід педагогічної роботи та 36 осіб працювали в системі шкільної освіти понад 10 років. Таким чином серед різних способів вирішення конфліктних ситуацій виділено 20, що зустрічалися у відповідях вчителів найчастіше. За рекомендаціями Р.П. Карпюк, ці типи реакцій з врахуванням спільних ознак були розділені на 5 груп [3, с.357]: суперництва, співпраці, компромісу, уникнення та пристосування (Табл. 1).

Результати опитування вчителів дозволили визначити ранги значимості способів вирішення конфліктних ситуацій. Як свідчать вказані в таблиці ранги значимості способів вирішення конфліктних ситуацій, серед названих категорій вчителів виявлені певні відмінності. Так, вчителям жіночої статі більш притаманною є поведінка компромісу та уникнення. Вони частіше були схильними

аналізувати причини конфлікту та намагалися залагодити ситуацію. В той час, як вчителям чоловічої статі була звичною поведінка суперництва та співпраці (вони вимагали дотримання певних правил і вказівок та ставили жорсткі вимоги до дисципліни учнів). Молоді та малодосвідчені вчителі були більш схильні до поведінки

суперництва, що проявлялося у покаранні неслухняних учнів оцінкою, або у скаргах батькам чи керівництву школи. Серед досвідчених викладачів переважала поведінка компромісу, що проявлялося в постійних усних зауваженнях та вимогах дотримуватися дисципліни).

Таблиця 1.

Ранжирування способів вирішення конфліктної ситуації за типами реакції вчителів фізичної культури

Типи реакції	Спосіб вирішення конфліктної ситуації	Порядкове місце за рангом			
		Ч (n=34)	Ж (n=30)	М (n=28)	Д (n=36)
I	Не допущу до уроку	5	17	3	19
	Виставлю незадовільну оцінку	4	16	1	18
	Поскаржусь керівництву школи	9	3	4	20
	Повідомлю батькам	8	4	2	17
II	Зроблю зауваження	6	8	13	1
	Доведу учню свої вимоги	2	6	6	11
	Вимагатиму дотримання правил поведінки	1	7	15	3
	Покараю фізичною вправою	3	19	14	16
III	Спробую домовитися	7	10	7	7
	Витримаю паузу	11	9	8	8
	Виясню причину	14	1	10	6
	Найду компромісне рішення	12	11	12	5
IV	Не звертатиму уваги на порушника	10	18	5	15
	Намагатимусь залагодити конфлікт	15	2	9	9
	Слідкуватиму за діями учня	17	14	17	13
	Зроблю вигляд, що мене це не обходить	18	5	11	10
V	Внесу корекцію до змісту уроку	13	12	18	4
	Постараюсь привернути увагу учня	16	15	20	2
	Шукатиму компромісне рішення	20	13	19	12
	Спробую поставитися до ситуації з гумором	19	20	16	14

Примітки: I – поведінка суперництва; II – поведінка співпраці; III – поведінка компромісу; IV – поведінка уникнення; V – поведінка пристосування; Ч – вчителі чоловічої статі; Ж – вчителі жіночої статі; М – малодосвідчені вчителі; Д – досвідчені вчителі.

Для обґрунтування оптимального алгоритму послідовності дій вчителів у вирішенні конфліктних ситуацій, що виникають під час уроків фізичної культури, проведений дискретний аналіз результатів ранжирування вказаних в таблиці способів їх вирішення.

Рис.1. Моделі алгоритмів послідовності дій вчителів різних категорій, направлених на вирішення конфліктних ситуацій.

За результатами аналізу складено моделі алгоритмів, які передбачають для визначеної категорії вчителів оптимальну послідовних дій: **А** – для вчителів чоловічої статі; **Б** – для вчителів жіночої статі; **Б** – для вчителів жіночої статі; **Г** – для досвідчених вчителів (Рис.1).

З представлених алгоритмів видно, що досвідченим вчителям характерна послідовна компромісна поведінка у розв'язанні конфліктних ситуацій з опорою на власні сили, без використання сторонньої допомоги. Дослідження наслідків такого алгоритму поведінки показало її достатньо високу ефективність. У порівнянні з алгоритмами поведінки інших категорій вчителів, вона сприяла кращому вирішенню конфліктів в учнівському колективі.

Наступний аналіз результатів дослідження дозволив створити базовий проект оптимальної загальної моделі покрокової поведінки вчителя фізичної культури у вирішенні конфліктних ситуацій, що пов'язані з правопорушеннями з боку учнів. При складанні загальної моделі перевага надавалися тим способам вирішення конфліктних ситуацій, які мали найбільшу кількість позитивних результатів та найвищий рейтинг за шкалою рангів, зазначених в таблиці 1. В результаті проведеного дискретного аналізу рангів, наша модель набула такої форми (Рис.2):

Отже загальна модель поведінки вчителя фізичної культури у вирішенні конфліктних ситуацій передбачала визначену послідовність його дій. Так, при першому правопорушенні здійснювався крок 1; при другому – крок 2. Якщо учень втретє порушив дисципліну, вчитель використовував крок 3 і т.д. Зазначені способи вирішення конфліктних ситуацій належать до типу поведінки співпраці.

Рис.2. Загальна модель поведінки вчителя фізичної культури у вирішенні конфліктних ситуацій

Для перевірки ефективності зазначеної моделі поведінки вчителя фізичної культури у вирішенні конфліктних ситуацій проведено послідовний порівняльний експеримент, під час якого відслідковувалося кількість випадків правопорушень учнями 10 та 11 класів до його початку та після використання вчителями запропонованого алгоритму поведінки співпраці. Загалом до експерименту залучено 218 учнів.

Результати дослідження, вказані на рисунку 2, свідчать про зменшення кількості правопорушень під час уроків з фізичної культури серед учнів старших класів, після експерименту. Так, кількість випадків прирікань з вчителем зменшилося на 34 випадки; систематичного вживання некоректних виразів – 17 випадків; невиконання завдань вчителя – 11 випадків; приниження слабших – 3 випадки; бійки та умисне пошкодження майна – по 2 випадки відповідно.

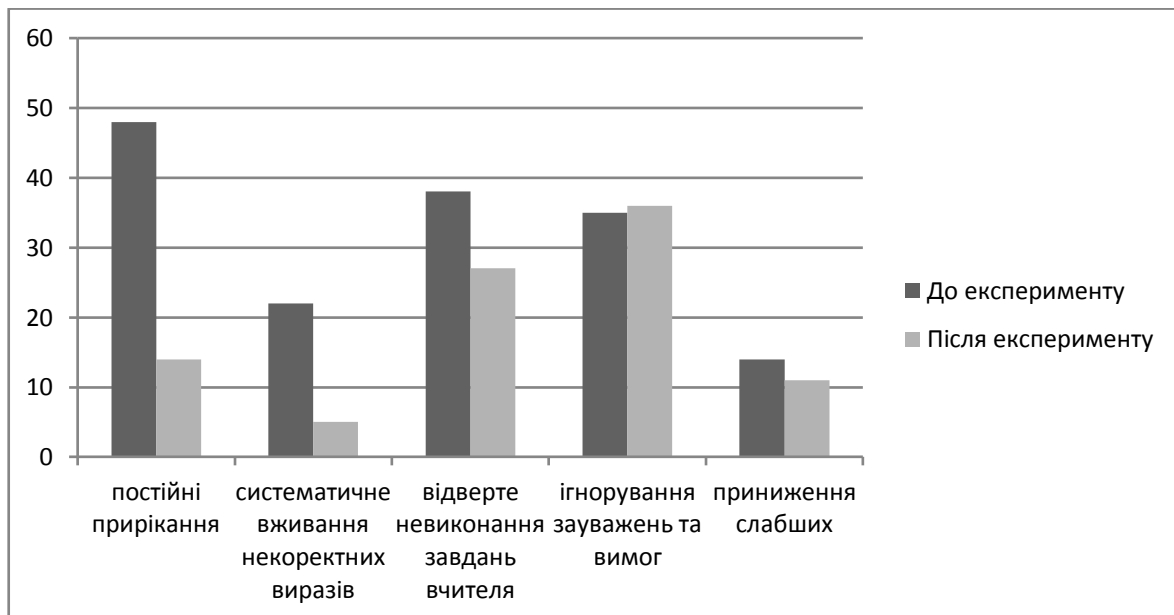

Рис.2. Кількість випадків правопорушень, допущених учнями старших класів під час уроків з фізичної культури в процесі досліджень.

Єдиний показник з тих, які вивчалися, «ігнорування зауважень та вимог вчителя», не покращився. Однак його незначне та несуттєве погіршення не вплинуло на загальний висновок.

Загалом отримані результати свідчать про ефективність запропонованої моделі поведінки вчителя фізичної культури у вирішенні конфліктних ситуацій.

Висновки. Таким чином, дослідженнями підтверджено гіпотезу, що важливою складовою педагогічної майстерності вчителя фізичної культури є його авторитет серед колективу учнів, який у значній мірі залежить від уміння розв'язувати конфліктні ситуації, що виникають на уроках. Ефективність дій з розв'язання конфліктних ситуацій підвищується, якщо вчитель використовує модель

алгоритму поведінки, що передбачає обґрунтовану нами покрокову послідовність його дій.

Запропонована модель поведінки вчителя фізичної культури у вирішенні конфліктних ситуацій може бути використана у навчальному процесі в загальноосвітній школі. Перспективою подальших досліджень є вдосконалення структури моделі та її спеціалізації на окремі контингенти учнів.

Література

1. Деркач А.А. Педагогическое мастерство тренера/ А.А. Деркач, А.А. Исаев. М.: Физкультура и спорт, 1981. – 375с.
2. Зварищук О. Авторитет вчителя як запорука успіху у вихованні почуття відповідальності учнів за свій фізичний стан та шляхи його утвердження/ О.Зварищук//Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні: Зб. наук. праць. – Рівне: «Принт Хауз», 2001. – Вип. 2. С.351-354.
3. Карпук Р.П. Способи розв'язання професійних ситуацій учителя фізичної культури/Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні: Зб. наук. праць. – Рівне: «Принт Хауз», 2001. – Вип. 2. С.354-357.
4. Маріонда І.І. Формування професійно-особистісних компетентностей фахівця фізичної культури у процесі занять фізичною підготовкою і спортом: Монографія/І.І.Маріонда, Е.М. Сивохоп, В.А. Товт. – Ужгород: Вид-во ПП «АУПДОП-ШСАФК», 2016. – 212 с.
5. Товт В.А. Підвищення професійної майстерності вчителя

фізичної культури в системі післядипломної педагогічної освіти / В.А. Товт // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Вип. 2(39). – Ужгород: УЖНУ, 2016. – С.263-265.

References

1. Derkach A.A. Pedagogicheskoe masterstvo trenera/ A.A.Derkach, A.A. Ysaev. M.: Fizkultura y sport, 1981. – 375 s.
2. Zvaryshchuk O. Avtorytet vchytelya yak zaporuka uspihu u vyhovanni pochuttya vidpovidalnosti uchniv za svij fizychnyj stan ta shlyaxy joho utverdzhennya/ O. Zvaryshchuk//Konceptsiya rozvytku galuzi fizychnogo vyhovannya i sportu v Ukrayini: Zb. nauk. prac. – Rivne: "Print Hauz", 2001. – Vy'p. 2. S.351-354.
3. Karpyuk R.P. Sposoby rozv'yazannya profesijny'x situacij uchytelya fizychnoyi kul'tury/Konceptsiya rozvytku galuzi fizychnogo vyhovannya i sportu v Ukrayini: Zb. nauk. prac. – Rivne: "Print Hauz", 2001. – Vy'p. 2. S.354-357.
4. Marionda I.I. Formuvannya profesijno-osoby'stishny'x kompetentnostej faxivcya fizychnoyi kul'tury u procesi zanyat' fizychnoyu pidgotovkoyu i sportom: Monografiya/I.I.Marionda, E.Y. Sy'vohop, V.A. Tovt. – Uzhgorod: Vy'd-vo PP «AUPDOP-SHAFK», 2016. – 212 s.
5. Tovt V.A. Pidvyshennya profesijnoyi majsternosti vchytelya fizychnoyi kul'tury v sy'stemi pishyady'plomnoyi pedagogichnoyi osvity / V.A. Tovt // Naukovyj visnyk Uzhgorod's'kogo nacional'nogo universy'tetu: Seriya "Pedagogika. Social'na robota". – Vy'p. 2(39). – Uzhgorod: UzhNU, 2016. – S. 263-265.

Tovt V.A.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, of department physical education of the state higher educational institution «Uzhgorod national university», valeriy.tovt@gmail.com

Dzhugan L.M.,

Assistant Professor of department physical education of the state higher educational institution «Uzhgorod national university», valeriy.tovt@gmail.com

Ukraine, Uzhhorod

PROFESSIONAL COMPETENCIES OF PHYSICAL TRAINING TEACHERS TO RESOLVE CONFLICT SITUATIONS

The article presents the study results of the physical training teachers' typical reactions to conflict situations that may occur during lessons or sport events. The optimal algorithm of the step-by-step sequence of actions aimed at solving conflict situations was substantiated. It was confirmed that an important component of pedagogical skills of physical training teachers was its credibility among the team of students largely dependent on the ability to resolve conflicts during lessons. The effectiveness of the ability to resolve conflict situations increased if the teacher used a behavior algorithm model, which provided a sequence of his actions based on the research results.

Key words: professional competencies; teacher of physical training, conflict situations; training skills.

УДК 001(063):378,4 (Укр.)

Умяров К.Т.,

доцент кафедри іноземних мов

Харківського національного університету Радіоелектроніки, *umjarov.kamil@gmail.com***Конькова Т.М.,**

ст. викладач кафедри іноземних мов

Харківського національного університету Радіоелектроніки, *konjkova.t@gmail.com*

Україна, м. Харків

ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті зроблена спроба проаналізувати процес формування лексичних знань студентів технічного профілю на заняттях з англійської мови, які необхідні для роботи з професійно – орієнтованими автентичними текстами та комунікації за темами, які безпосередньо пов'язані з майбутньою професією. Виділяються кілька етапів формування лексичної компетенції, пропонуються стратегії, які студенти можуть застосовувати у процесі вивчення іноземної лексики. Акцентується увага на тому, що ефективній роботі студентів з оригінальною літературою щодо майбутньої спеціальності сприяють такі аспекти розвитку лексичних навичок як будовання семантико-структурної типології науково-технічного термінологічного вокабуляру, визначення утруднень його розуміння у процесі навчання англійській мові. Тезаурусно-цільовий аспект у навчанні спеціальної іноземної лексики з урахуванням механізму взаємозв'язку розвитку тезауруса майбутнього фахівця разом із засобами методичної системи лексики представляє особливий інтерес у цьому контексті.

Ключові слова: студенти технічного профілю, англійська мова, професійно-орієнтоване навчання, лексична компетенція, стратегія, автентичний текст.

Постановка проблеми. Інтенсивна діяльність України в міжнародному освітньому просторі передбачає по новому розглядати головні цілі вивчення англійської мови студентами технічних закладів; основною метою навчання стає іноземна компетентність студента, а передбачуваним результатом – вживання англійської мови як доступного засобу комунікації та збагачення досвіду професійної підготовки.

Професійно-орієнтоване навчання орієнтоване на врахування потреб студентів отримати достатній рівень англійської мови, що потребує специфіка майбутньої професійної діяльності. Таке навчання передбачає поєднання вивчення професійно-орієнтованої англійської мови з формуванням індивідуальних характеристик студентів, поінформованість щодо культури країни, та отримання особливих навичок, які гуртуються на лінгвістичних та професійних знаннях. Ключовим змістом професійно-орієнтованого навчання англійській мові стає придбання додаткової інформації у сфері технічної спеціальності та розвитку професійно важливих особистісних якостей.

Англійська мова виявляється засобом удосконалення професійної компетентності та становлення студентів у професійному та особистісному аспекті. Сучасний професіонал зобов'язаний мати достатньо високий рівень знання англійської мови, в наслідок цього професійно-орієнтоване навчання англійській мові студентів у технічних вищих навчальних закладах полягає в його об'єднанні з профільними дисциплінами, з метою не тільки отримувати додаткову інформацію у професійній сфері, але й застосовувати на практиці англійську мову у майбутній сфері професійної діяльності.

Дисципліна «англійська мова професійного спілкування» у вищих навчальних закладах – невідмінний

компонент професійного навчання, який забезпечує організацію адаптаційного процесу студентів до майбутньої професійної діяльності. Програма з англійської мови для професійного спілкування припускає розвиток у студентів професійної комунікативної компетенції, який трактується у якості мовленнєвої поведінки, що характерно для освітньої та професійної сфери.

Мовленнєва поведінка вимагає отримання лінгвістичної (мовленнєвих умінь та знань), соціокультурної та професійної комунікативної компетенції [7, с.17-18]

Актуальність проблеми. У зв'язку зі змінами, які сьогодні відбуваються в Україні, ми можемо спостерігати значне зростання рейтингу курсу «Англійська мова» у технічних вищих навчальних закладах, тому ситуація щодо викладання англійської мови студентам технічних спеціальностей змінилася в значній мірі. Спрямованість курсу у вищих навчальних закладах на розвиток у студентів технічного профілю навичок різноманітних видів професійної комунікації із застосуванням англійської мови вимагає розв'язання конкретних проблем, які стосуються ефективної організації навчального процесу відповідно до сучасних умов викладання.

У наукових роботах таких авторів як Т.В. Кошелева, Н.Ю. Хлизова, К. Хейкок, Ф. Малхаузер, М. Раймер, Б. Стаппенбелт, Р.М.Фелдер, Р.А. Суміна, О. Талберг, Н.Ф.Бориско, Н.Б.Ішханян, Т.В.Опанасенко аналізуються питання навчального студентів технічних вищ з англійської мови. Роботи Ю.В.Срьоміної, Н.І. Алмазова, А.Л.Назаренко, М.Е. Багдасарян, Ю.В. Гнаткевич, Т.В. Грецької, А.А. Залевської присвячуються питанням теорії та практики іноземного навчання студентів немовних спеціальностей та методів інтенсифікації процесу навчання.

Формування загальнонаукової іншомовної лексичної компетенції студентів технічних спеціальностей – один з основних напрямків підвищення якості підготовки майбутніх фахівців з англійської мови. Загальнонаукова лексика розглядається як головний компонент усного мовлення у професійній комунікації. Наявність певного лексичного запасу у студентів – вагомий показник рівня їх іншомовної комунікативної компетенції; лексичні навички, сформовані на належному рівні є однією з умов ефективної комунікації англійською мовою, а погрішності лексико-семантичної норми можуть стати результатом смислових помилок, які роблять мову комунікативно – неідеальною або навіть малозрозумілою. Однак процес формування у студентів лексичних навичок охоплює певні проблеми, пов'язані з багатоаспектністю слова, яке має граматичний та лексичний статус, багатомірністю конотаційних відносин слова у словнику, співвіднесеністю конкретного слова з немовною реальністю. Але, попри те, що багато питань щодо ефективного процесу формування загальнонаукової іншомовної лексичної компетенції студентів технічного профілю широко висвітлюються у роботах методистів та мають безперечну теоретичну й практичну значущість, слід зауважити, що ця проблема все ще залишається відкритою для теоретичного осмислення та практичного застосування.

Постановка завдання. У статті зроблена спроба проаналізувати процес формування лексичних знань студентів технічного профілю на заняттях з англійської мови, які необхідні для роботи з професійно – орієнтованими автентичними текстами та комунікації на теми, які безпосередньо пов'язані з майбутньою професією. Виділяються кілька етапів формування лексичної компетенції, пропонуються стратегії, які студенти можуть застосовувати у процесі вивчення англійської лексики.

Виклад основного матеріалу. Професійна спрямованість навчання визначає перед викладачем завдання навчити студентів застосовувати англійську мову як засіб поповнення знань у сфері майбутньої професії, розвитку професійних навичок та вмінь і, таким чином, виробити такі професійні компетенції, які б відповідали ключовим видам майбутньої професійної діяльності. Робота на заняттях з англійської мови зі спеціальними текстами, ознайомлення зі спеціальними темами з метою розвитку усного мовлення, освоєння словника-мінімуму, який безпосередньо пов'язаний з конкретною спеціальністю, розробка викладачами методичних посібників для активізації навчального граматичного та лексичного матеріалу сприяє врахуванню специфіки профільних спеціальностей. У процесі вивчення професійно – орієнтованого матеріалу англійською мовою ми можемо спостерігати двосторонній зв'язок між наміром студентів отримати додаткову інформацію щодо майбутньої спеціальності та успішністю опанування англійською мовою. У подібних умовах вивчення англійської мови стає засобом підвищення рівня освіченості у сфері майбутньої професії та ефективним засобом кар'єрного росту.

На перший план виходить формування певних навичок застосування англійської мови у сфері обраної спеціальності на практиці, тобто : активізація професійної лексики, робота з автентичними текстами за фахом, технічною документацією; комунікація на професійні теми, освоєння

мов норм, які використовуються у професійній сфері; презентація наукових доповідей, використання риторичних засобів, які застосовуються у презентаціях та доповідях англійською мовою; складання анотацій, рефератів; прийняття активної участі у семінарах та конференціях англійською мовою, написання тез, статей; ділове листування; захист дипломів, курсових робіт англійською мовою; засвоєння основних принципів міжкультурного спілкування та навичок командної роботи.

Друквані інформаційні джерела, наприклад, графічні та текстові документи, технічні інструкції, креслення, документація в даному випадку є ключовим джерелом поповнення знань, необхідних у майбутній професійній діяльності. У процесі читання автентичних текстів англійською мовою студенти технічного профілю зобов'язані не тільки правильно перекладати слова, які складають рецептивний мінімум, але й розпізнавати незнайомі слова, що належать до їх потенційного вокабуляру. Формування мовленої здогадки, умінь пояснити, перефразувати, дати визначення технологічним процесам – досить необхідні навички для майбутніх фахівців та передбачають у процесі вивчення англійської мови розвиток ефективних лексичних навичок у студентів технічного профілю.

Формування лексичних знань є ключовим компонентом у когнітивній діяльності студентів. Норми семантики, правила реєстру, сполучуваності та лексичного фону становлять зміст лексичних знань, які необхідні, щоб правильно застосовувати лексичні одиниці у синтаксичному, прагматичному та семантичному контексті, вони виступають як умови розвитку результативних іншомовних мовленнєвих лексичних навичок у студентів технічного профілю. Розвиток лексичних навичок насамперед допомагають студентам правильно вибирати відповідне значення англійського слова з усієї його структури з метою сформулювати необхідний концепт, поєднувати лексичні одиниці згідно з нормами лексичної та граматичної валентності, здійснювати комунікацію лексичними засобами, які є в запасі [3, с.206].

Лексична мовленнєва навичка містить наступні ключові компоненти: слововживання та словотвір. Лексична правильність мовлення проявляється у семантично вірній комбінації слів (слововживання) англійською мовою згідно з семантичними правилами поєднання, які відрізняються від правил в українській мові, тому викладачеві слід пояснювати відмінності та подібності в обох мовах. Міцні, гнучкі мовленнєві лексичні навички, які можуть протидіяти впливу інтерференції української мови створюються у процесі мовленої англійської практики.

Слід брати до уваги, що словотвір також піддається інтерференції з боку української мови. Терміни, як основні лексичні одиниці у профільних текстах, є частиною загальнолітературної лексики та їх не можна розглядати окремо від правил та процесів формування й функціонування лексичної системи. Оскільки у технічних вnz існує проблема недостатньої кількості аудиторних занять, які плануються на дисципліну «Англійська мова», викладачеві необхідно визначити словотворчий мінімум, що передбачає проведення відбору словотворчих моделей; визначення етапів розпізнавання та розуміння складних й похідних слів; формування ключових методів навчання

словотвірним аналізом; розвиток навичок прогнозування у розумінні незнайомих термінів, спираючись на словотворення. Одночасно з розвитком рецептивних та продуктивних лексичних навичок формується лексична компетенція, а саме вміння визначати контекстуальне значення слова та зіставляти його обсяг у англійській та українських мовах.

Виділяються наступні етапи формування лексичної компетенції:

1. Студенти накопичують спостереження за словом у звукових та графічних контекстах. Перший етап – це отримання студентами емпіричних знань.

2. Студенти отримують рефлексивні знання про лексичну одиницю, роблять основні узагальнення про слово. Під контролем викладача студенти свідомо визначають семантичну характеристику ядра слова, периферійні компоненти у семантичному ядрі слова.

3. Викладач пояснює інші семантичні особливості форми та структури дефініцій слова. На даному рівні відбувається розширення зв'язку між визначенням, сенсом та значенням, він пов'язаний з теоретичними знаннями щодо лексичної системи англійської мови.

4. Останній рівень у процесі формування лексичної компетенції студентів технічного профілю пов'язаний зі швидкою ідентифікацією лексичних одиниць у текстах різної модальності, застосуванням активної лексики з метою вирішення певних комунікативних завдань. Цей рівень компетенції передбачає здійснення практичної діяльності з англійським словом. Тут семантична компетенція об'єднується з комунікативною, лінгвістичною, соціолінгвістичною, дискурсивною, стратегічною та соціокультурною компетенціями. Семантична компетенція – складовий елемент лінгвістичної компетенції, тому має за мету вирішувати екстралінгвістичні завдання комунікації в узгодженні з критеріями комунікації та застосуванням необхідних для цього процесу мовленнєвих знань, навичок та умінь [8, с.19-25].

Формування лексичної компетенції забезпечується особливою лексичною стратегією, яка має наступні підходи:

1. Організація та запам'ятовування лексичного матеріалу за допомогою спеціальних засобів, які спираються на урахування специфічних характеристик когнітивної діяльності студентів.

2. Отримання семантичної інформації про лексичні одиниці, їх засвоєння, формування умінь використовувати лексичні одиниці у різних ситуаціях комунікації, відпрацювання вправ на різних рівнях складності. Результати застосування лексичної стратегії та її характеристик знаходять відбиття у лексичній саморефлексії та креативності.

У навчальному процесі англійській лексиці студент може застосовувати різноманітні стратегії, їх основні завдання:

а) володіти різноманітними джерелами для поповнення лексичного запасу англійською мовою (текстовий навчальний матеріал, словники, енциклопедії та інше).

б) тримувати чіткий візуальний або аудитивний образ форми незнайомого слова. З метою отримання чіткого образу, слід навчити студентів застосовувати стратегію асоціації незнайомого слова англійською

мовою з яким-небудь словом рідною мовою, яке може мати схожий акустичний образ.

в) розуміти та осмислювати значення слова. Дізнаються значення слова студенти, як правило, за допомогою словника або мовленої здогадки, заснованої на ситуації, контексті або на структурі лексичної одиниці.

г) об'єднувати разом форму та значення слова, застосовувати слово у мовленнєвій практиці. У цьому випадку необхідно систематизувати лінгвістичний матеріал у значущі одиниці; спів віднести нове слово з концептами, які вже знаходяться у пам'яті; продемонструвати нову лексику у контексті або у мовленнєвій ситуації; використати ключові слова з візуальними або аудитивними зв'язками; використати механічні засоби та техніки.

Сучасні комп'ютерні технології, які застосовують на заняттях з англійської мови з метою активізувати процес формування лексичних навичок за допомогою перерахованих вище стратегій посилять результативність цього процесу значною мірою.

Висновки. Спираючись на вищевикладений матеріал, стає очевидним, що робота щодо формування лексичної компетенції студентів технічного профілю у процесі навчання англійській мові має два напрямки – інтенсифікація процесу засвоєння лексики загальнонавчальної та термінологічної. Ефективній роботі студентів з оригінальною літературою з майбутньої спеціальності сприяють такі аспекти розвитку лексичних умінь як будівництво семантико-структурної типології науково-технічного термінологічного вокабуляру, визначення труднощів його розуміння у процесі навчання. Тезаурусно-цільовий аспект у навчанні спеціальної іншомовної лексики з урахуванням механізму взаємозв'язків розвитку тезауруса майбутнього фахівця разом з засобами методичної системи лексики представляє особливий інтерес у даному контексті. Безперечно, що навчальний процес слід проходити не лише під безпосереднім контролем викладача на аудиторних заняттях, але й залучати ефективно координування самостійної роботи студентів по вивченню лексики за фахом.

Досвід роботи зі студентами технічного профілю показує, що виконуючи комплекси завдань, які складають основу технології навчання лексики англійською мовою, студенти не тільки набувають знання професійно – орієнтованої лексики, але й засвоюють ключові поняття, які безпосередньо пов'язані з їх майбутньою спеціальністю, фіксують ситуації, в котрих вона використувалася, і як результат, у студентів формуються навички професійної комунікації англійською мовою.

Література

1. Василюк А.В. *Професійно-педагогічна підготовка вчителів у Польщі (1989 – 1997 рр.): Автореф. дис.канд. пед. наук* – К., 1998. – 21с.

2. Коломієць С.С. *Навчання спеціалістів професійно-орієнтованого спілкування із зарубіжними партнерами / на матеріалі англійської мови/: Дис.канд. пед. наук: 13.00.02. – К., 1993. – 162 с.*

3. Крайнева Н.М. *Методика обучения терминологической лексике студентов вузов сельскохозяйственного профиля (на материале немецкого языка): дис.канд. пед. наук*. Н. Новгород, 2005. 207 с.

4. Насонова Н.А. Передача інформації в процесі вивчення іноземної мови / Н.А. Насонова // Проблеми гуманізму і освіти: зб. матеріалів наук.-метод. конф., м. Вінниця, 21-22 травня 2002 р. В 2-х томах. Том 2. – Вінниця: Універсам – Вінниця, 2002. – С.241-243.

5. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. Проєкт // Освіта.- 2001. – 24-31 жовтня. – С.1-5.

6. Попко І.А. Сучасні тенденції у викладанні іноземних мов у вищих навчальних закладах // Лінгвометодичні концепції викладання іноземних мов у немовних вищих навчальних закладах України: Зб. наукових статей учасників всеукр. наук.-практ. конф., Київ. – 2003. – С.278-294.

7. Програма з англійської мови для професійного спілкування. Колектив авторів: Т.С. Бакаєва, О.А. Борисенко, І.І. Зуєнок, В.О. Іванічева, Л.І. Клименко, П.І. Козимирська, С.І. Кострицька, П.І. Скрипник, Н.Ю. Тодорова, А.О. Ходцева. – К.: Ленвіт, 2005. – 119 с.

8. Шамов А.Н. Лексические навыки устной речи и чтения – основа семантической компетенции обучающихся // Иностранные языки в школе. 2007. №4. С.19-25.

References

1. Vasyliuk A.V. Profesijno-pedahohichna pidhotovka vchyteliv u Polshchi (1989 – 1997 rr.): Avtoref. dys. kand. ped. nauk. – K., 1998. – 21s.

2. Kolomiets S.S. Navchannia spetsialistiv profesijno-orientovanoho spilkuвання iz zarubizhnyму partneramy / na

materiali anhliiskoi movy/; Dys. kand. ped. nauk; 13.00.02. – K., 1993. – 162 s.

3. Krajneva N.M. Metodika obuchenija terminologicheskoi leksike studentov vuzov sel'skohozyajstvennogo profilja (na materiale nemeckogo yazyka): dis. kand. ped. nauk, N. Novgorod, 2005. 207 s.

4. Nasonova N.A. Peredacha informatsii v protsesi vyvchennia inozemnoi movy / N.A. Nasonova // Problemy humanizmu i osvity: zb. materialiv nauk.-metod. konf., m. Vinnytsia, 21-22 travnia 2002 r. V 2-ri tomakh. Tom 2. – Vinnytsia: Universam – Vinnytsia, 2002. – S.241-243.

5. Natsionalna doktryna rozvytku osvity Ukrainy u KfiKfiI st. Proekt //Osvita.- 2001. – 24-31 zhovtnia. – S.1-5.

6. Popko I.A. Suchasni tendentsii u vykladanni inozemnykh mov u vysshchykh navchalnykh zakladakh // Lihvometodychni kontseptsii vykladannia inozemnykh mov u nemovnykh vysshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy: Zb. naukovykh statei uchasykh vseukr. nauk.-prakt. konf., Kyiv. – 2003. – S. 278-294.

7. Prohrama z anhliiskoi movy dia profesiinoho spilkuвання. Kolektiv avtoriv: H.Ye. Bakaieva, O.A. Borysenko, I.I. Zuienok, V.O. Ivanishcheva, L.Y. Klymenko, T.I. Kozymyrska, S.I. Kostrytska, T.I. Skrypnyk, N.Yu. Todorova, A.O. Khodtseva. – K.: Lenvit, 2005. – 119 s.

8. Shamov A.N. Leksiicheskie navyki ustnoj rechi i chteniya – osnova semanticheskoi kompetencii obuchaemykh// Inostrannye yazyki v shkole. 2007. №4. S. 19-25.

Umuarov K.T.,

Associate Professor of Foreign Languages Department of Kharkiv National University of Radio Electronics,
umjarov.kamil@gmail.com

Konkova T.M.,

senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radio Electronics,
konjkova.t@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

KEY PRINCIPLES OF LEXICAL COMPETENCY FORMATION OF STUDENTS OF TECHNICAL UNIVERSITIES AT THE LECTURES OF FOREIGN LANGUAGE

The given article attempts to analyze the formation process of lexical knowledge of the students of technical institution in English class, required for working with profession-oriented authentic texts and communication process on the topics, which are directly related to future profession. The several stages of lexical competency formation are allocated, the strategies, which the students can apply in the training process of foreign vocabulary, are proposed in the article. It is emphasized that the following aspects of lexical skills development provide the students' effective work with authentic information in the context of future specialty: semantic – structural typology construction, scientific-technical terminological vocabulary, the identification of difficulties with its understanding in the training process of English language. The thesaurus – target aspect in the teaching process of special foreign vocabulary in the light of mechanisms for interlinking of thesaurus development of future specialist together with methodological lexical practices is of particular interest in this regard.

Key words: students of technical institution, English language, professional-oriented training, lexical competence, strategy, authentic text.

UDC 81-11'34

Chemodanova M.F.,*Ph.D., Associate Professor, Department of Foreign Languages,
National Pharmaceutical University, marinalaoshi7@gmail.com**Ukraine, Kharkiv*

PEDAGOGICAL AND SUGGESTION METHOD IN TEACHING ENGLISH

The aim of this article is to describe suggestion approach in language from the point of view of the teaching and learning process. It is based on a methodology developed first by Lozanov (Bulgarian psychotherapist) and then developed mainly in Germany and the United States. The new pedagogical and suggestion method develops considerably and incorporates the experiences of new techniques of Neurolinguistic Programming (NLP), Cooperative Learning, Gardner's intelligence theory, the most modern communication techniques, taking part in the group of Accelerated and Humanistic Learning methodologies.

Key words: *approach, suggestion, technique, lesson, activity.*

The statement of a problem. The modern pedagogical and suggestion method teaching refers to the multi-sensorial of the presentation of the material, to the controlled rhythms between activity and relaxation, to the abatement of suggestive barriers that make learning difficult or delayed, to the choice of activities to be carried out, to the attention to the needs of learners, to the work environment. With the pedagogical and suggestion method, learning takes place without stress, in a pleasant way and above all from twenty to fifty times faster than with traditional methods.

A theoretical and at the same time absolutely practical text, with strategies to be used immediately in the classroom.

The purpose of the article. The main aim of the article is to highlight new methodology in teaching languages and to describe its developing strategy. Article describes creativity and educational functionality of pedagogical and suggestion method.

The statement of the main material. The basis of this methodology is the short phases pacing, where the teacher harmoniously alternates the activity and relaxation of the learner, controls his attention curve, and sets the lesson on a multisensory basis. It suggests to learn without any barriers presents the subject in a creative way to interest and intrigue learners, organizes fun activities and educational games, to activate and memorize matter, use music as a catalyzing resource for long-term memory, it always does attention that the learner feels at ease and is in a positive and serene environment, encourages and motivates the learners using a language that is always positive, approaches the subject critically and favors the discussion, encourages the feeling of belonging to the group with activities more people and the exchange of common experiences, the learner becomes, in short, the protagonist, not only with his didactic needs but also with physical and emotional-emotional ones.

The method is divided into 4 main phases. The first phase is presentation: the teacher of any discipline does it in a creative, almost theatrical way ... the more the presentation is "eccentric" the more it remains in memory; the learner is stimulated also from the emotional-affective point of view. Even learners can present the new subject. The new material will then be reread by the teacher with background music, while the learner follows the text from previously prepared materials. The fixation, analysis and control of the learning of the lesson will then be activated through educational

games, role plays, all kinds of fun activities. This phase requires around 80% of the time available. Important do not forget to let the learners move ... sitting too long is not good! A third phase is the so-called "passive concert" where the learner is invited to relax in a kind of autogenic training and listen to the teacher who accompanies it in relaxation and repeats the presented and already activated several times [1, p.13-17].

The fourth phase is really the first in chronological order, because it is the teacher's preparation. He will take care of adorning the room with peripheral stimuli such as posters, posters, positive aphorisms, etc. Will prepare the materials tailored to the needs of the learners, which should be synthetic, clear and aesthetically beautiful and "colored", will organize the music with the choice of songs appropriate to the various stages.

The first is the division by subject. The teacher paces the subject between one lesson and another, always proposing also activities.

The second is the rhythm of the day, which must interest all teachers in the class and is easily organized. If, for example, the teacher of the first hour, for example of mathematics, explains a new lesson, the teacher of the second hour that follows, may not explain but carry out the activities for his subject or will make a passive concert with others activities. An organizational billboard or a blackboard in the teachers' room would be enough to organize the day.

The most critical point is the fact of having the teachers come to the first presentation. Many of them do not take the time to train, because they have something else to do, they do not want to, they are not motivated or they think that they already know everything and that then it does not take place. Those who come are enthusiastic and immediately apply some elements. They want to know more about it [3, p.34]. The teachers were very grateful for the proposed strategies and the relationship with the students is much improved.

For foreign languages there are empirical studies that show that learners who have used this method, memorize matter up to 60% faster than with traditional methods, have more confidence with the language and are not "ashamed" to speak [2, p.27].

The scientific approach of suggestion approach is based on three themes: the psycho-physical study of the cerebral hemispheres, the study of the effect of stress, the study of the

psychological effect of relaxation. The brain areas that are responsible for language and verbal expression are found in the left hemisphere, in the temporal region above the ear, where the parts responsible for rational thought, writing, and verbalization from the semantic point of view are also found abstraction, analysis and listening.

The right hemisphere is activated when you operate the imagination, the color vision, the visualization in general, the music, the rhythm.

During the stress phase the learning faculty decreases. This can also be explained from the physiological point of view. In the stress phases, there is a noticeable discharge of hormones that mobilize fat reserves and raise blood pressure. The negative effect on learning is manifested by blocking the transmission of information between individual neurons and the synapse. This prevents the recall of information already recorded.

During the specialization course all these modalities are tested focusing on the organization of a rhythmic lesson, without stress and with optimal communicative competence.

Conclusion. Regarding the level of motivation of the students, everyone attended the course until the end, showing a certain enthusiasm and, from the personal messages I received from some of them after the course, I could verify that many linguistic structures were located in the long-term memory and kept even many months away.

The good results of the course must be attributed essentially to the "suggestive" interaction that has been created between teacher and students, for the success of which the greatest architect is the teacher himself. In fact, as Lozanov has repeatedly emphasized the pedagogical and suggestion method in is not the method, but the teacher himself. And perhaps, just that good atmosphere of mutual trust in the classroom is the best success of a pedagogical and suggestion method in course.

Literature

1. Baur, R.S., *Superlearning und Suggestopädie, Langenscheidt KG, Berlin, 1990.*
2. Lozanov, G., *Suggestology and Outlines of Suggestopedy, Gordon and Breach, New York/London, 1978.*
3. Maslo, A.H., *Motivation and Personality, New York, Harper & Bros, 1954.*

Чемоданова М.Ф.,

*к.філол.н., доцент кафедри іноземних мов Національного фармацевтичного університету,
marinalaoshi7@gmail.com*

Україна, м. Харків

ПЕДАГОГІЧНИЙ І СУГЕСТИВНИЙ МЕТОД ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Метою даної статті є опис методу педагогічного підходу до викладання та навчання мови з точки зору процесу викладання та навчання. Він заснований на методології, розробленій спочатку Лозановим (болгарським психотерапевтом), а потім розвивався головним чином у Німеччині та США. Новий метод педагогіки та сугестування динамічно розвивається і включає досвід нових методів нейролінгвістичного програмування (НЛП), кооперативного навчання, теорії розвідки Гарднера, найсучасніших методів комунікації, що беруть участь у методології прискореного та гуманістичного навчання.

Ключові слова: *підхід, навчання, техніка, урок, діяльність.*

UDC 378,147; 811

Shenderuk O.B.,*Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor at the Department of Foreign Languages,
Academy of the State Penitentiary Service, shenderuk1@ukr.net**Ukraine, Chernihiv*

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF PROJECT-BASED LEARNING IN TEACHING ENGLISH

The article is devoted to the theme of modern methods of the 21 st century. This is project-based learning. A special significance attaches to this concept such as one of the most efficient productive and modern method. There are four important skills that should be well-mastered by learners. These are: reading, writing, listening and speaking. The last one is the aim of learning English and to obtain it students can with the help of project-based learning. The main principles, features and stages of the mentioned method are described and analyzed. Attention is drawn to advantages and disadvantages of project-based learning.

Key words: *project-based learning, principles, features and stages of the method, advantages and disadvantages of project-based learning.*

Introduction. Project-based learning (PBL) is widely considered to be one of the most popular and modern method of teaching English. This method is attracting considerable interest due to its main features and advantages. Since last decade PBL has been considered as a leading and updated method both in general and in teaching English. The following decade is likely to see a considerable rise in modern teaching methods. But, today it is rather important to find out and analyze common and fundamental date concerning PBL which is effective, modern and significant. So, this study is the first step towards enhancing our understanding of PBL.

The aim of our work is to extend current knowledge of PBL, to examine and analyze its features and structure, and point out advantages and disadvantages of this method.

The main part of the article. PBL is one of the most efficient and productive method used in teaching English to students to the point of view of the most researchers of this issue [1]. It is a valuable pedagogical approach allowing teachers to target material that motivates students and giving learners freedom to explore and learn about topics that interest them [2]. PBL instruction is a flexible methodology allowing multiple skills to be developed in an integrated, meaningful, ongoing activity [3, p.4].

Stroller terms PBL as:

- 1) having a process and product;
- 2) giving students ownership of the project;
- 3) extending over a period of time;
- 4) integrating skills;
- 5) developing students' understanding of a topic through the integration of language and content;
- 6) collaborating with other students and working on their own;
- 7) holding students responsible for their own learning through the gathering, processing, and reporting of information from target language resources;
- 8) assigning new roles and responsibilities to students and teacher;
- 9) providing a tangible final product;
- 10) reflecting on both the process and the product [4, p.438].

As stated by Ronald Marx, PBL has a "driving question", investigations and artifacts that allow students to learn

concepts apply information and represent knowledge in a variety of ways [4, p. 438].

Kilpatrick offered a broad definition of the project method:

- 1) project symbolizing some external idea or plan;
- 2) comprising enjoying an esthetic experience;
- 3) projects for problem solving;
- 4) involving a certain item of skill or knowledge [5, p.88].

Experimental learning is related to the project method. It originates from Pragmatism, the philosophical movement which appeared in the middle of the 19th century and promotes action and practical application of knowledge in everyday life. The main principles of PBL:

- 1) Promotion of manual activity instead of memorization and verbalism.
- 2) Learners' active participation in the learning process.
- 3) Exploitation of facts relating to the immediate reality as a source for learning [6].

As for other important principles, these are:

- choice of the topic (up-date, motivate);
- teachers must design a timetable for project components, help the students define a specific flexible schedule to accomplish the project;
- teacher's role is to develop realistic and authentic problems and materials;
- teacher should direct the students information;
- teacher must design language-improvement activities to help students successfully present the final outcome of the project;
- monitor the students and the progress of the project;
- ask the students to provide feedback on the project experience;
- learners are usually motivated to work harder when their work has an authentic audience.

Ruby Jackeline Pinzon Castaneda stages of PBL Method:

- 1) Getting started (selection and refining the topic to be studied).
- 2) Field work (investigation about events, objects).
- 3) Culminating and debriefing events (demonstrating the acquired knowledge) [7, p.160].

Each project must bear the following elements:

- 1) to be student centered;
- 2) to be sensitive in the direction of the local culture and culturally appropriately;

3) to offer significant learning by promoting research skills in students [8, p.88].

To understand the process of communication better we appealed to Bloom's Taxonomy. It presents all components of communication that is both the base and the aim of PBL.

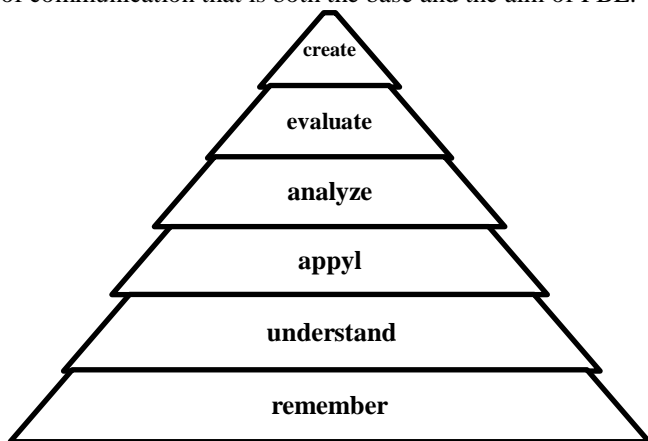

Fig 1. Bloom's Taxonomy [8, p. 89].

According to Bloom's Taxonomy, the first and the main stage of the mental process is creativity when something new and valuable is formed. Then the process of judging something's quality, importance, or value comes, that is evaluated. After this we study something in a systematic and careful way and it means analyzing. Then we request something it means applying. After we get knowledge about a subject, situation and that is understanding. Finally, we obtain ability to bring back a piece of information into our minds, think of again that means remembering.

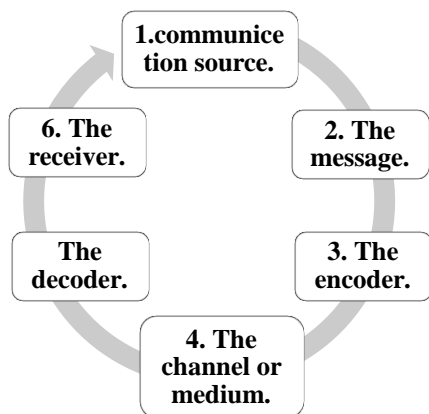

Fig. 2. The components of the oral or the written communication process according to Penner [8, p.91].

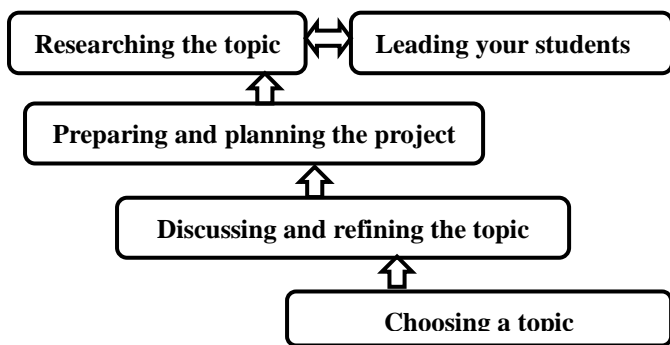

Fig. 3. Project-based learning stages Adapted from [5, p.92].

Iosif Fragoulis and Iakovos Tsiplakides outline the following stages of PBL:

- 1) Speculation.
- 2) Designing the project activities.
- 3) Conducting the project activity.
- 4) Evaluation [6, p. 114].

The table is presented in order to systematize advantages of PBL.

Table 1. Advantages of PBL and their representatives

Advantages	Representatives
Dynamic approach	Yu. Kovalyova, A. Soboleva, A. Kerimkulov, Di Yang, N. Puakpong, A. Shafaei, B. Poorverdi
Learners exhibit abilities to plan, manage and accomplish project	P. Foss, N. Carney, K. McDonald, M. Rooks, Yu. Kovalyova, D. Gonzalez, Jh. Molina, B. Cardona
Learners obtain confidence and independence, courage, personal and social responsibility, self-esteem, positive attitudes towards learning	I. Fragoulis, I. Tsiplakides, Di Yang, N. Puakpong, Yu. Kovalyova, A. Soboleva, A. Kerimkulov, L. Madoyan, D. Gonzalez, Jh. Molina, B. Cardona
Transferring of responsibility for management of learning from teachers to learners	Yu. Kovalyova, A. Soboleva, A. Kerimkulov, A. Essien, I. Fragoulis, I. Tsiplakides, A. Shafaei, B. Poorverdi
Promotion of autonomy	L. Madoyan
Problem-solving	D. Gonzalez, Jh. Molina, B. Cardona, B. Steven, R. Cardona
Critical thinking	A. Essien, A. Hasani, A. Hendrayanna
Strong communication and language skills, opportunity to use language in a natural context	A. Essien, D. Gonzalez, Jh. Molina, B. Cardona, B. Steven, R. Cardona, I. Fragoulis, I. Tsiplakides, Di Yang, N. Puakpong, C. Kaunang, D. Veloso
Motivation for learning language	R. Castaneda, P. Foss, N. Carney, K. McDonald, M. Rooks, L. Madoyan
Obtaining skills and strategies in addition to content	L. Madoyan
Deeper understanding of the concept and standards	A. Essien
Meaningful language learning process	D. Gonzalez, Jh. Molina, B. Cardona
Evolving technological elements students can easily engage to	D. Gonzalez, Jh. Molina, B. Cardona, Di Yang, N. Puakpong
Active learning (gathering information and data, exploring, creating experiment, physically manipulating things, organizing information)	A. Shafaei, B. Poorverdi
Cooperative learning	A. Shafaei, B. Poorverdi
Changing roles and increasing participation (students as teachers, teachers as coaches)	A. Shafaei, B. Poorverdi
Connection the English of the classroom to real-life interest	A. Shafaei, B. Poorverdi
New and attractive learning model	D. Gonzalez, Jh. Molina, B. Cardona, Di Yang, N. Puakpong, P. Foss, N. Carney, K. McDonald, M. Rooks

Table 1.
Advantages of PBL and their representatives

Enjoyable learning atmosphere	Di Yang, N. Puakpong
Inspiring ideas	Di Yang, N. Puakpong
Influence on the emotional component	I. Fragoulis, I. Tsiplakides

[1-12].

Unfortunately, there are still some critical issues concerning PBL, which can be outlined.

Table 2.
Disadvantages of PBL and their representatives

Students are not familiar with group work	I. Fragoulis, I. Tsiplakides
Some students dominate the work, while others did little work	I. Fragoulis, I. Tsiplakides
Using mother tongue for communication	I. Fragoulis, I. Tsiplakides
The duration of the project was too long	I. Fragoulis, I. Tsiplakides
Some lost motivation and interest	I. Fragoulis, I. Tsiplakides
Difficulty accepting the new role of the teacher as a facilitator and coordinator	I. Fragoulis, I. Tsiplakides
Students can be apprehensive about project work	I. Fragoulis, I. Tsiplakides
Designing the research	Di Yang, N. Puakpong
Translating information	Di Yang, N. Puakpong
Lacking skills of making Power Point	Di Yang, N. Puakpong

[1-12].

Conclusions. Our work has led us to conclude that PBL represents a valuable, useful and innovative alternative to other methods. Among the basic principals are promotion of manual activity instead of memorization and verbalism, learners' active participation in the learning process and exploitation of facts relating to the immediate reality as a source for learning. The chief principle advantages of PBL are learners' abilities to plan, manage and accomplish project, to communicate and develop language skills, critical thinking and be confident. As for disadvantages of this method, these are lack of language skills and practice in producing such kind of work. The benefits in terms of PBL far outweigh the disadvantages. This paper has underlined the importance of using modern, practical and interesting methods in teaching English. Further work needs to be done

to determine influence of PBL for learning English for Specific Purpose.

References

1. Kovalyova, Yu., Soboleva, A., & Kerimkulov, A. (2016). Project based learning in teaching communication skills in English as a foreign language to engineering students. Retrieved from <https://online-journals.org/index.php/ijet/article/download/5416/3884>.
2. Shafaei, A., Poorverdi, M., & Parvizi, B. (). Use of project-based learning in increasing students' vocabulary knowledge and communicative ability. Retrieved from <http://repo.uum.edu.my/3273/1/Az1.pdf>.
3. Foss, O., Carney, N., Mc Donald, K., & Rooks, M. (). Project-based learning activities for short-term intensive English programs. Retrieved from http://asian-efl-journal.com/pta_Oct_07_pf.pdf.
4. Essien, A. (2018). The effects of project-based learning on students' English language ability, 438-443. Retrieved from [http://www.ijbts-journal.com/images/main_1366796758/66\)%20VI18-1142_Full%20Paper-Abigail%20Melad%20Essien.pdf](http://www.ijbts-journal.com/images/main_1366796758/66)%20VI18-1142_Full%20Paper-Abigail%20Melad%20Essien.pdf)
5. Madoyan, L. (). Authenticity and teacher's role in project based learning. Retrieved from <http://publications.yu.am/wp-content/uploads/2017/07/11Lusine-Madoyan.pdf>.
6. Fragoulis, I. (2009). Project-based learning in the teaching of English as a foreign language in Greek primary schools: from theory to practice. *English Language Teaching*, 2(3), 113-119.
7. Castaneda, R. (2014). English teaching through project based learning method, in rural area. Retrieved from <http://www.scielo.org.co/pdf/clin/n23/n23a09.pdf>.
8. Gonzalez, D., Molina, Jh. & Cardona, B. (2017). Project-based learning to develop oral production in English as a foreign language. *International Journal of Education and Information Technologies*, 11, 87-96.
9. Hasami, A., Hendrayana, A. & Senjaya, A. (2017). Using project-based learning in writing an educational article: an experience report. *Universal Journal of Educational research*, 5(6), 960-964.
10. Kaunang, C. (2017) Using Project-Based Learning in Enhancing Students' Speaking Skill at SMA PSKD 7. *Journal of English Teaching*, 3(2), 119-133.
11. Veloso, D. (2016). Developing speaking skills through project-based learning. Retrieved from <http://repositorio.uahurtado.cl/bitstream/handle/11242/23969/PEPVeloso.pdf?sequence=1&isAllo wed=y>.
12. Yang, D., Puakpong, N. (2016). Effects of project-based learning on speaking abilities of non-English major Chinese students. Retrieved from https://www.fas.nus.edu.sg/cfs/CLaSIC/classic2016/PROCEEDINGS/yang_di.pdf.

Шендерук О.Б.,

к.пед.н., доцент кафедри іноземних мов Академії Державної пенітенціарної служби, ShenderukI@ukr.net

Україна, м. Чернігів

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ПРОЕКТНОГО НАВЧАННЯ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена сучасному та актуальному методу викладання іноземної мови XXI століття – проектному навчанню. Особливої уваги приділено зазначеному методу, як одному із найбільш ефективних, продуктивних та сучасних методів. Володіння іноземною мовою передбачає досконале засвоєння загальноприйнятих чотирьох видів мовленнєвої діяльності: читання, письма, аудіювання та говоріння. Метою останнього є вивчення англійської мови з метою спілкування та найбільш ефективно та швидко досягти цієї мети, на нашу думку, можливо за допомогою проектного навчання. У статті наведено різні підходи до визначення поняття «проектне навчання». Проаналізовано принципи, особливості та етапи реалізації зазначеного методу. Виділено переваги та недоліки проектного навчання.

Ключові слова: проектне навчання, принципи, особливості та етапи реалізації методу, переваги та недоліки проектного навчання.

УДК 811. 161.2:343

Шумейко З.Є.,

*к.пед.н., доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін
Академії Державної пенітенціарної служби, zina1906@ukr.net*

Україна, м. Чернігів

ВПЛИВ МОВИ ІНТЕРНЕТ-СПІЛКУВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ МОВНОКОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ

Автор статті досліджує вплив мови інтернет-спілкування на формування мовнокомунікативної компетентності майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби України. Вона аналізує особливості інтернетного спілкування сучасної молоді, характеризує лексико-семантичні трансформації, що відбулися під впливом спілкування в мережі, а також визначає основні шляхи формування функціональних одиниць (запозичення з інших мов; калькування; фонетичне наслідування). Шумейко З.Є. сформулювала рекомендації щодо підвищення рівня мовної культури майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби.

Ключові слова: мовнокомунікативна компетентність, інтернет-спілкування, фахівці Державної кримінально-виконавчої служби України, мовна культура.

Постановка проблеми. На сучасному етапі проблема культури мовлення актуалізується в контексті виховання молодого покоління, яке формується в умовах тотальної інформатизації і комп'ютеризації. На сьогодні все рідше можна зустріти молоду людину, яка вміє висловлювати свою думку, не перекручуючи слова або не викорис-товуючи ненормативну лексику. Молодь – це майбутнє будь-якої країни, її надія. Якщо сучасне покоління нехтуватиме культурою мовлення, то на наступні взагалі годі буде сподіватись. Отже, важливо, щоб молоді люди засвоїли всі норми спілкування літературною мовою, говорили культурно й грамотно.

Ця проблема актуалізується в студентському середовищі, оскільки йдеться про майбутніх фахівців, які мають стати представниками певних професійних груп, репрезентувати державні установи, громадські організації, промислові компанії. Особливого значення культура мовлення набуває для тих спеціалістів, до професійних обов'язків яких входить спілкування з іншими представниками соціуму. Це стосується насамперед і фахівців Державної кримінально-виконавчої служби, які мають налагоджувати комунікацію з різними категоріями засуджених, відвідувачами, колегами. Отже, доцільним є вивчення проблем мовлення сучасних студентів в контексті інтернетного спілкування, аналіз факторів, які впливають на культуру мовлення, визначення шляхів подолання недоліків.

Проблема формування мови інтернетного спілкування стала предметом дослідження низки науковців, як-от: Л. Компанцевої, А. Аврамової, Е. Володарської, Н. Гронської, Д. Сербіна, Л. Федорової. У контексті нашого дослідження особливого значення набувають праці (Н. Артикуци, Б. Олешко, Ю. Прадіда, О. Прохоренко-Дученко, А. Токарської, Л. Чулінди), у яких висвітлено питання формування культури мовлення майбутніх працівників правоохоронних органів. Водночас проведений аналіз наукової літератури дав підстави для висновку, що проблема формування мовнокомунікативної

компетентності майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби не стала до сьогодні предметом окремого дослідження.

Мета дослідження полягає в розкритті особливостей впливу мови інтернетного спілкування на формування мовнокомунікативної компетентності майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби.

Виклад основного матеріалу. Дослідниками доведено, що інтернет як культурний феномен впливає на людську свідомість та сприйняття користувачами реального світу, призводить до зміни уявлень про час і простір, а водночас, до трансформацій в усному й писемному мовленні молодого покоління, зокрема йдеться про формування певного сленгу, який до сьогодні все ще залишається не осмисленим філологами й педагогами. Це питання є надзвичайно важливим, оскільки мова інтернет-спілкування безпосередньо впливає на формування особистості учнівської і студентської молоді.

До особливостей інтернетного спілкування на сучасному етапі можна віднести насамперед такі: глобальність; режим реального часу; конвергенція; наявність горизонтальних і вертикальних зв'язків; текстова основа; динамічність відеопотоку; багатомовність; необмежений архів інформації; тривалий життєвий цикл програм; використання паралельних потоків мовлення; довільний час доступу; необмежена кількість повторів; особливості використання формату й компресії; персоналізація мовлення; рентабельність; інтерактивність; гіпертекстуальність. Зазначені положення впливають і на формування специфічної мови інтернетного спілкування молодого покоління. О. Горошко стверджує, що мова, яка обслуговує комунікацію в Інтернеті, піддається трансформації в різноманітних аспектах: на рівні лексики, правил побудови висловлювань і зв'язного тексту, жанрово-стилістичних норм, співвідношення усної та писемної мови, комунікативних стратегій і тактик [1, с.15]. Т. Колокольцева підкреслює тенденцію до колоквіалізації (розмовності) інтернет-спілкування, у

якій убачає джерело негативного впливу на літературну норму й рівень грамотності: «В інтернетній комунікації, де писемна форма спілкування є домінують (хоча й не єдиною), активно використовують ті мовні особливості, які фахівці з колоквіалістики вважають властивими живій розмовній мові: редукція сегментного ряду, згорненість, висока частка лексики з розмовним забарвленням, багато специфічних розмовних конструкцій» [2, с.14]. Варто зазначити, що тенденцією інтернетного спілкування, коментування, обміну думками на форумі стає навмисне недотримання правил правопису, орфоєпії, стилістики, що є найбільш негативним чинником, який дезорієнтує студентів в нормах літературної мови, які пропагують викладачі. Наведемо найпоширеніші мовні явища, що стали актуальними через поширення інтернет-мовлення.

1. Широке використання жаргонної лексики [3, с.53]. Наразі прогресує функціонування загальнокомп'ютерного інтернет-жargonу (*userpic* – аватар користувача; *ljcommunity* – співтовариство в *livejournal*; *flamer* – флеймер, людина, яка посилає повідомлення з метою образити адресата; *aka* – *alsoknownas* – також відомий як) та молодіжного інтернетного жаргону (*forsho* – *forsure* – точно, без сумніву; *rents* – *parents* – батьки).

2. Виникнення ненормативних неологізмів: *спам*, *фрілансер*, *ава*, *лайкнути*, *тролити*, *забанити*, *порвати* (у значенні розсмішити – З. Ш.).

3. Скорочення часто вживаних слів (наприклад, «*спс*», замість «спасибі», «*вк*», замість «В Контакті», «*фб*» – «Фейсбук»), а то й цілих словосполучень.

4. Використання жаргонних кліше: «*ржу не магу*», «*аффтат випей йаду*», «*ніши ісьчо*».

5. Написання іноземних слів кирилицею (*Всім бай!*) або англійським словом, перетвореним в зменшувально-пестливе (*Всім хаюшки!*)

6. Створення каламбурних слів (*превед*, *красавчег*, *животноє*, *зачот*, *патамушта*).

Аналіз зазначених особливостей дав підстави для підтвердження думки Л. Щипициної, що «специфіка комп'ютерно-опосередкованої комунікації сприяє виникненню особливого медійного варіанту мови (медіолекту), що виявляє специфічні фонетико-графічні, лексичні й граматичні ознаки, а також зміни в семантичній і синтаксичній організації тексту порівняно з традиційним (друкарським) текстом [4, с.11].

Насамперед варто звернути увагу на лексичний пласт мови інтернетного спілкування. У лексиці молодіжного жаргону, як зазначає Л. Ставицька, побутують дві крайнощі. Із одного боку, конкретність, чіткість визначення: *хвіст* – нескладений іспит або залік, *гальмо* – нетямуща людина. Із іншого боку, розмитість значення – подекуди жаргонні слова й вирази неможливо точно перекласти літературною мовою: *кльовий* – позитивна характеристика особи або предмета, запозичена з мови купців XIX ст. [3].

У останнє десятиліття молодіжний жаргон активно поповнюється комп'ютерною лексикою: метафорично переосмисленими словами (*чайник*, *зависати*) і численними англомовними запозиченнями (*юзер*, *хакер*). Іншою рисою молодіжного жаргону є обмеженість тематики. Можна виокремити кілька семантичних класів найменувань, а саме: назви частин тіла; назви осіб за статевими

ознаками; назви зовнішніх і внутрішніх якостей людини; якості позитивної оцінки; назви грошових одиниць; оцінювання ситуації; вираження негативної оцінки. Очевидно, що кожна з цих семантичних груп потребує ґрунтовного аналізу, але це може бути темою окремого дослідження.

Значимо, що оновлення словникового запасу відбувається кількома шляхами формування функціональних одиниць сленгу, серед яких основними є такі: запозичення з інших мов; калькування; фонетичне наслідування [5,6,7].

На першому місці за продуктивністю є іншомовні запозичення (*чувак* – «хлопець» (із циганської мови), які переважно англомовні. Цей спосіб органічно поєднується з афіксацією і виходить такий собі неологізм, який молодь швидко підхоплює й популяризує: *parents* (батьки) – *перенти*, *thank you* (дякую) – *сенька*. Деякі іншомовні слова давно асимілювалися з українською мовою, але тепер вживаються в іншому значенні: *мінинг* (зустріч), *спіч* (розмова).

Калькування – дуже поширене явище в українській мові загалом. Часто студенти не звертають увагу на літературну мову, а спілкуються, калькуючи російські слова: *приймати міри* – уживати заходів, *розповсюджувати плітки* – поширювати чутки, натомість *розповсюджують газети*; здавати іспит – складати іспит, бо здають пляшки чи макулатуру.

Метод фонетичного наслідування базується на тотожності семантично неподібних загальноповживаних слів і англійських професійних термінів: *error* – *Єгор*, *button* – *батон*, *shareware* – *шаровари*.

Слово, яке переходить в мережевий сленг, набуває зовсім іншого значення, здебільшого воно не пов'язане із загальноповживаною лексикою. Можливі як випадки, сформовані на ідентичності фонетичного рівня з англіцизмами, так і випадки збігу частин слова. У такому разі сленгове слово доповнюється тою частиною, яка залишилась, запозиченою методом кальки з англійського оригіналу: *Windows* – *віндовіз*.

Афіксація як засіб для побудови інтернетної лексики теж дуже продуктивна. Студенти творять нові слова здебільшого за допомогою суфіксального та префіксального способів. Для іменників-сленгізмів найчастіше використовують такі суфікси:

– *ух(а)*: спокій – *спокуха*, кличка – *кликуха*, стипендія – *стипуха*. Цей суфікс використовують для вираження іронії та зневажливого ставлення;

– *аг(а)*, *уг(а)* – передає глузування: *журналога*, *хитрюга*, *стиляга*;

– *ар* – формує іменники, які мають жартівливий характер: ніс – *носяра*, кіт – *котяра*;

– *он* – функціонує рідко, коли від основи дієслова формують іменники, які означають дію або стан: випивати – *випивон*, закидати – *закидон*;

– *л(а)* – у віддієслівних іменниках вживається для глузливого найменування професій, людей: водити – *води́ла*, кидати – *кида́ла*;

– *цик*, *ач* – активні в різних сферах мовлення: стукати – *стукач*, халява – *халявицик*;

– *як* – використовують у процесі формування іменників, які означають певне явище чи предмет за

дією чи ознакою: наглість – *нагляк*, депресія – *депресняк*. Також афікс **як** формує і прислівники: вірно – *вірняк* у значенні точно, правильно. Хоча у цьому випадку слово «вірно» – це калька з російської мови. У слова «вірно» є два значення, а саме: 1) віддано; 2) щиро; Тому не варто вживати його у значенні «правильно».

Широко використовують і нейтральні суфікси, продуктивні в літературній мові. Для формування іменників, які означають дію чи результат дії, використовують такі суфікси:

– **к(а)**: *накрутка, відмазка*;

– **ни**: *наварювання*.

Важливу функцію виконують і префікси, зокрема:

– **з** – у значенні покидати певне місце: *зліняти, звалити*;

– **від**: *відгребти, відкотитися*.

Ще одним потужним джерелом формування лексичного складу інтернетного спілкування студентів є *метафоризація*, тобто творення словесного образу за допомогою метафори: *голяк* – повна відсутність чогонбудь, *гасити* – бити, *відлітати* – почуватися чудово.

Досить часто студенти використовують жартівливу форму позначуваного, яка побудована на основі антонімії. Це надає спілкуванню більш легкий характер, але адресат має його правильно протрактувати, бо часто трапляються непорозуміння: *лохматий* – лисий, *баскетболіст* – людина малого зросту, *мерседес з педалями* – велосипед.

Одним із різновидів метафори є *метонімія*. Це один із основних тропів у поетичній і звичайній мові, в основі якого лежить перенесення назви одного поняття на інше, що перебуває з ним у певному зв'язку. На позначення «диплома» студенти використовують слово «*корочка*». Стандартний диплом (синя обкладинка) часто називають «*синім*». Диплом із відзнакою (офіційна назва, червона обкладинка) називають «*червоним*».

Характерним способом поповнення й формування мережевої лексики старшокласників є явище *полісемії* або багатозначності, наприклад:

кинути: 1) украсти щось у когось; 2) позичити щось і не повернути; 3) не виконати, не дотриматися обіцянки; 4) змахлювати.

ніштяк: 1) усе гаразд; 2) це не важливо; 3) не погано; 4) будь ласка.

Наприклад: *Учора на парі мене не викликали, ніштяк*. У цьому випадку мовець виражає свою позицію щодо заняття. Тобто можна зрозуміти, що все гаразд, студента не викликали до дошки, а він, вірогідно, не був готовим. Або: *Висилаю вам паролі і коди до проходження гри! ніштяк*). За попереднім контекстом знову стає зрозуміло, що адресат робить послугу іншим і надає необхідні арибути для проходження гри.

С. Чемеркін зазначав, що лексичний склад української мови є певною системою, у якій кожний елемент має специфічні властивості й займає певне місце [7]. Як і лексичний склад будь-якої мови, інтернетна мова студентів формує сукупність лексико-семантичних і тематичних полів, які поєднують спільність лексичного значення й віднесеність до певної тематичної групи.

Отож, на основі аналізу наукових праць [5,6,7] для викладачів закладів вищої освіти, що здійснюють професійну підготовку майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби, сформульовано такі завдання:

– сприяти розвитку медійної компетентності майбутніх фахівців;

– ініціювати питання про посилення контролю за якістю інтернетних ресурсів на державному рівні;

– формувати навички дотримання студентами особистої безпеки під час перебування в мережі;

– пропагувати здоровий спосіб життя, корисність рухливих ігор на свіжому повітрі, доносити важливість збереження здоров'я у молодому віці й незворотність хронічних захворювань, що виникають через ненормованість перебування в мережі;

– профілактика інтернетної залежності шляхом залучення до читання книг, перегляду фільмів, живого спілкування в реальному режимі;

– сприяння формуванню в молоді активної життєвої позиції, критичного мислення.

Висновки. Проаналізувавши лексико-семантичні особливості інтернет-спілкування, можемо дійти висновку, що студенти використовують сленг, який спрощує комунікацію в мережі, сприяє формуванню своєрідної культури. Обізнаність щодо специфіки комунікації молоді в інтернеті стане в нагоді в процесі розроблення програми дій щодо формування професійної мовнокомунікативної компетентності майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби.

Сформульовано низку рекомендацій, які дозволять підвищити ефективність роботи професорсько-викладацького складу у сфері формування культури усного й писемного мовлення майбутніх спеціалістів Державної кримінально-виконавчої служби. Розроблені рекомендації в основному спрямовані на дотримання нетикету (мережевого етикету) й подолання комп'ютерної залежності шляхом залучення до інших видів діяльності.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми, перспективи вбачаємо в розробленні практичних шляхів формування культури усного й писемного мовлення майбутніх фахівців у контексті інтернетного спілкування.

Література

1. Горощко Е.И. Интернет-жанр и функционирование языка в Интернете : попытка рефлексии / Е.И. Горощко // Жанры речи. – 2009. – Вып. 6. – С.11–27.
2. Колокольцева П.Н. Интернет-коммуникация как зеркало основных тенденций развития и функционирования русского языка / П.Н. Колокольцева // Электронный научно-образовательный журнал ВГУ «Трани познания». – 2011. – №4 (14). – С.14 – 22.
3. Ставицька Л.О. Проблеми вивчення жаргонної лексики: соціологічний аспект / Л.О. Ставицька // Українська мова. – 2001. – №1. – С.52–58.
4. Щипицина Л.Ю. Комплексная лингвистическая характеристика компьютерно-опосредованной коммуникации (на материале немецкого языка): автореф. ... док. филол. наук.: 10.02.04 / Л.Ю. Щипицина. – Воронеж, 2011. – 40 с.
5. Шилінська І.Ф. Лінгвостилістичні аспекти інтернет-комунікації / І.Ф. Шилінська // Мандрівець. – 2014. – № 5. – С.67-69.

6. Карпа І.Б. Функціональні та прагматичні характеристики інтерактивної віртуальної комунікації (на матеріалі інформаційно-довідкового сервісу Yahoo!Answers) : автореф. канд. філол. наук : 10.02.04 / І.Б. Карпа. – Херсон, 2010. – 22 с.

7. Чемеркін С.Т. Українська мова в Інтернеті : позамовні та внутрішньоструктурні процеси : монографія / С.Т. Чемеркін. – К. : Основа, 2009. – 240 с.

References

1. Goroshko E.I. Internet-zhanr i funkcionirovanie jazyka v Internete : popytka refleksii / E.I. Goroshko // Zhanry rechii. – 2009. – Vyp. 6. – S. 11–27.

2. Kolokolceva T.N. Internet-kommunikacija kak zerkalo osnovnyh tendencij razvitiya i funkcionirovanija russkogo jazyka / T.N. Kolokolceva // Jelektronnyj nauchno-obrazovatel'nyj zhurnal VGPU «Grani poznaniya». – 2011. – №4 (14). – S. 14 – 22.

3. Stavvytska L.O. Problemy vyvchennia zharhonoi leksyky: sotsiolozhichni aspekt / L.O. Stavvytska // Ukrainska mova. – 2001. – №1. – S. 52–58.

4. Shhipicina L.Ju. Kompleksnaja lingvističeskaja harakteristika komp'juterno-oposredovanoj komunikacii (na materiale nemeckogo jazyka): avtoref. ... dok. filol. nauk.: 10.02.04 / L.Ju. Shhipicina. – Voronezh, 2011. – 40 s.

5. Shylinska I.F. Lingvostylistični aspekti internet-komunikatsii / I.F. Shylinska // Mandrivets. – 2014. – №5. – S. 67–69.

6. Karpa I.B. Funktsionalni ta pragmatyčni kharakterystyky interaktyvnoi virtualnoi komunikatsii (na materialii informatsiino-dovidkovooho servisu Yahoo!Answers) : avtoref. kand. filol. Nauk.: 10.02.04 / I.B. Karpa. – Kherson, 2010. – 22 s.

7. Chemerkyn S.H. Ukrainska mova v Interneti : pozamovni ta vnutrishnostrukturni protsesy : monohrafiia / S.H. Chemerkyn. – K. : Osнова, 2009. – 240 s.

Shumeiko Z.E.,

PhD, Associate Professor of the Department of pedagogy and humanities at the Academy of the State Penitentiary Service, zina1906@ukr.net

Ukraine, Chernihiv

INFLUENCE OF THE INTERNET-COMMUNICATION'S LANGUAGE ON THE FORMATION OF THE LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE EMPLOYEES OF THE STATE CRIMINAL EXECUTIVE SERVICE

The author of the article investigates the influence of the Internet communication's language on the formation of the language communicative competence of future specialists of the State Criminal-Enforcement Service of Ukraine. She analyzes the peculiarities of the Internet communication of modern youth, characterizes lexico-semantic transformations that have occurred under the influence of the communication in the network, and also defines the main ways of forming functional units (borrowing from other languages, shredding, phonetic imitation). Shumeiko Z. Y. has formulated recommendations for raising the level of linguistic culture for future specialists of the State Criminal Execution Service.

Key words: the language communicative competence, the Internet communication, the specialists of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, the linguistic culture.

УДК 373.3.091.3:81]:004(045)

Яцина С.М.,

к.пед.н., викладач кафедри початкової освіти

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, svl.yatsina@gmail.com

Україна, м. Черкаси

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Статтю присвячено проблемі застосування інформаційних технологій на заняттях з української мови в початкових класах середньої загальноосвітньої школи. У ній з'ясовується поняття «інформаційна технологія» у контексті інноваційних технологій навчання, основну увагу звернено на інформаційні ресурси, зокрема на використання електронних текстів для ознайомлювального читання, для виконання завдань пошукового характеру, побудови вправ з граматичним завданням.

Оскільки в освітній процес сучасної загальноосвітньої школи активно впроваджується компетентнісний підхід до навчання, то на уроках рідної мови перед учителем ставиться основна мета – сформулювати базові (ключові) компетентності в учнів, серед яких чільне місце посідає комунікативна компетентність.

У статті подано рекомендації щодо впровадження в навчання учнів початкових класів інформаційних технологій, запропоновано зразки текстових завдань для роботи з комп'ютером.

Ключові слова: інформаційні технології, початкова школа, уроки української мови, молодші школярі, електронні вправи й завдання.

Постановка проблеми В епоху інтенсивного розвитку науки й техніки, інформатизації суспільства, інтеграції вітчизняної освіти в європейський і світовий освітній простір виникає нагальна потреба в застосуванні в освітньому процесі сучасної загальноосвітньої школи інноваційних технологій. Нині швидкими темпами відбувається інформатизація освітньої галузі на всіх її рівнях, починаючи з початкової шкільної ланки й закінчуючи профільною школою. Підвищується ефективність управління системою здобуття знань через застосування інтернет-технологій, електронних ресурсів. Набуває широке використання Інтернет-технологій у здійсненні моніторингу навчальних досягнень школярів [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми застосування інформаційних технологій у освітньому процесі порушено в публікаціях К. Власенко, С. Данилюка, Є. Лодатка, присвячених підготовці майбутніх фахівців у вищих закладах освіти. Теоретико-методологічні засади використання інформаційних технологій як оцінки якості освіти відображено в статтях Л. Яковлевої, Є. Заманілової, О. Грабана. Вивчення можливостей комп'ютерного тестування стало об'єктом дослідження А. Демидової, Г. Ковтонюк, Ю. Імейкіної, Н. Лобач, О. Сілкової, Н. Тронь та ін.

Проте в науково-педагогічній літературі відсутнє спеціальне дослідження цієї проблеми, пов'язане з навчанням учнів у початковій школі.

Метою цієї статті є з'ясування місця і ролі інформаційних технологій у формуванні ключових компетентностей молодших школярів на уроках української мови.

Виклад основного матеріалу. Сучасний освітній процес, на думку Є. Лодатка, набув низки унікальних характеристик, що його сукупно позиціонують як різновид інформаційного процесу й активізують потребу осмислення вагомості інформаційного впливу на різних рівнях навчання на його перебіг та результати залежно від порушення інформаційних завдань [6, с.185].

У 2007 році було прийнято Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [3], у якому йдеться про забезпечення функціонування єдиного інформаційного простору в усіх освітніх і наукових закладах України. Інформаційний простір для учнів середніх загальноосвітніх закладів за традиційними методами навчання, як правило, створюється через повідомлення учителя та друкованих носіїв (підручників, словників, довідників, енциклопедичної літератури тощо). Однак за сучасними вимогами, що ставляться перед школою, інформаційний простір для школярів здійснюється із залученням до освітнього процесу електронних джерел засобами Інтернет-технологій, комп'ютерних навчальних програм. З їхньою допомогою розв'язується ціла низка методичних завдань:

1) доступ до автентичної інформації сприяє ефективно формувати в учнів уміння різних видів читання й аудіювання текстів – навчальних, ознайомлювальних, пошукових, переглядових;

2) створення справжнього мовного середовища в умовах аудіо-, відео-конференцій, чатів, листування електронною поштою), розвиває необхідність грамотно спілкуватися з іншими мовцями; розвиток комунікативних навичок культури спілкування;

3) уміння шукати різну інформацію в електронних джерелах удосконалює навички інтерпретувати усне (писемне) висловлювання на одну й ту ж тему [4, с.130-135].

Крім цього, використання інформаційних технологій в освітньому процесі спрямоване на вироблення в учнів уміння постійно вчитися, постійно перебувати в активному процесі пізнання, починаючи з уроків у початковій школі.

У Концепції «Нова українська школа» [5, с.6] особлива увага звертається на формування основних ключових компетентностей у школярів, серед яких одне

з центральних місць посідає володіння вміннями самостійно вчитися, використовувати різні способи пошуку потрібної інформації в різних джерелах, у тому числі за допомогою комунікативно-інформаційних технологій, самостійно працювати з інформацією, поданою в різних формах.

Як справедливо зауважує О. Савченко, саме в початкових класах молодші школярі мають розвинути бажання навчатися протягом усього життя. На думку вченої, «мотиваційний компонент умінь учнів вчитися є базовим для їх становлення як суб'єктів навчання» [6, с.85-97].

Якщо учень молодших класів проявляє зацікавленість, інтерес до навчання, бажання знати більше, добре розібратися у виучуваному матеріалі, то процес пізнання світу буде для нього легким, приємним і корисним для подальшого здобування знань. Щоб зацікавити школяра, зробити його вмотивованим, О. Савченко пропонує вчителю вдаватися до використання мотиваційної функції підручника. [Там само]. Продовжуючи цю думку, це може стосуватися й інших засобів навчання.

На наш погляд, мотиваційна функція чітко виражена в інформаційних комп'ютерних технологіях, побудованих на текстовому матеріалі, практичних завданнях пошукового, дослідницького, ігрового характеру. Останнім часом спостерігається особливе поживлення у використанні в освітньому процесі індивідуального підходу. Саме через роботу з персональним комп'ютером учень має унікальну можливість, виконуючи класні чи домашні завдання, успішно реалізувати індивідуальний підхід до навчання.

Оскільки запровадження інформаційних технологій на всіх рівнях навчання у середній загальноосвітній та вищій школі є революційним проривом і носить чітко виражений перспективний характер і має подальшу реалізацію в дорослому професійному житті особистості, то закладати підґрунтя формуванню вмінь учнів роботи з комп'ютером з метою отримання нової навчальної інформації, нових результатів науково-дослідницької діяльності у вітчизняній і світовій науці варто вже в період навчання учнів у початкових класах.

Серед основних рис портрета випускника початкової школи, створеного відділом початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України, має бути прагнення молодшого школяра до самонавчання, розуміння його як умови власного розвитку [7, с.5].

У ході дослідження нами проведено анкетування учнів 3-4 класів кількох черкаських загальноосвітніх шкіл, метою якого було встановити, чи використовують учителі на уроках української мови інформаційні технології. Учням необхідно було вибрати відповіді на такі запитання:

1. Чи виконували ви навчальні завдання на уроках української мови, користуючись комп'ютерними програмами:

- а) так, 1-2 рази на місяць;
- б) рідко, 1-2 рази на рік;
- в) не виконували зовсім.

2. Якщо вам на уроках української мови пропонували виконати завдання на комп'ютері, то це були:

- а) тести для читання й переказування за змістом;

- б) вправи з граматичним завданням;
- в) завдання на пошук нової інформації.

3. Чи виконували ви комп'ютерні завдання з використанням інших інформаційних джерел:

- а) так, зі словником;
- б) так, з енциклопедією, довідником;
- в) ні.

В анкетуванні взяло участь 150 молодших школярів. Обробка отриманих результатів засвідчила, що вчителі початкових класів рідко вдаються до використання інформаційних технологій на уроках рідної мови. Відповідаючи на перше запитання анкети, 72,3% школярів зазначили, що інформаційні технології не використовуються зовсім. 16,4% учасників анкетування вказали, що на уроках української мови виконують вправи на основі комп'ютерних програм рідко, 1-2 рази на рік, і лише 11,3 % це роблять частіше, 1-2 рази на місяць. У відповідях на друге запитання учнями підкреслено той факт, що найчастіше учителі пропонують електронні тексти для читання та аудіювання (79,2%), значно рідше – вправи з граматичним завданням (20,8%) і зовсім не використовують завдання пошукового характеру. Вибравши правильну відповідь на третє запитання, молодші школярі зазначили, що не виконували електронні завдання з використанням інших інформаційних джерел. Таку відповідь дали 92,2% респондентів, 7,8% учнів пригадали, що виконували вправу з використанням словника.

Результати проведеного анкетування показали ігнорування вчителями початкової школи інформаційними технологіями. Крім цього, нами було проведено бесіду з учителями початкової освіти, у ході якої ми з'ясували причини, чому в освітньому процесі рідко або майже не використовують комп'ютерне навчання.

Серед причин було названо відсутність розроблених комп'ютерних навчальних програм фахівцями, недостатній рівень володіння методикою самостійного створення електронних завдань, низьке забезпечення класних приміщень сучасними комп'ютерами, обмежений доступ до Інтернетних ресурсів. Це і спонукало нас до пошуку шляхів подолання цих причин.

У формуванні рис портретної характеристики випускника початкової освіти важливу роль відіграватимуть різноманітні вправи з використанням інформаційних комп'ютерних технологій. Вправа – це поширений традиційний метод навчання, сутність якого полягає в багаторазовому виконанні усних чи письмових дій, видів навчальної діяльності, спрямованих на вироблення стійких практичних умінь і навичок.

С. Данилюк вважає, що вправа як традиційний метод навчання постійно змінюється, удосконалюється, особливо з розширенням спектру засобів навчання. Автор, розглядаючи типи вправ з використанням комп'ютерних ресурсів, пропонує таку класифікацію:

1. Вправи на формування мовленнєвої компетентності (спрямовані на критичне читання й аудіювання).

2. Вправи на сприйняття інформації з Інтернету (сприйняття електронного тексту (швидкочитання), на структуроване сприйняття інформації, здогадування, передбачення змісту інформації) [4, с.298].

Як відомо з методики роботи над текстом, існує кілька її етапів: виконання передтекстових завдань, роз-

в'язання текстових завдань (власне робота з текстом), виконання післятекстових завдань. Комп'ютерні тексти, на відміну від друкованих варіантів у підручниках, можуть подаватися не в готовому вигляді (з пропусками фрагментів, слів, з деформованими елементами) для того, щоб учень відчув себе співавтором, творцем інформаційного повідомлення, творчою особистістю.

Передтекстові завдання до електронних текстів мають сформувати мотивацію для подальшої праці учня над текстом, зацікавити темою, проблемою, що розглядається в тексті. Наприклад, учням другого класу на уроці української мови під час вивчення теми «Будова слова» пропонується текст вірша «Про дружбу» Ю. Турчини, вивісивши його на монітор комп'ютера, з такими передтекстовими завданнями у формі запитань і відповідей. Учням потрібно після кожного запитання на місці пропусків набрати і ввести відповіді, але спочатку прочитати вірш.

Передтекстові завдання

1. Як ви розумієте слово «дружба»?

2. Чи вмієте ви дружити? Назвіть свого найкращого друга (подругу) _____

3. Чи часто ви сваритесь? Після сварки хто перший йде на примирення: ви чи ваш друг (подруга)? _____

Про дружбу

Дружба – це не просто слово,

Поруч ми не випадково,

Весело нам разом грати,

Розмовляти і гуляти!

А як трішки посварились –

За хвилину помирились!

Пам'ятати мусиш ти –

Дружбу треба берегти!

Ю. Турчина

Другий етап (власне робота з текстом) передбачає й критичне осмислення його змісту, встановлення асоціативного ряду, аналіз конкретної ситуації, установлення причинно-наслідкових зв'язків тощо. Але оскільки текст використовується на уроці мови, то в роботі над ним безперечно слід вдаватися до розв'язання мовних чи мовленнєвих завдань. Електронний текст «Про дружбу» пропонується до теми «будова слова», тому текстовими завданнями можуть бути такі:

1. Знайдіть у тексті слово і впишіть його у подану схему (корінь + закінчення, корінь + суфікс)

2. Виберіть правильний варіант схеми розбору до слова «дружба» а) корінь + закінчення; б) префікс + корінь + закінчення; в) корінь + суфікс + закінчення.

3. У виділених словах визначте і впишіть префікси.

Післятекстові завдання повинні спонукати молодших школярів до творчого переосмислення, перспективного використання текстового матеріалу в контексті виучуваної мовної теми. Наприклад, перед учнями постає завдання:

1. Запропонуйте приклади з вірша для аналізу слів, у яких відсутнє закінчення.

2. Підготуйте текст-привітання для свого найкращого друга, починаючи словами: Любий(а) друже (подруго)!

Ефективними є комп'ютерні вправи на формування вміннь швидкісного читання, виділення в тексті слів, які

учням невідомі за лексичним значенням, на добір синонімів до відомих лексем або ж омонімів, антонімів, багато-значних слів тощо. Наприклад, на етапі закріплення нових знань і формування практичних умінь та навичок з теми «Синоніми» (3 клас) на сайті розміщуємо текст із завданням швидко його прочитати і вписати на місці пропусків синоніми:

Осінь

*По садах і скверах бродить (____) жовтокоса осінь.
Зазирає (____) у вікна позолотою дерева й трави. Зриває
тоненькі жовті листочки й кружляє їх у казковому
(____) танці.*

Або вивчаючи тему «Омоніми», пропонуємо вправу на пошук у реченнях антонімів. Необхідно пояснити лексичне значення підкреслених слів і перевірити за шкільним коротким тлумачним словником їхнє значення.

У *годівничку для вівсянки ми підсипали вівсянки* (з журналу). *Дув холодний місяць лютий, лис ходив голодний, лютий* (А. Качан). *Молоді лисички бігали в лісі й зривали лисички під деревами й кущами* (О. Іваній).

Під час роботи над цією вправою бажано навчити учнів користуватися електронною версією цього словника. Молодші школярі формують уміння при потребі «вийти» з тексту вправи, відкрити інше електронне джерело, знайти відповідну словникову статтю й уточнити лексичне значення виділених у тексті слів, закрити джерело й повернутися знову до тексту вправи.

Цікавим для учнів початкової школи можуть бути й вправи навчально-пошукового спрямування, які сприяють виробленню в учнів умінь шукати потрібну інформацію на Інтернетівських сайтах. Пропонуємо четвертокласникам ознайомитися з електронним текстом з випущеною навмисне інформацією. Учням необхідно швидко проглянути текст, а потім знайти нові відомості про Вавилонську вежу з інших електронних джерел і вставити на місці пропуску 2–3 речення про історію, пов'язану з легендою про будівництво цієї вежі.

Спільна мова

Згадаймо історію про Вавилонську вежу _____

Поки будівничих об'єднувала спільна мова, вони працювали злагоджено й уміло. Коли люди заговорили різними мовами, будівництво припинилося, бо будівничі один одного не змогли зрозуміти.

І усім нам слід усвідомити, що збудувати вільну й незалежну Україну, треба, щоб люди були об'єднані однією, материнською мовою (За Н. Зубицькою).

Використання текстів в електронному варіанті (на комп'ютерних сайтах з електронних підручників тощо) ефективно сприяє виробленню в молодших школярів уміння сприймати й запам'ятовувати інформацію швидко й миттєво реагувати на попутні завдання, що передують чи супроводжують текст, або викликають подальші роздуми в учнів. Наприклад, перед текстом доставлено декілька покрокових завдань:

1) швидко прочитайте текст і виявіть у ньому речення, які розкривають його тему;

2) вкажіть, що виражає назва тексту – тему чи головну його думку;

3) короткими реченнями або словосполученнями перекажіть зміст прочитаного;

4) запропонуйте свою назву тексту.

З часом завдання можна ускладнювати, збільшуючи питому вагу творчого пошуку молодших школярів, прояву їхньої самостійності. Розглянемо для прикладу електронний текст і завдання до нього:

Швидко прочитайте казку й виберіть з тексту виділене слово чи словосполучення, що найбільше відповідає її назві, перед текстом напишіть цю назву

Маленька жовтобока пташка сьорбала водичку з калюжі. Їй було сумно й самотньо. Вона незчулася, як відбилась від стаї. Їй зовсім не хотілося пити цю брудну воду, але треба було вгамувати свій страх і подумати, що робити далі. Аж ось відчула, що хтось нахилиється над нею. Зазвичай пташка б швидко злетіла і тільки б бачила її. Але це був не той випадок. Чийсь дитячі рученята підхопили пташку і ніжно пригорнули до себе.

– Ти така малесенька й самотня. Де твої батьки?

– Не знаю, – відповіла пташка, – я пошукала б, якби неперелита лапка. Мені важко злітати, тому й сиджу тут біля калюжки.

– А хочеш пожити в мене, поки загоїться лапка? – запитав хлопчик.

– Хочу, але боюся. Раптом твої домашні будуть тебе лягати.

– Не бійся. Я живу з дідусем. Він лісничий, вдома буває рідко. Він навіть і не помітить твоєї появи. Ти житимеш у стрісі над нашою хатинкою. Ну що, згода?

– Згода. Ти дуже добрий хлопчик. Ти мене врятував.

Так **почалася дружба** маленького хлопчика й пташеняти.

(В. Дмитренко)

1). Знайдіть у тексті речення, яке відповідає на запитання «Чому пташка не може літати?»

2). Що можна сказати про хлопчика, який запропонував допомогу пташці?

3). Опишіть своїми словами маленьку пташку.

4). Відомо, що птах не може злітати, коли пошкоджене крило, а не лапка. Чому ж пташеня так сказало хлопчику про свою ситуацію?

Висновки та перспективи. Отже, проблема використання інформаційних технологій є актуальною, особливо це стосується методики навчання рідної мови в початковій школі. Подальшого вивчення потребує виявлення інформаційних можливостей електронної пошти, електронних підручників та розроблення авторських комп'ютерних програм.

Література

1. Бижов В.Ю. Моніторинні рівні нахальних досліджень з використанням інтернет-технологій / В.Ю. Бижов. - К.: педагогічна думка. - 2008. - 127 с. (українською мовою).

2. Лодатко С.Д. Математична культура вчителів поездкових класів: монографія / С.Д. Лодатко. - Рівне-Слов'янськ, 2011. - 324 с. (українською мовою).

3. Закон України "Про основні засади розвідки інформаційної інформації в Україні на 2007-2015 роки". Електронний ресурс: zakon.rada.gov.ua/go/537-16.

4. Данилюк С.С. Височення інтернет-технологій у освітньому процесі: формування професійної компетентності мабутьних філологів: монографія / С.С. Данилюк. - Черкаси: Видавство Чабаненко Ю.В. А., 2013 - 368 с.

5. Концепція "Нова українська школа": режимі доступу <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konceptsiya.html> (українською мовою).

6. Савченко О.Я. Діагностика та дидактичні умовлені форми у молоді шкільні мотивиції уміння вчуться / О.Я. Савченко // Український педагогічний журнал. - 2015 р. - №1 - С. 85 - 97 (українською мовою).

7. Портрет випускних послідовних шолок, розроблених відповідних структур освітніх результатів на задачі компетентнічного підходу // Початкова школа: навчальне видання. - К.: Орion. - 2017 - 95 с. (українською мовою).

References

1. V. Bижov, "Monitoryni rivni navchalnykh doslidzhen z vykorystanniam internet-tekhnologii", K., Pedagogichna dumka, 2008, s. 127 (in Ukrainian).

2. Lodatko, "Matematychna kultura vchyteliv pochatkovykh klasiv": monohrafiya, Rivne-Sloviansk, 2011, s. 324 (in Ukrainian).

3. Zakon Ukrainy, Pro osnovni zasady rozvytku informatsiynoho suspilstva v Ukraini na 2007-2015 roky. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: zakon.rada.gov.ua/go/537-16 (in Ukrainian).

4. S. Danyliuk, "Vykorystannia Internet-tekhnologii v osvithnomu protsesi: formuvannia profesiynoi kompetentnosti maibutnykh filolohiv": monohrafiya, Cherkasy, Vydavets Chabanenko Yu.A., 2013, s. 368 (in Ukrainian).

5. Kontseptsiya, Nova ukrainska shkola. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konceptsiya.html> (in Ukrainian).

6. O. Savchenko, "Diahnostyka i dydaktychni umovy formuvannia u molodshykh shkoliariv motyvatsii uminnia vchytysia", Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal, № 1, s. 85-97, 2015 (in Ukrainian).

7. "Portret vypusknykh pochatkovoi shkoly, rozroblenyi vidpovidno do struktury osvithnykh rezul'tativ na zasadakh kompetentniynoho pidkhodu", Pochatkova shkola : navchalne vydannia, K., UOVTs Orion, s. 5-6, 2017 (in Ukrainian).

Yatsyna S.M.,

Candidate of Pedagogical Sciences, a teacher at the chair of primary education
Bohdan Khmelnytsky Cherkasy national university, svt.yatsyna@gmail.com

Ukraine, Cherkasy

USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES AT UKRAINIAN LESSONS AT PRIMARY SCHOOL

The article focuses on the problem of using information technologies at Ukrainian lessons at primary grades of secondary school. The notion of "information technology" is determined in the article. The main attention is paid to information resources, particularly, on using electronic texts for skimming to perform searching tasks, to construct exercises with grammar task.

As a competence approach to learning is actively implemented to the educational process of the modern secondary school, the teacher has the main purpose at the lessons of mother tongue to form basic (key) competences in pupils; communicative competence takes leading place among them.

The article gives the recommendations to apply information technologies in teaching the pupils of primary grades, proposes the models of text tasks for the work with a computer.

Key words: information technologies, primary school, Ukrainian lessons, junior pupils, electronic exercises and tasks.

УДК 00.83

Ажогіна Н.В.,

асистент кафедри іноземних мов хіміко-фізичних факультетів
Інституту філології КНУ ім. Тараса Шевченка, natasha_nauka@mail.ru

Україна, м. Київ

РОЛЬ КОМЕНТАРЯ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО-НАУКОВОГО ДИСКУРСУ ЯК ОБ'ЄКТУ АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Коментар як жанр науково-професійного дискурсу в контексті англомовної комунікації має актуальне значення з точки зору розвитку сучасних науки і техніки. У статті зроблено спробу проаналізувати підходи до визначення коментаря як жанру професійного дискурсу і його специфікації як наукового на основі застосування англійської мови, яка є мовою глобальних наукових комунікацій. Це має як загальнонаукове, так і прикладне значення. Розробки з цього напрямку спираються як на загально-методологічні лінгвістичні підходи, так і такі, що розраховані на суто науково-професійне спрямування (спеціалізації за галузями знань) (2; 3-6; 7, 9, 14-20; 22; 24-25; 31-32; 34). Це дозволяє розширити коло учасників обговорення, що дає поштовх для новітніх наукових пошуків. Цьому сприяють internet-мережа, ON-LINE контакти, інші канали спілкування, зокрема, мережа наукових видань, особисті зустрічі вчених, тощо. Особлива увага в даному матеріалі приділяється функціонуванню коментаря як специфічного жанру комунікативної лінгвістики. Для цього пропонується застосувати новітні розробки з точки зору виділення специфіки коментаря до наукового тексту на основі його обговорення для подальших досліджень науковців. Тут має значення подальша розробка специфіки лінгвістичних термінів, понять та категорій, які мають як загальнонавчальне значення, так і суто філологічний з наукової точки зору характер. Не є досконалим дослідженим процесом структурування лінгвістичних кодів контексту наукового тексту на різних рівнях професійно-наукового дискурсу. Тут мають вплив суб'єктивні фактори, які не завжди враховують специфіку застосування суто лінгвістичних філологічних визначень. Проте, з іншого боку, це дає підстави для розширення поля подальших досліджень у галузі полікультурних науково-професійних контактів. І саме тут, на нашу думку, коментар займає важливе місце, оскільки форми таких контактів постійно урізноманітнюються.

Ключові слова: коментар, дискурс, комунікація.

Постановка проблеми. Суть даного дослідження полягає в тому, що в умовах глобалізації часопросторових вимірів наукового знання, поступу пізнавально-комунікативного процесу, нагальною є потреба в адекватному сприйнятті й розумінні інструментів спілкування на всіх рівнях наукового дискурсу – від наукових спільнот до окремих вчених, засобів науково-професійної комунікації, – коментарів до спеціалізованих текстів, розрахованих на їх розповсюдження і багатоаспектне тлумачення в науковій спільноті. Завдяки поширеності і впливу англійської мови, яка затвердилася у ролі своєї «лінгва франка» науки, техніки та інтелектуально-академічної сфери, коментар як жанр мовленнєвої комунікації відіграє роль індикатора актуальності наукових пошуків. Це має як загальнотеоретичне, так і практичне значення. Перше відбиває процес співвідношення усталених форм оцінки наукових досягнень з їх інноваційним тлумаченням, а друге – напрям на лінгвістичне дослідження особливостей коментаря як системи актів науково-професійної комунікації. Спектр розгортання означеної проблеми досить широкий, про що свідчать доробки як вітчизняних, так і зарубіжних вчених (2; 3-6; 7, 9, 14-20; 22; 24-25; 31-32; 34). Саме тут проходить межа зіткнення між усталеними формами тлумачення наукових текстів із інноваційними

підходами у цій галузі, що вимагає, у свою чергу, розширення меж комунікації в науковій сфері.

Мета роботи. З'ясувати місце і роль коментаря до наукових текстів в англомовному дискурсі. Тут, на нашу думку, важливим є те, що мовна комунікація у науково-професійному дискурсі відбувається не за допомогою окремих, ізольованих одиниць (семантичних, стилістичних і т. п.), а у формі цілісних висловлювань чи повідомлень, що мають науково обґрунтований характер, тобто знаходяться в системі (в даному випадку) англомовного дискурсу. Такими в ракурсі дослідження коментаря виступає як вияв мовленнєвих актів, що допомагає розглядати функціональну значущість даного явища при вивченні комунікативно-прагматичних аспектів функціонування дискурсу. В умовах урізноманітнення засобів передавання й сприймання наукової інформації належить визначити лінгвістичні особливості коментаря у полі оцінок, тлумачення наукових фактів, повідомлень, різноманітних текстів. Тут виникає колізія стосовно адекватного розуміння певного феномену науки і розширення меж його тлумачення науковими спільнотами. Базою для цього розуміння виступає англійська мова – загальноновизнана мова науки і техніки тощо.

Виклад основного матеріалу. В загальному лінгвістичному тлумаченні коментар виступає формою ремарки,

переважно пов'язаної з додатковою інформацією, зауваженням або твердженням. В загальному сенсі коментар тлумачиться як усна або письмова ремарка, що переважно пов'язана з додатковою інформацією, зауваженням або твердженням. Коментар може позначатися аббревіатурами: латинською *N.B.* (*nota bene* – поміть добре, зверни увагу) або англійською *obs.*: від *observation* – в значенні анотація або від *obsolete* – застарілий [15, с.365]. Термін коментар може мати різні значення в залежності від конкретних галузей застосування. Це вписується у загальну систему наукової комунікації на узагальнюючому рівні, де коментар є необхідним елементом дискурсу [33, с.64]. За визначенням *Collins Birmingham University International Langua Database*, коментар існує у вигляді стислого викладу інформації, що передбачає роз'яснення, дискутування відносно важливих моментів наукового тексту [1, с.185]. В широкому сенсі лінгвістичної комунікації коментар може бути сприйнятий як форма зворотного зв'язку в будь-яких засобах вираження – усних, письмових, вербальних, невербальних, негайних, відкладених, тощо [34, с.47]. Цікавим для нашого дослідження є сучасний процес застосування цих форм на базі інформаційних технологій і новітніх засобів фіксації інформації.

З огляду досягнень вітчизняної та зарубіжної думки тлумачення місця і ролі коментаря як мовленнєвого комунікативного акту необхідно виділити базові характеристики мовленнєвого комунікативного процесу (М.М. Бахтін, Ф.С. Бацевич, В.І. Карасик, О.В. Яшенкова та інші). З точки зору нашого дослідження такий процес знаходиться в межах генологічних досліджень. Ф.С. Бацевичем здійснено ґрунтовний аналіз елементів мовленнєвих жанрів з точки зору теоретичних аспектів лінгвістичної генології, де, на нашу думку, оцінка коментаря до наукового тексту може знайти своє адекватне місце [5]. Коментар до спеціалізованого наукового тексту відноситься до розробленої вченими типології мовленнєвих жанрів, де видом дискурсу є науковий [33, с.94]. Його специфіка дуже чітко співвідноситься із формами оцінки наукового знання, у тому числі які мають інформативний характер [25, с.147]. Важливим завданням дослідження коментаря, на нашу думку, є знайдення його місця в системі професійно-наукового дискурсу. Звернення до такої тематики обумовлене сучасним інтересом лінгвістики до вивчення особливостей різних мовленнєвих жанрів у контексті наукового дискурсу. Фактичним є те, що на сьогоднішній день в межах класифікації різновидів наукового стилю комунікації: науково-популярний, науково-діловий, науково-технічний, науково-публіцистичний, навчально-науковий, місце коментаря не є визначеним [29, с.33]. У системі термінологічних тезаурусів коментар до спеціалізованого наукового тексту не зайняв певного місця. Залишається нез'ясованою методика застосування коментаря як мовного коду, його організації в науковому дискурсі. Для нашого дослідження важливим є те, що мовна комунікація у науковому дискурсі відбувається не за допомогою окремих, ізольованих одиниць (семантичних, стилістичних і т. п.), а у формі цілісних висловлювань чи повідомлень. Такими в ракурсі дослідження виступає коментар як вияв мовленнєвих актів, що допомагає розглядати функціональну значущість даного явища при вивченні

комунікативно-прагматичних аспектів функціонування дискурсу. Треба зауважити на нерозробленість проблеми дотримання коментарем як жанру мовлення моделювання його комунікативної компетенції. Це має значення для його адекватності останньої, що належить первинному науковому тексту. Базуючись на результатах досліджень у цій галузі канадських лінгвістів М. Кенела та М. Свейн, О.В. Яшенкова наводить 4 види компетенції: граматична, дискурсивна (в нашому випадку – в науковому дискурсі), соціолінгвістична (розрахована на поширення в науковій спільноті) та страгічна, що орієнтується на подолання перешкод (мовних, соціальних та ін.) на шляху розуміння сутності інформаційного посилу [34, с.138].

Новітність дослідження полягає в розумінні прагматично-лінгвістичного аспекту мовленнєвих жанрів наукового стилю на англійськомовному матеріалі текстів. Об'єктом даного дослідження виступає система мовленнєвих актів, в межах яких здійснюється наукова комунікація. Предметом його є місце і роль коментаря до наукового тексту в системі наукового дискурсу, а в його межах – виокремлення останнього як жанру мовлення.

Стан розробленості наукової проблеми базується на розробках, здійснених вітчизняними і зарубіжними науковцями. Різні аспекти коментування в специфічних видах дискурсу досліджувалися з позицій теорії комунікативного мовлення (М.М. Бахтін, М.Б. Бубер та ін.). В ракурсі методології створення і застосування коментаря як мовленнєвого жанру, виступають комунікативно-когнітивні дослідження, лінгвістика тексту, дискурсу теорія тощо. В даному випадку для застосування наукової методології щодо визначення коментаря є можливим звернення до методу дискурс-аналізу, в межах якого актуалізується жанрова специфікація останнього [34, с.33]. Дуже вдалим у цьому напрямі є підхід Ф.С. Бацевича до тлумачення дискурсу як «тексту в тексті», в межах якого коментар (на нашу думку) виступає суміжною зконцентрованою формою вираження його змісту й організації [4]. У системі елементів процесу комунікації коментар як інструмент науково-професійного дискурсу займає визначене місце як письмова ланка у зворотному зв'язку між адресатом і адресантом [34, с.47]. Дослідження проблем дискурсу є актуальним напрямом у сучасному мовознавстві (Н.Д. Арутюнова, В.В. Богданов, Р. Барт, Ф.С.Бацевич, А.Д. Белова, А. Блас, М. Бунге, Юрген Габермас, Т.А. ван Дейк, В.І.Карасик, Ю.М.Караулов, О.С. Кубрякова, Ю.М. Лотман, М.Л. Макаров, К. Макьюїн, Г.Г. Почепцов (мол.), Ю.Є. Прохоров, І. Райтнер, О.Д. Селіванова, К.С. Серажим та ін.). Залишається актуальною розробка його типології, визначення жанрів, структури тощо. Відомо, що стратегії наукового дискурсу реалізуються в його жанрах, зокрема в науковій статті (з точки зору видів текстів) тощо. І тут, на нашу думку, коментар займає особливе місце як жанр, що виконує роль здійснення стратегій наукового дискурсу. Дослідження наукового дискурсу як організаційного/інституційного типу дискурсу розпочалися приблизно двадцять років тому як напрямок розвитку прикладної лінгвістики – дисципліни, що охоплює вивчення педагогічних, соціальних та практичних аспектів мови (Н.М. Разинкіна, М.М. Глушко, І.М. Колегаєва, В.І. Карабан, М.М. Кожина,

Л.В. Славгородська, Л.І. Зільберман, С. Bazerman, D. Swales, A. Duszak, K. Hyland, A. Mairanen, E. Ventola та ін.). У лінгвістиці розглядалися й аналізувалися лише окремі відгалуження дискурсів, пов'язаних з науковою і професійною діяльністю, зокрема, науковий (Р. Барт, М.С. Глазман, С.А. Жаботинська, О.М. Ільченко, Г.В. Кицак, М.М. Кожина, Дж. Лакофф, Г.В. Чалбишева, інші). З точки зору розвитку підходів до тлумачення особливостей наукового дискурсу велику цінність мають праці Н.Д. Арутюнової, О.М. Гніздечко, Дейка ван Т.А., О.М. Ільченко, О.Т. Ішмуратової, В.В. Красних, Дж. Кресс, Е.В. Михайлової, О.Д. Олійник, О.В. Попадюк, Г.Г. Почепцова (мол.), І.А. Синиці, О.В. Тріщук, Р.А.Ходжа, Г.В.Челбишевої, В.Е. Чернявської, С. Шепітько, Т.В. Яхонтової, та ін. Для нашого дослідження є важливим звернення до процесу комунікативного спілкування, в межах якого стається процес взаємодії думок і висловлювань спеціалістів, фахівців в певній галузі. Коментар як жанр наукового дискурсу об'єднує авторів у певну спільноту професійно параметризованих комунікантів, до якої входить і сам відправник повідомлення. Такий жанр комунікативного спілкування спеціалізує авторів на розвиткові елементів професійного наукового дискурсу. Дуже важливим уявляється структурування форм коментаря до наукових текстів відносно способів інтерактивності: діалогу, полілогу; кількості учасників: міжособистісного спілкування та ін. [34, с.58].

Проте, тлумачення коментаря до наукового тексту як вияв мовленнєвого жанру, не є досить розробленим. В основному, увага приділялася його місцю в професійному дискурсі, публіцистичному, тощо (В.І. Карасик, М.Л. Степко та ін.). Важливими роботами для розуміння особливостей функціонального стилю мови науки та виділення його характеристик, компонентів (жанру коментаря, зокрема), є роботи науковців О.І. Багрій, Е.Г. Різелі, М.П. Кульгав, С.Д. Береснева, О.С.Троянської, Н.М. Разінкіної та ін. Подібно функціональному стилю, кожен тип дискурсу володіє своїм, тільки йому притаманним набором жанрів. У вивченні стилю наукової літератури також досягнуті значні успіхи, цій проблемі присвячені численні роботи відомих лінгвістів (Н.М. Разінкіна, Є.С.Троянська, та ін.). Однак, на нашу думку, в умовах урізноманітнення поля оцінок наукового знання жанровій своєрідності наукових текстів приділялося надзвичайно мало уваги. Проблема специфічної організації жанрів наукової літератури заслуговує найпильнішої уваги дослідників – лінгвістів [21, с.7]. У такому ракурсі коментар до наукового тексту виступає важливим складовим чинником розвитку жанрової лінгвістичної стилістики. Стосовно розвитку системи наукової комунікації коментар до текстів наукового характеру може слугувати індикатором статусно-рольових характеристик науковців та їхньої реалізації в соціумі [34, с.64]. Складність в доведенні коментаря до широкого загалу науковців полягає у специфіці його структурних елементів. Йдеться про процес ущільнення інформації в межах віднесення коментаря до мовленнєвого жанру. Цей підхід вимагає подальшого розвитку в умовах урізноманітнення засобів передавання і сприйняття наукової інформації і необхідно спирається на досягнення у галузі науки про інформацію. В системі досліджень

особливостей англомовних наукових текстів і розвитку поля їх тлумачення, розуміння, інтерпретування велике значення мають роботи вітчизняних і зарубіжних дослідників (О.І. Багрій, О.М. Ільченко, Л.М. Кім, В.І. Клинг, І.М. Колегаєвої, О.В. Тріщук, Т.В. Радзієвської, Н.М. Разінкіної, О.С.Троянської, Т.В. Яхонтової, О.В. Яшенкової та ін.). На нашу думку, є доречним розмістити коментар до таких текстів у межах композиційної схеми в розділі «Обговорення» (Discussion) [33, с.55], [25, с.208-209,319], [13, с.46-47]. Сьогодні коментар може стати основним елементом наукової дискусії на теренах INTERNET з приводу обговорення наукової інформації [25, с.319]. Функціонування коментаря як жанру в англомовному науковому дискурсі має, на нашу думку, бути здійсненим у процесах когнітивно-прикладного характеру. При цьому контури таких підходів не є завершеними, і це дає змогу розширити напрями пошуків шляхів адекватного сприйняття, розуміння і формування мовленнєвого середовища. Саме в такому ракурсі коментар набуває форму дискурсу як типу комунікативної діяльності; розвитку мовленнєвих жанрів [4, с.26]. Коментар як жанр мовленнєвої комунікації відіграє роль референційного аспекту повідомлення – перформативного дискурсу, коли внаслідок доповнення змінюються усталені елементи організації наукового тексту (у вигляді, зокрема, наукових статей). При цьому коментар набуває характеру мовного коду, що зконцентровано фіксує, зокрема, ступінь алгоритмізованості вживання мовних засобів: стаття-коментар-стаття (науковий текст). Досліджуючи типи комунікативних мовленнєвих актів, коментар можливо віднести до групи репрезентантів, коли функціонують певні повідомлення – судження, що входять в інтерактивну систему. З цієї точки зору коментар, на нашу думку, має фіксоване місце в системі мовленнєвих контактів «адресат – адресант» На необхідності систематизації постійних взаємопереходів – модифікацій мовленнєвих актів у наукових жанрах, коли опублікований текст породжує відповіді у вигляді коментарів, у тому числі, наголошує Т.В. Яхонтова [31, с.51].

Висновки. Місце коментаря до наукових текстів в англомовному професійно-науковому дискурсі є не досить визначеним. Це пов'язано з різноманітністю підходів до коментування останніх в усіх ракурсах його аналізу: професійно-лінгвістичних; з точки зору специфіки його в англійській мові, мові науки взагалі; у контексті співвідношення його інформаційних характеристик та форм подачі і розповсюдження наукової інформації, адекватності рівності форм наукового знання; соціально-культурних ознак і характеристик у контексті розвитку інформаційного глобального суспільства, що висвітлює усі переваги і недоліки відкритості розповсюдження наукової інформації.

Вимагає подальшого дослідження процес створення і розповсюдження коментаря до наукового тексту як жанру професійно-наукового дискурсу, в межах якого багатоаспектно інтерпретується авторський матеріал; особливостей застосування коментаря як жанру мовленнєвої діяльності. Тут особливу увагу привертає проблема дослідження дискурсивного феномену коментаря до наукового тексту з точки зору його лінгвістичних особливостей на всіх рівнях його оцінок.

Важливе місце в системі дослідження коментаря займає проблема інтенсивного пришвидшення усього комунікативного процесу в полі: коментар-науковий текст-коментар, на підставі застосування сучасних технологій розповсюдження і фіксації інформації. Стає гострішою колізія у ракурсі долання перешкод в системі глобальних викликів і ризиків, що безпосередньо є фоном існування і поступу глобальної інформаційної системи. І саме тут, на нашу думку, політичний, економічний (як підстава – фінансовий), соціо-культурний та інші аспекти розгляду як загальної, так і регіональної політики в інформаційній галузі на сьогоднішній день вимагають швидкого реагування.

Література

1. Collins COBUILD English language dictionary [developed and comp. in the Engl. Dep. At the Birmingham University]. Ed. in chief John Sinclair. – London; Glasgow: Collins; Stuttgart: Klett, 1987. – 1703 p.
2. Багрії О.І. Наукова дискусія: дискурсивні та прагматичні характеристики (на матеріалі англомовних статей середини ХХ – початку ХХІ сторіч / Багрії О.І. // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Спеціальність 10.02.04 – германські мови. – Київ, 2009. – 354 с.
3. Бацевич Ф.С. Категорії комунікативної лінгвістики: спроба визначення / Бацевич Ф.С. // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С.26 – 34. – 158 с.
4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Бацевич Ф.С. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
5. Бацевич Ф.С. Лінгвістична генеалогія: проблеми і перспективи / Бацевич Ф.С. – Львів: ПАІС, 2005. – 264 с.
6. Бацевич Ф.С. Лінгвістична прагматика: Спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницької одиниці / Бацевич // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С.29-37.
7. Беньямина В.Н. Жанри англоязычної наукової комунікації (композиційно-речеві форми) / Беньямина В.Н. – К.: Наукова думка, 1988. – 124 с.
8. Галицька О.Б. Сучасний німецькомовний науковий дискурс з лінгвістичних проблем: основні характеристики та фреймова організація / Галицька О.Б. // Автореферат дисертації на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: спеціалізація 10.02.04. – германські мови. – К., – 2008. – 20 с.
9. Гніздець О.М. Авторизація наукового дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англомовних статей) // Сучасне європейське та американське лінгвознавство / Гніздець О.М. // Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спеціалізація 10.02.04. – германські мови. – К.: 2005. – 203 с.
10. Дейк ван П.А. Язык, познание, комунікація: Сб. работ // Дейк ван П.А. – Сост. В.В. Петрова; пер. с англ. языка под ред. В.И. Герасимова. – М.: Прогресс. – 1989. – 310 с.
11. Дейк ван П.А. Когнитивные и речевые стратегии выражения этнических предубеждений / Дейк ван П.А. // Язык, Познание. Коммуникация: пер. с англ. О.А. Тулыги / Составитель В.В. Петрова; под ред. В.И. Герасимова. – М.: Прогресс, 1989. – С.268 – 304.
12. Карасик В.И. О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. трудов / ВГУ // Карасик В.И. – Волгоград: Перемена, 2000. – С.5 – 20.
13. Колегаева И.М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / Колегаева И.М. – Одесса: Редакционно-издательский отдел обл. управления по печати. – 2001. – 124 с.
14. Коментар // Юридична енциклопедія : [в 6-ти т.] / Ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Українська енциклопедія, 2001. – Т. 3 : К, – М. – 792 с.: іл. – ISBN 966-7492-03-6.
15. Лингвистический энциклопедический словарь [Гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1999. – 682 с.
16. Лук'янець В.С. Сучасний дискурс: оновлення методологічної культури: монографія / Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озодовська Л.В. // НАН України, Інститут філософії ім. Г. Сковороди. – К.: Благодійницька організація «Центр практичної філософії». – 2000. – 303 с.
17. Кожина М.Н. О диалогичности письменной научной речи / Кожина М.Н. – Учебное пособие. – Пермь: Из-во Пермского университета. – 1986. – 92 с.
18. Олійник А.Д. Прагмалінгвістичні аспекти сприйняття й перекладу науково-технічних текстів / Олійник А.Д. // Аграрна освіта і наука. – Том. 8. – № 5-6. – 2007 р. – С.133-137. – 178 с.
19. Павлюк А.С. Текст і комунікація: Основи дискурс аналізу: посібник / Павлюк А.С. – Львів: ПАІС, 2009. – 76 с.
20. Попадюк О.В. Особливості критичного дискурс-аналізу наукового тексту / Попадюк О.В. – Збірник наукових праць НАУ «Острозька академія». – № 12. – 2009 р. – С.56-59. – 259 с.
21. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Почепцов Г.Г. – М.: Реф.- буқ.- К.: Вақпер. – 2006. – 656 с.
22. Радзівєвська П.В. Текст як засіб комунікації / Радзівєвська П.В. – К.: Наукова думка, 1993. – 192 с.
23. Разинкина Н.М. Развитие языка англоязычной научной культуры / Разинкина Н.М. – М.: Наука, 1978. – 257 с.
24. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвістичне явище: методологія, архітектура, варіативність [На матеріалі вивчення газетних публікацій]: Монографія / Серажим К.С. // За ред. В. Різуна. – К., 2002. – 392 с.
25. Синиця І.А. Діалогічність у науковому тексті // Мовознавство. – 2004. – № 2,3. – С.56 – 64. – 234 с.
26. Піриць О.В. Науково-інформаційний дискурс як соціокомунікативне явище [Текст]: Монографія / Піриць О.В. – К.: НЛІПУ «КЛІ». – 2009. – 392 с.
27. Проханская Е.С. Полевая структура научного стиля и его жанровых разновидностей / Проханская Е.С. // Общие и частные проблемы функциональной стилистики. – М., 1986. – 345 с.
28. Чернявская В.Е. Интерпретация научного текста: учебное пособие для студентов старших курсов, магистрантов и аспирантов вузов / Чернявская В.Е. СПб.: Из-во СПбГУЭФ, 2005. – 127 с.
29. Чернявская В.Е. Интертекстуальность как текстообразующая категория вторичного текста в научных коммуникациях (на материале немецких научно-критических текстов рецензий) / Чернявская В.Е. – Ульяновск: Из-во СВГУ, 1996. – 107 с.
30. Шепітько С. Компоненти наукового дискурсу / Шепітько О.С. // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. – Сер.: Філологічні науки. – 2010. – Вип. 89(5). – С.164-167.
31. Яхонтова П.В. Структурно-композиційні особливості сучасної англомовної наукової статті // Мовознавство. – 2009. – Листопад-грудень 2009. – С.51- 57. – 123 с.
32. Яхонтова П.В. Лінгвістична генеалогія наукових комунікацій: монографія / Яхонтова П.В. – Львів: Вид-во ЛНУ імені І. Франка. – 2009. – 420 с.

33. Яхонтова П.В. Структурно-композиційні особливості сучасної англомовної наукової статті /Яхонтова П.В. // Мовознавство. – 2009. – № 6. – С.51-57. – 234 с.

34. Яшенкова О.В. Основи теорії мовної комунікації: навчальний посібник /Яшенкова О.В. – К.: ВД «Академія», 2010. – 210 с.

References

1. Collins COBUILD. English language dictionary [developed and comp. In the Engl. Dep. At the Birmingham University]. Ed. in chief John Sinclair. – London; Glasgow: Collins; Stuttgart: Klett, 1987. – 1703 pp.

2. Bahriy O.I. Naukova dyskusiya: dyskursyvni ta prahmatyorychni kharakterystyky (na materiali anhlomovnykh statey seređyny XX – pochatku XXI storich / Bahriy O.I. // Dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata filolohichnykh nauk. – Spetsialnist' 10.02.04 – hermanskij movy. – Kyiv, 2009. – 354 s.

3. Batsevych F.S. Katehoriyi komunikatyvnoyi linhvistyky: sprobа vyznachennya / Batsevych F.S. // Movoznavstvo. – 2003. – # 6. – S. 26 – 34. – 158 s.

4. Batsevych F.S. Osnovy komunikatyvnoyi linhvistyky: Pidruchnyk / Batsevych F.S. – К.: VTs «Akademiya», 2004. – 344 s.

5. Batsevych F.S. Linhvistychna henolohiya: problemy i perspektivy / Batsevych F.S. – L'viv: PAIS, 2005. – 264 s.

6. Batsevych F.S. Linhvistychna prahmatyky: Sprobа obgruntuvannya problemnoho polya i doslidnyts'koyi odynytis // Movoznavstvo. – 2009. – # 1. – S. 29-37.

7. Ben'yaminova V.N. Zanry angloyazychnoj nauchnoj komunikacii (kompozicionno-rechevye formy) / Ben'yaminova V.N. – К.: Naukova dumka, 1988. – 124 s.

8. Halyts'ka O.B. Suchasnyy nimets'komovnyy naukovyy dyskurs z linhvistychnykh problem: osnovni kharakterystyky ta freymova orhanizatsiya / Halyts'ka O.B. // Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya nauk, stup. kand. filol. nauk; spetsializatsiya 10.02.04. – hermanskij mov». – К., – 2008. – 20 s.

9. Hnizdechko O.M. Avtoryzatsiya naukovoho dyskursu: komunikatyvno-prahmatychnyy aspekt (na materiali anhlomovnykh statey) // Suchasne yevropeys'ke ta amerykans'ke linhvovnavstvo / Hnizdechko O.M. // Dysertatsiya na zdobuttya nauk, stupenya kand. filol. nauk; spetsializatsiya 10.02.04. – hermanskij movy. – К.: 2005. – 203 s.

10. Dejck van. T.A. Yazyk, poznanie, komunikaciya: Sb. rabot // Dejck van. T.A. – Sost. V.V. Petrova; per. s angl. yazyka pod red. V.I. Gerasimova. – M.: Progress. – 1989. – 310 s.

11. Dejck van T.A. Kognitivnye i rechevye strategii vyrazheniya etnicheskikh predubezhdenij // Yazyk, Poznanie. Komunikaciya: per. s angl. O.A. Gulygi / Sostavitel' V.V. Petrova; pod red. V.I. Gerasimova. – M.: Progress, 1989. – S. 268 – 304.

12. Karasik V.I. O tipah diskursa // Yazykovaya lichnost': institucional'nyj i personal'nyj diskurs: Sb. nauch. trudov / VGPU // Karasik V.I. – Volgograd: Peremena, 2000. – S. 5 – 20.

13. Kolegaeva I.M. Tekst kak edinica nauchnoj i hudozhestvennoj komunikacii / Kolegaeva I.M. – Odessa.: Redakcionno-izdatel'skij otdel obl. upravleniya po pečati. – 2001. – 124 s.

14. Komentar // Yurydychina entsyklopediya: [v 6-ty t.] / Red.kol. Y.S. Shemshuchenko (vidp. red.) [ta in.]. – К.: Ukrayins'ka entsyklopediya, 2001. – T. 3: К, – M. – 792 s.: il. – ISBN 966-7492-03-6.

15. Lingvisticheskij ehnciklopedicheskij slovar' [Gl. red. V.N. Yarceva]. – M.: Sov. Enciklopediya, 1999. – 682 s.

16. Luk'yanets' V.S. Suchasnyy dyskurs: onovlennya metodolohichnoyi kultury: monohrafiya / Luk'yanets' V.S., Kravchenko O.M., Ozadovska L.V. – // NAN Ukrainy, Instytut filosofiyi im. H. Skovorody. – К.: Blahodiymyts'ka orhanizatsiya «Tsentr praktychnoyi filosofiyi». – 2000. – 303 s.

17. Kozhina M.N. O dialogichnosti pis'mennoj nauchnoj rechi / Kozhina M.N. – Uchebnoe posobie. – Perm': Iz-vo Permskogo universiteta. – 1986. – 92 s.

18. Oliynyk A.D. Prakhmalinhvistychni aspekty sprymyattya y perekladu naukovykh-tekhnichnykh tekstiv / Oliynyk A.D. // Ahrama osvita i nauka. – Tom. 8. – # 5 – 6. – 2007 r. – S. 133-137. – 178 s.

19. Pavlyuk L.S. Tekst i komunikatsiya: Osnovy dyskursu analizu: posibnyk / Pavlyuk L.S. – L'viv: PAIS, 2009. – 76 s.

20. Popadyuk O.V. Osoblyvosti krytychnoho dyskursu-analizu naukovoho tekstu / Popadyuk O.V. – Zbirnyk naukovykh prats' NAU «Ostroz'ka akademiya». – # 12. – 2009 r. – S.56-59. – 259 c.

21. Pochepcov G.G. Teoriya komunikacii / Pochepcov G.G. – M.: Ref.-buk. – К.: Vakper. – 2006. – 656 s.

22. Radziyevska T.V. Tekst yak zasib komunikatsiyi / Radziyevska T.V. – К.: Naukova dumka, 1993. – 192 s.

23. Razinkina N.M. Razvitie yazyka angloyazychnoj nauchnoj kultury / Razinkina N.M. – M.: Nauka, 1978. – 257 s.

24. Serazhym K.S. Dyskurs yak sotsiolinhvistychno yavyshe: metodolohiya, arkhitektonika, variatyvnist' [Na materiali vyvchennya hazetnykh publikatsiy]: Monohrafiya / Serazhym K.S. / Za red. V. Rizuna. – К., 2002. – 392 s.

25. Synytsya I.A. Dialohichnist' u naukovomu teksti // Movoznavstvo. – 2004. – # 2,3. – S. 56 – 64. C.234.

26. Trishchuk O.V. Naukovo-informatsynnyy dyskurs yak sotsiokomunikatyvne yavyshe [Tekst]: Monohrafiya / Trishchuk O.V. – К.: NTTU «KPI». – 2009. – 392 s.

27. Troyanskaya E.S. Polevaya struktura nauchnogo stilya i ego zhanovykh raznovidnostej / Troyanskaya E.S. / Obshchie i chastnye problemy funktsional'noj stilistiki. – M., 1986. – 345 s.

28. Chernyavskaya V.E. Interpretaciya nauchnogo teksta: uchebnoe posobie dlya studentov starshih kursov, magistrantov i aspirantov vuzov / Chernyavskaya V.E. SPb.: Iz-vo SPbGU EHF, 2005. – 127 s.

29. Chernyavskaya V.E. Intertekstual'nost' kak tekstoobrazuyushchaya kategoria vtorichnogo teksta v nauchnykh kommunikatsiyah (na materiale nemeckikh nauchno-kriticheskikh tekstov recenzij / Chernyavskaya V.E. – Ulyanovsk: Iz-vo SVNU, 1996. – 107 s.

30. Shepit'ko S. Komponenty naukovoho dyskursu / Shepit'ko S. // Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. – Ser.: Filolohichni nauky. – 2010. – Vyp. 89(5). – S. 164-167.

31. Yakhontova T.V. Strukturno-kompozyciyini osoblyvosti suchasnoyi anhlomovnoyi naukovoyi statii // Movoznavstvo. – 2009. – Lystopad-hruden' 2009. – S. 51-57. – 123 s.

32. Yakhontova T.V. Linhvistychna henolohiya naukovykh komunikatsiy: monohrafiya / Yakhontova T.V. – L'viv: Vyd-vo LNU imeni I. Franka. – 2009. – 420 s.

33. Yakhontova T.V. Strukturno-kompozyciyini osoblyvosti suchasnoyi anhlomovnoyi naukovoyi statii / Yakhontova T.V. // Movoznavstvo. – 2009. – # 6. – S. 51-57. – 234 s.

34. Yashenkova O.V. Osnovy teoriiy movnoyi komunikatsiyi: navchal'nyy posibnyk / Yashenkova O.V. – К.: VTs «Akademiya», 2010. – 210 c.

Azhogina N.V.,

*Assistant Foreign Languages Department of Chemical and Faculties of Philology
Institute of KNU named after Taras Shevchenko, natasha_nauka@mail.ru*

Ukraine, Kyiv

**THE ROLE OF THE COMMENTARY IN THE PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC SYSTEM DISCOURSE
AS AN ENGLISH COMMUNICATION PROJECT**

The commentary as a genre of scientific and professional discourse in the context of English language communication is relevant in terms of the development of modern science and technology. The article attempts to analyze the approaches to the definition of the commentary as a genre of a professional discourse and its specification as a scientific basis of the application of English, which is the language of international scientific communication. It has both a general scientific and applied value. Developments in this direction are based on general-methodological linguistic approaches, and those that are designed for purely scientific and professional orientation (specialization in branches of knowledge) (2; 3-6; 7, 9, 14-20; 22; 24-25; 31-32; 34). This allows you to expand the circle of discussion participants, giving impetus to the latest scientific research. This is facilitated by the internet-network, ON-LINE contacts, other channels of communication, in particular, a network of scientific publications, personal meetings of scientists, etc. Particular attention in this material is given to the functioning of the commentary as a specific genre of communicative linguistics. To this end, it is proposed to apply the latest developments in terms of identifying the specifics of the commentary to the scientific text on the basis of its discussion for further research by scientists. It matters further development of the specifics of linguistic terms, concepts and categories that have both a universal value and a purely philological from a scientific point of view character. The process of structuring linguistic codes for the context of scientific text at different levels of professional-scientific discourse is not thoroughly investigated. Subjective factors that do not always take into account the specifics of the use of purely linguistic philological definitions are influenced here. However, on the other hand, this gives grounds for expanding the field of further research in the field of multicultural scientific and professional contacts. And here, in our opinion, the commentary occupies an important place, since the forms of such contacts are constantly diversified.

Key words: *commentary, discourse, communication.*

УДК 811.161.1'374

Алмугхид Амджад Мохаммад Махмуд,

аспирант кафедры перевода и лингвистической подготовки иностранцев

Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара, amjad11990@yahoo.com

Украина, г. Днепр

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ КЛЮЧЕВОГО СЛОВА КОНЦЕПТА АРАБСКИЙ

В статье рассматриваются ключевые филологические понятия лексикографической практики толкования слов, связанных с арабским миром. Роль арабского языка как одного из международных языков в современном мире ставит вопрос о необходимости изучения всего комплекса понятий, концептов, символов, связанных с ним. Цель работы – анализ имеющихся словарных дефиниций слова арабский и способов его толкования. Используются дескриптивный и интерпретационный методы исследования. Слово арабский и однокоренные к нему определяются в словаре с помощью ступенчатой отсылки.

Ключевые слова: словарь, толкование, словарная статья, арабский.

Постановка проблемы. В данной статье в общем виде рассматривается проблема лексикографического толкования ядерного слова того или иного концепта. Существует значительное количество различных подходов к толкованию, описанию и структурированию концепта, однако во всех случаях прежде всего принято выделять ключевое, или ядерное слово концепта. В данной статье нас интересует концепт АРАБСКИЙ МИР, составной частью которого является слово арабский. Роль арабского языка как одного из международных языков в современном мире ставит вопрос о необходимости изучения всего комплекса понятий, концептов, символов, связанных с арабским миром. И началом этого логично становится анализ словарного толкования самого понятия «арабский».

Цель работы состоит в анализе имеющихся словарных дефиниций слова *арабский* и способов его толкования. Для достижения данной цели необходимо решить такие задачи, как анализ основополагающих теоретических положений лексикографии, формирование выборки словарных дефиниций, связанных с понятием «арабский», и описание особенностей лексикографического его толкования.

Изложение основного материала. В качестве основных задач лексикологии лингвисты рассматривают определение значения слова, изучение структуры значения в ее историческом развитии, в статике и динамике. Основным источником выяснения значения того или иного слова, несомненно, является словарь, прежде всего толковый словарь. Словарь – это вселенная в алфавитном порядке, – писал Вольтер. Толковый словарь – это целый мир в алфавитном порядке... Все книги как бы заключены в словаре, нужно только уметь извлечь их оттуда, – так перефразировал Вольтера Анатолий Франс.

Как и в любой отрасли лингвистики, в современной толковой лексикографии существуют свои приемы и методы решения основных задач, как и еще не решенные задачи. Разработаны системы толкования значения слова, которые включают обозначение грамматических, стилистических особенностей слова; различные виды дефиниций (определений) лексического значения и иллюстративный материал как средство раскрытия значения слова.

Каждое слово в словаре представлено в отдельной словарной статье; это понятие определяется как относи-

тельно автономный раздел словаря, вводимый заголовочным словом, в котором последнее, а также возможные производные по составу вокабулы получают многостороннюю лингвистическую характеристику. Каждая словарная статья следует за предыдущей статьей в соответствии с алфавитной схемой расположения заголовочных слов.

В современной лексикографии словарные дефиниции лексических единиц должны отвечать ряду требований. Качественное, то есть удачно выполняющее свою функцию определение должно быть прежде всего точным, понятным (прозрачным) и лаконичным. Недостатком словарной дефиниции является наличие в ее составе слишком сложных синтаксических конструкций, штампов. «заезженных» канцелярских оборотов. К недостаткам словарной дефиниции ряд исследователей относит также широкое использование фразеологических оборотов, не всегда понятным пользователям словаря.

Мы исследовали подачу слова арабский как ключевого слова концепта АРАБСКИЙ МИР в ряде толковых словарей. Приведем имеющиеся в различных словарях толкования и проанализируем их.

Арабский -ая, -ое. 1. к Арабы. А. язык. А-ие сказки. А-ая вязь. А-ая лошадь (одна из древних пород верховых лошадей). 2. Такой, как у арабов. А-ое лицо. А-ие цифры (общераспространённые знаки чисел, заимствованные в средние века от арабов: 1, 2, 3 и т.д.). По-арабски, нареч. Писать по-арабски (Толковый словарь Кузнецова).

При толковании значения данного слова мы наблюдаем отсылочный способ дефиниции, то есть пользователь словаря должен обратиться к толкованию слова *арабы*.

Арабский – арабская, арабское. Прил. к араб. язык. Арабская литература. Арабская лошадь. Арабские цифры – общепотребительные знаки чисел (1, 2, 3 и т.д.) в противов. Римским цифрам. (Толковый словарь Д.Ушакова).

В данном толковании наблюдается указание на часть речи, к которой относится заголовочное слово (прилагательное).

АРАБСКИЙ, ая, ое. 1. см. арабы. 2. Относящийся к арабам, к их языку, национальному характеру, образу жизни, культуре, а также к странам и территориям их проживания, внутреннему устройству, истории; такой,

как у арабов. А. язык (семитской ветви афразийской семьи языков). Арабские народы. Арабские страны. Арабское письмо (один из видов слогового письма). Арабские цифры (общераспространённые знаки для обозначения чисел: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9). А. скакун. По-арабски (нареч.). (Толковый словарь Ожегова).

Особенностью данного толкования является его более значительный объем, в него включен достаточно большое количество информации культурологического характера.

арабский -ая, -ое. прил. к арабы. Арабский язык. Арабское искусство. Арабская лошадь одна из древних пород верховых лошадей. арабские цифры общераспространенные в настоящее время знаки чисел, заимствованные в средние века от арабов. (Малый академический словарь)

Как видим, дефиниции в разных словарях достаточно близки и в большинстве случаев представляют собой отсылочную дефиницию к слову *арабы*. Отметим, что слово *арабский* является многозначным – в Словаре С. Кузнецова, где оно имеет два значения – связанный с арабами и подобный арабам, то есть имеет место метафорическое развитие значения данного слова. К периферии концепта, судя по содержанию словарных статей, в первую очередь относятся язык, искусство, лошадь.

В Словаре синонимов русского языка приводится синоним *куфический*, который толкуется так:

куфический ая, ое (по назв. г. Куфа на р. Евфрат). В сочетании: куфические письма (лингв.) – разновидность арабского письма.

Куфическое письмó (араб. الخط كوفي – *куфический почерк*) – один из старейших видов арабского письма, созданный в конце VIII века после основания двух иракских городов – Басра и Эль-Куфа. Куфическое письмо сыграло большую роль в дальнейшем развитии всей арабской каллиграфии.

С периферийным словом концепта *арабский язык* связан слова *арабизм*, *арабист*, *арабистика*, так определяемые в словарях:

Арабизм -а; м. Лингв. Слово, оборот речи, заимствованные из арабского языка или построенные по модели арабского. (Толковый словарь Д. Ушакова)

Арабизм арабизма, м. (иностр.). Вид варваризма – оборот речи, выражение в каком-н. языке, составленное по образцу арабского языка (лит.). || Заимствование из арабского языка (лингв.). (Толковый словарь Ушакова)

Арабист -а; м. Специалист по арабистике (Толковый словарь Ушакова).

Арабист – арабиста, м. (филол.). Ученый – специалист по арабскому языку или литературе (Толковый словарь Ушакова).

Арабистика -и; ж. Совокупность наук, изучающих язык, письменность, культуру и историю арабских народов (Толковый словарь Кузнецова).

В данных статьях также использован менее распространенный способ словарной дефиниции. Это разновидность отсылочного способа определения,

который мы предлагаем назвать ступенчатым: как видим в примерах, для понимания значения слова *арабский* пользователь словаря отсылается к слову *араб*, а для понимания слова *арабист* необходимо обратиться к слову *арабский*, то есть читатель пройдет через две ступени отсылок, что является не очень удобным вариантом.

Выводы. Слова в их значениях невозможно отделить от обозначаемых ими предметов и понятий, очень часто значение слова можно идентифицировать только указанием на устройство и назначение обозначаемого предмета, а это уже может содержать сведения энциклопедического характера. Включение в толковый словарь разнообразной энциклопедической, культурно-исторической и этнолингвистической информации делает словарь более ценным с познавательной точки зрения, а также в ряде случаев является неотъемлемой частью раскрытия значения слова. Слово *арабский* и однокоренные к нему определяются в словаре с помощью ступенчатой отсылки.

Литература

1. Гақ В.Г. Лексическое значение. Русский язык: Энциклопедия / [гл. ред. Ю.Н. Караулов]. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Науч. изд-во «Большая Российская энциклопедия». «Дрофа», 1998. С.213-214.

2. Шведова Н.Ю. Однотомный толковый словарь. Русский язык. Проблемы художественной речи. Лексикология и лексикография. М.: Наука, 1981. С.166-179.

3. Сороколетов Ф.П. Лексическое значение и словарная дефиниция // Исследование по исторической семантике: межвуз. сб. / Калинингр. гос.ун-т. / [ред. А.И. Дубяго]. Калининград: КГУ, 1980. С.3-13.

4. Бабкин А.М. Словарь языка и язык словаря. // Современная русская лексикография / [сб. трудов / АН СССР, Ин-т рус.яз. / отв. ред. А.М. Бабкин]. Л.: Наука, 1975. С.3-24.

5. Евгеньева А.П. Определение в толковых словарях. Проблема толкования слова в филологических словарях. // [Материалы совещания. 31 октября – 3 ноября 1961 г. / ред. коллегия: Степан Григорьевич Бархударов и др]. Рига: АН Латв. ССР, 1963. С.7-23.

References

1. Gaқ V.G. Leksicheskoe znachenie. Russkij yazik: Enciklopedija / [gl. red. Y.N. Karaulov]. 2-e izd., pererab. i dop. M: Nauchnoje iz-vo "Bolshaja Rossijskaja enciklopedija". "Drofa", 1998. S. 213–214.

2. Shvedova N.Y. Odnotomnyj tolkovij slovar'. Rysskij yazik, Problemi khyudozhestvennoj rechi. Leksikologija i leksikographia. M.: Nauka, 1981. S. 166-179.

3. Sorokoletov F.P. Leksicheskoe znachenie i slovarnaja dephenicija // Isledovanie po istoricheskoj semantike: mezhvuz. sb. / Kaliningr. gos. un-t. / [red. A.I. Dub'ago]. Kaliningrad: KGU, 1980. S.3-13.

4. Babkin A.M. Slovar' yazyka i yazyk slovar'a. // Sovremennaja russkaja leksikographia / [sb. trudov / AN SSSR, In.-t. russ. yaz. / отв. red. A.M. Babkin]. L.: Nauka, 1975. S. 3-24.

5. Yevgen'eva A.P. Opredeleniya v tolkovih slovar'ah. Problema tolkovania slova v philologicheskijh slovar'ah. / [Materiali soveshchania. 31 okt'abr'a – 3 nojabr'a 1961 g. / red. kolegia: Stepan Grigorievich Barkhudarov i dr.]. Riga: AN Latv. SSR, 1963. S. 7-23.

*Almugheed Amjad Mohammad Mahmoud,
postgraduate student department of translation and linguistic training for foreigners
Oles Gonchar Dnipro National University, amjad11990@yahoo.com*

Ukraine, Dnipro

LEXICOGRAPHIC REPRESENTATION OF THE KEY WORD CONCEPT ARAB

The article discusses the key philological concepts of the lexicographical practice of interpreting words associated with the Arab world. The role of the Arabic language as one of the international languages in the modern world raises the question of the need to study the whole complex of concepts, concepts, symbols associated with it. The purpose of the work is the analysis of the available dictionary definitions of the word Arabic and the ways of its interpretation. Used descriptive and interpretive research methods. The word Arabic and cognate to it are defined in the dictionary using stepwise references.

Key words: *dictionary, interpretation, dictionary entry, Arab.*

УДК 883 У-1.06

Віснич О.А.,

к.філол.н., доцент, Національний університет «Острозька академія», visych@gmail.com

Україна, м. Рівне

АДАПТИВНА МЕТАДРАМА В ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (НА ПРИКЛАДІ ПЕРЕГУКІВ З П'ЄСАМИ ГЕРГАРТА ГАУПТМАНА)

Лесі Українці притаманне розуміння природи драматичних жанрів не як ізольованих явищ, а текстів, що явно або опосередковано відтворюють тяглість канонів драми. Не випадково письменниця приділяла чимало уваги античній поезиці та проблематиці. Не менш цікавою для неї була й нова європейська драматургія. У статті розглядаються стратегії творчої інтерпретації п'єс відомого німецького письменника Гергарта Гауптмана української авторкою. Доводиться, що його мистецькі експерименти стали основою метадраматичного каркасу знакових драм Лесі Українки.

Ключові слова: метадрама, драма/культура комплекс, Гауптман, Леся Українка.

Постановка проблеми. Драматургія Лесі Українки – результат вдумливої, кропіткої роботи авторки у сфері модернізації української драми і театру загалом. Її наслідком стало значне розширення тематики п'єс. Не менш важливим для української драматургії є багатоаспектні зрушення на стилістичному рівні, які започаткувала Леся Українка. Однак найбільшим внеском письменниці слід вважати трансформацію жанрової структури національної драматургії. Можна виокремити кілька ключових моментів, які стали новаторськими для української літератури: поява відкритої драми (або ширше – драми нон-фініто), утвердження драматичної поеми, звертання до фантастичної драми і, нарешті, витворення специфічного метадраматичного простору.

Вагомий вплив на творчі пошуки Лесі Українки мала світова література, зокрема творчість Г. Ібсена, М. Метерлінка і особливо Г. Гауптмана. Близькість естетики Гауптмана Лесі Українці неодноразово опинялась у фокусі літературознавчих досліджень. Вагомий слід у цьому напрямку залишили М. Зеров, Б. Якубський, Е. Райснер, М. Ласло-Куцюк, В. Гуменюк, Л. Скупейко, Н. Колошук та інші.

Метадрама – особлива модель сценічного твору, в основі якої лежить подвоєння театрального простору за рахунок численних прийомів, зокрема оголення сценічної умовності, звертання до теми театру, ігрове використання театральних прийомів різних епох, пріоритетність комунікації з глядачем, діалогів персонажа і ролі, автора і персонажа, кількох авторів або текстів.

Перші спроби послідовного аналізу специфіки метадрами здійснено в книзі Р. Хорнбі «Драма, метадрама і сприйняття» (Hornby 1986) [8] і Дж. Шлютера «Мета-літературні персонажі в сучасній драмі» (Schlueter 1979) [9]. Значну роль в осмисленні феномену відіграв Л. Абель та його студія «Трагедія і метатеатр: есеї про драматичні форми тексту» (Abel 2003). Дослідники виділяють низку форм метадрами: п'єса в п'єсі, церемонія в п'єсі, роль в ролі, літературні посилення, внутрішні посилення всередині самої п'єси тощо. Окремо слід відзначити звертання до літературних сюжетів відомих творів, що зумовлює створення «тексту про текст». Для означення явищ у драматичному тексті, що сприяють його свідомому олітературненню, виражаються у формі

рефлексії інших літературних артефактів і опосередковано вказують на штучний статус як персонажів, так і цілої драматичної ситуації використовують термін *адаптивна метадрама*. Саме цей тип метадрами слід актуалізувати у світлі діалогу текстів Лесі Українки та Гергарта Гауптмана.

Мета статті – дослідити метадраматичну поетику п'єс Лесі Українки та роль текстів Гергарта Гауптмана у формуванні драма/культура комплексу творів української письменниці.

Виклад основного матеріалу. Леся Українка належить до шанувальників і водночас інтерпретаторів творчості видатного німецького драматурга Гергарта Гауптмана. Її спадщина дає змогу не лише ознайомитись з аналізом поетики та філософії творчості німецького класика, але й простежити, які з художніх прийомів Леся Українка переймала у Гергарта Гауптмана свідомо, інсталюючи їх в естетичні реалії власних текстів.

Особливості нової європейської драми Леся Українка осмислює у своїх літературно-критичних статтях. Заслуговує уваги стаття «Михаэль Крамер». Последняя драма Гергарта Гауптмана», де Леся Українка виражає захоплення твором німецького письменника. Крамер, за словами авторки, більше філософ, ніж художник, гостро переживає власну нездатність втілити свій задум: «Нічого не вдається у цього старого шкарбана. Іноді він щось бачить, навіть відчуває – потім хапає шпатель і все зішкребав геть!» [6, с.142]. Перфекціонізм, прагнення завершеності, однак, не заважає Крамеру помітити непересячний талант в незакінчених ескізах та етюдах свого сина. Авторка статті, відзначаючи відкритість фіналу твору, що закінчується питанням «Що ж нарешті буде?», моделює ймовірні інтерпретації такого кінця в залежності до мистецької концепції містицизму або реалізму. Таким чином, Леся Українка зафіксувала власну креативну рецепцію твору, яка не обмежується лише цим фрагментом. Цікавою є актуалізована дослідницею сцена, де Михаель Крамер наважується показати свою картину про Спасителя колишньому учневі. Той, вражений величчю та разом з тим недовершеністю творіння, проголошує: «Велика невдача іноді більше значить, ніж найкраща удача» [5, с.143]. Ситуація з подібним філософським наповненням є у драмі Лесі Українки «У пущі».

Головний герой, скульптор Річард Айрон, опиняється в середовищі кількох конфліктних протистоянь: мистецтво як мрія і дійсність, старий і новий світ, культура і природа, громада і особистість. Він переживає докори сумління і невдоволення дріб'язковістю розбещеного мистецького середовища та принизливою залежністю від можливо-владців, що спонукає його до пошуків нового світу і самореалізації в служінні громаді. Річард Айрон вирушає у далеку Америку разом з фанатичними пуританами. На згадку про Венецію Айрон бере з собою незакінчену фігурку: і ця статуетка стане єдиною пуповиною, що пов'язує його з богемним минулим. Пізніше він спробує завершити її, але йому не вдається позбавитись певної ескізності. Та саме ця «маленька воскова фігурка» справила на друга Річарда Антоніо враження справжнього шедевра: коли Річард дістав з шафи свою стару роботу, то у Антоніо змінився навіть вираз обличчя, яке «хутко прийняло екстатичний вигляд» [4, с.129]. Любуючись нею, Антоніо знаходить таке пояснення талановитій роботі: «...се, що тут мене чарує, – (показує на фігурку) – мрія» [4, с.131]. Очевидно, це багатогранне поняття включає в себе і пристрасне бажання створити унікальний, довершений твір.

У драмі «У пуші» можна знайти чимало перегуків і з гауптманівським «Затопленим дзвоном», хоча традиційно цей твір пов'язує з «Лісовою піснею». Відомо, що навіть назву жанру українська письменниця формувала, орієнтуючись на німецького попередника (Märchendraama – драма-казка), бо не знала, «як би се могло по-нашому зватися» [7, с.373].

Можна стверджувати, що в обох українських текстах у більшій чи меншій мірі знаменита драма-казка Гергарта Гауптмана створює додатковий, до кінця невловимий план. Проте мусимо визнати, що літературні контакти, про які йшлося до сих пір, можна трактувати досить широко: наслідування, інтертекстуальні зв'язки, творча реінтерпретація тощо. І це, по суті, не заперечує доречність залучення концепції метадрами, а навпаки – дозволяє побачити варіативність форм втілення цього метажанру. Очевиднішою є метатекстуальність фантастичної драми «Осінь казка» – найбільш загадкового твору Лесі Українки-драматурга.

«Осінь казка» була опублікована після смерті письменниці. Аналіз рукописів твору дозволяє зробити висновок, що він реалізується як авантест, що став текстом поза волею автора. У творі порушена архітектоніка та інші стереотипи казково-лицарського дискурсу, які, зазнавши значної трансформації, наповнились іронічним змістом; персонажам характерна фрагментарність, а хронологу невизначеність і розбалансованість. Все це є викликом для читацького горизонту очікування і свідчить про експериментальний характер тексту, цілком органічний для, скажімо, постмодерної драми, але у контексті епохи модернізму викликає чимало запитань, відповісти на які допоможе усвідомлення присутності гауптманівського сліду.

Важливим механізмом, який скріплює цей текст в художнє ціле, є його літературність – глибокий зв'язок (часом через заперечення) з міфологічною та середньовічною культурною традицією і, безперечно, новою європейською драматургією. Сюжет «Осінь казки»

має пунктирний характер, що вповні компенсується архетипним мотивом, який дозволяє читачеві змодельовати типову казково-лицарську ситуацію і спостерігати, як автор раз у раз руйнує її стереотипи. Водночас за алегоричністю прочитується соціальна тематика, іронічний дискурс не перебиває трагізму передбачення тоталітарних моделей ХХ століття, а відчуття безчасся межує з конкретикою типології суспільних характерів.

Традиційно вважається, що робота над драмою «Осінь казка» була нетривалою. Однак виникнення задуму твору можна віднести до 1901 року, коли письменниця паралельно працювала над перекладом драми Гергарта Гауптмана «Ткачі» українською й російською мовами та статтю «Новейшая общественная драма».

У статті Леся Українка характеризує «драму маси, драму боротьби різних суспільних груп між собою» [5, с.229], що утворилася у кінці ХІХ століття. Ключовою у праці стала характеристика драми Гергарта Гауптмана «Ткачі», що певним чином послужила еталоном для аналізу модерної драматургії. Саме в Гауптмані Леся Українка вбачала незалежного художника, який «встав на шлях громадянської драми з новими ідеями, прагненнями, прийомами» [5, с.235]. Варто підкреслити, що Гергарт Гауптман одним із перших увів робітничі маси в систему драматичних текстів, наділивши кожного з представників психологічною характеристикою. Це новаторство дозволило розширити межі канонічної драматичної моделі, де автор, уникаючи хаотичності, перетворював маси на образний моноліт і підкорював єдиній художньо-структурній функції. Леся Українка влучно відзначає активне перетворення, унаслідок якого «знищується натовп як стихія, і на її місце стає суспільство, тобто союз самостійних особистостей» [5, с.237], та творчо застосовує свої теоретичні спостереження у власному доробку.

Слід підкреслити, що Леся Українка називала драму Гергарта Гауптмана «Ткачі» «прямим зразком для більшості новіших суспільних драм», стверджуючи, що «намічених в ній тем вистачило на кілька окремих творів різних авторів» [5, с.237]. Очевидно, що пильні спостереження за структурою та жанровими особливостями суспільної драми ініціювали спробу Лесі Українки створити власну творчу інтерпретацію. Однак соціальна драма у доробку української письменниці відсутня, пояснюється це не тільки індивідуально-авторськими причинами, але і загальними історико-культурними обставинами, зокрема громадянською незрілістю українського суспільства цього періоду. Символічно, що натомість Леся Українка пише фантастичну казку.

В основі «Ткачів» лежить відоме сілезьке повстання ткачів 1844 р. На відміну від Гергарта Гауптмана, який подає ретроспекцію з півстолітньої відстані і вдається до реалістичної нарації, Леся Українка своєю «Осінь казкою» демонструє моментальну реакцію на реальні події (революційні події у Тбілісі 1905 р.), застосовуючи алегоричність казки. У дещо інший, більш лаконічний, спосіб зображуються маси наприкінці фантастичної драми, де репліки окремих персонажів створюють органічне враження народження з юрби робітничої спільноти, що намагається знайти мету та виробити стратегію її досягнення. Слід наголосити, що у

Гауптмана відсутня ідеалізація ткачів. Повстанці не мають однозначного розуміння причин суспільної несправедливості та чіткого плану, серед них є штрейк-брехери і зрадники, які допомагають жандармам, а, з іншого боку, є відчайдушні сміливці. Немає впевненості у намірах та у власних силах і в робітників Лесі Українки, але їхні характери більш завуальовані, а окремі репліки дають підстави для неоднозначності їх трактування, залежно від ступеню довірливості реципієнта. Саме тому визвольний пафос кінцівки дослідниці В. Агеева та Н. Малютіна трактують як пародійні. Слід відзначити, що і Гергарт Гауптман, і Леся Українка уникають простої розв'язки, завершуючи свої твори в кульмінаційній частині сюжету. Дослідники наголошують, що Гауптман *«не довів зображувані ним події до реального фіналу. Історія свідчить, що повстання сілезьких ткачів було потоплено в крові. Г. Гауптман же обірвав п'єсу – своєрідний гімн повсталого народу – на найвищій ноті: навіть розстріл не зупиняє робітників, до них приєднуються і ті, хто вагався, і ось уже ткачі тіснять озброєних солдатів»* [2, с.190].

Впадає в око і ряд інших суголосностей у бунтарських текстах Гергарта Гауптмана і Лесі Українки, передусім основний вид заняття персонажів. Адже, як і в німецькій драмі, в українському тексті персонажі займаються ткацтвом, хоча це поняття набирає метафоричного сенсу. Історію взаємин Короля і Принцеси коментують Пряха, Ткаля і Швачка, що складають триєдиний персонаж за законами казкового образотворення. Сама Принцеса повсякчас займається роботою, що здається безкінечною й нікому не потрібною:

Обридла ся робота непотрібна!

Навіщо прясти? Хто се буде ткати?

Та й нащо ткати? Он їх цілі стоси,

тканин, мережанок та гаптування [3, с.190].

Як у Гауптмана окремі ткачі, так у Лесі Українки другорядні герої з маси інколи виступають під порядковим номером (перший ткач, перша ткачиха і т.д.). Серед жіночих персонажів Лесі Українки неважко знайти альянсу на гауптманівських героїнь, які, правда, окреслені фрагментарно, на рівні інтенцій. Зокрема, Принцеса нагадує Анну, яка не хоче виходити заміж, та пані Дрейсігер. Останню Леся Українка відносить до *«типу жінки «з народу», що випадково, шляхом заміжжя, попала в клас привілейованих»* [5, с.247]. Письменниця відзначає еластичність цих героїнь, котрі *«швидко набувають звичок та проникнулися інстинктами свого нового оточення»* [5, с.247]. Та попри це у героїні можна пізнати колишню ткачиху за *«сілезькою говіркою»*, *«легкою вульгарністю плаття і манер»*. Не дивлячись на дещо зневажливу характеристику цієї героїні, саме модель її поведінки можна побачити в образі Принцеси з *«Осінньої казки»*: *«простолодинка стає вельможею та, пізнавши вищий світ, розчаровується в ньому. Репліка пані Дрейсігер: «Якби мені хто сказав, що так буде, то я б уже воліла, пані насторше, так і зостатись при моєму вбожестві»* [1, с.87], суголосна зі словами героїні фантастичної драми, яка, здобувши омріяні високості, називає їх тюрмою.

Імовірним прототипом Служебки, котра, активно прагнучи піднятися соціальною драбиною, опиняється за

межами класової боротьби, а відтак витіснена іншими персонажами, є образ Емільки, про яку Єгер каже: *«Ач, прачка Емілька до якої кумпанії дісталась! Гляди, аби ти звідси вийшла. Ось тут як схопиться шура-бура, то ще геть все змете за одну ніч»* [1, с.89]. Численні приклади суголосності драми *«Ткачі»* та фантастичної драми *«Осіння казка»* свідчать про ущільнену інтертекстуальність українського твору. Прямі та завуальовані цитати з європейської соціальної драми допомагають заповнити змістові лакуни тексту-експерименту, зрозуміти універсальність його проблематики та змоделювати непрописані траєкторії сюжету.

Висновки. Вплив Гергарта Гауптмана на світогляд і творчість Лесі Українки є очевидним. Новаторські стратегії німецького письменника стали предметом наукової студії української авторки. Як і Гауптман, Леся Українка вбачала за необхідне розширювати жанрову парадигму власної драми. Одним з пріоритетів української літератури вона вважала створення повноцінної соціальної драми. На прикладі аналізу незавершеної п'єси *«Осіння казка»* бачимо, як гауптманівський вплив стає метадраматичним чинником, перетворюючи фантастичну казку на своєрідний діалог текстів. Адаптивна метадрама Лесі Українки не вичерпується гауптманівськими аллюзіями. У творах *«Кассандра»*, *«Дон Жуан»*, *«На полі крові»* та ін. також спостерігається саморефлексивні інтенції драми, зумовлені апеляцією до літературних артефактів, що заслуговує на подальше вивчення.

Література

1. Гауптман Г. П'єсы: в 2-х т. / Гергарт Гауптман; [пер. с нем.]. – Москва: Искусство, 1959. – Т. 2. – 526 с. – (Библиотека драматурга).
2. Леонова Е.А. Немецкая литература (кон. XIX – нач. XX вв.) / Е.А. Леонова // Ковалева П.В. и др. История зарубежной литературы (вторая половина 19 – начало 20 веков). – Минск: Завизгар, 1997. – С.166-198.
3. Українка Леся. Драматичні твори (1896–1906) / Леся Українка // Збір. творів: у 12 т. – Київ: Наукова думка, 1976. – Т. 3. – 397 с.
4. Українка Леся. Драматичні твори (1909-1911) / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1976. – 336 с. (Збір. творів у 12 т. / Леся Українка; т.5).
5. Українка Леся. Літературно-критичні та публіцистичні статті / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1977. – 320 с. (Збір. творів у 12 т. / Леся Українка; т.8).
6. Українка Леся. Листи (1898-1902) / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1976. – 480 с. (Збір. творів у 12 т. / Леся Українка; т.11).
7. Українка Леся. Листи (1903–1913) / Леся Українка // Збір. творів: у 12 т. – Київ: Наукова думка, 1979. – Т. 12. – 694 с.
8. Hornby R. Drama, Metadrama and Perception / Richard Hornby. – London-Toronto: Associated University Presse, 1986-189 p.
9. Schlueter J. Metafictional Characters in Modern Drama / June Schlueter. – New York, 1979.
10. Vieweg-Markx K. Metadrama und englisches Gegenwartsdrama / Vieweg-Markx K. – Lang Verlag, Frankfurt am Main et al, 1989. – 221 s.

References

1. Gaupman G. P'esy: v 2-h t. / Gergart Gaupman; [per. s nem.]. – Moskva: Iskustvo, 1959. – T. 2. – 526 s. – (Biblioteka dramaturga).

2. Leonova E.A. Nemeckaja literatura (kon. XIX – nach. XIX vv.) / E. A. Leonova // Kovaleva T. V. i dr. Istorija zarubeznoj literatury (vtoraja polovina 19 – nachalo 20 vekov). – Minsk : Zavigar, 1997. – S. 166-198.

3. Ukrajinka Lesja. Dramatyčni tvory (1896–1906) / Lesja Ukrajinka // Zibr. tvoriv : u 12 t. – Kyjiv : Naukova dumka, 1976. – T. 3. – 397 s.

4. Ukrajinka Lesja. Dramatyčni tvory (1909-1911) / Lesja Ukrajinka. – K. : Naukova dumka, 1976. – 336 s. (Zibr. tvoriv u 12 t. / Lesja Ukrajinka; t.5).

5. Ukrajinka Lesja. Literaturno-krytyčni ta publicystični statti / Lesja Ukrajinka. – K. : Naukova dumka, 1977. – 320 s. (Zibr. tvoriv u 12 t. / Lesja Ukrajinka; t.8).

6. Ukrajinka Lesja. Lysty (1898-1902) / Lesja Ukrajinka. – K. : Naukova dumka, 1976. – 480 s. (Zibr. tvoriv u 12 t. / Lesja Ukrajinka; t.11).

7. Ukrajinka Lesja. Lysty (1903–1913) / Lesja Ukrajinka // Zibr. tvoriv : u 12 t. – Kyjiv : Naukova dumka, 1979. – T. 12. – 694 s.

8. Hornby R. Drama, Metadrama and Perception / Richard Hornby. – London-Toronto : Associated University Presse, 1986 – 189 p.

9. Schlueter J. Metafictional Characters in Modern Drama / June Schlueter. – New York, 1979.

10. Vieweg-Marks K. Metadrama und englisches Gegenwartsdrama / Vieweg-Marks K. – Lang Verlag, Frankfurt am Main et al, 1989. – 221 s.

Visych O.A.,

PhD, Associate Professor, National University of Ostroh Academy, visych@gmail.com

Ukraine, Rivne

ADAPTIVE METADRAMA IN LESYA UKRAINKA'S CREATIVITY (ON THE EXAMPLE OF ECHOES WITH PLAYS BY GERHART HAUPTMANN)

Lesya Ukrainka had her specific understanding of the nature of the dramatic genres. She believed drama to be not an isolated phenomena, but the text that explicitly or indirectly reproduce the continuity of the literary tradition. The writer paid a lot of attention to Antique poetics and themes. No less interesting for her was the new European drama. The article deals with the strategies of Lesya Ukrainka's creative interpretation of plays by the well-known German writer Gergart Hauptmann. It is proved that his artistic experiments became the basis of the metadramatic frame of the Ukrainian drama-writer.

Key words: metadrama, drama/culture complex, Gaumtman, Lesya Ukrainka.

УДК 821.111-31.09

Савченко З.В.,

к.філол.н., доцент кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики їх викладання
Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка, zoa2107@ukr.net

Україна, м. Суми

ПОЛІТОЛОГІЧНА РЕЦЕПЦІЯ РОМАНУ ВІЛЬЯМА ГОЛДІНГА «ВОЛОДАР МУХ»

У статті здійснено аналіз роману В.Голдінга «Володар Мух» з урахуванням авторської рецепції взаємодії демократичних та антидемократичних політичних режимів ХХ століття. Дослідниця з'ясувала причини тотальної зневіри письменника в можливостях європейської демократії ефективно протистояти антигуманним ідеологіям, спрямованим на нівеляцію проявів людської особистості, та акцентувала виняткову роль твору В.Голдінга, що сьогодні сприймається як засторога людству проти помилок минулого.

Ключові слова: європейська демократія, тоталітаризм, зневіра, механізми впливу, деградація, засторога.

Постановка проблеми. Вільям Голдінг – один з найбільш яскравих та самобутніх англійських письменників ХХ століття, митець, котрий ще за життя здобув популярність серед мільйонів читачів різних країн світу. Його проза, за визначенням С.Павличко, «належить до того напрямку сучасної західної літератури, яка змальовує не людські характери, а узагальнені ідеї, алегорично втілені в ситуаціях та образах», оскільки письменник постійно розмірковував щодо «найважливіших соціальних проблем нашої епохи, котру сприймав як епоху негуманну, небезпечну, апокаліптичну» [4, с.147].

У складний період Другої світової війни на долю В.Голдінга випало служити в британських військово-морських силах, пройти шлях від рядового матроса до лейтенанта, що в значній мірі вплинуло на формування життєвої філософії митця. Її лейтмотивом стала доволі песимістична думка: «Коли людина змушена знищувати собі подібних, хай і заради найвищих ідеалів, вона переступила інстинкт самозбереження роду, стала нижче тварини, котра, незважаючи на всі суворі закони виживання, все ж таки ніколи не знищить собі подібних» [3, с.41]. Крім того, за спостереженнями численних літературознавців, фронтовий досвід виявився головним імпульсом для написання першого роману письменника «Володар Мух», який приніс авторові почесне звання лауреата Нобелівської премії.

Щоправда, на наш погляд, цей твір не можна розглядати як виключно антивоєнний. Таке переконання зумовило мету запропонованого дослідження: довести, що В.Голдінга хвилювало позачасове питання співіснування здобутків європейської демократії та антигуманних ідеологій, зокрема проблема виявленої у ХХ столітті неспроможності сформованих демократичних інституцій адекватно протистояти режимам, спрямованим на нівеляцію людської особистості.

Виклад основного матеріалу. За зізнанням письменника, його твір спочатку був задуманий як пародія на типовий зразок просвітницької літератури, а саме книгу англійця Р.М.Баллантайна «Кораловий острів». У ній розповідалося про групу хлопчиків, котрі внаслідок корабельної трощі опинилися на безлюдному острові. Екстремальні умови існування не порушили міцних засад цивілізації у цих гідних представників британського

суспільства. Вони з честю вийшли зі складної ситуації, дружно діяли, упевнено протистояли стихії, не втратили віри в здоровий глузд та християнські цінності.

На сторінках «Володаря Мух» теж збережена аналогічна сюжетна канва: англійські діти, аварія, ізоляваність від зовнішнього світу, навіть імена головних героїв запозичені в Р.М.Баллантайна. Однак острів, який опинився в розпорядженні юних британців ХХ століття, не став оплотом цивілізації та порядку. Навпаки, тут швидко запанували хаос і варварство, колишні однодумці перетворились на непримиренних ворогів, а в підсумку чемні англійські хлопчики виродилися в дике плем'я, очолюване фанатичним ватажком.

Вважаємо, що заперечити ідею внутрішньої організованості цивілізованої людини В.Голдінга змусила його зневіра в можливостях європейської демократії, породжена історичним досвідом ХХ століття. Однак, оцінювати позицію прозаїка як украй песимістичну ми не можемо, адже роман «Володар Мух» передусім сприймається як твір-засторога. Розкриваючи своє розуміння завдань письменника-мораліста, В.Голдінг зазначав: «Він не може вигадати історії, в якій би не було повчання людям» [6, с.39]. Таким моральним уроком для світової спільноти став «Володар Мух».

Перш ніж інтерпретувати твір у політологічному контексті, маємо з'ясувати специфіку основних державно-правових режимів, показових для новітнього часу. Основою для їх класифікації зазвичай є ступінь розвинутої політичної демократії та реальний політико-правовий статус особи. З урахуванням цих критеріїв сучасні політичні режими поділяють на демократичні та антидемократичні. До першої групи належать ті, за яких державна влада здійснюється з дотриманням основних прав людини, із забезпеченням легальних можливостей вільного волевиявлення і врахування інтересів усіх груп населення через демократичні інститути (вибори, референдуми, засоби масової інформації). Як важливі фактори маємо акцентувати гарантоване право кожного громадянина брати участь у формуванні представницьких інституцій влади, діяльність різноманітних партій і громадських організацій, які представляють загальнонародні інтереси та впливають на вироблення і здійснення політики держави, плюралізм у політичній, економічній, ідеоло-

гічній та духовній сферах життєдіяльності людини, домінування методів переконання над методами примусу.

Натомість антидемократичними є ті режими, за яких державна влада здійснюється шляхом обмеження або порушення основних прав людини, а саме: не реалізується принцип поділу влади, стає формальною або й зовсім відсутня виборність, застосовуються репресії до інакомислячих, звужуються або порушуються політичні права і свободи громадян, а головне – реальна влада зосереджується в руках групи осіб або однієї особи, не підконтрольних народом, котрі в своїй діяльності спираються на силові структури. Такий режим може бути авторитарним і, як крайня форма антидемократизму, тоталітарним.

Виходячи з наведених класифікаційних характеристик, спробуємо з'ясувати, якими, на думку В. Голдінга, були причини слабкості європейської демократії перед загрозамі тоталітаризму в середині ХХ століття.

За нашими спостереженнями, твір побудований на контрастному розходженні двох ліній, що втілюють антагоністичні начала. Жити за правилами «спільного договору», аби неушкодженими повернутись у світ дорослих, прагнуть Ральф та його однодумці (насамперед Роха і Саймон). Як наслідок, з їх образами пов'язане все те розумне й людяне, що мало б допомогти дітям не втратити людської подобі. Натомість образ Джека без сумніву репрезентує темні інстинкти особистості, і в першу чергу її непомірне владолубство. Зібравши таких різних за своєю суттю героїв на одному острові, створивши умови для максимального самовираження персонажів, письменник вирішив з'ясувати, чого в людській спільноті більше – добра чи зла, любові чи ненависті, терпимості чи фанатизму? До того ж свої філософські роздуми В. Голдінг майстерно поєднав з осмисленням цілком реальних політичних процесів.

За сюжетом, на перших етапах перебування в екстремальних умовах відсутності цивілізації юним героям твору вдалося започаткувати своє демократичне міні-суспільство. Однак уже через деякий час з хлопчиками почали відбуватися страшні метаморфози. Як наслідок, цивілізована громада перетворилась на плем'я примітивних дикунів, очолюваних самопроголошеним лідером. А отже, можемо говорити про авторську інтерпретацію процесу нівеляції основних засад демократії під тиском недемократичних політичних режимів. Показово, що внутрішня дія в романі виписана з такою ж достовірністю, що й зовнішні події. Змальовуючи двох героїв-антагоністів, Ральфа і Джека, В. Голдінг передає їх стани, акцентуючи специфіку людської психології через конкретні індивідуальні прояви персонажів. При цьому письменникові вдається досягти максимального рівня узагальнення, породженого прагненням перевірити на життєздатність пропагований у ХХ столітті й водночас знівельований трагічними історичними подіями гуманізм.

Лише натякаючи на час дії (період Другої світової війни), автор свідомо ізолює групу дітей з метою здійснити «чистий» експеримент, етапи й результати якого фіксує з точністю науковця. Так, спочатку на безлюдному острові панують мир і злагода. Хлопчики мають надію на порятунок, здавалося б, розуміють усю складність ситуації, тому й намагаються дотримуватися певних правил, тобто вирішують збудувати справедливу й

розумну міні-державу за демократичними законами цивілізованого світу. Зокрема, діти, наслідуючи дорослих, виявляють бажання реалізувати принцип плюралізму, здійснення влади на основі рівної участі громадян в управлінні державою та демонструють намір колективно створити щось на зразок конституції: «Нам самим треба дбати про себе... Не можна, щоб усі говорили водночас. Треба спочатку піднести руку, як у школі... Тоді тому, хто піднесе руку, я дам ріг... Я передам ріг тому, хто говоритиме після мене. Він має тримати його, поки говоритиме... І ніхто не має права перебивати. Крім мене... У нас будуть правила!.. Багато правил...» [2, с.43-44]. Однак примітивні умови існування не згуртовують дітей, а, навпаки, пробуджують звирячі інстинкти, приглушені цивілізованими умовами життя. На перший погляд виховані й освічені, англійські підлітки під впливом обставин стають жорстокими, безжалісними, їх починає збуджувати вигляд крові, вони виявляються здатними вбивати своїх товаришів.

Роман сконструйований таким чином, що поступовий перехід від цивілізованої демократії до жорстокої дикунської диктатури простежується досить чітко й послідовно. Зокрема, певних змін зазнає образ обраного на загальних зборах ватажка Ральфа, який у контексті твору втілює демократичні пріоритети. Він проходить складний шлях від незнання світу до усвідомлення страшних життєвих істин посередництвом трагічного морального досвіду та відчуття провини за причетність до змальованих подій. Вихований, освічений і доброзичливий, хлопчик безсумнівно мав задатки демократичного лідера. Уже однією своєю присутністю на острові він, сам про те не здогадуючись, створював атмосферу цивілізованого життя: «Ясноволосий зупинився і підтяг шкарпетки різким автоматичним рухом, що на мить уподібнив джунглі до котрогось із англійських графств [2, с.11]. З-поміж усіх підлітків Ральф вирізнявся спокоєм, урівноваженістю й чіткою настановою зробити все можливе для порятунку. І хоча його обирають ватажком головним чином тому, що він просурмив у рігмушлю, все ж цей вибір упевнено можемо назвати вільним, бо сам процес голосування на зборах жодним чином не обмежував прав і свобод інших дітей.

У своїй діяльності Ральф керувався перш за все принципами доцільності, намагався приймати виважені рішення, враховуючи позицію кожного представника громади. Хлопчик був переконаний, що разом вони зможуть установити на острові порядок і для досягнення цієї мети йому достатньо розподілити обов'язки між усіма дітьми. На жаль, корективи в думки і дії героя вносить саме життя, не лише руйнуючи плани Ральфа, а й роблячи його самотнім вигнанцем.

Причин тому декілька. По-перше, розумний, сміливий і добрий підліток не зміг вчасно зрозуміти, що коли взяв на себе роль керівника, мусиш виявляти не тільки власні позитивні якості, а й неабиякі організаторські здібності, здатність послідовно відстоювати задекларовані демократичні принципи. Доказом того є факт, що Ральф не зумів переконати дітей дисципліновано виконувати колективно встановлені правила: «Цілий день працювали тільки ми з Саймоном. Більше ніхто. Всі десь купаються, їдять, граються... Слово честі, досить зараз просурмити в

ріг, і всі збіжаться. Знаєш, усі зразу так споважніють, а хтось запропонує збудувати літак, чи підводний човен, чи телевізор. Після зборів п'ять хвилин попрацюють, потім розбредуться хто куди чи підуть на полювання» [2, с.64]. Як наслідок, вогонь у таборі згас, кинутий черговими напризволяще, курені не будувались, правила постійно порушувались, а отже демократичні методи правління не спрацювали, залишившись лише деклараціями. Щоправда, на наш погляд, у даному випадку автор не стільки засуджує державницьку неспроможність лідера, скільки акцентує увагу на ситуації, коли сама громада виказує небажання брати на себе відповідальність за виконання «суспільного договору», що в свою чергу ставить під загрозу можливість реалізувати демократичні настанови загалом.

По-друге, через доволі м'яку вдачу Ральф не зміг вчасно помітити, що дітлахи, перетворюючись на «плем'я», невпинно деградує. Він до останнього намагався виправдати хлопчиків: «Вони дикуни – це правда, але ж вони й люди» [2, с.147]. Герой у всьому шукав сенс, та конструктивно вирішувати нагальні питання, як це годилося б справжньому лідерові, так і не спромігся. «Може, смислу взагалі немає?» – у розпачі звертається він до свого друга Рохи. На наш погляд, В. Голдінг пропонує дати відповідь на це запитання читачам, змушуючи їх замислитися над сенсом демократичних принципів державотворення в цілому.

Особливого значення в романі «Володар Мух» набуває образ вогню. Для Ральфа він стає єдиною сподіванкою на нормалізацію цивілізованого життя. Запалений за допомогою окулярів Рохи, спочатку в контексті твору вогонь сприймається як символ життєствердної сили розуму. Та, позбавлений контролю, він або згасає і не виконує покладеної на нього функції (корабель пройшов повз острів якраз тоді, коли полум'я ніхто не підтримував), або перетворюється на безжального руйнівника (величезне багаття спричиняє пожежу й загибель одного з малюків, а згодом ледь не спалює весь острів). Крім того, вогонь у творі символізує реальну владу. Він, здавалося б, неупереджено служить тому, хто його запалює, та все ж «добрим» залишається тільки за головування демократичного Ральфа, бо, за висловом Рохи, «...якщо Джек стане ватагом, буде тільки полювання і жодного вогню. Ми будемо тут, доки не вмеремо» [2, с.116]. Слова хлопчика виявляються пророчими: найжахливіші події починаються саме тоді, коли вогонь переходить у власність дикунського табору на чолі з авторитарним ватажком. Що ж до Ральфа, він не робить рішучих кроків до виправлення ситуації, його думки стають кволими, млявими, перед очима все частіше виникає темна завіса. На наш погляд, така авторська інтерпретація даного образу оголює перед читачами небезпідставні сумніви В. Голдінга щодо спроможності європейської демократії втримати свої позиції в умовах тотального відчуження, супроводжуваного невпинним тиском антилюдських ідеологій.

Найпотужніше зневіра письменника виявляється в ситуації, коли Ральф, не скорившись колективній деградації, опиняється в атмосфері повної ізоляції. На тепер уже колишнього демократичного лідера здичавілими хлопчиками влаштовується справжнє полювання –

останнє випробування на моральну стійкість. Утікаючи від переслідувачів та від пожежі, герой то впадає у відчай, то знову бореться за право бути людиною, то ледь не втрачає людську подобу зі страху, злості й розпуки. Порятунком до нього приходять зовсім несподівано: у той момент, коли Ральф приготувався благати про пощаду, перед його очима з'явився англійський морський офіцер, котрий, побачивши дим, прибув на острів з метою врятувати його мешканців. Уникнувши загибелі, Ральф не може втримати сліз. Він плаче не по-дитячому, а як доросла людина, бо віднині й назавжди втратив внутрішню чистоту, пройшовши через страшне пізнання людської суті. На нашу думку, в заключній сцені образ Ральфа уособлює авторську надію на порятунок європейської демократії з допомогою тих, хто хоч і не зміг відвернути трагедію, але сам морально вистояв, зберіг власну душу під тиском антигуманних режимів з їх настановою на знищення будь-яких проявів людської особистості.

Як уже зазначалося, потрясіння, яким виявилася для В. Голдінга Друга світова війна, значною мірою спричинило світоглядний песимізм письменника, невтішність його політичних прогнозів, а отже й драматичну напруженість роману «Володар Мух», закорінену не стільки в головному конфлікті, скільки поза ним, в об'єктивній реальності. Жахливі події середини ХХ століття суттєво змінили всі попередні уявлення прозаїка, відкрили нові, невідкладні змалюванню сфери. Йдеться перш за все про ту психологічно непізнану природу індивідуума, яку оголила війна, втягнувши у свій вир та змусивши до активного самовиявлення величезну кількість людей. Щоправда, беручи до уваги жанрову специфіку твору, його антивоєнний пафос можна розпізнати не відразу. Лише пильному читачеві на рівні окремих деталей вдається з'ясувати, що саме через війну, розв'язану дорослими, трапилася авіатроща й діти опинились на безлюдному острові. Згодом охоплена війною цивілізація ще раз нагадає про себе, надіславши хлопчикам вельми промовистий знак – мертве тіло парашутиста з підбитого літака, якого діти тривалий час вважали страхітливим звіром. На наш погляд, у такий спосіб автор формулює узагальнення, необхідне для правильного розуміння ідейного рівня роману в цілому: світом за межами острова вже править зло, а отже не дивно, що воно прокидається і в душах дітей, котрі в усьому прагнуть наслідувати дорослих.

Крім того, реалії Другої світової війни (а ширше – антидемократичних політичних режимів) у романі «Володар Мух» осмислюються й на рівні окремих образів. На противагу Ральфу, темне людське начало, культ варварства й жорстокості у творі уособлює Джек. Темрява супроводжує цього героя упродовж усього тексту, починаючи з моменту його появи. Навіть зовнішність хлопчика відтворена письменником у відповідності до символічного наповнення образу: «Під обвислим плащем вималювалася висока, худа, кістлява постать, з-під чорної шапки вибивалося волосся. Його обличчя було зморщене, веснянкувате і бридке, але розумне. З обличчя того дивилися ясно-голубі очі, від розчарування в них готова була спалахнути чи вже й спалахувала злість» [2, с.27].

З-поміж інших підлітків Джек вирізнявся підкресленим марнославством та неприхованим владолюбством.

Претендуючи на роль ватажка, на перших виборах амбіційний герой зазнав поразки, бо за нього голосували лише його підлеглі, які «покірно й понуро підвели руки» [2, с.30]. Однак, ледь стримавши образ, Джек продовжив демонструвати лідерство, призначивши себе командиром групи мисливців. Підтримуючи пропозицію щодо укладання правил життя на острові, він одним із перших пафосно проголосив: «Нам треба мати правила й підкорятися їм. Урешті ми ж не дикуни. Ми англійці, а англійці завжди і в усьому найкращі. Тож-бо, треба поводитися добре» [2, с.45], але дуже швидко почав порушувати загальноприйняті норми поведінки, встановлюючи свій закон – закон сили. Тому, на думку дослідників, образ Джека в контексті роману «Володар Мух» варто сприймати не лише як уособлення темних проявів людської свідомості, а й як символ фашизму з усіма його специфічними механізмами впливу на людей. Ми ж вважаємо, що в межах авторської інтерпретації окремих політичних режимів цей образ презентує ознаки авторитарної форми правління, яка в більшості випадків призводить до утворення тоталітарних систем.

На користь нашої позиції свідчить цілий ряд фактів. Зокрема, з самого початку демонструючи власну значимість, навіть вищість, Джек вдало використовує роль ватажка мисливців з метою отримати бажану владу (опора на військовий апарат). Організувавши полювання на диких свиней, герой тим самим доводить свою незамінність, бо зі зброєю в руках забезпечує всіх інших м'ясом. Крім того, Джек вдало використовує елемент гри: аби позбутися страху, пропонує розмалювати обличчя різнокольоровою глиною, вигадує зухвалу пісеньку, вдається до жертвоприношення, одягши на палю відрізану свинячу голову, тобто діє на власний розсуд, не враховуючи думки інших. Поступово, сховавши свою зовнішність за маскою, герой та його підлеглі змінюються і внутрішньо. Цивілізовані діти перетворюються на плем'я, девізом якого стає войовничий гімн «Звіра – бий! Горло – ріж! Кров – спусти!». У підсумку малюки, спочатку обравши ватажком цілком демократичного Ральфа, починають переходити на бік авторитарного Джека. Вони стихійно віддають себе у владу тому, хто має на них більш дієвий вплив, бо підсвідомо не бажають брати на себе відповідальність за організацію життя на острові.

Паралельно змінює своє символічне наповнення й образ Джека – поступово він перетворюється на художнє уособлення ідей тоталітаризму. Задовольнивши потреби натовпу в «хлібі й видовищах» (м'ясі та гучному процесі полювання), задекларувавши свою винятковість, повністю відкинувши запропоновані Ральфом демократичні закони, герой організує свій власний табір, отримує статус одноосібного лідера, перетворюється для хлопчиків на своєрідного ідола: «Ще до початку учти вони приволокли на середину галявини величезну колоду, на ній тепер сидів Джек, розмальований і обвішаний вінками з квітів, наче ідол. Коло нього на зелених листках лежали цілі гори м'яса, і плоди, і кокосові шкаралупи, наповнені питвом... У м'язах його рук грала сила» [2, с.186-187].

Аналізуючи механізми впливу антидемократичних режимів на свідомість людей, В. Голдінг використовує принцип об'єктивності. Письменник наголошує, що заради

абсолютного владарювання Джек використовував усі можливі засоби, не зупиняючись ні перед чим. Коли малюкам почав ввижатися страшний звір, який начебто виходить із моря, хлопчик, аби укріпити власний авторитет, рішуче заявив: «Ми сильні! Ми полюємо! Якщо звір є, ми його вб'ємо! Ми його оточимо і будемо бити, бити, бити...» [2, с.114]; коли ж на шляху до влади опинилися люди, він, не замислюючись над наслідками, став винуватцем їх смерті – так загинули Саймон, Роха і ледь не поплатився життям Ральф. До речі, й жадливий Володар Мух – символ звірячого начала в людині – з'являється на острові з ініціативи Джека, котрий приносить у жертву невідомому звірові голову впольованої свині. Згодом, отримавши таку жадану владу, герой продовжує діяти силовими методами, здебільшого наказуючи, залякуючи, змушуючи коритись. І як це не парадоксально, усі мешканці острова, крім Ральфа та його нечисленних прибічників, не виявляють опору, бо вони якось непомітно для самих себе деградували так само, як і Джек. У цьому плані досить влучною видається фраза одного з підлітків, що пояснює новоявлену суть дикунського племені: «Більше не шукай тут здорового глузду. Цього вже нема» [2, с.236].

Висновки. Таким чином, змалювавши механізми перемоги культури сили над головними засадами демократизму, В. Голдінг перш за все застеріг людство від самообману та заспокоїливих ілюзій. На наш погляд, письменник намагався донести думку про те, що відповідальність за появу авторитарних та тоталітарних режимів лежить на кожній конкретній особистості, адже лише від виваженої позиції людей залежить, яку владу вони для себе оберуть.

На жаль, хочемо зазначити, що роман «Володар Мух» залишається актуальним і в наш час. Уже на новому етапі історичного розвитку, в інших геополітичних координатах він знову змушує замислитися над проблемою недосконалості демократичного світу. Сьогодні ми спостерігаємо, як здавалося б цивілізовані люди, керуючись особистими меркантильними інтересами, вперто не хочуть помічати загрози тоталітаризму, обравши позицію бездумної довіри авторитарному кумиру. З іншого боку, в черговий раз невинуватого поміркованість виявляють представники демократичного світу, тим самим демонструючи нездатність активно протистояти антигуманним режимам. А отже, історія повторюється. За таких обставин вважаємо за доцільне звернути увагу читачької аудиторії на політологічну рецепцію роману В. Голдінга «Володар Мух» та закликати зважити на авторську мудру засторогу, аби уникнути повторення помилок минулого.

Література

1. Ващенко К. Політичні режими як способи реалізації політичної влади // Політологія для вчителя [Електронний ресурс] / К.О. Ващенко, В.О. Корнієнко. – Режим доступу : <http://posibnyku.vntu.edu.ua/politolog>
2. Голдінг В. Володар мух / Вільям Голдінг. – К. : Основи, 2004. – 253 с.
3. Зінде М., Шворчість В. Голдінга: до проблеми філософсько-алегоричних романів / М.М. Зінде. – К. : Либідь, 2007. – 472 с.
4. Павличко С. Лабіринти мислення: Інтелектуальний

роман сучасної Великобританії / С.Д. Павличко. – К. : Наукова думка, 1993. – 458 с.

5. Політичні режими: типологія та основні характеристики // Теорія політології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://readbookz.com/book>

6. Ярошовець С. «Ми ж не дикуни...». Роман Вільяма Голдінга «Володар мух» як літературна притча / С.І. Ярошовець // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2000. – №1. – С.38-45.

References

1. Vashchenko K. Politychni rezhymy yak sposoby realizatsii politychnoi vlady // Politolohiia dlia vchytelia [Elektronnyi resurs] / K.O. Vashchenko, V.O. Korniienko. – Rezhym dostupu : <http://posibnyky.vntu.edu.ua/politolog>

2. Holdin V. Volodar mukh / Viliam Holdinh. – K. : Osnovy, 2004. – 253 s.

3. Zinde M. Tvorchist V. Holdinha: do problemy filozofsko-alehorychnykh romaniv / M.M. Zinde. – K. : Lybid, 2007. – 472 s.

4. Pavlychko S. Labirynty myslennia: Intelektualnyi roman suchasnoi Velykobrytanii / S.D. Pavlychko. – K. : Naukova dumka, 1993. – 458 s.

5. Politychni rezhymy: typolohiia ta osnovni kharakterystyky // Teoriia politolohii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://readbookz.com/book>

6. Yaroshovets S. «My zh ne dykuny...». Roman Viliana Holdinha «Volodar mukh» yak literaturna prytcha / S.I. Yaroshovets // Zarubizhna literatura v navchalnykh zakladykh. – 2000. – №1. – S. 38-45.

Savchenko Z.V.,

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Russian Language, Foreign Literature and Methods of Teaching at Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, zoza2107@ukr.net

Ukraine, Sumy

POLITICAL SCIENCE RECEPTION OF THE NOVEL «LORD OF FLIES» BY WILLIAM GOLDING

This article analyzes the novel “Lord of Flies” by W. Golding taking into account the author’s reception of the interaction of democratic and anti-democratic political regimes of the twentieth century. The researcher found the reasons for the writer’s total contempt for European democracy to effectively counteract anti-human ideologies, which aimed at leveling manifestations of the human person. Author of the article emphasized the exceptional role of the work of W. Golding, which today is perceived as a precaution to mankind against the mistakes of the past.

Key words: European democracy, totalitarianism, despondency, mechanisms of influence, degradation, warning.

УДК 811.161.2'42

Ходарєва І.М.,

к.філол.н., доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця, Ірина.Khodarjeva@hneu.net

Україна, м. Харків

ЛЮБОВ ЯК ОНТОЛОГІЧНЕ ПОНЯТТЯ ІДІОСТИЛЮ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Стаття презентує фрагмент дослідження художнього мовлення Павла Загребельного, зокрема, створений письменником мовний образ любові, що є однією з найважливіших життєвих цінностей та може викликати суперечливі, й навіть полярні, емоції. Виявлено особливості формування онтології любові в творчості письменника, що охоплюють широке коло розмаїтих проблем – від онтодіалектичних до соціо- та культурологічних.

Ключові слова: онтологія, ідіостиль, художній образ, психологізм, Павло Загребельний.

Постановка проблеми. Важливим аспектом сучасної мовознавчої науки є пошук особливостей індивідуально-авторської картини світу як фрагмента загальнонаціональної. Художня мова кожного автора неповторна, вона вирізняє його серед інших митців. Письменник не тільки добирає мовні засоби, він мислить ними й тому здатний витворювати у своїй уяві й викликати в уяві читача індивідуальні художні образи. У лінгвостилістиці використовують поняття індивідуального стилю письменника, досліджуючи який науковці з'ясовують роль митців у нормуванні й розвитку літературної мови; реалізацію можливостей художнього стилю відповідно до естетичних задумів автора, збагачення виражальних засобів загальнонаціональної мови окремими письменниками; естетичний потенціал мовних одиниць. Ідіостиль письменника на тлі загальнонаціональної мови відображає його індивідуальне світобачення та світосприйняття через окремі специфічні мовні засоби чи оригінальне авторське їх використання. Прикладом яскравої індивідуально-мовної манери письменника може слугувати поетичний стиль Павла Загребельного. Один із провідних мотивів його творчості – любов, – найбільш особистісне й інтимне з усіх моральних почуттів.

Мета статті – виявити особливості формування онтології любові в ідіостилі Павла Загребельного.

Виклад основного матеріалу. Досліджують ідіолект письменника у двох аспектах: історія української літературної мови (внесок письменника в літературну мову) й мова художньої літератури (інтерпретація естетичної функції мови, декодування тексту). Другий напрям активізувався у 80–90 рр. ХХ століття на матеріалі художньої мовотворчості майстрів слова «з погляду естетики художнього слова і створення індивідуальних мовних картин світу» [1, с.305-306]. Цей напрям представлений ґрунтовними науковими працями С. Єрмоленко, В. Калашника, В. Кононенко, Н. Сологуб, Л. Ставицької, Г. Сюті, В. Ужченка та ін., окремими науковими розвідками.

За визначенням С. Єрмоленко, індивідуальний стиль автора – це «сукупність мовно-виразових засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших» [1, с.304].

Чимало психологів зверталися до феномену любові. Предметом студій були різні аспекти цього явища (фізіо-

логічний, психологічний, соціальний, духовний та ін.), стани особистості (турбота, ніжність, повага, захоплення тощо). У психології любов визначають як почуття, емоцію, ставлення, яке суб'єкт відчуває до певного об'єкта. У його основі лежить бажання. На почуття впливають як внутрішні причини, зумовлені природою людини, так і зовнішні – причини соціального характеру. Почуття любові відзначає сила й комплексність.

За Л. Каслером, любов – ознака наявності потреби у здорової людини; сплав різних емоцій, визначальною серед яких є страх, у цьому випадку – страх втратити джерело задоволення своїх потреб. Закоханість робить людину залежною, тривожною, заважає її особистісному розвитку. Вона ставиться до об'єкта своєї любові амбівалентно: одночасно відчуває до нього й позитивні почуття, наприклад, вдячність за життєво важливі блага (перш за все психологічні), й негативні – ненавидить його, як такого, хто має над нею владу й може в будь-який момент припинити «підживлення» [2, с.126-127].

А. Афанасьєв вважає, що любов – це особливий стан ейфорії, викликаний ілюзією стати щасливим у парі з суб'єктом, повною мірою наділеним тими психічними рисами, яких бракує в собі [3].

Один із представників гуманістично орієнтованої психології А. Маслоу стверджує, що почуття любові властиве самоактуалізованим особистостям, яким характерні активне сприйняття дійсності і здатність у ній орієнтуватися; прийняття себе та інших людей такими, якими вони є; наявність почуття гумору; розвинені творчі здібності; стурбованість добробутом інших людей, а не забезпечення лише власного щастя; здатність до глибокого розуміння життя; відкритість і чесність поведінки в усіх ситуаціях; безпосередність у вчинках і спонтанність у вираженні думок і почуттів; уміння покладатися на свій досвід, розум і почуття, а не на думку інших людей, традицій чи умовності, позиції, авторитети та ін. [4, с.128-129].

Почуття любові до іншої особи охоплює широке коло емоцій, які характеризуються позитивним ставленням, – від звичайної симпатії до всеохоплюючої пристрасті. На думку В. Соловйова, любов у людини має індивідуальний характер. Сенсом його є визнання й порятунком індивідуальності через жертву егоїзму. Це відбувається тому, що через любов утверджується безумовне значення

іншої індивідуальності. Учений розрізняє три типи любові – низхідна, яка більше дає, ніж отримує; висхідна, яка більше отримує, ніж дає, і любов, у якій ці аспекти врівноважені. Реальними аналогами цих трьох типів, за твердженням В. Соловйова, є батьківська любов, любов дітей до батьків і статево (подружнє) кохання [5, с.216]. Е. Фромм доповнює цей ряд такими характерними видами, як любов братня, любов до себе і любов до Бога. Стендаль у трактаті «Про любов» виокремлює любов-пристрасть, любов-потяг, фізичну любов і любов-пиху («обладання жінками, которые в моде, как красивыми лошадами») [6, с.363-364].

У мовному просторі романів Павла Загребельного лексико-семантичне поле *любов* вербалізує одне з найбільш властивих українській ментальності понять. Система словесних образів, створена письменником, віддзеркалює авторське світосприйняття, світорозуміння, формує індивідуально-авторську картину світу. Розмірковуючи над учинками й долею своїх героїв, письменник неодноразово вдається до міркувань про сутність любові, що є влучними формулами, узагальненими філософськими сентенціями автора: *А любов – це щастя, заради якого ми й приходимо на світ* [7, с.150]; *Любов – це безмежне тепле море, в якому купається людство* [7, с.325]; *...справжня любов – це не тільки яскравий спалах життя, але водночас і вмирання в іншому. Свою смерть уявити тяжко, та все ж таки можливо, а того іншого – ніколи!* [8, с.116]. Для героїв романів Павла Загребельного любов – той дороговказ, який веде людину по життю: *А може, любов і є совість?* [9, с.47]; *Коли вмирає любов, навіщо жити? Любов не може вмерти* [8, с.240]. Письменник словами персонажів ставить риторичні запитання, відповідь на які очевидна. Почуття любові Павло Загребельний пов'язує з іншими почуттями й емоціями – зі щастям (*Любов може стати найбільшим щастям, але ж як це багато треба для цього, бо самої любові людині ніколи не досить* [9, с.321]), з радістю (*Вершина радості існування – любов* [9, с.137]). Минуле й майбутнє тісно переплетені в романах П. Загребельного. І виявляється така особливість не тільки в складній композиційній побудові сюжетних ліній, а й у вираженні авторського «Я»: *...без любові світ втратить усю свою принадливість, усі барви свої, найстрашніше ж – загубить своє майбуття. Бо любов, як мистецтво, охоплює і те, що справді існує, і те, що можливе, що має колись настати* [9, с.184].

Ключовим вербалізатором мовного образу любові в романах Павла Загребельного є однойменна лексема *любов*. Аналіз словникових дефініцій, зроблений у попередніх роботах [10, с.194-195], показав, що в тлумаченні цього багатозначного слова особливо підкреслена визначна роль волі, розуму, свідомості, тобто психологічних категорій, що доводить обґрунтованість антропоцентричного напрямку лінгвістичних досліджень. Письменник використовує лексему *любов* для позначення широкої гами почуттів – уподобання, прихильності, зацікавлення, закоханості, кохання, пристрасті.

Характерним для мовного простору романів Павла Загребельного є змалювання словесного образу материнської, батьківської любові – найвищого, найчистішого почуття, іноді навіть жертвового (історичні романи

«Роксолана», «Тисячолітній Миколай»). Зв'язок матері зі своєю дитиною Павло Загребельний вбачає не тільки на фізичному рівні, а й на духовному (*...валіде до впадоби було все, що миле синовому серцю* [11: кн. 1, с.54]; *Де мої діти, там і душа* [11: кн. 1, с.210]). А мати, яка втратила дитину, – найнещасливіша людина (*Султанські діти вмирали одне за одним, зрозпачена Махідеван рвала на собі волосся, билася од горя об землю...* [11: кн. 2 с.156]). Ніжні почуття батька до дітей передусім пов'язані із коханням до жінки, яка їх народила: *Двадцятин'ятимітня розквітла жінка (хоч тіло в неї лишалося так само полохливе), султаниша, якій він дав славу й могуття, мати його дітей, мудра, досвідчена, тверда, коли треба, і ласкава, як сонячний усміх* [11: кн. 2, с.33]. І хоча іноді самовіддане почуття батьків до своїх дітей автор характеризує без акцентування на лексемі *любов*, це не зменшує експресивної сили контексту: *Батьки завжди так: про себе не дбають, не згадують, не скаржаться на долю, все тільки про дітей, для них і заради них, всі болі, всі співчуття, всі надії й жадання – лиш для дітей, для них самих* [9, с.20].

Концепція історичного роману передбачає вираження авторського ставлення до зображуваних подій, що зумовлює глибоке переосмислення минулого. У цьому й виражається характерна особливість творчості Павла Загребельного – психологізм. Як зауважує Н. Зборовська: «Поглибити інтелектуалізований реалізм психологією – це той художній експеримент, якому прозаїк присвятив усю свою творчість» [12, с.136]. Дослідження та відтворення особливостей психології жіночих характерів, як історичних, так і сучасних, – є однією з головних проблем творчості Павла Загребельного.

Любов до жінки в романі Павла Загребельного різна – щаслива й нещасна, цнотлива й еротична, взаємна й нерозділена, втрачена й вічна. В одному з інтерв'ю письменник висловлює думку, що «справжня любов до жінки і найвища шанобливість до неї, як втілення найвищої земної краси, може народжуватися тільки там і тоді, де всевладно панує цнотливість, чистість і, сказати б, недоторканість» [13, с.168-169]. Саме такий мовний образ любові (справжньої, чистої, цнотливої) створив автор у серії історичних романів («Диво», «Первоміст», «Смерть у Києві», «Євпраксія», «Роксолана», «Я, Богдан (Сповідь у славі)», «Тисячолітній Миколай»). Павло Загребельний відтворює героїку минулих літ, але зовсім по-новому підходить до оцінювання історичних фактів, документів, літописів. Сам письменник з цього приводу зазначає: «Історія далека від пристрастей, вона має 'добру и злу внимать равнодушно', бо над нею панує неподільно сувора диктатура істини. Єдине, що може письменник – це створити... той чи інший настрій... Я намагався відтворити не тільки побут, обстановку, політичну й моральну атмосферу того часу, а й психологію наших попередників» [13, с.171]. Створюючи образи жінок і чоловіків у далекому минулому, Павло Загребельний змалював таку модель любовних стосунків між ними, коли почуття, яке викликає сильні хвилювання, передбачає прояв поваги, турботи, ніжності. Ніжні, романтичні почуття, які переполюють головних героїв, автор виражає через їх нездійсненні бажання: *Прихилити б це всі дерева, щоб був затишок, простелити під ноги*

Оксані всі трави, щоб м'яко ступати, здіймати з неба зірки, які вона захоче, – й того було б недосить, щоб вказати все моє дбання, турботу мою і любов до Оксани [9, с.424].

Характерними для мовотворчості Павла Загребельного є вживання оказіональних утворень: *Оксана сиділа й з любов'ю дивилася, як я їм, і я відвзаємнював їй її погляди* [8, с.44]. Словник української літературної мови в 11 томах не фіксує лексеми *відвзаємнювати*. Очевидно, що в авторському контексті *відвзаємнювати* – *дивитися один одному в очі; відповідати взаємністю на погляди, сповнені почуття любові*.

Тілесні прояви любові, її інтимна сфера змальовані П. Загребельним як чуттєві, пристрасні стосунки між чоловіком і жінкою: *Як побачила тоді на сінокосі ці шрами, то ще дужче захотіла тебе!.. Поцілунками б зіліли!..* [9, с.138]; *Я вицілював усі сльози з її очей, гладив і голубив її, готовий був обцілювати не тільки її всю, а всі кутки в цій убогій землянці, аби тільки в довгих очах Оксаниних побачити нарешті не зблиски сліз, а тихе сяйво її прекрасного усміху* [9, с.20]; Лексема *цілувати* як вербалізація тілесного прояву почуття любові в романі Павла Загребельного набуває додаткового смислу. Лексема *вицілювати* Словник української літературної мови в 11 томах тлумачить як *багаторазово цілувати, обцілювати*. У наведеному контексті дієслівна метафора *вицілювати сльози* має значення *заспокоювати, голубити*.

Еротизм у П. Загребельного набуває філософського, життєтворчого значення: *...людям не знане це небесне відчуття незалежності, – вони здатні жити лиш в невтоленній жадабі одне до одного, тяжка пристрасть, солодке пожадання, яке кидає чоловіка й жінку в обійми одне одному, – це не просто захват і блаженство, а й молитва, таємний труд життя в ім'я надії й відродження, в ім'я пришестья світла в покалічене, страждуюче, розп'яте життя в ім'я перемог людини* [9, с.184].

Однак любов приносить не тільки радість, а й завдає болю, страждань. Такою є любов надумана, уявна, любов до жінки, яка йде за чоловіком по життю, як навіювання, спогад чи марево (роман «Юлія, або Запрошення до самовбивства»). Роман Шульга протягом усього життя мав єдину мрію, єдину мету – знайти Юлію, але знайшов не одну Юлію, а декілька, і кожна з них відображає певний етап еволюції чоловічої психології та втілює певні історичні ознаки часу. Кожна Юлія в його житті з'являється несподівано, а потім зникає і знову воскресає, але вже в іншій особистості. І Роман із кожною новою зустріччю самовбивається, самознищується, його життя перетворюється на абсурд, кохання набуває стану психічного неврозу. Він присвячує все своє життя служінню жінці, служінню Юлії: *...жити слід для жінки, але не для тої геть безликої особи, що підсовує тобі суспільство, а для єдиної на світі, лише твоєї, особливої й неповторної, в якій дивним чином поєднується хижє яріння і безмежні відтінки ярості, жадаби, туги, злоби, солодкого напруження і жорстокого болю, відчаю і захвату, стогону й крику в хвилини найбільших тайнощів, прекрасних і відрапливих, гидких і божественних* [7, с.214].

Однак справжнє випробування любові для письменника – ставлення людини до ворогів, адже в Біблії

сказано: «Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує» (Євангеліє від Матвія, 5:44). Описуючи історичну подію, як на площі в Цареградї велінням імператора осліплювали сорок тисяч болгар, П. Загребельний знаходить слова, які передають його співчуття болгарським повстанцям. Змальовуючи вороже болгарам середовище, письменник називає полонених нещасними, приреченими, а часто – бранцями. Останнє слово автор вводить в опис кульмінаційної ситуації: *Імператорові долоні мали сплеснути в ту саму мить, коли червоне залізо випалить бранцеві очі...* [14, с.47]. Лексикографічні джерела подають лексему *бранець* із позначкою *народно-поетичне*, що в художньому мовленні підкреслює посилення образності, експресивності, народнописенного колориту й репрезентує національно-культурний компонент.

Ще один аспект любові – прояв захоплення, зацікавлення, уподобання певним родом занять (плавати, читати поезії, споживати різні наїдки тощо), що відбувається на емоційному рівні. Так, надання переваги певній страві з-поміж інших, улюблене заняття презентовані в романах лексемою *любити*: *...моя дружина Оксана готує сьогодні гречані галушки, які так любить студент Сирота...* [8, с.113]; *Шульга виріс на Дніпрі, з дитинства над усе любив рибу* [7, с.304]; *Ольга любила воду, як русалка!* [9, с.439] та ін. Цей прояв уподобання може викликати внутрішній спокій, насолоду, задоволення, тобто емоційне піднесення.

Висновки. Світорозуміння Павла Загребельного охоплює широке коло розмаїтих проблем – від онто-діалектичних до соціо- і культурологічних. Основну увагу письменник звертає на одвічні проблеми людського буття. Найвищу вартість для нього становить людина, її почуття й відчуття: «Усе, що я досі написав і напишу, у мене тільки про одне: про збереження людської особистості, людини як найбільшої вартості» [15, с.3]. Створений письменником мовний образ любові – це, насамперед, глибоке, сильне почуття, яке може викликати суперечливі, навіть полярні емоції (позитивні й негативні), що втілено в різних аспектах його прояву – материнська, батьківська любов, любов до Батьківщини, до Бога, до природи, любов дітей до батьків, братня любов, кохання між чоловіком і жінкою, а також уподобання, зацікавленість певним родом занять. І якщо любов між людьми в П. Загребельного передбачає умову взаємності, то любов до Батьківщини, до Бога, до природи, а надто – до ворогів, в силу своєї особливості, цього не потребує, не передбачає. Любов у письменника є найпривабливішою моральною силою, однією з найважливіших життєвих цінностей, найглибшим та емоційно насиченим почуттям.

Література

1. Єрмоленко С.Я. *Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)* / Світлана Яківна Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
2. Гозман А.Я. *Психология эмоциональных отношений* / Леонид Яковлевич Гозман. – М.: МГУ, 1987. – 176 с.
3. Афанасьев А.Ю. *Синтаксис любви (типология личности: прогноз парных отношений)* / А.Ю. Афанасьев. – М. – Ставрополь, 2000. – 496 с.
4. Гуревич А.Я. *Категории средневековой культуры* / Арон

Яковлевич Гуревич. – М.: Искусство, 1972. – 318 с.

5. Соловьёв В.С. Смысл любви : [собр. сочинений ; в 10 т.] / В.С. Соловьёв. – СПб, 1912. – Т. 7. – С. 3-61.

6. Стендаль. О любви // Собрание сочинений : [в 15 т]. – П. 4. – М.: Правда, 1959. – С. 357-574.

7. Загребельний П.А. Юлія, або Запрошення до самовбивства: [роман] / П.А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2002. – 351 с.

8. Загребельний П.А. Неймовірні оповідання / П.А. Загребельний. – К.: Радянський письменник, 1987. – 367 с.

9. Загребельний П.А. Тисячолітній Миколай : [роман] / П.А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2004. – 399 с.

10. Ходарєва І.М. Семантичні зв'язки лексеми "любов" у романі П. Загребельного «Брухт» / І.М. Ходарєва // Семантика мови і тексту: Матеріали ІХ Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 194-196.

11. Загребельний П.А. Роксолана: [роман ; у 2-х кн.] / П.А. Загребельний. – Харків: Фоліо, 2003.

12. Зборовська Н. Моделювання образу Роксолани у романі Павла Загребельного / Н. Зборовська // Січеслав. – 2005. – № 3-4. – С. 136-142.

13. «Шаємниця Євразії, або Жінка і чоловік з погляду вічності» (розмова Людмили Тарнашинської з Павлом Загребельним) // Березіль. – 2000. – № 7-8. – С. 165-173.

14. Загребельний П.А. Розгін. І. Айгюль : [роман] / П.А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2003. – 398 с.

15. Загребельний П. Бути самим собою // Літературна Україна. – 1993. – 14 січня. – С. 3-6.

References

1. Yermolenko S.Ya. Narysy z ukraïns'koi slovesnosti (stylistyka ta kultura movy) / Svitlana Yakivna Yermolenko. – K.: Dovira, 1999. – 431 s.

2. Gozman L.Ya. Psykholohiya emotsyonalnykh otnoshenyi / Leonid Yakovlevych Gozman. – M.: MGU, 1987. – 176 s.

3. Afanasev A.Yu. Syntaksys liubvy (typolohiya lychnosti: prognoz parnykh otnoshenyi) / A.Yu. Afanasev. – M.–Stavropol', 2000. – 496 s.

4. Gurevych A.Ya. Kategoryy srednevekovoi kultury / Aron Yakovlevych Gurevych. – M.: Yskusstvo, 1972. – 318 s.

5. Solovyov V.S. Smysl liubvy : [sobr. sochynenyi ; v 10 t.] / V.S. Solovyov. – SPb, 1912. – T. 7. – S. 3-61.

6. Stendal. O liubvy // Sbranye pochynenyi : [v 15 t]. – T. 4. – M.: Pravda, 1959. – S. 357-574.

7. Zahrebelnyi P.A. Yuliia, abo Zaprosheenniia do samovybystva : [roman] / P.A. Zahrebelnyi. – Kharkiv : Folio, 2002. – 351 s.

8. Zahrebelnyi P.A. Neimovirni opovidannia / P.A. Zahrebelnyi. – K.: Radianskyi pysmennyk, 1987. – 367 s.

9. Zahrebelnyi P.A. Tysyacholitnyi Mykolai : [roman] / P.A. Zahrebelnyi. – Kharkiv : Folio, 2004. – 399 s.

10. Khodarieva I.M. Semantychni zviazky leksemy "liubov" u romani P. Zahrebelnoho «Brukhit» / I.M. Khodarieva // Semantyka movy i tekstu: Materialy IX Mizhnarodnoi konferentsii. – Ivano-Frankivsk, 2006. – S. 194-196.

11. Zahrebelnyi P.A. Roksolana: [roman; u 2-kh kn.] / P.A. Zahrebelnyi. – Kharkiv: Folio, 2003.

12. Zborovska N. Modeliuvannia obrazu Roksolany u romani Pavla Zahrebelnoho / N. Zborovska // Sichelav. – 2005. – № 3-4. – S. 136-142.

13. «Taiemnytsia Yevrazii, abo Zhinka i cholovik z pohliadu vichnosti» (rozmova Liudmyly Tarnashynskoi z Pavlom Zahrebelnym) // Berezil. – 2000. – № 7-8. – S. 165-173.

14. Zahrebelnyi P.A. Rozghin. I. Aihuil: [roman] / P.A. Zahrebelnyi. – Kharkiv : Folio, 2003. – 398 s.

15. Zahrebelnyi P. Buty samym soboiu // Literaturna Ukraïna. – 1993. – 14 sichnia. – S. 3-6.

Khodarieva I.M.,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the
of the Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Iryna.Khodarieva@hneu.net

Ukraine, Kharkiv

LOVE AS AN ONTOLOGICAL CONCEPT OF INDIVIDUAL STYLE OF PAVLO ZAHREBELNYI

The article presents a fragment of the study of writings of Pavlo Zahrebelnyi, in particular, the linguistic patterns of love created by the writer, which is one of the most important values of life and can cause contradictory, and even polar emotions. The features of forming the ontology of love in the writer's work, which affect a wide range of diverse problems – from ontodialectics to socio-cultural studies, are revealed.

Key words: ontology, individual style, linguistic patterns, psychology, Pavlo Zahrebelnyi.

History

УДК (327+477):(327+498)

Андрейко В.І.,

доцент, к.і.н., доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет», andreykovitaliy@gmail.com

Україна, м. Ужгород

УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКІ ТА УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКІ
ДИПЛОМАТИЧНІ ЗНОСИНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ОСОБИСТОСТІ

У статті автор описує віхи життєвого та професійного шляху особистості Сергія Івановича Устича, людини зі значним життєвим та дипломатичним досвідом. Він є першим і єдиним лідером Закарпаття, який одночасно був обраний головою представницької та виконавчої влади в регіоні за прямим і загальним голосуванням жителів області, був народним депутатом України, працював представником України у Палаті Регіонів при Конгресі місцевих і регіональних влад Ради Європи у Страсбурзі і став першим закарпатським діячем, нагородженим найвищим дипломатичним званням Надзвичайного і Повноважного Посла України за роки роботи у Чеській та Словацькій Республіках.

Ключові слова: Сергій Устич, Україна, Чеська Республіка, Словаччина, дипломатичне співробітництво.

Постановка проблеми. Варто відзначити, що 1990 рік був початком активної діяльності С.Устича у сфері міжнародних відносин. Він прагнув впроваджувати в провінції науково обґрунтовані та перевірені на практиці інноваційні ідеї. Саме тому він ініціював створення в Україні першого регіонального управління зовнішньо-економічних зв'язків і керував ним, працюючи неповний робочий день. На регіональному рівні незалежній українській державі необхідно розвивати власну систему міжнародних відносин з прикордонними районами сусідніх держав. С. Устич разом зі своїми колегами, керівниками регіональних органів влади та науковцями з Угорщини, Словаччини, Польщі та Румунії довели необхідність створення міжнародної асоціації транскордонного співробітництва. І як результат цієї діяльності, С. Устич був призначений на дипломатичні посади спочатку у Чехії, а пізніше і у Словацькій Республіці.

Мета роботи – розкрити закономірності та виділити особливості процесу діяльності міждержавних відносин України з Чеською та Словацькою Республіками (далі ЧР і СР) у політичній і економічній сферах за часів дипломатичної діяльності Устича Сергія Івановича.

Виклад основного матеріалу. Устич Сергій Іванович – людина із великим життєвим досвідом. Він – перший і поки єдиний очільник Закарпаття, який свого часу був обраний прямим і загальним голосуванням жителів області одночасно керівником представницької та виконавчої влади краю, був народним депутатом України, працював представником України в Палаті регіонів Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи в Страсбурзі, став першим закарпатцем, якому присвоєно найвищий дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посла України.

Попит на фахівців топ рівня на дипломатичній ниві України на сучасному етапі набуває все більших обертів. Кафедра міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету готує фахівців з міжнародних відносин, країнознавства та міжнародної

інформації. В прикордонній Закарпатській області, що межує з усіма сусідами України – членами Європейського Союзу, вони вкрай потрібні. Очолює кафедру доктор соціологічних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол України Сергій Устич.

З 1990 року починається період активної діяльності С. Устича у сфері міжнародних відносин. Він прагнув імплементації в краї обґрунтованих наукою і підтверджених практикою інноваційних ідей. Тому ініціював створення першого в Україні обласного управління зовнішньоекономічних зв'язків та за сумісництвом керував його роботою. В 1991 році разом із групою експертів вивчав роботу найбільш успішної в Китаї вільної економічної зони Шеньдзень, був керівником робочої групи з розробки проектів законів «Про спеціальну (вільну) економічну зону «Закарпаття» та «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності в Закарпатській області». Долаючи неймовірні бюрократичні і політичні перепони, пізніше домігся їх ухвалення Указами Президента і початку практичної реалізації.

Активну роль відіграв С.Устич у відкритті першого Посольства України в Будапешті в 1992 році. Як і інший представник Закарпаття, народний депутат України, Генеральний директор об'єднання «Закарпатліс» І.Герц він всіляко сприяв зусиллям Міністерства закордонних справ України, Тимчасового Повіреного у справах України в Угорщині, справжнього локомотива історичної події Д. Ткача у започаткуванні роботи дипустанови.

Незалежна Українська держава потребувала розбудови власної системи міжнародних відносин також на регіональному рівні, з прикордонними територіями сусідніх держав. С. Устич разом із своїми колегами – керівниками регіональних органів влади – та науковцями із Угорщини, Словаччини, Польщі та Румунії обґрунтували необхідність створення міжнародної асоціації транскордонного співробітництва.

У 1999 році С. Устич був призначений Послом України в Чеській Республіці. На цій посаді дипло-

матичний хист Сергія Івановича проявився ще більшою мірою.

Найперше, новопризначений Посол налагодив тісні контакти із представниками державного і політичного керівництва Чехії. Ще із вручення вірчих грамот у нього виникли теплі відносини із Президентом ЧР Вацлавом Гавелом – легендарною постаттю не тільки чеської, але і світової політики, письменником і гуманістом. В. Гавел із великою цікавістю розпитував про історію і культуру України, зокрема, Закарпаття, яке, як Підкарпатська Русь, в період 1918–1938 років входило до складу Чехословацької Республіки.

Дружні відносини склалися ще з одним колишнім дисидентом – багаторічним головою Комітету у закордонних справах нижньої палати парламенту Чехії Владіміром Лаштуквою, слово якого у формуванні чеської зовнішньої політики було вагомим. Вельми конструктивними стали також відносини із керівником урядом Мілошем Земаном та його першим заступником Мірославом Грегром. І звичайно, з міністрами закордонних справ Яном Каваном та Цірілом Свободою.

Разом із тим, змушений був вирішувати невідкладні проблеми матеріально-технічного забезпечення Посольства. При підтримці Міністерства закордонних справ України за короткий час вдалося провести капітальний ремонт приміщення, що знаходилося в край занедбаному стані. Було радикальним чином вирішено питання умов роботи консульських працівників, які щодня обслуговували сотні громадян (зокрема, українських заробітчан) в неймовірній тисняві, в напівпідвальному приміщенні. Дякуючи добрим відносинам із керівництвом уряду та МЗС ЧР, для потреб консульського відділу була виділена вілла поруч із Посольством, в якій перед цим знаходилася резиденція швейцарського посла. Консульські працівники отримали по-справжньому достойні умови праці та обслуговування громадян, що є обличчям дипустанови.

Ще одним важливим аспектом забезпечення прав українських громадян, зокрема, тих, які працюють в індустріальних центрах Чехії, стало спочатку започаткування роботи Почесного консула України в м. Брно (ним став випускник факультету міжнародних відносин Київського державного університету імені Т. Шевченка П. Камаріт), а згодом і відкриття в цьому місті консульства України (його очолив керівник Представництва МЗС в Закарпатській області В. Буркало).

Коли новий Посол приступив до роботи, справжньою проблемою був галас, розгорнутий в засобах масової інформації про українців як головний фактор загострення криміногенної ситуації в Чехії. Цьому сприяли інформаційні повідомлення, що виходили із Міністерства внутрішніх справ на чолі із В. Груліхом. При цьому всі «російськомовні злочинці» кваліфікувалися як українці. Посол С. Устич на офіційному рівні та в ЗМІ [1, 2-5] розкривав необгрунтованість таких тверджень. Посольством був проведений і наданий МВС та ЗМІ відповідний аналіз, який переконливо показував, що далеко не всі правопорушники є громадянами України. В результаті оцінки МВС і ЗМІ стали значно об'єктивнішими.

В центрі уваги Посла С. Устича були питання економічного співробітництва між Україною та Чехією. Зважаючи на потенціал двох країн, можна сказати, що на початку його діяльності це співробітництво ледь жевріло. Тому, найперше, він, разом із торговельно-економічною місією Посольства, встановив тісні контакти із Промислово-торговельною палатою для країн СНД на чолі із відомим чеським підприємцем В. Плашілом. Дякуючи цьому, Посольство та українські бізнес-структури стали активними учасниками всіх основних заходів палати, найперше, знаних у Європі виставок-ярмарок, таких, як Брнянська.

Добре знаючи бюрократичні хитросплетіння центральних органів влади, які зрушити з місця важко, С. Устич обрав оптимальний шлях – встановлення прямих зв'язків між українськими та чеськими регіонами. Скажімо, Івано-Франківська область на чолі із головою ОДА М. Вишиванюком (добрим товаришем С. Устича) розгорнула активну співпрацю із потужним Брнянським краєм. Делегація ділових кіл Закарпаття була гостем столиці – м. Праги, де була прийнята на урядовому рівні.

Дякуючи цим та іншим крокам Посольства торговельно-економічне співробітництво між Україною та ЧР стало активно розвиватися. За п'ять років роботи С. Устича Послом воно зросло в декілька разів.

Справжнім випробуванням для Посла С. Устича стала організація та проведення відомого Празького саміту НАТО у 2002 році. Відомо, що навколо участі Президента Л. Кучми у саміті розгорнулася гостра дипломатична боротьба. Впливові у блоці сили прагнули не допустити його, як і Президента Білорусі А. Лукашенка, приїзду та участі в роботі Саміту, в результаті чого Україну, як і східну сусідку, з високою вірогідністю, могла очікувати дипломатична ізоляція.

При цьому використовувалися різного роду політичні та протокольні прийоми (спроба відмови у візовому обслуговуванні, порядок розсадки на заходах форуму тощо). Міністерство закордонних справ, зокрема, глава Місії України при НАТО В. Хандогій робили все, щоб не допустити такого сценарію.

Але для цього була дуже важливою позиція Чехії як країни-господаря Саміту. Тому С. Устич через друзів попросив про особисту зустріч із Президентом В. Гавелом. Вони спілкувалися неофіційно. С. Устич розповів про ситуацію, яка склалася. Наголосив, що справа не тільки і не стільки в персоні Президента Кучми. В значній мірі мова йде про цивілізаційний вибір для України. Якщо Україна не візьме участь у саміті, то буде відкинута на десятиліття назад, стане вигнанкою міжнародного співтовариства, як Білорусь. Він коротко відповів: «Я не думав, що все так серйозно».

Гавел нічого не обіцяв. Тільки коли прощалися, поплескав С. Устича по плечу і з усмішкою сказав: «Як же я можу не прислухатися до губернатора колишньої Підкарпатської Русі?». Слова і авторитет Президента В. Гавела були дуже вагомими у світі. І це в черговий раз продемонстрували наступні події.

... Прибуття делегації України на чолі з Президентом Л. Кучмою було для багатьох несподіваним. «Український лідер раптово з'являється на саміті, аби зіпсувати всім забаву» – статтю під таким заголовком присвятило

впливове британське видання «Таймс» прибуттю українського Президента Кучми на саміт НАТО в Празі.

Автори статті зокрема зазначили, що «ціла ескадрилья з п'ятнадцяти американських винищувачів, включно з системою авіапостереження АВАКС, не змогла зупинити прибуття до Праги небажаного гостя». «Попри попередження західних дипломатів триматися осторонь саміту НАТО в Празі, Президент України Леонід Кучма таки прибув до чеської столиці», – констатувало видання. Проте воно було переконане: Кучмі в Празі руки ніхто не подасть, і за столом з ним не сидітиме.

Попри ці заяви, участь делегації України на чолі із Президентом Л. Кучмою, як відомо, була успішною, всі спроби її ізоляції провалилися. І це в значній мірі пов'язано із послідовною підтримкою України Чехією.

Указом Президента України в 2002 році С. Устичу був присвоєний дипломатичний ранг Надзвичайного і Повноважного Посла.

У травні 2004 року С. Устич призначений Послом України в Словацькій Республіці. Пізніше стало відомо: міністр закордонних справ Ціріл Свобода зателефонував своєму словацькому колезі Едуарду Кукану, тепло охарактеризував С. Устича і сказав, що це – символічна подія: український посол після Чехії відразу стає послом в Словаччині.

Період дипломатичної діяльності С. Устича в Словаччині був не менш успішним, ніж в Чехії. Цьому, зокрема, сприяли багаторічні особисті контакти з представниками політичної еліти, встановлені за час роботи очільником Закарпаття.

Після завершення дипломатичної місії в 2005 році Посол С. Устич продовжує активно і плідно займатися міжнародною діяльністю, зокрема, проблемами її науково-практичного забезпечення. Разом зі своїми друзями – академіком, директором Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України Юрієм Пахомовим, професором Закарпатського держуніверситету Олександром Передрієм та земляком-закарпатцем, американським бізнесменом та науковцем Алексом Ровтом – він створює науково-консультаційну установу з міжнародних відносин – Інститут транскордонного співробітництва в Ужгороді.

На замовлення Брюссельського безпекового центру Нью-Йоркського Інституту «Схід-Захід», радником якого він був, в 2007 році С. Устич розробив Концепцію розвитку транскордонного співробітництва після розширення Європейського Союзу на Схід [2]. Він взяв участь у створенні міжнародної робочої групи із представників Норвезького Баренцового секретаріату (структура МЗС Норвегії), Асоціації Ярвіо (структура МЗС Фінляндії), Інституту стабільності і розвитку (м.Прага), Інституту Джефферсона (Нью-Йорк), Євро регіону «Балтика» (Польща), Інституту транскордонного співробітництва (м.Ужгород), яка започаткувала проведення щорічних Європейських Форумів із транскордонного співробітництва. Перший такий Форум відбувся в м. Кошице (Словаччина) та м. Ужгород (Україна) в 2010 році за участі віцепрезидента Європейської Комісії М. Шевчовича [3, 35-45].

Інститутом транскордонного співробітництва разом зі своїми закордонними партнерами реалізовано чимало проектів за Програмою ENPI Європейського Союзу,

Міжнародного Вишеградського Фонду, Норвезького фінансового механізму, «Відродження» тощо. Розроблена експертами Інституту Система індексації та моніторингу транскордонних процесів [4] рекомендована Моніторинговою місією Програми ENPI для використання по всьому периметру зовнішніх кордонів ЄС. Вагома роль Інституту в соціальній імplementації системного знання про сучасний транскордонний рух в Європі неодноразово відзначалася міжнародними організаціями, зокрема в 2011 році спеціальною нагородою Асоціації Європейських Прикордонних Регіонів (Association of European Border Regions) «За особливий вклад у розвиток європейського транскордонного співробітництва».

Державна і дипломатична робота, якою багато років займався С. Устич, були дуже непрості, тому про систематичні заняття наукою годі було й думати. Звичайно, існували адміністративні можливості, щоб захиститися, скажімо так, формально (як це робила і робить величезна кількість чиновників), проте профанувати справжню науку він б собі ніколи не дозволив.

Повернувся до повноцінної наукової роботи тільки в 2005 році після завершення державної служби. Разом із багаторічним керівником Центрального статистичного відомства Польщі професором Ю. Оленьським, професором В. Симчерою та іншими однодумцями обґрунтував необхідність конституювання нового напрямку статистичної науки – «статистика транскордонних процесів» (бо із практичної роботи добре знав про великі хиби в статистичних оцінках міжнародних відносин) [5, 6-42].

Результати його досліджень упродовж останнього десятиліття були апробовані на представницьких світових наукових форумах (зокрема, трьох останніх Всесвітніх статистичних конгресах), багатьох міжнародних конференціях. Вони відображені в більш ніж 80 публікаціях, в тому числі, чотирьох індивідуальних монографіях і вісьмох у співавторстві. Наукові роботи вийшли у світ в Україні, США, Китаї, Німеччині, Росії, Польщі, Чехії, Словаччині, на українській, англійській, російській, словацькій, чеській, угорській, румунській мовах.

Він був приємно здивований, коли отримав листа з авторитетного американського наукового видання «Журнал з математики і системних наук» («Journal of Mathematics and System Science»). Редакцію зацікавила його доповідь на Всесвітньому статистичному конгресі в Гонконзі (2012 р.), і вона запропонувала опублікувати його роботи в їхньому виданні [6, 52-56]. Ще одним сюрпризом стала пропозиція міжнародного видавничого дому «Scholar's Press» (Німеччина) видати монографію, присвячену створеній ним системній теорії кордонів та транскордонних процесів [7].

Відрадно, що ті чи інші напрацьовані ідеї отримали схвальну оцінку в науковій літературі з боку відомих українських та зарубіжних вчених і громадських діячів. В 2015 році С. Устич захистив докторську дисертацію. У рішенні спеціалізованої вченої ради Інституту соціології НАН України про присудження вченого ступеня доктора соціологічних наук відзначено, що ним розроблена «оригінальна соціологічна концепція системного дослідження суспільства та його процесів» [8].

Висновки. Напередодні нового, 2018 року під керівництвом доктора соціологічних наук, Надзвичай-

ного і Повноважного Посла С. Устича вийшло у світ велике дослідження, виконане за підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень міжнародним колективом (35 авторів із 5 країн) «Історія, що об'єднує. Нариси новітнього транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні» [9]. Гаслом книги є дуже влучні і особливо затребовані нині слова: «Того, що об'єднує народи, значно більше того, що їх роз'єднує». В справедливості цих слів Посол С. Устич не сумнівався ніколи.

Завершуючи розповідь, варто зазначити, що С. Устич нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, Міжнародною Відзнакою «За особистий внесок в розвиток європейського транскордонного співробітництва».

Література

1. Ustich S. *Naplnila se má očekávání / Ustich S. // Ekonomické zpravodajství ze země SNS. – 2000. – №6. – S. 2-5.*
2. *Transfrontier co-operation as an alternative to the new «iron curtain» and conflicts. – Brussels, IWE, 2007. – 328 P.*
3. Ustich S. *Analysis and conclusions for the Ukraine-EU borders/ Ustich S. // Ex borea lux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours. Prague: ISD, 2012. – P.35-45.*
4. *Optimization of transborder statistics. Collection of scientific papers / Editorial Board: Serhii Ustych, Jozef Olenski, Marek Chierpal-Wolan, Jan Cuper, Vasyl Symchera. – Uzhgorod: ITC, 2014. – 226 p.*
5. Ustych. *Concept on optimization of transborder cooperation system. – Optimization of transborder cooperation system: concept and its pilot application. Uzhgorod, Lira, 2012, – P. 6-42.*
6. Ustych S. *The Indexation and Monitoring of the Modern Transborder Processes / Ustych S. // Journal of Mathematics and System Science. USA. 2013 – №3. – P. 592-596.*
7. Ustych S. *Systems theory of borders and transborder processes. – Saarbrücken: Scholars' Press, 2015. – 492 P.*

8. Устич С.І. *Методологія системного дослідження транскордонних процесів та її соціальна імплементація. – Ужгород: Лира, 2014. – 415 с.*

9. *Історія, що об'єднує. Нариси новітнього транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні/ керівник авторського колективу – доктор соціологічних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол С.Устич. – Ужгород: Говерла, 2017. – 457 с.*

References

1. Ustich S. *Naplnila se má očekávání / Ustich S. // Ekonomické zpravodajství ze země SNS. – 2000. – №6. – S. 2-5.*
2. *Transfrontier co-operation as an alternative to the new «iron curtain» and conflicts. – Brussels, IWE, 2007. – 328 P.*
3. Ustich S. *Analysis and conclusions for the Ukraine-EU borders/ Ustich S. // Ex borea lux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours. Prague: ISD, 2012. – P.35-45.*
4. *Optimization of transborder statistics. Collection of scientific papers / Editorial Board: Serhii Ustych, Jozef Olenski, Marek Chierpal-Wolan, Jan Cuper, Vasyl Symchera. – Uzhgorod: ITC, 2014. – 226 p.*
5. Ustych. *Concept on optimization of transborder cooperation system. – Optimization of transborder cooperation system: concept and its pilot application. Uzhgorod, Lira, 2012, – P. 6-42.*
6. Ustych S. *The Indexation and Monitoring of the Modern Transborder Processes / Ustych S. // Journal of Mathematics and System Science. USA. 2013 – №3. – P. 592-596.*
7. Ustych S. *Systems theory of borders and transborder processes. – Saarbrücken: Scholars Press, 2015. – 492 P.*
8. Ustych S.I. *Metodologija systemnoho doslidzhennia transkordomykhi protsesiv ta yii sotsialna implementatsiia. – Uzhhorod: Lira, 2014. – 415 s.*
9. *Istoriia, shcho ob'iednuie. Narysy novitnoho transkordonooho spivrobotnytstva v Karpatskomu rehioni/ kerivnyk avtorskoho kolektyvu – doktor sotsiologichnykhi nauk, Nadzvychainyi i Povnovazhnyi Posol S.Ustych. – Uzhhorod: Hoverla, 2017. – 457 s.*

Andreyko V.I.,

PhD (History), Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Studies and Public Communications, Faculty of History and International Relations SHEI «Uzhgorod National University», andreykovitaliy@gmail.com

Ukraine, Uzhgorod

UKRAINIAN-SLOVAKIAN AND UKRAINIAN-CZECH DIPLOMATIC RELATIONSHIP BETWEEN THE PERSONALITY PRIZE

In the article the author describes the milestones of the life and professional path of Serhii I. Ustich, a personality with a considerable life experience. He is the first and only leader of Transcarpathia, who at one time was elected the head of the representative and executive power in the region by the direct and general vote of the oblast inhabitants, was a people's deputy of Ukraine, worked as a Ukraine's representative in the House of Regions at the Council of Europe's Congress of Local and Regional Authorities in Strasbourg, and became the first Transcarpathian awarded the highest diplomatic rank of the Extraordinary and Plenipotentiary Ambassador of Ukraine.

The year of 1990 marks the beginning of S.Ustich's vigorous activity in the field of international relations. He sought implementation of science-based and practice-proven innovative ideas in the province. That is why he initiated the establishment of the first regional administration of foreign economic relations in Ukraine, and run it, working part-time. At the regional level, the independent Ukrainian state needed to develop its own system of international relations with the border areas of neighbouring states. S. Ustich, together with his colleagues, heads of regional authorities, and academics from Hungary, Slovakia, Poland and Romania, proved the need to establish an international association of cross-border cooperation. As a member of the Ukrainian Parliament and the head of the Transcarpathian Oblast, S.Ustich actively worked as a member of the intergovernmental commissions on cross-border cooperation and national minorities.

Key words: *Serhii Ustich, Ukraine, Czech Republic, Slovakia, diplomatic cooperation.*

УДК 94(477)

Дояр Л.В.,

к.і.н., доцент, ст. науковий співробітник Державного архіву друку Книжкової палати України ім. Івана Федорова,
lardoyar@gmail.com

Україна, м. Київ

ЗАНЕПАД ІМПЕРІЇ РОМАНОВИХ (за матеріалами спецфонду книжкової палати України імені Івана Федорова)

Дана стаття порушує проблему руйнації однієї з чотирьох європейських імперій, що існували до початку ХХ століття. Спираючись на матеріали зі Спецфонду Книжкової палати України, автор аналізує останні роки існування імперії Романових у Росії. У розвідці застосовано літературу, написану сучасниками, очевидцями та безпосередніми учасниками подій столітньої давнини. Джерельну базу даного дослідження становлять наукові праці, полемічні трактати, мемуари, художні твори тощо.

Ключові слова: монархія, династія Романових, імператорська Росія, Перша світова війна, буржуазно-демократична революція.

Постановка проблеми. Нещодавно виповнилося 100 років відтоді, як припинила своє існування Романівська імперія – унітарна за формою Російська держава, якою понад три століття правили монархи з династії Романових. Грандіозна подія потягнула за собою цілу низку епохальних зрушень, які докорінно змінили обличчя тогочасної Європи і, без перебільшення, впливають на її розвиток дотепер. Слід зазначити, що в останні десятиліття, як на науковому, так і на громадському рівнях, спостерігається глоризація царської родини [6, 9]. Сучасна Росія, забувши про злочини царату, загалом, пишається своїми царями, а одному з них – Олександрю III (1881–1894), якого називають «миротворцем», нещодавно було встановлено пам'ятник у Ялті. Тож, суспільна і наукова затребуваність порушеної теми є очевидною.

Мета статті полягає у необхідності поглибити наші уявлення про події, що передували руйнації імператорської Росії. Реалізуючи зазначену мету, автор застосував у даній розвідці різноманітні матеріали зі Спецфонду Книжкової палати України, написані дослідниками та письменниками столітньої давнини: наукові праці, полемічні і художні твори, епістолярій, спогади. Серед використаного нарешті є як відома, так і раніше не оприлюднена мемуаристика. Особлива цінність цих джерел полягає у тому, що вони відтворюють дух епохи мовою своїх сучасників, спостерігають за подіями очима очевидців і своїх безпосередніх учасників.

Виклад основного матеріалу. Унікальним джерелом з даної теми, на наш погляд, є раритетна книга «Останній самодержець. Історія життя і царювання імператора Росії Миколи II» [7]. Написана невідомим автором, вона вийшла за кордоном накладом у 500 екземплярів і була передрукована харківським видавництвом «Друг народа» вже після зречення Миколи II. Сучасного читача книга б вразила хіба що окремими сюжетами свого змісту, якби не одна суттєва деталь. Справа у тому, що під цією назвою книга вийшла за п'ять (!) років до Лютневої революції 1917 р. Тобто на розі століть, ще до початку Першої світової війни і Другої буржуазно-демократичної революції в Росії, дослідник трактував царювання Миколи II як епоху

останнього самодержавного правління. Наврочивши таким чином закат династії Романових, опозиційний автор, по суті, передбачив подальший історичний розвиток Росії. Слід зазначити, що книга написана обізнаною «у придворних сферах» людиною. Небезпечність видання підтверджується фактом його вилучення з обігу самим царським урядом. Тож, небезпідставним є задоволення харківського видавництва «Друг народа», яке у своїй передмові зазначило, що передруковує текст без будь-яких купюр чи змін.

У загальному змісті книжки найбільш ґрунтовно змальовано епізод «Ходинки» – сумнозвісної історії, пов'язаної з коронацією Миколи II. Власне, після цієї події він і отримав прізвище «Кривавого». Автор детально описує причини трагедії, називає прізвища чиновників, що стали винуватцями жахливої загибелі кількох тисяч святково одягнених людей. У книзі, зокрема, говориться, що тогочасний міський голова Москви Алексеев полюбляв безтурботливе, веселе дозвілля, тож, підготовку Ходинського поля, де мала статися коронація, було перекладено на плечі антрепренера імператорського двору, статс-секретаря і управляючого справами П.А. Ріхтера. Останній товаришував з обер-прокурором Синоду Победоносцевим і вже тому був впливовою людиною. Ріхтеру допомагав архітектор з добряче підмоченою репутацією – автор не називає його імені, але зазначає, що цей архітектор «нажився» під час перебудови Великого Петербурзького театру у консерваторію [7, с.63].

Отже, названі особи, ігноруючи топографічні особливості місцевості і не засипавши численні «вовчі ями» на Ходинському полі, розмістили святкові палатки зі смаколикками, безпосередньо, за ровами і ямами. Слід зазначити, що за традицією, окрім солодошів, на коронаціях традиційно дарувалися куклі з імператорською символікою. Знаючи про це, столичні мешканці заздалегідь, ще уночі, почали прибувати на місце святкування. Півмільйонний натовп вже на ранок являв собою компактно людську масу, через яку, за висловом автора, «не пробилось б і гарматне ядро». Відсутність вітру довершила справу – люди почали непритомніти ще до початку заходу. Водночас, нетерпіння і велике бажання

отримати подарунки від імператора збуджували натовп. «Атака» на палатки з солодошами і кухлями перетворила присутніх на стадо: люди падали у ями, ковтали брудну воду з калюж і топилися, тих, хто втратив свідомість, миттєво затоптували у багнюку. За офіційними даними у тисняві загинуло 3 тисячі осіб, але автор говорить, що жертвами «Ходинки» стало не менше 8 тисяч людей. Усе поле було вкрито трупами з синіми від задухи обличчями, з розплющеними грудними клітинами, з яких через святкові сорочки стирчали поламани кістки... Та новоспеченому царю сумувати було ніколи – того ж вечора він поїхав на посольський бал. Ходинку ж загорнули землею, і автор не виключає, що ще з ледь живими людьми, яких, можливо, потрібно було рятувати. Подію 14 травня 1895 р., коли, через кухлі з царськими вензелями і портретами, що коштували 10 копійок, загинули тисячі людей, письменник Володимир Короленко назвав «дурним знаком» для Миколи II [5, с.18].

Про народні страждання, але з іронічним сарказмом і талановитою римою, писав автор з колоритним псевдонімом «Дідусь Тарас»: під час російсько-японської війни (1904–1905) цар, замість могутньої зброї, яка б зміцнила оборону, «надсилав у Манчжурію ікони», а під час Кривавої неділі 9 січня 1905 р. він так «пригостив» народну маніфестацію, що «тисяч п'ять небіжчиків відправили на погост спати» [4, с.42].

Ганебна поведінка Миколи II спровокувала розгортання революційних подій 1905–1907 рр. – першими повстали матроси броненосця Чорноморського флоту «Князь Потьомкін Таврійський». Спогади учасників повстання у 1917 р. зібрав і видав І.А. Горелик [3].

Слід підкреслити, що занепад імперії Романових авторами XIX – початку XX ст. пов'язувався і з іменами попередніх імператорів. Так, про злочинну політику Миколи I – «вшателя» (1825–1855) щодо власного народу, писав тогочасний історик Леонід Шишко [12].

Досліджуючи дану тему, Володимир Короленко вбачав проблему «у відірваності царя від народних потреб» [5, с.5]. За його висловом, Олександр II (1855–1881) почав правити як «народний цар», але згодом відокремився від народу [5, с.7]. Прірва між самодержцем і його підданими була не подоланою. Більш того, селян, що зверталися до царя з проханням, відправляли у тюрму. Короленко розповідає про селянина Радомишльського повіту Київської губернії Федора Богдана, який неймовірно хитрістю зумів потрапити до імператора і подати у його особисті руки свою петицію, після чого зухвальця схопили і відправили у непролазні хащі В'ятської губернії [5, с.7-8]. Коментуючи своє життя, Федір Богдан говорив, що він постраждав «за віру у царську правду». Отже, підсумовує Короленко, Олександр II відмовився від ідеалів свого юнацтва, відірвався від народу і загинув сам.

Ще гіршим став його наступник Олександр III (1881–1894). Він не тільки знищив усе найкраще, що залишилося від реформ його батька, але й угледів біду у тому, що «мужики віддають дітей навчатися до гімназій» [5, с.9]. Як наслідок, підписав ганебний закон «про кухарчиних дітей».

Справжнім ударом по авторитету монархії стали події 1891–1892 рр.: жахливий голод, а потім холера,

завезена із Персії, продемонстрували злочинну неспроможність і аморальність імператорської влади. Призначені царем губернатори, «матусині синки», як називає їх Короленко, рятували лише своє особисте життя: бакинський губернатор сховався від холерного ембріону у Кавказьких горах, саратівський губернатор дрейфував на пароплаві, а керівник Астраханської губернії, перш ніж накивати п'ятами, поставив у гирлі Волги сторожові судна, які не пускали у місто пароплави з Чорного моря і Персії. Було затримано понад 400 суден, а у місті у цей час люди вмирили від спраги і голоду. Коли ж нарешті очікуваний пароплав прибув у порт Астрахані, то з'ясувалося, що на судні, замість хліба і води, транспортували труни! В шаленій люті астраханці призначили винуватцями лікарів і кинулися підпалювати лікарні, вбивати лікарів, фельдшерів і медсестер [5, с.11]. Ця історія сколихнула усю імперію: Росія чекала, що приволзькі губернатори отримають справедливі судові вироки, між тим, вони отримали... «царські нагороди», а сам Олександр III у промові на честь 10-ліття свого правління похвалився тим, що роки його царювання пройшли «благополучно», чим здивував і обурих навіть найвище дворянство [5, с.12].

Прийшовши до влади 14 листопада 1894 р., Микола II продемонстрував свій «демократизм» – на урочистостях з нагоди початку його царювання не було поліції – захід охороняли лише військові, жандарми і двірники. Очевидці події були у захваті, віра у царя укріпилася, адже «народна надія охороняла царя краще, ніж ненависна народу поліція» [5, с.12]. Та невдовзі, прийшло розчарування: 19 січня 1895 р. Микола II виголосив тронну промову, написану ретроградом Победоносцевим, де говорилося, що цар буде охороняти основи самодержавства і не допустить земства [виборні органи влади на місцях – Л. Д.] до втручання у внутрішнє управління. Під час промови Микола II зазнав і особистого приниження – текст його виступу був «турботливо» вкладений у його кашкет і імператору довелося виголошувати промову, весь час зазираючи у кашкет [5, с.14-15].

Позицію письменника Короленка поділяв і тогочасний дослідник Г.Є. Афанас'єв: порівнюючи російського монарха з англійським королем, він писав, що «Яків II у 1688 р. і Микола II у 1917 р. опинилися у однаковому становищі. Їх думки і почуття були ворожими до народоправства, виразником якого були Парламент в Англії і Дума у Росії... вони вносили у ці установи усю впертість своєї натури» [1, с.12-13].

Відстороненість імператора від суспільства та його нагальних проблем поставила Росію на край прірви. Іван Родштейн, що присвятив свою книжку волонтерам батальйонів смерті часів Першої світової війни, писав, що у країні запанували анархія і безлад, безвладність і беззаконня, а народні маси захопила «стихія розбещеності», через що «усі верстви суспільства розпалися» [8, с.6]. Автор закликав «негайно рятувати батьківщину, не віддавати її Гріммам, Леніним, Троцьким, Зінов'євим, Богучарським, які, прикриваючись чистими ідеалами наукового соціалізму, одночасно, брудними руками перекладають золото Вільгельма [мався на увазі тогочасний німецький імператор – Л. Д.] у свої гаманці [8, с.8]. Нам, росіянам, писав Родштейн, потрібна перемога

над німцями «в ім'я порятунку батьківщини» [8, с.27]. Вступаючи у полеміку з більшовиками, автор зазначав, що шлях до миру, лежить через війну, а шлях до землі – через Установчі збори [8, с.9].

Варто підкреслити, що Микола II, хоч і запізно, але усвідомив свої фатальні прорахунки у стосунках з громадянським суспільством. Останньою спокутою виглядає його звернення до народу у тексті зречення на користь монаршого брата Михайла. У документі містився заклик до народної громади допомогти «вивести Росію на шлях перемоги, благоденства і слави» [2, с.17-18].

Взагалі, у імператорському правлінні, і напевно, не тільки російському, спостерігався парадокс – монархи, з одного боку, повністю ігнорували народні потреби, більш того, проявляли жорстокість до простих людей, а з іншого, у відповідь на свою байдужість чекали ширшої безмежної любові від підданих. І що цікаво, у найскрутніші моменти отримували її, що називається, авансом. Саме так сталося під час війни Росії з Наполеоном у 1812 р., коли закріпачені селяни піднімалися «за царя-батьошку» з вилами і косами.

Але через сто років ситуація докорінно змінилася. Огріхи царювання династії Романових на початок ХХ століття стали очевидними для усіх, навіть, неосвічених людей. Вічно воююча Росія, вже у другій половині ХІХ ст., не відзначалася загальним суспільним піднесенням. Видатний діяч української культури Микола Садовський, якому довелося повоювати у російсько-турецькій війні 1877–1878 рр., у своїх споминах зумів передати і пануючі тоді настрої, і ставлення до імператорського правління. Так, під час облоги Плевни солдати відверто голодували, тож, збирали качани пшінки, пекли їх і потім гризли [10, с.70]. Зранку їх раціон обмежувався двома сухарями і це на тлі червоного вгодованого обличчя великого князя Миколи Миколайовича [сина Миколи I – Л. Д.], який «з радістю дивився на гарматне м'ясо, призначене для його слави» [10, с.79]. Укладений Олександром II Сан-Стефанський мир (1878 р.) Садовський називає «езуїтським викрутасом», адже від турецької неволі визволили пригноблених болгарських «братів», а у самій Росії «від молдаванина до фіна на всіх языках все мовчало, бо благоденствовало», 30-тимільйонному українському народу Емським указом царя (1876 р.) того самого языка, взагалі, було «вдрізане» – повернувшись до Києва, на концерті Миколи Лисенка Садовський почув лише одну українську пісню «Дощик», та й ту виконували у французькому перекладі, бо «своєю мовою зась» [10, с.84].

У фронтових записках російського солдата часів Першої світової війни (1914–1918) простежується апатія і суїцидальні настрої: він пише, що війна «через всю землю розкинулася і від неї лише одна дорога – у потойбічний світ, якби знати, яке там життя, давно б пішов...» [11, с.71]. Він з боєм пише, як козаки позвірячому згвалтували 7-річну дівчинку, вона вже під другим нелюдем «мертвенька була», а його за спробу допомогти дитині – жорстоко побили [11, с.42]. Зі скорботою і жалем вояк розповідає про 8-мирічного єврейського хлопчика, який залишився один з немовлям-братиком на руках, адже солдати вбили його матір, повісили батька, вчинили наругу над сестрою і закатували

її до смерті [11, с.66]. Вояка вражає історія, що сталася у Кам'янці, де у фортеці тримали наречених, звинувачених у шпигунстві – напередодні страти дівчина попросила фарбу для волосся і щипці для завивання, адже хотіла в останнє сподобатися своєму нареченому [11, с.68]. Водночас, на тлі такої сентиментальності, солдат спокійно розповідає про свою участь у мародерстві, адже вороги «дуже добре живуть» і мають речі, призначення яких йому навіть невідоме, тому, під регіт офіцера, який мусив би забороняти такі дії, згрібалось усе у ковдру для подальшого з'ясування [11, с.46].

Висновки. Отже, Перша світова війна стала тією невилковною гангреною, яка остаточно підточила здоров'я імперії Романових. Жорстока байдужість царів у ставленні до свого народу, врешті-решт, обернулася тотожною відповіддю, квінтесенцією якої став прокурорський монолог одного з героїв радянської кінострічки «Державний кордон»: «Романови вбивали 300 років, що станеться, якщо тепер вб'ють і їх...».

Література

1. Афанасьев Г.Е. Английская революция 1688. Русская революция 1917/ Г.Е. Афанасьев. – Киев: Типография С.В. Кульженко, 1917. – 22 с.
2. Богданович П. Великие дни революции 23.02-12.03.1917/ П. Богданович. – Одесса: Типо-литография штаба округа, 1917. – 24 с.
3. Горелик И.А. Потемкинские дни (воспоминания потемкинцев)/ И.А. Горелик. – Одесса: [б.и.], 1917. – 15 с.
4. Дедушка Парас. Правдивая история о русских царях (в стихах). – Одесса: Типография «Шехинк», 1917. – 48 с.
5. Короленко В. Падение царской власти/ В. Короленко. – Полтава: Типография «Хуторянин» Полтавского общества сельского хозяйства, 1917. – 32 с.
6. Лобашкова П.А. Историография царственного дома Романовых: дореволюционный период/ П.А. Лобашкова. – Москва: Издательство «Река Времени», 2013. – 508 с.
7. Последний самодержец. История жизни и царствования императорской России Николая II. – Харьков: «Друг народа», 1917. – 64 с.
8. Родштейн И. Россия на краю гибели/ И. Родштейн. – Киев: Республиканское издательство, 1917. – 30 с.
9. Ростовцев Е.А., Сосницкий Д.А. Романовы в исторической памяти российского общества рубежа ХХ-ХХІ вв.: постановка проблемы/ Е.А. Ростовцев, Д.А. Сосницкий// К. 400-летию Дома Романовых: Монархии и династии в истории Европы и России: Сб. материалов между. научной конф.: в 2 ч. – Санкт-Петербург: Скифия-Принт, 2013. – Ч. 1 – С.336-356.
10. Садовський М. Спомини з російсько-турецької війни 1877-1878 рр./ М. Садовський. – Київ: Видавниче товариство «Час», 1917. – 88 с.
11. Федорченко С. Народ на війні. Фронтові записи/ С. Федорченко. – Київ: Издание издательского подотдела Комитета Юго-Западного фронта Всероссийского земского союза, 1917. – 142 с.
12. Шишко А. Рассказы по русской истории в 3-х ч. Ч. 3/ А. Шишко. – Одесса: Общее изд-во «Одесские новости» и «Пруд», 1917. – 93 с.

References

1. Afanas'yev G.Ye. Angliyskaya revolyutsiya 1688. Russkaya revolyutsiya 1917 / G.Ye. Afanas'yev. – Kyiv: Tipografiya S.V. Kul'zhenko, 1917. – 22 s.
2. Bogdanovich T. Velikiye dni revolyutsii 23.02-12.03.1917 / T. Bogdanovich. – Odessa: Tipo-litografiya shtaba okruga, 1917. – 24 s.

3. Gorelik I.A. *Potemkinskiye dni (vospominaniya potemkintsev) / I.A. Gorelik* – Odessa: [b.i.], 1917. – 15 s.
4. Dedushka Taras. *Pravdivaya istoriya o russkikh tsaryakh (v stikhiakh)*. – Odessa: Tipografiya «Tekhnika», 1917. – 48 s.
5. Korolenko V. *Padeniye tsarskoy vlasti / V. Korolenko*. – Poltava: Tipografiya «Khuatoryanin» Poltavskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva, 1917. – 32 s.
6. Lobashkova T.A. *Istoriografiya tsarstvennogo doma Romanovykh: dorevoluytsionnyy period / T.A. Lobashkova*. – Moskva: Izdatel'stvo Reka Vremeni, 2013. – 508 s.
7. *Posledniy samodержets. Istoriya zhizni i tsarstvovaniya imperatorskoy Rossii Nikolaya*. – Khar'kov: «Drug naroda», 1917. – 64s.
8. Rodshcheyn I. *Rossiya na kryayu gibeli / I. Rodshcheyn*. – Kiyev: Respublikanskoye izdatel'stvo, 1917. – 30 s.
9. Rostovtsev Ye.A., Sosnitskiy D.A. *Romanovy v istoricheskoy pamyati rossiyskogo obshchestva rubezha XX – XXI vv.: postanovka problemy / Ye.A. Rostovtsev, D.A. Sosnitskiy // K 400-letiyu Doma Romanovykh. Monarkhii i dinastii v istorii Yevropy i Rossii: Sb. materialov mezhd. nauchnoy konf.: v 2 ch. – SPb.: Skifya-Print, 2013. – Ch. 1 – S.336-356.*
10. Sadovskiy M. *Spomini z rosiys'ko-turets'koi viny 1877-1878 rr. / M. Sadovskiy*. – Kiyv: Vidavniche tovaristvo «Chas», 1917. – 88 s.
11. Fedorchenko S. *Narod na voyme. Frontovyye zapisi / S. Fedorchenko*. – Kiyev: Izdaniye izdatel'skogo podotdela Komiteta Yugo-Zapadnogo fronta Vserossiyskogo zemskogo soyuza, 1917. – 142 s.
12. Shishko L. *Rasskazy po russkoy istorii v 3-kh ch. Ch. 3 / L. Shishko*. – Odessa: Obshcheye izd-vo Odesskiye novosti i Trud, 1917. – 93 s.

Doiar L.V.,

Ph.D., Associate Professor, Senior Researcher at the State Archive of the Press Book Chamber of Ukraine the name of Ivan Fedorov, lardoyar@gmail.com

Ukraine, Kyiv

DECAY OF THE ROMANOV'S EMPIRE

(on materials of the Special Fund Book Chamber of Ukraine named after Ivan Fedorov)

This article raises the problem of the destruction of one of the four European empires that existed at the beginning of the twentieth century. Based on materials from the Special Fund of the Book Chamber of Ukraine, the author analyzes the last years of the Romanov empire in Russia. The intelligence used literature, written by contemporaries, eyewitnesses and non-party participants in events of centuries-old. The sources of this study are scientific works, polemical treatises, memoirs, works of art, and the like.

Key words: *monarchy, dynasty of Romanovs, imperial Russia, First World War, bourgeois-democratic revolution.*

УДК 331.522.4:63 (091) (477) «199/200»

Ігнатенко М.М.,

д.і.н., професор, кафедра загальної історії, правознавства та методик навчання Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди»,
8117836@ukr.net

Україна, м. Переяслав-Хмельницький

ТРУДОВІ РЕСУРСИ УКРАЇНСЬКОГО АГРАРНОГО СЕКТОРА (1990-2000-Х РР.): ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ТЕНДЕНЦІ ЗМІН

В статті цілісно та об'єктивно проаналізовано загальний стан розвитку трудових відносин в українському селі в перші десятиріччя незалежності України. Теоретико-методологічні засади публікації базуються на загальнонаукових принципах об'єктивності, історизму, системності, що передбачають об'єктивний аналіз подій та явищ. Використовувались наступні методи: історико-порівняльний, історико-системний, проблемно-хронологічний та інші. Охарактеризовано особливості самозайнятості та трудової міграції українського селянства. З'ясовано наслідки майже повної відсутності на державному рівні базових умов зайнятості на селі.

Ключові слова: аграрний сектор, сфера праці, форми власності, безробіття, трудова міграція, селяни, працездатність, українське село, працевлаштування.

Постановка проблеми. У глобалізованому середовищі, до якого потрапила Україна, постає нагальним завданням вироблення нової парадигми розвитку сільського господарства. Перетворення, які відбуваються, повинні ставати не продуктом прагнень політичної еліти, а враховувати, передусім, суспільні інтереси.

До питання стану розвитку сфери праці в сучасному українському селі зверталась низка дослідників. Особливості регулювання соціально-трудова відносин в Україні аналізували Саблук П.Т., Бородіна О.М. [1], Чікуркова А.Д. [2]. Деякі аспекти використання ресурсного потенціалу села вивчали Купалова Г.І. [3], Ціхановська О.М. [4]. Але, на жаль, досі відсутня праця, що всебічно аналізує та узагальнює стан розвитку трудових ресурсів аграрного сектору в 1990-початку 2000-х рр.

Мета дослідження полягає в цілісному й об'єктивному аналізі загального стану розвитку та з'ясуванні основних тенденцій змін в галузі трудових ресурсів українського аграрного сектору в перші десятиріччя після проголошення незалежності України.

Виклад основного матеріалу. Доволі тривалий час в українській державі в сфері розвитку аграрної політики не могли визначитися із стратегічною метою (не тільки на практиці, але навіть на теоретичному рівні). Моделі подальшого розвитку сільського господарства змінювались разом із кожною зміною українського уряду, разом з новою розстановкою політичних сил у країні. Традиційним, на жаль, стало ігнорування теоретичних доробок вітчизняних науковців-аграрників та досвіду західно-європейських країн, відверте консервативне ставлення до всього нового, до реформ, до будь-яких змін. Крім цього, доволі часто не враховувалась проблема фінансового забезпечення перетворень в галузі сільського господарства, не брали до уваги і геополітичні, етнічні та психологічні особливості українського селянства. Отже, все це спричинило формування недостатньої мотивації праці в українському селі, призвело до фактичної відсутності державних гарантій в соціальній галузі, до відчуження працівника від сфери своєї праці,

до, фактично, апатії, до зниження трудової дисципліни та край низького престижу праці селян.

Незважаючи на певний розвиток приватних форм власності та поступову ліквідацію державної монополії в галузі сільського господарства (після проголошення незалежності України), матеріальний достаток та конкурентна спроможність українських селян постійно погіршувались. На початку 2000-х років майже у 15 областях України середньомісячна зарплата селян була навіть нижчою середнього прожиткового мінімуму, який становив на той час 423 грн. Рівень доходів селян у Волинській, Житомирській, Тернопільській, Чернівецькій, Хмельницькій областях взагалі був менше 300 грн. [5, с.134]. Фактично такий стан речей призводив до відчаю та масовому відтоку населення за межі українських сіл. Люди намагались втекти від тотального зубожіння та безробіття, яке невпинно зростало в аграрному секторі серед працездатного населення.

Ускладнило проблему і критична ситуація із забезпеченням сільськогосподарських підприємств висококваліфікованими керівниками, які б відповідали новим, сучасним, європейським стандартам, а саме-були б з належною освітою та досвідом. В Україні на початку 2000-х років їх було лише 15%. Рівень кваліфікації та рівень освіти працюючих в українському аграрному секторі був край низьким. Слід зазначити, що тільки 20% працюючих на селі були після закінчення технікуму, лише 6% працюючих були з повною вищою освітою [6, с.69].

Ще одна тенденція, яка спостерігалась в українському селі, це постійно зростаючий вік працюючих та невпинне зменшення відсотка молоді серед працездатного населення. Як наслідок, повноцінне відтворення трудових ресурсів, на жаль, було неможливим. Цей феномен пояснюється тим, що після отримання аграрної освіти більшість студентів не залишались в селі. Навіть ті випускники, що були змушені повертатись до села за державним замовленням вже через рік полишали його. Взагалі, тенденція плінності кадрів у сільському госпо-

дарстві залишалась гострим питанням. В 2000 році, наприклад, в аграрному секторі було прийнято на роботу 530, 1 тис., а вибуло 746,5 тис. осіб В 2000 р. прийнято на роботу 530,1 тис., а вибуло 746,5 тис. осіб [3, с.89].

Держава, на жаль, не вирішила своєчасно завдання щодо створення робочих місць на селі не тільки в реальному житті, але й навіть навіть у державних програмах. Більшість працівників змушені були знаходити роботу за межами своїх сіл (переважна більшість у містах і селищах). Чисельність працівників в аграрному секторі лише за три роки скоротилась із 4,9 до 1,7 млн. осіб, або у 9,2 рази, що пояснювалося погіршенням соціально-економічних умов праці і життя на селі [7, с.49].

Отже, процеси, що відбувалися у сільському господарстві об'єктивно не могли впливати на підвищення продуктивності праці, постійно зростала трудомісткість виробництва (знижувалася лише на виробництво цукрових буряків). Сільські підприємці виявляли головним чином мляву ділову активність, були нездатні адаптуватися в політико-правових, економічних умовах, що реально складалися на цьому етапі.

В сільських регіонах України відносний показник безробіття становив у 2001 році 5,8% (для порівняння в містах цей показник був 2,9%) працездатного населення. Треба зауважити, що з 7,8 млн. працездатних в українських селах понад 1,6 млн. було незайнятих (офіційно невизначеними безробітними), а в агроформуваннях нового типу зайнято 2,3 млн. ос., що на 1,4 менше, ніж у 1990-х роках. У 1999–2003 рр. до категорії незайнятих (безробітних) відносилися ті, хто звільнився за власним бажанням (36,3%), не працевлаштувався після закінчення школи, ПТУ, вузу (23,8%), вивільнився у зв'язку з реорганізацією, ліквідацією, консервацією виробництва (21,5%), інші причини (12,9%), звільнилися через закінчення строку контракту (2,8%), демобілізувались зі Збройних сил (2,7%) [8, с.118].

Результатом тотального безробіття серед українського селянства стала соціальна диференціація, зубожіння, апатія, зневіра у власних силах, відбувалось погіршення відносин в родинах, спостерігалось ускладнення криміногенної ситуації в сільській місцевості (невпинно зростає рівень злочинності). Все більше мешканців сіл почали впадати у відчай під час спроби знайти роботу з достатньою зарплатнею. В 2004 р. таких було 195 тис. осіб, їх частка серед незайнятого працездатного ладу досягала 11% [9, с.133].

З часом зростання рівня безробіття посилювалось. Велика кількість мешканців сіл намагались виїхати до міста, де були шанси знайти роботу, зробити кар'єру, отримати кращі умови життя за рахунок вищої заробітної платні. Відтік населення із сільських регіонів у міста значно поживавився. Парадокс, але посилення безробіття в українському селі попри негативні наслідки мало і позитивні. Насамперед, сільська молодь була зацікавлена в поліпшенні ефективності своєї праці

В цей же час в Україні все більших обертів набирає так званий «човниковий» бізнес та поширеними стають заробітки в європейських країнах. Ці процеси торкнулись і сільських мешканців, насамперед, сільських жінок. Так, близько 20 тис. жінок віком 18–35 років (третина з яких ще не народжували дітей) виїжджають на заробітки до

Італії, Португалії, Іспанії та інших країн або займаються «човниковим» бізнесом. В 2000-і роки частка селян, що виїздили на заробітки за кордон, досягла 8 млн. осіб. Особливо високими були темпи міграції на заробітки до країн зарубіжжя з сіл Львівщини, Івано-Франківщини та Закарпаття. Серед 1,5 тис. мешканців сіл Бусовисько та В. Лужок Старосамбірського району Львівської області, майже 200 людей працювало за кордоном. Кожен із заробітчани щомісячно передавав у сім'ю як мінімум 100 доларів. Отже, в села надходило близько 20 тис. доларів, або 100 тис. гривень. Ці кошти зазвичай були основою сімейних бюджетів [10, с.113].

Виїзд селян за межі України дуже негативно вплинув на ситуацію в аграрному секторі. Кожен п'ятий-шостий мешканець з чотирьох західних областей мігрував до Європи. Здебільшого селяни залишали слаборозвинуті в економічному плані гірські райони та передгір'я Закарпатської області, де домінувало сільськогосподарський сектор.

Висновок. Українська держава (в перші десятиріччя незалежності), відмовившись від суцільної регламентації соціально-трудова відносин, не переймалась, аби сформувати і активізувати нові регулятори, враховуючи й соціальне партнерство. Формування в нових умовах (в умовах ринкових відносин) нової форми соціально-трудова відносин відбувалось складним шляхом. Прикро, але керівництво країни часто ігнорувало власний історичний досвід, не враховувало досягнення сучасної світової економічної системи в галузі сільського господарства, а також не намагались з'ясувати причини економічної кризи та своєчасно вирішувати проблеми. Отже, на селі в досліджувані роки суттєво змінилися можливості прикладання власної праці. На державному рівні фактично не було створено базових умов зайнятості на селі, а поширеним явищем стала самозайнятість. В досліджувані роки спостерігалася висока трудова міграція селянства. Її масштаби набули катастрофічного розміру, а причиною була тотальна бідність та хапливе безробіття.

Література

1. Бородіна О.М. Людський капітал як основний стратегічний ресурс сталого розвитку аграрної сфери / О.М. Бородіна // *Економіка АТК*, – 2003. – №9. – С.103-108.
2. Чижуркова А.Д. Формування і регулювання соціально-трудова відносин в Україні / А.Д. Чижуркова // *Економіка АТК*, – 2005. – №1. – С.111-116.
3. Купалова Г.І. Аналіз кон'юнктури ринку праці на селі / Г.І. Купалова // *Економіка АТК*, – 2002. – №1. – С.87-92.
4. Ціхановська О.М. Соціально-економічні проблеми використання ресурсного потенціалу села / О.М. Ціхановська // *Економіка АТК*, – 2007. – №8. – С.131-135.
5. Лупенко О.О. Добробут сільського населення в пореформенний період / О.О. Лупенко // *Економіка АТК*, – 2007. – №3. – С.134-139
6. Кириленко І.Т. Напрями підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробництва / І.Т. Кириленко // *Економіка АТК*, – 2005. – №11. – С.68-72.
7. Прокіпа І.В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І.В. Прокіпа // *Економіка АТК*, – 2005. – №11. – С.48-51.
8. Опаленко І.О. Ринок праці в аграрній сфері Черкаської області / І.О. Опаленко // *Економіка АТК*, – 2005. – №2. – С.117-121.

9. Попова О.А., Скурська Н.М. Зайнятість на селі: наслідки аграрного реформування / О.А. Попова //Економіка АПК, – 2006. – №7. – С.132-138.

10. Биттер О.А. Соціально-економічний рівень життя сільського населення гірської зони Карпат / О.А. Биттер // Економіка АПК, – 2005. – №5. – С.112-117.

References

1. Borodina O.M. Lyuds'kyj kapital yak osnovnyj strategichnyj resurs stalogo rozvytku agrarnoyi sfery / O.M. Borodina //Економіка АПК, – 2003. – #9. – С.103-108.

2. Chy'kurkova A.D. Formuvannya i reguluvannya social'no-trudovykh vidnosyn v Ukraїni / A.D. Chy'kurkova //Економіка АПК, – 2005. – #1. – С.111-116.

3. Kupalova G.I. Analiz kon'yunktury rynku praci na seli / G.I. Kupalova //Економіка АПК, – 2002. – #1. – С.87-92.

4. Сіхановська О.М. Соціально-економічні проблеми wykorzystання ресурсного потенціалу села / О.М. Сіхановська //Економіка АПК, – 2007. – #8. – С.131-135.

5. Lupenko O.O. Dobrobut sil's'kogo naselennya v poreformenyj period / O.O. Lupenko // Економіка АПК, – 2007. – #3. – С. 134

6. Kyrylenko I.G. Napryamy pidvyshhennya konkurentospromozhnosti vitchy'znanogo sil's'kogospodars'kogo vy'robny'ctva / I.G. Kyrylenko //Економіка АПК, – 2005. – #11. – С.68-72.

7. Prokopa I.V. Social'ni aspekty rozvytku sil's'ky'x terytorij / I.V. Prokopa // Економіка АПК, – 2005. – #11. – С.48-51.

8. Opalenko I.O. Rynok praci v agrarnij sferi Cherkas'koyi oblasti / I.O. Opalenko // Економіка АПК, – 2005. – #2. – С.117-121.

9. Popova O.L., Skurs'ka N.M. Zajnyatist' na seli: naslidky' agrarnogo reformuvannya / O.L. Popova // Економіка АПК, – 2006. – #7. – С.132-138.

10. Bitter O.A. Social'no-ekonomichnyj riven' zhy'ttja sil's'kogo naselennya girs'koyi zony' Karpat / O.A. Bitter //Економіка АПК, – 2005. – #5. – С.112-117.

Ihnatenko M.M.,

PhD of History, Professor, department of the history, science of law and methods of teaching, «Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University of Pereyaslav-Khmelnytsky», 8117836@ukr.net

Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytsky

LABOR RESOURCES OF UKRAINIAN AGRICULTURAL SECTOR (1990-2000): GENERAL CHARACTERISTICS AND CHANGE TRENDS

This article analyzes the general state of development of labor relations in the Ukrainian village in the first decades of Ukraine's independence in a holistic and objective way. The theoretical and methodological principles of publication are based on the general academic principles of objectivity, historicism, consistency, which provide objective analysis of events and phenomena. The following methods were used: historical-comparative, historical-systematic, problem-chronological etc. A certain characteristic is given to the peculiarities of self-employment and labor migration of the Ukrainian peasantry. The consequences of almost complete absence of basic employment conditions in rural areas at the state level have been clarified.

Key words: agricultural segment, labor domain, forms of ownership, unemployment, labor migration, peasants, efficiency, Ukrainian village, employment.

УДК 63.001.5(477)»1939/1945»

Корзун О.В.,

к.і.н., здобувач, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Elkorzun365@gmail.com

Україна, м. Київ

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ ВЧЕНИХ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ МЕХАНІЗАЦІЇ ТА ЕЛЕКТРИФІКАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Проаналізовано наукові здобутки вчених Українського науково-дослідного інституту механізації та електрифікації сільського господарства у роки Другої світової війни. Встановлено, що на підпорядкованих йому дослідних станціях закладено підґрунтя високопродуктивного розроблення вітчизняних заходів щодо ефективної механізації сільськогосподарського виробництва. З'ясовано, що науковцями інституту розроблено ефективні культиватори для міжрядного обробітку ґрунту в посівах просапних культур, догляду за парами, удосконалено робочі органи картоплесаджалок та сівалок для роботи на підвищених швидкостях, удосконалено технічні засоби для збирання зернових і кормових культур.

Ключові слова: відновлення досліджень, наукові здобутки, науково обґрунтовані заходи, випробування, механізація, сільськогосподарська техніка.

Постановка проблеми. У роки Другої світової війни галузевим науково-дослідним установам НКЗС УРСР було спричинено великої шкоди, більшість з яких були повністю знищені, а решта – зруйновані та пограбовані [1, с.58]. Невдовзі після початку воєнних дій частину науково-дослідних установ вдалося евакуювати, де вони продовжували здійснювати наукові дослідження [2, с.176]. Після їх повернення на звільнені від окупантів території поряд з науковою роботою вчені вирішували проблеми організаційно-господарського напрямку. Ненормована праця науковців, які в найкоротший термін ліквідували наслідки хижачького господарювання німецьких окупантів шляхом відновлення сільськогосподарського виробництва, сприяла подальшому розвитку сільського господарства країни [3, с.550]. Нині перегляд надбань вчених науково-дослідних установ у роки Другої світової війни є важливим для об'єктивного відтворення минулого та ефективного планування аграрного виробництва на перспективу.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню діяльності галузевих науково-дослідних установ УРСР у роки Другої світової війни присвячені праці багатьох вітчизняних вчених: І.В. Верби, Т.В. Заболотної, О.Є. Лисенка, О.Г. Перехреста, Н.І. Пшеничного, І.М. Спудки, Л.В. Турчини, В.О. Шайкан та інших. Загальну характеристику сільськогосподарської дослідної справи у роки Другої світової війни в УРСР навів В.А. Вергунов. Праці Л.Б. Борисенка, Г.І. Комликової, С.В. Могилока присвячені регіональному опрацюванню. Проте залишаються недостатньо дослідженими наукові здобутки вчених науково-дослідних установ у роки Другої світової війни, які вирішували проблеми за різними напрямками у сільському господарстві УРСР: рослинництва, плодоовочівництва, тваринництва, механізації, меліорації, економіки тощо.

Метою статті є з'ясування та обґрунтування на основі опублікованих матеріалів і нових архівних документів особливостей діяльності галузевої установи за напрямом механізація – Українського науково-дослід-

ного інституту механізації та електрифікації сільського господарства НКЗС УРСР у роки драматичного періоду історії України – Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Перед Другою світовою війною українські аграрії могли пишатися функціонально розгалуженою мережею галузевих науково-дослідних установ НКЗС УРСР, діяльність яких було систематизовано за основними напрямками: загальним, рослинництва, тваринництва, механізації сільського господарства та сільськогосподарської меліорації [4, с.20]. Вони були обладнані лабораторіями, експериментальними базами, тваринницькими фермами, колекційними розсадниками, лісовими та плодоягідними насадженнями тощо [5, с.12]. У період тимчасової окупації УРСР німецько-фашистські загарбники нанесли сільськогосподарським науково-дослідним установам значні збитки – багато з них були знищені повністю, інші зруйновані та пограбовані [6, с.46]. Значну кількість науково-дослідних установ евакуювали на схід країни, де вони виконували роботу за затвердженою тематикою у 1940–1941 рр., але з пристосуванням до місцевих ґрунтово-кліматичних умов [7, с.7].

Науково-дослідний інститут механізації та електрифікації сільського господарства (нині – Національний науковий центр «Інститут механізації та електрифікації сільського господарства НААН») був створений у м. Харків згідно з наказом Народного комісаріату земельних справ УСРР №222/2910 від 12 липня 1930 р. для виконання завдань наукового забезпечення технічної модернізації сільськогосподарського виробництва [8, арк.1]. До його складу входили Якимівська випробувальна станція механізації сільського господарства, Запорізька станція електрифікації сільського господарства (о. Хортиця) і 6 радгоспних філій.

У 1931 р. Інститут увійшов до структури новоствореної Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук, першочерговими завданнями якого стали дослідження і розроблення машин для агрегативання з тракторами з метою вирішення проблем раціонального комплектування

та використання машинно-тракторних агрегатів. В інституті працювали: член-кореспондент АН УСРР А.О. Василенко, професори В.Н. Коралов, А.С. Львов, М.І. Медведєв, С.Н. Пожидаєв та інші. До роботи за сумісництвом були залучені в якості консультантів академіки ВУАСГН Б.М. Рождественський, В.Г. Ротмістров, професори А.А. Алов, М.А. Єгоров, Л.М. Клецький, Л.П. Крамаренко та інші [8, арк.2]. Основними досягненнями Інституту у 1930-ті роки було: розроблення технічних засобів для агрегування тракторів, вітро-двигунів та узагальнення і популяризація досвіду передовиків-механізаторів [8, арк.2]. Вже у 1938 р. для виконання досліджень на земельній ділянці інституту було впроваджено сівозміну, обробіток ґрунту та удобрення полів, а також заходи боротьби з бур'янами [8, арк.3]. У 1939 р. вчені інституту виконували дослідження у семи лабораторіях: тракторовикористання, ґрунтообробних машин, посівних машин, зернозбиральних машин, ремонту, агротехніки і повітряного використання [8, арк.2зв]. Крім лабораторій в інституті діяли кабінети: палива і мастил, фізико-механіки ґрунту, точних приладів і вимірювальних інструментів, аналізу зернових продуктів, фото кабінет, експериментальні майстерні та інші допоміжні підприємства.

До 1941 р. в інституті було виконано низку актуальних досліджень, які представили Інститут як один з кращих наукових установ Наркомзему УРСР. Ще у 1939 р. перед інститутом було поставлене завдання на основі наукових напрацювань забезпечити раціональне використання машинно-тракторного парку МТС для забезпечення повної механізації технологічних процесів у землеробстві. У 1940 р. було затверджено 13 тем науково-дослідної роботи інституту, яка відрізнялась від тематики минулих років тим, що дослідження виконували безпосередньо в умовах сільськогосподарського виробництва і були спрямовані на застосування заходів за найбільш повного використання машинно-тракторного парку МТС [9, арк.2]. Науково-дослідна тематика вперше передбачала роботу теоретичного спрямування, яка вимагала поглиблених наукових і експериментальних досліджень у лабораторних умовах, зокрема, дослідження швидкостей деформації ґрунту.

В інституті виконували наукові теми за різними напрямками. Зокрема, за темою: «Розроблення раціональної системи організації виробництва машинно-тракторних станцій зерно-бурякового напрямку лісостепової зони УРСР» було встановлено оптимальні розміри машинно-тракторних станцій, їх структуру і управління; організацію використання машинно-тракторного парку та технічного догляду за тракторами і сільськогосподарськими машинами; створення виробництва в майстернях МТС [9, арк.3]. За темою: «Раціональне використання газогенераторних і дизельних тракторів в соціалістичному сільському господарстві» було удосконалено технічний догляд за газогенераторним трактором «ХТЗ-Т2Г»; організовано газогенераторне паливне господарство машинно-тракторних станцій; випробувано торфове газогенераторне устаткування; застосовано солому в тракторних газогенераторах; встановлено ефективний режим змазування тракторних двигунів; оптимізацію експлуатації паливної системи трактора «Сталінець-65»

[8, арк.13зв]. За темою: «Реставація зношених деталей тракторів шляхом нарощування» розроблено методику реставації деталей тракторів «СТЗ-НАТІ» електричним наплавленням та хромуванням [8, арк.12].

Результатами виконання наукових тем: «Удосконалення секційного дискового лушпильника для спільної і роздільної роботи комбайном», «Удосконалення та впровадження у сільськогосподарське виробництво універсального культиватора «УНДІМ» було створено секційний дисковий лушпильник та культиватор для передпосівного і міжрядного обробітку ґрунту, що відповідали вимогам тогочасної агротехніки [8, арк.15зв]. За темою: «Дослідження швидкості деформації ґрунту з метою розроблення основи для створення раціональних робочих органів, які працювали у ґрунті» встановлено ґрунтові деформації з метою розроблення теорії побудови поверхневих робочих органів, які працювали у ґрунті на звичайних і підвищених швидкостях; за темою: «Дослідження і удосконалення машини для одночасного передпосівного обробітку ґрунту і посіву (посівного комбайну)» забезпечили перевірку у виробничих умовах та відповідне конструктивне корегування, створених у 1939 р. 2 зразків посівного комбайну [9, арк.8].

За науковою темою: «Порівняльне оцінювання системи обробітку цукрових буряків з міжряддями 340–445 мм» розроблено заходи механізації посіву, обробітку та збирання цукрових буряків, висівних з вузькими міжряддями, встановлено шляхи агробіологічних чинників підвищення їх ефективності; за темою: «Раціональне використання вітро-двигунів у сільському господарстві» визначено економічно доцільні вітро-двигуни для обслуговування тваринницьких ферм колгоспів [8, арк.21зв]. Отримано вагомий результат за темою: «Розроблення матеріалів використання сільськогосподарських машин і знарядь на тракторній і кінній тязі», що забезпечило розроблення можливих схем універсального використання існуючих сільськогосподарських машин і знарядь, а також встановлення найбільш раціональних розмірів та схем причіпних машин і знарядь тракторно-кінної тяги. За темою «Створення машин для боротьби з буряковим довгоносоком» винайдено спеціальні машини для боротьби з буряковим довгоносоком [9, арк.11]. За темою: «Раціоналізація методів заливання підшипників бабітом у майстернях машинно-тракторних станцій» розроблено апаратуру і прилади, які раціоналізували здійснення цього процесу в майстернях машинно-тракторних станцій [8, арк.27; 9, арк.13]. Вчені виконували наукові теми щодо створення пристосувань комбайну для збирання гороху, розроблення способів стаціонарної молотби зернових культур, удосконалення пристосувань до комбайну для збирання соняшника і насінників трав [8, арк.22зв].

У 1940 р. інститут одночасно здійснював практичну допомогу обласним земельним відділам у напрямі раціонального використання машинно-тракторного парку. За дорученням Харківського обласного земельного відділу були командировані на МТС наукові співробітники для перевірки якості ремонту тракторів. В інституті були проведені конференції щодо раціоналізації ремонту сільськогосподарської техніки, дослідження канавокопача, призначеного для боротьби з буряковим довгоносоком

[9, арк.2]. У 1939 р. та 1940 р. вчені інституту брали участь у Всесоюзних сільськогосподарських виставках.

У 1941 р. у зв'язку з воєнними діями інститут припинив наукові дослідження і був евакуйований у Саратовську область, де продовжив науково-організаційну діяльність. Вже у 1942 р. з метою найбільш повного використання автолізу і економного витрачання його у якості картерного змазування на тракторах у місцевих МТС було введено новий режим його використання, розроблений в інституті [10, арк.4]. У 1943 р. з метою створення резерву механізаторів для МТС УРСР в інституті було організовано підготовку трактористів, бригадирів тракторних бригад і механіків [11, арк.11; 12, арк.13].

Згідно з постановою Ради Народних комісарів УРСР №354 від 14 квітня 1944 р. інститут було переведено у м. Київ та відновлено роботу Якимівської науково-дослідної станції механізації [13, арк.2]. На основі інституту у м. Харків було створено Харківську науково-дослідну станцію механізації сільського господарства [14, арк.1]. На станції продовжили дослідження та випробування тракторних 24-рядних зернових сівалок, молотарок «МК-1100», проектування повітряних млинів та повітряного насосного устаткування для колгоспів УРСР [14, арк.1-7].

Після повернення Інституту з евакуації наукові дослідження були спрямовані на створення технічних засобів для механізації трудомістких процесів у рослинництві та тваринництві. Через те, що на звільненій від німецьких загарбників території УРСР ремонт тракторів відбувався в умовах значної нестачі запасних частин та інструментів, вирішенню проблеми якнайшвидшого відновлення ремонтної бази і реставрації дефіцитних деталей надавали важливе значення [13, арк.13в]. Крім того, в інституті встановлювали ефективність роботи тракторів, тракторних зернових сівалок та локомотивів в МТС та колгоспах; надавали допомогу ремонтникам з проблем технології ремонту тракторів [13, арк.1-2].

Велике значення в інституті приділено випробуванню тракторів «С-65», «СХТЗ», «С-60», «У-1», «У-2», «СТ-65» та визначенню удосконалення їх комплексувальних деталей [15, арк.18]. Зокрема, рекомендовано розроблення економних двигунів рідкого палива (дизельних двигунів) та двигунів для місцевих видів палива; колісних тракторів на балонах для міжрядного обробітку ґрунту [15, арк.19]. Значну увагу приділяли випробуванню снопов'язалок «ТВ-1» і «Ланц», за якого встановлено ефективність роботи снопов'язалки «ТВ-1», розробленої вченими інституту [16, арк.16-17]. У виконанні досліджень брали участь А.О. Василенко, П.М. Василенко, які згодом були обрані академіками, П.І. Андрусенко, В.К. Заморський, М.І. Медведєв, О.О. Омельченко та інші відомі вчені.

Висновки. Отже, у роки Другої світової війни вчені Українського науково-дослідного інституту механізації та електрифікації сільського господарства НКЗС УРСР вирішували значні проблеми як у напрямі організаційно-господарського зміцнення науково-дослідної мережі інституту, так і щодо подальшого розвитку сільськогосподарської дослідної справи в УРСР. Науковцями отримано значні здобутки щодо розвитку досліджень у напрямі механізації сільського господарства. Зокрема,

розроблені культиватори для міжрядного обробітку ґрунту в посівах просапних культур, догляду за парами, удосконалено робочі органи картоплесаджалок та сівалок для роботи на підвищених швидкостях, удосконалено технічні засоби для збирання зернових і кормових культур, які були використані при створенні нових та модернізації машин, що випускалися промисловістю. Таким чином, аналізуючи архівні документи та матеріали, можна стверджувати, що науково-дослідна робота в Українському науково-дослідному інституті механізації та електрифікації сільського господарства НКЗС УРСР у роки Другої світової війни здійснювалась за науковими темами, що вирішували значні проблеми механізації для розвитку перспективного сільськогосподарського виробництва у країні.

Література

1. Вергунов В.А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект. Київ: Аграрна наука, 2012. 416 с.
2. Коваленко Н.П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.): монографія. Київ: ППОВ «Нілан-АПД», 2014. 490 с.
3. Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. 668 с.
4. Вергунов В.А., Хижняк В.П. Українські науково-дослідні сільськогосподарські заклади в роки Великої Вітчизняної війни. Історичні записки: збірник наукових праць. 2004. Вип. 1. С.19-25.
5. Сільське господарство УРСР та його наукове забезпечення у 1940–1946 роках: зб. док. і матеріалів / НААН, ДНСТБ, ЦДАВО України; Уклад.: М.В. Присяжнюк, В.А. Вергунов, О.О. Черниш, В.І. Кучер, А.С. Білоцерківська, Н.П. Коваленко, Н.В. Маковська, О.В. Корзун; Під заг. ред. М.В. Присяжнюка; Наук. ред. В.А. Вергунов. Київ: Нілан-АПД, 2012. 756 с.
6. Коваленко Н.П. Відновлення досліджень сівозмін у наукових установах та впровадженні у господарствах Наркомзему УРСР у 1941–1945 рр. Аграрний вісник Причорномор'я. 2013. Вип. 66. С.45-50.
7. Анікіна О.П. Сільськогосподарські періодичні та продовжувані видання в Україні в роки війни 1941–1945 рр. та у повоєнну і'ятірічку. Вісник ННПУ «ХНП». 2013. №48. С.3-17.
8. ЦДАВО України. Ф. 25. Оп. 3. Спр. 3. 17 арк.
9. ЦДАВО України. Ф. 25. Оп. 3. Спр. 2. 49 арк.
10. ЦДАВО України. Ф. 25. Оп. 3. Спр. 10. Арк. 4-4зв.
11. ЦДАВО України. Ф. 25. Оп. 3. Спр. 14. Арк. 11-12.
12. ЦДАВО України. Ф. 25. Оп. 3. Спр. 14. Арк. 13.
13. ЦДАВО України. Ф. 25. Оп. 3. Спр. 16. Арк. 1-2.
14. ЦДАВО України. Ф. 25. Оп. 3. Спр. 17. 7 арк.
15. ЦДАВО України. Ф. 25. Оп. 3. Спр. 18. 20 арк.
16. ЦДАВО України. Ф. 25. Оп. 3. Спр. 19. 19 арк.

References

1. Verhunov, V.A. (2012). *Sil's'koghospodars'ka doslidna sprava v Ukraini vid zarodzhennia do akademichnoho isnuvannia: orhanizatsiinyi aspekt [Agricultural experienced business in Ukraine from an origin to academic existence: organizational aspect]*. Kyiv: Agrarna nauka. 416. [in Ukrainian].
2. Kovalenko, N.P. (2014). *Stanovlennia ta rozvytok naukovy-orhanizatsiinykh osnov zastosuvannia vitchyznians'kykh sivozmin u systemakh zemlerobstva (druha polovyna XIX – pochatok XXI st.): monohrafiia [Becoming and development of scientifically-*

organizational bases of application of home crop rotations in the systems of agriculture (the second half of XIX is beginning of XXI of century): monograph]. Kyiv: TOV «Nilan-LTD». 490. [in Ukrainian].

3. Perekhrest, O.H. (2011). *Ukrainske selo v 1941–1945 rr.: ekonomichne ta sotsialne stanovyshe* [Ukrainian village in 1941–1945: economic and social position]. Cherkasy: ChNU imeni B. Khmelnytskoho. 668. [in Ukrainian].

4. Verhunov, V.A., Klyzhniak, V.P. (2004). *Ukrainski naukovodosludni silskohospodarski zaklady v roky Velykoi Vitchyznianoï viiny* [Ukrainian research agricultural establishments are in the years of Great Patriotic war]. *Istorychni zapysky: zbirnyk naukovykh prats.* 1. 19–25. [in Ukrainian].

5. Prisyazhniuk, M.V., Verhunov, V.A., Chernysh, O.O., Kucher, V.I., Bilotserkivska, A.S., Kovalenko, N.P., Makovska, N.V., Korzun, O.V. (2012). *Silske gospodarstvo URSR ta yoho naukove zabezpechennia u 1940–1946 rokakh: zbirnyk dokumentiv i materialiv* [Agriculture of UKRAINE and him scientific providing in 1940–1946: collection of documents and materials]. Kyiv: Nilan-LTD. 756. [in Ukrainian].

6. Kovalenko, N.P. (2013). *Vidnovlennia doslidzhen sivozmin u naukovykh ustanovakh ta vprovadzhen u gospodarstvakh Narkomzemu URSR u 1941–1945 rr.* [Proceeding in researches of crop rotations in scientific establishments and introductions is in the economies of Narkomzem of Ukraine in 1941–1945]. *Ahrarnyi visnyk Prychornomia.* 66. 45–50. [in Ukrainian].

7. Anikina, O.P. (2013). *Silskohospodarski periodychni ta prodovzhuvani vydannia v Ukraini v roky viiny 1941–1945 rr. ta u povoiennu piatyrychku* [Agricultural periodic and extensible editions in Ukraine in the years of war 1941–1945 and in post-war five-year]. *Visnyk NTU «KhpI».* 48. 3–17. [in Ukrainian].

8. (1940) *Tsentrálny derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy* [Central state archive of higher authorities

and administration of Ukraine]. F. 25. Op. 3. Spr. 3. 17. [in Russian].

9. (1939) *Tsentrálny derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy* [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. 25. Op. 3. Spr. 2. 49. [in Russian].

10. (1942) *Tsentrálny derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy* [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. 25. Op. 3. Spr. 10. 4–43a. [in Russian].

11. (1942) *Tsentrálny derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy* [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. 25. Op. 3. Spr. 14. 11–12. [in Russian].

12. (1943) *Tsentrálny derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy* [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. 25. Op. 3. Spr. 14. 13. [in Russian].

13. (1941) *Tsentrálny derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy* [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. 25. Op. 3. Spr. 16. 1–2. [in Russian].

14. (1944) *Tsentrálny derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy* [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. 25. Op. 3. Spr. 17. 7. [in Russian].

15. (1944) *Tsentrálny derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy* [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. 25. Op. 3. Spr. 18. 20. [in Russian].

16. (1944) *Tsentrálny derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy* [Central state archive of higher authorities and administration of Ukraine]. F. 25. Op. 3. Spr. 19. 19. [in Russian].

Korzun O.V.,

PhD in Historical Sciences, National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Elkorzun365@gmail.com

Ukraine, Kyiv

SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS OF SCIENTISTS OF UKRAINIAN RESEARCH INSTITUTE OF MECHANIZATION AND ELECTRIFICATION OF AGRICULTURE ARE IN YEARS OF THE SECOND WORLD WAR

The scientific achievements of scientists of the Ukrainian research institute of mechanization and electrification of agriculture are analysed in the years of Second world war. It is set that on the slave to him experienced stations soil of high-performance development of home measures is stopped up in relation to effective mechanization of agricultural production. It is found out, that the scientists of institute are work out effective cultivators for interrow till of soil in sowing of the cultivated cultures, supervision after pairs, the working organs of potato-planters and sowing are improved for work on the increased speeds, technical equipments are improved for collection of grain and forage crops.

Key words: *proceeding in researches, scientific achievements, scientifically reasonable measures, tests, mechanization, agricultural technique.*

УДК 94:314.743(477.8)

Кузьминський Є.Г.,
magistr istorii, akinar-93@ukr.net

Україна, м. Київ

ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ЄВРОПІ У 1921-1945 РОКАХ

У статті проаналізовано особливості і характер національних літературних об'єднань у Європі у 1921-1945 роках на основі групи джерел, представлених особовими архівними фондами, а також спогадами учасників тих подій.

Ключові слова: літературні об'єднання національної ідентичності, українські видавництва у Європі, представники нової культурної генерації.

Постановка проблеми. Після поразки визвольних змагань 20-х років ХХ ст. збереження української ідентичності в європейській еміграції було спричинено потребою збереження національних осередків у всьому світі. Велике значення мала інтеграція з різними генераціями діаспори через заснування видавництв та створення на їх основі літературних об'єднань переважно з націоналістичною ідеологією.

Мета роботи – окреслити тенденції літературного відтворення дійсності українською закордонною культурою, починаючи з 20-х років ХХ ст., простежити зміни в усвідомленні пріоритетів національної ідентифікації серед емігрантського середовища та виявити особливості, ідейний зміст і характер творчої діяльності письменників національних літературних об'єднань в Європі у 1921–1945 рр.

Виклад основного матеріалу. Літературний критик на еміграції Г. Костюк у своїй праці «З літопису літературного життя в діаспорі» (1971 р.) поділяє українську еміграційну літературу на чотири етапи: 1921–1940 рр., 1941–1945 рр., 1945–1954 рр. та з 1954 р. – по теперішній час [1, с.443].

Сучасний літературознавець польського походження Г. Грабович у книзі «До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка» (1997 р.) стверджує, що українська еміграційна література у повному значенні цього слова розпочинається лише після Другої світової війни, за періоду таборів ДіПі, у 1945–1950 роках [2, с.389].

Натомість, еміграційні етапи літературного розвитку починаються після поразки національно-визвольних змагань в Україні. Поезія еміграції 20-х років зосереджувалася головним чином у Празі та у Варшаві. У Польщі українська студентська молодь створювала літературні гуртки та випускала у світ неперіодичні видання. Так, поетеса Н. Ливицька-Холодна, дочка Голови уряду УНР в екзилі, згадує, що у Тарнові, де осів на короткий час Державний Центр Української Народної Республіки, студент М. Обідний згуртував українських студентів у поетичну групу [3, с.4]. Ця група випустила у 1922 р. літературно-мистецький альманах «Сонцевіт» з поезіями Ю. Липи, Н. Ливицької, М. Обідного, П. Тенянка, Є. Іваненка та ін. [4, с.2952].

Література української еміграції у 1920–1945 роках розвивалася по світоглядних напрямках, у яких переважали політико-ідеологічні тенденції. Письменники та публі-

цисти окремих політичних угруповань зосереджувалася навколо літературно-громадських видань. Видавництва «Нова Україна» (Прага), «ЛНВ» (Львів), «Тризуб» (Париж) зараховують до головних «пресових» органів української політичної еміграції в Європі [1, с.444].

Журнал «Тризуб» (1925–1940) мав незабаром об'єднати розкиданих по світу українців довкола ідеї відродження Української держави під знаком її символу – Тризуба. Як орган УНР, він був заснований з ініціативи С. Петлюри у Парижі, його головним редактором до 1939 р. був В. Прокопович. Серед численних співробітників видання були відомі політики уряду УНР в екзилі та письменники, серед яких О. Лотоцький, Д. Дорошенко, В. Заїкин, С. Наріжний, О. Олесь, Ю. Горліс – Горський, М. Ковальський та ін. [5, с.3257].

Більшість письменників старшого покоління протягом 1922–1928 рр. були згуртовані навколо празького журналу соціалістичного спрямування «Нова Україна» – місячника письменства, науки і громадського життя, який постав з ініціативи Українського громадського комітету у Празі як двотижневик. Засновником та постійним редактором став видатний політичний і культурний діяч М. Шаповал, а співредакторами були П. Богацький (1922 р.), В. Винниченко (1923–1924), М. Галаган, Н. Григорів (1925–1926), С. Довгаль, В. Залевський, М. Мандрика (1927–1928) [6, с.1777].

Авторами та постійними співробітниками видання стали талановиті письменники, публіцисти й відомі громадські діячі: Д. Антонович, Л. Білецький, М. Вороний, В. Стефанік, В. Винниченко, О. Кобилянська, О. Олесь, В. Гнатюк, К. Гриневичева, В. Дорошенко, А. Животко, Д. Ісаєвич, В. Левинський, С. Русова, В. Самійленко, В. Сімович, С. Черкасенко, С. Русова та ін. Поети – студенти на еміграції Ю. Дараган, Є. Маланюк, О. Стефанович, М. Грива також друкували свої твори у журналі «Нова Україна» з 1923 р. по 1925 р., а поет Л. Мосендз співробітничав з журналом по липень 1926 р., такі відомості подає літературознавець того часу А. Животко [7, с.325].

Часопис «Нова Україна» був задекларований редакцією як «безпартійний двотижневик», який шукає засобів і форм відбудови рідного краю. Питанню безпартійності журналу та заклику редакції жити у злагоді з більшовиками, щоб не зруйнувати Україну, присвячена критика редактора львівського часопису

«Літературно-науковий вісник» Д. Донцова у 8 номері журналу за 1922 р.

На початку 1920-х років націоналістичний еміграційний рух виявив себе спочатку в літературі завдяки позиціям національного світогляду Д. Донцова. Відомий публіцист, літературний критик та політик згуртував навколо відновленого львівського часопису «Літературно-науковий вісник» (1922–1932), пізніше «Вісника» (1933–1939) молодих талановитих українських письменників, які склали нову еміграційну поетичну школу.

У 1948 р. літературним критиком В. Державиним група молодих поетів на еміграції у 20-х роках була названа «празькою школою», хоч деякі поети та письменники на той час жили у Польщі [8, с.6].

Назва «празька» поетична школа зараз використовується сучасними літературознавцями для зручності у наукових студіях. В. Державин у 1948 р. також називав цю поетичну групу «вісниківською» за назвою журналу, де всі вони друкувалися [9, с.21].

Проте, редактор «Вісника» Д. Донцов у 1949 р. називав тих, хто придумав назву «вісниківство» модерними та еміграційними «шашлями» [10, с.3].

Процес над С. Шварцбардом, що проходив 18–26 жовтня 1927 р. у Парижі, закінчився виправданням убивці С. Петлюри. Це проклало межу між українським націоналізмом та європейською демократією і дало поштовх до радикальних форм націоналізму, який очолила «Організація українських націоналістів», утворена Є. Коновальцем на базі різних націоналістичних груп (січень – лютий 1929 р.). Ідеологією нового руху став організований українській націоналізм, одним з теоретиків якого виступив Д. Донцов, хоча Д. Донцов так і не став членом ОУН [11, с.105-106].

«Літературно – науковий вісник» (ЛНВ) був відновлений за фінансовою допомогою товариства Січових Стрільців у 1922 р. Товариство мало свій «стрілецький фонд», який складався з різних дорожчих коштів та золота, який з великим ризиком привезла до Львова Леся Бачинська (сестра Марії Бачинської – Донцової), що була згодом розстріляна німцями в 1943 р. на Волині. Цей фонд надавався для відновлення ЛНВ, при умові призначення його головним редактором Дмитра Донцова. Технічним редактором став відомий етнограф В. Гнатюк. До редакційного комітету входив також Є. Коновалець. Комітет хотів бачити у відновленому ЛНВ всі діючі літературні сили, що стояли тільки на українській національній платформі, виключалася співпраця з «пропольськими та прорадянськими» літераторами [12, с.51].

Радянський режим дратувало співробітництво з ЛНВ письменника В. Стефаніка, який разом О. Кобилянською отримав від Народного Комісаріату УРСР у 1928 р. персональну пенсію, проте, у 1933 р. В. Стефанік відмовився від радянської пенсії, побачивши наслідки сталінської політики на Наддніпрянській Україні [4, с.3049].

Майже всі літератори нової політичної еміграції та літератори національного спрямування співпрацювали з «Літературно – науковим вісником» Д. Донцова. Сюди відносять Юрія Дарагана, Максима Гриву, Олега Ольжича, Олену Телігу, Наталю Ливицьку-Холодну, Юрія Клена, Оксану Лятуринську, Уласа Самчука, Євгена Маланюка,

Леоніда Мосендза, Андрія Крижанівського, Юрія Липу, Галю Мазуренко та ін.

Д. Донцов недоброчливо ставився до співробітництва «вісниківців» в інших літературних органах, зокрема, це стосувалося утворення у Варшаві першого мистецького угруповування «Танк» у 1929 р. та літературної групи «Ми» у 1932 р. Редактор ЛНВ Д. Донцов бачив у об'єднаннях «Танк» та «Ми» не політичного спільника, а справжнього літературного конкурента, хоча за словами Д. Донцова, він ніколи не намагався зробити зі свого журналу «Ноїв ковчег» [13, с.514].

Серед відомостей про діяльність літературного об'єднання «Танк» залишилися: збірник «Статті про «Танк» (Варшава, 1929 р.), листування поетів, у тому числі і з редактором ЛНВ Д. Донцовим та спогади поетеси Н. Ливицької – Холодної у часописі «Сучасність» за 1980 р. та за 1985 р.

Поетеса Н. Ливицька – Холодна згадує, що створення літературної групи «Танк» у Варшаві відбулося через успіх радянської пропаганди на українських землях під Польщею та ідеологічні напади на керівництво ЛНВ в особі Д. Донцова. Ю. Липа у листі з 25 лютого 1929 р. повідомляв Н. Ливицькій, що він з П. Зайцевим, А. Коломийцем та Є. Маланюком заснували групу «Танк» і запрошували її з чоловіком до залогів. У листі від 23 березня 1929 р. Ю. Липа інформує, що угруповання «Танк» (назва Є. Маланюка) запросило до співпраці літераторів, які друкувалися у ЛНВ: Л. Мосендза, О. Стефановича, Ю. Чирського, М. Мухина, М. Ковальського, Г. Журбу, А. Гончаренка, Л. Перфецького. З варшавського осередку було запрошено літераторів Ю. Косача, А. Коломийця, Є. Чикаленка, Є. Лукасевича. Навесні 1929 р. Ю. Косач писав до Д. Донцова про те, що у Варшаві повстала літературно-артистична група молодих мистців-націоналістів «Танк» петлюрівського напрямку, а «кулеметниками» «Танку» стали поети Є. Маланюк і Ю. Липа, які розглядали створення «Танку» як розширення свого національного літературного середовища без догм Д. Донцова [3, с.5].

Через угруповання «Танк» відбувся конфлікт Д. Донцова з Ю. Липою, листом від 10 березня 1929 р. останній відповідав головному редакторові, що у своїй літературній діяльності не шукає його порад, як сам Д. Донцов не шукає порад Ю. Липи у політичних питаннях [71, с.337].

У квітні 1929 р. поети Є. Маланюк і Ю. Липа звертаються до Д. Донцова з проханням надрукувати маніфест-програму «Танку» у ЛНВ, останній рішуче відмовився від друку, називаючи групу легковажним словом «танок». Пізніше у листуванні з поетесою Н. Ливицькою, Д. Донцов пояснював це передбаченням, бо товариство було літературно «незіспіване та політично нестійке». Програма «Танку» була надрукована Є. Маланюком у Калішській військовій друкарні, де друкувався військовий журнал «Табір». Провідництво групи перейшло до Ю. Липи, який розіслав листи до співпраці у Прагу і Париж. У паризькій газеті «Тризуб» (23.06.1929 р.) з'явилося оголошення, що об'єднання українських митців «Танк» розпочинає свою діяльність з видання збірника та просить літературні матеріали надсилати за адресою: «Podwale 16, m. 15, Warszawa» [3, с.6].

Два письменники з мистецького об'єднання «Танк» А. Крижанівський та А. Коломиєць були родом із Польського воєводства. Інформація про членів літературного угруповання містилася у двох архівних документах польської жандармерії того часу. Так, у листопаді 1929 р. Міністерство внутрішніх справ Польщі повідомляло, що на початку жовтня у Варшаві вийшла невеличка брошура «Статті про «Танк», у якій вміщено проспект часопису «Танк», котрий, згідно оголошенню, має з'явитись наприкінці 1929 р. Співпрацівниками часопису «Танк» у брошурі названі літератори: В. Данилюк (Париж), В. Краснопільський (Львів), А. Крижанівський (Краків), М. Ковальський (Париж), Н. Лівницька-Холодна (Варшава), Ю. Липа (Варшава), Є. Маланюк (Варшава), Л. Мосендз (Прага), М. Мухин (Подебради), М. Серета (Каліш), О. Стефанович (Прага), М. Чирський (Ужгород), С. Шрамченко (Ченстохов), П. Холодний (молодший) (Варшава). У листі зазначалося, що група не намагається легалізувати статут, тому організаційна форма «Танку» залишається поки невідомою для польської влади [ДАБО. Ф.1. Оп.9. Спр.1326. Арк.31].

У листі до Комісаріату м. Варшава від 28 червня 1930 р. повідомлялося, що Літературно-художнє товариство «Танк» було закладено у Варшаві 17 листопада 1929 р. Проте, у жовтні 1929 року студент права Ю. Косач разом з А. Коломійцем були виключені з «Танку» за співпрацю з часописом «Нові шляхи», який видається у Львові і субсидується «советами». У листі також зазначалося, що літературно-художнє товариство «Танк» після видалення Ю. Косача і А. Коломійця втратило характер ворожої організації щодо Польської держави, товариство групує літераторів і митців та перебуває під впливом УЦК, бо до «Танку» належить Лев Чикаленко, секретар правління Товариства допомоги українським студентам Варшави. Також у листі зазначалося, що статут «Танку» адміністративною владою не був легалізований [ДАБО. Ф.1. Оп.9. Спр.1326. Арк.30].

Через те, що письменники Ю. Косач та А. Коломиєць несподівано перейшли до львівських «Нових шляхів», ніхто з запрошених літераторів не підтвердив свою згоду до співпраці у «Танку», а більшість «вісниківців» взагалі відмовилися. Мистецьке угруповання, ще не почавши справжньої літературної діяльності, перестало існувати. Організатор «Танку» поет Ю. Липа назавжди залишив думку про створення ідеологічної групи. Всі поети та письменники, кого не звабила красномовність та заможність львівських «Нових шляхів» далі співпрацюють в ЛНВ Д. Донцова, згадує поетеса Н. Лівницька-Холодна [3, с.7-8].

Листом до Д. Донцова від 18 березня 1932 р. поет Є. Маланюк говорить про єднання празьких літераторів навколо ЛНВ, лист підписали Є. Маланюк, М. Чирський, О. Ольжич, М. Мухин, У. Самчук, В. Приходько, О. Неділько, О. Тимошенко та В. Макаренко [13, с.441].

Навесні 1933 р. у Варшаві постає літературна група «Ми», яка відіграла важливу роль у розвитку української літератури на території Польщі перед Другою світовою війною. У березні 1933 р. письменник А. Крижанівський приїхав до Варшави з професором Іваном Дубицьким і Модестом Куницьким. На основі «Танку» було створене нове літературне об'єднання. Забуто назву «Танк» замі-

нили на коротке «Ми». Група організувала видавництво «Варяг» (1933–1939), емблемою видавництва було зображення варязького лицаря з піднесеним мечем. Видавництво «Варяг» разом з книгами «Бібліотеки українського державника» видавало літературний неперіодичний журнал «Ми» 1933–1937 рр. – у Варшаві, 1937–1939 рр. – у Львові, редактором був М. Куницький. Професор І. Дубицький листом з від 04.07.1933 р. запрошував Д. Донцова до співробітництва з «Ми». Поети О. Теліга та Л. Мосендз, давши спочатку свою згоду до співпраці з «Ми», відкликали її пізніше. Визнаним фактичним редактором об'єднання «Ми» став Є. Маланюк. До літературної групи «Ми» увійшли українські письменники, що проживали у Польщі та львівська літературна молодь, яка припинила свої стосунки з «Вісником» Д. Донцова [14, с.8].

У першому номері журналу «Ми» за осінь 1933 р. в есе М. Рудницького «Європа і ми» була викладена програма засновників видання, орієнтація яких була не на політичну заангажованість літератури, як у Д. Донцова і Ю. Липи, а на її естетичні вартості. На сторінках журналу друкувалися твори письменників: Б. Лепкого, А. Крижанівського (М. Доленги), Є. Маланюка, Ю. Косача, Н.Лівницької-Холодної, С.Смаль-Стоцького, С. Гординського, Б.-І. Антонича, Б. Ольхівського, Я. Дригинича, Ю. Липи, І. Дубицького та ін. Конфлікт з «Вісником» поглибився гострою відповіддю Д. Донцова, у якій було сказано, що співробітництво літераторів з «Ми» виключало співробітництво у «Віснику» через політичні погляди М. Рудницького, редактора львівського часопису «Назус-тріч» [14, с.11].

За твердженнями Н. Лівницької-Холодної кампанію проти Є. Маланюка через його співробітництво з «Ми» розпочав Д. Донцов, який у листах до поета писав, що йому загрожують, що не будуть передплачувати «Вісника», коли він (Д. Донцов) друкуватиме вірші Є. Маланюка. У листі від 10 лютого 1934 р. до Д. Донцова поет Ю. Липа підтверджує свою непричетність до конкуруючого з «Вісником» часопису «Ми», він критикує твори А. Крижанівського, його вражає огидна «роля» Є. Маланюка в «Ми», який, за словами Ю. Липи, не є «співбойовником та товаришем» [15, с.142].

У 3 випуску «Вісника» за 1934 р. редакція надрукувала лист-заяву Є. Маланюка від 9 лютого 1934 р., якою він поривав з літературною групою «Ми» і видавництвом «Варяг» без попереднього порозуміння з редакцією, зокрема, у заяві Є. Маланюк уточнив, що друге число квартальника «Ми» було останнім, в якому могли з'явитися його твори.

Перше число квартальника «Ми» редагували Є. Маланюк і М. Дубицький. Після підступного усунення А. Крижанівським Є. Маланюка, наступні номери журналу редагував особисто А. Крижанівський, який у 1935 р. написав під псевдонімом Святослав Доленга критичну статтю «Поет тьми і хаосу» про збірку поезій Є. Маланюка «Земна мадонна», щоб остаточно, за словами Н. Лівницької-Холодної, позбутися Є. Маланюка [14, с.11].

У листі від 11 січня 1936 р. Д. Донцов намагається з'ясувати у Ю. Липи його реальну причетність до групи «Ми», бо його твори продовжують друкуватися на сторінках часопису «Ми» [15, с.152].

1 жовтня 1936 р. головний редактор «Вісника» Д. Донцов писав поету Ю. Клену, що завжди зневажливо ставився до статей Ю. Липи, які він друкував на сторінках редагованого їм журналу, і на відхід Ю. Липи з «Вісника» не дивився трагічно, казав, що обійдемося і без «сжего Липи». З «Вісника» з різних причин вийшли: В. Стефаник, Черемшина, К. Гриневичева, О. Кобилянська, В. Бобинський, О. Бабій, Р. Сказинський, Ю. Косач, Б. Лепкий і світ і «Вісник», за словами Д. Донцова, не перевернувся догори ногами. Д. Донцов твердив, що «Вісник» не нищить творчої індивідуальності [16, с.514].

У 1938 р. вийшла розгромна брошура А. Крижанівського (С. Доленги) «Донцовщина», у якій автор порівнює редактора «Вісника» Д. Донцова з рабіном у його націоналістичному «гетті», а всі його статті називає талмудами. Таке порівняння було образливе для Д. Донцова, який мав тверду позицію щодо єврейського питання. Так, на вбивство С. Петлюри у жовтні 1926 р. Д. Донцов публікує у ЛНВ статтю, у якій критикує С. Петлюру за його «політику жидівських міністрів і автономій», внаслідок якої дістав 7 куль від «цілого загалу» [13, с.328].

Д. Донцов залишається з вірними йому поетами. Ю. Клен (справжнє прізвище Освальд Бурггардт) входив до літературного угруповання київських неокласиків, розгромлених радянською владою. Після переїзду у 1931 р. до Німеччини, влітку 1933 р. він розпочинає свою співпрацю з «Вісником». Назва «Вістниківська квадрига» з'являється у поетичній статті Ю. Клена за 1935 р. до якої він відносить тих поетів, що «зможуть знайти замок святого Граалю» серед нетрів. Д. Донцов додає від редакції, що до «квадриги» крім Є. Маланюка, О. Ольжича, О. Теліги та Л. Мосендза треба зачислити й автора статті – Ю. Клена [17, с.426].

Видавництво «Варяг» і «Вісник» стали на шлях двосторонньої критики ідеологічних та літературних напрямів. На сторінках «Вісника» поміщають критичні рецензії на твори тих, хто друкується в «Ми». Коли у 1934 р. вийшла в світ збірка «Вогонь і попіл» Н. Лівницької-Холодної, в якій були майже всі вірші, що вона друкувала з успіхом у «Віснику». Д. Донцов помістив у своєму журналі різку рецензію на її збірку поета Л. Мосендза. Завдяки цьому в офіційній галицькій критиці поезію Н. Лівницької-Холодної назвали аморальною і не дали літературну нагороду, ці події назавжди розірвали дружбу поетеси з Є. Маланюком. О. Телігою та Д. Донцовим [13, с.94].

Поет та вчений-археолог О. Ольжич 18 лютого 1937 р. пише Д. Донцову, що не треба переоцінювати ваги журналу «Ми», треба ставитися до нього з гумором. У листі від 31 березня 1938 р. після численних непорозумінь між письменниками, поет стверджує, що атаки на «Вісник» інтелектуальних та національних потвор, за винятком «донощицького елементу», були для журналу тільки позитивом [18, с.143].

Літературне об'єднання «Ми» літературні критики називали ще «варшавською» групою, проте поетеса Н. Лівницька-Холодна заперечує цю назву, бо серед співробітників «Ми» було багато галичан. Так, співробітниками останнього випуску квартальника «Ми» за 1939 р. були: С. Гординський, Б. Ольхівський, А. Чекмановський, Н. Лівницька-Холодна, О. Шумило-Кульчицький, І. Гончаренко, І. Дубицький, П. Зайцев та ін. [3, с.12].

Навколо львівського «Вісника» виросло за цей час середовище молодих націоналістів, подальша політична діяльність літераторів стала органічним продовженням їхньої творчості. Провідником ОУН на східних і центральних українських землях і заступником голови Проводу українських націоналістів був призначений О. Кандиба (поет О. Ольжич), який у статті «В авангарді героїчної доби», (Париж, 1938, с.13-20) визначив дві координати культурного фронту: «національність і героїчність, а також тверде опертя на національні традиції». Центром К.Р. ПУН була Прага. До (К.Р.) Проводу ОУН, яка діяла впродовж 1937–1942 рр. О. Ольжич залучив поетів та письменників: О. Стефановича, М. Чирського, Л. Мосендза, Є. Маланюка, М. Михалевича, У. Самчука, Н. Геркен-Русову, М. Мухина, О. Телігу, І. Ірлявського, О. Лятуринську та ін., що працювали над реалізацією конкретних завдань К.Р., як і ціла низка професорів вищих шкіл, таких як Полікарп Герасименко і Леонід Білецький у Празі, Євген Онацький в Римі, у США – О. Неприцький-Пранювський, в Берліні-В. Панченко-Юревич та Б. Кентржинський до свого виїзду в Фінляндію, зазначає В. Маруняк [19, с.77].

Основає заходами К.Р. у Празі «Культурно-наукове видавництво УНО», що діяло впродовж 1941–1944 рр. під керівництвом Миколи Галагана, колишнього члена Центральної ради, видало збірник «Сільське господарство України» (1942 р.), «Кобзар» (1943 р.), «Чужинці про Україну» В. Сочинського (1943 р.). Секція митців, письменників і журналістів УНО (СМПЖ) існувала від 1939 р. до 1944 р. в Празі та видала друком 16 двоаркушевих книжечок з різної тематики. Головою СМПЖ до виїзду на Волинь був письменник Улас Самчук [19, с.78].

У лютому 1940 р. ОУН розколюється на дві частини: одну, що залишилася під керівництвом «Проводу Українських Націоналістів» (ПУН) на чолі з полковником Андрієм Мельником, і другу, що створила «Революційний Провід Організації Українських Націоналістів» (РП ОУН), очолений Степаном Бандерою. Обидві частини однієї колії і могутньої Організації Українських Націоналістів з жагучим фанатизмом змагалися за свою виключність і перемогу. РП ОУН поставили всіх інших націоналістів поза законом, провівши «чистку в ОУН», та виключивши з неї ПУН і всіх його однодумців та наклавши на них бойкот, який привів до трагічних наслідків у майбутньому [20, с.3].

Німецька окупація виключала можливість створення літературних груп та видавництв. Спроби організувати незалежні українські видання «Українське слово» і «Літаври» у Києві групою ОУН(м) були подавлені, а їх редактори, члени ОУН(м) О. Теліга, І. Ірлявський та ін. були розстріляні гітлерівцями у лютому 1942 р. у Бабиному Яру, завдяки гарній роботі агентів НКВД та розбрату в лавах ОУН.

Заарештовані гітлерівцями були письменники А. Любченко, У. Самчук, М. Бажанський, розстріляний за відмову співпрацювати поет Є. Фомін (1942 р.). До Німеччини на примусову працю вивезені поети О. Стефанович, Л. Полтава і багато інших, у лавах УПА від груп «енкаведистів» гинуть поети Ю. Липа та Й. Позичанюк, уточнює Г. Костюк [1, с.227-228].

Страшним для українських націоналістів став концтабір Заксенхаузен, тут був замордований на початку липня 1944 р. поет та провідник ОУН (м) О. Ольжич, від січня 1944р. діючий Голова ПУН. У цей час в таборі сиділи С. Бандера, Я. Стецько, А. Мельник та багато інших представників ОУН, яких почали звільняти гітлерівці з вересня 1944 р. (27.09. звільнили С. Бандеру). Звільнення групи ОУН (м) почалося з 18 жовтня. Історик та діяч ОУН Яків Шумелда стверджує, що на протязі війни члени ОУН(м) не приймали участі у нищівних заходах та злочинах проти людства і не співпрацювали з якою-небудь агентурою Рейху [19, с.82-86].

З початком Другої світової війни головними осередками української видавничої продукції стануть Краків, Прага та Берлін. У Кракові Український Центральний Комітет засновує з 07.01.1940 р. тижневик «Краківські Вісті» та Українське Видавництво книжок. «Краківські Вісті» виходили тричі на тиждень у Кракові (1940–1944), потім у Відні з 10.10.1944 р. до 04. 04. 1945 р., вийшло 1 400 номерів тиражом від 7 200 до 22 500 примірників. «Краківські Вісті» були єдиним за Другої світової війни загально-українським щоденником [21, с.1161].

У празькому видавництві «Пробоем» у 1939–1943 р. виходив літературно-науковий журнал націоналістичного спрямування з такою самою назвою. У журналі «Пробоем» друкувалися переважно письменники «празької» групи, літературні критики, мемуаристи. Журнал «Пробоем» був знищений за наказом німецької влади, 24.01.1944 гестапо заарештувало редактора С. Росоху [22, с.2349].

У Берліні функціонувало видавництво Українського Наукового Інституту, що видавало «Український Вістник» і «Голос». Згідно з бібліографією українських книжкових видань у Європі від вересня 1939 р. до грудня 1942 р. вийшло всього 524 книжкових видань. Книжкова продукція Українських європейських видавництв у 1943–1945 рр. бібліографічно не охоплена [23, с.87].

Висновки. Перші відомі представники української діаспори, творчість яких була визначена подіями революційного періоду 1920 років стали засновниками нової літературної та політичної генерації у Європі. До цієї групи належать діячі, які народилися в Україні, але світоглядно сформувалися в еміграції: Ю. Дараган, Ю. Грива, О. Ольжич, Ю. Липа, Є. Маланюк, Н. Лівницька-Холодна, О. Теліга, Г. Черінь, У. Самчук та ін. Проте, національно-визвольна ідеологія, виконуючи важливу гуртуючу функцію серед еміграційного літературного середовища, поглиблювала політизацію мистецтва, що обмежувало творчі пошуки літераторів у частині засобів та стилів.

Література

1. Костюк Т. У світі ідей і образів: вибране. Критичні та історико-літературні роздуми 1930-1980. – Нью-Йорк : Видавництво «Сучасність», – 1983. – 537 с.
2. Трабович Т. Голоси української еміграційної поезії // До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. – К.: Основи, 1997. – С.386-416.
3. Наталя Півницька-Холодна. Видавництво «Варяг»// Сучасність.- 1980.-№ 11.- С.3-16.
4. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк; Молоде життя, 1976. – III. 8. – С.2800-3200.

5. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк; Молоде життя, 1984. – III. 10. – С.3600-4016.

6. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк; Молоде життя, 1966. – III. 5. – С.1600-2000.

7. Животко А. Історія української преси. – К.: Наук.-видав. центр «Наша культура і наука», 1999. – 368 с.

8. Державин В. Українська поезія і її національна чинність // Антологія української поезії. – Лондон: СУМ, 1957. – С.15-24.

9. Державин В. Державин В. Три роки літературного життя в еміграції. 1945-1947. – Мюнхен: Академія, 1948. – 29 с.

10. Донцов Д. Демаскування шашіль. – Мюнхен, 1949. – 32 с.

11. Кшиш З. Три джерелах українського організаційного націоналізму. – Торонто, 1970. – 186 с.

12. Літературно-науковий вісник, 1948, ч.1. – Регенсбург.- 164 с.

13. Матеріали до історії літератури і громадської думки: листування з американських арозівів 1857-1933. Нью-Йорк, 1992. – 813 с.

14. Бойчук Б. Розмова з Наталією Лівницькою-Холодною // Сучасність. – 1985. – № 3. – С.8-17.

15. Сварник Т. Листування Юрія Липи з Дмитром Донцовим // Українські проблеми. – 1995. – Ч. 3-4. – С.130-160

16. Рахманний Р. Дмитро Донцов і Юрій Клен // Україна атомного віку. – Торонто, 1988. – III.2. – С.502-525.

17. Клен Юрій. Ще раз про сіре, жовте і про Вісничкову квадризу // Вісник. – 1935. – III. II. – Кн. 6. – С.419 – 426.

18. Сварник Т. Листи О. Ольжича до Дмитра Донцова // Українські проблеми. – 1994. – Ч.4-5.- С.134- 143.

19. Український історик. Журнал історії і українознавства. III.22 / Під загальною редакцією Л.Винара. -1985. – 274 с.

20. Кшиш З. Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940-1941 роках. – Торонто : Срібна Сурма, 1959. – 431 с.

21. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк; Молоде життя, 1959. – III. 3. – С.805-1200.

22. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк; Молоде життя, 1970. – III. 6. – С.2000-2400.

23. Кравців Б. Українська книжка в діаспорі: Альманах Українського народного союзу на рік 1975.– Джерсі. Сумі – Нью-Йорк, – 1975. – С.87-91.

References

1. Kostyuk T. U sviti idei i obraziv: vybrane. Krytychni ta istoriko-literaturni rozdumy 1930-1980. – Niu-York: Vydavnytstvo «Suchasnist», – 1983. – 537 s.
2. Hrabovych T. Holosy ukrainskoi emigratsiinoi poezii // Do istorii ukrainskoi literatury: Doslidzhennia, ese, polemika. – K.: Osnovy, 1997. – S. 386-416.
3. Natalia Pivnytska-Kholodna. Vydavnytstvo «Variah»// Suchasnist.- 1980.-№ 11.- S. 3-16.
4. Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. – Paryzh – Niu-York; Molode zhyttia, 1976. – T. 8. – S. 2800-3200.
5. Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. – Paryzh – Niu-York; Molode zhyttia, 1984. – T. 10. – S. 3600-4016.
6. Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna. – Paryzh – Niu-York; Molode zhyttia, 1966. – T. 5. – S. 1600-2000.
7. Zhivotko A. Istoriia ukrainskoi presy. – K.: Nauk.-vydav. tsentr «Nasha kultura i nauka», 1999. – 368 s.
8. Derzhavyn V. Ukrainska poeziia i yii natsionalna chynnist // Antolohiia ukrainskoi poezii. – London: SUM, 1957. – S.15-24.
9. Derzhavyn V. Derzhavyn V. Try roky literaturnoho zhyttia v

emifratsii. 1945-1947. – Miunkhen: Akademiia, 1948. – 29 s.

10. Dontsov D. Demaskuvannia shashil'. – Miunkhen, 1949. – 32 s.

11. Knysh Z. Pry dzherelakh ukrainskoho orhanizatsiinoho natsionalizmu. – Toronto, 1970. – 186 s.

12. Literaturno-naukovi visnyk, 1948, ch.1. – Rehensburh.-164 s.

13. Materialy do istorii literatury i hromadskoi dumky: hystuvannia z amerykanskykh aroziviv 1857-1933. Niu-York, 1992. – 813 s.

14. Boichuk B. Rozмова z Nataliieiu Livytskoiu-Kholodnoiu // Suchasnist. – 1985. – № 3. – S. 8-17.

15. Svarnyk H. Lystuvannia Yurii Lypy z Dmytrom Dontsovym // Ukrainski problemy. – 1995. – Ch. 3-4. – S.130-160

16. Rakfimanyni R. Dmytro Dontsov i Yurii Klen // Ukraina atomnoho viku. – Toronto, 1988. – T.2. – S.502-525.

17. Klen Yurii. Shche raz pro sire, zhovte i pro Visnykovu kvadryhu // Visnyk. – 1935. – T.II. – Kn.6. – S.419 – 426.

18. Svarnyk H. Lysty O.Olzhycha do Dmytra Dontsova // Ukrainski problemy. – 1994. – Ch.4-5.- S. 134- 143.

19. Ukrainskyi istoryk. Zhurnal istorii i ukraïnoznavstva. T.22 / Pid zahalnoiu redaktsiieiu L.Vynara. –1985. – 274 s.

20. Knysh Z. Rozbrat. Spohady y materialy do rozkolu OUN u 1940-1941 rokakh. – Toronto : Sribna Surma, 1959. – 431 s.

21. Entsyklopediia ukraïnoznavstva: Slovnykova chastyna. – Paryzh – Niu-York: Molode zhyttia, 1959. – T. 3. – S. 805-1200.

22. Entsyklopediia ukraïnoznavstva: Slovnykova chastyna. – Paryzh – Niu-York: Molode zhyttia, 1970. – T. 6. – S. 2000-2400.

23. Kravtsiv B. Ukrainska knyzhka v diaspori: Almanakh Ukrainskoho narodnoho soiuzu na rik, 1975.– Dzhersi. Syti – Niu-York, – 1975. – S. 87-91.

Kuzminsky E.G.,

Master of History, akinar-93@ukr.net

Ukraine, Kyiv

BEGINNING OF FORMATION OF UKRAINIAN LITERARY UNITS IN EUROPE IN 1921-1945

The article analyzes the peculiarities and character of the national literary associations in Europe in 1921-1945 on the basis of a group of sources represented by personal archival funds, as well as memories of participants in those events.

Key words: literary associations of national identity, Ukrainian publishing houses in Europe, representatives of the new cultural generation.

УДК 94:[347.952.1/2:2-52](477.43/44) «192»

Кузьмінець Н.П.,

к.і.н., доцент кафедри історії та культури України

Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, 1974natalika1@rambler.ru

Україна, м. Вінниця

ПРОВЕДЕННЯ КОНФІСКАЦІЙНОЇ ЦЕРКОВНОЇ ПОЛІТИКИ НА ПОДІЛЛІ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РОКІВ

У статті розглянуто насильницьку кампанію радянської влади проти церкви в контексті конфіскації церковних цінностей, яку проводили під приводом боротьби з голодом у Поволжі та інших регіонах. На основі архівних матеріалів автор аналізує та узагальнює особливості проведення конфіскації церковних цінностей різних конфесій на території Поділля під час голоду, показує форми і методи церковної конфіскації, досліджує її основні етапи та перебіг процесу. Автор приділила увагу характеристиці реакції церкви та місцевого населення на конфіскацію та нищення церковних цінностей у Подільському регіоні.

Ключові слова: Церква, Поділля, конфіскація, церковні цінності, голод.

Постановка проблеми. Становлення незалежної держави супроводжується суттєвими змінами у сфері суспільних відносин, в тому числі таких специфічних, як державно-церковні. Стан відносин держави і церкви віддзеркалює ті перетворення, які відбуваються в державі. Розуміння суті сучасних відносин держави і релігійних організацій актуалізує вивчення церковної історії попередніх періодів, зокрема, початку 1920-х років. Формування у історичній науці нових концепцій історії України, можливість залучення раніше недоступних документів дає можливість неупереджено розглядати великий спектр проблем, зокрема і конфіскаційної політики радянської влади проти церкви. Вітчизняні історики, особливо в добу незалежності, провели значну роботу щодо вивчення загальних питань церковної політики радянської влади у 20-х рр. ХХ ст. З'явилися окремі монографії, збірники документів, які розкривають характер відносин між державою і церквою в досліджуваній період. Незрівнянно менше опубліковано праць, у яких йдеться про конфіскаційну політику церковних цінностей більшовиками України, в тому числі Поділля, яка супроводжувалася повсюдним нищенням не лише церков, монастирів, костьолів, синагог й служителів культу [1]. В той же час дослідження політики радянської влади щодо церкви потребує подальшого глибокого та всебічного вивчення як у теоретичному, так і в конкретно-історичному та регіональному розрізі.

Метою статті є спроба здійснення комплексного аналізу процесу вилучення церковних цінностей на території Поділля на початку 1920-х років.

Виклад основного матеріалу. Законодавча база процесу нищення церкви в Україні, зокрема вилучення культових речей із храмів, була закладена у перші роки радянської влади. Вона ґрунтувалася на декреті РНК РСФРР «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 23 січня 1918 р. та аналогічному документі, ухваленому Тимчасовим робітничо-селянським урядом України 19 січня 1919 р. У них категорично проголошувався принцип позбавлення релігійних організацій права власності. Однак відразу вилучити у власність держави майно 50 тис. парафіяльних храмів, 1120 монастирів, лавр, скитів вона не наважувалася, оскільки в цей час ще не мала достатньої сили. І хоча до

здійснення такого грандіозного завдання вона приступила невідкладно, спершу надавала перевагу частковим діям. Уже 1918 р. було розпочато закриття духовних семінарій, епархіальних училищ з їхніми храмами, а також домових храмів у всіх державних установах. Незабаром органи державної влади прийшли до висновку про необхідність тотальної націоналізації майна церков і монастирів на основі січневого декрету 1918 р. У квітні 1918 р. Москва вимагала, щоб майно монастирів було негайно передане у відання рад, а самі монастирі ліквідовані. Унаслідок цієї вимоги впродовж 1918–1920 рр. було ліквідовано декілька сотень монастирів. Ці дії зазвичай супроводжувалися конфіскацією їхнього майна. Однак, простежити подальшу долю вилучених цінностей в роки громадянської війни, за доступними джерелами нині неможливо [2, с.81-82].

Протягом 1921–1922 рр. тривали спроби керівників партії і радянської влади продовжити та якимось упорядкувати політику цілеспрямованих експропріацій майна церковних організацій в Україні, і на Поділлі в тому числі. 1 червня 1921 р. у складі Наркомату юстиції УСРР був створений «ліквідаційний відділ». Постановою ВУЦВК від 6 вересня 1922 р. відділ було передано до Наркомату внутрішніх справ [3, арк.19]. Циркуляр НКВС від 21 жовтня 1921 р. вимагав створення губернських ліквідаційних у справах відокремлення Церкви від держави. Циркуляром Подільського губвиконкому від 24 листопада 1921 р. вимагалось негайно утворити повітові ліквідаційні комісії, їх головою мав бути завідувач повітовим адмінвідділом, членами – від ДПУ – заступник начальника ДПУ або один із суддів з повітового міста. Церковні будівлі й майно протягом двох тижнів підлягало страхуванню, ухилення від якого тягло певну відповідальність. На віруючих і духівництво насувався ідеологічний поліцейський режим [4, с.64-65]. Подільський губернський ліквідаційний комісії з відокремлення церкви від держави укладали договори з релігійними громадами на право користування культовими спорудами та їхнім майном. Одночасно проводився опис майна храмів, вилучалися метричні книги та заборонялося здійснювати реєстрацію актів громадянського стану. Якщо договір оренди не укладався, то храм передавався культурно-освітнім установам. Не обійшли й бюрократичну складову функціонування храмів. Особливим

циркуляром Подільський губернський ліквідком вимагав негайно подати в місцеві комісії печатки, штампи та бланки релігійних громад і установ. Заборонялося їхнє подальше використання з будь-якою метою [5, арк.30].

27 грудня 1921 р. ВЦВК РСФРР прийняв декрет про долю «коლოსальних цінностей, які знаходяться в церквах і монастирях». Цей урядовий документ вимагав від місцевої влади під час вилучення майна розрізняти: майно, яке має історико-художнє значення; матеріальні цінності, що підлягають передачі в церковну скарбницю; майно повсякденного вжитку [6, с.34].

Одним з найважливіших напрямів у боротьбі з впливом церкви на віруючих на початку 1920-х рр. вважався підірив її економічних позицій. В одному з циркулярів ЦК КП(б)У 1921 р. прямо зазначалося, що комуністи і радянські працівники повинні всіляко протидіяти спробам використання народного добра для «церковних цілей» і передавати колишні церковні і монастирські приміщення «для потреб соціального забезпечення» – під школи, лікарні, дитячі притулки тощо. У документі також наголошувалося, що неухильне виконання комуністами цих вимог «повинне поставити церкву у стан матеріального безсилля і, отже безсилля духовного [7, с.415].

Приводом для рішучого наступу, який, на думку більшовиків, остаточно деморалізує церкву і приведе до її загибелі, став голод. Він спалахнув у російському Поволжі та значній частині губерній і повітів України в 1921 р. як наслідок жорстоких економічних заходів політики «воєнного комунізму». В Україні та на Поділлі розгорнулася шалена пропагандистська кампанія навколо величезних багатств, накопичених церквою, які слід використати для допомоги голодуючим. Вся кампанія по вилученню церковних цінностей супроводжувалася цинічною політикою подвійних стандартів. Головним виконавцем партійних рішень та розгрому церкви був Л. Троцький, який спирався на підтримку В. Леніна. Проте, легальними дійовими особами у цій справі були Центральна комісія допомоги голодуючим при ВЦВК на чолі з М. Калініним і Центральна комісія по вилученню церковних цінностей та її губернські органи на місцях, створені у вирішальні місяці весни-літа 1922 р. Варто визнати, що центральні органи влади та місцеві громадські організації чимало зробили у справі порятунку людей від голодної смерті. Тільки на Поділлі протягом 1921–1922 рр. було зібрано 341755 пудів хліба та 200 млн. крб. для допомоги голодуючим Поволжя. На повне утримання було взято 6 тис. дітей з постраждалих регіонів [8, с.221]. На такому тлі й постало питання залучення додаткових ресурсів шляхом вилучення із храмів і монастирів коштовних предметів, за рахунок продажу яких держава вирішила закупити певну частину край необхідного на той час збіжжя. Однак, підходи до вирішення всіх питань усе ж залишалися більшовицько-революційними. Радянські очільники вирішили саме в цей час провести масову конфіскацію церковних цінностей. В дусі такого кардинального підходу до вирішення поставлених завдань перебувала постанова Президії ВЦВК РСФРР «Про ліквідацію церковного майна» від 2 січня 1922 р., в якій було вказано на можливі механізми реалізації церковних цінностей за кордоном. 8 та 21 березня

1922 р. ВУЦВК ухвалив постанову «Про передачу церковних цінностей в фонд допомоги голодуючим». На їхнє виконання наприкінці березня – на початку квітня були створені губернська, повітові та волосні комісії з вилучення церковних цінностей на допомогу голодуючим. ВУЦВК радив вилучення проводити раптово, щоб уникнути «зайвого» шуму. Винних у приховуванні слід було арештовувати та негайно відправляти в ревтрибунал. Рекомендувалося найпростіші для богослужіння предмети не вилучати, але забирати з них прикраси – коштовне каміння, золото, платину, срібло. Коли зустрічалися вилиті з благородних металів хрести або ікони, то рішення приймала повітова комісія. Наголошувалося, що про різні інциденти, чутки, настрої, а також поведінку духовенства та зацікавлених груп слід кожні 48 годин повідомляти в повіт виконком [9, с.339].

Відповідно до ключових положень, викладених в інструкції ЦК Допголоду, опублікованої у лютому 1922 р., представники груп віруючих у процесі вилучення мали право замінити одні предмети іншими, а губернські та повітові фінансові відділи зобов'язувалися щомісячно подавати до ЦК Допголоду та Наркомфіну дані про обсяг вилучених предметів: золотих і срібних у вагових одиницях, коштовного каміння – у штуках із зазначенням назви [10, с.108]. Зміст та суть основних положень цієї інструкції підтверджують, що вилучення коштовностей із церков і монастирів було для радянської влади самоціллю. Неможливо зрозуміти, чому церковні цінності, що мали значну історико-культурну цінність, починаючи з цього часу, мали зберігатися вже не в храмах, а в музеях, причому жодним чином не обумовлювалася навіть теоретична можливість повернення цих предметів церкві. Місцеві губкоми Подільської губернії вимагали розгорнути широку кампанію з популяризації «добровільної здачі» церковниками коштовностей, при цьому рекомендувалося, щоб жодне виробниче підприємство чи військова частина не залишалася осторонь як обговорення цього питання, так і ухвалення позитивного для влади рішення.

На місцях чимало людей усвідомлювали справжній, грабіжницький характер цієї державної кампанії, а тому й не поспішали із виконанням вказівок. Тому вилучення цінностей зазвичай супроводжувалося насильством щодо вірян. Наприклад, у Кам'янці-Подільському 19 квітня 1922 р. при їхньому вилученні з кафедрального римокатолицького собору червоні кіннотники розігнали натовп, що зібрався на захист святині. А тим часом у храмі влаштували «ретельний обшук із зриванням підлоги, поваленням стін і печей, в результаті чого було забрано навіть рушники, килимки і фіранки [11, с.4]

Такі дії підтримав Наркомюст УСРР. На засіданні 22 квітня 1922 р. він визнав за необхідне: посилити репресії з передачею справ у трибунали із застосуванням вищої міри покарання за приховування інвентарних книг 1917 р.; застосовувати сувору кару за нестачі в описах; дати трибуналам вказівку про майнові стягнення аж до компенсації всього загубленого та повну конфіскацію всього майна винного. За будь-яких підозр у приховуванні зазначених цінностей чи спробі опору арештовували священників. Так, у квітні-травні 1922 р. були заарештовані священник Ф. Борщевський у с. Янівка Новоуши-

цького повіту, ксьондзи В. Двожецький, А. Недзельський, Р. Шишка, В. Шиманський у Кам'янці-Подільському, Ф. Любчинський у Гайсині, Я. Левинський у Вінниці, Я. Ладиго в Сатанові. Щоб остаточно залякати більшість заарештованих засудили до розстрілу [12, арк.1]. Широко пропагувався приклад монахинь Головчинецького Преображенського монастиря Летичівського повіту, які, «крім церковних цінностей, пожертвували ще і власні цінності і заощадження» [13, с.43].

Підтримка місцевою владою вилучення коштовностей із храмів не обмежувалися лише директивами і приписами. Його насильницька складова відчувалася перш за все в агітаційній кампанії, що була невід'ємною частиною цієї масштабної акції. Агіткампанії такого характеру відбувалися у три основні етапи, кожен з яких супроводжувався відповідними гаслами. Основним із них була популяризація серед подільського населення твердження про «необхідність вилучення» відповідних культових речей, що зображувалося як актуальне й нагальне. Ця агітаційна робота супроводжувалася гаслами, які можна звести до тези «не дасте-відберемо», А своєрідним завершенням була праця агітаторів із поширення серед подолян гасел на зразок «вимагаємо суворого суду над противниками вилучення».

Представники церкви вважали, що така політика суперечить проголошеному радянською владою принципу відокремлення церкви від держави, а тому на законних підставах відмовилися підкорятися цій конфіскаційній політиці. Найбільш поширеною формою протесту стали масові прохання і заяви груп віруючих та церковних рад про припинення конфіскацій, про заміну предметів культу грішми та продовольством, про повернення вже конфіскованих речей. До місцевих та центральних радянських органів надходили численні скарги щодо конфіскацій. В травні 1922 р. в конфлікт втрутився Ватикан. В офіційному зверненні до Леніна містилося прохання припинити конфіскацію цінностей і замінити їх викупом [14, с.28].

Одним з напрямків антирелігійного курсу більшовицької влади на Поділлі була боротьба проти монастирів як осередків духовних традицій. Для цього використовувалися найрізноманітніші методи. Так, на початку 1923 р. було ліквідовано Головчинецький Преображенський монастир у Летичівському повіті. На його матеріальній базі створили дитячу колонію [15, арк. 165]. Витіснили монашок і в Браїлові. Там у Троїцькому жіночому монастирі на початку 1924 р. більшу частину будинку віддали штабу гаубичного дивізіону 96 територіальної дивізії, а тому місцева влада почала вимагати перенесення монастиря в інше місце [16, арк.7].

Політика вилучення церковних цінностей проводилася не лише серед православних, але й інших релігійних конфесій. Згідно наказу губкомісії з вилучення церковних цінностей від 18 квітня 1922 р. в м. Вінниці для проведення ревізійної кампанії в костьолах було створено комісію в складі голови Калінкіна і членів Ягодзинського і Радецького. В Проскурівській окрузі кампанію по вилученню церковних цінностей конкретно в костьолах очолили Григель, Леонтовський та Фомін [17, арк.108]. Згідно звіту Подільської губернської комісії з вилучення церковних цінностей від 30 червня 1922 р. на Поділлі

було пограбовано 70 костьолів (без Кам'янець-Подільського), 1048 церков, 21 монастир та 188 синагог. Вилучено сріблом – 129 пудів, 36 фунтів, 26 лот, 53 золотника, 11 доль; золотом – 1 фунт, 35 золотників 27 доль; срібними монетами – 7041 крб. 88 коп.; золотими монетами – 60 крб. [18, арк.8]. Проте, часто майно, відібране в костьолів, більшовики намаглися реалізувати, у зв'язку з чим Подільський губком неодноразово наказував припинити збут церковних предметів [19, арк.53].

Кампанію з вилучення церковних цінностей було в основному завершено наприкінці липня 1922 р. В підсумку держава отримала три пуди, три фунти і 75 золотників золота, понад 3105 пуд. срібла, 125 крб. золотом і 8615 крб. сріблом, 856 діамантів (загальна вага – 1469 каратів), інші дорогоцінні камені та метали. Зібрані церковні багатства було оцінено сумою понад 834 тис.крб. [20, с.104]. Хоча за попередніми прогнозами, більшовики оцінювали майно в сотні мільйонів карбованців золотом, за підрахунками істориків, кампанія по вилученню церковних цінностей дала 4, 6 млн. карбованців. Найбільшу кількість вилученого майна було отримано на територіях Харківської, Донецької, Київської та Полтавської губерній. В Подільській губернії було вилучено зокрема 129 пудів срібла, 35 пудів золота та інших цінностей. Було пограбовано 1048 церков, 81 костьол, 188 синагогу, 21 монастир. 3 повітів найбільше постраждали від пограбування владою: Ольгопільській (16 пудів срібла і 7 пудів золота), Ямпільській (14 пудів срібла, 4 пуди золота) і Кам'янецький (12 пудів срібла) [21, с.102].

На виручені кошти за кордоном закупили для голодуючих близько 3 млн. пудів хліба та чималу кількість інших продуктів харчування. Значні суми було витрачено на придбання худоби, сільськогосподарської техніки, на підтримку промисловості в районах, що були охоплені голодом, на громадські роботи, на допомогу дітям, інвалідам тощо [22, с.273]. Безпосередньо на допомогу голодуючим, за пропозицією Л. Троцького, виділявся 1 млн. руб. Зібрані церковні цінності пішли в першу чергу, на саму кампанію по вилученню, а точніше на кампанію по розколу і розгрому церкви – антицерковна агітація, технічне забезпечення (транспорт, вантажники, пакувальні матеріали тощо) [13, с.59]. Частина конфіскованих цінностей пішла на переплавку. Значна частка цінностей пішла на утримання партійного апарату. Саме в цей час співробітникам були збільшені зарплата, різні види постачання тощо [23, с.53]. На кінець літа 1922 р. темпи кампанії конфіскації церковних цінностей поступово знизилися, хоча і не припинилися в наступні роки.

Висновки. Отже, маскуючись під гаслами допомоги нужденним і прикриваючись особистими трагедіями мільйонів громадян, радянська влада впродовж початку 20-х років ХХ ст. провела одну з найбільш насильницьких кампаній проти церкви – конфіскацію церковних цінностей. Кампанія з вилучення церковних цінностей на користь голодуючих була величезним обманом. Під різними гаслами допомоги голодуючим, організатори провели масштабні заходи з конфіскації церковних цінностей. На Поділлі було конфісовано багато речей, які мали історичну і культурну цінність,

постраждали сотні священнослужителів, мирян. На середину 1920-х років влада закріпила за собою монополію на духовне життя суспільства і приступила до реалізації завдання створення «нової людини» і нової соціалістичної інтелігенції.

Література

1. Ігнатуша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) / О. Ігнатуша. – Запоріжжя, 2004. – 440 с.; Зінченко А. Чи була відокремлена церква від держави у 20-ті роки? // УІЖ. – 1992. – №1. – С.104-114; Андрусихин Б. Церква в Українській державі 1917-1920 рр.: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – К., 1997. – 176 с.; Бабенко Л.А. Механізми та особливості ліквідації православних монастирів в Україні 1920-х рр./ Л.А. Бабенко // Туржівські читання: Збірник наукових праць. – Черкаси, 2011. – С.168-170; Новітня історія релігійних спільнот в Україні: навч. посіб. для студентів спец. «Історія». – К., 2011. – 408 с.
2. Щербань М.В. Відносини радянської влади і російської православної церкви в Україні в контексті формування тоталітарного режиму (1917-1930 рр.) / М.В. Щербань. – Чернівці, 2015.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф.5. – Оп. 1. – Спр. 1085. – 19 арк.
4. Лисий А.К. Нариси історії Подільської Єпархії 1795-1995 рр. – Вінниця, 1995. – 120 с.
5. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). – Ф. 925. – Оп. 2. – Спр.9. – 52 арк.
6. Бабенко Л.А. «Церковну політику розвалу повинна вести ВЧК...»: інструменти антирелігійної політики 1920-1930-х рр. / Л. Бабенко // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науковий і документальний журнал. – №1(38), 2012. – Харків: Права людини, 2013. – С.333-350.
7. Бабенко Л.А. Участь органів ВЧК-ГПУ у вилучення церковних цінностей на початку 1920-х рр. /Л. Бабенко// З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2004.- № 1/2. – С.410-428;
8. Нариси історії Поділля. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. – 327 с.
9. Олійник М.П. Поділля в роки нової економічної політики: політичні, соціально-економічні та культурно-духовні процеси (1921-1928). – Кам'янець-Подільський, 2015. – 546 с.
10. Пащенко В. Держава і православ'я в Україні: 20-ті роки XX ст. / В. Пащенко. – К., 1993. – 188 с.
11. Вініковецький С.Я. З історії культурного життя Поділля 1921-1925 років. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://muzeu.vn.ua/node/70>
12. ДАВіО. – Ф.925. – Оп. 2. – Спр.40. – 337 арк.
13. Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. – К.: Вид-во ім. о. Шеліги, 1996. – 192 с.
14. Хенкін Е.М. Очерки истории борьбы Советского правительства с голодом (1921-1922 гг.) / Е.М. Хенкин. – М., 1988.
15. ЦДАВО. – Ф.5. – Оп.2. Спр.223. – 214 арк.
16. ЦДАВО. – Ф.1. – Оп.2. – Спр. 2187. – 115 арк.
17. ДАВіО. – Ф. Р-925. – Оп. 2. – Спр.171. – 150 арк.
18. ДАВіО.- Ф. Р-925. – Оп.2. – Спр. 879. – 45 арк.
19. ДАВіО.- Ф. Р-197.- Оп.5.- Спр.19. – 78 арк.
20. Голод 1921-1923 рр. в Україні: Зб. документів і матеріалів / Упоряд. О.О. Мовчан, А.П. Огіньська, Л.В. Яковлєва. Відп. Ред.. С.В. Кульчицький. – К., 1993.
21. Григорчук П.С.Влада і православна церква на Поділлі в першій половині 20-х років XX ст.. // Релігійне життя Поділля:

минуле і сучасне. – Вінниця, 2008. – С.100-103.

22. Демидович Л. Конфіскація церковних цінностей на боротьбу з голодом 1921-1922 рр. в радянській Росії /Л. Демидович //Пам'ять століть. – 2005. – № 3-4. – С.269-278.

23. Воля П. Вилучення церковних цінностей (Допомога голодним чи антирелігійна кампанія?)П. Воля //Розбудова України. – 1997. – №3. – С.53-57.

References

1. Ihnatusha O. Instytutsiyni rozkol pravoslavnoi tserkvy v Ukraini: geneza i kharakter (KhKh st. – 30-ti rr. KhKh st.) / O. Ihnatusha. – Zaporizhzhia, 2004. – 440 s.; Zinchenko A. Chy bula vidokremlena tserkva vid derzhavy u 20-ti roky? // UZh. – 1992. – №1. – S. 104-114; Andrusyshyn B. Tserkva v Ukrainiskii derzhavi 1917-1920 rr.: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchikh zakladiv osvity. – K., 1997. – 176 s.; Babenko L.L. Mekhanizmy ta osoblyvosti likvidatsii pravoslavnykh monastyriv v Ukraini 1920-ki rr./ L.L. Babenko // Hurzhivskii chytannia: Zbirnyk naukovykh prats. – Cherkasy, 2011. – S.168-170; Novitnia istoriia relihiinykh spilnot v Ukraini: navch. posib.dlia studentiv spets. «Istoriia». – K., 2011. – 408 s.
2. Shcherban M.V. Vidnosyny radianskoi vlady i rosiiskoi pravoslavnoi tserkvy v Ukraini v konteksti formuvannia totalitarnoho rezhyumu (1917-1930 rr.) / M.V. Shcherban. – Chernivtsi, 2015.
3. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchikh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). – F.5. – Op. 1. – Spr. 1085. – 19 ark.
4. Lysyi A.K. Narysy istorii Podil'skoi Yeparhii 1795-1995 rr. – Vinnytsia, 1995. – 120 s.
5. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti (dali – DAViO). – F. 925. – Op. 2. – Spr.9. – 52 ark.
6. Babenko L.L. «Tserkovnu polityku rozvalu povynna vesty VChK...»: instrumenty antyreligiianoi polityky 1920-1930-ki rr. / L. Babenko // Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KGB. Naukovyi i dokumentalniy zhurnal. – №1(38), 2012. – Kharkiv: Prava liudyny, 2013. – S. 333-350.
7. Babenko L.L. Uchast orhaniv VChK-HPU u vyluchennia tserkovnykh tsinnostei na pochatku 1920-ki rr. / L.Babenko // Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KGB. – 2004.- № 1/2. – S. 410-428;
8. Narysy istorii Podillia. – Khmelnytskyi: Oblpolihrafvydav, 1990. – 327 s.
9. Oliinyk M.P. Podillia v roky novoi ekonomichnoi polityky: politychni, sotsialno-ekonomichni ta kulturno-dukhovni protsesy (1921-1928). – Kamianets-Podil'skyi, 2015. – 546 s.
10. Pashchenko V. Derzhava i pravoslavia v Ukraini: 20-ti roky KhKh st. / V. Pashchenko. – K., 1993.- 188 s.
11. Vynykovetskyi S.Ia. Z istorii kulturnoho zhyttia Podillia 1921-1925 rokiv. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhyum dostupu: // <http://muzeu.vn.ua/node/70>
12. DAViO. –F.925. – Op. 2. – Spr.40. – 337 ark.
13. Veriha V. Konfiskatsiia tserkovnykh tsinnostei v Ukraini v 1922 r. – K.: Vyd-vo im. o. Telihy, 1996. – 192 s.
14. Henkin E.M. Ocherki istorii borbyi Sovetskogo pravitelstva s golodom (1921-1922 gg.) / E.M. Henkin. – M., 1988.
15. TsDAVO. – F.5. – Op.2. Spr.223. – 214 ark.
16. TsDAVO. – F.1. – Op.2. – Spr. 2187. – 115 ark.
17. DAViO. – F. R-925. – Op. 2. – Spr.171. – 150 ark.
18. DAViO.- F. R-925. – Op.2. – Spr. 879. – 45 ark.
19. DAViO.- F. R-197.- Op.5.- Spr.19. – 78 ark.
20. Holod 1921-1923 rr. v Ukraini: Zb. dokumentiv i materialiv /Uporiad. O.O. Movchan, A.P. Ohinska, L.V. Yakovlieva. Vidp. Red.. S.V. Kulchytskyi. – K., 1993.

21. Hryhorchuk P.S. *Vlada i pravoslavna tserkva na Podilli v pershii polovyni 20-40 rokiv KhKh st.* // *Relihiine zhyttia Podillia: mynule i suchasne.* – Vinnytsia, 2008. – S. 100-103.

22. Demydovych L. *Konfiskatsiia tserkovnykhi tsinnosti na borotbu z holodom 1921-1922 rr. v radianskii Rosii /L. Demydovych*

// *Pamiat stolit.* – 2005. – № 3-4. – S. 269-278.

23. Volia P. *Vyluchennia tserkovnykhi tsinnosti (Dopomoha holodnym chy antyrelihiina kampaniia?) P. Volia //Rozbudova Ukrainy.* – 1997. – №3. – S. 53-57.

Kuzminets N.P.,

*Professor of History and Culture of Ukraine Vinnytsia State Pedagogical University them M. Kotsyubinsky,
1974natalika1@rambler.ru*

Ukraine, Vinnytsia

**CONDUCTING THE CONFECTIONARY CHURCH POLICY IN THE SEASONS
OF THE BEGINNING OF THE 1920s**

The article deals with the violent campaign of Soviet power against the church in the context of the confiscation of church values conducted under the pretext of fighting hunger in the Volga region and other regions. On the basis of archival materials, the author analyzes and generalizes the features of the confiscation of the church values of different denominations in Podillya during the famine, shows the forms and methods of church confiscation, examines its main stages and the course of the process. The author paid attention to the characterization of the reaction of the church and the local population to the confiscation and destruction of church values in the Podilsky region.

Key words: Church, Podillya, confiscation, church values, famine.

УДК [94(477.83/.86:=161.2):061.4] «192/193»

Пасіцька О.І.,

к.і.н., докторант, ст. науковий співробітник

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, pasitska@ukr.net

Україна, м. Львів

УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧНИНИ У МІСЦЕВИХ ТА СВІТОВИХ ВИСТАВКАХ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА У 20-30-Х РОКАХ ХХ СТ.

У статті на основі матеріалів періодичних видань висвітлено виставкову діяльність українців, зокрема виставки українського народного мистецтва («Вечори народної ноші», «Покази української моди», «Ревії мод»), які проводилися з ініціативи жіночих кооперативів «Труд», «Українське народне мистецтво», товариства «Союз українок», Львівського промислового музею, Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Виставки проходили у Львові, Станиславові, Дрогобичі, Стрию та інших галицьких містах та містечках, а також за кордоном: у Чикаго, Саскатуні, Нью-Йорку, Парижі з метою рекламування українського народного мистецтва. Виставкові заходи були фактором економічного та культурного розвитку регіону.

Ключові слова: виставкові заходи, Галичина, виставки народного мистецтва, виставкові заходи, українці.

Постановка проблеми. У 20–30-х роках ХХ ст. у світовому економічному просторі простежувався розвиток фабрично-заводської промисловості та торгівлі, розширювалася мережа фінансових інституцій, відбувався процес концентрації виробництва шляхом створення монопольних об'єднань, посилювалася конкуренція товаровиробників на міжнародному та локальному рівнях. У Галичині в умовах активного зростання конкуренції між українськими, польськими та єврейськими підприємцями у різних галузях економічної діяльності важливим засобом зміцнення позиції на ринку була виставково-ярмаркова діяльність. Виставкові заходи (виставки, ярмарки/торги) виконували три важливі функції: задовольняли потреби підприємств у рекламі та збуті продукції, сприяли зміцненню позицій в умовах ринкової конкуренції та були способом ознайомлення широких верств населення з новими товарами і послугами, з народними звичаями та традиціями. Виставково-ярмаркова діяльність задовольняла інтереси виробників, продавців, посередників, споживачів товарів та послуг. Серед галузевих виставок чільне місце займали виставки народного мистецтва. Виставковий бізнес як суспільний резонанс економічної діяльності не висвітлено у сучасній історіографії. Всебічне дослідження етно-промислових виставково-ярмаркових заходів уможливили дописи у тогочасних часописах, які публікували кореспонденти, організатори та очевидці виставок: О. Кислевська, Чижович С., Нижанківська М., Сіминович М. та інші.

Мета роботи: проаналізувати виставки українського народного мистецтва, їх особливості на місцевому та світовому рівнях.

Виклад основного матеріалу. У міжвоєнний період українську легку промисловість Галичини представляли жіноча спілка «Труд» та кооператив «Українське народне мистецтво», які спільно з «Союзом українок», Львівським промисловим музеєм, Науковим товариством ім. Т. Шевченка і сестрами Василянками організували «Вечори народної ноші», «Покази української моди», «Ревії мод», виставки вишиваних та гаптованих виробів тощо. На народних виставкових заходах рекламували

модерний одяг з національними елементами, що сприяло розвитку українського модельного бізнесу.

Українська свідомі інтелігенція, сприяючи розвитку домашнього промислу, організувала виставки «тканин та гаптів людових». У січні 1931 р. така виставка відбулася у Львівському промислому музеї. Її організацією займалася Т. Модзелевська. Територіально збірка охоплювала основні етнічні українські регіони. Було представлено давні і нові зразки одягу ручної роботи, а також вироби ткацького промислу. Тогочасні кореспонденти відзначали, що завдяки виставкам вишиванка ставала як українська пісня – рідною та улюбленою [1, с.17-18].

1–12 лютого 1931 р. проходила виставка кооперативу «Українське народне мистецтво» в музеї Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові. Організатори виставкового заходу розмістили вишивані вироби в окремих відділах: буковинському, гуцульському, снітинському, яворівському, Центрально-Східної України. Яскраво і багато був представлений так званий буковинський куток – найкращий відділ виставки. Гуцульський відділ приваблював глядачів двома ляльками в народному одязі «гуцул в киптарі» й «гуцул в запасці й вишиваній сорочці». Одяг з Центрально-Східної України був виконаний здебільшого гаптом та гладдю, а одяг із західно-українських земель – вишиваний хрестиком. Вишивані вироби оглянули близько 1000 осіб.

У березні 1931 р. кооператив «Українське народне мистецтво» провів таку ж виставку у Станиславові [2, с.7]. Експонати виставки розставили за географічним принципом: Буковина, Яворівщина, Снітинщина, Центрально-Східна Україна тощо. Відомий український кооператор та громадський діяч Юліан Олесницький наголосив на суспільному значенні виставки як культурного та економічного чинника. Знавці та всі зацікавлені особи мали змогу помилуватися зразками народної творчості, аналоги яких можна було побачити лише у музеях. Етнографічний відділ виставки вміло доповнювали килими українських мисткинь Олени та Ольги Кульчицьких. Відгуки про захід опублікували у галицькій пресі, зокрема, в часописах «Діло» та «Kurjer

Stanislawowski». Останній відзначав і позитивні, і критичні моменти виставки: «Рухлива кооперація Українське народне мистецтво зі Львова після львівських успіхів загощила до Станиславова, уряджуючи виставу в «Українській бесіді». Серед недоліків виставки глядачі відзначили те, що вона відбувалася у святкові дні, і їй не змогли відвідати фахові жіночі школи. Іншою похибкою організаторів називали те, що в поодиноких відділах не було польських написів, тому польська аудиторія не все розуміла [3, с.7].

29 листопада 1932 р., на запрошення «Союзу українок», «Українське народне мистецтво» разом з Оленою та Ольгою Кульчицькими організувало у Дрогобичі народну виставку у приміщенні товариства «Бесіда». Під час заходу звучали привітання, І. Гургула та І. Павликовська виголосили реферати. На виставці було представлено вишиваний, гаптований, мережаний одяг, килими з Галичини, зокрема з Сокальщини та Яворівщини [4, с.12].

15 вересня 1935 р. у Музеї НТШ у Львові кооператив «Українське народне мистецтво» організував чергову виставку народних тканин і вишиванок [5, с.2], які заповнили шість музейних зал. Організаторкою виставки була Ірена Гургулівна, яка неодноразово наголошувала на важливому значенні аналогічних виставок для встановлення органічного зв'язку між декоративною творчістю минулого й естетичними потребами тогочасного сучасного життя. Під час виставки референт проф. Володимир Січинський виголосив реферат на тему: «Народне мистецтво і модерна мистецька творчість». Пізніше глядачі могли оглянути представлені експонати – це здебільшого ручні роботи членкинь «Українського народного мистецтва». В окремому відділі було представлено староукраїнські килими з Київщини, Полтавщини і Поділля, які приваблювали глядачів ніжними кольорами, квітчастими узорами на темному фоні. Найбільше на виставці було представлено народних вишиванок, в тому числі й музейні експонати. Переважали вишивані серветки, виконані на чеській чи красівій фабричній «юті»; гуцульські «низинки» та гаптовані вироби зі східної України [6, с.2].

У вересня 1935 р. музей «Верховина» в Стрию організував у Народному домі «Показ народної ноші». Музей «Верховина» активно працював серед громадськості навколишніх територій. Газета «Стрийська думка» з приводу виставкового заходу писала: «Показ [...] розгорнув перед нами усе багатство давнього народного мистецтва в одязі, пісні і слові, що збереглося ще досі. Народня ноша, пісня, звичай і обичай остали дося не тільки в горах, куди сучасна цивілізація не має так легкого доступу, але й на низах понад Дністром» [7, с.1-2]. На виставці можна було побачити одяг з гірських, наддністрянських та підгірських сіл. Представлений одяг і звичай надихнули глядачів на ностальгію за минулим. Зокрема, в жіночому одязі були помітними східні впливи: грецькі, перські, арабські, турецькі, а народний побут наддністрянських сіл нагадав степові звичаї Наддніпрянщини і Запоріжжя.

Про значення цієї виставки писав кореспондент «Стрийської думки»: «Дивлячись сьогодні на своє власне мистецтво в народній ноші і чуучи народню пісню і словесність цей сучасний селянин відчуває те саме, що

відчуває мійський інтелігент; немов подув свіжого вітру, що лине на утомлену мійським гамором і криком душі» [7, с.1]. Цей виставковий захід був доказом того, що місцеве населення добре розуміло важливість українських традицій, збереження етнографічних цінностей та розвиток української легкої промисловості.

13 вересня 1936 р. з ініціативи філії «Союзу українок» відбувся «Вечір народної ноші» у Вікні (тепер – село Городенківського району Івано-Франківської області) [8, с.2-3]. Виставка проходила у читальні «Просвіти», яку прикрасили вишивками та килимами. Серед глядачів була і молодь, і старші люди. Під час виставкового заходу читали лекції про значення вишивки і пояснювали присутнім назви і походження різних узорів. Також відбувся конкурс на найкращу вишиванку. Переможців нагородили портретами Т. Шевченка та І. Франка. Виставковий захід супроводжувався розважальними заходами, зокрема танцями, лотереями та святкуваннями.

Львівська торговельно-промислова спілка «Труд» періодично організувала так звані «Ревії мод». З великим успіхом проходила «Ревія мод» 25 січня 1937 р. у Львові. Гарні молоді панянки демонстрували різноманітні модні сукні, пошиті у кравецькій майстерні «Труд». Їх прикрашали капелюшки фірми «Міка» і «Мак», хутрові вироби Глушевського і фірми «Хром», рукавички, шалики та панчохи «Базар». Також був великий вибір трикотажних виробів станіславівської фірми «Тріко». Було продемонстровано 70 показів. Окрім суконь, модниці показали плащі, костюми, піжами і халати тощо. Концертна програма «Ревії мод» включала виконання народних пісень та танців [9, с.2]. Кооператив «Труд» реалізовував складне на той час завдання – творило українську моду та організувати її покази в Галичині.

8 травня 1938 р. відбувся показ української моди у Львові, який ініціював кооператив «Українське народне мистецтво» [10, с.13]. Членкині кооперативу працювали у двох напрямках: українізація форми одягу (за основу брали народні та історичні форми) та представлення одягу з українськими національними елементами на міжнародному рівні. В обох напрямках вдалося досягнути певних успіхів. Українські сукні мали попит за кордоном, зокрема, їхні зразки представили на «вечорі стилізованої сукні» в Торонто. Зразки вишиваних суконь з часопису «Нова хата» копіювали хорватські, болгарські, югославські, чеські й інші часописи.

На показі було представлено селянські самоткани (ручні роботи): мальованки, шорци, бесагові тканини і інше. Ці вироби 100% шили з української тканини. Спеціальну увагу привертала вовняні самоткани з місцевої сировини фірми «Гуцульське мистецтво» в Косові. Своєю красою та кольорами вони рівнялися до відомих англійських самотканів. Кілька зразкових експонатів на показі представила фірма «Трико». Українські вироби із шовку представив на виставці самбірський кооператив «Шовк». Виставки народних виробів є свідченням того, що українці з давніх-давен є надзвичайно багатими у мистецтві пошиті народного одягу, вишиваних виробів. Окрасою народного одягу були ніжні полтавські гапти і мереживо, тендітні буковинські стебнівки та «соковиті гуцульські низинки».

У міжвоєнний період українські виставки та ярмарки відбувалися не лише в Галичині, а й в інших регіонах,

зокрема на Буковині, Волині, Закарпатті, Центрально-Східній Україні. Упродовж 1920–1930-х рр. у Києві численні виставки домашнього промислу організовував Всеукраїнський історичний музей ім. Шевченка. Зокрема, відбулися виставки українського портрету, кераміки, українського килимарства [11, с.18]. У 1935 р. у Чернівцях товариство «Мироносиці» разом з активним жіночим гуртком при товаристві «Чорноморе» організували виставку народного мистецтва. У приміщенні Народного дому розставили експонати, в інших кімнатах розташували кухню в українському стилі та гуцульський куток. Вперше відбулася виставка українських церковних риз, які вишили члени товариства «Мироносиці». Організатори планували й інші виставкові заходи, зокрема вечори вишиваної сукні. Поодинокі виставки влаштовували на Закарпатті. Так, у 1935 р. жіноча секція «Просвіти» влаштувала першу виставку народного мистецтва, на якій було представлено предмети народного промислу [12, с.8].

Українські економічні установи Галичини брали участь у світових виставках. 27 вересня – 2 жовтня 1926 р. у Нью-Йорку, в готелі «Астор», відбулася виставка жіночого мистецтва і промислу [13, с.3-4]. Її організували жіночі організації США та інших держав. З ініціативи «Союзу українок» в американській виставці було організовано кімнату українського промислу. Щоденно тисячі людей озайомлювалися з експонатами виставки, в тому числі з вишиванками та гуцульськими килимами. Приємне враження справляли також дівчата-українки в народних строях, які стояли біля виставкового кіоску. Про успіх українського показу свідчить лист голови виставки жіночого мистецтва і промислу Грейс Герримен від 28 грудня 1926 р. до секретарки «Союзу українок» в Нью-Йорку Олени Лотоцької: «Ваша цвітиста вистава праць Українок була найбільше інтересною для многих тисячі відвідувачів. Тепер приготуємо плани вистави на 1927 рік і хочемо, щоб вона виявила все більше досягнень і праці. Ми радо привітаємо Вашу заохоту для нашої праці і заяву дальшої співучасті. Наша праця вже знайшла широке признання та заінтересування преси й публіки. Сподіваємося також, що українки візьмуть участь також на виставі в 1927 році» [11, с.18]. У відповідь пані Олена Лотоцька погодилася брати участь у наступній виставці та запропонувала цікаву концертну програму.

Часто виставки за участі українців відбувалися в Парижі. Наприклад, Ліга миру і свободи у травні 1927 р. організувала інтернаціональну виставку ручних робіт і виробів народного мистецтва. Музей декоративних мистецтв у Парижі також регулярно організовував виставки українського мистецтва, зокрема давніх і сучасних килимів [11, с.18].

19–26 травня 1928 р. в Чикаго відбулася світова жіноча виставка, в якій з ініціативи українського жіночого комітету під керівництвом Анни Маслей взяло участь українське жіноцтво Америки. Українській відділ виставки і його концертна програма справили на глядачів хороше враження. Український павільйон було представлено 800 виробами українського народного мистецтва та домашнього промислу: вишиванками, народними сорочками, ткацькими виробами, гуцульською різьбою,

килимами. Було виставлено писанки з надписами «Україна». Американські жінки-гладачі були вражені чарівним і неповторним українським мистецтвом та артистичним смаком українців. Експонати на виставку доставляли приватні особи, а найбільшу частину народних вишиванок представив львівський кооператив «Українське народне мистецтво». Доставкою експонатів на виставку займалася Стефанія Чижович. Виставки за участі «Українського народного мистецтва» організували і в інших містах, зокрема у Нью-Брансвіку та Бейоні за сприяння С. Чижович з Філадельфії та Володимира Юрковського з Нью-Йорка. З приводу цих виставок в американських часописах з'явилася низка статей-відгуків про особливості українського народного мистецтва і українців загалом [14, с.4].

У 1930 р. з ініціативи «Союзу українок» проходила виставка українського народного мистецтва в Інституті ім. П. Могилі в Саскатуні (Канада) [15, с.7]. Відвідувачі оглядали та купували килими, вишиванки, народний одяг з Полтавщини та Галичини, а також мали змогу оглянути різноманітні меблі. Під час виставки організували малювання писанок та вишивання.

У 1933 р. проходила Світова виставка в Чикаго. З ініціативи Української корпорації виставки, у Львові і Ужгороді було створено Комітети допомоги української корпорації світової виставки, які займалися збиранням та надсиланням експонатів. До участі у виставці залучилися Українська господарська академія у Подєбрадах, товариство «Сільський господар» та Греко-католицька митрополія. «Українське народне мистецтво», незважаючи на кризу та перешкоди на митниці, також взяло участь у виставці, де мало свій павільйон, у якому лунала українська музика та демонструвалися українські танці [16, арк.1-20].

У 1935 р. кооператив «Українське народне мистецтво» вперше взяв участь у шостих торгах у Катовіце. Місцеві часописи писали, що «кооператива займала репрезентативне місце на виставці. Гарно був представлений наш промисел домашній: килими, вишиванки і багато іншого, аж до кошикарських виробів» [12, с.8].

У 1935 р. у Чикаго виставку народного мистецтва організувала Анастасія Кочан, збірка якої одержала перемогу на виставці у Лос-Анджелесі. У приміщенні «Українського хору» розмістили вишиванки, килими, велика збірка марок та грошей, образи Олени Кульчицької, видання «Просвіти», «Червоної Калини», Національного музею та видавництва «Світ дитини». В організації виставки допомагав часопис «Наш стяг», який безкоштовно друкував рекламні оголошення. Зібрані кошти з виставки було призначено на будівництво Музею визвольної боротьби в Празі [12, с.8].

Висновки. Упродовж 1920–1930-х рр. з метою подолання конкуренції, підтримки національного товаровиробництва, популяризації народних традицій у Галичині та за кордоном з ініціативи представників українських економічних та культурних організацій періодично проводилися виставково-ярмаркові заходи, зокрема виставки народного одягу («Ревії мод», «Покази народної ноші»), які стали віддзеркаленням соціально-економічного та етно-культурного розвитку українців.

Література

1. Кисілевська О. Наші мистецькі вироби домашнього промислу на виставці у львівському промисловому музеї / О. Кисілевська // Жіноча доля. – 1931. – 4–11 січня. – С. 17-18.
2. Виставка кооперативи “Українське народне мистецтво” в Станиславові // Новий час. – 1931. – 30 березня. – С. 7.
3. М.М. Виставка Українського народного мистецтва в Станиславові / М.М. // Новий час. – 1931. – 24 квітня. – С. 7.
4. Виставка українського народного мистецтва в Дрогобичі // Нова хата. – 1932. – Січень. – С. 12.
5. В.Д. Вистава народних ткачів і вишивок / В.Д. // Батьківщина. – 1935. – 26 вересня. – С. 2.
6. Г. Виставка вишивок і ткачів в Музею Наукового товариства імені Шевченка / Г. // Новий час. – 1935. – 17 вересня. – С. 2.
7. Показ ноші! // Стрийська думка. – 1935. – 4 листопада. – С. 1-2.
8. Членка. З жіночого руху. Вечір народної вишивки в Вікні / Членка // Жіноча доля. – 1936. – 15 жовтня. – С. 2-3.
9. Нyzhankіvska M. Revіia mod / Melaniia Nyzhankіvska // Думка. – 1937. – 1 січня. – С. 2.
10. Чижович С. Показ української моди / С. Чижович // Нова хата. – 1938. – 15 травня. – С. 13.
11. Ріжні вісти // Нова хата. – 1927. – Квітень. – С. 18.
12. Вистави народнього мистецтва // Нова хата. – 1935. – Липень. – С. 8.
13. Дві виставки українського народного мистецтва // Нова хата. – 1927. – Вересень. – С. 3-4.
14. Українське народне мистецтво на світовій жіночій виставці // Нова хата. – 1928. – Вересень. – С. 4.
15. Виставка українського народного мистецтва в Канаді // Нова хата. – 1930. – Травень. – С. 7.
16. Сіминович М. Підсумки Чикаго / М. Сіминович // Нова хата. – 1933. – Трудень. – С. 4.

References

1. Kysilevska O. Nashi mystetski vyroby domashnoho promyslu na vystavtsi u lvivskomu promyslovomu muzei / O. Kysilevska // Zhinocha dolia. – 1931. – 4–11 sichnia. – S. 17-18.
2. Vystavka kooperatyvy “Ukrainske narodne mystetstvo” v Stanyslavovi // Novyi chas. – 1931. – 30 bereznia. – S. 7.
3. M.M. Vystavka Ukrainskoho narodnoho mystetstva v Stanyslavovi / M.M. // Novyi chas. – 1931. – 24 kvitnia. – S. 7.
4. Vystavka ukrainskoho narodnoho mystetstva v Drohobychi // Nova khata. – 1932. – Sichen. – S. 12.
5. V.D. Vystava narodnikh tkachiv i vyshyvok / V.D. // Batkivshchyna. – 1935. – 26 veresnia. – S. 2.
6. H. Vystavka vyshyvok i tkachiv v Muzeiu Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka / H. // Novyi chas. – 1935. – 17 veresnia. – S. 2.
7. Pokaz noshi! // Stryiska dumka. – 1935. – 4 lystopada. – S. 1-2.
8. Chlenka. Z zhinochoho rukhu. Vechir narodnoi vyshyvky v Vikni / Chlenka // Zhinocha dolia. – 1936. – 15 zhovtnia. – S. 2-3.
9. Nyzhankivska M. Reviiia mod / Melaniia Nyzhankivska // Dumka. – 1937. – 1 sichnia. – S. 2.
10. Chyzhovych S. Pokaz ukrainskoi mody / S. Chyzhovych // Nova khata. – 1938. – 15 travnia. – S. 13.
11. Rizhny visty // Nova khata. – 1927. – Kviten. – S. 18.
12. Vystavy narodnoho mystetstva // Nova khata. – 1935. – Lypen. – S. 8.
13. Dvi vystavky ukrainskoho narodnoho mystetstva // Nova khata. – 1927. – Veresen. – S. 3-4.
14. Ukrainske narodne mystetstvo na svitovii zhinochii vystavtsi // Nova khata. – 1928. – Veresen. – S. 4.
15. Vystavka ukrainskoho narodnoho mystetstva v Kanadi // Nova khata. – 1930. – Traven. – S. 7.
16. Simynovych M. Pidsumky Chikago / M. Simynovych // Nova khata. – 1933. – Hruden. – S. 4.

Pasitska O.I.,

PhD in History, senior researcher Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine, pasitska@ukr.net

Ukraine, Lviv

**PARTICIPATION OF THE UKRAINIANS FROM HALYCHYNA IN LOCAL AND WORLD FOLK ART
EXHIBITIONS IN THE 1920s – 1930s**

The article, based on the materials of the periodicals, highlights the exhibition activities of the Ukrainians, in particular, exhibitions of the Ukrainian folk art (“Vechory narodnoyi noshi” (“Evenings of the Folk Goods”), “Pokazy ukraïnskoyi mody” (“Ukrainian Fashion Shows”), “Reviyi mod” (“Fashion Shows”), which were conducted on the initiative of women’s cooperatives “Trud” (“Labour”), “Ukrainian folk art”, The Union of Ukrainian Women, Lviv Industrial Museum and T. Shevchenko Scientific Society. In order to promote Ukrainian folk art, exhibitions were held not only in Lviv, Stanislaviv, Drohobych, Stryi and other cities and towns in Halychyna, but also abroad: in Chicago, Saskatoon, New York and Paris. Exhibitions played an important part in the economic and cultural development of the region.

Key words: exhibition activities, Halychyna, folk art exhibitions, the Ukrainians.

УДК 141.7(450):355.01

Слотюк П.В.,

к.і.н., доцент кафедри історії України та філософії Вінницького національного аграрного університету, slotuk@bigmir.net
Україна, м. Вінниця

ПРИРОДА ВІЙНИ В КОНЦЕПТАХ Н. МАКІАВЕЛЛІ

В статті аналізуються погляди Н. Макіавеллі на природу війни як соціального явища і те наскільки вони є актуальними в умовах сьогоденної російської агресії проти України. Особлива увага приділяється ролі держави, її очільників та військового керівництва в організації захисту державного суверенітету.

Ключові слова: війна, військове мистецтво, доблесть, агресія, мужність, воля.

Постановка проблеми. Не дивлячись на достатньо глибокий інтерес науковців до постаті Ніколо Макіавеллі (1469–1527), він і до сьогодні залишається до кінця «непрочитаним» і загадковим філософом, погляди якого хоча і визначали характер політичного мислення ранньомодерної епохи, однак не змогли змінити смислів реальної політики, які уже тоді починали суперечити існуючій політичній традиції. Їх він і спробував прояснити у своїх творах, наголошуючи на ідеї, яка знайде своє продовження у творчості Т. Гобса, Ж. Бодена, Дж. Лока. Найбільш популярна його праця «Державець» тривалий час вважалась основною із його творів, а відомий принцип «мета виправдовує засоби» став майже клеймом великого флорентійця. Однак, в умовах нашого часу з'являються думки, які засвідчують і альтернативну точку зору. Для прикладу, Е. Воронцов, вказує, що не дивлячись на велику популярність «Державця» все ж «Роздуми про першу декаду Тита Лівія» «переважають його за об'ємом, діапазоном тем, які обговорюються і врівноваженістю оцінок. І тому саме вони поправу повинні вважатися головним політичним трактатом Макіавеллі» [1, с.105]. І це не даремно тому, що червоною ниткою через усі твори Макіавеллі проходить ідея держави, як військового союзу покликаного захищати населення відповідної території від можливої агресії з боку сусідів. Невипадково в усіх своїх політичних творах він постійно наголошує, що «основною характеристикою держави є якість її армії» [1, с.106]. Дехто із науковців вважає, що причиною такою позиції, є дитячі, спостереження Макіавеллі за політичним життям Флорентійської республіки, які утвердили в ньому переконання, що «вирішальним фактором політичного успіху є сила» [2, с.73]. Важко сказати на скільки таке твердження справедливе, але фактор особистої біографії, до того ж не простої, може бути аргументом доказування. Разом з тим, «Макіавеллі, як ренесансний мислитель, не дотримувався вузьких рамок однієї доктрини і винайдених для неї визначень. Він «програвав» протилежні точки зору, ніби приміряючи на себе різні ролі ні з ким себе не ототожнюючи до кінця» [3, с.154]. І, напевне, правий В. Бібіхін у своєму висновку, що «політична наука Макіавеллі вчасно стала третьою силою між... безпорадною масою і загрозою необмеженої тиранії, яка виростала на ґрунті її пасивності» [4, с.398]. Звичайно, що тут наведені не всі точки зору відносно поглядів такої складної особистості, як Н. Макіавеллі, а лише ті, котрі прагнули знайти відмінні особливості його філософської позиції. Саме це і засвідчує інтерес до інтелектуальної спадщини Макіавеллі, який не зменшується уже протягом тривалого часу. Навпаки, він про-

довжує залишатися «одним із самих складних для розуміння і трактування мислителем» [5, с.188]. Дана складність проявляється в першу чергу тоді, коли науковці, прагнучи переосмислити його, ігнорують особливості епохи, до якої Макіавеллі належав. Спроби застосувати її для прояснення сучасної політичної ситуації без врахування його філософії, значною мірою демонструють поверхневий підхід, що заважає не тільки аналізу існуючих політичних процесів, але й не сприяє розумінню самого Макіавеллі [6]. На це звертають увагу і представники відомої «Кембріджської школи», вказуючи, що протягом багатьох десятиріч років у вивченні макіавеллівської спадщини існують два поширених методологічних підходи:

а) його практично ніхто не читає, але про нього всі говорять;

б) коли читають, то ніколи не прив'язують висловлювань автора до тієї політичної реальності, яка існувала в ті часи [7].

Саме тому варто зважати на історичний контекст, в якому жив автор «Роздумів» і «Державця» і прагнути виокремити суть його трактувань, в яких важливими і актуальними є не стільки думки з приводу конкретної політичної практики, наскільки зміст його політичних концептів.

Найбільш цікавим, з точки зору предмету дослідження, є його твір «Про військове мистецтво», в якому автор, звертаючись до Лоренцо – сина Філіппо Строчці, зазначає, що у світі немає речей, які одночасно менш пов'язані і більш одне одному ворожі, ніж військове та цивільне життя. Разом з тим він зазначає, що між ними існує одвічна історична, психологічна і моральна залежність, яка розкривається в ідеї держави, від якої очікують забезпечення комфортного життя і гарантій безпеки.

З іншого боку, Макіавеллі критикує настрої демілітаризації, запевняючи, що держава має опиратися на сильну владу, яка мусить утримувати військо на необхідному рівні через небезпеку втрати авторитету. В цьому і вбачається актуальність його ідей, які пройшли майже крізь п'ять століть європейської історії, не втративши своєї значимості.

У своєму дослідженні ми головню опиралися на ті із них, які викладені у творах «Роздуми про першу декаду Тита Лівія» і «Про військове мистецтво».

Виходячи із цього основними завданнями дослідження стали:

а) співвідношення древніх традицій, які підсилюють аргументовану позицію автора і військового мистецтва, яке не варто замінювати, або ототожнювати з мистецтвом війни;

б) виявлення природи війни як соціального явища і її складової – волі до перемоги.

В цьому контексті знаковим є висловлювання класика німецької філософії Г. Гегеля, який захищаючи Макіавеллі від його критиків, писав: «Напевне не варто сумніватися в тому, що людина, чиї слова наповненні такою непідкупною значимістю, не здатна, а ні на підлість, а ні на малодушність. Разом з тим уже саме ім'я Макіавеллі носить, на думку більшості, клеймо відстороненості, а макіавеллізм ототожнюється, зазвичай, з ганебними принципами. Ідея держави, створеної народом, так наполегливо глушилася нерозсудливими закличками до так званої свободи, що всіх бід Німеччини в Семирічній війні і в останній війні з Францією, всього прогресу розуму і досвіду, взятого із шаленства, яке охопило Францію в її прагненні до свободи, ймовірно, недостатньо для того, щоб та проста істина, відповідно до якої свобода можлива тільки в державі, яка створена народом, що об'єднався на правовій основі, просочилася в голови людей і утвердилася в якості основного принципу науки про державу. Навіть мета Макіавеллі – підняти Італію до рівня держави – сліпо заперечується тими, хто бачить в творах Макіавеллі лише заклик до тиранії, дзеркало в золотій оправі для марнославного поневолювача. Якщо ж ця мета приймається, то оголошуються огидними засоби, що ним пропонуються, і тут то розкривається широкий простір для моралізування і висловлювання різноманітних тривіальностей, на кшталт того, що мета не виправдовує засобів і т.д. Разом з тим тут не може бути і мови про вибір засобів, гангрезовані кінцівки неможна лікувати лавандовою водою. Стан, в умовах якого яд, вбивство із-за рогу стали звичайною зброєю, не може бути усунений м'якими заходами протидії. Життя на грані гління може бути змінене тільки насильницькими діями» [8, с.151,152]. З Гегелем неможливо погодитися лише в частині того, що голос Макіавеллі затих, не спричинивши ніякого впливу на подальшу політичну історію Європи [8, с.155]. Спричинив і продовжує впливати на формування політичних ідей в супереч досить часто упереджувальному ставленню до постаті Макіавеллі і його думок власне, як і до самого Гегеля.

Зазвичай політики, користуючись переважно історичними міфами, не цікавляться справжньою історією, котра фіксує в собі факти людського буття, які потребують не тільки, щоб їх записали, але й зрозуміли. Зрозуміли без емоційної заповзятливості і суб'єктивізму. Можливо тоді ідеологія перестане бути стрижнем стратегії, в тому числі і військової, а сама війна розглядатиметься як анахронізм, який випливає із недосконалості політичної комунікації і обмеженості людського розуму.

Разом з тим Ніколо Макіавеллі започаткував нову європейську традицію у філософському осмисленні політики і війни, яку продовжували такі відомі військові теоретики як Карл фон Клаузевіц, Альфред фон Шліфен, Карл-Густав Манергейм та інші.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що військове мистецтво в усі часи було справою не тільки полководців, але й правителів, оскільки від цього залежали можливості влади і міць того на кому вона трималася. Та досить часто його плутають із успішним веденням військових операцій і кількістю здобутих перемог. Але ж війна має свою онтологічну природу, яка проявляє себе не тільки в доблесті, але й в зраді, не тільки в героїзмі солдат, що захищають свою землю, але й в підлості тих, хто зазіхає

на неї. Це і вказує на тісний зв'язок військового мистецтва, політики і моралі. А, коли так тоді варто розуміти, що не тільки зброя і вміле керівництво підрозділами, але й внутрішня ситуація в країні створюють умови для успішної реалізації військової стратегії. На це вказували як Макіавеллі, так і К. Клаузевіц. Останній писав, що «війна – це акт насилля, який має за мету примусити супротивника прийняти нашу волю». Насилля, яке обмежує себе звичаями і міжнародним правом, часто використовує досягнення науки і мистецтва, щоб протистояти самому собі [9, с.35]. І хоча вони не є формальною базою політики, але досить часто стають основою для її реалізації.

Через це роздуми Н.Макіавеллі варто аналізувати саме в такому ключі, враховуючи сутнісний характер того про, що він писав. В цьому контексті і є актуально його праця «Про військове мистецтво», яка засвідчує зміну позиції і еволюцію поглядів макіавеллівських часів, яка привела до знецінення поняття доблесті в ранньомодерну епоху і постала для молодого покоління проблемою втрати зв'язку зі змістом минулого, коли слава і доблесть були тими чеснотами, які стримували агресію і звеличували перемоги. Його докір: «Мій дід і ваші предки, чинили би більш мудро, коли б слідували древнім у справах мужності» [10, с.492], з одного боку, є таким. З іншого – він розуміє, що його дід «усвідомлював, що, а ні сам він, а ні його діти цим життям жити не можуть, тому що він народився в тому розбещеному столітті, коли людина, яка не бажає підкорятися загальному правилу, стала би для всіх і кожного предметом насмішок і зневаги» [10, с.492]. Але часи змінилися, демонструючи суттєве відхилення у старих цінностях. «Загальне правило» перестало відповідати принципам, які визначали характер тодішньої держави, котра ставала національною і суверенною в усьому, що стосувалося її пріоритетів і політики. Цьому підпорядковувалося і внутрішнє життя держав, чий суверенітет важко корелювався з обов'язком його захищати. Для цього потрібно «поважати і нагороджувати доблесть, не зневажати бідність, поважати порядок і устрій військової дисципліни, примушувати громадян любити один одного, не створювати партій, менше дорожити приватними вигодами, а ніж суспільним благом» [10, с.493]. Але прагнути до цього мали б не окремі громадяни, а суспільство як цілісність. Нажаль, соціум епохи первинного накопичення капіталу і формування модерної держави, тільки починав формуватися, визначаючи для себе політичні горизонти і громадянські можливості. Громада усвідомлювала свій спільний інтерес, який формувався не як міф про честь республіки і важливість Риму, а, як власний приватний інтерес, реалізація якого залежала від спільноти. В її середовищі він отримував легітимацію і можливість для реалізації. Тому і на доблесть санкції давала спільнота. Узаконював її князь чи король, а освячувала церква. Доблесть ставала цінністю приватного полягання індивідуального «Я» в контесті часу, впродовж якого всі інші обезцінювалися. Тому така форма міжнародного «співробітництва» як війна, потроху ставала приватним ремеслом, яке можна було обрати за для власної самореалізації.

Через це Макіавеллі відповідав: «Війна – це таке ремесло, яким приватні особи чесно жити не можуть, і вона повинна бути справою тільки республіки чи

королівства» [10, с.495]. Держави ніколи не повинні надавати можливість своїм громадянам займатися війською як ремеслом тому що, коли вона закриває на це очі, окремі із них перетворюють дане ремесло на механізм збагачення побудований на крові, хитрощах і вбивствах [10, с.495]. Аналізуючи досвід древніх, Макіавеллі надає перевагу прикладу Римської імперії, що завжди опиралася на могутність і навички свого війська. У той же час він запевняє: такий вид людської діяльності, як війна не може бути чесним з огляду на діяльність приватної особи, що займається нею, як певним ремеслом. Цією, досить важливою сферою, на думку філософа, повинна займатися держава. Він зазначає, що держава ніколи не дозволить всередині себе мати таких громадян або ж підданих, що візьмуть собі за ремесло війну.

Автор не мав на увазі військо, яке стоїть на службі у державі і підтримується дисципліною, присягою тощо. Ця теза стосується лише найманців, що у війні не мають вищих цілей, а ніж заробіток мародерством, насиллям і т.д. Такого роду діяльність приводить до втрати моральних орієнтирів і є деструктивною. Макіавеллі пише, що з часом найманці втрачають певні людські риси, порівнюючи їх із здичавілими хижаками. Пояснюючи це він стверджує, що найманець, який у мирний час не зможе себе прогодувати, використовуючи лише своє ремесло, постійно прагнучим до відновлення війни, або ж під час війни так нажитися, щоб у мирні часи не відчувати потреби брати участь у військових діях [10, с.495].

Історія зазвичай дає численні приклади таких ситуацій, коли командири чи просто лідери, які були позбавлені грошової підтримки держави, збирають під свою опіку зграї найманців і йдуть на пошуки «кращого життя», грабуючи місцевих мешканців. Причиною цього є те, що людина, яка під час ведення бойових дій займалася сумнівними справами не може перейти до мирного життя, демонструючи поведінку протилежну як звичаям, так і праву. Тут важливо розуміти, що досить часто як колись, так і тепер колишні воїни, не знаходячи себе в інших сферах, йдуть на злочинні вчинки інколи задля того, щоб прогодувати сім'ю. Але таке стає можливим тоді, коли держава залишає їх, забуваючи про свою відповідальність перед тими, хто її захищає.

З іншого боку, ми знаємо, що в окремих країнах з'являються приватні військові кампанії, які використовуються ними для прихованих військових операцій на чужій території, як гібридну форму прикритої агресії з метою уникнення звинувачень з боку міжнародного співтовариства. Війна стає для них ремеслом, а відтак втрачається цінність доблесті, тобто тієї громадянської чесноти, яку суспільство оголошує принципом за для власного самозахисту.

Розуміючи це саме так Н. Макіавеллі розпочинає важливу дискусію з приводу того, що війна не може бути приватною справою, а лише «наслідком необхідності і джерелом слави» [10, с.498]. Така необхідність визначається державою, яка тільки і має право на легітимне насилля, чого не можуть робити люди, котрі обрали своєю професією військову справу. Коли це правило порушується, з'являється загроза для держави і тих, хто її представляє. «Найнебезпечніша піхота, – пише Н.Макіавеллі, – це та, яка складається із людей, що живуть війською, як ремеслом, тому що ти вимушений або вічно воювати, або

вічно їм платити, або вічно боятися, що вони позбавлять тебе влади» [10, с.499]. Такий страх є фундаментальним для всіх, хто уповноважений правити і не важливо від імені кого. Продовжуючи Макіавеллі пояснює: «Коли в моїх римлянах ще жила мудрість і громадянська доблесть, вони... ніколи не дозволяли своїм громадянам дивитися на військову справу як на ремесло. Римляни прагнули уникнути небезпеки безперервного перебування громадян у війську. Оскільки часи змінювалися, вони стали поступово замінювати новими людьми тих, хто уже вислужив свій термін, так що протягом п'ятнадцяти років легіон оновлювався повністю» [10, с.499]. Все це робилося для «того, щоб всі з великим бажанням бралися за зброю в ім'я миру, а не старалися порушити мир в ім'я війни» [10, с.500]. З такою тезою можна було б погодитися, коли б автор не заперечував необхідності в професійній армії, яку не тільки потрібно утримувати, але й дбати про її бойовий дух і майстерність, якої ніколи неможливо досягти розбудовуючи збройні сили за принципом народного ополчення. В міру ускладнення бойових дій і тактики ведення бою, солдат потрібно навчати. Це правило актуальне для будь-яких часів. Інша справа, кого навчати і за рахунок кого поповнювати військо, дбаючи не тільки про його вишкіл, але й мотивацію. Макіавеллі вказує, що військо потрібно формувати із власних громадян, частина з яких добровільно прийшла захищати республіку чи короля, а частина набрана примусово. Цей принцип, використовується і тепер. Більше того, досвід україно-російської війни переконує, що мотивована добровільність інколи вартує більше немотивованого вишколу. Як він справедливо зазначає: «Битву можна однаково програти і виграти, але головне – це ліквідувати причини поразки» [10, с.507]. І причину він бачить не стільки в тому, за яким принципом розбудовувати армію, а в тому наскільки ви довіряєте своїм громадянам. Тобто тим громадянам, які свідомо чи згідно закону приходять на службу. З його точки зору саме їм варто довіряти і, насамперед, довіряти зброю, яку вони матимуть як під час війни, так і в період миру. Автор стверджує: «Зброя в руках власних громадян чи воїнів, яку вони отримали в силу закону, ніколи ще не приносила збитків; навпаки, вона завжди корисна, і саме цим шляхом можна краще охороняти чистоту державного ладу, аніж будь-яким іншим» [10, с.508]. Як аргумент він звертається до досвіду Риму і Спарти, в яких свобода трималася, в одному випадку 400, а в іншому – 800 років. І таке зауваження є справедливим не тільки з точки зору його історичної аргументованості, але й тому, що воно формує основу не тільки вмотивованого захисту своєї держави, але й власну моральну відповідальність за себе як захисника, а не простого громадянина. Все залежить від того наскільки ефективна і авторитетна держава. Адже «при хорошій облаштованості держави громадяни, озброєні чи беззбройні, поважають закони і ніколи не стануть на них посягати, якщо начальники, які призначені вами, самі не стануть винуватцями безладу» [10, с.516].

Однак, природа безладу в державі і армії не тільки в тому, що на чолі як першої, так і другої з'являються погані очільники. Причина його в недалекості людей і їх байдужості, «але досвід як дурних, так і хороших прикладів марний проти поганих звичаїв, що вкоренилися» [10, с.518].

Про це свідчить історія Римської імперії, досвід якої аналізує Макіавеллі. Слід зазначити, що війська там формувалися здебільшого із простих людей та ремісників, що після закінчення війни спокійно поверталися до своїх осель і продовжували жити звичним життям. Такі солдати складали більшість римського війська, і саме тому вони без вагань здавали зброю й обладунки, повертаючись до своїх родин і звичного життя. Здаючи зброю римський громадянин завжди був готовий прийти до війська за викликом, але впродовж усієї служби прагнув якомога швидше повернутися до свого ремесла.

В мирний час солдати повинні повертатися до цивільного життя і тільки таким чином держава зможе досягати успіху у забезпеченні миру і стабільності в середині країни. Коли цього не має – варто розпочинати нову війну, або гідно платити й утримувати військо. В разі невиконання даних умов, військо перестає бути керованим, воно шукає собі «роботу», а досить часто перетворюється на політичний ресурс, який використовують у політичній боротьбі. Так утворюються тиранії. Напевне тому у Римській імперії існували привілеї й шана тим, хто користувався правом добровільної служби, яке виключало будь-який фізичний чи моральний примус. Через це римське військо було дисциплінованим, добре організованим і глибоко мотивованим. Таке військо легко навчати постійними тренуваннями і гартувати його до майбутніх боїв. Саме тому, розповідаючи про особливості застосування піхоти і кавалерії в різні часи і в різних народів Макіавеллі вказує на одну важливу деталь, актуальність якої залишається значимою і сьогодні. Мова йде про навчання солдат, яке складається із «загартування тіла», «розвитку вправності», «володіння зброєю» і «вміння зберігати порядок в поході і бою» [10, с.530]. Навчання це відбувалося шляхом звання воїна до надлюдських навантажень, котрі застосовувалися під час тренувань, щоб в реальному бою можна було проявити не тільки силу, але й витримку, вміння переносити важкість бою, що в підсумку дозволяло долати будь-які перешкоди.

Недаремно «в давнину вважали, що щаслива тільки та республіка, яка володіє найбільшою кількістю людей, які знають військову справу, тому що «не блиск коштовностей чи золота, а тільки страх зброї підкорює собі ворогів» [10, с.531]. І на питання, які вправи ви б приписали своїм солдатам Макіавеллі відповідав: «Я би примусив їх бігати, боротися, скакати, носити зброю, яка важча за звичайну... я ввів би ці вправи для всієї молоді моєї країни, але звернув би особливу увагу на найкращих, які в майбутньому будуть воювати: вони вправлялися би кожен вільний день» [10, с.531].

До цього варто додати, що «звання до військових вправ, витривалості, сили, швидкості і вправності ще не досить, щоб бути хорошим солдатом: солдат повинен знати своє місце в строю, вміти відрізати свій прапор від іншого, розуміти всі сигнали, слухати голоси командира. Він повинен виконувати все належним чином, під час відступу і наступу, в бою і в поході, тому що без цієї дисципліни, без належного дотримання і виконання цих правил ніколи не було справжнього війська» [10, с.533]. Однак «мужність війська створюється не хоробрістю окремих людей, а правильним строем» [10, с.533]. Та, щоб його тримати потрібна дисципліна і вміння. Дисципліна не може формуватися на основі страху її

глибинна сутність в моралі, на основі якої і з'являється доблесть. «Коли в Римі, – як зазначає Макіавеллі, – почалося падіння моралі, воно розповсюдилося на весь світ, так що скіфські орди могли спокійно з'явитися і розграбувати імперію, яка знищила доблесть в інших країнах і не зуміла зберегти її у себе» [10, с.551]. Вміння підпорядковуватися загальнозобов'язуючому моральному закону – ось, що є головним.

Попри ці зауваження Н.Макіавеллі звертає увагу ще на одну важливу особливість європейських королівств тих часів, які в результаті панування християнської релігії втратили необхідність захищатися, що і поставило хрест на доблесті, яка після руйнування Риму так і не відродилася.

Сумніваючись в коректності проведення будь-яких історичних паралелей, все ж таки варто звернути увагу на Європу не XVI ст., а Європу століття XX-го, особливо XXI-го, щоб переконатися у важливості зауважень Макіавеллі. Звучить воно так: «Ті, які правлять, не вмюють і не бажають нічого робити; у них тільки одне на меті – без особливих зусиль ловити щастя, а не надіятися на власну силу; вони бачать, що там, де цієї сили не вистачає, все вершить доля, і вони прагнуть підкорятися, а не керувати нею» [10, с.553]. А все тому, що бояться рабства, великих руйнувань своїх міст, втрати того, що вони мають. Так було впродовж усієї європейської історії з моменту Карла Великого і до наших днів. Так, Європа зазнавала руйнувань, але страждала вона від того значно менше, отримувала значно більше, а ніж ті, хто спробував захищатися, дбаючи про честь і доблесть віддаючи на пожертву те, на чому вона трималася. В цьому загадка духу сучасної Європи.

Зауваження Макіавеллі не є безпідставним. Воно вказує на приховану потенцію європейського пацифізму не дивлячись, що з території Європи було розпочато дві найбільш криваві світові війни.

В книзі четвертій Н. Макіавеллі звертає увагу на важливу деталь, яка актуальна в усі часи і для всіх народів – це розмова з військом. Він пише: «Переконувати небагатьох досить легко, тому, що там, де слова не діють, допомагає влада і сила. Набагато важче розбурхати натовп, примусити його відмовитися від переконання, яке суперечить своєму власному чи шкідливе для спільного блага. Тут можна діяти тільки словом, і якщо ви прагнете переконати всіх, то необхідно говорити перед всіма» [10, с.592].

Слово завжди було могутньою зброєю. Кожен солдат, який служить, має бути мотивованим і вірити своєму командирі. В умовах гібридного протистояння, коли дезінформація, що спрямована на дезорієнтацію війська, втрату у нього віри і переконання в перемогу, живе слово, наповнене смислами життя, посилює його стійкість і силу духу. «Адже війна, – як вказує автор, – це безкінечний ряд випадковостей, кожна з яких може згубити військо, якщо полководець не вміє чи не звик говорити з солдатами, оскільки слово розвіює страх, запалює душі, зміцнює стійкість, розкриває обман, обіцяє нагороду, оберігає від небезпеки і вказує шляхи до спасіння, дає надію, схвалює чи засуджує, викликає всі сили, здатні запалити або знищити людську пристрась» [10, с.593]. Все це створює умови для стійкості, але стійкість «зміцнюється любов'ю до батьківщини, прихильністю до вождя і довірою до нього. Довіра ж створює

ється хорошою зброєю і бойовим строем, отриманими перемогами і високою думкою про полководця. Любов до батьківщини дана природою, любов до вождя створена його талантами, які в цьому випадку є важливішими за будь-які благі дії. Необхідність багатоліка, але вона беззаперечна, коли на вибір залишаються перемога або смерть» [10, с.593,594].

Непростою справою є переконання, яке важко співставити з досвідом того, на кого воно спрямоване. Досвід же здобувається не стільки зусиллями волі, скільки загальною ситуацією, в якій знаходяться всі.

Саме тому військове мистецтво, то не тільки вмиле проведення військових операцій, а, насамперед, здатність протиставити супротивнику силу свого світогляду. Ідейну переконаність в тому, що протистояння є засобом самоствердження держави і народу, який цю державу створив. Через це його не варто ототожнювати з мистецтвом війни. Мистецтво війни несе в собі фундаментальні основи стійкості в конкурентній боротьбі за виживання серед агресивного зовнішнього оточення. Під такими фундаментальними основами розуміється:

а) єдність зовнішньої і внутрішньої політики держави, яка проявляється в їх ефективності;

б) концептуалізоване бачення елітою стратегічних пріоритетів розвитку в контексті посилення суверенітету і незалежності від факторів, які заважають цьому;

в) вміння діяти на випередження в ситуації військової, економічної, політичної, культурної агресії, в яких би формах вона не проявлялася;

г) нейтралізація гібридних форм агресивної політики сусідів як в середині держави, так і за її межами.

Зрозуміло, що для цього потрібно мати міцну, добре навчену і озброєну армію. Але в умовах сучасного протистояння армія повинна будуватися на принципах, які відповідають даним умовам як за характером, так і за формами. За таких умов, мотивацію бійця і офіцера неможливо підвищувати виключно методами дисциплінарного тиску чи методами пропаганди. Армія мусить стати середовищем, де такі поняття як честь вартують більше, а ніж дотримання статутних норм, при тому, що важливість останніх не заперечується. Окрім того, на рівні офіцерської ланки, армійське середовище, за для зміцнення армії і підвищення ефективності її підрозділів, має інтелектуалізуватися. К. Клаузевіц у своїй праці «Про війну» вказував на воєнний геній, який опирається не тільки на мужність, але й на розум й духовні здібності армії, що безпосередньо сприяє її зміцненню. Особливо важливо це, коли форми військово-політичного протистояння набувають гібридизованого характеру.

В цьому контексті не варто забувати і про проблему, на яку у свій час звернув увагу Макіавеллі. Дана проблема стосується політиків, яким влада попадає в руки за волею випадку. Тобто це такі собі випадкові люди в політиці, які практично не можуть надовго там утриматись, а, отримавши владні повноваження – не можуть ними скористатися ефективно в інтересах держави. Тоді вони використовують її у власних інтересах [10, с.269].

Небезпека від таких випадковостей не тільки в цьому. Коли така ситуація затягується на тривалий період, поступово інституалізуються «нові» форми політичної взаємодії і закриваються будь-які можливості для оновлення політичного середовища. Воно запов-

нюється людьми, нездатними створити бодай натяку на якусь більш-менш пристойну політичну конкуренцію. Програє від цього не тільки держава, але й суспільство. У нас склалася саме така ситуація. Подібне мало місце і в Європі часів Макіавеллі, коли остання перебудовувала свій політичний простір під нову епоху. В цей період ставилися під сумнів основи політичної легітимності, що сприяло зародженню попиту на ідеї, котрі і були висловлені Ніколло Макіавеллі.

Що ж до природи війни, то її можна пояснити виключно дискутуючи над проблемою волі до життя, яка проявляється не тільки у військовому протистоянні, а й в здатності перемагати в тому числі і невійськовими методами. Війна є крайньою формою такого протистояння, через що методи її ведення завжди носять політичний характер. Особливо це стосується війни сучасної. Однак, не дивлячись на те, що ці методи з часом змінюються, її природа залишається незмінною. В цій ситуації досить важливою проблемою стає необхідність пояснити це армії і народу, який вона захищає. Реальна ж історія часто демонструє нездатність народу до розуміння проблем, які досить часто коштують йому життя. Макіавеллі недаремно стверджував, що на народ надіятися це те ж саме, що на піску будувати.

Ця нездатність народу породжується звиканням до загроз в ситуації постійного військового і політичного напруження. Звичка обезцінює страх і робить його приривчастим до реального життя. Страх вмонтовується в структуру свідомості і стає елементом світу, в якому ми живемо. Люди і суспільство перестають реагувати на загрозу як на загрозу, оскільки остання органічно увійшла в основний конструкт повсякденності, ставши його звичайним елементом. Ось саме в такій ситуації народ може втратити свободу, не розуміючи небезпеки створеної ним самим. Це підриває волю до перемоги. А народ, який не перемагає – попадає під вплив іншого народу чи чужого уряду, втрачаючи не тільки ідентичність, а й свою національну самість.

Макіавеллі в книзі «Роздуми про першу декаду Тита Лівія» пояснює: народ, «який звик жити під владою чужого йому уряду... не вміє судити ні про свій захист, ні про образи, які терпить суспільство, не знає своїх правителів і вони не знають його... досить швидко знову попадає під гніт набагато гірший, а ніж той, від якого нещодавно звільнився» [10 с.173]. І в цій ситуації його не спасає ні військо, яке сформоване із того ж таки народу, ні сусіди, які ситуативно стали його друзями, ні збіг випадковостей, що буває досить рідко і на що не варто покладатися.

Як показує історія – люди важко звільняються від своїх звичок, а ще важче стають воїнами за власним бажанням, особливо коли одні студіюють військову науку, а інші насолоджуються життям. Та це не значить, що вони не можуть служити у війську. Дана проблема виникає через не усвідомлення себе громадянином держави, до якої належиш. Виникає вона і через відсутність або втрату ціннісних орієнтирів, деінтелектуалізацію суспільного середовища, роботою ворожої пропаганди. «Воїни, – як писав Макіавеллі, – народжуються всюди, де народжуються люди, лише б знайшовся той, хто здатний привчити їх до військової служби, подібно до того, як Тулл вміє привчити римлян». Для більшої переконливості Макіавеллі наводить слова Вергілія: «...Desidesque movebit

Tullus in arma viros" (лат.), що означає: «Тулл перетворив ледачих на людей зброї» [10, с.186]. «Перетворив» виключно із своїх підданих та громадян республіки, не використовуючи найманців.

Важливою функцією держави у воєнний час стає необхідність використати владу і організувати набір найкращих громадян на службу одночасно у добровільній та примусовій формах. Незважаючи на всі зовнішні фактори, що впливають на рівень фізичної чи військової підготовки молодого поповнення, Макіавеллі стверджує, що основою формування гарно кваліфікованого воїна є виключно освіта і його навчання воєнним навичкам. Він досить впевнено критикує наймане військо бо з найманцями ніякого особливо вибору у державі немає. Якщо держава потребує найнятого війська – то вона нехтує якістю і обирає за основний пріоритет кількість. Обґрунтовуючи незадовільний стан речей у найманому війську, він наголошує: люди, які пішли на чужину для ведення війни, зробили це тільки із-за того, що не знайшли себе потрібними на своїх землях. Це заперечує критерій якості у формуванні армійських підрозділів. Адже буйні, безбожники, шахраї, азартні, яких доля вигнала із власної домівки негативно впливають на військо. Такий соціальний елемент зовсім не відповідає духу воїнства і честі, тому не є бажаним контингентом для армії і покладатися на такі підрозділи держава не може. Коли виникає потреба у найманцях – це означає, що держава не спроможна використати своїх громадян для формування власного війська.

На перших порах таку проблему можна вирішувати у найпростіший спосіб – за рахунок примусового набору на службу всіх, хто за станом здоров'я до неї здатний. Однак такий підхід на перспективу не є ефективний, оскільки збільшує кількість невмотивованого елемента у взводах і ротах, що негативно відображається на їх боєздатності.

Наступною не менш важливою проблемою є ефективність діяльності військового керівництва. Досить слушним зауваженням Макіавеллі стало зауваження щодо покарання полководців, які програли битву. Він пише, що: «коли воєначальник робив помилку із злого задуму, «вони», – тобто римляни, – карали його, але по-людськи; коли із-за незнання, то не тільки не карали, але й нагороджували» [10, с.200]. Такий підхід є правильним, оскільки справа військова переповнена ризиками і страх за неправильне рішення, чи програли битву скоує ініціативу воєначальника, примує його уникати ризикованих ситуацій, що на війні є неприпустимим і небезпечним.

Актуальною в цьому контексті залишається зауваження щодо небезпек, які виходять від сусідів, котрі вбачають в цьому перешкоду для реалізації своїх планів часто потаємних і далеко не мирних. Аналізуючи досвід Римської республіки він вказує на те, що «сусіди.., які раніше і не думали про безпеку... змовилися проти Риму» [10, с.203]. Це нагадує сьогодишню ситуацію, яка склалася у відносинах між Україною та деякими із її сусідів. Всіх їх страшить зростаюча могутність держави, яка може стати серйозним геополітичним гравцем на периферії західного світу. Однак, цей фактор не є настільки небезпечним, наскільки небезпечні загрози, що породжуються внутрішніми проблемами. Адже внутрішні проблеми, які не вирішуються дезорієнтують суспільство, роблять його вразливим для зовнішніх впливів, руйнують

його з середини. На цьому фоні важливо розвивати армію, оскільки лише вона виконує, в цій ситуації, функцію стримування відкритої агресії, можливість якої провокується слабкістю держави.

Не варто забувати і про те, що військо зміцнюється тоді, коли воює за «для власної слави», коли кожен солдат вірить своєму командирові, а командир впевнений у своїх солдатах. Та для цього кожен із них має бути вільним громадянином, який володіє не тільки правом висловити власну позицію, але й свідомо користується правом захищати свою честь і честь країни, яку він представляє. Адже, – на думку Н. Макіавеллі, – «ніщо так не ускладнювало римлянам упокорення сусідніх народів..., як любов цих народів до свободи» [10, с.268].

Свобода є органічним станом, в якому людина набуває якостей відповідальної особистості. Вільною вона робить вибір і несе за нього як покарання, так і винагороду. В рабстві, навіть, коли воно часткове і відтворює спорадичні ситуації пригнічення, не може бути, а ні вільного вибору, а ні відповідального вчинку. В існуючих державних інститутах, одним із яких є армія, це не просто важливо, а досить актуально. Добитися цього неможливо з допомогою сили, рівно як і з допомогою страху. Страху перед тим, чого не розумієш, або в чому відчуваєш свою безпорадність. Особливо, коли в це втручається релігія. Можливо не настільки вона, наскільки ті, хто її представляє. Макіавеллі недаремно писав: «Наша релігія визнає святими людей... смиренних, схильних до споглядання, а не діяльних. Наша релігія вважає вищим благом смирення, зневагу до світського, у відмові від життя, тоді, коли язичницька релігія шукала його у величч душі, в силі тіла і в усьому, що робить людину могутньою. Наша релігія, якщо і бажає нам сили, то не на подвиги, а на терпіння. Це нове вчення, здається, знесило світ і віддало його в жертву мерзотникам» [10, с.271]. Можливо не у всьому з ним можна погодитися, однак правда є в тому, що все, що людину пригнічує, скоує його ініціативу, ставить в становище залежності є давнім методом унезалежнення, підкорення особистості мерзотниками, які із заздрістю споглядають на тих, хто вище по силі духу і досконалості розуму.

В одному із розділів своєї книги Макіавеллі про причини війни між державами вказує на одну із причин, суть якої в бажанні однієї держави загарбати іншу. Однак, з досвіду життя і історії ми пам'ятаємо, що тут одного бажання замало. Потрібно обґрунтувати рішення, яке робить можливим протистояння у формі війни. Причиною такого рішення може бути напад на союзників, що є прямим вторгненням, яке суперечить загальному контексту відносин між державами і міжнародному праву. «Так, завжди чинили правителі, які бажали почати війну, але в той же час бажали зберегти договори і честь» [10, с.287]. В наших умовах ця формула працювати перестала. Її місце зайняли амбіції вождів та їх фінансові інтереси. Та роль грошей не варто переоцінювати, оскільки вони швидко можуть закінчитися. Тим більше ми не знаємо, коли закінчиться війна, а в той же час, народ може перестати вірити вождю, який розпочав війну, покладаючись на силу грошей, а не на армію. В цій ситуації лише армія надає впевненості у перемозі і тільки вона зміцнює державу, а не блиск золота і багатство правителів, що розпочинають воєнні дії [10, с.290]. «Якщо

сила держави не в армії, а в грошах, вона загине», – писав Макіавеллі [11, с.294]. Але війна – це суміш підступності і хитрості. Війна – це прояв гордині, амбіцій і зухвальства. Як уникнути цього, або, як підготуватися до таких подій, коли тебе будуть підставляти і обманювати, хитрувати і при цьому вдавати із себе доброго сусіда і надійного союзника? Відповідаючи на це питання автор стверджує: щоб під «тінню союзу не попасти в рабство» не варто надіятися на те, що «чужу гординю можна приборкати своїм смиренням» [10, с.297]. Коли цього не розуміють, приймають помилкові рішення і втрачають ініціативу. Макіавеллі пише: «Повільність нікому не допоможе, а собі зашкодить. Вона залежить або від малодушності і безсилля, або від підступності осіб, яким надано право приймати рішення» [10, с.299, 300]. Нажаль, підступність і «помилкові поняття, що ґрунтуються на помилкових прикладах, що репрезентуються розбещеністю нашого часу, приводять до того, що люди і не думають залишати свої шкідливі звичаї» [10, с.315]. Так він звертався до своїх співвітчизників, а ми з «коридорів» нашого часу можемо підтвердити правильність подібних висловлювань. Більше того, події, що розкривають сутність стосунків наших союзників на Заході, особливо тих, які знаходяться на наших західних кордонах, підтверджується словами Макіавеллі: «Неможливо довго оберігати спокій і незалежність, якщо вона (республіка, прим. наша) не буде тривожити інших, то ті інші розпочнуть тривожити її, і тоді у неї з'явиться і бажання і необхідність діяти...» [10, с.316]. Тоді розпочнеться те, що ми маємо сьогодні, коли зростання могутності України викликає у її сусідів випаді ворожості, оскільки впродовж тривалого часу вони успішно користувалися нашою слабкістю.

Та «із всіх важких становищ, в яких можуть знаходитися правителі і республіки, саме важке те, коли вони не можуть ні прийняти миру, ні продовжувати війну. Таке становище тих, кому, з одного боку, мир надається на досить важких умовах, а з іншого – війна веде до того, щоб стати або жертвою союзників, або здобиччю ворога» [10, с.326]. Ця думка відображає ситуацію 2014-го року, коли зруйнована армія не могла ефективно протистояти російській інтервенції і знадобився дипломатичний маневр (результатом якого був Мінськ), щоб виграти час і зібратися силами. Та попри це варто пам'ятати, що із всіх важких ситуацій найгіршою є та, яка принижує. І неважливо кого це стосується – окремої особи чи держави, солдата чи командира. Природа будь-якого приниження – в зневазі до іншого. Але «не слід до того зневажати людей, щоб дозволяти безкарно їх ображати...» варто «пам'ятати, що ображений готовий помститися, не дивлячись ні на які небезпеки, хоча б це загрожувало йому смертю» [10, с.344]. Ця думка є справедливою і для нас. Тільки в умовах цинічного нехтування правилами і честю, вони не мають особливого значення. В усіх інших випадках образи є недопустимими. Недопустимість образ заперечується дотриманням правил. Політична практика досить часто продукує такий досвід, в якому праведність і мораль підмінюється зневагою і цинізмом. Згодом, того, хто використовує таку практику, життя приводить не до величі, якої він прагне, а до зневаги і падіння. Макіавеллі був правий, коли пояснював: «Бажаючи показати приклад великого занепаду, доля вибирає людей, які ведуть держави до загибелі. Якщо

при цьому знайдеться людина, яка зуміє цьому завадити, вона знищує її, або забирає у неї можливість діяти і приносити користь» [10, с.346]. А все тому, що «люди можуть сприяти логіці долі, але не в силі завадити їй, можуть пробувати протистояти їй, але не в силах перемогти її. Через це ніколи не слід впадати у відчай: нам невідомі цілі, які переслідує доля, адже прагне вона до них шляхами крутими і потаємними; тому потрібно завжди сподіватися і сподіваючись, не впадати у смуток, якими важкими не були б обставини» [10, с.347].

Ці обставини вимагають не тільки тверезих оцінок і рішучості, вони вимагають ще й мужності, щоб протистояти їм. Тому, «коли у людей немає мужності, доля любить показувати їм свою владу» [10, с.350]. А, коли вони у своїй безпорадності прагнуть скористатися силами інших, а не власними, тоді небезпека втратити все, в тому числі і власну гідність, виринає зі всією очевидністю. Що ж стосується мужності, то вона не є природною властивістю людини. Вона відображає соціальну якість діяльній громадянина, чия громадянська свідомість містить в собі розуміння ситуації, в якій опинилося суспільство або держава. Однак, досить важливо, щоб мужність не виникала ситуативно, а набула властивості звичаю. На це звертає увагу і Н. Макіавеллі: «Звичай мати завжди армію в ділі постійно відкриває поле для мужності громадян» [10, с.412]. Такий звичай формує усвідомлення важливості захисту своєї держави і сприймається її громадянами не тільки як формальний обов'язок, а як необхідна складова їхнього життя і їхньої честі. Саме це формує довіру в суспільстві, від чого держава лише міцніє. Міцною стає і її армія. Але, «якщо бажать, щоб армія отримала перемогу, потрібно створити до неї таку довіру, щоб вона була переконана в тому, що ніщо не завадить їй перемогти» [10, с.450]. Більше того, «необхідно, щоб воєначальник користувався повагою так, щоб армія надіялась на нього; і вона завжди буде сподіватися на нього, якщо побачить, що він любить дисципліну, є мужнім, турботливим і що гідно підтримує велич свого сану». «Дотримання цих умов, – вказує Макіавеллі, – складає одну із головних причин впевненості війська, а впевненість веде до перемоги» [10, с.451]. Та цього замало. Неабияку роль відіграє і особистість полководця. «Вправний полководець повинен особливо піклуватися, щоб не зустрілось нічого, що могло би забрати мужність у його армії» [10, с.463]. Які ж якості повинен мати полководець для того, щоб його роль була повною і корисливою? І тут автор наводить слова римського полководця Валерія Корвіна, які відображають суть якостей воєначальника: «Я хочу, щоб ви солдати, наслідували не тільки мої слова, але й мої дії, щоб не чекали від мене тільки наказів, але керувалися прикладом мого способу дій, ефективність якого дозволила мені тричі бути консулом і заслужити загальну славу» [10, с.465, 466].

Наприкінці третьої книги «Роздуми про першу декаду Тита Лівія» Макіавеллі промовив фразу, важливість якої не втрачає свого значення навіть попри те, що вона була висловлена декілька століть тому. Звучить вона так: «Вітчизна повинна захищатися або ганьбою, або славою, в тому і в іншому випадку вона добре захищена!» [10, с.470]. А це означає, що «завжди, коли приходить обговорювати питання, від якого залежить спасіння

держави, не слід зупинятися ні перед будь-якою думкою про справедливість чи несправедливість, людяність чи жорстокість, славу чи ганьбу, але, відкинувши будь-які помисли, відважитися на те, щоб рятувати і підтримувати свободу» [10, с.471]. Свободу як найважливішу цінність як умову волі до життя, як внутрішній стрижень особистості і основу будь-якої політики.

Природа війни не в суперечностях суб'єктів міжнародних відносин. Причину суперечностей між державами варто шукати в природі війни. Вона залежить від того, як ми сприймаємо світ і позиціонуємо себе ньому. Найважливішим із цього є свобода, гарантом якої завжди виступає держава, котра у захисті свободи опирається на армію. Та для ефективного захисту держави, особливо в умовах сьогоdnішнього часу, світоглядним та ідеологічним стрижнем армії мусить бути воля до перемоги. Тільки така армія здатна виконувати найважливішу функцію в суспільстві – захист суверенітету і незалежності.

Але для того, щоб перемоги в майбутньому не ставали поразками, в основі їх тріумфального змісту мусить бути, щось таке, яке скріплює величчю зв'язок між старшим і молодшим поколіннями воїнів.

Макіавеллі наводить приклад одного із відомих полководців Риму, який після успішно проведеної військової кампанії нагородив своїх легіонерів землею і привілеями за перемоги, котрі були здобуті ними, захищаючи честь і славу республіки. За це отримав зауваження сенатора, який сказав: «Після цього перемога, яку ти отримав буде останньою!». «Чому!?!», – запитав полководець. «Тому, що цього не бачила молодь!» – Відповів той. Після воїнів зібрані вдруге і уже в присутності молоді, урочисте нагородження повторили. Звідси можна зробити висновок – неважливо скільки ти отримав перемог, чи поразок, важливо те, як їх оцінює суспільство. Тільки, коли позитивний результат військових кампаній актуалізується у свідомості соціуму, а існуюча система моралі живиться силою військової традиції, армія формує свою здатність до перемог через волю і напруження тих, хто причетний до неї. Відбувається легітимація доблесті зорієнтованої на честь. Такою є ситуація вибору ратної справи молодим юнаком, в основі якого закладена легітимізована воля до перемоги. Без цих фундаментальних речей поняття війни не може бути розкрито як політична категорія, а сутнісна природа миру розмивається категоріями ефективного протистояння. Останнє виступає у формі структурної одиниці балансу сил і закладає умови для вирішення конфліктів.

В сучасній війні, рівно як і у війнах минулих століть, конфлікти вирішуються тоді, коли дотримується баланс між політичними і воєнними умовами, що стає основою переговорного процесу, дає йому початок. Переговорний процес, то є крок до мирного врегулювання конфлікту. Однак, його успішність залежить від багатьох складових. В нашій ситуації він не може проходити поза процесом становлення нового дизайну держави, яка б відповідала сьогоdnішнім політичним реаліям. Без усвідомлення важливості цього, армію, як одного із найважливіших інститутів держави, перебудувати вкрай важко. Тому теза – «без оновлення держави неможливо оновити армію» є цілком справедливою. Процес цей започаткований широкомасштабною дискусією, яка досить часто не співпадає з інтересами тих соціальних колективів, які у нас є. Саме колективів, тому, що середовища у нас розмиті

досить тривалим періодом трансформації, започаткованим ще з моменту розпаду СРСР.

П'ять століть тому Макіавеллі наполягав на необхідності жорстко контролювати соціальні колективи, не порушуючи принципів політичної свободи, оскільки остання забезпечує умови для політичної конкуренції, а конкуренція, в свою чергу, сприяє становленню політичного порядку і законності. Для нас це банальність та, коли не існує різних думок, або вони пригнічуються – приймаються закони, котрі нічого спільного зі свободою не мають. Так це була позиція Нового часу, коли зароджувалася нова модель нормативного соціокультурного простору, в якому базовою нормативною реальністю ставала політична єдність громадян. Макіавеллі одним із перших відчув ці зміни і спробував їх осмислити та обґрунтувати.

Висновки. Це був період формування світської держави, яка втрачала свій сакральний смисл, і повинна була служити інтересам своїх громадян. Вона була раціональною і зобов'язувалася ставити питання: наскільки корисно і справедливо те, що в ній відбувається. Таким чином, держава отримала мету і смисл, оскільки створювалася вона за для того, щоб реалізовувати земні цілі, а не прагнути божественної благодаті. Процес цей, був започаткований Томою Аквінським, який першим вказав, що людина має не тільки потреби духовні, але й земні і мусить їх реалізовувати спільно. В часи Макіавеллі така позиція породила новий політичний тренд, суть якого у відоособленні політики від релігії, а релігії від держави, що для європейської культури мало фундаментальне значення, оскільки сприяло появі принципово інших підходів в тодішньому політичному середовищі. Відтепер в політиці головними ставали не особистості, а інститути, і від того наскільки ефективно вони функціонують, залежала стійкість держави та її могутність. Ефективність цих інститутів сьогоdnі важлива як ніколи. Армія, яка є одним із них і, яка в умовах сьогоdnення, свою пріоритетну роль доводить на полі бою – утримує весь остов влади не тільки з допомогою зброї, але й інтелектуальної спроможності. Без цього ніяка держава в ХХІ столітті, не може стати суб'єктом міжнародних відносин, оскільки її права всіляко будуть нівелюватися гібридною агресивністю не досить дружньо налаштованих до неї сусідів. В цьому і закладена суть волі до перемоги, а війна є лише її формою.

Разом з тим, немає вічної війни, як і вічного миру. Після війни завжди настає мир. Інша справа як довго він триватиме. Про це варто пам'ятати як політикам, так і військовим. Саме з цієї причини політична філософія Макіавеллі є для нас актуальною як ніколи.

Воління перемогти є внутрішнім змістом будь-яких військових кампаній, яке посилюється не так зброєю, як самою волею. Проявом волі є мужність. Тому той, хто зуміє організувати військо, яке прагне перемагати, його війна буде успішною і цей успіх залишиться в анналах історії не стільки як майстерна військова операція, скільки перемога сили волі над самою собою. Це те, чого не так часто можна було спостерігати в технологічних протистояннях, якими була Перша і Друга світові війни. Це те, що потребує детального переосмислення в період так званого гібридного зіткнення, яке проявляє себе в усіх сферах життя суспільства. Тому започатковані реформи

Збройних Сил України мають відбуватися не тільки в сфері переозброєння, оснащення армії сучасними засобами ведення бойових дій, вони мають базуватися і на зміні підходів до процесу формування мотивації військово-службовця підвищувати не тільки свою бойову майстерність, але й рівень інтелектуальної обізнаності, загальної культури, моральних цінностей, що і складає основу волі, яка вміє перемагати.

Наступне стосується не стільки самих поглядів Макіавеллі, скільки прагнень, які виношував флорентійський філософ, глибоко переживаючи за долю своєї Вітчизни в момент найбільшої для неї небезпеки. Г. Гегель у своєму творі «Конституція Німеччини» (1798–1802pp.) про це писав так: «В ті страшні роки, коли Італія стрімко наближалася до загибелі, слугувала ареною війн, які іноземні держави вели за її землі, коли вона надавала засоби для цих війн, одночасно будучи їх метою, шукала своє спасіння у підступному вбивстві, отруєннях, зраді і фантазії стороннього набриду, завжди руйнівного для тих, хто наймав його, а здебільшого того, хто втілював в собі грізну небезпеку... один державний діяч Італії, що гостро відчував всю глибину загального падіння, гніву розрухи і засліплення, тверезо зважив всі обставини, прийшов до твердого висновку – спасти Італію можливо лише, тільки об'єднавши її в державу». [8, с.150]. Цим діячем був Ніколло Макіавеллі.

Навряд чи можна щось суттєве додати до такої яскравої за формою і глибокої за змістом оцінки, яку дав один філософ іншому і, які в підсумку формували обличчя тієї Європи, яка, хоча і з проблемами, але успішно витримує конкуренцію і слугує зразком для усього пострадянського світу.

Для України це має вкрай важливе значення, оскільки спасти її ми можемо тільки об'єднавшись в могутню державу, яка буде захищати свої національні інтереси, а не слугувати індивідуальному збагаченню тих, хто ці інтереси ігнорував з моменту проголошення незалежності.

Література

1. Воронцов, Е.А. Неизвестный Макиавелли / Е.А. Воронцов // *Altamater (Вестник высшей школы)*. – № 3. – 2013. – С.105-111.
2. Дубенянский М. Ницолло Макиавелли: политика без прикрас / М. Дубенянский // *Личности*. – № 5(15). – 2008. – С.71-85.
3. Юсим М. Сталин и Макиавелли. Заметки о политике и морали / М. Юсим // *Новая и новейшая история*. – № 4. – 2008. – С.152-165.
4. Бибихин В. Новый ренессанс / В. Бибихин. – Москва: Наука, 1998. – 496с.
5. Долгов К. Ренессанс и политическая философия Макиавелли / К. Долгов // *Новый мир*. – №7. – 1981. – 187-221с.
6. Шымко А.Ф. Про деякі аспекти керування державою за Макиавеллі: спроба сучасного переосмислення / А.Ф. Шымко. –

Режим доступу: //http://intkonf.org/shimko-fa-pro-deyaki-aspekti-keruvannya-derzhavoyu-za-makiavelli-sproba-suchasnogo-pereosmyslennya /; Понизов Д. С.Философия макиавеллизма. Развитие украинської правової системи за роки незалежності / Д.С. Понизов // *Тези доповідей і наукових повідомлень міжнародної студентської конференції за підсумками науково-дослідницької роботи 2004/2005 навчального року*. – Харків: НУАУ імені Ярослава Мудрого, 2005. – С.21.; Гречко, С.М. Макиавеллізм і його вплив на сучасну українську політику / С.М. Гречко, Ю. Ю. Собко // *Наука і економіка*. – 2007. – № 1. – С.23 -28.

7. John Greville Agard Pocock, *Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* / John Greville Agard Pocock. – Princeton University Press, 2003. – 634 p.

8. Гегель Г. *Политические произведения* / Г. Гегель. – Москва: Наука, 1978. – 440 с.

9. Клаузевиц К. *О войне: Пер. с нем.* / К. Клаузевиц – Москва: Наука, 1994. – 448 с.

10. Макиавелли Н. *Государь: Рассуждения о первой декаде Плимта Ливия; О военном искусстве: Сборник* / Пер.с ит. – Минск: ООО «Попурри», 1998. – 672 с.

References

1. Vorontsov, E.A. Neizvestnyi Makjavelly / E.A. Vorontsov // *Altamater (Vestnyk vusshei shkoly)*. – № 3. – 2013. – С.105-111.
2. Dubenianskyi M. Nykollo Makjavelly: polityka bez prykras / M. Dubenianskyi // *Lychnosty*. – № 5(15). – 2008. – С.71-85.
3. Yusym M. Stalin y Makjavelly. Zаметky o politykye y moraly / M. Yusym // *Novaia y noveishaia ystoriya*. – № 4. – 2008. – С. 152-165.
4. Выбухтин В. *Novui renessans* / В. Выбухтин. – Москва: Наука, 1998. – 496с.
5. Dolhov K. *Renesans y politycheskaia fylosofyia Makjavelly* / K. Dolhov // *Novui myr*. – №7. – 1981. – 187-221 s.
6. Shymko A.F. *Pro deiaki aspekty keruvannia derzhavoyu za Makjavelly: sproba suchasnogo pereosmyslennia* / A.F. Shymko. – Rezhym dostupu: //http://intkonf.org/shimko-fa-pro-deyaki-aspekti-keruvannya-derzhavoyu-za-makiavelli-sproba-suchasnogo-pereosmyslennya/; Ponzov D.S. *Fylosofyia makjavellyzma. Rozvytok ukrainskoi pravovoi systemy za roky nezalezhnosti* / D.S. Ponzov // *Tezy dopovidei i naukovykh povidomlen mizhnarodnoi studentskoi konferentsii za pidsumkami naukovo-doslidnytskoi roboty 2004/2005 navchalnoho roku*. – Kharkiv: NUAU imeni Yaroslava Mudroho, 2005. – С. 21.; Hrechko, S.M. *Makjavelizm i yoho vplyv na suchasnu ukrainsku polityku* / S.M. Hrechko, Yu.Yu. Sobko // *Nauka i ekonomika*. – 2007. – № 1. – С. 23 -28.
7. John Greville Agard Pocock, *Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* / John Greville Agard Pocock. – Princeton University Press, 2003. – 634 p.
8. Hehel H. *Politycheskije proizvedeniya* / H. Hehel. – Moskva: Nauka, 1978. – 440 s.
9. Klauzevyts K. *O voine: Per. s nem.* / K. Klauzevyts – Moskva: Nauka, 1994. – 448 s.
11. *Makjavelly N. Hosudar; Rassuzhdeniya o pervoi deкаде Tyta Lyviya; O voennom yskusstve: Sbornyk* / Per.s yt. – Mynsk; ООО «Popurri», 1998. – 672 s.

Slotyuk P.V.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of History of Ukraine and Philosophy of Vinnitsa National Agrarian University, slotuk @ bigmir.net

Ukraine, Vinnitsa

THE NATURE OF THE WAR IN THE CONCEPTS OF N. MAKIAVELLI

The article analyzes the views of N.Machiavelli on the nature of the war as a social phenomenon and how relevant they are in today's Russian aggression against Ukraine. Particular attention is paid to the role of the state, its leaders and military leadership in organizing the defense of sovereignty.

Key words: war, military art, valor, aggression, courage, will.

УДК 930 (092)(477) «19/20»

Соколова Л.С.,

доцент, к.і.н., доцент кафедри українознавства

Одеської державної академії будівництва та архітектури, 1310sokolova@gmail.com

Україна, м. Одеса

ВОЛОДИМИР ДОРОШЕНКО – ЕНТУЗІАСТ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У статті представлено короткі біографічні відомості про життєвий шлях та бібліографічний огляд творчої спадщини культурного, громадського і політичного діяча Володимира Дорошенка для ілюстрації його внеску в українську історію, культуру та українознавство. Розглянуто маловідому статтю науковця про роль науки у національному визволенні, яка не втратила своєї актуальності як історіографічне джерело.

Ключові слова: Володимир Дорошенко, українознавство, біографія, бібліографія, історіографічне джерело, Наукове товариство імені Т. Шевченка.

Назву статті запозичено з вислову проф. М. Чубатого, прочитованого у виданні до 75-річчя українознавця: «Володимир Дорошенко – це ідеальний тип Українця-соборника, якого собі тільки можна бажати. Це ентузіаст української культури та її піонер аж до своїх нинішніх старших літ» [1, с.12].

Постановка проблеми. Український культурний і громадсько-політичний діяч Володимир Вікторович Дорошенко (1879, Петербург – 1963, Філадельфія) – відомий в українознавстві як бібліограф, історик, літературознавець і перекладач; член НТШ у Львові, УНТ в Києві, УНІ в Празі, УВУ в Берліні, Українського історико-філологічного товариства в Празі, НТШ, голова Літературно-містечкового товариства та Бібліологічної і Книгознавчої секції УВАН.

В.В. Дорошенко походив з роду гетьмана П. Дорошенка. Народжений у Петербурзі, він виховувався на Полтавщині, середню освіту отримав у Прилуках (1898), вищу університетську освіту (правничу, історико-філологічну та філософську) в Москві (1898–1905) та Львові (1909–1913). Ще гімназистом належав до таємного українського гуртка, студентом – до Української студентської громади, зі створенням Революційної української партії став її членом, а потім, до УСДРП. Через переслідування влади був змушений виїхати з Підросійської України до Підавстрійської (1909). Працював бібліографом НТШ у Львові.

З вибухом світової війни тимчасово перебував у Відні (1914–1916), де став співзасновником і співробітником Союзу Визволення України і декількох його видань, однак виїхав до Львова (1916–1918). З дипломатичною місією був у гетьмана П. Скоропадського в Києві, де працював у канцелярії Академії наук (1918), потім у Станіславові – в редакції щоденника ЗУНР «Республіка» (1919) і знову повернувся до Львова, де головною для нього була бібліотека НТШ, якій він служив заступником (1921–1937) і директором (1937 по 1944), оберігаючи свою скарбницю як міг в у воєнні часи.

Бібліотека НТШ налічувала перед початком 2 світової війни 300 тисяч томів, і значна частина цього національного багатства, що збиралося планово й систематично, була наслідком невсипущої праці В. Дорошенка. «Тяжко назвати когось іншого з членів НТШ, хто б віддав цій інституції стільки сил і енергії в безперервній 40-літній праці» – відзначав проф. П. Зайцев [1, с.12-13]. Через 20 років, вже за океаном бібліофіл згадував про себе дуже

простими словами: «увесь час, від ранку до пізньої ночі був на послугах громадянства, читачів і жертводавців, і тишився, що бібліотека раз-у-раз зростає» [2, с.36-37]. Цій самовідданій праці стала на заваді «червона мітла». НКВД добре знало національні заслуги ентузіаста культури. «Берегись, старик, гроб для тебе уготован» – почув Володимир Вікторович від енкаведиста в 1940 р. у Львові [с.12]. Щоб не сталося, довелося емігрувати.

З 1944 р. В. Дорошенко опинився, як тоді говорили, на «скитальщині» у Празі, де працював в Українському музеї, потім – у культурно-освітніх закладах таборів переміщених осіб під Мюнхеном. У 1949 р. прибув до Філадельфії. Опинившись з океаном, В. Дорошенко мріяв про бібліотечну справу, але, як виявилось, йому просто ні до чого було прикласти своїх рук і свого досвіду. В листі до В. Міяковського у травні 1950 р. він бідкався: «Ніякої путячої бібліотеки тут нема. От хтось із старих щось має пару книжок, та дехто з нових емігрантів попривозив. Уявіть собі, тутешні галицькі установи, світські, попівські й монаші, не мають навіть Загальної Енциклопедії. Навіть редакція «Америку» – не має. Як Вам це подобається» [2, с.31]. І заходився знову збирати – тепер усе, що виходило у Новому Світі. Весь свій час віддавав на «Книжкову палату» – так назвав акцію, в результаті якої усі зібрані ним матеріали мали потрапити до майбутньої Вільної України і поповнити бібліотеку НТШ та інші.

З вищенаведеного вибіркового переліку біографічних фактів бачимо, що життєвий шлях В. Дорошенка був зовсім неспокойним і часто небезпечним, але за будь-яких умов і обставин він працював для української культури у багатьох її галузях, здійснюючи науково-освітню, редакційно-видавничу та науково-дослідну діяльність. Хоч сам діяч дуже скромно себе оцінював. У листі до В. Міяковського в лютому 1950 р. у відповідь на пропозицію надрукувати портрет вченого серед видатних діячів української науки, В. Дорошенко заперечив: «Що вам прийшла за охота зачислити мене до вчених і навіть друкувати мої поліччя. Мені аж соромно фігурувати в сонмі Бодяньських, Максимовичів, Костомарових, Драгоманових, Потебнь, Грушевських, Франків, обох Антоновичів В. і Д., Гнатюків etc., etc.» [2, с.50].

Мета написання статті. У 2019 р. виповниться 140 років від народження В. В. Дорошенка, життя, діяльність і творчість якого заслуговують на пам'ять, пошану, дослідження та актуалізацію.

Ще за життя вченого з'явилися праці його сучасників про нього у довоєнній Україні М. Грушевського, В. Заїкіна (1926) [3; 4], ювілейних і пропам'ятних у діаспорі І. Борщака (1950), С. Микитки (1955), А. Кобринської (1963), Л. Бачинського (1963), В. М'яковського (1969), Б. Романенчука (1980), О. Данка (1993). Є декілька спеціальних досліджень за часів незалежної України (Н. Королевич., М. Мороз, М. Гармаш, О. Супронюк), але повної наукової біографії з аналізом наукової спадщини на жаль немає.

Щоб проілюструвати внесок В. Дорошенка в українознавство слід навести хоча б короткий огляд напрямків його праць з прикладами.

Виклад основного матеріалу. Не втратили вартості чисельні покажчики Дорошенка-бібліографа. Особливо повною є Шевченкіана, Франкіана і Гоголіана. Назвемо ще декілька: «Адам Міцкевич в українській літературі» (1924), «Українські переклади Л. Толстого» (1927), «Гете в українських перекладах, переспівах та наслідуваннях» (1932), «Новіша література про Куліша» (1938) тощо.

Дорошенко-перекладач здійснив переклади українською з А. Аверченка, В. Короленка, О.Г. Мірабо, А. Франса, а також Р. Віппера «Джерела нашої культури»; російською – М. Грушевського «История украинского казачества до соединения с Московским царством» (1913–1914).

Спілкувався з багатьма історичними особами, серед них В. Біднов, В. Винниченко, М. Возняк, В. Гнатюк, М. Грушевський, Д. Дорошенко, С. Єфремов, А. Кримський, А. Лівницький, І. Огієнко, О. Оглоблин, С. Петлюра, В. Стефаник, І. Франко, М. Шаповал тощо, про яких В. Дорошенко-мемуарист залишив серію спогадів. Також багато писав про українських митців як історик і літературознавець (зокрема П. Грабовського, Є. Гребінку, Б. Грінченка, О. Кониського, Б. Лепкого, І. Нечуя-Левицького, О. Олеса, В. Самійленка, В. Стефаника, С. Черкасенка тощо) та про діячів (наприклад, про М. Драгоманова, М. Комарова, Є. Чикаленка тощо).

Спадщина В. Дорошенка-історика містить розвідки, як от «Півторасти літ української політичної думки» (1914), «Українство в Росії» (1916), «Західноукраїнська Народна Республіка» (1919), «Револьюційна Українська Партія» (1921), «Українська національна бібліотека» (1936), «Взаємини Наддніпрянщини з Наддністрянщиною» (1937), «Розвиток українського друку XIX–XX століть у цифрах» (1937), «Українська студентська громада в Москві» (1939), «Союз Визволення України» (1945, 1954), «Всеукраїнське значення Українських Січових Стрільців» (1948), «Київ і Львів» (1953) тощо. Також треба відзначити працю В. Дорошенка-редактора в часописах «Праця» (Львів, 1909), «Вісник Союзу Визволення України» (Відень, 1914–1916), «Письмо з Провіти» (Львів, 1921–1922), «Життя і знання» (1927–1931), Календар альманах Дніпро» (1924–1940). За весь час літературної праці В. Дорошенко-журналіст помістив численні свої статті, розвідки, замітки, довідки, рецензії у понад 100 часописів, збірників і календарів [1, с.23].

Однією з таких маловідомих статей науковця, є актуальна (з огляду на постановку проблеми) публікація «Українська наука як промотор визволення» (1954) [5]. Цією розвідкою В. Дорошенко продовжив одну з своїх

постійних тем – історія НТШ, що найповніше була ним викладена в праці «Огнище української науки» (1949–1950) [6]. «Мабуть ніхто з живих дійсних членів Наукового товариства ім. Шевченка не є більш компетентним писати історію НТШ, як автор цього нарису, Володимир Дорошенко, довголітній співробітник, а кілька літ перед другою світовою війною, директор бібліотеки НТШ у Львові. Мало хто з людей, зв'язаних з НТШ, знав так добре всі подробиці орлиного лету до сонця наукової правди тієї некоронованої всеукраїнської Академії Наук, як саме він. Тому його нарис історії НТШ писаний не чорнилом, а кров'ю серця» – написав у передмові до книжки проф. М. Чубатий [6, с.8].

До 80-річчя «огнища» працівник НТШ з 1909 р., історик НТШ з 1913 р., дійсний член НТШ з 1925 р. не міг не підготувати відповідну статтю, яку опублікувала «Свобода» – найстаріший щоденник української еміграції у США: «*Вісімдесят років існування наукової установи – це не абияка подія в житті народів самостійних, а не то підневільних як наша Україна. Тому ця дата з огляду на колосальне значення НТШ в історії української науки й культури, а в зв'язку з цим і для розвитку української національної свідомості, повинна привернути до нашого ювілята увагу всього українського громадянства на цілому вільному світі*» [5, с.2].

В. Дорошенко зазначив, що у публікації не йтиметься власне про історію наукової установи, зацікавлений читач знайде відповідні видання окремо, а про вагу НТШ для української нації й розвитку народної свідомості. На його думку українська революція і національно-визвольні змагання могли статися тільки внаслідок розвитку української національної свідомості, «коли наші люди, як казав Шевченко, пізнали, хто вони, чий сини, яких батьків, ким, за що закуті. Без цієї свідомості не було б розуміється, ніякої боротьби за нашу свободу, за наші права, за відновлення. нашої державності» [5, с.2].

Автор пояснив, що свідомість потреби власної державності й боротьби за неї могла стати могутнім чинником тільки тоді, коли весь народ (або його частина) це усвідомив. Для вченого очевидно, що в процесі усвідомлення величезну роль відіграло саме НТШ, «що пішло за наказом свого великого патрона», який «*кликав своїх земляків не цуратися рідного народу, рідного слова й пізнавати сучасне й минуле рідного краю та боротися за його визволення з московського ярма*». Але, щоб пізнати історію України, треба було її вивчити, «*добре її зглибити, не минаючи по слову великого Кобзаря, ані титли, ніже тої коми*» [5, с.2].

Науковець пояснив цю нагальну необхідність: «*покливаючися на спільне походження, віру й спільне життя під одним, дахом, під однією, ніби то Богом даною, владою, наші окупанти намагалися всіма засобами, що давала їм держава, при допомозі адміністрації, церкви й школи, викоренити всяку думку з душі нашого народу, найменший спогад, чи натяк на його відрубність від «старшого брата»... Отже не треба вам, «хахлам» ніякої своєї мови, ні літератури, ні держави. Ми всі одна велика й нероздільна Русь-Рася. Ніякої України не було, нема і не буде. А хто її домагається, той зрадник...» [5, с.3] – така «об'єднувача пропаганда» спантеличила не одну українську душу, навіть ворожу*

до царського самовладства, і на Підросійській, і на Підавстрійській Україні.

«Цій ворожій пропаганді могла протиставитися тільки своя власна, незалежна, наука, яка з фактами в руках розвіювала «об'єдинительський туман». І ось НТШ взяло на себе відповідальне завдання боротися з «московською отрутою», розробляючи українську науку, передусім, українознавство в найширшому значенні цього слова. «Працею Михайла Грушевського на полі історії, Івана Франка на полі літератури, Омеляна Огоновського й Степана Смаль-Стоцького на полі філософії, Хведора Вовка на полі антропології, Володимира Гнатюка на полі фольклору, Степана Рудницького на полі географії, з поміччю численних їх товаришів і учнів збудувало НТШ величну святиню української науки, яка ясно й переконливо доводила всебічну відрубність українського народу від сусідів, що поділили між собою його землю, а передусім, розуміється, від нашого нібито «єдинокровного брата» москаля. Це був чин вікопомного значення» [5, с.2].

Далі науковець підкреслив, що обґрунтовуючи науковими аргументами українські права до змагання за самостійний розвиток, українська наука давала діячам підтримку в справах політичних, як в очах рідного народу, так і в очах чужинців. «Перед культурним світом ставала окрема своєрідна нація, що домагалася для себе рівного місця в народів вольних колі, кажучи словами Франка. Великий, нібито одноцілий – російський колос ставав мітом, однією великою брехнею. Таке значення мала праця НТШ на міжнародній арені... Водночас народне самопізнання живилося тими історичними правдами, що їх розкривала своя наука. Вона свідчила, що український народ став з кожного погляду нацією, що він не є якась там сира етнографічна маса, здатна на погній чужому найманцеві» [5, с.3].

Завершуючи статтю, В Дорошенко підсумував: НТШ – установа імені нашого безсмертного пророка, йдучи за заповітом великого Тараса, стала в обороні рідного народу тому 80 років» – «була і є теж могутньою зброєю в житті нашої нації» [5, с.3].

Заключення та висновок. Ювілейний для пошанування пам'яті Володимира Дорошенка рік його 140-

річчя, став формальним приводом згадати діяльність і творчість цього ентузіаста української культури, але не тільки. На прикладі актуалізації одної статті науковця, написаної 65 років тому, ми намагалися проілюструвати значення його спадщини для сучасної України, її науки та ідеології. Праці В. Дорошенка стануть у пригоді українознавцям і джерелознавцям, історикам та історіографам, бібліографам, літературознавцям та пресознавцям.

Література

1. Микутқа С. Володимир Дорошенко. З нагоди 75-річчя визначного вченого і громадянина / передм. О. Оглоблина – Філадельфія: Америка, 1955. – 36 с. Доповнена відбитка зі щоденника «Америка» з 1955 р.

2. Міяковський В. Володимир Вікторович Дорошенко. Уп'ятлилття смерті // Український історик. – 1969. – №1-3. – С.47-55.

3. Грушевський М. Володимир Дорошенко // ЛНВ. – 1926. – III. 89. – С.74-75;

4. Заїкін В. Володимир Дорошенко // Тризуб. – Париж, 1926. – Ч. 12. – С.18-20;

5. Дорошенко Д. Українська наука як промотор визволення // Свобода – Нью-Йорк, 1954. – 10, 11 листопада (№ 217, 218). – С.2-3;

6. Дорошенко В. Огнище української науки: історія НТШ. – Нью-Йорк, Філадельфія, 1951. – 116 с. Окрема відбитка зі щоденника «Америка» з 1949–1950 рр.

References

1. Hrushevskiyi M. Volodymyr Doroshenko // LN. – 1926. – T. 89. – S. 74-75;

2. Doroshenko V. Onynshche ukrainskoi nauky: istoriia NTSh. – Niu-Iork, Filadelfiia, 1951. – 116 s. Okrema vidbytka zi shchiodennyka «Ameryka» z 1949–1950 rr.

3. Doroshenko D. Ukrainska nauka yak promotor vyzvolennia // Svoboda – Niu-Iork, 1954. – 10, 11 lystopada (№ 217, 218). – S. 2-3;

4. Zaikin V. Volodymyr Doroshenko // Tryzub. – Paryzh, 1926. – Ch. 12. – S. 18-20;

5. Mykutka S. Volodymyr Doroshenko. Z nahody 75-richchia vyznachnoho vchenoho i hromadianyna / predm. O. Ohloblyna – Filadelfiia: Ameryka, 1955. – 36 s. Dopovнена vidbytka zi shchiodennyka «Ameryka» z 1955 r.

6. Miakovskiyi V. Volodymyr Viktorovych Doroshenko. U p'iatylittia smerti // Ukrainskyyi istoryk. – 1969. – №1-3. – S.47-55.

Sokolova L.S.,

Associate Professor, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies of Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture, 1310sokolova@gmail.com

Ukraine, Odessa

VOLODYMYR DOROSHENKO – ENTHUSIAST OF UKRAINIAN CULTURE

The article presents brief biographical information on lifestyle and a bibliographic review of the cultural heritage of cultural, public and political figure Volodymyr Doroshenko to illustrate his contribution to Ukrainian history, culture and Ukrainian studies. The little-known article of the scholar about the role of science in national liberation, which has not lost its relevance as a historiographic source, is considered.

Key words: *Volodymyr Doroshenko, Ukrainian studies, biography, bibliography, historiographic source, Scientific society of the name of T. Shevchenko.*

State administration and law

УДК 351.86

Губар О.В.,

*аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою
Національної академії державного управління при Президенті України, gubarolga@gmail.com**Україна, м. Київ***ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
У СФЕРІ БІОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

Стаття присвячена розгляду життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави у сфері біологічної безпеки, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток та безпечні умови життєдіяльності і добробуту громадян. Проведено аналіз ціннісних орієнтирів державного управління у сфері біологічної безпеки як складника державного управління забезпеченням національної безпеки. Розглянуто питання збереження та підтримання функціонування повноцінних біологічних колекцій, які є національною цінністю і віднесені до наукових об'єктів, що становлять національне надбання.

Ключові слова: безпека, національна безпека, національні інтереси, національні цінності, державне управління, державне управління у сфері національної безпеки, державне управління у сфері біологічної безпеки, національне надбання, національні колекції.

Постановка проблеми. Загрози реалізації національних інтересів у сфері біологічної безпеки виявляються в багатьох сферах життєдіяльності суспільства. Управлінські рішення суб'єктів забезпечення біологічної безпеки, що реалізують національні інтереси в зазначеній сфері, впливають на зміст, результативність і ефективність державного управління та мають стратегічне значення для нейтралізації загроз життєво важливим національним інтересам.

Зростання потенціалу внутрішніх і зовнішніх загроз національним інтересам у сфері біологічної безпеки, обумовлює необхідність розробки та впровадження цілеспрямованої державної політики захисту національних інтересів, основним механізмом практичної реалізації якої є державне управління.

Дослідженню проблем становлення та розвитку національних інтересів та цінностей, аналізу ціннісних пріоритетів різних типів суспільства, ціннісного виміру державного управління та пошуку адекватності його соціально-ціннісного обґрунтування присвячені роботи таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: В. Абрамов, Л. Баєва, Д. Істон, В. Козаков, С. Путров, О. Радченко, В. Смоляннюк, Г. Ситник, Ф. Тейлор, Л. Уайт та ін.

Окремі питання забезпечення біологічної безпеки висвітлено в роботах М. Андрейчина, В. Величка, О. Грибко, О. Єгорової, В. Запорожана, К. Запрометова, Н. Іванушкіна, Т. Коваленко, Г. Кочкіна, С. Озерської, А. Попова, С. Щербакова та ін.

Питанням збереження та функціонування національних біологічних колекцій, включаючи колекції мікроорганізмів присвячені роботи Г. Андріяш, А. Брянської, В. Броварник, В. Бердник, А. Головка, П. Грибова, О. Демченко, В. Задорожної, В. Кутирьова, Т. Кондратюк, В. Корхового, К. Komagata, В. Лебедева, Н. Москалюк, О. Мачуського, Р. Максимчук, К. McCluskey, А. Осіна, Г. Оніщенко, В. Патки, J. Porter, A. Sharma, Y. Shouche, Y. Tsunematsu, А. Топоркова, В. Шагинян, В. Ушкалова, Heide-Marie

Daniel, G.S. Prasad, D. Fritze, Yu-Guang Zhou, D.M. Geiser та ін.

Однак, незважаючи на вагомий науковий доробок зазначених вчених, у відкритих джерелах відсутні комплексні дослідження, які присвячені ціннісним орієнтирам державного управління у сфері біологічної безпеки.

Мета роботи – дослідження ціннісних орієнтирів державного управління у сфері біологічної безпеки як складника державного управління національною безпекою. Проведення аналізу поглядів вітчизняних та зарубіжних науковців на проблему збереження національних цінностей у сфері забезпечення біологічної безпеки, необхідних для реалізації потреб суспільства і держави у безпеці, збереженні державного суверенітету країни та її прогресивного розвитку, зокрема тих, що становлять національне надбання, включаючи збереження та підтримання функціонування повноцінних біологічних колекцій.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасної наукової літератури свідчить, що захист національних цінностей у сфері біологічної безпеки є одним з основних напрямів державного управління забезпеченням біологічної безпеки. До національних цінностей у сфері біологічної безпеки можна віднести біологічні колекції, включаючи колекції мікроорганізмів, віднесені до наукових об'єктів, що становлять національне надбання.

На міжнародному рівні діяльність пов'язана із збереженням мікроорганізмів здійснюється відповідно Конвенції про біологічне різноманіття від 05.06.1992 та Будапештського договору про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів для патентної процедури від 28.04.1977, до якого приєдналося 78 країн. Конвенція про біологічне різноманіття спрямована на збереження біологічного різноманіття, стійке використання його компонентів та спільне отримання на справедливій і рівній основі вигод, пов'язаних з використанням генетичних ресурсів, надання доступу до генетичних ресурсів,

належну передачу відповідних технологій, з урахуванням всіх прав на такі ресурси та технології. Будапештським договором визначено основні принципи депонування штамів мікроорганізмів в авторизованих колекціях для патентних цілей.

Чинні національні нормативно-правові акти визначають науковий об'єкт, що становить національне надбання, як унікальний об'єкт, що не піддається відтворенню, втрата або руйнування якого матиме серйозні негативні наслідки для розвитку науки та суспільства. До таких об'єктів відносять мікробіологічні, ботанічні, зоологічні та інші колекції, інформаційні фонди, природні території та об'єкти, штучно створені об'єкти природно-заповідного фонду, що потребують підтримки та інші унікальні наукові об'єкти [1]. Рішення щодо віднесення наукових об'єктів до таких, що становлять національне надбання приймається вищим органом у системі органів виконавчої влади за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері науки.

Метою колекційної діяльності спрямованої на збереження та раціональне використання біологічного різноманіття мікроорганізмів, що є збудниками інфекційних захворювань людей, тварин, рослин, є централізований збір та зберігання біологічних ресурсів з гарантованою можливістю їх відтворення і незмінності природних, генетично модифікованих штамів патогенних мікроорганізмів, непатогенних штамів з фрагментами геномів патогенних мікроорганізмів, а також штамів мікроорганізмів, що використовуються в біотехнологічному виробництві медичних імунобіологічних препаратів [2] та інших соціальних потреб.

На сьогодні, існуючі колекції мікроорганізмів поділяють на національні колекції, колекції установ та робочі колекції. Національні колекції патогенних мікроорганізмів є унікальними об'єктами, які не піддаються відтворенню, втрата яких негативно вплине на науково-технічний і оборонний потенціал країни, призведе до виникнення неприпустимих ризиків завдання шкоди національній безпеці країни.

Колекції, що створюються в установах призначені для формування, поповнення, підтримання штамів мікроорганізмів робота з якими проводиться в установі. При використанні обмеженої кількості штамів в науковій та практичній діяльності певної установи, створюються робочі колекції, тобто набори штамів, що перебувають на відповідальному зберіганні у працівників, які використовують їх в роботі. Такі колекції використовуються для проведення науково-дослідних, діагностичних, виробничих видів діяльності, вони можуть бути відтворені та не становлять цінності на національному рівні.

Внаслідок відсутності достатньої фінансової підтримки та кваліфікованого персоналу, окремі лабораторії не можуть забезпечити умов для належного утримання мікробіологічних колекцій, тому важливого значення набуває збереження унікальних національних науково-дослідних установ мікробіологічного профілю.

Наукові установи, які утримують національні колекції мікроорганізмів забезпечують наукові та практичні заклади і установи якісними зразками типових, нетипових та референс-штамів мікроорганізмів, надають консуль-

тативну і науково-методичну допомогу з питань систематики, номенклатури, пошуку штамів з визначеними характеристиками; проведення таксономічних досліджень для виявлення та здійснення комплексного аналізу нових видів і нових патогенних штамів мікроорганізмів; уточнення таксономічного положення штамів з атипичним фенотипом і генотипом; мікробіологічну, молекулярно-генетичну та епідеміологічну паспортизацію природних та генетично змінених штамів мікроорганізмів. Важливим завданням колекційної діяльності є визначення таксономічної приналежності штамів та встановлення їх автентичності заявленим паспортним даним.

Наявність колекцій патогенних і непатогенних мікроорганізмів є необхідною умовою розвитку біотехнології та проведення наукових досліджень. Без наявності біологічних колекцій, включаючи колекції мікроорганізмів, неможливий розвиток сучасної біології, медицини, сільського господарства, збереження біологічного різноманіття та забезпечення належного рівня біологічної безпеки. Тому колекції мікроорганізмів набувають все більшої цінності. Водночас їх утримання є трудомістким і дороговартісним процесом. Вартість створення і утримання протягом 25 років колекції, що містить 3 тисячі мікроорганізмів складає приблизно 4 млн. доларів США [3, с.152].

Національні колекції мікроорганізмів мають важливе значення для розробки ефективних заходів захисту від небезпечних інфекційних захворювань людей, рослин і тварин, та є не лише джерелом штамів мікроорганізмів, а й сховищем фондів мікробного різноманіття країни, вивчення якого є одним із важливих завдань мікробіологічної науки [4].

Вивчення властивостей штамів мікроорганізмів, що зберігаються в національних колекціях здійснюється при проведенні моніторингу територій у разі виникнення природно-вогнищевих інфекційних захворювань, при з'ясуванні шляхів завезення і поширення збудників небезпечних інфекційних захворювань в нетипові для них регіони, а також при проведенні досліджень сконструйованих тест-систем, здійсненні контролю і оцінки специфічності та чутливості нових лікувальних та діагностичних препаратів.

Від наявності зразків життєздатних штамів мікроорганізмів, що зберігаються в національних колекціях і віднесені до національного надбання залежить можливість своєчасної розробки нових засобів профілактики, діагностики та лікування небезпечних інфекційних захворювань людей, тварин і рослин; створення нових сучасних лікувальних та діагностичних засобів, при виробництві яких використовуються компоненти клітин мікроорганізмів [2], створення високоспецифічних та ефективних діагностичних наборів і вакцини, а також готовність і швидкість реагування суб'єктів забезпечення біологічної безпеки на існуючі небезпеки біологічного характеру.

Проведений аналіз наукової літератури свідчить, що колекції живих мікроорганізмів існують в багатьох розвинених країнах світу. У 70 країнах світу нараховується приблизно 647 колекцій мікроорганізмів. В країнах Європейського регіону зареєстровано приблизно 220 колекцій мікроорганізмів, в країнах Американського регіону налічується приблизно 153 колекції мікроорганізмів.

нізмів, в країнах Африканського регіону нараховується приблизно 11 колекцій мікроорганізмів, в країнах Азії зареєстровано приблизно 220 колекцій мікроорганізмів, в країнах Океанії налічується приблизно 22 колекції мікроорганізмів. Університетами підтримується приблизно 253 колекції мікроорганізмів, національними урядовими структурами підтримується приблизно 252 колекції патогенних і непатогенних мікроорганізмів, напівдержавними організаціями підтримується 56 колекцій мікроорганізмів, приватними організаціями підтримується приблизно 39 колекцій мікроорганізмів, промисловими підприємствами підтримується приблизно 20 колекцій мікроорганізмів [5].

Першу живу колекцію культур, що складалася з кількох сотень мікроорганізмів було створено у 1890 році в Празі на базі Інституту гігієни. Більшу частину цієї колекції було вивезено до США та включено до складу американської колекції типових культур [6]. Багато колекцій мікроорганізмів, які було створено на початку ХХ століття в Європейських країнах та Японії на сьогодні втрачено [2,7,8]. Національна колекція типових культур Великої Британії, заснована у 1920 році, містить більше 5000 бактеріальних штамів. Колекція типових культур США містить приблизно 18000 штамів бактерій. Починаючи з 1930 року в Російській Федерації було створено 36 колекцій мікроорганізмів [9]. В Республіці Індія зареєстровано приблизно 27 мікробіологічних колекцій, лише невелика частина з яких регулярно використовується науковим співтовариством. Колекція мікробних культур Республіки Індія містить приблизно 150 000 штамів мікроорганізмів ізольованих в рамках проекту з проведення мікробіологічної розвідки [5]. Урядом Республіки Таджикистан у 2014 році було затверджено програму створення «Республіканського банку колекцій штамів патогенних мікроорганізмів на 2014–2018 роки» для організації та подальшого підтримання функціонування національної колекції мікроорганізмів, розробки і впровадження у виробництво технологій отримання діагностичних і специфічних профілактичних препаратів для тварин, покращання біологічної безпеки тваринницької продукції [10].

Важливе значення для забезпечення біологічної безпеки особи, суспільства та держави має здатність суб'єктів забезпечення біологічної безпеки до своєчасного прогнозування, виявлення, організації заходів профілактики і боротьби з небезпечними інфекційними та паразитарними захворюваннями людей, рослин і тварин, тому важливим завданням державного управління у сфері біологічної безпеки є збереження та підтримання функціонування повноцінних біологічних колекцій, включаючи колекції мікробних і клітинних культур, які можна віднести до національних цінностей, необхідних для реалізації потреб суспільства і держави у безпеці, збереженні державного суверенітету країни та її прогресивного розвитку.

Водночас на фоні значного погіршення епідемічної, ветеринарно-санітарної, фітосанітарної ситуації, стан захищеності населення країни не досягає рівня, за якого відсутні неприпустимі ризики завдання шкоди.

Збереження та державна підтримка унікальних науково-дослідних установ мікробіологічного профілю, а також національних колекцій мікроорганізмів є

важливим чинником забезпечення біологічної безпеки. Забезпечення належного рівня біологічної безпеки можливо лише за умов своєчасного вжиття заходів, спрямованих на підтримання функціонування колекцій мікробних і клітинних культур, розвитку мережі генетичних ресурсів, збереження унікальних науково-дослідних установ мікробіологічного профілю, а також вжиття заходів для розробки і впровадження у виробництво сучасних технологій отримання діагностичних і специфічних профілактичних препаратів, розробки методів отримання та пошуку нових маркерів для генетичної паспортизації мікроорганізмів та їх ідентифікації.

На сьогодні внаслідок інституційної слабкості, структурної розбалансованості та неспроможності суб'єктів забезпечення біологічної безпеки, існує реальна загроза втрати унікальних національних цінностей. Прийняття суб'єктами забезпечення біологічної безпеки помилкових державно-управлінських рішень, може призвести до знищення унікальних науково-дослідних установ мікробіологічного профілю та втрати унікальних колекцій мікроорганізмів, що становлять національне надбання. Державно-управлінські рішення, спрямовані на завдання шкоди життєво важливим національним інтересам у сфері забезпечення біологічної безпеки, підрив та ослаблення державного ладу, політичну та економічну дестабілізацію в країні можуть прийматися суб'єктами забезпечення біологічної безпеки внаслідок негативних внутрішніх і зовнішніх впливів. До внутрішніх негативних впливів можна віднести постійну реорганізацію та зміну організаційної структури окремих суб'єктів забезпечення біологічної безпеки, корумпованість керівного складу центральних органів виконавчої влади відповідальних за формування та реалізацію державної політики у сфері біологічної безпеки, прийняття на посади державної служби осіб без необхідного досвіду роботи та професійних навичок, недостатній рівень знань, бажання політичної еліти та окремих осіб отримати неправомірну вигоду під виглядом проведення реформ, державну зраду, виникнення помилок та ін. До зовнішніх негативних впливів можна віднести розвідувально-підривну діяльність іноземних спеціальних служб, інші протиправні дії з боку іноземних спеціальних служб, транснаціональних корпорацій, міжнародних та інших організацій, окремих груп і осіб, а також підвищену активність неурядових структур та інших агентів впливу, залучених до проведення спеціальних інформаційних операцій у сфері забезпечення біологічної безпеки, які приймають участь в міжнародних гуманітарних програмах і під виглядом просвітницьких акцій проводять спеціальні інформаційні операції для завдання прямих і опосередкованих збитків життєво важливим національним інтересам у сфері біологічної безпеки. Акти зовнішньої інформаційної агресії та акції деструктивного впливу, що сприяють вчиненню протиправних дій та прийняттю суб'єктами забезпечення біологічної безпеки державно-управлінських рішень, що призводять до підриву та ослаблення державного ладу, політичної та економічної дестабілізації в країні здійснюються спеціальними органами іноземних держав, а також транснаціональних структур, уповноважених суб'єктом проведення інформаційної війни на проведення акцій деструктивного впливу.

Знищення унікальних науково-дослідних установ мікробіологічного профілю та унікальних національних біологічних колекцій, включаючи колекції мікроорганізмів, згорання наукових досліджень у цій сфері унеможливить проведення на території країни епідеміологічного моніторингу, індикації та ідентифікації небезпечних – агентів, призведе до неможливості захисту населення країни у разі використання на її території сучасних біологічних засобів масового ураження, проведення терористичних атак з використанням небезпечних біологічних агентів, поглибить кризу в науці та суспільстві, негативно вплине на забезпечення належного рівня біологічної безпеки та призведе до втрати унікальних результатів наукової діяльності, яка проводиться вже понад 80 років.

Важливу роль у захисті національних інтересів, збереженні національних цінностей та унікальних науково-дослідних установ мікробіологічного профілю відіграє ефективна діяльність державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, які забезпечують державну безпеку України.

Забезпечення належного рівня захисту економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу країни, законних інтересів та прав громадян у сфері біологічної безпеки від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку транснаціональних корпорацій, міжнародних організацій, інших агентів впливу на суб'єктів забезпечення біологічної безпеки, вимагає удосконалення та посилення діяльності державних органів спеціального призначення, спрямованої на попередження, виявлення, припинення та розкриття протиправних дій, що створюють загрозу життєво важливим національним інтересам у сфері біологічної безпеки.

Висновки. Вирішення існуючих проблем державного управління забезпеченням біологічної безпеки вимагає здійснення пошуку шляхів удосконалення діяльності органів спеціального призначення в частині попередження, виявлення, припинення та розкриття протиправних дій з боку іноземних спеціальних служб, транснаціональних корпорацій, міжнародних та інших організацій, окремих груп і осіб, які створюють загрозу життєво важливим національним інтересам у сфері біологічної безпеки, зокрема стосовно вжиття заходів для досягнення необхідних спроможностей до виконання завдань щодо контролю розвідувального забезпечення економіки, інформаційного, науково-технічного потенціалу держави, а також контролю розвідувального захисту суб'єктів забезпечення біологічної безпеки, включаючи захист органів державної влади від розвідувально-підривної діяльності, актів зовнішньої інформаційної агресії та акцій деструктивного впливу іноземних спецслужб або інших агентів впливу, що позначаються на прийнятті державно-управлінських рішень та створюють загрозу для національної безпеки країни.

Література

1. Закон про наукову і науково-технічну діяльність від 26 листопада 2015 року : [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Верховної Ради України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> – 20.01.2019 р. – Загол. з екрану.
2. Современное состояние коллекционной деятельности,

связанной с использованием возбудителей инфекционных болезней I-II групп патогенности / Т.Т. Онищенко, В.В. Кутырев, А.В. Топорков, А.В. Осин / Проблемы особо опасных инфекций, вып.103, 2010, с.5-10.

3. Основы биотехнологии. В 2 ч. Часть 2: учебник и практикум для СПО-2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2018.-218с.

4. Сохранение и изучение ресурсного микробного разнообразия / Лебедев В. / Микробы: защита и нападение, № 10(68), 2008.

5. A. Sharma, Y. Shouche. Microbial Culture Collection (MCC) and International Depository Authority (IDA) at National Centre for Cell Science, Pune/ Indian J Microbiol. 2014 jun; 54(2): 129-133.

6. Porter J.R. The role of culture collections in the era molecular biology. ATCC 50th Anniversary Symposium, American Society for Microbiology. Washington, DC, 1976.P.62-72.

7. Tsunematsu Y. Japanes Federation of Culture Collections. Proc. Int. Conference on Culture Collections. 1970. P. 79-83.

8. K. Boundy-Mills, M. Hess, A. Rick, Bennett, M. Ryan, S. Kang, D. Nobles, J.A. Eisen, P. Inderbitzin, Irmayulı R, Sitepu, Tamas Torok, Daniel R, Brown, J. Cho, J.E. Wertz, S. Mukherjee, S.L. Cadu, K. McCluskey, D. Cullen, Editor The United States Culture Collection Network (USCCN): Enhancing Microbial Genomics Research through Living Microbe Culture Collections [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://aem.asm.org/content/81/17/5671>.

9. Озерская С.М., Кочкина Т.А., Иванушкина Н.Е., Запрометова К.М. и др. Состояние коллекций микроорганизмов в России // Вестн. Биотехнологии и физико-химической биологии им. Ю.А. Овчинникова. 2006. III.2, №3. С.51-61.

10. О Программе создания «Республиканского банка коллекций штаммов патогенных микроорганизмов на 2014-2018 годы» постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 марта 2014 года : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=121259 – 20.01.2019 р. – Загол. з екрану.

11. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету на заходи з реалізації комплексної реформи державного управління : [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Рахункової Палати України. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16758138/Zvit_27-1_2018.pdf?subportal=main – 20.01.2019 р. – Загол. з екрану.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine 'Law on scientific and scientific and technical activities', available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (Accessed 20 January 2019).
2. Onyschenko, H.H., Kutyrev, V.V., Toporkov, A.V. and Osyn, A.V. (2010), 'The current state of collectivization associated with the use of pathogens causing infectious diseases of the I-II groups of pathogens', *Problemy osobo opasnykh ynfektsiy*, vyp.103, pp.5-10.
3. Osnovy byotekhnologii (2018), V 2 ch. Chast' 2: uchebnyk y praktikum dlia SPO-2-e yzd., yspr. y dop. – M.: Yzdatel'stvo Yurajt, 2018.-218s.
4. Lebedev, V. (2008), 'Sokhraneniye y izucheniye resursnoho mlykrobnogo raznoobrazya', *Mikroby: zaschyta y napadeniye*, № 10(68).
5. Sharma, A., Shouche, Y. (2014), 'Microbial Culture Collection (MCC) and International Depository Authority (IDA) at National Centre for Cell Science, Pune', *Indian J Microbiol.* № 54(2). pp. 129-133.
6. Porter, J.R. (1976), 'The role of culture collections in the era molecular biology', *ATCC 50th Anniversary Symposium, American Society for Microbiology. Washington, DC*, pp.62-72.

7. Tsunematsu, Y. (1970), 'Japanes Federation of Culture Collections'. Proc. Int. Conference on Culture Collections, pp. 79-83.

8. Boundy-Mills, K., Hess, M., Rick Bennett, A., Ryan, M., Kang, S., Nobles, D. at all., D. Cullen, Editor, (2015), 'The United States Culture Collection Network (USCCN): Enhancing Microbial Genomics Research through Living Microbe Culture Collections' [Электронний ресурс]. – Режум доступу : <https://aem.asm.org/content/81/17/5671> (Accessed 29 January 2019).

9. Ozerskaia, S.M., Kochikyna, H.A., Yvanushkyna, N.E., Zaprometova, K.M. and ol. (2006), 'The state of collections of microorganisms in Russia', *Vestn. Byotekhnologiy y fizyko-khymicheskoy*

byolohyy ym. Yu.A. Ovchynnykova, vol.2, № 3. pp.51-61.

10. Cabinet of Ministers of Republic of Tajikistan (2014), 'About the Program for the creation of the "Republican Bank of Collections of Strains of Pathogenic Microorganisms for 2014-2018", available at: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=121259 (Accessed 20 January 2019).

11. Accounting Chamber of Ukraine (2019), 'Report on the results of the audit of the effectiveness of the use of state budget funds for measures to implement a comprehensive reform of public administration', available at: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16758138/Zvit_27-1_2018.pdf?Subportal (Accessed 20 January 2019).

Gubar O.V.,

Postgraduate student of globalization, European integration and national security management National Academy four Public Administration under the President of Ukraine, gubarolga@gmail.com

Ukraine, Kyiv

VALUES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE AREA OF BIOLOGICAL SECURITY

The article is devoted to the consideration of the vital interests of a man, the society and the state in the area of biological security, the realization of which is ensured by the state sovereignty of Ukraine, its progressive democratic development, as well as the safe living conditions and welfare of the citizens. The analysis of the values of public administration in the area of biological security as an element of public administration in the area of national security has been carried out.

The matters related to the preservation and maintenance of valuable biological collections functioning, which are of national value and are considered as scientific objects that make up the national heritage, have been addressed. The issues of state management in the field of biological security are identified, related to the adoption of groundless decisions regarding the reformation of the subjects to provide for the biological security.

Based on the data analysis carried out, it was also recommended to search for the ways to improve the activity of dedicated agencies in terms of prevention, detection, suppression and disclosure of illegal actions by foreign special services, transnational corporations, international organizations, certain groups and individuals who pose a threat to vital national interests in the field of biological security, in particular, to take measures to achieve the necessary capabilities to perform the tasks of counterintelligence support of the economy, informational, scientific and technical potential of the state, as well as counterintelligence protection of subjects of ensuring biological security, including the protection of state authorities from intelligence and subversive activities, acts of external cyberwar and destructive influence of foreign intelligence services or other agents of influence that affect the adoption of policy and managerial decisions and pose a threat to the national security of the country.

Key words: security, national security, national interests, national values, public administration, public administration in the area of national security, public administration in the area of biological security, national heritage, national collections.

УДК 351.9

Кошелева Л.Е.,

*аспирант кафедры экономики та региональной экономической политики
Днепропетровского регионального института государственного управления Национальной академии
государственного управления при Президенте Украины, kosheleva20171965@gmail.com*

Украина, г. Днепр

ТРАНСФОРМАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССАМИ СОЦИАЛИЗАЦИИ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

В статье рассматриваются особенности механизма государственного управления с точки зрения системного подхода, что позволяет определить специфику государственного управления процессами социализации в условиях нестабильности.

Ключевые слова: *государство, процессы социализации, государственное управление, нестабильность.*

Постановка проблемы. Государственное управление процессами социализации осуществляется на основе Конституции, согласно которой государство определено как демократическое, социальное и правовое. Исходной функцией системы государственного управления выступает обеспечение устойчивого экономического развития и социальная защита населения. Повышение благосостояния и безопасности человека, социальная защита выступают основными целями любой страны, реализуемой благодаря осуществлению социальной политики.

Несистемная и оторванная от логики экономических преобразований социальная политика вначале 90-х гг. способствовала значительным негативным социальным явлениям, поляризации населения страны по уровню доходов, усугублению имущественного и социального расслоения, ослаблению мотивации для творческой трудовой деятельности. В условиях недофинансирования многих социальных программ ряд функций государства не реализовался в тех количественных и качественных ориентирах, которые предусматриваются законодательством либо утвержденных правительством.

Теоретические исследования методологии управления процессами социализации, использование ее в качестве инструмента государственного управления устойчивым социальным развитием приобретают особую актуальность в современных условиях.

Вопросы формирования социально ориентированного государства активно исследовались учеными. Так, теоретические аспекты развития социальных систем изучались такими авторами, как: О. Амоша, Н. Деева, В. Бек, Л. Пригожин, П. Сорокин, М. Хазан. Значительный вклад в изучение процессов социализации, разработку научных моделей государственного управления процессами социализации на основе инновационного подхода сделали авторы: Г. Губерная, М. Кондратьев, В. Токарева и другие. Региональные аспекты развития социальных отношений и управления социальной сферой исследованы в работах Н. Диденко, Н. Макарова, А. Черныш. Изучением проблем, обусловленных природой и практикой управления социальными рисками, занимались М. Дуглас, Н. Луман, В. Князева, С. Курдюмов, А. Яницкий. Разработкой и внедрением методологии государственного управления проектами в сфере социализации посвящены работы С. Бушуева, В. Буркова, В. Воропаева, В. Шапиро и др.

Однако в работах авторов недостаточно полно охарактеризована сущность и закономерности процессов социализации. На стадии исследования вопросы поиска механизмов государственного управления программами социализации, определения приоритетов и критериев их эффективности в условиях, когда социально-политическая система нестабильна. В современных механизмах процессов социализации недостаточное внимание уделяется научно обоснованной системе управления рисками процессов социализации в условиях нестабильности.

Целью исследования является развитие теоретических положений и формирования методологических основ механизмов государственного управления процессами социализации в условиях нестабильности.

Изложение основного материала. Сложные системы, независимо от их природы, развиваются, подчиняясь своей собственной внутренней логике. Процесс их эволюции не случаен, хотя и не вполне предсказуем. В нем прослеживается доминирующее направление, то есть вероятность того, что после любого основополагающего преобразования возникают новые состояния и условия.

Исключительно важную роль в поведении сложно-организованных систем, к которым, безусловно, относятся и социально-экономическая система страны, играет вероятность хаоса, так называемая «невидимая рука», турбулентное поведение на микроуровне, приводящие к возникновению на мезо- и макроуровне компенсаторных процессов, которые объединяют отдельные элементы системы и способствуют их общему развитию. Без подобных процессов каждый элемент системы как бы концентрируется на себе, выпадая из общей структуры. Тем не менее, требуется целенаправленное управление сложной системой в целом, так же отдельными элементами. Доминировавшее некоторое время назад мнение относительно того, что внутренний механизм самоорганизации системы («рыночный механизм») сам обеспечит устойчивое ее состояние, не учитывает многовариантность общественно-экономического развития.

Сочетание развития (динамизма) и стабильности (консерватизма) дает основу для устойчивости и поступательного развития динамических систем, к которым можно отнести и социально-экономические системы.

Если система сформирована преимущественно из нестабильных элементов, то такая система придет к

саморазрушению, предвестником которого является хаос. С другой стороны, система, которая не имеет развития, рано или поздно, так или иначе, придет к стагнации и медленному угасанию.

Для социальной системы такие связи ориентируют ее на выбор способу наиболее приемлемого по нравственным, моральным, мировоззренческим, религиозным, этическим и иным ценностным соображениям и правилам, распространенным в данном обществе. Следовательно, истинное состояние системы существенно зависит от соотношения двух составляющих: если преобладает элементарная информация, то система более склонна к хаосу, к диссипации, к распаду. Чем выше уровень структурной информации, то есть чем больше она агрегирована, тем в большей мере система определена, предсказуема и управляема [1, С.314].

Как отмечает И. Пригожин, «между устойчивостью, обеспечиваемой связью, и неустойчивостью из-за флуктуации имеется конкуренция. От исхода этой конкуренции зависит порог устойчивости» [2].

Таким образом, Украина, оказавшаяся в точке хаоса в начале 90-х, в начальной стадии была практически лишена каких-либо эффективных инструментов управления, как в управляющей системе, так и в исполнительной системе.

В свою очередь, кризис, первая волна которого коснулась Украины в 2008 году, не только является экономическим кризисом, но и социально-управленческим, таким, который по своей глубинной сути явил накопившиеся противоречия между экономикой (природой, производством) и социальной структурой потребления, обеспечиваемой сомнительными, не адекватными современным вызовам, финансовыми механизмами [3, С.76]. Неспособность достоверно прогнозировать последствия предпринимаемых шагов, согласовывать различные интересы, эффективно моделировать будущее, неумение ориентироваться на глобальные процессы и действовать локально способствует нарастанию энтропии и хаоса. Социально-экономические системы стали слишком сложными, их взаимосвязи и развитие отдельных элементов парадоксальными – все это уже не укладывается в рамки «старых» концепций, стратегий и управленческих процедур.

Очень важным моментом в механизме управления сложными системами является обеспечение согласованности темпов развития отдельных ее элементов: активное развитие социальных программ при отсутствии экономической базы для их реализации, безусловно, снижает, а то и сводит на нет их эффективность, в свою очередь, меры по экономическому стимулированию, проводимые без учета текущей экономической ситуации и мировых тенденций также могут терять свою эффективность [4, С.87].

Отсюда можно сделать вывод о необходимости осознания того, что элементы структуры, объединенные в сложную систему, должны иметь общие векторы развития, иначе даже незначительные расхождения на начальной фазе воздействия могут привести к снижению потенциала управляющего влияния и привести к неустойчивости всей системы, которое особенно опасно вблизи точки обострения (кризис: экономический,

политический; стихийные катастрофы и др.). Отклонения, малозаметные и очень несущественные на стабильной фазе развития, становятся весьма важным фактором в кризисный период и ведут к дестабилизации (например: финансовый кризис в Евросоюзе) либо распаду самих структур.

В этой связи весьма важным моментом, который нашел свое отражение в проекте Стратегии развития Украины, является доверие к власти, поскольку в Украине в результате проведения неолиберальных реформ и допущения при этом властями разного уровня ряда ошибок сформировался общественный климат всеобщего недоверия: ни государству, ни власти, ни политическим силам, ни капиталу население теряет доверие.

Выводы. Пользуясь инструментарием бинарной логики, можно выделить два направления развития государственного управления процессами социализации в условиях нестабильности. Первое заключается в упрощении объекта управления подгоне управляемой системы под возможность нынешних механизмов государственного управления и правящих элит. Второе – в умножении возможностей управляющей системы до уровня и разнообразия экономических, социальных и культурных пространств, которые сформировала цивилизация. Однако, темпы и характер развития современного общества, находящегося в состоянии кризиса настолько серьезны, что относительно малые «возмущения» могут выходить на макроуровень. В такой ситуации управляющая система должна быть способной оперативно и обосновано реагировать на внешние и внутренние угрозы, знать и применять принципы развития сложных систем, законы их функционирования и совместного развития.

Литература

1. Бахтин И.И., Маленькая М.А. Формирование структурного механизма государственного и муниципального управления переходного периода в России / И.И. Бахтин, М.А. Маленькая // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2009. – № 5. – С.312-317
2. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс // М.: Эдиториал УРСС, 2001.
3. Саморегуляція соціального організму країни: монографія / [за наук, ред. В.П. Бекія; В.П. Бекія, Н.В. Крохмаль, Т.О. Нестеренко]. – К.: Вид – во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – 652 с.
4. Андрущенко В.П. Організоване суспільство: проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко. – К.: ПІОВ «Атлант ЮЕМСІ», 2006. – 502 с

References

1. Bazhin I.I., Malen'kaya M.A. Formirovaniye strukturnogo mekhanizma gosudarstvennogo i munitsipalnogo upravleniya perekhodnogo perioda v Rossii / I.I. Bazhin, M.A. Malen'kaya // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. – 2009. – № 5. – S. 312-317
2. Prigozhin I., Stengers I. Poryadok iz khaosa. Novyy dialog cheloveka s prirodoy / I. Prigozhin, I. Stengers // M.: Editorial URSS, 2001.
3. Samorehulyatsiya sotsialnoho orhanizmu krainy: monohrafiya / [za nauk, red. V.P. Bekiya; V.P. Bekiya, N.V. Krokhmal, T.O. Nesterenko]. – K.: Vyd – vo NPU imeni M. P. Dragomanova, 2010. – 652 s.

4. *Andrushchenko V.P. Orhanizovane suspilstvo: problema orhanizatsiyi ta suspilnoyi samoorhanizatsiyi v period radykalnykhi transformatsiy v Ukraini na rubezhi stolit: dosvid sotsialno-*

filosofskoho analizu / V.P. Andrushchenko. – K.: TOV «Atlant YUEmSI», 2006. – 502 s

Kosheleva L.Y.,

*Postgraduate Student, Department of Economics and Regional Economic Policy Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine,
kosheleva20171965@gmail.com*

Ukraine, Dnipro

**TRANSFORMATION OF PUBLIC MANAGEMENT OF THE PROCESS OF SOCIALIZATION
IN THE CONDITIONS OF INSTABILITY**

The article discusses the features of the mechanism of public administration from the point of view of a systems approach, which makes it possible to determine the specifics of state management of socialization processes in conditions of instability.

Key words: *state, socialization processes, government, instability.*

УДК 351

Кустова С.М.,

аспірант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту,

Національна академія державного управління при Президентіві України, заслужений юрист України,

Україна, м. Київ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: ЄС ТА УКРАЇНА

У статті зауважено на джерелах фінансування політичних партій. Проаналізовано положення законопроектів щодо змін у системі державного регулювання фінансування політичних партій в Україні та запропоновано шляхи її вдосконалення. Для цього автором розглянуто узагальнений досвід правових засад та практичні можливості використання в Україні досвіду державного регулювання фінансування політичних партій в країнах Європейського Союзу.

Ключові слова: фінансування політичних партій, державне регулювання, державне управління, фінансова звітність, поняття державного фінансування партій.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з науковими та практичними завданнями. Від рівня функціонування політичної системи в країні залежить рівень функціонування демократії в суспільстві. Політичні партії, як елементи політичної системи – основні суб'єкти сучасної політики, є одним із ключових елементів сучасної демократії. Їхня ефективна діяльність неможлива без фінансового забезпечення. Належні законодавчі умови отримувати політичними партіями достатне для реалізації своїх статутних завдань фінансування й одночасно залишалися незалежними у своїй діяльності від джерел такого фінансування – це сучасна проблема у галузі знань публічного управління та адміністрування та актуальне прикладне завдання державного управління. Для України дослідження правового регулювання фінансування політичних партій має особливу актуальність у контексті ще досить малого досвіду функціонування норми у Законі України «Про політичні партії в Україні» [1], яка набула чинності 1 липня 2016 року [2], що запровадила державне фінансування політичних партій.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. У другій половині 20-го століття питання державного фінансування статутної діяльності політичних партій розглядалося науковцями переважно у контексті проблем соціально-політичного розмежування, структури суспільства та його демократизації (праці С. Бартоліні [3], П. Мейра [4], І. Баджа [5], Х. Кемана [6], М. Левера [7], Н. Шофільда [8], В. Ханта [9], О. Нідермайера [10], К. Джанди [11], Р. Хермела [12], К. Еденса [13], П. Гоффа [14], Р. Делтона [15], С. Фленегена [16], А. Вера [17], Л. Хелмса [18]). Інший контекст питання – це дослідження впливу фінансових інструментів на політику та владу в демократичних країнах. Зокрема, цьому присвячені праці С. Скарроу [19]. З початку цього століття особливо широкого інтересу набуло питання фінансування суб'єктів політики в більш широкому контексті дослідження корупції та зловживань механізмами державного управління (І. ван Байзен [20], К. фон Байме [21], А. Блекман [22], М. Боте [23], С. Гебетнер [24], Ф. Долгих [25], Ш. Ейзенштадт [26], Д. Завадські [27], К. Зонтхаймер [28], П. Копецкі [29], М. Морлок, Ю. Крупер та С. Роснер [30], М. Пінто-

Душинський [31], С.Е. Скарроу [32], Р. Вільямс [33], Д. Цацос [34], Л. Янг [35]). Останнім часом тема фінансування політичних партій стала об'єктом досліджень таких Л. Гонюкової [36], О. Коцюруби [37], С.Обушного [38], М. Примуша [36], Р. Мартинюка [40], А. Романюка [41], Ю. Шведа [42] та О. Шумельда [43], як у контексті більш загальних питань та проблем структурування суспільств, так і в зв'язку з питаннями підзвітності влади, ефективності функціонування та справедливого механізму державного регулювання.

В Україні окремі проблеми фінансування політичних партій досліджувалася у межах юридичної, політичної, економічної, історичної наук. Особливої уваги заслуговує дослідження, виконане у 2017 році В. Джуган [44] щодо конституційно-правих аспектів фінансування політичних партій в країнах ЄС та в Україні, а також стосовно обмежень у фінансуванні політичних партій за законодавством України, Польщі та ФРН. Фінансування політичних партій є об'єктом вивчення державних експертно-аналітичних установ [45]. Порівняльні дослідження у контексті публічного управління та адміністрування щодо державного регулювання фінансування політичних партій в окремих країнах розвинених демократій та в Україні з метою адаптації позитивного світового досвіду автору невідомі.

Формування цілей (мети) статті. Метою статті є висвітлення особливостей зарубіжного досвіду державного регулювання фінансування діяльності політичних партій та можливостей його адаптації в Україні. Виходячи з поставленої мети, основними завданнями у статті вбачаємо: по-перше, проаналізувати принципи та форми державного фінансування політичних партій в країнах розвиненої демократії; по-друге, виявити переваги і недоліки фінансування політичних партій з державного бюджету та механізму державного регулювання фінансування; по-третє, дослідити критерії фінансування політичних партій з державного бюджету; по-четверте, дослідити обмеження у фінансуванні політичних партій, визначити особливості їх нормативного регулювання в країнах розвинутої демократії та в Україні; по-п'яте, запропонувати шляхи вдосконалення механізмів державного регулювання щодо фінансування політичних партій в Україні. У цьому зв'язку, об'єктом нашого дослідження є досвід окремих країн з розвинутою демократією, а саме –

їхні регламентовані нормами права суспільні відносини, які складаються у сфері конституційно-правового регулювання фінансування політичних партій та можливості їх застосування в Україні. Відповідно, предметом нашого дослідження є особливості досвіду державного регулювання фінансування політичних партій.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування.

В українському суспільстві дискусії з приводу фінансування політичних партій з державного бюджету та напрямки витрат цих коштів політичними партіями часто мають негативний зміст та незначну підтримку. У 2015 році лише 15% громадян підтримували фінансування партій з бюджету, відповідно 15,7% – у 2016 році та 9,9% – у 2017 році вважали фінансування з бюджету держави прийнятним. Так, мало громадян підтримують фінансування державою політичних партій, оскільки так мало громадян їм довіряють – до і після 2013 цим інституціям довіряли не більше п'ятої частини опитуваних [46]. Державне фінансування політичних партій здійснюється в більшості країн Європейського Союзу, а загалом – у 130 країнах світу. Адаптація зарубіжного досвіду державного регулювання фінансування діяльності політичних партій в Україні дозволить удосконалити систему та вирішити актуальні суспільні та державно-управлінські проблеми.

I. Визначення, принципи та форми фінансування діяльності політичних партій. Фінансування політичних партій – це «здійснювана в порядку та в межах, встановлених чинним законодавством, діяльність політичних партій, органів державної влади, фізичних та юридичних осіб, яка спрямована на забезпечення політичних партій фінансовими та іншими ресурсами, які піддаються фінансовій оцінці і які необхідні політичним партіям для реалізації своїх цілей та завдань» [47].

Принципи, на яких має ґрунтуватися фінансування, стали об'єктом наукового дослідження з початку цього століття. Так, основні принципи здійснення регулювання державного фінансування політичних партій представлено у монографії Л. Янга «Регуляція політичного фінансування у ліберально-демократичних суспільствах» [48]. Автором досліджено сильні та слабкі сторони різних підходів до регламентування фінансового забезпечення виборчих кампаній та розглянуто теоретичні питання, які є основами такого фінансування. У науковій праці за редакцією Р. Вільямса «Партійне фінансування та політична корупція» [49] здійснюється поглиблене дослідження партійного фінансування та проблем політичної корупції. Автор зауважує, що «джерела, масштаби, форми, розподіл партійного фінансування мають глибокі політичні наслідки» [50, с.5]. Отже, цей процес має бути регламентованим, базуватися на чітких принципах.

Основні принципи державного фінансування політичних партій в країнах розвинутої демократії, зокрема, в країнах Європи, сьогодні є об'єктом дослідження й вітчизняних експертів. Експертом Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України С. Янішевським [51] з цією метою проаналізовано документи Венеціанської Комісії, ПАРС, Комітету Міністрів Ради Європи [52]. В. Джуган здійснено порівняльний аналіз конституційно-правових засад фінансування політичних партій в Україні та країнах ЄС [53].

Аналіз вказаних джерел дозволяє встановити, що державне регулювання фінансування політичних партій базується на таких принципах, як рівноправність, багатоманітність джерел фінансування, пропорційність, розумність та обґрунтованість балансу між державним і приватним фінансуванням, справедливість розподілу державного фіксування між партіями, обмеження приватного фінансування за характером і розміром, прозорість фінансування, та підзвітність. Вони означають те, що публічне фінансування має бути призначене для кожної партії, представленої в парламенті. Публічне фінансування може бути поширене як на політичні органи, які представляють важливу частину електорату, так я на ті, що висуюють кандидатів на виборах, що гарантує рівність можливостей для різних політичних сил. Державне фінансування має визначатися пропорційно до політичної підтримки, яку партія отримала. В основі має бути також об'єктивність, а саме, фінансування базується на розрахунках з урахуванням таких об'єктивних критеріїв, як кількість поданих голосів або здобутих місць у парламенті та надавати новим партіям можливість з'являтися на політичній арені, конкуруючи на чесних умовах з партіями, які мають давні міцні позиції. Надмірна залежність від державного фінансування може призвести до послаблення зв'язків між партіями та їхнім електоратом. Політична партія на європейському рівні має публікувати щороку свої доходи, витрати і декларацію щодо своїх активів і пасивів, декларувати свої джерела фінансування шляхом надання списку, що вказує дарувальників і отримані від кожного дарувальника, що перевищує 500 євро.

Щодо форм фінансування, то виокремлюють державне та приватне фінансування. Державне відбувається як фінансування статутної діяльності, та як фінансування витрат на виборчі кампанії політичних партій. Бюджетне фінансування поділяють на пряме фінансування (субсидювання) та непряме (вигоди на законодавчій підставі), зокрема, шляхом покриття поштових витрат та оренди приміщень для зустрічей, підтримки партійних засобів масової інформації, молодіжних організацій та дослідницьких інститутів, а також, надаючи податкові пільги, тощо [54]. Державне фінансування отримують як парламентські партії, так і можуть отримувати партії, які не потрапили до парламенту. Загалом державна підтримка політичних партій у країнах Європи коливається від більш ніж 20% до 85% від загального бюджету партій [55].

II. Переваги і недоліки фінансування політичних партій з державного бюджету та механізму державного регулювання фінансування політичних партій.

Наслідки державного фінансування політичних партій досліджуються з середини минулого століття. Висновки дослідників з цього приводу неоднозначні. Наприклад, К. Стром [56] висунув теорію, згідно з якою державне фінансування збільшує незалежність партійних лідерів від активістів, в той час як Дж.Шлезінджер [57] вважає, що воно сприяє бюрократизації партій. Натомість проведено К.-Х. Нассмакером [58] дослідження механізму державних субсидій партіям в Австрії, Італії, Швеції та Німеччині, свідчить про те, що обидва висновки мають право на існування. Державне фінансування сприяє ідеологізації новостворених партій, крім того, партії

легко до нього звикають і вже не можуть без нього обходитися. Але, на нашу думку, основні переваги бюджетної підтримки політичних партій – це стимулювання розвитку політичної конкуренції, підвищення інтенсивності та якості політичної боротьби (за рахунок взяття участі у ній менш заможних, але більш ідейних партій), робить фінансово незалежними ті партії, які вже сьогодні мають високий рівень підтримки з боку громадян.

Щодо основних недоліків, то, на нашу думку, на це звернули увагу ще у другій половині минулого століття – є певні проблеми щодо джерел фінансування партій, особливо щодо державного фінансування, з якими пов'язані політична конкуренція, прозорість діяльності та підзвітність партій, залежність політичної та державної влади, корупція. Д. Цацос, М. Боте, А. Блекман у праці «Фінансування політичних партій: порівняльно-правове дослідження» [59, с.52-530], проаналізувавши законодавство ФРН, Швеції, Франції, Великобританії, Італії та інших країн, виявили потребу розвитку державних інструментів регулювання фінансування політичних партій та показали необхідність вдосконалення законодавства, зауваживши, що недосконалий механізм контролю за фінансуванням політичних партій, у тому числі і за державним фінансуванням, є причиною проблем державного управління. Крім того, П. Копецкі встановив, що серед недоліків бюджетного фінансування є те, що багато партій у країнах південної Європи практично повністю залежать від держави, а в інших країнах – державне фінансування є «символічним» у порівнянні з приватними та корпоративними пожертвуваннями [60, с.262].

III. Основні критерії фінансування політичних партій з державного бюджету. Державна підтримка політичних партій має бути обмежена розумним внеском на критеріях рівності, справедливості, розумності, об'єктивності, пропорційності, прозорості та підзвітності. Узагальнений досвід бюджетного фінансування статутної діяльності політичних партій в країнах Європи свідчить, що найбільш поширений критерій визначення розміру державного фінансування як парламентських, так і позапарламентських партій – це відсоток голосів виборців на попередніх виборах. Критерій розрахунку бюджетного фінансування може бути чітко визначеним у вигляді формули (Польща, Німеччина, країни Прибалтики) [61] в окремих законах, а може міститися в законі про бюджет на кожен наступний рік та не мати чіткої формули розрахунку (Республіка Болгарія) [62], коли закладена державна субсидія (розмір визначається щорічно) розподіляється пропорційно кількості голосів, отриманих кожною партією та передбачається надання допомоги партіям, які не представлені в Національних Зборах, але отримали не менше одного відсотка від усіх дійсних голосів на останніх парламентських виборах. Право на державне фінансування дає відсоток отриманих голосів, зазвичай нижчий за парламентський прохідний бар'єр (Данія, Німеччина, Франція, Австрія, Болгарія, Естонія, Португалія, Словенія, Угорщина, Греція, Ірландія, Латвія, Люксембург, Швеція, Литва, Польща, Словаччина, Чехія – від 0,5 до 3%). А також може бути вимога наявності мандатів у представницьких органах регіонального рівня (зокрема, Іспанія, Румунія). Детально даний досвід проаналізовано вітчизняними дослідниками (Ю. Шведа,

В. Джуган [63], Л. Гонюкова [64], О. Коцюруба [65], С. Янішевський [66]).

IV. Обмеження у фінансуванні політичних партій. Особливості їх нормативного регулювання в країнах розвинутої демократії та в Україні. Як зауважує Р. Вільямс, що незалежно від походження, структури, ідеології політичної партії і незалежно від партійної системи політичні партії завжди потребують коштів більше, ніж вони отримують від самофінансування та за рахунок державного бюджету (якщо такі виплати передбачені законодавством відповідної країни) [68, с.5]. Але для європейських політичних партій існує низка обмежень у фінансуванні. Згідно з ст. 20 Регламенту № 1141/2014, європейські політичні партії і європейські політичні фонди не можуть приймати анонімні пожертвування або внески, пожертвування з бюджетів політичних груп, пожертвування від будь-яких органів державної влади держави-члена ЄС, або третьої країни, або від установи, на яку зазначений орган державної влади може прямо чи побічно впливати внаслідок фінансової участі в такій установі, або через визначення правил, які регулюють її діяльність, пожертвування від приватних установ, заснованих у третій країні, або від осіб з третій країни, які не мають права голосувати на виборах до ЄП [69]. Передбачено відповідний порядок повернення таких коштів впродовж 30 днів. Окрім того, спеціальні закони про політичні партії в країнах містять окремі обмеження щодо фінансування політичних партій. Можемо побачити, що в країнах Європи основні положення щодо обмежень у фінансуванні партій містяться ще й в їхніх законах про політичні партії і стосуються, в основному, пожертвувань (необхідність громадянства джерела, фізична особа, а не юридична, розмір внесків). Підтримуємо у межах нашого дослідження дане В. Джуганом визначення обмеження у фінансуванні політичних партій – це «передбачені чинним законодавством межі щодо максимального розміру внесків на підтримку політичної партії та на виборчі кампанії, а також повна або часткова заборона такого фінансування окремими фізичними та юридичними особами, які встановлюються для нівелювання надмірного впливу на політичні партії з боку цих осіб, забезпечення рівних можливостей для всіх партій і запобігання корупції у сфері фінансування політичних партій [70]. Отже, найбільш поширеними обмеженнями щодо фінансування партій є такі заборони фінансування: а) з боку органів державної влади та місцевого самоврядування; б) іноземних фізичних та юридичних осіб; в) юридичних осіб (всіх або тільки тих, у яких є відповідна частка державної чи комунальної власності). 2) Повна заборона фінансування політичних партій із іноземних джерел (в окремих країнах ЄС).

Щодо особливостей державного фінансування політичних партій в країнах Європейського Союзу, на відміну від змісту норм, які діють в Україні, то серед таких – конкретизація напрямів використання коштів. Так, у різних країнах профільним законодавством передбачається використання державного фінансування на політичну освіту, інформаційно-аналітичне забезпечення, рекламу, на діяльність наукових і дослідницьких інституцій партій, молодіжних та жіночих організацій, на місцеві осередки, партійну пресу, тощо.

V. Удосконалення механізмів державного регулювання фінансування політичних партій в Україні. В Україні суспільні відносини у сфері публічного управління та адміністрування щодо державного фінансування політичних партій регулюються Конституцією України [71], законами України «Про політичні партії в Україні» [72], «Про вибори народних депутатів України» [73]. В Україні визначено форми та обсяг державного фінансування політичних партій, порядок виділення та розподілу між політичними партіями коштів на фінансування їхньої статутної діяльності, підстави припинення державного фінансування, тощо. Але з того часу є низка окремих питань щодо практичної реалізації положень Закону України «Про політичні партії в Україні» в частині порядку розподілу між політичними партіями коштів на фінансування їхньої статутної діяльності, обсягів фінансування політичних партій, строку використання політичними партіями коштів на фінансування їхньої статутної діяльності. У цьому зв'язку з 2016 року (часу запровадження норми про фінансування) у законодавчому органі час-від-часу законотворці реєструють проекти законів щодо удосконалення державного регулювання фінансування політичних партій та навіть скасування такого. Звернімо увагу, що узагальнений досвід державного фінансування політичних партій в країнах Європейського Союзу свідчить про необхідність чіткої регламентації на законодавчому рівні порядку здійснення державної фінансової підтримки партій [74, с.1-10]. У з метою підтримки та посилення впевненості громадян у своїх політичних системах, кожна з держав-членів Ради Європи має прийняти норми, які регулюватимуть фінансування політичних партій щодо їхньої діяльності та участі виборчих кампаній. Згідно з цими рекомендаціями політичним партіям, які користуються фінансуванням зі спільного бюджету Європейського Союзу, необхідно гарантувати максимальну прозорість такого фінансування та належний фінансовий контроль.

Урахування досвіду фінансування політичних партій в країнах Європейського Союзу в Україні дозволить вдосконалити порядок державного фінансування політичних партій, запровадити чіткий механізм розподілу між політичними партіями коштів на фінансування їхньої статутної діяльності, прозорість такого фінансування та належний фінансовий контроль. Вирішенню цих проблем покликані зареєстровані на цей час у Верховній Раді України законопроекти №5446 від 24.11.2016 [75] та №6026 від 03.02.2017 [76] про внесення змін до законів України щодо цільового використання державного фінансування статутної діяльності політичних партій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Питання доцільності та необхідності фінансування політичних партій за рахунок коштів державного бюджету гостро дискутується не лише в Україні, а й в багатьох країнах Європейського Союзу, де воно успішно діє впродовж досить тривалого періоду. Узагальнення досвіду державного фінансування політичних партій в країнах розвинутої демократії, зокрема, в окремих країнах Європи, на найвищому рівні європейських офіційних інституцій свідчить про те, що загалом, за виключенням Італії, цей досвід є успішним. Разом з тим, ефективність та дієвість

системи фінансування політичних партій не залежить від наявності в ній спеціального закону щодо фінансування, оскільки, як свідчить досвід країн Європи, ці суспільні відносини можуть бути врегульовані як окремими законодавчими актами, так і у вигляді системи положень в різних законах – конституціях, законах про партії, виборчому законодавстві, законах про боротьбу з корупцією, тощо. Державне фінансування політичних партій є одним із дієвих інструментів у боротьбі з політичною корупцією та забезпеченні партій необхідними ресурсами для статутної діяльності та розвитку. Державне фінансування партій в окремих випадках є не виправдано великим і позбавляє політичні партії, які його отримують, мотивації у збільшенні обсягу самофінансування шляхом залучення більшого числа членів партії та пошуку нових надходжень від приватного фінансування. Цей досвід має бути врахований в Україні з метою вирішення вже існуючих проблем та уникнення їх у майбутньому, що посилить партійну конкуренцію, внутрішньопартійну демократію, забезпечить належну реалізацію функцій політичних партій як сполучної ланки між громадянським суспільством та державою. Перспективою подальших наукових досліджень вбачаємо в порівняльному аналізі положень існуючих проектів законів про внесення змін до Закону України «Про політичні партії в Україні» щодо удосконалення порядку державного фінансування політичних партій та удосконалення порядку подачі звітності політичних партій в Україні.

Література

1. *Про політичні партії в Україні: Закон України від 2001 р. № 2365-III (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 23, ст.118).* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> (Дата звернення: 05.01.2019).
2. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції: Закон України від 2015 р. № 731-VIII (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 49-50, ст.449).* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-19#n60> (дата звернення: 05.01.2019).
3. Bartolini St. *Identity, competition, and electoral availability. The stabilization of European electorates 1885-1985.* Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 383 p.
4. Mair P. *Party System Change. Approaches and Interpretations.* Oxford: Clarendon Press, 1997. 260 p.
5. Budge I., Keman H. *Parties and democracy. Coalition formation and government functioning in twenty states.* Oxford, 1990.
6. Budge I., Keman H. *Parties and democracy. Coalition formation and government functioning in twenty states.* Oxford, 1990.
7. Laver M., Schofield N. *Multiparty government. The politics of coalition in Europe.* Oxford, New York, 1990.
8. Laver M., Schofield N. *Multiparty government. The politics of coalition in Europe.* Oxford, New York, 1990.
9. Laver M., Hunt W.B. *Policy and party competition.* New York, 1992.
10. Niedermayer O. *Zur systematischen analyse der entwicklung von parteiensystemen // wahlen und politische einstellungen in westlichen demokratien / O.W. Gabriel, J.W. Falter, (hrsg.). Frankfurt am Main U. A., 1996; Niedermayer O. Parteien auf der europäischen ebene // Parteiendemokratie in deutschland / O.W. Gabriel, O. Niedermayer, R. Stöss (hrsg.). Opladen, 1997.*
11. Janda K., Harmel R., Edens C., Goff P. *Changes in party identity: evidence from party manifestos // Party politics.* London, Thousand Oaks, New Delhi, 1995. Vol. 1. N 2.

12. Janda K., Harmel R., Edens C., Goff P. *Changes in party identity: evidence from party manifestos* // Party politics. London, Thousand Oaks, New Delhi, 1995. Vol. 1. N 2.
13. Janda K., Harmel R., Edens C., Goff P. *Changes in party identity: evidence from party manifestos* // Party politics. London, Thousand Oaks, New Delhi, 1995. Vol. 1. N 2.
14. Janda K., Harmel R., Edens C., Goff P. *Changes in party identity: evidence from party manifestos*. Party politics. London, Thousand Oaks, New Delhi, 1995. Vol. 1. N 2.
15. Dalton R.J. *Political parties and political representation. Party supporters and party elites in nine nations. Comparative political studies*. London, Thousand Oaks, New Delhi, 1985. Vol. 18. N. 3.; Dalton R.J. *Citizen politics: public opinion and political parties in advanced western democracies*. Chatham, 1996.
16. Dalton R.J., Flanagan S.C., Beck P.A. (eds.). *Electoral change in advanced industrial democracies: realignment or dealignment?* Princeton, 1984.
17. Ware A. *Political parties and party systems*. Oxford, New York, 1996.
18. Helms I. *Parteien und fraktionen. Ein internationaler vergleich*. Opladen, 1999.
19. Scarrow S.E. *Political finance in comparative perspective*. URL: https://www.tcd.ie/Political_Science/undergraduate/module-outlines/ss/politicalparties/PolP/ScarrowAnnRev07.pdf (дата звернення: 05.01.2019).
20. Biezen I. van. *Campaign and party finance*. URL: <https://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/Chapter%205%20Van%20Biezen%20Campaign%20and%20party%20finance.pdf> (дата звернення: 05.01.2019)
21. Бейме К. von. *Parteien im wandel. Von den volksparteien zu den professionalisierten wählerparteien*. Wiesbaden, 2000.
22. Tsatsos D., Bleckmann A., Bothe M. *Die Finanzierung politischer Parteien: ein rechtsvergleichender Überblick*. Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. 1965. № 25. P.524-550.
23. Tsatsos D., Bleckmann A., Bothe M. *Die Finanzierung politischer Parteien: ein rechtsvergleichender Überblick*. Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. 1965. № 25. P.524-550.
24. Gebethner S. *Konstytucyjna zasada jawności finansowania partii politycznych. Konferencje i Seminaria*. 2000. № 6(34). S. 17-26.
25. Долгих Ф.И. *Членские взносы как источник финансирования политических партий. Проблемы экономики и юридической практики*. 2015. № 6. С.8-12.
26. Эйзенштадт Ш. *Революция и преобразование обществ: Сравнительное изучение цивилизаций*. Москва. 1999. 416 с.
27. Zawadzki J. *System finansowania partii politycznych w Polsce – praktyka i kierunki rozwoju*. Studia Ekonomiczne / Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach. 2013. № 169. S. 216-225.
28. Зонтхаймер К. *Федеративная Республика Германия сегодня. Основные черты политической системы*. Москва. 1996. 318 с.
29. Kopecký P. *Political parties and the state in post-communist Europe: The nature of symbiosis*. Journal of Communist Studies and Transition Politics. 2006. № 22. P. 251-273.
30. Morlok M., Krüper J., Roßner S. *Parteienfinanzierung im demokratischen Rechtsstaat Reformmöglichkeiten der Gewährung staatlicher Leistungen an politische Parteien: Gutachten*. Berlin: Berlin Friedrich-Ebert-Stiftung. 2009. 88 s.
31. Пінто-Душинський М. *Троші та демократична політика. Політичні фінанси: регулювання і практика: матеріали міжнар. конф., м. Київ, 29 квіт. 2002 р. Київ. 2002. С.44-54.*
32. Scarrow S.E. *Political finance in comparative perspective*. URL: https://www.tcd.ie/Political_Science/undergraduate/module-outlines/ss/politicalparties/PolP/ScarrowAnnRev07.pdf (дата звернення: 05.01.2019).
33. Williams R. *Aspects of Party Finance and Political Corruption*. In *Party Finance and Political Corruption*. 2000. London: Macmillan, 214 p.
34. Tsatsos D., Bleckmann A., Bothe M. *Die Finanzierung politischer Parteien: ein rechtsvergleichender Überblick*. Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. 1965. № 25. P.524-550.
35. Янг А. *Регуляція політичного фінансування у ліберально-демократичних суспільствах: монографія*. Київ. 2002. 96 с.
36. Гонюкова А. *Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз: монографія*. Київ. 2009. 392 с.
37. Коцюруба О. *Публічне фінансування політичних партій: перспектива для України на досвіді Польщі*. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2013. № 57. С.179-188.
38. Обушний С.М. *Фінансове забезпечення діяльності політичних партій в Україні: дис... канд. економ. наук* : 08.00.08. Київ, 2007. 186 с.
39. Примуш М.В. *Політико-правове регулювання діяльності політичних партій: монографія*. Донецьк. 2001. 338 с.
40. Мартинюк Р. *Партійна система України та регіональні чинники в її розвитку. Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. Т.50 III. IX. Чернівці. 2010. С.180-192.*
41. Романюк А.С., Шведа Ю.Р., Шумельда О.В. *Політико-правові аспекти фінансування політичних партій: світовий досвід та Україна*. Львів. 2003. 132 с.
42. Романюк А.С., Шведа Ю.Р., Шумельда О.В. *Політико-правові аспекти фінансування політичних партій: світовий досвід та Україна*. Львів. 2003. 132 с.
43. Романюк А.С., Шведа Ю.Р., Шумельда О.В. *Політико-правові аспекти фінансування політичних партій: світовий досвід та Україна*. Львів. 2003. 132 с.
44. Джуган В.В. *Конституційно-правові засади фінансування політичних партій в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз. Дис.на здоб. наук. ступ. канд. юр. н. (доктора філософії) за спец. 12.00.06 «Конституційне право; муніципальне право»*. Рукопис. Ужгородський національний університет. Ужгород. 2017. 230 с.
45. Янішевський С.О. *Державне фінансування статутної діяльності політичних партій: досвід ЄС і напрями удосконалення вітчизняного законодавства. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2900/> (Дата звернення: 05.01.2019).
46. «Моніторинг'2018: основні тенденції змін громадської думки». Соціологічне опитування Інституту соціології НАН України та Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!». URL: <https://dif.org.ua/article/monitoring2018-osnovni-tendentsii-zmin-gromadsjoi-dumki> (дата звернення: 06.01.2018).
47. Джуган В.В. *Конституційно-правові засади фінансування політичних партій в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз. Дис.на здоб. наук. ступ. канд. юр. н. (доктора філософії) за спец. 12.00.06 «Конституційне право; муніципальне право»*. Рукопис. Ужгородський національний університет. Ужгород. 2017. С.82.
48. Янг А. *Регуляція політичного фінансування у ліберально-*

демократичних суспільствах; монографія. Київ. 2002. 96 с.

49. Williams R. *Aspects of Party Finance and Political Corruption*. In *Party Finance and Political Corruption*. 2000. London: Macmillan, 214 p.

50. Williams R. *Aspects of Party Finance and Political Corruption*. In *Party Finance and Political Corruption*. 2000. London: Macmillan, 214 p. P.5.

51. Янішевський С.О. Державне фінансування статутної діяльності політичних партій: досвід ЄС і напрями удосконалення вітчизняного законодавства. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень . URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2900/> (Дата звернення: 05.01.2019)

52. «Керівні принципи та доповідь щодо фінансування політичних партій» (Венеційська Комісія (09-10).03.2001 (CDL-INF(2001)008)); Рекомендація ПАЄ «Фінансування політичних партій» від 22.05.2001 № 1516(2001); Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи від 08.04.2003 Rec 2003(4) «Про загальні правила боротьби з корупцією при фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній».

53. Джуган В.В. Конституційно-правові засади фінансування політичних партій в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз. Дис.на здоб. наук ступ. канд. юр. н. (доктора філософії) за спец. 12.00.06 «Конституційне право; муніципальне право». Рукопис.Ужгородський національний університет. Ужгород. 2017. 230 с.

54. Financing of political parties : Recommendation 1516 (2001) : [adopted by Parliamentary Assembly of the Council of Europe on 22 May 2001]. URL: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16907&lang=en> (дата звернення: 06.01.2019).

55. Biezen I. van. *Campaign and party finance*. URL: <https://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/ Acrobat/Chapter%205%20Van%20Biezen%20Campaign%20and%20party%20finance.pdf> (дата звернення: 05.01.2019)

56. Strom K.A. *Behavioral theory of competitive political parties* // *American journal of political science*. Oxford, 1990. Vol. 34. N 2.

57. Schlesinger Joseph A. *On the Theory of Party Organization*. *The Journal of Politics* 1984 46:2, 369-400 p.

58. Naßmacher, Karl-Heinz. *Parteien im Abstieg. Wiederbegründung und Niedergang der Bauern- und Bürgerparteien in Niedersachsen Opladen (Westdeutscher Verlag) 1989; Naßmacher, Karl-Heinz. The Funding of Party Competition Baden-Baden (Nomos Verlag), 2009.*

59. Tsatsos D., Bleckmann A., Bothe M. *Die Finanzierung politischer Parteien: ein rechtsvergleichender Überblick*, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. 1965. № 25. P.524-550.

60. Корецький П. *Political parties and the state in post-communist Europe: The nature of symbiosis*. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 2006. № 22. P. 251-273. P. 262.

61. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970980604>; Gesetz über die politischen Parteien vom 24.07.1967. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/partg/gesamt.pdf>;

62. Закон за политическите партии. В сила от 01.04.2005 г. URL: <http://www.lex.bg/laws/ldoc/2135501352>. (дата звернення: 05.01.2019).

63. Джуган В.В. Приватне фінансування політичних партій в Україні та окремих країнах Європейського Союзу: порівняльний аналіз. Порівняльно-аналітичне право. 2016 р. № 6. С.41-44. URL: http://pap.in.ua/6_2016/12.pdf (дата звернення: 05.01.2019).

64. Гонюкова А. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз: монографія. Київ. 2009. 392 с.

65. Коцюруба О. Публічне фінансування політичних партій: перспектива для України на досвіді Польщі. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2013. № 57. С.179-188.

66. Янішевський С.О. Державне фінансування статутної діяльності політичних партій: досвід ЄС і напрями удосконалення вітчизняного законодавства. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень . URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2900/> (Дата звернення: 05.01.2019).

67. Джуган В.В. Приватне фінансування політичних партій в Україні та окремих країнах Європейського Союзу: порівняльний аналіз. Порівняльно-аналітичне право. 2016 р. № 6. С.41-44. URL: http://pap.in.ua/6_2016/12.pdf (дата звернення: 05.01.2019).

68. Williams R. *Aspects of Party Finance and Political Corruption*. In *Party Finance and Political Corruption*. 2000. London: Macmillan, 214 p. P. 5.

69. Regulation (EU, Euratom) No 1141/2014 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 on the statute and funding of European political parties and European political foundations. *Official Journal of the European Union*. 2014. L. 317. P. 1-27.

70. Джуган В.В. Приватне фінансування політичних партій в Україні та окремих країнах Європейського Союзу: порівняльний аналіз. Порівняльно-аналітичне право. 2016 р. № 6. С.41-44. URL: http://pap.in.ua/6_2016/12.pdf (дата звернення: 05.01.2019).

71. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.01.2019).

72. Про політичні партії в Україні: Закон України від 2001 р. № 2365-III (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 23, ст.118). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> (Дата звернення: 05.01.2019).

73. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 25 березня 2004 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1665-15/ed20060318/page> (дата звернення: 05.01.2019).

74. Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи від 22 травня 2001 р., № 1516. Фінансування політичних партій. URL: <http://crimescor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article?jsessionid=DCB18A> (дата звернення: 05.01.2019); Regulation (EC) No 2004/2003 of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 on the regulations governing political parties at European level and the rules regarding their funding. *Official Journal*. 2003. L. 297. P. 1-10.

75. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про політичні партії в Україні» щодо удосконалення порядку державного фінансування політичних партій №5446 від 24.11.2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60574 (дата звернення: 05.01.2019).

76. Проект Закону про внесення змін до законів України щодо цільового використання державного фінансування статутної діяльності політичних партій №6026 від 03.02.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61055 (дата звернення: 05.01.2019).

References

1. Закон України "Pro politychni partii v Ukraini" : vid 01.10.2018, № 2365-III [Law of Ukraine "On Political Parties in Ukraine" from 01.10.2018, № 2365-III]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua.

Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakyxh zakonodavchykh aktyv Ukrainy shchodo zapobihannia i protydiv politychnii koruptsii": vid 08.10.2015, № 731-VIII [Law of Ukraine "On amendments to certain legislative acts of Ukraine on prevention and counteraction to political corruption" from 01.10.2018, № 2365-III]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-19#n60> [in Ukrainian].

3. Bartolini, St. (1990). Identity, competition, and electoral availability. *The stabilization of European electorates 1885-1985*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].

4. Mair P. (1997). *Party System Change. Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press. 260 p. [in English].

5. Budge, I., Keman, H. (1990). *Parties and democracy. Coalition formation and government functioning in twenty states*. Oxford [in English].

6. Budge, I., Keman, H. (1990). *Parties and democracy. Coalition formation and government functioning in twenty states*. Oxford [in English].

7. Laver, M., Schofield, N. (1990). *Multiparty government. The politics of coalition in Europe*. Oxford, New York [in English].

8. Laver, M., Schofield, N. (1990). *Multiparty government. The politics of coalition in Europe*. Oxford, New York [in English].

9. Laver, M., Hunt, W. B. (1992). *Policy and party competition*. New York [in English].

10. Niedermayer, O. (1996). *Zur systematischen analyse der entwicklung von parteiensystemen. Wahlen und politische einstellungen in westlichen demokratien*. O. W. Gabriel, J. W. Falter (Hrsg.). (s. 19-49). Frankfurt am Main: Lang [in German].

11. Janda, K., Harmel, R., Edens, C., Goff, P. (1995). Changes in party identity: evidence from party manifestos. *Party politics*, 1(2), 171-196 [in English].

12. Janda, K., Harmel, R., Edens, C., Goff, P. (1995). Changes in party identity: evidence from party manifestos. *Party politics*, 1(2), 171-196 [in English].

13. Janda, K., Harmel, R., Edens, C., Goff, P. (1995). Changes in party identity: evidence from party manifestos. *Party politics*, 1(2), 171-196 [in English].

14. Janda, K., Harmel, R., Edens, C., Goff, P. (1995). Changes in party identity: evidence from party manifestos. *Party politics*, 1(2), 171-196 [in English].

15. Dalton, R.J. (1985). *Political parties and political representation. Party supporters and party elites in nine nations*. *Comparative political studies*, 8(3), 267-299 [in English].

16. Dalton, R.J., Flanagan, S.C., Beck, P.A. (Eds.). (1984). *Electoral change in advanced industrial democracies: realignment or dealignment?* Princeton [in English].

17. Ware, A. (1996). *Political parties and party systems*. Oxford, New York [in English].

18. Helms, L. (1999). *Parteien und fraktionen. Ein internationaler vergleich*. Opladen [in German].

19. Scarrow S.E. *Political finance in comparative perspective*. URL: https://www.tcd.ie/Political_Science/undergraduate/module-outlines/ss/politicalparties/PolP/ScarrowAnnRev07.pdf [in English].

20. van Biezen, I. (n.d.). *Campaign and party finance*. www.hks.harvard.edu. Retrieved from <https://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/ Acrobat/Chapter%205%20Van%20Biezen%20Campaign%20and%20party%20finance.pdf> [in English].

21. von Beyme K. (2000). *Parteien im wandel. Von den volksparteien zu den professionalisierten wählerparteien*. Wiesbaden [in English].

22. Tsatsos, D., Bleckmann, A., Bothe, M. (1965). *Die Finanzierung politischer Parteien: ein rechtsvergleichender Überblick*, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 25, 524-550 [in German].

23. Tsatsos, D., Bleckmann, A., Bothe, M. (1965). *Die Finanzierung politischer Parteien: ein rechtsvergleichender Überblick*, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 25, 524-550 [in German].

24. Gebetliner S. (2000) *Konstytucyjna zasada jawności finansowania partii politycznych. Konferencje i Seminaria*. № 6(34). S. 17-26 [in Polish].

25. Dolgih F.I. *CHlenskije vnzosy kak istochnik finansirovaniya politicheskikh partij [Membership fees as a source of funding of political parties.]*. *Problemy ekonomiki i yuridicheskoy praktiki*. 2015. № 6. S. 8-12 [in Russian].

26. EHzhenshtadt S.H. *Revoljucija i preobrazovanie obschestv: Sravnitel'noe izuchenie civilizacij [Revolution and Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations]*. Moskva. 1999. 416s. [in Russian].

27. Zawadzki J. (2013). *System finansowania partii politycznych w Polsce – praktyka i kierunki rozwoju*. *Studia Ekonomiczne / Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach*. 2013. №169. S. 216-225 [in Polish].

28. Zonthajmer K. *Federativnaya Respublika Germaniya segodnya. Osnovnye cherty politicheskoy sistemy [Federal Republic of Germany today. The main features of the political system]*. Moskva. 1996. 318 s. [in Russian].

29. Kopecký, P. (2006). *Political parties and the state in post-communist Europe: The nature of symbiosis*. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 22, 251-273 [in English].

30. Morlok M., Krüper J., Roßner S. (2009). *Parteienfinanzierung im demokratischen Rechtsstaat Reformmöglichkeiten der Gewährung staatlicher Leistungen an politische Parteien: Gutachten*. Berlin: Berlin Friedrich-Ebert-Stiftung. 2009. 88 s. [in English].

31. Pinto-Dushy'ns'kyj M. *Groshti ta demokraty'chna polityka. Polity'chni finansy: reguluvannya i prakty'ka: materialy' mizhnar. konf. [Money and democratic politics. Political finance: regulation and practice: international materials. conf]*, m. Ky'viv, 29 kvit. 2002 r. Ky'viv. 2002. S. 44-54 [in Ukrainian].

32. Scarrow S.E. (n.d.) *Political finance in comparative perspective*. URL: https://www.tcd.ie/Political_Science/undergraduate/module-outlines/ss/politicalparties/PolP/ScarrowAnnRev07.pdf [in English].

33. Williams, R. (2000). *Aspects of Party Finance and Political Corruption. Party Finance and Political Corruption*. (pp. 1-13). London: Macmillan [in English].

34. Tsatsos, D., Bleckmann, A., Bothe, M. (1965). *Die Finanzierung politischer Parteien: ein rechtsvergleichender Überblick*, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 25, 524-550 [in German].

35. Yanh, L. (2002). *Rehuliaty'sia politychnoho finansuvannia u liberalno-demokratychnykh suspilstvakh [Regulation of Political Financing in Liberal-Democratic Societies]*. Kyiv [in Ukrainian].

36. Honiukova, L. (2009). *Politychni partii yak instytut derzhavnoi polityky ta upravlinnia: teoretyko-metodolohichniy analiz [Political parties as an institute of state policy and management: theoretical and methodological analysis]*. Kyiv [in Ukrainian].

37. Kotsiuruba, O. (2013). *Publichne finansuvannia politychnykh partii: perspektyva dlia Ukrainy na dosvidi Polshchi [Public funding of political parties: a prospect for Ukraine on the experience of Poland]*. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria*

yurydychna – Visnyk of Lviv University. Series: Law, 57, 179-188 [in Ukrainian].

38. Obushnyi, S.M. (2007). Finansove zabezpechennia diialnosti politychnykh partii v Ukraini [Financial support of political parties in Ukraine]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

39. Prymush, M.V. (2001). Polityko-pravove rehuliuвання diialnosti politychnykh partii [Political and legal regulation of political parties activities]. Donetsk [in Ukrainian].

40. Martyniuk, R. (2010). Partiina systema Ukrainy ta rehionalni chynnky v yii rozvytku [The party system of Ukraine and regional factors in its development]. *Politolohichni ta sotsiolohichni studii – Political science and sociology studies*, 50(9), 180-192 [in Ukrainian].

41. Romaniuk, A.S., Shveda, Yu.R., Shumelda, O.V. (2003). Polityko-pravovi aspekty finansuvannia politychnykh partii: svitovyi dosvid ta Ukraina [Political and legal aspects of financing political parties: world experience and Ukraine]. Lviv [in Ukrainian].

42. Romaniuk, A.S., Shveda, Yu.R., Shumelda, O.V. (2003). Polityko-pravovi aspekty finansuvannia politychnykh partii: svitovyi dosvid ta Ukraina [Political and legal aspects of financing political parties: world experience and Ukraine]. Lviv [in Ukrainian].

43. Romaniuk, A.S., Shveda, Yu.R., Shumelda, O.V. (2003). Polityko-pravovi aspekty finansuvannia politychnykh partii: svitovyi dosvid ta Ukraina [Political and legal aspects of financing political parties: world experience and Ukraine]. Lviv [in Ukrainian].

44. Dzhuhan, V.V. (2017). Konstytutsiino-pravovi zasady finansuvannia politychnykh partii v Ukraini ta krainakh YeS: porivnialnyi analiz [Constitutional legal framework for financing political parties in Ukraine and EU countries: comparative analysis]. Candidate's thesis. Uzhhorod: Uzhhorodskyyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].

45. Yanishevskyyi, S.O. (n.d.). Derzhavne finansuvannia statutnoi diialnosti politychnykh partii: dosvid YeS i napriamy udoskonalennia vitchyznianoho zakonodavstva [State financing of statutory activities of political parties: EU experience and directions of improvement of domestic legislation]. *www.niss.gov.ua*. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/2900> [in Ukrainian].

46. Monitorynh'2018: osnovni tendentsii zmin hromadskoi dumky [Monitoring'2018: the main tendencies of changes in public opinion]. (2018). *dif.org.ua*. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/monitoring2018-osnovni-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki> [in Ukrainian].

47. Dzhuhan, V.V. (2017). Konstytutsiino-pravovi zasady finansuvannia politychnykh partii v Ukraini ta krainakh YeS: porivnialnyi analiz [Constitutional legal framework for financing political parties in Ukraine and EU countries: comparative analysis]. Candidate's thesis. Uzhhorod: Uzhhorodskyyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].

48. Yanh, L. (2002). Rehuliatyia politychnoho finansuvannia u liberalno-demokratychnykh suspilstvakh [Regulation of Political Financing in Liberal-Democratic Societies]. Kyiv [in Ukrainian].

49. Williams, R. (2000). *Aspects of Party Finance and Political Corruption. Party Finance and Political Corruption*. (pp. 1-13). London: Macmillan [in English].

50. Williams, R. (2000). *Aspects of Party Finance and Political Corruption. Party Finance and Political Corruption*. (pp. 1-13). London: Macmillan [in English].

51. Yanishevskyyi, S.O. (n.d.). Derzhavne finansuvannia statutnoi diialnosti politychnykh partii: dosvid YeS i napriamy udoskonalennia vitchyznianoho zakonodavstva [State financing of statutory activities of political parties: EU experience and directions of improvement of domestic legislation]. *www.niss.gov.ua*. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/2900> [in Ukrainian].

52. Guidelines and Report on the Financing of Political Parties adopted by the Venice Commission at its 46th Plenary Meeting (Venice, 9-10 March 2001). *CDL-INF(2001)008-e*. (n.d.). *www.venice.coe.int*. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF\(2001\)008-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-INF(2001)008-e) [in English].

53. Dzhuhan, V.V. (2017). Konstytutsiino-pravovi zasady finansuvannia politychnykh partii v Ukraini ta krainakh YeS: porivnialnyi analiz [Constitutional legal framework for financing political parties in Ukraine and EU countries: comparative analysis]. Candidate's thesis. Uzhhorod: Uzhhorodskyyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].

54. Rekomendatsiia PARJE «Finansuvannia politychnykh partii» vid 22.05.2001, № 1516(2001) [PACE Recommendation "Financing of Political Parties" dated May 22 2001, № 1516 (2001)]. (n.d.). *crimcor.rada.gov.ua*. Retrieved from http://crimcor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article;jsessionid=DCB18A3AA744DB458FFEC474D147FA17?art_id=48962&cat_id=46352 [in Ukrainian].

55. van Biezen, I. (n.d.). Campaign and party finance. *www.hks.harvard.edu*. Retrieved from <https://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/ Acrobat/Chapter%205%20Van%20Biezen%20Campaign%20and%20party%20finance.pdf> [in English].

56. Strom, K.A. (1990). Behavioral theory of competitive political parties. *American journal of political science*, 34(2), 565-598 [in English].

57. Schlesinger, J.A. (1984). On the Theory of Party Organization. *The Journal of Politics*, 46(2), 369-400 [in English].

58. Naßmacher, K.-H. (2009). The Funding of Party Competition: Political finance in 25 democracies. *Baden-Baden: Nomos* [in English].

59. Tsatsos, D., Bleckmann, A., Bothe, M. (1965). Die Finanzierung politischer Parteien: ein rechtsvergleichender Überblick. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 25, 524-550 [in German].

60. Kopecký, P. (2006). Political parties and the state in post-communist Europe: The nature of symbiosis. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 22, 251-273 [in English].

61. Ustawa z dnia 27 czerwca 1967 r. o partiach politycznych (n.d.) URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970980604>; Gesetz über die politischen Parteien vom 24.07.1967. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/partg/gesamt.pdf> [in Polish].

62. Zakon za politicheskite partii. V sila ot 01.04.2005 g. URL: <http://www.lex.bg/laws/ldoc/2135501352> [in Bulgarian].

63. Dzhuhan, V.V. (2017). Konstytutsiino-pravovi zasady finansuvannia politychnykh partii v Ukraini ta krainakh YeS: porivnialnyi analiz [Constitutional legal framework for financing political parties in Ukraine and EU countries: comparative analysis]. Candidate's thesis. Uzhhorod: Uzhhorodskyyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].

64. Honiukova, L. (2009). Politychni partii yak instytut derzhavnoi polityky ta upravlinnia: teoretyko-metodolohichniy analiz [Political parties as an institute of state policy and management: theoretical and methodological analysis]. Kyiv [in Ukrainian].

65. Kotsiuruba, O. (2013). Publichne finansuvannia politychnykh partii: perspektyva dlia Ukrainy na dosvidi Polshchi [Public funding of political parties: a prospect for Ukraine on the experience of Poland]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria yurydychna – Visnyk of Lviv University. Series: Law*, 57, 179-188 [in Ukrainian].

66. Yanishevskyyi, S.O. (n.d.). Derzhavne finansuvannia statutnoi diialnosti politychnykh partii: dosvid YeS i napriamy udoskonalennia vitchyznianoho zakonodavstva [State financing of statutory activities of political parties: EU experience and directions

of improvement of domestic legislation]. www.niss.gov.ua. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/2900> [in Ukrainian].

67. Dzhuhan, V.V. (2017). *Konstytutsiino-pravovi zasady finansuvannia politychnykh partii v Ukraini ta krainakh YeS: porivnialnyi analiz* [Constitutional legal framework for financing political parties in Ukraine and EU countries: comparative analysis]. Candidate's thesis. Uzhhorod: Uzhhorodskyyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].

68. Williams R. (2000). *Aspects of Party Finance and Political Corruption*. In *Party Finance and Political Corruption* [in English].

69. Regulation (EU, Euratom) (n.d.) No 1141/2014 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 on the statute and funding of European political parties and European political foundations. *Official Journal of the European Union*. 2014. L. 317. P. 1-27 [in English].

70. Dzhuhan, V.V. (2017). *Konstytutsiino-pravovi zasady finansuvannia politychnykh partii v Ukraini ta krainakh YeS: porivnialnyi analiz* [Constitutional legal framework for financing political parties in Ukraine and EU countries: comparative analysis]. Candidate's thesis. Uzhhorod: Uzhhorodskyyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].

71. Zakon Ukrainy "Konstytutsiia Ukrainy": vid 28.06.1996 r. [The Law of Ukraine "The Constitution of Ukraine" from 28.06.1996]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

72. Zakon Ukrainy "Pro politychni partii v Ukraini": vid 01.10.2018, № 2365-III [Law of Ukraine "On Political Parties in Ukraine" from 01.10.2018, № 2365-III]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua.

Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> [in Ukrainian].

73. Zakon Ukrainy "Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy": vid 25.03.2004 r. [Law of Ukraine "On the election of people's deputies of Ukraine" from 25.03.2004]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1665-15/ed20060318/page). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1665-15/ed20060318/page> [in Ukrainian].

74. Recommendation 1516 (2001) "Financing of political parties": adopted by Parliamentary Assembly of the Council of Europe on 22 May 2001. (n.d.). www.assembly.coe.int. Retrieved from <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTMLL-en.asp?fileid=16907&lang=en> [in English].

75. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy «Pro politychni partii v Ukraini» shhodo udoskonalennya porjadku derzhavnogo finansuvannya politychnykh partii №5446 vid 24.11.2016. [Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine «On Political Parties in Ukraine» on Improving the Procedure for State Funding of Political Parties No. 5446 dated 24.11.2016]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60574). Retrieved from URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60574 [in Ukrainian].

76. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do zakoniv Ukrainy shhodo cilovogo vykorystannya derzhavnogo finansuvannya statutnoyi diyalnosti politychnykh partii №6026 vid 03.02.2017. [Draft Law on Amendments to the Laws of Ukraine on the Purposeful Use of State Funding of the Statutory Activity of Political Parties No. 6026 of 02.03.2017]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61055). Retrieved from URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61055 [in Ukrainian].

Kustova S.N.,

post-graduate student of the Department of Parliamentarism and Political Management National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,

Ukraine, Kyiv

THE ORETICAL PRINCIPLES OF THE STATE REGULATION OF FINANCING POLITICAL PARTIES: EU AND UKRAINE

The article considers the legal bases and practical possibilities of using in Ukraine the experience of the member states of the European Union in the sphere of state regulation of financing of the activities of political parties. Attention is emphasized on sources of financing of political parties. The article analyzes the provisions of the bills on changes in the system of state regulation of financing of political parties in Ukraine and proposes ways to improve it.

Key words: financing of political parties, state regulation, state administration, financial reporting, concept of state financing of parties.

UDC 35.088.7

Lytvynenko V.A.,

*Candidate for Candidate's Degree from public administration Department of Public Administration and Administration Institute of Personnel Training the State Employment Service of Ukraine,
Head of Personnel Management DFS General Directorate in the Poltava region, vol_lytvynenko@ukr.net*

Ukraine, Poltava

EVOLUTION OF THE PLACE AND THE ROLE OF PERSONNEL MANAGEMENT SERVICES FOR PUBLIC SERVICE IN UKRAINE

The article is devoted to the analysis of the institutional and functional development of personnel management services in the public sector in Ukraine. The organizational and legal support of activity, place and role of personnel management services in public service reform, modernization of the conceptual apparatus in the field of personnel management in the public service are considered; modern understanding of the main tasks and structure of the personnel management services in the innovative organizational culture of public authorities in Ukraine.

Key words: *public service, public administration, personnel management, personnel management department.*

Formulation of the problem. The future of Ukraine as a European, developed country is impossible without reforming public administration, which today is one of the key aspects of modernization of the country. That is why public sector personnel services should now become participants in systemic transformations, forming a culture of HR-management that promotes positive organizational and qualitative change. Modern approaches to personnel management require institutional strengthening and functional extension of the functional responsibilities of personnel management services in public authorities in Ukraine.

The purpose of the article. Against the background of the correct declaration of strategic goals for determining the direction of the development of human resources management services in public administration, we have insufficient level of organizational and legal support of activities, an outdated paradigm for determining the place and role of personnel management services in the public sector, and also requires modernization of the conceptual apparatus in the field of personnel management on public service, on time looking for a modern understanding of the main tasks and structure of personnel management services in innovative organizations its culture of public authorities in Ukraine.

Presenting main material. Ukraine is developing a new model of public administration. The priority tasks are the proper staffing of state bodies, the updating of their personnel by highly skilled specialists able to work effectively in market conditions and modern democracy, and to form an effective system of managing the personnel of the public service.

The Association Agreement with the European Union, signed on June 27 and ratified on September 16, 2014, envisages large-scale institutional and structural reforms in Ukraine [1].

The reform of public administration largely determines the success and other reforms, the results of which directly depend on the quality of managerial decisions of public authorities.

Following the events of the 2014 Revolution of Virtue, the paradigm of state policy on personnel management as a component of public administration reform tends to be a major upgrade, and regulatory norms of the state have specific rules for implementing such a reform.

In particular, in the Governmental Strategy for the Reform of Public Administration of Ukraine for 2016-2020, the success of the reform depends to a large extent on the quality of human resources management in public authorities, which requires the establishment of effective and efficient personnel management services in each public body [2].

The new Law of Ukraine dated December 10, 2015, No. 889-VIII «On Civil Service» (hereinafter – the Law on Civil Service) provides for the formation of an independent structural unit in the state body or the introduction of a post of a specialist in personnel matters (hereinafter referred to as the Personnel Management Service) [3].

The purpose of this introduction is to shift the emphasis of the work of the personnel service from human resources management to the management of human resources of state authorities.

Therefore, based on the historical analysis, the chronology of the evolution of the place and the role of the personnel management services of state bodies in Ukraine can be summarized in the following table:

Table 1

Chronology of the evolution of the place and the role of personnel management services on the civil service in Ukraine

	<i>Periods</i>		
	<i>1991–1996</i>	<i>1996–2015</i>	<i>until 2015</i>
<i>Name</i>	personnel department	personnel service	personnel management service
<i>Function</i>	personnel records management	work with personnel	human resource management

In the world of scientific literature, you can find examples of different interpretations of the term «personnel management». Some authors, in its definition, focus on the organizational aspect of the governance process, exploiting the purpose and methods by which these goals can be achieved, while others emphasize the substantive part that reflects the functional side of management. It is advisable to consider some definitions of personnel management, which seem to be most informative and inherent in the civil service.

«Personnel management is a purposeful activity, which involves determining the main areas of work with personnel,

as well as the means, forms and methods of managing it» [4, p.17], – says N. Fedorov.

A. Kybanov describe attention to the definition of the promotion of personnel. «Personnel management is the formation and direction of the employee's motivational settings in accordance with the tasks facing the organization» [5, p.62].

The American scientist G. Dessler formulates the term «human resources management» as «a set of principles, methods, means of purposeful influence on personnel, ensuring the maximum use of intellectual and physical abilities of employees in performing labor functions to achieve the goal of the organization» [6, p.35]. Such an interpretation of the term «human resources management», as compared with others, is more human-centric, but does not reflect the need to identify these abilities, which is very important for the civil service.

According to the generalized wording of S. Gaiduchenko, «management of civil service personnel is a deliberate activity of the heads of the state authority and personnel management services for the formation and development of the civil servants collective, as well as for ensuring socially significant results of its activities by identifying and implementing personal abilities and qualities, professional capacity and motivation of each civil servant» [7].

The researcher T. Goretzka, having proposed the termination of the «HR management to the state service», carried out an analysis of the change in the «management of human resources». In her opinion, governmental HR management is the activity of governmental managers and local self-care bodies and their HR services which help to provide high-quality professionals to achieve purposes of every public authorities and self-care bodies, to increase the effectiveness of the activities of the state budget enterprises and local government agencies, as well as the services they receive, as well as the improvement and redress of public service staff of all ranks and categories [8].

The definition of the «personnel management service of a public authority» in the normative legal act was first formulated in the new Civil Service Law [3] and the Model Provision on the Personnel Management Service of a State Body, approved by the Order of the National Security Service of 03.03.2016 No. 47 [9].

Prior to the adoption of these acts, the relevant structural units of state bodies were called «personnel services of executive authorities».

According to Article 18 of the Law on Civil Service, the Human Resources Management Department ensures that the head of the civil service is exercising his powers, is responsible for implementing the state policy on personnel management in the state body, recruiting personnel, planning and organizing measures on raising the level of professional competence of civil servants, documentary registration of admission to the civil service, its passage and termination, and also performs other functions provided by the legislation [3].

At the same time, our analysis of the regulatory framework and scientific literature shows that today, both in the legislative acts and in the special literature, there is no interpretation of the term «service of management of the personnel of a state body». This concept and in practice is not definitively defined, its theoretical formulation and

practical understanding occur at the intersection of theoretical-methodological and empirical transformations.

In our view, within the limits of the Civil Service Law, it is possible to determine the service of personnel management of a state body as a set of structural units (officials) responsible for implementing state policy on personnel management in a state body, personnel selection, planning and organization measures on raising the level of professional competence of civil servants, documenting the admission to the civil service, its passage and termination, as well as perform other functions provided by law [10].

Today, the main structural subdivision of human resources management is the personnel management services, which the Typical Regulations on the Personnel Management Service of a State Body, approved by the Order of the National Security Service of Ukraine dated 03.03.2016, No. 47 formally entrusted with the implementation of the state policy on personnel management in a state body, providing the implementation of the authority of the head of the civil service on human resources management, ensuring the organizational development of the state body, the selection of personnel of the state organization, forecasting of personnel development, promotion of employees for professional career, increase of their professional competence, carrying out of analytical and organizational work on personnel management, organizational and methodical management and control over work with personnel, documentary registration of admission to civil service, its passing and suspension [9].

But in many cases, in practice, personnel management services perform only functions of documenting the entry of employees into the civil service, its passage, termination and organization of raising their professional competence. Instead, these subunits do not always adequately perform methodological, informational, coordinating, organizational, control, and motivational functions in personnel management due to the fact that they are structurally and functionally disassociated with such structural subdivisions of state bodies as organizational, administrative, internal audit, detection and prevention of corruption, etc., which also actually perform the functions of personnel management.

In accordance with clause 1 of section I of the Model Regulations on the personnel management service of a state body, approved by the Order of the National Security Service of 03.03.2016 No. 47 «... the number of personnel management services is determined at a rate of up to 20 persons per specialist of the personnel management service». That is, the staffing of the personnel management service should be at least 5% of the staffing of the state body [9]. Such a standard is not systematically implemented in Ukraine. According to various data in practice, the number of staffing services currently in the majority of cases is from 1% to 2% of the staffing of state bodies. At the same time, the total staffing of personnel management services, units of work organization, internal audit units and authorized departments on the detection and prevention of corruption in the middle is just about 5% of the total staffing of state bodies.

Analysis of the functions and procedures enshrined in the standard positions by structural subdivisions: the personnel management department, the organizational units of work, internal audit units and authorized departments on the

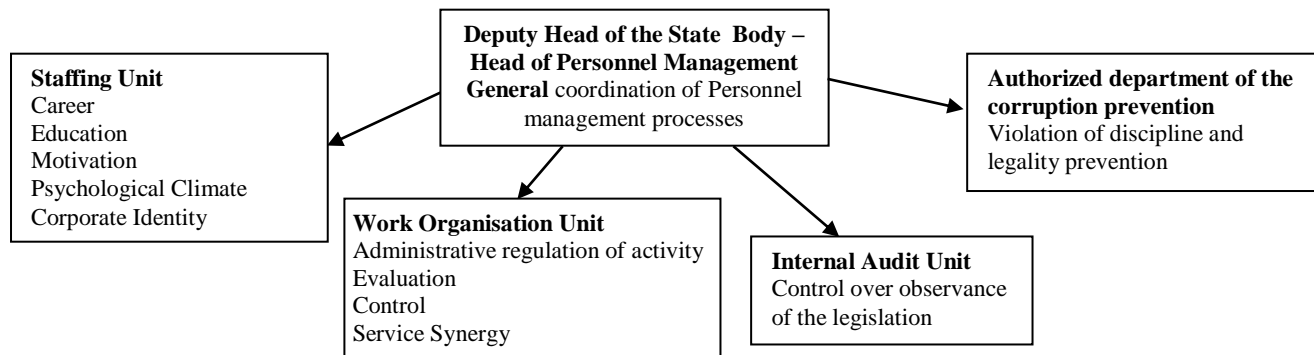
identification and prevention of corruption, conducted taking into account their aggregate as interconnected elements, individual subsystems and elements of the system management in causal relationships and subordination, taking into account the organizational and psychological aspects of management, testifies the possibility and feasibility of roses I look at these structural subdivisions as a single whole in the sense of «human resources management» [10].

According to our belief, these structural units in their entirety just act as the system of personnel management of the state body in the modern paradigm of HR-management.

The distribution of the main tasks between these structural units within the framework of the newest personnel management service is, in our understanding, given in Fig. 2. In this case, it seems advisable that the head of such a

personnel management service should have the status of deputy head of the state body responsible for all the «internal life» of the team, leaving the head of the authority to concentrate on managing the operational (main) activity.

One separately from these units is not able to systematically, continuously and fully ensure the process of personnel management at all stages of service activities. Instead, these units in aggregate, as interrelated elements, individual subsystems and elements of the management system, are a personnel management system that can, of course, interact with linear leaders and civil society institutes, to ensure the proper process of human resources management at all possible stages professional career and personal development of workers [10].

Pict. 2. State Agency Personnel Management System in Modern HR Paradigm

Conclusions. Developed countries have developed strategic concepts and models of governance, focusing on people and their initiative, which achieves the effect of service synergy (participative organizational culture). In order to effectively use the synergetic technology of personnel management, in our opinion, institutional strengthening and functional expansion of the place and role of personnel management services in the public sector is appropriate [11].

Under this approach, the HR department acquires an appropriate institutional and functional level that provides the service with the independence of the law, direct subordination to the head of the civil service, a leading role in the implementation of state policy on personnel management in a state body, ensuring the implementation of its powers by the head of the civil service issues of personnel management, provision of organizational development of the state body, organization of selection, forecasting development of personnel, Encouraging employees to career and raising their professional competence, analytical and organizational implementation of HR management, organizational guidance and control of HR.

In addition, the grounds for functional uncertainties and official conflicts between the above departments regarding the determination of the staffing, organizational structure, staffing of the state body and its line departments, the organization of the work of the competition commission, the disciplinary commission for the consideration of disciplinary cases, the conduct of official investigations, the organization of evaluation disappears the results of the civil servants' official activity, and the prevention of violations of anti-corruption legislation in place and implementation of the daily activities of the law on public service.

Thus, the perception of the above paradigm of personnel management makes it possible to formulate proposals on institutional strengthening and the functional expansion of the place and role of personnel management services in public administration in Ukraine by combining not only personnel management units in their structure but also structural subdivisions of state bodies to which assigned functions for the organization of work, internal audit, detection and prevention of corruption [10].

References

1. *Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukraïnoyu, z odniyei storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikfnimiy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony* [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand] [Electronic resource]. Mode of access: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
2. *Stratehiya reformuvannya derzhavnogo upravlinnya Ukraïny na 2016-2020 roky: rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukraïny vid 24 chervnya 2016 r. 1 474-r* [Strategy of Reforming the State Administration of Ukraine for 2016-2020]: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 24, 2016 No. 474-r [Electronic resource]. Mode of access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/474-2016>.
3. *Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukraïny vid 10 hrudnya 2015 roku 1 889-VIII* [About the civil service: Law of Ukraine dated December 10, 2015, No. 889-VIII] [Electronic resource]. Mode of access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
4. *Fedorova N.V. Upravlenye personalom orhanyzatsyy: uchebnoe posobyе / N.V. Fedorova, O.YU. Mynchenkova* [Management of the personnel of the organization: a manual]. N.V. Fedorova, O.Yu Minchenkova - M.: KNOROUS, 2005. - 416 p.

5. *Upravlenye personalom orhanyzatsyy: uchebnyk / [obshch. red. A.Ya. Kybanova]* [Management of the personnel of the organization: a textbook / [commonly. Ed. A.Ya. Kybanova]. - 2nd ed. add and remake - M. 2003 - 638 p.

6. Dessler H. *Upravlenye personalom / H. Dessler; [per. s anhl. D.P. Konkova; pod obshch. red. Y.M. Stepanov]* [Personnel Management]. M.: BINOM. Laboratory of Knowledge, 2004 - pp.799.

7. Hayduchenko S.O. *Formuvannya innovatsiynoi tekhnolohiyi otsynuyuvannya v upravlinni personalom derzhavnoi sluzhby: dys. kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.03 "Derzh. sluzhba"* [Formation of innovative evaluation technology in the management of civil service personnel: diss. Cand. state sciences Supervision: 25.00.03 "State Service"]. Gaiduchenko Svetlana Aleksandrovna. - National Academy for Public Administration under the President of Ukraine. - K., 2010. - 225p.

8. Horets'ka T.O. *Yevropeys'ky dosvid pidvysichennya efektyvnosti upravlinnya lyuds'kymu resursamy na derzhavnyi sluzhbi v Ukraini: dys. kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.03 "Derzh. sluzhba"* [The European Experience of Increasing the Efficiency of Human Resource Management in the Civil Service in Ukraine]: Diss. Cand. state sciences Supervision: 25.00.03 "State Service". Goret'skaya Tetyana Aleksandrovna. - National Academy for Public Administration under the President of Ukraine. - Kyiv, 2013. - 180 p.

9. *Typove polozhennya pro sluzhbu upravlinnya personalom derzhavnoho orhanu: nakaz Natsionalnoho ahent'stva Ukrainy z pytan' derzhavnoi sluzhby vid 03 bereznya 2016 roku No 47* [Typical Regulations on the Personnel Management Service of a State Body]: Order of the National Agency of Ukraine on Civil Service of March 03, 2016 [Electronic Resource]. Access mode: http://search.ligazakon.ua/L_doc2.nsf/link1/RE28568.html.

10. Lytvynenko V. A. *Otsinka roboty sluzhb upravlinnya personalom v Ukraini (na prykladі podatkovykh orhaniv Poltav's'koyi oblasti): mahisters'ka robota na zdobuttya kvalifikatsiyi mahistra derzhavnoho upravlinnya, spetsialnist' 8.15010001 - "Derzhavne upravlinnya"* / Lytvynenko Volodymyr Andriyovych [Estimation of the work of personnel management services in Ukraine (for example, tax authorities of the Poltava region): master's work for obtaining a master's degree in public administration, specialty 8.15010001 - "Public administration" / Volodymyr Andriyovych Litvinenko]. - National Academy for Public Administration under the President of Ukraine. Kyiv, 2017. - 102 p.

11. Kioffman R. *Stratehichne modulyuvannya upravlinnya* [Strategic Management Modulation]. Homewood / R. Hoffman, D. Becker, 1989.

Literature

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

2. Стратегія реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 березня 2015 р. №227-р [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/227-2015>.

3. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

4. Федорова Н.В. *Управление персоналом организации: учебное пособие / Н.В. Федорова, О.Ю. Минченкова* - М.: КНОРУС, 2005. - 416 с.

5. *Управление персоналом организации: учебник / [общ. ред. А.Я. Кибанова]*. - 2 - е изд. доп. и перераб. - М. 2003. - 638 с.

6. Десслер Т. *Управление персоналом / Т. Десслер; [пер. с англ. Д.П. Конькова; под общ. ред. И.М. Степанов]*. - М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2004. - 799 с.

7. Гайдученко С.О. *Формування інноваційної технології оцінювання в управлінні персоналом державної служби: дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.03 "Держ. служба"* / Гайдученко Світлана Олександрівна. - Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. - К., 2010. - 225 с.

8. Горецька Т.О. *Європейський досвід підвищення ефективності управління людськими ресурсами на державній службі в Україні: дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.03 "Держ. служба"* / Горецька Тетяна Олександрівна. - Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. - Київ, 2013. - 180 с.

9. *Типове положення про службу управління персоналом державного органу: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 03 березня 2016 року №47* [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/L_doc2.nsf/link1/RE28568.html.

10. Литвиненко В. А. *Оцінка роботи служб управління персоналом в Україні (на прикладі податкових органів Полтавської області): магістерська робота на здобуття кваліфікації магістра державного управління, спеціальність 8.15010001 - "Державне управління"* / Литвиненко Володимир Андрійович. - Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. - Київ, 2017. - 102 с.

11. Хоффман Р. *Стратегічне модулювання управління*. Homewood / R. Hoffman, D. Becker, 1989.

Литвиненко В.А.,

здобувач наукового ступеня кандидата наук з державного управління кафедри публічного управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, керівник служби управління персоналом Головного управління ДФС у Полтавській області, vol_lytvynenko@ukr.net

Україна, м. Полтава

ЕВОЛЮЦІЯ МІСЦЯ І РОЛІ СЛУЖБ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено аналізу інституціонального і функціонального розвитку служб управління персоналом у публічному секторі в Україні. Розглянуто організаційно-правове забезпечення діяльності, місце і роль служб управління персоналом у реформуванні публічної служби, модернізація понятійного апарату у галузі управління персоналом на публічній службі; сучасне розуміння основних завдань і структури служб управління персоналом в інноваційній організаційній культурі органів публічної влади в Україні.

Ключові слова: державна служба, публічне адміністрування, управління персоналом, служба управління персоналом.

УДК 351.329:336.58

Малигіна І.В.,

*аспірант кафедри соціальної та гуманітарної політики
Національної академії державного управління при Президентові України,**Україна, м. Київ*

ФОРМУВАННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто складові системи кадрової політики у галузі освіти в Україні у контексті державної кадрової політики. Показано, що існує суттєвий розрив між вимогами роботодавців та рівнем освіти в Україні. Визначено, масовість вищої освіти зумовлює необхідність оптимізації державного замовлення для приведення у відповідність до реальних потреб національної економіки.

Ключові слова: державна кадрова політика, державне управління, публічне управління, механізми державного управління, освіта України, вища освіта України, державна кадрова політика у галузі освіти.

Постановка проблеми. На даний час в Україні відбувається реформування державної кадрової політики. У сучасних умовах глобалізації та потреби підвищення конкурентоспроможності держави саме вдосконалення публічного управління та адміністрування на державному та регіональному рівнях є важливим критерієм успішного вирішення суспільних проблем і зміцнення державності (О. Зубчик) [1]. Успіх реформування держави і розвитку суспільства залежить, в першу чергу, від рівня професіоналізму і якості підготовки управлінських кадрів, працюючих не тільки в органах державної влади і місцевого самоврядування, а й в усіх сферах суспільного життя. «Необхідність докорінного поліпшення якості кадрового потенціалу, забезпечення його ефективного професійного розвитку зумовлена потребою у висококваліфікованих кадрах, ерудованих, компетентних управлінцях з інноваційним мисленням, здатних до відповідального прийняття управлінських рішень» [2, с.3].

Аналіз останніх публікацій. У вітчизняній науковій літературі наявна значна кількість праць, що стосуються питань державної кадрової політики: аналіз теоретичних засад розвитку державної кадрової політики (В. Авер'янов, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, Т. Витко, В. Гошовська, С. Дубенко, Ю. Ковбасюк, В. Князев, В. Луговий, В. Малиновський, Н. Нижник, О. Оболенський, В. Олуйко, Л. Пашко, С.Серьогін, В. Сороко, Ю. Сурмін та ін.) [3-5; 6]. Останнім часом державна кадрова політика стає об'єктом дослідження науковців у контексті перспективи побудови ефективної, компетентної публічної служби. Так, у статті Т. Витко висвітлюються теоретичні засади державної кадрової політики, зокрема її понятійно-категорійний апарат, розглядається сучасний стан деяких кадрових процесів у галузі державної служби України, аналізується їх нормативне правове забезпечення та окреслено перспективи побудови ефективної, компетентної публічної служби [7]. Варто зауважити, що у науковій доповіді авторського колективу Національної академії державного управління при Президентові України на основі Указу Президента України № 45/2012 «Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки» [8] інтегровано результати аналітичного осмислення сутності, змісту державної кадрової політики, шляхів реалізації її стратегії на сучасному етапі державно-управлінських реформ в Україні [9]. Авторами розкриваються найважливіші проблеми людських ресурсів та

кадрового забезпечення основних сфер суспільства, а також пропозиції щодо їх дослідження та практичного розв'язання. Є також дослідження проблем державної кадрової політики у галузі освіти крізь призму проблеми адміністративної ефективності та конкурентоспроможності держави (О. Зубчик) [10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на існуючі дослідження щодо теоретико-методологічних та організаційно-правових засад державної кадрової політики, сучасний стан формування та функціонування, перспективи розвитку державної кадрової політики у галузі освіти потребують додаткових досліджень. Зокрема, удосконалення потребує механізм її реалізації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашої статті є з'ясування сутності та особливостей державної кадрової політики у галузі освіти як складової державної кадрової політики. Завдання – з'ясувати характерні особливості, здійснити аналіз сучасного стану формування та реалізації державної кадрової політики у галузі освіти в Україні. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які вимикають у контексті реалізації державної кадрової політики в Україні. Предметом дослідження є механізм реалізації державної кадрової політики у галузі освіти як складової державної кадрової політики в Україні.

Виклад основних результатів. Зміст, обсяг, межі державного регулювання кадрових процесів, рівень їх децентралізації та демократизації залежать від стратегії подальшого розвитку держави. У галузі кадрової політики, зокрема, прийнято Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки [11]. У цьому контексті в галузі освіти було розроблено Концепцію розвитку освіти України на 2015–2025 роки, проект якої у свій час пропонувався для громадського обговорення її авторами [12]. Автори концепції, експертна група при Міністерстві освіти і науки України, створена у липні 2014 р., наголошували, що «впродовж усього періоду існування незалежної України в освітньому секторі країни накопичувалися численні проблеми системного характеру, основними з яких є занепад матеріально-технічної бази, низька заробітна плата педагогам, зниження соціального статусу працівників освіти» [13]. Також під час просування проекту Концепції проблемами освітньої системи України експерти назвали «неефективну, надміру централізовану

та застарілу систему управління і фінансування, дедалі більшу нерівність у доступі до якісної освіти, надмірну комерціалізацію освітніх послуг, корупцію та зниження якості освіти», про що йдеться у самій Концепції.

Чим є державна кадрова політика у галузі освіти сьогодні? Зокрема, у галузі вищої освіти. Державна кадрова політика в галузі освіти – це «сукупність принципів, способів дій державних органів управління освітою з організації людських ресурсів галузі на основі формування, підтримки і розвитку освітніх цінностей та ідеалів, норм, правил, процедур, здатних забезпечити цілісність та стійкість розвитку системи освіти у відповідності з державними цільовими установками» [14, с.36]. Можемо зазначити, що державна кадрова політика у галузі освіти України – це цілеспрямована стратегічна діяльність держави. Ця діяльність пов'язана з плануванням та прогнозуванням формування, професійного розвитку та раціонального використання кадрів у галузі освіти. Вона визначає цілі й пріоритети кадрової діяльності. Це також питання державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою. Фактично, це складова стратегії держави з формування й раціонального використання людського потенціалу українського суспільства.

Структура державної кадрової політики у галузі освіти, як і структура державної кадрової політики загалом, базується на певних принципах, включає суб'єкти, об'єкти, механізми формування та реалізації. Основними принципами державної кадрової політики у галузі освіти є ті, що складають основу побудови та реалізації кадрової політики в країні. Серед таких називають (М. Білинська), перш за все такі, як «соціальна справедливість, комплексність та послідовність її проведення; збалансованість суспільних інтересів та інтересів окремих суспільних груп; професіоналізм; збалансованість представництва досвідчених та молодих працівників з урахуванням гендерної рівності; відповідальність держави за створення передумов для реалізації життєво важливих інтересів людини, реалізації громадянами права на освіту і працю; взаємоповага у відносинах між особою та державою, працівником та роботодавцем; партнерство держави і недержавного сектору; безперервність навчання» [15, с.4].

Крім того, ми пропонуємо як принципи державної кадрової політики у галузі освіти розглядати сформульовані на основі зарубіжного та вітчизняного досвіду правила, які покладені в основу діяльності суб'єктів з формування й реалізації кадрової політики держави – органів державної влади та місцевого самоврядування, відомств, установ, організацій, підприємств у галузі освіти.

Суб'єктами державної кадрової політики у галузі освіти розглядаємо Верховну Раду України, Президента України, Уряд України (й уповноважені ним органи влади, установи, відомства, організації), територіальні органи державної влади, органи місцевого самоврядування. Об'єктом державної кадрової політики у галузі освіти України є комплекс відповідних правових норм, принципів, форм, методів і засобів, що забезпечують ефективність формування, розвитку, використання кадрів у галузі освіти. Разом з тим, можна розглядати й педагогічних та науково-педагогічних працівників сфери освіти, на діяльність яких спрямований керівний вплив суб'єктів кадрової політики у цій сфері.

Як відзначив І. Гусак, особливість нової державної кадрової політики полягає у тому, що «державна та особа виступають як соціальні партнери в професійно-трудовій діяльності. Визначальним принципом сучасної кадрової діяльності є досягнення гармонійного поєднання інтересів особи та держави, індивідуальних та загальнонаціональних інтересів, сприяння творчій самореалізації особистості» [16, с.296]. Отже, на нашу думку, варто зауважити, що державна кадрова політика у галузі освіти фокусується на людському потенціалі. Тобто, державна кадрова політика у галузі освіти – це людський потенціал та його формування, реалізація у галузі освіти, управлінські рішення, кадрова робота, інститути та механізми соціального партнерства. Можемо також визначити, що предмет державної кадрової політики у галузі освіти – це суспільні відносини щодо формування, відтворення, розвитку та використання педагогічного та науково-педагогічного, а також управлінського та адміністративного персоналу у галузі освіти. Відповідно, механізми формування державної кадрової політики у галузі освіти – це сукупність дій державних інституцій та інших суб'єктів, які спрямовані на розбудову системи управління людськими ресурсами та формування її потенційних можливостей, а механізми реалізації державної кадрової політики у галузі освіти – це комплекс правових норм, принципів, засобів, які забезпечують ефективний добір, підготовку, використання та розвиток людського потенціалу у галузі освітньої діяльності.

Сьогодні реформування кадрового забезпечення системи освіти є одним з пріоритетів державної кадрової політики України. Вироблення та реалізація сучасної кадрової політики України у галузі освіти потребує ефективної кадрової системи, яка включає усю сукупність складових – від управлінських рішень до кадрових інститутів та організаційних структур, які здійснюють цілісне управління формуванням та реалізацією кадрової політики у галузі освіти, з метою досягнення визначених пріоритетів розвитку суспільства. В. Огаренко [17] визначає, що специфікою системи освіти в Україні як об'єкта кадрової політики є фундаментальні особливості професії викладача. Отже, автори досліджують сукупність елементів освітньої системи та їх взаємодію, взаємовідносини, взаємосприяння. Тому, ось сутність управління системою освіти можна визначити як діяльність, спрямовану на створення педагогічних, соціальних, кадрових, правових, організаційних, матеріально-фінансових та інших умов, які потрібні для нормального функціонування і розвитку галузі та реалізації її мети.

У цьому контексті розглянемо сучасну систему вищої освіти України, аналізуючи її у зв'язку з управлінськими рішеннями та формуванням державної кадрової політики України. Сучасна система вищої освіти є високодинамічною, відкритою, гнучкою системою. Вона спроможна адекватно реагувати на зміни зовнішнього економічного середовища. Сьогодні, в умовах становлення економіки знань, певною мірою трансформується і сама система вищої освіти з метою забезпечення поглибленої та багатоаспектної відповідності актуальним запитам суспільного прогресу. У тому числі, це завдання забезпечення висококваліфікованими кадрами. Отже, ключовою тенденцією розвитку вищої освіти в сучасних умовах є широко-

масштабне зростання її значення у становленні економіки знань. При цьому, мається на увазі синтез функцій вищих навчальних закладів як передатчиків знань та інформації і як генераторів інноваційних ідей. Дана тенденція проявляється в зростанні тривалості процесу здобуття освіти, збільшенні чисельності студентів, підвищенні охоплення населення вищою освітою, частки населення з вищою освітою у переважній більшості країн світу, а не тільки в Україні.

Ураховуючи особливості державної кадрової політики в контексті пріоритетних завдань розвитку економіки України, впливає наступна тенденція розвитку вищої освіти – зміна вимог до змісту, методів і форм навчального процесу. Отже, ставиться й іншого змісту завдання у контексті державної кадрової політики. Разом з тим, навчальний процес має бути орієнтованим на підготовку кадрів для національної економіки, які володіють професійними знаннями, навичками, вміннями, спроможні навчатись протягом життя, опанувати інновації, працювати в команді, вести ефективний міжнародний діалог, самовдосконалюватись, розвивати творчі та креативні здібності. Причому, підвищення якості організації навчального процесу у вищих навчальних закладах передбачає його повне забезпечення й регулярне оновлення матеріально-технічної бази (навчальних лабораторій, лекційних аудиторій, спеціалізованих кабінетів), комп'ютерного парку, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Разом з тим, основні засади державної освітньої політики, закріплені у Національній Доктрині розвитку освіти та Національній стратегії розвитку освіти в Україні, передбачають реалізацію цілої низки заходів щодо реформування системи вищої освіти в Україні у нових соціально-економічних умовах з урахуванням загальноосвітніх (загальноцивілізаційних) тенденцій розвитку вищої освіти.

Таким чином, абсолютно обґрунтовано можна виокремити визначальну роль вищої освіти в суспільному поступі, науково-технічним прогресом, інноваційному розвитку національної економіки та становленні економіки знань. Як дослідили І. Каленюк, О. Гонга, М. Вербовий, Н. Холявко, інтеграція вищої освіти України в європейський та світовий освітній простір відбувається повільно, але до основних характерних ознак економіки знань належать такі, як: стрімкий розвиток знань, перетворення знань на безпосередню продуктивну силу, розширення наукомісткого сектору, прискорення процесів інформатизації та комп'ютеризації [18]. У таких умовах суттєво видозмінюються чинники конкурентоспроможності, чинники та показники світового лідерства країн. Зокрема, все більше зростає значення інтелектуальних ресурсів в системі глобальної конкурентоспроможності. Одне із центральних місць серед комплексу чинників і показників конкурентоспроможності національної економіки посідають інформаційно-комунікаційні технології [19]. Особливі ж вимоги при цьому висуваються до людини як носія передових знань, рушійної сили економічного зростання країни.

Фундаментальна наукова, професійна та практична підготовка забезпечується вищою освітою, яка здобувається громадянами на відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнях з урахуванням їхніх покликань, інтересів і

здібностей, а також щодо удосконалення наукової та професійної підготовки й за допомогою перепідготовки та підвищення їхньої кваліфікації. Так, особа формує та підвищує свою конкурентоспроможність в умовах динамічних змін у сучасному суспільстві [20].

Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.) [21] передбачив, що громадяни вищу освіту здобувають за відповідними освітніми чи науковими програмами, визначивши рівні вищої освіти, а саме: початковий (короткий цикл), перший (бакалаврський цикл), другий рівень (магістерський цикл), третій рівень (освітньо-науковий/освітньо-творчий), науковий рівень. Дано їм коротку характеристику, як це передбачено у Законі. Отже, на початковому рівні вищої освіти передбачається здобуття громадянами загальнокультурної та професійно орієнтованої підготовки, а також спеціальних умінь і знань, й певного досвіду їх практичного застосування з метою виконання типових завдань, які передбачені у відповідній галузі професійної діяльності для первинних посад. Цей рівень відповідає шостому рівню Національної рамки кваліфікацій [22]. Щодо першого – бакалаврського рівня вищої освіти, його відповідність встановлюється сьомому рівню Національної рамки кваліфікацій. Передбачено, що особа здобуває теоретичні знання та практичні вміння і навички, які є достатніми для того, щоб успішно виконувати професійні обов'язки за тією спеціальністю, яку нею обрано. На другому рівні, магістерському, особа здобуває поглиблені теоретичні або практичні знання, вміння, навички загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань, які мають інноваційний характер, відповідного рівня професійної діяльності за обраною нею спеціальністю або спеціалізацією. Цей рівень відповідає восьмому рівню Національної рамки кваліфікацій. На третьому рівні, який визначається як освітньо-науковий та/або освітньо-творчий, передбачається, що громадяни можуть здобувати такі теоретичні знання, вміння, навички та інші компетентності, які є достатніми для того, щоб продукувати нові ідеї, розв'язувати комплексні проблеми у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності. Передбачається оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності та проведення власного наукового дослідження. Результати таких досліджень матимуть наукову новизну, теоретичне та практичне значення. Цей рівень вищої освіти відповідає дев'ятому рівню Національної рамки кваліфікацій. І, зрештою, науковий рівень вищої освіти, який має відповідність з десятим рівнем Національної рамки кваліфікацій. Передбачено, що особа, яка набуває компетентностей на цьому рівні здатна розробляти і впроваджувати різні методології та методики дослідницької роботи, створювати нові системоутворюючі знання та прогресивні технології, розв'язувати важливі наукові або прикладні проблеми загальнонаціонального або світового значення. Для здобуття вищої освіти на кожному з цих рівнів передбачене те, що особою буде успішно виконано відповідну освітню або наукову програму, що є підставою для присудження визначеного ступеня вищої освіти (молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії/доктор мистецтва, доктор наук).

Станом на початок 2017–2018 н.р. підготовку фахівців з вищою освітою в Україні здійснював 661 заклад вищої освіти. Кількість студентів, які здобували вищу освіту в цих закладах становила 1539 тис. осіб (на початок 2016–2017 н.р. – 657 та 1587 тис.). У 2017 р. закладами вищої освіти було випущено 421 тис. фахівців. Це на 34 тис. осіб (8,9%) більше, ніж у 2016 р. [23].

Разом з тим, через відсутність гнучкої реакції на демографічні зміни у галузі вищої освіти сформувалася низка диспропорцій. Так, кількість дітей у віці 15–19 років скоротилася протягом 2000–2017 років на 41%, а кількість студентів – на 8%. Поступове скорочення кількості абітурієнтів почалося із запізненням і було дуже повільним. Так, у 2015 р. вищу освіту отримувало 4/5 української молоді. У 2017 р. ситуація не змінилася, оскільки за статистикою вступу до ЗВО потрапили 80% випускників шкіл порівняно з 50% у 2000 р. [24].

Аналіз ситуації свідчить, що існує суттєвий розрив між вимогами роботодавців та рівнем освіти в Україні. Зокрема, 30% громадян відчувають, що мають вищий рівень освіти, ніж потрібно для виконання роботи. Ще одна диспропорція – протягом 2010–2017 н.р. загальна кількість студентів скоротилася на 33%, а кількість тих, що навчаються коштом держбюджету, – лише на 19%. У 2017 році більше половини зарахованих абітурієнтів – 51% від загального обсягу – навчалися за кошти держави порівняно з 38% у 2010 році. Кількість студентів на одного викладача, беручи до уваги денну, вечірню і заочну форми навчання, у 2017 р. становила майже 11 осіб, тоді як середній показник для країн Європи у 2015 році – 15,4 особи [25].

У цьому зв'язку аргументовано виглядає думка (М.Бобрицька) про те, що «задоволення запитів держави, суспільства й громадян України щодо поліпшення якості освітніх послуг до рівня європейських, можливе за умов реалізації підходів, в основі яких – урахування того, що державна кадрова політика України у підготовці працівників для системи освіти має бути складовою державної кадрової політики» [26, с.35].

Висновки. Неререформованість української економіки, скорочення кількості робочих місць в реальному секторі економіки стимулює попит на абстрактні «універсальні» освітні спеціальності (менеджер, економіст, юрист, журналіст). Разом з тим, масовість вищої освіти зумовлює необхідність оптимізації державного замовлення для приведення у відповідність до реальних потреб національної економіки; а також активне впровадження в освітню і наукову діяльність вищої освіти підприємницької складової. Рівень якості освіти в Україні є дуже низьким, що не відповідає високому рівню охоплення вищою освітою.

Недосконалість державної кадрової політики України у галузі освіти зумовлює необхідність вироблення науково обґрунтованої політики у підготовці педагогічних, науково-педагогічних і наукових кадрів, адекватної завданням і викликам сьогодення. Не дивлячись на суттєві здійснені кроки реформування управління системою освіти, освіта в Україні продовжує відставати від потреб громадян, суспільства, держави та ринку. Одна з причин те, що в умовах фактичної відстороненості управлінців від громадського обговорення проблем, що накопичилися, якість

освіти погіршувалася впродовж десятиліть не в останню чергу й через кадрове питання.

Таким чином, дослідження чинників та основних тенденцій розвитку вищої освіти, механізмів їх реалізації дає можливість глибокого аналізу освітніх процесів. Відтак, врахування основних тенденцій розвитку вищої школи сприятиме запровадженню в національній освіті компетентнісного підходу, забезпеченню зрозумілості і порівнюваності результатів навчання, набутих компетентностей і кваліфікацій, ступенів для всіх зацікавлених сторін і в такий спосіб створення основи для європейської і світової інтеграції.

Література

1. Зубчик О.А. Адміністративна ефективність як фактор підвищення конкурентоспроможності країни. Публічне врядування в Україні: стан, виклики та перспективи розвитку. [матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, присвяч. 100-річчю держ. служби в Україні (Київ, 25 трав. 2018 р.): у 5 т. / за заг. ред. В.С.Куйбіди, М.М.Білинської, О.М.Петроє]. К, НАДУ, 2018. Т. 2. 156 с.
2. Державна кадрова політика в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку: наук. доп. [авт. кол. : Ю.В.Ковбасюк, К.О.Ващенко, Ю.П.Сурмін та ін.]. К, НАДУ, 2012. 72 с.
3. Білинська М.М., Сороко В.М., Чмига В.О. Стратегія державної кадрової політики України: цілі та шляхи реалізації. Навч.-метод. матеріали. К, 2013. 52 с.
4. Бобрицька В.І. Європейські виміри державної кадрової політики України у підготовці працівників для системи освіти. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. Вип. 1(6). К, 2015. С.30-35.
5. Витко П.Ю. Державна кадрова політика України: сутність, сучасний стан і перспективи розвитку. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2016. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tprdu_2016_1_5 (дата звернення: 25.01.2019).
6. Державна кадрова політика в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку: наук. доп. [авт. кол. : Ю.В.Ковбасюк, К.О.Ващенко, Ю.П.Сурмін та ін.]. К, НАДУ, 2012. 72 с.
7. Витко П.Ю. Державна кадрова політика України: сутність, сучасний стан і перспективи розвитку. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2016. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tprdu_2016_1_5 (дата звернення: 25.01.2019).
8. Ковбасюк Ю.В. Державна кадрова політика: проблеми та шляхи реалізації. Стратегія державної кадрової політики – основа модернізації країни. [матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 31 трав. 2012 р.: 15-річчя галузі науки «Державне управління»]. К, НАДУ, 2012. С.3-5.
9. Державна кадрова політика в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку: наук. доп. [авт. кол. : Ю.В.Ковбасюк, К.О.Ващенко, Ю.П.Сурмін та ін.]. К, НАДУ, 2012. 72 с.
10. Зубчик О.А. Адміністративна ефективність як фактор підвищення конкурентоспроможності країни. Публічне врядування в Україні: стан, виклики та перспективи розвитку. [матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, присвяч. 100-річчю держ. служби в Україні (Київ, 25 трав. 2018 р.): у 5 т. / за заг. ред. В.С.Куйбіди, М.М.Білинської, О.М.Петроє]. К, НАДУ, 2018. Т. 2. 156 с.
11. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки: Указ Президента України від 01.02.2012 р. № 45/2012 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/45/2012> (дата звернення: 25.01.2019).

12. Концепція розвитку освіти України на 2015-2025 роки – презентація проекту. Профспілка працівників освіти і науки України. URL: <https://pon.org.ua/новину/3549-консерсія-розвитку-освіти-україни-на-2015-2025.html> (дата звернення: 16.01.2019).

13. Концепція розвитку освіти України на 2015-2025 роки – презентація проекту. Профспілка працівників освіти і науки України. URL: <https://pon.org.ua/новину/3549-консерсія-розвитку-освіти-україни-на-2015-2025.html> (дата звернення: 16.01.2019).

14. Державна кадрова політика в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку: наук. доп. [авт. кол.: Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та ін.]. К: НАДУ, 2012. 72 с.

15. Білінська М.М., Сороко В.М., Чмига В.О. Стратегія державної кадрової політики України: цілі та шляхи реалізації. Навч.-метод. матеріали. К, 2013. 52 с.

16. Гусак І.В. Аналіз державної кадрової політики в галузі освіти. Ефективність державного управління. 2013. Вип. 36. С.294-304.

17. Огаренко В.М. Державне регулювання діяльності вищих навчальних закладів на ринку освітніх послуг: монографія. Київ. НАДУ. 2005. 328 с.

18. Каленюк І.С., Гонга О.І., Вербовий М.П., Холявко Н.І. Інтеграція вищої освіти України в європейській та світовий освітній простір: економічний вимір: монографія. [За заг. ред. д.е.н., проф. Каленюк І.С.]. Чернівці: ФВК «Деснянська правда», 2011. 165 с.

19. Гусак І.В. Аналіз державної кадрової політики в галузі освіти. Ефективність державного управління. 2013. Вип. 36. С.294-304.

20. Зубчик О.А. Адміністративна ефективність як фактор підвищення конкурентоспроможності країни. Публічне врядування в Україні: стан, виклики та перспективи розвитку. [матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, присвяч. 100-річчю держ. служби в Україні (Київ, 25 трав. 2018 р.): у 5 т. / за заг. ред. В.С. Куїбиди, М.М. Білінської, О.М. Петроє]. К, НАДУ, 2018. III. 2. 156 с.

21. Про вищу освіту: Закон від 2002, №2984. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14> (дата звернення: 08.06.2018)

22. Про затвердження Національної рамки кваліфікації: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1341. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF/paran12#n12> (дата звернення: 25.01.2019).

23. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.01.2019).

24. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.01.2019).

25. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.01.2019).

26. Бобрицька В.І. Європейські виміри державної кадрової політики України у підготовці працівників для системи освіти. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. Вип. 1(6). К, 2015. С.30-35.

References

1. Zubchuk, O.A. (2018). *Administrativna efektyvnist yak faktor pidvyshchennia konkurentospromozhnosti krainy* [Administrative efficiency as a factor of increasing the competitiveness of the country]. V.S. Kuibida, M.M. Bilynska, O.M. Petroie (Eds.). *Publichne vriaduvannia v Ukraini: stan,*

vyklyky ta perspektyvy rozvytku – Public Governance in Ukraine: State, Challenges and Development Prospects: Proceedings of annual All-Ukrainian scientific and practical conference for international participation, dedicated to 100th anniversary of the state Service in Ukraine. (Vols. 2), (pp. 95-96). Kyiv: NADU [in Ukrainian].

2. Kovbasiuk, Yu.V., Vashchenko, K.O., Surmin, Yu.P., et al. (2012). *Derzhavna kadrova polityka v Ukraini: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* [State personnel policy in Ukraine: state, problems and prospects of development]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

3. Bilynska, M.M., Soroko, V.M., Chmyha, V.O. (2013). *Stratehiia derzhavnoi kadrovoi polityky Ukrainy: tsili ta shliakhy realizatsii* [Strategy of the state personnel policy of Ukraine: goals and ways of realization]. Kyiv [in Ukrainian].

4. Bobrytska, V.I. (2015). *Yevropeiskii vymiry derzhavnoi kadrovoi polityky Ukrainy u pidhotovtsi pratsivnykiv dlia systemy osvity* [European dimensions of the state personnel policy of Ukraine in the training of employees for the education system]. *Visnyk Natsionalnoho aviaitsiinoho universytetu. Seria: Pedagogika. Psykholohiia – Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy. Psychology*, 1(6), 30-35 [in Ukrainian].

5. Vytko, T.Yu. (2016). *Derzhavna kadrova polityka Ukrainy: sutnist, suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku* [The State Personnel Policy of Ukraine: essence, present state and prospects of development]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia – Theory and Practice of Public Administration and Local Self-Government*, 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2016_1_5 [in Ukrainian].

6. Kovbasiuk, Yu.V. (2012). *Derzhavna kadrova polityka: problemy ta shliakhy realizatsii* [State staff policy: problems and ways of implementation]. *Stratehiia derzhavnoi kadrovoi polityky – osnova modernizatsii krainy – The strategy of state personnel policy is the basis of the country modernization: Proceedings of annual All-Ukrainian scientific and practical conference for international participation, dedicated to 15th anniversary of the field of science «Public Administration».* (pp. 3-5). Kyiv: NADU [in Ukrainian].

7. Vytko, T.Yu. (2016). *Derzhavna kadrova polityka Ukrainy: sutnist, suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku* [The State Personnel Policy of Ukraine: essence, present state and prospects of development]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia – Theory and Practice of Public Administration and Local Self-Government*, 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2016_1_5 [in Ukrainian].

8. Kovbasiuk, Yu.V., Vashchenko, K.O., Surmin, Yu.P., et al. (2012). *Derzhavna kadrova polityka v Ukraini: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* [State personnel policy in Ukraine: state, problems and prospects of development]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

9. Kovbasiuk, Yu.V., Vashchenko, K.O., Surmin, Yu.P., et al. (2012). *Derzhavna kadrova polityka v Ukraini: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* [State personnel policy in Ukraine: state, problems and prospects of development]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

10. Zubchuk, O.A. (2018). *Administrativna efektyvnist yak faktor pidvyshchennia konkurentospromozhnosti krainy* [Administrative efficiency as a factor of increasing the competitiveness of the country]. V.S. Kuibida, M.M. Bilynska, O.M. Petroie (Eds.). *Publichne vriaduvannia v Ukraini: stan,*

11. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro Stratehiiu derzhavnoi kadrovoi polityky na 2012–2020 roky» : vid 01.02.2012 r., № 45/2012 [Decree of the President of Ukraine «On the Strategy of the State Personnel Policy for 2012–2020» from 01.02.2012, № 45/2012]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/45/2012> [in Ukrainian].

12. Kontsepsiia rozvytku osvity Ukrainy na 2015–2025 roky – prezentatsiia proektu [Concept of development of Ukrainian education for 2015–2025 – the project presentation]. (2014). pon.org.ua. Retrieved from <https://pon.org.ua/novyny/3549-koncepciya-rozvytku-osviti-ukrayini-na-2015-2025.html> [in Ukrainian].

13. Kontsepsiia rozvytku osvity Ukrainy na 2015–2025 roky – prezentatsiia proektu [Concept of development of Ukrainian education for 2015–2025 – the project presentation]. (2014). pon.org.ua. Retrieved from <https://pon.org.ua/novyny/3549-koncepciya-rozvytku-osviti-ukrayini-na-2015-2025.html> [in Ukrainian].

14. Kovbasiuk, Yu.V., Vashchenko, K.O., Surmin, Yu.P., et al. (2012). Derzhavna kadrova polityka v Ukraini: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku [State personnel policy in Ukraine: state, problems and prospects of development]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

15. Bilynska, M.M., Sorok, V.M., Chmyha, V.O. (2013). Stratehiia derzhavnoi kadrovoi polityky Ukrainy: tsili ta shliakhy realizatsii [Strategy of the state personnel policy of Ukraine: goals and ways of realization]. Kyiv [in Ukrainian].

16. Husak, I.V. (2013). Analiz derzhavnoi kadrovoi polityky v haluzi osvity [Analysis of the state personnel policy in the field of education]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Effectiveness of public administration*, 36, 294–304 [in Ukrainian].

17. Oharenko, V.M. (2005). Derzhavne rehuliuвання diialnosti vyshchylki navchalnykhi zakladiv na rynku osvithnikhi posluhi [State regulation of activity of higher educational institutions in the market of educational services]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

18. Kaleniuk, I., Honta, O.I., Verbovyi, M.P., Kholiavko, N.I. (2011). Intehratsiia vyshchoi osvity Ukrainy v yevropeiskyi ta svitovyi osvithni prostir: ekonomichnyi vymir [Integration of Higher Education of Ukraine into the European and World Educational Space: Economic Dimension]. Chernihiv: RVK «Desnianska pravda» [in Ukrainian].

19. Husak, I.V. (2013). Analiz derzhavnoi kadrovoi polityky v

haluzi osvity [Analysis of the state personnel policy in the field of education]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Effectiveness of public administration*, 36, 294–304 [in Ukrainian].

20. Zubchuk, O.A. (2018). Administratyvna efektyvnist yak faktor pidvyshchennia konkurentospromozhnosti krainy [Administrative efficiency as a factor of increasing the competitiveness of the country]. V.S. Kuibida, M.M. Bilynska, O.M. Petroie (Eds.). *Publichne vriaduvannia v Ukraini: stan, vyklyky ta perspektyvy rozvytku – Public Governance in Ukraine: State, Challenges and Development Prospects: Proceedings of annual All-Ukrainian scientific and practical conference for international participation, dedicated to 100th anniversary of the state Service in Ukraine.* (Vols. 2), (pp. 95–96). Kyiv: NADU [in Ukrainian].

21. Zakon Ukrainy «Pro vyshhu osvitu». Zakon vid 2002, №2984. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verhovna Rada Ukrainy [Law of Ukraine «About Higher Education»: Law of 2002, No. 2984. Database «Legislation of Ukraine» / The Verkhovna Rada of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14> [in Ukrainian].

22. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ramky kvalifikatsii» : vid 23.11.2011 r., № 1341 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the National Qualifications Framework» from 23.11.2011 r., № 1341]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF/paran12#n12> [in Ukrainian].

23. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Site of State Statistics Service of Ukraine]. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

24. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Site of State Statistics Service of Ukraine]. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

25. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Site of State Statistics Service of Ukraine]. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

26. Bobrytska, V.I. (2015). Yevropeiskyi vymir derzhavnoi kadrovoi polityky Ukrainy u pidhotovtsi pratsivnykiv dlia systemy osvity [European dimensions of the state personnel policy of Ukraine in the training of employees for the education system]. *Visnyk Natsionalnoho aviatimoho universytetu. Seria: Pedagogika. Psykholohiia – Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy. Psychology*, 1(6), 30–35 [in Ukrainian].

Malygina I.V.,

PhD student of the Department of Social and Humanitarian Policy of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

Ukraine, Kyiv

FORMATION OF PERSONNEL POLICY IN EDUCATION IN UKRAINE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

The article considers the components of the personnel policy system in the field of education in Ukraine in the context of the state personnel policy. It has been shown that there is a significant gap between the requirements of employers and the level of education in Ukraine. It is determined that the mass of higher education necessitates the optimization of the state order to bring it into line with the real needs of the national economy.

Key words: state personnel policy, public administration, public administration, mechanisms of public administration, education of Ukraine, higher education of Ukraine, state personnel policy in the field of education.

Politology

УДК 327.5(477)

Панчук Р.М.,

аспірант кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Т. Шевченка, ranchuk.r.m@gmail.com

Україна, м. Київ

БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКИЙ СОЮЗ ЯК ОСНОВА ДЛЯ ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті представлений Балто-Чорноморський регіон у контексті співпраці з Україною, а також досліджені потенційні вигоди, які несе дане співробітництво для європейської безпеки. Аналізується еволюція інтеграції України в європейську частину Балто-Чорноморського простору, досліджується вплив України на розвиток геополітичних процесів у Балто-Чорноморському регіоні, а також з'ясовується поетапний процес євроінтеграції України. Балто-Чорноморський союз розглядається як ефективна протидія російській експансії на Захід. Україна в такому потенційному союзі постає як гарант європейської стабільності.

Ключові слова: Балто-Чорноморський регіон, Балто-Чорноморський союз, Україна, «Міжмор'я», геополітичні процеси, міжнародна співпраця, євроінтеграційні процеси, зовнішня безпека, європейська стабільність, російська експансія.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження визначається важливістю співпраці України з країнами Балто-Чорноморського регіону з метою стримування загрози зі сходу на основі об'єднання військових сил, економічних складових і вироблення спільного політичного курсу як засобу протидії російській експансії, подолання економічних бар'єрів і створення натомість проектів вільної торгівлі, соціального розвитку й гуманітарної допомоги. Роль України у діяльності цих об'єднань є особливо важливою, оскільки українська держава може виступити певним стримувальним чинником проти розширення геополітичного й гео економічного впливу Російської Федерації на європейські держави.

Метою дослідження є комплексний аналіз еволюції інтеграції України в європейську частину Балто-Чорноморського простору, а також з'ясування поетапного залучення України до євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Балто-Чорноморський Союз є не лише інструментом для стимулювання розвитку і впливу України на європейському просторі, а й засобом наближення України до європейських стандартів і, як результат, основою для поглиблення євроінтеграції України.

Історичний проект «Міжмор'я» або «Intermarium» – план створення конфедерації, союзу Польщі, України, Литви, Латвії, Естонії, Білорусі, тодішньої Чехословаччини, Угорщини, Румунії, колишньої Югославії та Фінляндії, що мав спиратися на підтримку трьох кавказьких республік: Азербайджану, Вірменії і Грузії.

Метою учасників «Міжмор'я» було визначено протистояння двом могутнім імперіям: російській і німецькій, а також створення гарантійних умов безпеки й самооборони. Саме так звучала ідея концепції «Міжмор'я», проголошена Юзефом Пілсудським по закінченню Першої світової війни [1]. Однак на початку ХХ ст. проект не отримав належної підтримки. Слід зазначити, що лише в 90-х рр. ХХ ст. із здобуттям Україною незалежності науковці та державні діячі звернули увагу

на необхідність зміцнення державних позицій в Балто-Чорноморському просторі. Реалізація цього прагнення стала би можливою лише з об'єднанням зусиль низки країн, що розташовані по географічній лінії поділу Європи – Азії. І Україна виступила ініціатором утворення подібної дуги – об'єднання регіонів Східної та Центральної Європи без участі Російської Федерації як такої, чия політика заснована на деструктивному впливі щодо колишніх країн СНД.

Поступово принципи, закладені в ідею створення Балто-Чорноморського союзу, були реалізовані в програмах інших регіональних організацій, а саме: у Вишеградській групі 1991 р., Організації за демократію та економічний розвиток ГУАМ 1997 р., Співдружності демократичного вибору 2005 р.

Лише через сто років після створення концепції «Міжмор'я» агресивна зовнішня політика Російської Федерації на Донбасі й Криму підштовхнула очільників держав Центрально-Східної Європи до відродження ідеї конфедерації від Чорного й Адріатичного до Балтійського морів. На відміну від таких блоків як ЄС і НАТО, саме «Intermarium» наразі може надати гарантії безпеки тим країнам, що не є членами цих міжнародних організацій (Грузія, Молдова, Україна, Білорусь).

Сьогодні «Intermarium» постає як інструмент для стримування загрози зі сходу для Західної Європи, що базується на основі об'єднання військових сил, економічних складових і вироблення спільного політичного курсу. Оскільки проект «Intermarium» передбачає енергетичну незалежність від світових гегемонів, ставку на першочерговість безпеки європейського територіального простору, розвиток інноваційних технологій на основі освітньо-наукового потенціалу, розбудову спільного економічного простору, участь в ньому могла б стати важливим кроком приєднання України до ЄС. Досягнувши вище поставлених завдань, Україна має шанси стати ключовою державою «Міжмор'я». З цією метою

ідею виходу на європейський простір Україна закріпила у низці державних документів, таких як: Постанова Верховної Ради України «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин» від 25 грудня 1990 р. [10], Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 р. [11], Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (УПС), що набула чинності 1 березня 1998 р. [12], Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, затверджена 11 червня 1998 р. [13], Програма інтеграції України до Європейського Союзу від 14 вересня 2000 р. [14], Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [15], Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» [16].

Нагадаємо, що Президент України Леонід Кравчук ще в лютому 1993 р. виступив з ініціативою створення своєрідного союзу на підґрунті об'єднання України, Польщі, Білорусі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії, Австрії, Болгарії, а також за участі Балтійських держав з метою створення стабільної й безпечної зони для Центральної та Східної Європи [2]. За головний критерій об'єднання саме цих держав було взято географічний чинник, а також відсторонення спільного потенційного ворога – Російську Федерацію з її експансивною політикою, що мало сприяти згуртованій роботі й односпрямованості вектору політики об'єднання.

Російська Федерація, що веде підривному політику в Україні, Грузії, Молдові тощо, стає чинником, який змушує Європу згуртуватися й спрямувати свої зусилля проти неї. Саме тому таке регіональне утворення, як Балто-Чорноморський Союз виступає стримуючим чинником для РФ, дії якої спрямовані перешкоджанню активізації процесів євроінтеграції. У випадку інтеграції в Балто-Чорноморський Союз передбачається, що такі країни, як Україна, Польща і Литва нестимуть відповідальність за військову й територіальну безпеку всього європейського простору. Адже саме ці країни географічно розташовані між Європейським Союзом і Росією.

Як наслідок, у квітні 1993 р. у Києві з тією ж самою метою Леонідом Кравчуком було схвалено проект під назвою Центрально-Східноєвропейський простір стабільності й безпеки, який діяв у рамках регіональної ініціативи під гаслом «Безпека для себе – безпека для всіх» [30, с.135], а в 1994 р. створено Лігу партій країн «Міжмор'я», яка запозичила ідею Балто-Чорноморського союзу й взялася за її розвиток.

В останньому десятиріччі ХХ ст. було підписано ряд угод між Україною та ЄС, які в подальшому поглибили співпрацю, заклали підґрунтя в галузі економічного співробітництва та визначили курс євроінтеграції. У межах БЧС це призвело до уніфікації стандартів, посилення позиції України, а також її правової міжнародної бази. Серед таких угод: Угода про торгівлю текстильними виробами від 5 травня 1993 р. [17], Угода про створення Контактної групи з вугілля і сталі від 8 червня 1994 р. [18], Угода між ЄСВС і урядом України про торгівлю сталеливарними виробами від 15 липня 1997 р. [19], багатостороння рамкова угода «INOGATE» від 22 липня

1999 р. щодо створення правових засад міжнародного співробітництва із забезпечення енергоносіями країн Західної Європи [20], Угода про співробітництво між урядом України і Євратомом у галузі керованого термоядерного синтезу від 23 липня 1999 р. [21], Угода про співробітництво у галузі ядерної безпеки від 23 липня 1999 р. [22], Угода про безквотову торгівлю текстильною продукцією на 2001–2004 рр. від грудня 2000 р. Вже 10–11 вересня 1999 р. в Україні, у Ялті відбувся саміт у рамках міжнародної конференції «Балто-Чорноморське співробітництво: до інтегрованої Європи ХХІ ст. без розподільчих ліній», де було розглянуто питання співпраці країн між Балтійським і Чорним морями з метою створення консолідуючого чинника для Європи [3]. Незважаючи на те, що саміт мав формальний, а не юридичний характер і Балто-Чорноморський союз не був на той час інституціоналізований, позиція України продемонструвала європейським державам наочний приклад кардинальної зміни політичного вектору на проєвропейський [4].

У 2004–2006 рр. ЄС фінансував 117 млн євро на індикативну програму «TACIS» [23] з ядерної безпеки, програму «Сусідство у сфері прикордонного співробітництва», а також на програму «Східне партнерство», орієнтовану на розширення зони ЄС. Згадані проекти є так чи інакше пов'язані з реалізацією ідеї Міжмор'я.

З 2005 р. в Україні діяв новий інструмент інституційної розбудови ЄС – Twinning («рівноправне співробітництво»), у рамках якого співпрацювали державні службовці аналогічних органів влади країн-членів ЄС та України, що є необхідним в умовах євроінтеграції. На відміну від інших видів технічної допомоги, проект Twinning покликаний виробляти конкретні гарантовані результати, а не лише сприяти розвитку співробітництва в цілому [24].

У 2006 році відбулася конференція у Вільнюсі «Спільне бачення для спільного сусідства» за участю президентів дев'яти країн: Литви, Латвії, Естонії, Польщі, Молдови, Грузії, України, Румунії, Болгарії, віце-президента США Діка Чейні й уповноваженого ЄС з питань зовнішньої політики і політики безпеки Хав'єра Солани. Крім того, на конференцію прибули прем'єр-міністр Азербайджану, міністр закордонних справ Іспанії, віце-прем'єр Швеції, міністри з Вірменії, Німеччини, Великої Британії, що свідчило про неабиякий інтерес до самої ідеї об'єднаних зусиль країн, розташованих вздовж міжморського простору. Організаторами Вільнюської конференції були президенти Литви і Польщі Валдас Адамкус і Лех Качинський [25]. У ході конференції були розширені енергетичні взаємозв'язки в регіоні «Східного партнерства» у питаннях збільшення потужностей потоку природного газу в Україну – реверсного з Угорщини, Польщі та Словаччини.

Ініціатива «Східного партнерства» передбачає укладання угод про асоціацію, створення зон вільної торгівлі, спрощення візового режиму, розвиток енергетичної мережі між країнами, а також лібералізацію міжнародного товарообігу між ЄС і колишніми країнами СНД з перспективою їх подальшого вступу до ЄС. Але згодом, з розповсюдженням експансивної політики Росії на Україну, зокрема, посягання на її територіальну цілісність, мета

«Східного партнерства» істотно модифікувалася. Тому наразі головною ціллю постає створення такого формату регіонального співробітництва, який би став стримуючим чинником від потенційних загроз з боку РФ і гарантував би безпеку простору об'єднаної Європи. Відповідальність за вирішення даної проблеми покладається на дипломатичні структури та міжнародні організації – зокрема, на ООН у співпраці з регіональними організаціями, у тому числі й Балто-Чорноморський Союз.

Навесні 2007 р. ЄС та Україна розпочали переговори щодо нової посиленої угоди про співпрацю, яка мала заступити «Угоду про партнерство і співробітництво Україна – ЄС», термін якої добігав до кінця. Перехідною формою взаємодії ЄС розпочав нову програму – Східне партнерство, запроваджену на пропозицію Республіки Польща та Королівства Швеції рішенням Європейської Ради від 19 червня 2008 р. Східне партнерство було запропоновано Україні, Молдові, Білорусі, Грузії, Азербайджану і Вірменії. Основними складовими програми стало створення поглибленої зони вільної торгівлі України – ЄС, що є частиною Угоди про асоціацію (2013 р.), розгляд питання ст. 49 «Договору про ЄС» щодо права України на членство в Європейському Союзі як європейської держави і такої, що визнає європейські цінності [26].

Слід зазначити, що співробітництво у Східному партнерстві охоплює широке коло питань і спирається на чотири тематичні платформи: інтегроване управління кордонами, малий і середній бізнес, енергоефективність, охорону навколишнього середовища та управління ризиками стихійних лих.

ЄС створенням Східного партнерства ставив за мету розбудову широкого й взаємовигідного співробітництва з усіма шістьма партнерами за такими напрямками: проведення вільних та чесних виборів; забезпечення свободи асоціації, висловлювань, зібрань та ЗМІ; забезпечення верховенства права, яке гарантуватиметься незалежною судовою системою та правом на чесний суд; забезпечення належної боротьби з корупцією; здійснення реформи сектору безпеки та правоохоронних органів.

У 2009 році ЄС запропонував Україні Європейську політику сусідства (ЄПС), що включає 16 країн не тільки Східної Європи, а й Північної Африки та Близького Сходу. Основна мета даної програми полягала в забезпеченні стабільності на кордонах України з ЄС [27]. Однак позиція України щодо Європейської політики сусідства була обережною та витриманою: Україна не визнавала цей підхід ЄС, оскільки ЄПС не передбачала перспективи членства в самому альянсі [28]. Задля реалізації програми Європейський Союз надавав фінансову й технічну допомогу [29]. Усі положення програми Україною було виконано, але серйозних наслідків для подальшого зовнішньополітичного курсу України дана програма не мала.

У квітні – червні 2009 р. завершилася реалізація двох перших в Україні проектів Twinning: у сферах регулювання ринку електроенергетики (бенефіціар – Національна комісія регулювання електроенергетики України) та цивільної авіації (бенефіціар – Державна авіаційна адміністрація). Розпочалася реалізація наступних 5 проектів Twinning у сферах інвестиційної політики, державної служби, юстиції, регулювання ринку газу,

санітарних і фітосанітарних заходів та монетарної політики тощо. Десять проектів Twinning охоплюють сфери митних справ, фінансів, енергетики, муніципальної інфраструктури, адміністративного судочинства, державної служби, статистики, зовнішнього аудиту та соціальної сфери; шість проектів – у сферах освіти, зв'язку, акредитації, енергетики, норм та стандартів (технічне регулювання) та державних фінансів перебувають на етапі ідентифікації [24]. Така форма технічного співробітництва між органами влади наближує Україну до стандартів ЄС, а значить – доводить, що Україна здатна до реформ в управлінських органах. Усе це є ознакою того, що Україна, як і країни Балто-Чорноморського регіону орієнтована на Європу, а значить – може стати на захист європейських інтересів і бути оборонно-захисним чинником.

Таким чином, усі ці роки Україна повільно, але наполегливо крокувала європейським шляхом. Президентом України протягом всього періоду незалежності України були визначені конкретні етапи євроінтеграції: набуття членства у Світовій Організації Торгівлі (СОТ), реалізація Угоди про партнерство і співробітництво, створення зони вільної торгівлі, асоціація з ЄС. Вже в березні 2014 р. Україна підписала з Європейським Союзом Угоду про асоціацію, яка частково була ратифікована у вересні того ж року синхронно зі структурами ЄС [5].

Надалі, за президенства Петра Порошенка, були затверджені правки в Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» і доповнені пунктами входу України не лише в європейський, а й у євроатлантичний безпековий простір з подальшим розвитком рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України [6]. Оскільки євроатлантична система колективної безпеки як традиційний інструмент безпекової політики ставиться під сумнів українськими державотворцями через тимчасову неможливість і складний шлях вступу України до НАТО, такий безпековий проект, як «Міжмор'я» стає дієвою альтернативою альянсу НАТО.

12 січня 2015 р. Президентом України Петром Порошенком було схвалено Указ «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [7], який має на меті набуття членства України в Європейському Союзі шляхом покращення життєвих стандартів відповідно до Копенгагенських критеріїв – параметрів, яким мають відповідати держави-члени Європейського Союзу. Головною метою даної стратегії є налагодження взаємозв'язку між органами державної влади, бізнес-сектором і громадянським суспільством. За принципами європейських стандартів держава надає всі умови для ефективної й прозорої роботи бізнесу, бізнес – впливає на розвиток держави й сумлінно сплачує податки, а громадянський сектор, у свою чергу, – контролює владу та є проміжною ланкою між інтересами громадян і їх артикуляцією в органах державної влади. До такого принципу прагне й Україна.

6 серпня 2015 р. ідея створення альянсу між державами від Балтійського до Чорного й Адріатичного морів була піднята в промові перед інавгурацією польського президента Анджея Дуди. Розвиваючи ідею Леха

Качинського (Президент Польщі у 2005–2010 роках), який агітував країни пострадянського простору йти західним шляхом і вважав, що чим більше у Польщі друзів на сході, тим більше значення вона має на заході [8], А. Дуда й вкотре наголосив на необхідності створення альянсу між Польщею, Україною, Литвою, Латвією, Білоруссю, Молдовою, Словаччиною, Естонією, Угорщиною, Румунією, Болгарією, Чехією й країнами колишньої Югославії [9]. Проект «Міжмор'я» є стратегічно необхідним не лише для країн Східної Європи, а й для всього Європейського Союзу, оскільки об'єднання зазначених країн може виступити як носієм західно-європейських демократичних цінностей, так і необхідною структурою європейської безпеки.

Враховуючи те, що Польща є членом Європейського Союзу й НАТО, така заява від Президента Польщі є досить впливовою для статусу України та підвищення її державного значення на європейському просторі. Взявши до уваги те, що наразі російська агресія поширюється на територіальну цілісність України, альянс Балто-Чорноморських держав може бути одним із самих вигідних рішень для України та її країн-сусідів, на яких в подальшому може розповсюдитися російська експансія.

Оскільки Україна і такі держави Балто-Чорноморського регіону, як Польща, Литва, Молдова, Латвія, Естонія, Словаччина, Білорусь займають вигідне транзитне положення на шляху на Схід, а також розташовані на перетині між важливими економічними центрами, для Європейського Союзу є важливою проєвропейська спрямованість даних держав. Виступаючи «буферними зонами» проти російської агресії, країни Балто-Чорноморського регіону, у тому числі й Україна, є запорукою безпечного й вигідного товарообігу. Саме тому для Європи важливим є збереження їх проєвропейської орієнтації. Намагання України бути визнаною європейською державою спирається на спільне із європейськими сусідами розуміння і бачення демократичних цінностей. Від України при цьому вимагається Європейським Союзом законодавчо адаптуватися до правової системи ЄС.

В умовах розширення ЄС Україна вважає перспективним для розвитку двосторонньої співпраці використання її транзитних можливостей. Йдеться про зосередження на території України міжнародних транспортних коридорів, можливості їх ефективного інтегрування у транспортні системи Європи та Азії, Балтійського і Чорноморського регіонів. Слід зазначити, що у випадку створення Балто-Чорноморського союзу й входження України до нього як частини європейського простору значно посиляться економічна співпраця його членів, а результатом стане процедура спрощення ведення бізнесу в спільному економічному просторі, розвиток спільних логістичних, енергетичних й інфраструктурних проєктів, підвищиться рівень соціальної й оборонної кооперації. Україна має всі можливості для участі у вирішенні широкого спектру проблем стосовно забезпечення енергетичних потреб країн Європи, у т. ч. шляхом їх залучення до реконструкції газотранспортної системи України, у проєкті Євразійського нафтотранспортного коридору.

Нині незважаючи на спрощення торговельно-економічних відносин, в Україні у торгівлі з ЄС існує негативне сальдо: імпорт перевищує експорт. Проте гео економічне

розташування України по відношенню до ЄС надають нашій державі геостратегічного значення, що є пріоритетним в утворенні Балто-Чорноморського Союзу.

На сьогодні Україна готова йти на значні втрати заради зміни політичного курсу. До того ж, зовнішні впливи з боку Росії не послаблюють нашу державу, а лише створюють потужніші мотивації для вироблення проєвропейського курсу. Саме конфлікт з Росією та російська агресія стали стимулами для того, аби Україна остаточно визначилася з зовнішньополітичним курсом. Тому на сьогодні Україна може стати на шлях гаранта безпеки й стабільності, а також територіальної цілісності ЄС шляхом створення Балто-Чорноморського Союзу. Таку українську позицію спричинило не лише її географічне розташування, а й ідейні переконання Анджея Дуди, Леоніда Кравчука, Леоніда Кучми, який став ініціатором зустріч глав держав «Міжмор'я» в 1999 році [3], а також історичні передумови, які виникли з моменту здобуття незалежності.

Наразі європейський напрям зовнішньої політики України – один із шляхів модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, можливості виходу на внутрішній ринок ЄС. Слід зазначити, що за реалізації ідеї Балто-Чорноморського союзу Україна зможе брати повноцінну участь у системі європейської безпеки. І, оскільки вступ до НАТО для України поки що неможливий через анексію Російською Федерацією Криму та її неоголошену інтервенцію в окремих регіонах Донецької та Луганської областей, Балто-Чорноморський союз зможе виступити альтернативою йому. До того ж, таким чином Україна зможе продемонструвати Росії, що вона не є самотнім гравцем у боротьбі з російською експансією.

Висновки. Таким чином, створення Балто-Чорноморського союзу та реалізація спільних проєктів на його просторі є, вірогідно, одним із найбільш ефективних шляхів для України в сучасних реаліях. Враховуючи те, що Європейський Союз в умовах експансії Російської Федерації й посягання її на територіальну цілісність Української держави, не здійснює відчутного опору РФ, окрім економічних санкцій та особистих санкцій проти російських посадових осіб, причетних до анексії Криму та агресії проти України, наразі проєкт Балто-Чорноморського союзу для України є очевидно вартим того щоб його реалізувати. Такий альянс за провідної ролі Польщі, Литви, Латвії, Естонії надасть Україні не лише економічну й політичну підтримку, а й створить необхідні умови для покращення обороноздатності нашої держави.

Виходячи з того, що сучасна система європейської безпеки не є досконалою, Балто-Чорноморський союз є вигідним і для країн ЄС. Такий альянс також може вплинути на посилення довіри до України як гаранта європейської стабільності з боку ЄС. Адже за головні завдання такий союз ставить зміцнення національної безпеки, міжнародної співпраці та інституціональної узгодженості з Європою з метою стримування Росії від розгортання гібридних і інформаційних воєн. Україна як держава, що переживає потужний тиск Російської Федерації й посягання на територіальну цілісність, змогла б виступити керуючим членом даного союзу.

Об'єднання країн Балто-Чорноморського регіону навколо спільного ворога – РФ – вигідне й для інших центрально-східно європейських держав, адже їхні території можуть стати об'єктами посягань Росії після або ж в процесі повернення країн СНД під геополітичний вплив Москви. Балто-Чорноморський союз з військово-політичною метою, перш за все, робить акценти на координації економічних санкцій, поставках летальних оборонних озброєнь, спрощеному транскордонному переміщенні добровольчих батальйонів, співпраці в питаннях енергетичної безпеки і транспортування енергетичних ресурсів, взаємній допомозі в бойовій підготовці військ і модернізації озброєнь, спільному обміні стратегічними, контррозвідувальними та іншими даними, створенні спільних військово-промислових підприємств, логістичній допомозі в боротьбі проти гібридно-військових заходів, спільних міжнародних ініціативах щодо протистояння пропаганді, обміні військовими радниками й політичними експертами.

Література

1. Dziejawowski M. *Nie jesteśmy sami* (O krajach i narodach Międzutorza). – Londyn, 1947. – S.8.
2. Виступи Президента України Кравчука Леоніда Макаровича [Електронний ресурс]. – 1995. – Режим доступу до ресурсу: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/cerivnik/kravch-p.html>.
3. Про міжнародну конференцію «Балто-Чорноморське співробітництво: до інтегрованої Європи XXI століття без розподільних ліній» [Електронний ресурс] // Розпорядження Президента України. – 1998. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/589/98%D1%80%D0%BF>.
4. Організація офіційних та робочих візитів Президента, Прем'єр-міністра, Міністра закордонних справ України. // Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України. Посольство України в Республіці Білорусь. – 2000. – С.145.
5. Урядова програма «Реформи для процвітання», прийнята 2000 р. і розрахована до 2007 р., визначила основними цілями створення основи для членства України в ЄС і формування проєвропейської більшості в суспільстві. – Зовнішня політика України – Чекаленко Л.Д. – 3.2. – Режим доступу: westudents.com.ua/glavu/51613-32-vropeyskij-vibr-ukrani.html.
6. Про внесення змін до деяких Законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості, 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 4. – С.13. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/35-19>.
7. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». 12 січня 2015. № 5.- Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/5/2015>, www.kmu.gov.ua/document/248017544/R0213.doc.
8. Шептицький А. Останній романтик? Президент Качинський та Україна: <https://www.unian.ua/world/345759-ostanniy-romantik-prezident-kachinskiy-ta-ukrajina.html> [Електронний ресурс] / Анджей Шептицький // УНІАН. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.ua/world/345759-ostanniy-romantik-prezident-kachinskiy-ta-ukrajina.html>.
9. Safronova O. *Intermarium Alliance – Will the idea become reality? Read more on UNIAN: https://www.unian.info/politics/1110820-intermarium-alliance-will-the-idea-become-reality.html* [Електронний ресурс] / Safronova Olesia // УНІАН. 2015. Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.info/politics/1110820-intermarium-alliance-will-the-idea-become-reality.html>.
10. Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-12>.
11. Про Основні напрями зовнішньої політики України [Електронний ресурс] // Законодавство України. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>.
12. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [Електронний ресурс] // Законодавство України. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012.
13. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу [Електронний ресурс] // Законодавство України. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98>.
14. Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу [Електронний ресурс] // Законодавство України. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1072/2000>.
15. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», 2010 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 40. – с.527. – [Із змінами, внесеними згідно із законами № 1170-VII від 27.03.2014, ВВР, 2014, № 22, с.816; № 35-VIII від 23.12.2014, ВВР, 2015, № 4, с.13. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
16. Про внесення змін до деяких Законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості, 2015 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 4. – С.13. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/35-19>.
17. Угода між Європейським Співтовариством та Україною про торгівлю текстильною продукцією [Електронний ресурс] // Законодавство України. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_161.
18. Угода між Урядом України і Комісією Європейських Співтовариств про створення Контактної групи по вугіллю і сталі [Електронний ресурс] // Законодавство України. – 1994. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_746.
19. Угода у формі обміну листами між Європейським Співтовариством та Урядом України про встановлення системи подвійної перевірки без кількісних обмежень по відношенню до експорту з України до Європейських співтовариств деяких сталеливарних виробів [Електронний ресурс] // Законодавство України. – 1997. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_164.
20. Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] // Законодавство України. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80/ed20140917>.
21. Угода про співробітництво між Кабінетом Міністрів України та Європейським співтовариством з атомної енергії в галузі керування термоядерного синтезу [Електронний ресурс] // Законодавство України. – 2002. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_152.
22. Угода про співробітництво між Кабінетом Міністрів України та Європейським співтовариством з атомної енергії в галузі ядерної безпеки [Електронний ресурс] // Законодавство України. – 2002. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_151.

23. Tacis programme (2000-2006) [Електронний ресурс] // Summaries of EU Legislation. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSEM:17>

24. Twinning [Електронний ресурс] // Центр адаптації державної служби до стандартів ЄС – Режим доступу до ресурсу: <http://www.center.gov.ua/pro-tsentr/proekti/twinning>.

25. REGNUM. [Електронний ресурс] // Regnum. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <https://regnum.ru/news/635051.html>.

26. Східне партнерство [Електронний ресурс] // Урядовий портал – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/evropejska-integraciya/shidne-partnerstvo>.

27. Javier S. Secure Europe in a better world [Електронний ресурс] / Solana Javier // European Council, Thessaloniki. – 2003. – Режим доступу: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/discours/79082.pdf.

28. Копійка В.В. Європейський вибір України та Європейська політика сусідства / В.В. Копійка // Актуальні проблеми міжнародних відносин / В.В. Копійка. – Київ, 2006. – С.19-20.

29. Черкаський І.В. Фінансове співробітництво України з Європейським Союзом / І.В. Черкаський. – Київ: Наук. світ, 2001. – 76 с.

30. Albright D. Ukraine and European Security / D. Albright, S. Appatov. – London, 1999. – 277 с. – (Macmillan Press LTD).

References

1. Dziejwanowski M. Nie jesteśmy sami (O krajach i narodach Międzymorza). – Londyn, 1947. – S.8.

2. Vy'stupy' Prezydenta Ukrainy' Kravchuka Leonida Makarovy'cha [Електронний ресурс]. – 1995. – Режим доступу до ресурсу: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/cerivnik/kravch-p.html>.

3. Pro mizhnarodnu konferenciyu Balto Chornomors'ke spivrobitny'cztvo: do integrovanoi Yevropy' XXI stolittya bez rozpodil'ny'x liniy' [Електронний ресурс] // Rozporyadzhennya Prezydenta Ukrainy'. – 1998. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/589/98%D1%80%D0%BF>.

4. Organizaciya oficijny'x ta robochy'x vizy'tiv Prezydenta, Prem'yer-ministra, Ministra zakonodny'x sprav Ukrainy'. // Galuzevyj derzhavnyj arxiv Ministerstva zakonodny'x sprav Ukrainy'. Posol'stvo Ukrainy' v Respubliki Bilorus'. – 2000. – S. 145.

5. Uryadova programa «Reformy' dlya proczvitannya», pry'nyata 2000 r. i rozrahovana do 2007 r, vy'znachy'la osnovny'my' cifyamy' stvorennya osnovy' dlya chlenstva Ukrainy' v YeS i formuvannya proyevropejs'kyi bil'shosti v suspil'stvi. – Zovnishnina polity'ka Ukrainy' – Chekalenko L.D.–3.2. – Режим доступу: [...www.students.com.ua/glavy/51613-32-vropejskij-vibr-ukrani.html](http://www.students.com.ua/glavy/51613-32-vropejskij-vibr-ukrani.html).

6. Pro vnesennya zmin do deyak'x zakoniv Ukrainy' shihodo vidmovy' Ukrainy' vid zdijsnennya polity'ky' pozablokovosti, 2015 r. // Vidomosti Verhovnoi Rady' Ukrainy' (VVR). – 2015. – № 4. – st. 13. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/35-19>.

7. Ukaz Prezydenta Ukrainy' «Pro Strategiyu stalogo rozvy'tku «Ukrayina -2020». 12 sichnya 2015. № 5. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/5/2015>, www.kmu.gov.ua/document/248017544/R0213.doc.

8. Shepty'cz'kyj A. Ostannij romantyk? Prezydent Kachyn's'kyj ta Ukrainy: <https://www.unian.ua/world/345759-ostanniy-romantik-prezident-kachynskiy-ta-ukrajina.html> [Електронний ресурс] / Andzhej Shepty'cz'kyj // UNIAN. – 2010. Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.ua/world/345759-ostanniy-romantik-prezident-kachynskiy-ta-ukrajina.html>.

9. Safronova O. Intermarium Alliance – Will the idea become reality? Read more on UNIAN: <https://www.unian.info/politics/>

1110820-intermarium-alliance-will-the-idea-become-reality.html [Електронний ресурс] / Safronova Olesia // UNIAN. 2015. Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.info/politics/1110820-intermarium-alliance-will-the-idea-become-reality.html>.

10. Pro realizaciyu Deklaraciyi pro derzhavnyj suverenitet Ukrainy' v sferi zovnishnix znosyn [Електронний ресурс] // Vidomosti Verhovnoi Rady' URSR, 1990. Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-12>.

11. Pro Osnovni napryamy' zovnishn'oyi polity'ky' Ukrainy' [Електронний ресурс] // Zakonodavstvo Ukrainy'. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>.

12. Ugoda pro partnerstvo i spivrobitny'cztvo mizh Ukrainoyu i Yevropejs'ky'my' Spivtovary'stvamy' ta yix derzhavamy'-chlenamy' [Електронний ресурс] // Zakonodavstvo Ukrainy'. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012.

13. Pro zatverdzhennya Strategiyi integraciyi Ukrainy' do Yevropejs'kogo Soyuzu [Електронний ресурс] // Zakonodavstvo Ukrainy'. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98>.

14. Pro Programu integraciyi Ukrainy' do Yevropejs'kogo Soyuzu [Електронний ресурс] // Zakonodavstvo Ukrainy'. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1072/2000>.

15. Zakon Ukrainy' «Pro zasady' vnutrishn'oyi i zovnishn'oyi polity'ky'», 2010 r. // Vidomosti Verhovnoi Rady' Ukrainy' (VVR). – 2010. – № 40. – st.527. – [Iz zminamy', vneseny'my' zgidno iz Zakonamy' № 1170-VII vid 27.03.2014, VVR, 2014, № 22, st.816; № 35-VIII vid 23.12.2014, VVR, 2015, № 4, st.13. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

16. Pro vnesennya zmin do deyak'x zakoniv Ukrainy' shihodo vidmovy' Ukrainy' vid zdijsnennya polity'ky' pozablokovosti, 2015 r. // Vidomosti Verhovnoi Rady' Ukrainy' (VVR). – 2015. – № 4. – st. 13. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/35-19>.

17. Ugoda mizh Yevropejs'ky'm Spivtovary'stvom ta Ukrainoyu pro torgivlyu teksty'lnoyu produkciyeyu [Електронний ресурс] // Zakonodavstvo Ukrainy'. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_161.

18. Ugoda mizh Uryadom Ukrainy' i Komisiyeyu Yevropejs'ky'x Spivtovary'stv pro stvorennya Kontaktnoi grupy' po vugillyu i stali [Електронний ресурс] // Zakonodavstvo Ukrainy'. – 1994. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_746.

19. Ugoda u formi obminu ly'stamy' mizh Yevropejs'ky'm Spivtovary'stvom ta Uryadom Ukrainy' pro ustanovlennya systemy' podvij perevirky' bez kil'kisny'x обмеzhen' po vidnoshennyu do eksportu z Ukrainy' do Yevropejs'ky'x spivtovary'stv deyak'x stalely'vamy'x vy'robiv [Електронний ресурс] // Zakonodavstvo Ukrainy'. – 1997. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_164.

20. Pro implementaciyu Ugody' pro asociaciyu mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropejs'ky'm Soyuzom, Yevropejs'ky'm Spivtovary'stvom z atomnoyi energiyi i yixnimy' derzhavamy'-chlenamy', z inshoyi storony [Електронний ресурс] // Zakonodavstvo Ukrainy'. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/8472014%D1%80/ed201417>.

21. Ugoda pro spivrobitny'cztvo mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy' ta Yevropejs'ky'm spivtovary'stvom z atomnoyi energiyi v galuzi kerovanogo termoyadernogo syntezu [Електронний ресурс] // Zakonodavstvo Ukrainy'. – 2002. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_152.

22. Uгода pro spivrobitny'cztvo mizh Kabinetom Ministriv Ukraïny ta Yevropejs'ky'm spivtovary'stvom z atomnoyi energiï v galuzi yadernoyi bezpeky' [Elektronny'j resurs] // Zakonodavstvo Ukraïny. – 2002. – Rezhym dostupu do resursu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_151.

23. Tacis programme (2000-2006) [Elektronny'j resurs] // Summaries of EU Legislation. – 2007. – Rezhym dostupu do resursu: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISUM:r17003>.

24. Twinning [Elektronny'j resurs] // Centr adaptaciyi derzhavnoyi sluzhby' do standartiv YeS – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.center.gov.ua/pro-tsentri/proekti/twinning>.

25. REGNUM. [Elektronny'j resurs] // Regnum. – 2006. – Rezhym dostupu do resursu: <https://regnum.ru/news/635051.html>.

26. Shidne partnerstvo [Elektronny'j resurs] // Uryadovy'j portal –

Rezhym dostupu do resursu: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/evropejska-integraciya/shidne-partnerstvo>.

27. Javier S. Secure Europe in a better world [Elektronny'j resurs] / Solana Javier // European Council, Thessaloniki. – 2003. – Rezhym dostupu: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/discours/79082.pdf.

28. Kopijka V.V. Yevropejs'ky' vy'bir Ukraïny ta Yevropejs'ka polity'ka susidstva / V.V. Kopijka // Aktual'ni problemy' mizhnarodny'x vidnosyn / V.V. Kopijka. – Ky'iv, 2006. – S. 19-20.

29. Cherkas'kyj I.V. Finansove spivrobitny'cztvo Ukraïny z Yevropejs'ky'm Soyuzom / I.V. Cherkas'kyj. – Ky'iv: Nauk, svit, 2001. – 76 s.

30. Albright D. Ukraine and European Security / D. Albright, S. Appatov. – London, 1999. – 277 c. – (Macmillan Press LTD).

Panchuk R.M.,

Postgraduate student of the Country Studies Department Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv, panchuk.r.m@gmail.com

Ukraine, Kyiv

COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE STATES OF THE BALTIC-BLACK SEA REGION

The article presents the Baltic-Black Sea region in the context of cooperation with Ukraine, and also explores the potential benefits of this cooperation for European security. The analysis of the evolution of Ukraine's integration into the European part of the Baltic-Black Sea area is analyzed, Ukraine's influence on the development of geopolitical processes in the Baltic-Black Sea region is investigated, and the step-by-step process of European integration of Ukraine is clarified. The Baltic-Black Sea Alliance is seen as an effective counteraction to Russian expansion to the West. Ukraine appears as a guarantor of European stability in such a potential alliance.

Key words: the Baltic-Black Sea region, the Baltic-Black Sea Union, Ukraine, «Intermarium», geopolitical processes, international cooperation, European integration processes, external security, European stability, Russian expansion.

УДК 322

Стебляк Д.М.,

аспірант кафедри міжнародної політики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
diana.steblyak@uzhnu.edu.ua

Україна, м. Ужгород

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОГО ФАКТОРУ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБРОРАХ ДЖ. КЕННЕДІ

В статті проаналізовано роль релігійного фактору в президентських виборах 1960 р. Конфронтацію між Р. Ніксоном та Дж. Кеннеді під час президентських виборів. Роль та вплив протестантських та католицьких груп на перебіг виборів. Описана американська модель відокремлення держави та церкви гарантована Першою Поправкою Конституції США, яка є гарантом невтручання церкви та релігії в державні справи.

Ключові слова: політика, церква, Дж. Кеннеді, Р. Ніксон, модель відокремлення держави і церкви.

Постановка проблеми. Американське суспільство є високо релігійним. Церква має вагомий вплив у суспільстві. Релігійність кандидата в президенти США завжди було вагомим чинником в американському суспільстві. Протестантська громада є найбільшою на території США, і протягом всієї історії США 44 з 45 президентів були протестантами. І лише один католик – Дж. Кеннеді. Дослідження перебігу передвиборчої кампанії та виборів 1960 р. коли вперше в історії США католик став президентом США є важливим, адже науковці протягом довгого періоду часу диспутовали, який саме вплив мав релігійний фактор на перебіг виборів 1960 р.

Деякі питання даного дослідження знаходять своє відображення в працях таких вітчизняних та закордонних дослідників: Джеф Манза, Клем Брукс («The Religious Factor in U.S. Presidential Elections, 1960–1992»), вагомий внесок в дослідження цього питання було зроблено Альбертом Дж. Менендесом в книзі «The Religious Factor in the 1960 Presidential Election: An Analysis of the Kennedy Victory over Anti-catholic Prejudice», д-р Пітер Вебстер та інші.

Під час дослідження даної тематики було проаналізовано промову Дж. Кеннеді в Хьюстоні, Першу Поправку Конституції США, матеріали бібліотеки Дж. Кеннеді «John F. Kennedy Presidential Library and Museum» та інше.

Мета роботи: дослідити роль релігійного фактору під час президентських виборів 1960 р.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають Джеф Манза, Клем Брукс («The Religious Factor in U.S. Presidential Elections, 1960–1992») цікавість до відносин між релігією і політикою є особливо високою в США, де релігії має вагомий вплив на соціальні та політичні аспекти життя, де громадяни регулярно відвідують служби, релігія має більш вагомий вплив ніж в інших високо-розвинених країнах [6, с.39].

Смі К. Гіббс відмітила, що релігія не тільки впливає на те, як будуть голосувати громадяни, а навіть на те, як вони будуть реагувати на ті чи інші питання, такі як права людей, навколишнє середовище, економіка, суспільні цінності, і за допомогою відповіді на ці питання виборець буде визначати, за якого саме кандидата віддати голос [3].

На початку ХХ ст. кількість католиків істотно збільшилася, вони склали шосту частину населення

США. Зі збільшенням їх кількості збільшувався і вплив у суспільстві. В 1928 р. Альфред Сміт став першим – католиком, який балотувався на пост Президента США. Але його причетність до католицизму викликала широкий дисонанс в американському суспільстві. Виграти ці перегони вдалося через декілька десятків років Дж. Кеннеді (29 травня 1917 – 22 листопада 1963), який став 35-м президентом США і єдиним президентом – католиком за всю історію.

Вибори 1960 р. були в епіцентрі холодної війни між США та СРСР, 1957 р. СРСР запусив супутник, три роки після того СРСР був збитий американський літак – шпигун U – 2, що призвело до зриву зустрічі Дуайта Д. Ейзенхауера та очільника СРСР Микити Хрущова. На Кубі революційний режим Фіделя Кастро став близьким союзником СРСР.

Кеннеді був кандидатом від демократичної партії (віце – президентом Ліндон Джордж). Його опонентом був 47 – річний віце – президент, представник республіканської партії Річард М. Ніксон, який посилався на мир та процвітання адміністрації Ейзенхауера, та зазначив, що намагатиметься підтримати цю стабільність, якщо виграє вибори (кандидатом у віце – президенти був обраний Генрі Кебота, посол США в ООН).

На початку кампанії Р. Ніксон здавався американцям більш досвідченим кандидатом, але в 26 вересня 1960 р. відбулися перші дебати, які дивилися більше двох третіх виборців, більшість аудиторії відзначила, що віддала б після дебатів голос за Кеннеді (слухачі дебатів по радіо, заявили навпаки.). Вперше телебачення використовувалося, як механізм впливу. Кеннеді співвідносив себе з Франкліном Рузвельтом та Гаррі Труменом, в перед виборчих обіцянок зазначив, що буде прихильником збільшення законодавчої ініціативи в 1960 – х рр., пообіцяв не дати федеральному керівництву домінувати над ринковою економікою і життям американських громадян. Але велику частину виборців хвилювала не лише його передвиборча програма, а той факт, що він був католик. У зв'язку з чим Дж. Кеннеді був не в простій ситуації перед президентськими виборами, йому неодноразово потрібно було підтверджувати, що католицизм не буде причиною, яка зможе втрутитися в його президентство.

12 вересня 1960 р. кандидат у президенти від Демократичної партії Джон Фіцджеральд Кеннеді, виступав

перед Великою духовною асоціацією Х'юстона, де він давав роз'яснення «релігійної проблеми», яка полягала в тому, що він католик, виступ відбувся в Техасі, який є одним з центрів «білого протестантизму», ця промова є вагомим підтвердженням того, що релігійний фактор має вагомий місце в житті США. Під час промови Кеннеді наголосив на тому, що у кампанії 1960 р. є важливіші проблеми від голоду до поширення комунізму, і як він зазначив, «всі ці питання не є релігійними<...>». «Але у зв'язку з тим, що я католик і жодний католик ніколи не був досі обраний президентом, реальні проблеми цієї кампанії приховуються – можливо, умисно<...>». Кеннеді відмітив, що важливо «не те, в яку церкву я вірю, адже це має бути важливим тільки для мене, а в яку саме я вірю Америку. Я вірю в Америку, де відокремлення церкви і держави є абсолютним; де жоден католицький прелат не говоритиме президентові – будь той католиком – як він має діяти, і жоден протестантський проповідник не говоритиме парафіянам, за кого їм голосувати; де жодна церква або церковна школа не отримуватиме суспільних коштів чи якихось певних політичних переваг, і де нікому не може бути відмовлено у державній посаді тому тільки, що його релігія вирізняється від тієї, що сповідує президент<...> Я вірю в Америку, яка офіційно не є ані католицькою, ані протестантською, ані іудейською; де жодна посадова особа не звертається і не отримує інструкцій щодо політики, яку їй слід здійснювати, ані від папи, ані від Національної Ради Церков, ані від будь-якої іншої церковної установи. Де жоден релігійний інститут не прямо чи опосередковано не намагається нав'язати свої погляди та волю усьому населенню, і де релігійна свобода є настільки міцною, що замах на якусь одну церкву сприймається як замах на всі» [7].

Дж. Кеннеді у своїй промові звернув увагу американців на чітке відокремлення церкви і держави закріплене Першою поправкою Конституції США, Акт про встановлення релігійної свободи Джефферсона, 6 стаття Конституції, які є гарантом того, що ні католик, ні протестант чи громадянин, який сповідує іншу релігію, ніколи не буде дискримінований через релігійні погляди. І закликав американців завжди робити висновок не по релігійній приналежності.

Після промови Уінтроп Хадсон, в «Християнському столітті» («The Religious Issue in the Campaign»), зауважив, що Дж. Кеннеді, як і Р. Ніксон, схоже, дотримувалися «Загальнокультурного переконання в тому, що релігія – це добре, але, тим не менш, є чисто особистою справою, яка не повинна мати наслідків для політичного порядку» [4, с.313].

Але вагомий релігійний фактор під час виборів підтвердили і опитування.

В 1960 р. протестанти остерігалися, що перемога Дж. Кеннеді може привести, до збільшення впливу Ватикану на Вашингтон.

19 жовтня Мартіна Лютера Кінга – мл. було заарештовано в Атланті за організації протесту за громадянські права. Кеннеді 26 жовтня звернувся до Коротті Скотт Кінг,

і запропонував допомогу в безпечному звільненні її чоловіка. І як наслідок його підтримав батько Мартін Лютер Кінг – ст. це забезпечило йому перемогу в деяких штатах та підтримку афро – американських виборців [5].

Представники протестантів заявили на чолі з двома з найвідоміших іменами у церковному світі: Преподобним д-р Норманом Вінсентом Пілом, автор бестселерів натхнення («Сила позитивного мислення») і д-р Деніелем Полінгом, редактор «Християнського вісника» – «Це немислимо, – заявила ця група, що представляє 37 конфесій, – що президент римо-католицької церкви не буде знаходитися під сильним тиском з боку ієрархії його церкви...». Не дивлячись на це багато протестантів виступили на захист Кеннеді і назвали це «свого роду протестантським підпіллям» [9].

Дж. Кеннеді завжди підтримувався ідеї і наголошував, як на прес – конференції в Бербанку, що «Конституція, – дуже чітко говорить про поділ церкви і держави».

Р. Ніксон намагався триматися подалі від релігійного фактору у виборах, і коли його запитали про місце релігії у виборах і як ставиться до дій своїх прихильників Нормана Вінсента Піла та Деніела Полінга, він відповів, що «Я шкодую навіть над цим питанням. Я розумію, що сенатор Кеннеді і я згодні з тим, що цьому питанню немає місця в цій кампанії, і що, намагаючись не допустити його, ні він, ні я не стали б коментувати далі. Я буду продовжувати робити все можливе, щоб дотримуватися цього, і можу тільки припускати, що він зробить те ж саме» [6].

Представники Р. Ніксона та інші опоненти Кеннеді, як кандидата розуміли, що нападки в бік католицької сторони Кеннеді, зможуть зіграти з ними злий жарт, і католики можуть масово проголосувати за нього з огляду на негатив, щодо католицизму, і мало того представники інших деномінацій можуть масового проголосувати за нього через протест цих випадів. Адже Америка не тільки протестантська країна, але і країна, де представники багатьох релігій знаходили свободу.

Сам Кеннеді (і ряд політиків, які підтримали його пропозицію того року), вважав, що його релігія допоможе захистити його партію. Але за Дж. Кеннеді блукала тінь Сміта, поразку якого багато хто пов'язував з католицизмом, і що американці не готові до президента не протестанта. Був випущений навіть Моменрандум, «в партії, представляючи статистичні та історичні аргументи, щоб показати, що кандидат 1928 року втратив голоси не через антикатолицьке фанатизм, а тому, що 1928 був «республіканським роком»» [4, с.303].

Представники Кеннеді звернулися до відомого євангеліста Біллі Грехема від імені Кеннеді і попросили організувати «чесну гру», але він відмовився, сказавши, що сама його присутність буде підтвердженням того, що церква має значення в президентських виборах. Але в той же час, Біллі Грехем «той ж осені очолив зібрання Ніксона в молитві» [4, с.308].

Всі кандидати розуміли, що кожен аспект їхньої кампанії має вагомий вплив на результати, які будуть оголошені після виборів. В день оголошення результатів, перемогу здобув Дж. Кеннеді (табл. 1.) (рис.1.)

Таблиця 1.

Результати виборів 1960 р.

Кандидати в президенти	Кандидати у віце-президенти	Політичні партії	Голосування		Електоральні голоси	
Джон Кеннеді	Ліндон Джонс	Демократична	34,220,984	49.72%	303	56.4%
Річард Ніксон	Генрі Лодж	Республіканська	34,108,157	49.55%	219	40.8%

Джерело: [8]

Коли в листопаді були підраховані голоси, Дж. Кеннеді отримав 49,7% голосів виборців проти 49,5% Р. Ніксона. Дж. Кеннеді набрав всього на 100 000 голосів більше,

ніж Р. Ніксон з більш ніж 68 мільйонів голосів. Р. Ніксон виграв більше штатів, ніж Кеннеді.

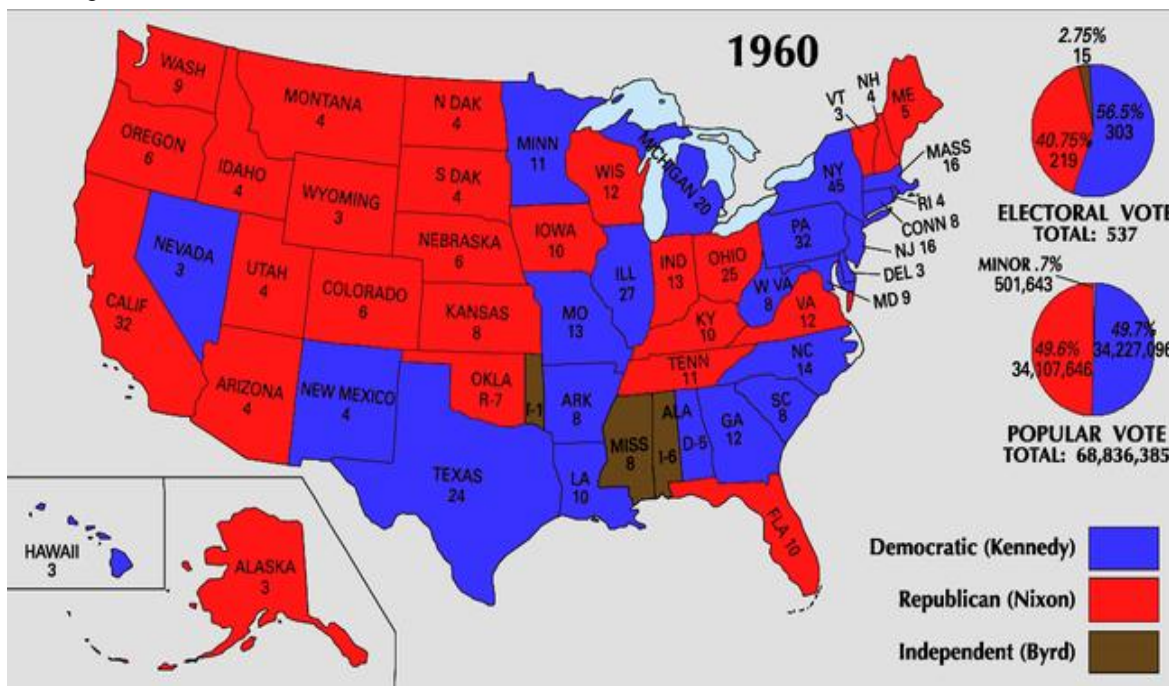

Рис.1. Результати виборів 1960 р.

Джерело: [8]

Як стверджує керівник науково – аналітичного порталу American Studies Арег Галстян після перемоги Дж. Кеннеді формувалося протестантського – євангелістське лобі, яке в результаті наявності високої організаційної структури, людського та фінансового потенціалу мало вагомий вплив в політичному розвитку країни. Згодом сформувалося католицьке лобі та вагомий вплив почали набувати мормонські групи [2]. З огляду на це з релігійним фактором повинні рахуватися представники обох партій.

Висновки. Релігійний фактору був одним з найважливіших аспектів президентських виборів 1960 р. Перемога католика – Дж. Кеннеді створила прецедент в американському політичному житті, адже це був перший випадок в американській історії, і останній на даний час коли не протестант став президентом США.

Література

1. Політичний простір США: релігійний фактор. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/politolog/17229/>
2. Релігійний фактор на виборах в США. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <https://globalaffairs.ru/global-processes/Religiozni-faktor-na-vyborakh-v-SShA-18037>

3. Aimée K. Gibbs. *Religiosity and Voting Behavior*. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <https://www.mckendree.edu/academics/scholars/issue6/gibbs.htm>
4. *A Catholic for President?: John Fo Kennedy and the "Secular" Theology of the Houston Speech, 1960.* MARK S. MASSA, S.J. *Journal of Church and State*, Volume 39, Issue 2, 1 March 1997, p. 297-317.
5. *John F. Kennedy Presidential Library and Museum.* [Електронний ресурс] / Режим доступу : <https://www.jfklibrary.org/learn/about-jfk/jfk-in-history/campaign-of-1960>
6. Jeff Manza, Clem Brooks. *The Religious Factor in U.S. Presidential Elections, 1960–19921.* *AJS Volume 103 Number 1, July 1997*, p. 38-81
7. *John F. Kennedy. Remarks to the Greater Houston Ministerial Association, September 12 1960.* [Електронний ресурс] / Режим доступу : <https://www.goodreads.com/quotes/164231-i-believe-in-an-america-where-the-separation-of-church>
8. *1960 Presidential General Election Results.* [Електронний ресурс] / Режим доступу : <https://uselectionatlas.org/RESULTS/national.php?year=1960>
9. *Religion in 1960 election.* [Електронний ресурс] / Режим доступу : <https://www.newsweek.com/religion-1960-election-95243>
10. *The religious factor in the 1960 Presidential election : an analysis of the Kennedy victory over anti-Catholic prejudice.* McFarland; 1 edition, March 22, 2011. p. 271

References

1. Politychnyj prostir SSHA: religijnyj faktor. [Elektronnyj resurs] / Rezhym dostupu: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/politolog/17229/>
2. Rehyg'oznyj faktor na vyborax v SSHA. [Elektronnyj resurs] / Rezhym dostupu : <https://globalaffairs.ru/global-processes/Religiozniy-faktor-na-vyborakh-v-SShA-18037>
3. Aimée K. Gibbs. Religiosity and Voting Behavior. [Elektronnyj resurs] / Rezhym dostupu : <https://www.mckendree.edu/academics/scholars/issue6/gibbs.htm>
4. A Catholic for President?: John Fo Kennedy and the "Secular" Theology of the Houston Speech, 1960. MARK S. MASSA, S.J. *Journal of Church and State*, Volume 39, Issue 2, 1 March 1997, p. 297-317.
5. John F. Kennedy Presidential Library and Museum. [Elektronnyj resurs] / Rezhym dostupu : <https://www.jfklibrary.org/learn/about-jfk/jfk-in-history/campaign-of-1960>
6. Jeff Manza, Clem Brooks. *The Religious Factor in U.S. Presidential Elections, 1960–1992*. *AJS* Volume 103 Number 1, July 1997, p. 38-81
7. John F. Kennedy. *Remarks to the Greater Houston Ministerial Association, September 12 1960*. [Elektronnyj resurs] / Rezhym dostupu: <https://www.goodreads.com/quotes/164231-i-believe-in-an-america-where-the-separation-of-church>
8. 1960 Presidential General Election Results. [Elektronnyj resurs] / Rezhym dostupu : <https://uselectionatlas.org/RESULTS/national.php?year=1960>
9. Religion in 1960 election. [Elektronnyj resurs] / Rezhym dostupu : <https://www.newsweek.com/religion-1960-election-95243>
10. *The religious factor in the 1960 Presidential election : an analysis of the Kennedy victory over anti-Catholic prejudice*. McFarland; 1 edition, March 22, 2011. p. 271

Stebalak D.M.,

post-graduate student of the department of international politics State University
"Uzhhorod National University", diana.stebalak@uzhnu.edu.ua

Ukraine, Uzhgorod

THE ROLE OF THE RELIGIOUS FACTOR OF PRESIDENTIAL ELECTIONS J. KENNEDY

The article analyzes the role of the religious factor in the presidential election of 1960, the confrontation between R. Nixon and J. Kennedy during the presidential election. The role and influence of Protestant and Catholic groups in the run-up to the elections. The American model of separation of state and church is described, as guaranteed by the First Amendment to the US Constitution, which guarantees the non-interference of the church and religion in public affairs.

Key words: politics, church, J. Kennedy, R. Nixon, model of separation of state and church.

Economics

УДК 330.14.01+159.955+378

Доній Н.С.,

*професор, д.філос.н., професор кафедри економіки та соціальних дисциплін,
Академія Державної пенітенціарної служби, doniune@ukr.net*

Кравчук Г.В.,

*професор, д.е.н., професор кафедри економіки та соціальних дисциплін,
Академія Державної пенітенціарної служби, anja9707@meta.ua*

Україна, м. Чернігів

**КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК НЕМАТЕРІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ
В ПРОСТОРІ ПОСТІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**

Представлено феномен критичного мислення як елемент економічного простору пост-інформаційного суспільства. Сфокусовано увагу на тому, що фахівець, який здатний критично мислити здатний обирати серед альтернатив найбільш раціональне рішення, аргументовано заперечити помилкові судження, піддати сумніву неефективні рішення, задавати конкретні питання, робити висновки з конкретних фактів й тим самим стає варіацією нематеріального капіталу для працедавця.

Ключові слова: критичне мислення, капітал, інформація, прийняття рішень, ресурси.

Актуальність теми дослідження. Існування людини в умовах постінформаційного та постіндустріального суспільства не може відбуватися за законами класичного капіталізму. Основною причиною цього видається сам капіталізм як економічна система виробництва і розподілу та як концепт. Капіталізм, який пройшов більш ніж двохсотрічний шлях еволюціонування, трансформувалася більшість своїх категорій-ознак, проте практично незмінною залишив одну, ключову – капітал. Поняття капіталу є похідним від латинського слова «capitalis» – головний, той, що стосується голови; відмінний, видатний [1, с.154]. Останнє й стало визначальним для суспільства де капіталізм трансформувалася в «розумний» та «антропоцентричний» і став підходити до капіталу як до якості мислення та інтелекту.

Постановка проблеми. Сьогодні багато людей відчувають себе некомфортно, бо сучасний світ дуже швидко змінюється. При цьому важливо не стільки те, наскільки радикально змінюється соціальний простір, скільки сам факт усвідомлення змін, що відбуваються в різних напрямках одночасно й стрімко. В такій ситуації ключовим фактором вітальності соціального простору та людини є адаптивність, гнучкість і здатність приймати виважені рішення в нетривіальних, а часто й ризикованих, ситуаціях. В минулому, в просторі націленого на натовп індустріального (масового) суспільства, від людини не вимагалася здатність аналізувати та критично осмислювати інформацію при прийнятті рішень. Проте, ситуація змінилася й коли інформація стала фактором розвитком суспільства, а володіння правильною інформацією перетворилася на гарант конкурентноздатності, успішності та влади, то і змінилися вимоги щодо здібностей людини. Відповідно, риса «критичний стиль мислення» стала не тільки актуальним об'єктом теоретичних міркувань й досліджень (сучасна когнітивна психологія, педагогіка та ін.), але й питанням, яке почали обговорювати на дискусійних площадках різних форумів практики та представники великого бізнесу. Ось саме останні, маючи

надзвичайно високу чутливість до тенденцій та трендів ринку, добре відчули, що в професійній компоненті здатність критично мислити дозволяє людині, яка перебуває в потужному інформаційному потоці постіндустріального суспільства, націленого на ще більше продукування хвиль нових знань, раціонально оцінювати і робити правильний вибір серед великої кількості альтернатив та «інформаційної піни». Утім, і в буденному житті критичне мислення має надзвичайну важливість для людини через поширення адептами різних світоглядних систем практики маніпулювання свідомістю та нав'язування своєї точки зору як єдино правильної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Англomовні джерела дуже часто «батьком критичного мислення» номінують Ф. Бекона. Проте, справедливості вимагає зазначити: він ніколи не використовував таку категорію, адже вона є породженням ХХ ст. і як зазначає український дослідник С. Терно «критичне мислення є винаходом американської когнітивної психології» [3, с.4]. Серед американських дослідників, які зосередилися на проблемі критичного мислення, найчастіше згадують Дж. Андерсона, Дж. Брунера, Е. Глейзера, А. Кроуфорда, М. Ліпмана, Д. Макінстера, С. Метьоза, Р. Пола, В. Руджиєра, В. Саула, Д. Халперн та ін. В європейській науці концепт «критичне мислення» був одним із ключових у філософії К. Поппера. Значну роль вмінно критично мислити відводили також швейцарський вчений Ж.Піаже, англійські вчені Дж.А.Брауса, Д.Вуд, Р. Енніс та ін.

В Україні вперше ідея важливості критичного мислення була озвучена канадським українцем, професором Т. Закидальським, а згодом до популяризації та розробки цього питання долучилися харківські дослідники О. Тягло, Т. Воропай. З часом до кола теоретиків і практиків розвитку критичного мислення включилися І. Баранова, Н. Бородіна, Н. Вукіна, Н. Дементієвська, І. Мігіна, О. Пометун, С. Терно та ін.

Однак, переважна більшість публікації представляє розвідки, які зосереджені на критичному мисленні як

технології навчання. Нам же здається що малодослідженим феномен критичного мислення є в економічному просторі постіндустріального суспільства, хоча саме представники великого бізнесу демонструють найбільшу зацікавленість в цій складовій людського капіталу.

Виходячи з цього **метою публікації** визнано розкриття феномену критичного мислення як елементу економічної сфери та варіації нематеріального капіталу.

Виклад основного матеріалу. Як формаційна система капіталізм є об'єктом вивчення декількох наукових сфер, але найбільше цікавить сферу економіки, а та, в свою чергу, за словами відомих економістів П.А. Самуельсона і В.Д. Нордхауса заснована на теорії обмеженості ресурсів, факторів виробництва, дефіциту економічних благ. «Наш світ – це дефіцит <...> Ситуація дефіциту – це ситуація, коли кількість товарів обмежена щодо бажань» [7, с.4]. Саме дефіцит демонструє факт, що економіка намагається допомогти суспільству отримати максимум бажаного від мінімуму ресурсів: «З огляду на необмежені потреби, важливо, щоб економіка найкращим чином використовувала свої обмежені ресурси. Економічна ефективність вимагає, щоб економіка виробляла найбільшу комбінацію кількості та якості товарів і послуг з урахуванням її технологій і обмеженості ресурсів. Ефективне виробництво економіки, неможливо, якщо поліпшення економічного добробуту однієї людини, не погіршить стан іншої. Суть економіки полягає в тому, щоб визнати реальність дефіциту, а потім з'ясувати, як організувати суспільство таким чином, щоб забезпечити найбільш ефективне використання ресурсів» [7, с.4-5].

Переконані, виключно обмеженість ресурсів змусила соціальний простір, і його складовий елемент – економіку, зайнятися пошуком того, що своєю головною рисою має «необмеженість», «безмежність», але водночас має виступати капіталом. Спочатку теоретики, а потім і практики, таким ресурсом визначили здібності людини.

Економічний підхід до людини не є чимось новим, проте саме в умовах постінформаційного та постіндустріального суспільства людський капітал визнається провідним ресурсом. Перший, хто заговорив про можливість застосування категорії «капітал» стосовно характеристик людини був Дж. Такер, який в 1775 р., описав проблему людських взаємостосунків у фабричній системі Британії того часу. Такер розглядаючи суперечки, що виникали між власниками капіталу і постачальниками робочої сили, відзначив, що кожна сторона намагалася витягти більше вигоди й тому він зробив висновок: кожна зі сторін вкладає у виробництво більше, ніж тільки фізичні або трудові активи, вона вкладає те, що не завжди цінується традиційними компаніями, але те, завдяки чому зростає цінність компанії.

Однак, на постійну категорію економічної сфери людський капітал перетворився після так званої «інформаційної революції». Крім змін, які стосувалися виробництва інформації, інформаційна революція містила вагомому антропологічну складову, що передбачала вдосконалення не лише техніки та технологій, але й людини, передусім риси виключно людської – мислення. Відтак, було розпочато напрацювання нової парадигми, однією з ключових категорій якої стало спочатку «креативне мислення», а згодом – й «критичне мислення». І

перша і друга категорії відносяться до так званого «людського капіталу» та є характеристиками мисленевого потенціалу людини, який не вимагає ані збільшення кількості та якості фізичної праці людини, ані традиційного капіталу чи придбання нових технологій. Таким чином, до економічних ресурсів було додано капітал, що заснований на вже існуючих технологіях, а фактором прибутковості була визнана нестандартна ідея окремо взятого індивіда або групи індивідів, що пройшла етап критичної оцінки та відбору серед альтернатив. Р. Пауль зазначивши, що головною ознакою суспільства межі ХХ-ХХІ ст. стала не сама інформація, а її ефективний виробник, а тому підсумував: «Ось чому необхідно сприймати навчання критичному мисленню як одну з базових форм підготовки людини до успішної життєдіяльності в інформаційному та пост-інформаційному суспільстві» [6, с.18].

Підтвердженням цієї тези про таку умову успішності можемо вважати результати роботи Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), презентовані у Давосі. Саме там, у 2016 р. особливу увагу було приділено питанням освіти та розвитку – як залогові вирішення гуманітарних проблем, які є сьогодні та будуть виникати надалі. Представники ВЕФ виходили з того, що сучасна економіка існує в комплексному середовищі, основними рисами якого є: велика кількість елементів; їхня складність; багаторівневість зв'язків між ними; динамічність зв'язків. Це в свою чергу призводить до того, що кар'єри фахівців змінюються в результаті перманентних змін вимог та великомасштабних збоїв на ринку праці. Отже, здібність обробляти інформацію буде зростати в ціні, відповідно й навички критичного мислення, як умови адаптивної передислокації, стануть запорукою успіху в інформаційному суспільстві. Згадана передислокація визнається умовою та ключовим способом полегшення безробіття, нерівного доступу до ресурсів і бездіяльності. В зв'язку з цим аналітики ВЕФ також оприлюднили короткостроковий прогноз щодо динаміки 10 затребуваних навичок успішного фахівця: від минулого (2015 р.) до майбутнього (2020 р.).

На користь того, що критично мисляча людина все більше буде затребувана працедавцями свідчить також факт вдосконалення технології створення роботехніки. Й показником цього є те, що 2018 р. штучний інтелект вперше обійшов людину в Стенфордському тесті на читання та розуміння прочитаного [4]. Це є насторожуючим сигналом і водночас дорожньою картою для фахівця майбутнього: зростаючі можливості робототехніки тільки збільшують потребу в людях, які можуть критично мислити, мислити не згідно заданого кимось алгоритму, а виходячи з контексту ситуації. Не робото-техніка, а виключно людина оцінює наскільки оптимально і етично використовується інформація чи технологія і як її відкалібрувати, щоб вона працювала на людину та приносила користь.

Виходячи з цього й прогнозуючи подальший розвиток людства суспільством системі освіти було сформульовано соціальне замовлення: бути не тільки виробником «розумового запасу», але й стати постачальником критично мислячих індивідів. При цьому, була акцентовано, що розвиток критичного мислення – це не формування

огольно негативного ставлення до будь-чого (як це завжди мається на увазі у повсякденній мові), а це розвиток вміння давати наукову оцінку позитивних і негативних рис явищ дійсності. Фактичний засновник педагогічної новачки з формування критичного мислення, професор Колумбійського університету і Монтклерського державного коледжу (США) М. Ліпман стверджував: «Освіта завжди ставила перед собою дві принципово важливі цілі – передачу знання і культивування мудрості» [5, с.1]. На думку М. Ліпмана, в стабільних традиційних суспільствах переважала перша з цих цілей, а в сучасному пост-інформаційному суспільстві перевага за гнучкістю і винахідливістю, а не знаннями. Свою концепцію освіти як дослідження (education as inquiry) він розглядав як таку, що гармонійно поєднує дві принципово важливі для освіти цілі – передачу знань і дослідження з метою встановлення істини. Отже, критичне мислення розглядалося засновником цієї новачки як навчання вмінню міркувати.

Top 10 skills

in 2020

1. Complex Problem Solving
2. Critical Thinking
3. Creativity
4. People Management
5. Coordinating with Others
6. Emotional Intelligence
7. Judgment and Decision Making
8. Service Orientation
9. Negotiation
10. Cognitive Flexibility

in 2015

1. Complex Problem Solving
2. Coordinating with Others
3. People Management
4. Critical Thinking
5. Negotiation
6. Quality Control
7. Service Orientation
8. Judgment and Decision Making
9. Active Listening
10. Creativity

Source: Future of Jobs Report, World Economic Forum

Рис. 1. Інфографіка 10-ти навичок, затребуваних до 2020 р.[8]

Критичне мислення передбачає вирішення нетриціальних проблем, науковий підхід, урахування контексту використання когнітивних технік і стратегій, які збільшують імовірність отримання бажаного результату. М. Ліпман був переконаний, що критичне мислення є нагальною потребою для життя в сучасному світі, оскільки це складне вміння дозволяє правильно вирішувати широке коло практичних проблем в будь-якій професійній діяльності (архітектора, юриста, лікаря і т.ін.), в людських взаєминах (ситуації морального вибору), в науковій діяльності, в повсякденному житті [5, с.2] й т.ін. Таке мислення характеризується контрольованістю, обґрунтованістю та цілеспрямованістю, тобто критичне мислення використовують для розв'язання задач, формулювання висновків, імовірнісної оцінки та ухвалення рішень. Як вказує С. Терно, «критичне мислення – це здатність використовувати певні прийоми обробки інформації, що дозволяють отримати бажаний результат» [3, с.5].

Таке визначення суті критичного мислення можна вважати реалізацією лінії, започаткованої А. Смітом, визнававшого знання та вміння їх осмислювати як форму нематеріального капіталу. Спочатку Сміт засвідчив, що капіталом є те, від чого людина «очікує отримати дохід»

[2, с.204], а потім, розглядаючи з яких частин складається капітал, в якості складових елементів називає три елементи: те, що призначено для безпосереднього споживання й що не приносить жодної користі (жодного прибутку); основний капітал, який приносить дохід; оборотний капітал. Основний капітал, згідно Сміта, в свою чергу поділяється на чотири складові: корисні машини та знаряддя праці; доходні будівлі; покращення землі; набуті й корисні здібності усіх жителів чи членів суспільства [2, с.207-208]. Таким чином, шотландський економіст фактично в категорію капіталу вводить до того неринкові, нематеріальні елементи й відзначає їхню важливість для накопичення капіталу як окремою людиною, так і суспільством в цілому.

Критичне мислення сприяє об'єктивному погляду на ідеї, рішення та вчинки, дозволяє визначити слабкі місця й встановити правдивість фактів і припущень, спираючись на логіку та причинно-наслідкові зв'язки. Це мислення, з позиції соціуму як замовника на таку людську здібність, є запорукою участі людини в громадському житті та соціальних практиках. Критично мисляча людина демонструє принциповість, конструктивний характер, продуктивність мислення. Критика, яка здійснена людиною з таким капіталом, більш дієва, адже помилки та недоліки не тільки критикуються, але й з'ясовуються їх причини, відшукуються їхні коріння та пропонуються конкретні пропозиції та шляхи їх виправлення. Такий фахівець не тільки сам критично оцінює інформацію, що поступає, він також вміє правильно її сприймати та раціонально відповідати на неї. Він здатний обрати серед альтернатив найбільш раціональне рішення, аргументовано заперечити помилкові судження, піддати сумніву неефективні рішення, задавати конкретні питання, робити висновки з конкретних фактів. Й саме це є тим нематеріальним капіталом, яким володіє фахівець.

Висновки. Умовою виживання сучасної цивілізації та розвитку «розумної економіки» усе частіше визнається фахівець, компетентний в своїй галузі. Тож, постінформаційне суспільство є часом, коли саме розумові здібності окремих людей, а не природні ресурси, капітал і технології, визначатимуть вирішальну грань між успіхом і невдачею. Виключно здатний критично мислити професіонал визнається конкурентноздатним на ринку та таким, що зможе віднайти гідне місце роботи і побудувати успішну кар'єру. Уміння критично мислити забезпечує науково-технічний і суспільний прогрес та вважається запорукою правової держави та соціального суспільства, а система освіти відіграє в його розвитку першорядну роль.

Література

1. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь/ И.Х. Дворецкий. – Изд.2-е, перераб. и доп. – М.: Изд-во «Русский язык», 1976. – 1097 с.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит; вступит.статья и коммент. К.Экон.н. В.С. Афанасьева. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
3. Терно С.О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти / С.О. Терно. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – 268 с.
4. Alibaba and Microsoft AI beat human scores on Stanford reading test. Neural networks edged past human scores on the measure of machine reading. – Available at: <https://www.>

engadget.com/2018/01/15/alibaba-microsoft-ai-beat-humans-stanford-reading-test/ (accessed 19 December 2018)

5. Lipman M. *Critical thinking: What can it be?* / M. Lipman // Institute of Critical Thinking. Resource Publication. – 1988. – Series 1. – № 1. – 12 p.

6. Paul R. *Critical Thinking: What every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World* / Paul R. – [edited by A.J.F. Binker]. – Center for Critical Thinking and Moral Critique Sonoma State University, 1990. – 575 p.

7. Samuelson P.A., Nordhaus W.D. *Economics* / Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus. – 19th ed. – New York: The McGraw-Hill, 2010. – 745 p. (The McGraw-Hill series economics).

8. *The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution.* – Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution> (accessed 5 January 2019).

References

1. Dvoretzkij, I. Кfi. *Latinsko-russkij slovar [Latin-Russian Dictionary]* (2nd ed., rev.). Moscow, Russkij iazyk [in Russian].

2. Smit, A. Smit A. *Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov [Study on the Nature and Causes of the Wealth of Nations]* / Adam Smith; enter the article and comment V. Afanasyeva. Moscow, Sotsekgiz [in Russian].

3. Terno S.O. *Krytychne mislennya – suchasny vimir suspilstvoznachchoyi osviti [Critical Thinking – A Modern Dimension of Social Science Education]*. Zaporizhzhya, Prosvita [in Ukrainian].

4. *Alibaba and Microsoft AI beat human scores on Stanford reading test. Neural networks edged past human scores on the measure of machine reading.* – Available at: <https://www.engadget.com/2018/01/15/alibaba-microsoft-ai-beat-humans-stanford-reading-test/> (accessed 19 December 2018)

5. Lipman M. *Critical thinking: What can it be?* / M. Lipman // Institute of Critical Thinking. Resource Publication. – 1988. – Series 1. – № 1. – 12 p.

6. Paul R. *Critical Thinking: What every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World* / Paul R. – [edited by A. J. F. Binker]. – Center for Critical Thinking and Moral Critique Sonoma State University, 1990. – 575 p.

7. Samuelson P.A., Nordhaus W.D. *Economics* / Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus. – 19th ed. – New York: The McGraw-Hill, 2010. – 745 p. (The McGraw-Hill series economics).

8. *The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution.* – Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution> (accessed 5 January 2019).

Donii N.YE.,

Professor, Doctor of Sciences (Philosophy), Professor of the Department of Economics and Social Disciplines Academy of the State Penitentiary Service

Kravchuk A.V.,

Professor, Doctor of Sciences (Economics), Professor of the Department of Economics and Social Disciplines, Academy of the State Penitentiary Service

Ukraine, Chernigiv

CRITICAL THINKING AS AN INTANGIBLE CAPITAL IN THE SPACE OF THE POST-INFORMATION SOCIETY

The article presents the phenomenon of critical thinking in the context of the economic space of the post-informational society. The focus is on the fact that a specialist with critical thinking is able to choose the most rational solution among alternatives, argues to refute erroneous judgments, question ineffective decisions, ask concrete questions, draw conclusions from concrete facts, and thus become a variation of intangible capital for an employer.

Key words: *critical thinking, capital, information, decision making, resources.*

УДК 658.1

Мазур В.С.,*к.е.н., доцент кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу
Тернопільського національного економічного університету, mazur_volodymyr@ukr.net***Мазур Н.С.,***викладач кафедри міжнародних економічних відносин
Тернопільського національного економічного університету, natamazur82@gmail.com*

Україна, м. Тернопіль

СТРАТЕГІЯ ПОЗИЦІОНУВАННЯ – ІНСТРУМЕНТ ФОКУСУВАННЯ ЦІЛЮВИХ СПОЖИВАЧІВ

У статті розглянуто основні підходи до вибору та реалізації стратегії позиціонування та прогнозування наслідків її впровадження. Проведена оцінка процесу позиціонування продукції, марок та самих підприємств на практиці. Проаналізовано позиції і концепції основоположників ринкового позиціонування, різні підходи і визначення цього процесу як системи. Проведено класифікацію стратегій позиціонування за певними ознаками споживчого ринку, які дозволяють посилити конкурентні позиції компанії. Розроблено основи маркетингової стратегії на сучасному ринку та її формування під впливом внутрішніх резервів підприємства і стану зовнішнього середовища.

Ключові слова: *ринкове позиціонування, свідомість покупців, потенційні покупці, стратегія позиціонування, класифікація, рівень позиціонування товару, маркетингова стратегія, конкуренти, цільові споживачі.*

Постановка проблеми. За умов насичення ринку товарами та послугами з метою виділитися серед конкурентів та зайняти гідне місце у свідомості не тільки споживачів, а й усіх учасників ринку компанії спрямовують свої зусилля на диференціювання пропозицій, на основі чого здійснюють позиціонування своєї продукції.

Незважаючи на зростаючий інтерес до проблеми позиціонування з боку теоретиків та практиків маркетингу, ще й досі залишаються не систематизованими основні підходи до вибору та реалізації стратегій позиціонування, відсутній єдиний підхід до їхньої класифікації та взаємодоповнення і взаємоуникнення. Немає єдиного методичного підходу до оцінки ефективності обраних стратегій та прогнозування наслідків їхнього впровадження. А це, у свою чергу, значно ускладнює процес позиціонування продукції, марок та самих підприємств на практиці.

Дослідження в напрямку розвитку позиціонування товару, проводилися такими вченими, як Д. Аакер, Г. Армстронга, Г. Багієва, Н. Бутенко, Є. Голубкова, Х. Грема, Я. Данбара, С. Дібба, П. Дойль, О. Дуровича, К. Келлера, Ф. Котлера, Д. Кревенса, Т. Примак, Ч. Лемба, Дж. Майерса, М. Макдоналда, Н. Пірсі, Е. Райса, Л. Сімкіна, В. Сміта, Дж. Сондерса, А. Старостіної, Дж. Траута, Дж. Хейра й ін.. Дослідники розкривають сутність позиціонування товару, пропонують методологічні підходи до його формування та класифікації. У наукові дослідження вітчизняної розробки стратегії позиціонування товару значний внесок зробили І. Вікентьєв С. Гаркавенко, О. Зозульов, Н. Куденко, Н. Писаренко. Проте деякі питання позиціонування товару на зарубіжних ринках залишилися маловисвітленими.

Мета дослідження. Обґрунтування теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо розробки ефективних стратегій позиціонування товару компанії на закордонних ринках.

Виклад основного матеріалу. Складна ситуація на внутрішньому ринку вимагає від вітчизняних підприємств пошуку нових ефективних інструментів їх подальшого розвитку та підвищення конкурентоспроможності їхніх

товарів, одним із яких є використання маркетингових технологій, спрямованих на прогнозування попиту, на забезпечення комунікації з певними сегментами ринку, на досягнення конкурентоспроможної переваги для підприємства через диференціювання товару. Одним із таких інструментів маркетингу є визначення позиції підприємства та товару, а також розробка стратегії позиціонування товару чи товарного асортименту.

Основоположниками концепції ринкового позиціонування вважають Дж. Траута та Е. Райса, які в книзі «Позиціонування: битва за впізнаваність» визначили позиціонування як створення для товару певної позиції серед конкуруючих товарів, тобто заповнення певної ніші, яка б змогла знайти віддзеркалення в ієрархії цінностей, сформованій у свідомості потенційного покупця. Автори вважають, що основним принципом позиціонування є не створення чогось надзвичайно нового, а інтерпретація та маніпулювання вже відомою для потенційного споживача інформацією [1, с.46]. З цього визначення випливає, що науковці наголошують на створенні певного місця у свідомості покупців щодо сприйняття певного товару чи послуги на ринку.

Більш класичне визначення цього поняття дають Ф. Котлер та Г. Армстронг. Дослідники стверджують, що позиціонування – це спосіб, у відповідності з яким споживачі ідентифікують той чи інший товар за його найважливішими характеристиками [2, с.227].

Цікаве визначення цього поняття дає науковець І. Вікентьєв, який для його уточнення вводить поняття стереотипу. Автор стверджує, що позиціонування – це система стереотипів клієнта відносно об'єкта, що робить цей об'єкт мінімально зрозумілим, безпечним, відмінним від інших. Це відповіді на типові запитання про об'єкт, які може дати клієнт [3, с.135].

За Д. Аакером, позиціонування – це обличчя стратегії бізнесу, що демонструє бажання компанії стосовно її сприйняття (порівняно з конкурентами та ринком у цілому) покупцями, працівниками і партнерами [4].

За П. Дойльем, це маркетингова діяльність із вибору

цільових сегментів, що задають ділянки конкуренції, та вибору відмітних переваг, які визначають методи конкурентної боротьби [5].

Серед українських дослідників цього поняття можна виокремити визначення Зозульова О.В. та Писаренко Н.Л., які під позиціонуванням розуміють забезпечення товару такого місця на ринку і в свідомості споживача, що не підлягає сумніву та чітко відрізняється від інших [6, с.43].

Н. Куденко розглядає позиціонування як процес визначення місця товару фірми на ринку серед товарів аналогів [7].

Узагальнюючи підходи до визначення вітчизняними та зарубіжними науковцями дефініції «позиціонування» можна запропонувати таке визначення:

Позиціонування – це маркетингова діяльність спрямована на завоювання певного місця на ринку та такого місця в свідомості споживачів, що б відрізняло його серед товарів аналогів за допомогою ідентифікації споживчих та конкурентних його переваг.

Основна мета стратегії позиціонування полягає в тому, щоб виробити прихильність споживача до товару фірми через визначення позитивних відмінностей цього товару від товарів конкурентів [8].

На сьогоднішній день не існує єдиної думки щодо класифікування стратегій позиціонування товарів і марок на споживчому ринку.

Класифікувати стратегії можна за наступними ознаками:

- рівень позиціонування;
- об'єктом, відносно котрого відбувається диференціація;
- відношення до марок-конкурентів;
- розміщення у товарній категорії;
- розміщенням відносно існуючих марок;
- тип властивостей товару, на які спирається позиціонування;
- кількістю обраних позицій;
- етапність позиціонування;
- відношенню до існуючої ринкової позиції. [9,10,11].

Ф. Котлер виділяє сім критеріїв для позиціонування товару [12]:

- 1) важливість, тобто значимість для споживача;
- 2) неповторність, тобто унікальність в порівнянні з товарами конкурентів;
- 3) перевага відносно товарів конкурентів;
- 4) доступність придбання;
- 5) переваги першості, що утрудняє швидке копіювання;
- 6) прийнятність, тобто можливість оплатити;
- 7) рентабельність, тобто економічна вигода.

В залежності від ресурсів компанії та стану семантичного простору споживача потрібно визначитися із тим на яке «місце» буде позиціонуватися марка: вільне або поверх вже існуючої. Враховуючи специфіку товару та стану ринку обирається кількість позицій (властивостей товару) за якими компанія буде диференціювати свою марку від марок-конкурентів. У разі обрання декількох позицій потрібно визначитися як буде відбуватися диференціація: одномоментно або поступово з часом [13].

Таблиця 1

Класифікація стратегій ринкового позиціонування споживчих товарів

Класифікаційні ознаки	Стратегії
Рівень позиціонування	– Макро – Мезо – Мікро
Об'єкт відносно якого відбувається позиціонування	– Позиціонування марки і товару – Позиціонування товарної категорії
Відношення до марок конкурентів	– Лідер – Клон – Нішер
Розміщення у товарній категорії	– Марка, що визначає товарну категорію – Марка, що визначає товарну підкатегорію – Марка - спеціаліст
Розміщення відносно існуючих на ринку марок	– Нова відокремлена марка – Поверх існуючої марки
Тип властивостей товару, на які спирається позиціонування	– За відчутними властивостями марочного товару – За невідчутними властивостями (іміджем) – За конкурентним положенням
Кількість обраних позицій	– Унітарне позиціонування – Багатомірне позиціонування
Етапність позиціонування	– Одноетапне позиціонування – Багатоетапне позиціонування
Відношення до існуючої ринкової позиції	– Позиціонування – Репозиціонування

Джерело: складене автором на основі [14]

Запропонована класифікація у таблиці 1. дозволяє підприємству сформувати систему стратегій ринкового позиціонування, спрямованих на посилення конкурентних позицій компанії. Саме системне бачення концепції поведінки компанії під час диференціації її торгової марки та створення бренду дозволяє досягти найбільшої ефективності.

Загалом розробка маркетингової стратегії компанії на сучасному ринку формується під впливом безлічі факторів

На формування маркетингової стратегії впливають внутрішні резерви підприємства (її внутрішні середовище, включаючи наявні ресурси і компетенції) і стан зовнішнього середовища (особливості попиту, конкуренції, інституційні чинники, тощо) [15].

Таблиця 2

Фактори формування маркетингової стратегії

Внутрішнє середовище підприємства	Зовнішнє середовище підприємства
Технологічні здібності	Специфіка попиту на базовий продукт
Ресурси	Специфіка конкуренції
Організаційні здібності	Інституціональні особливості ринку
Маркетингова стратегія позиціонування підприємства	

Джерело: складено автором на основі [16, 17, 18]

Фактори внутрішнього середовища визначають можливий рівень якості і адаптаційні можливості під-

приємства до вимог споживачів, а фактори зовнішнього середовища визначають структуру попиту за рівнем якості та цін, наявності вільних ринкових ніш, ступінь впливу різноманітних інститутів на ведення ділових операцій. Внутрішні чинники, які впливають на формування маркетингової стратегії, технологічні, ресурсні та організаційні характеризуються таким чином (таблиця 3.):

Таблиця 3

Основні внутрішні фактори, які впливають на формування маркетингової стратегії

Внутрішні фактори підприємства	Характеристика
Технологічні здібності підприємства	1. Технології виробництва; 2. Інноваційні можливості.
Ресурси підприємства	1. Фінансові можливості; 2. Вартість і якість вхідної сировини, матеріалів, комплектуючих; 3. Трудові ресурси (вартість, кваліфікація); 4. Інформаційні ресурси.
Організаційні здібності підприємства	1. Організація загальної системи управління (планування, контроль, мотивація); 2. Організація виробництва; 3. Організація збуту і маркетингу; 4. Організація логістики і т.д.

Джерело: складено автором на основі [18]

Рис. 1. Етапи позиціонування

Джерело: розроблено автором на основі [19]

Саме на процес позиціонування товару чи торгової марки на споживчому ринку впливають безліч взаємопов'язаних факторів, які мають вирішальну роль при формуванні кінцевої позиції певного товару і які представлені на рис.2 [14].

З рисунку стає зрозумілим, що для будь-якої організації важливо чітко розуміти та впливати на всі ці три категорії факторів, а саме чітко і вміло виділити цільових споживачів, визначити конкурентів та сформувані цілі та стратегії компанії.

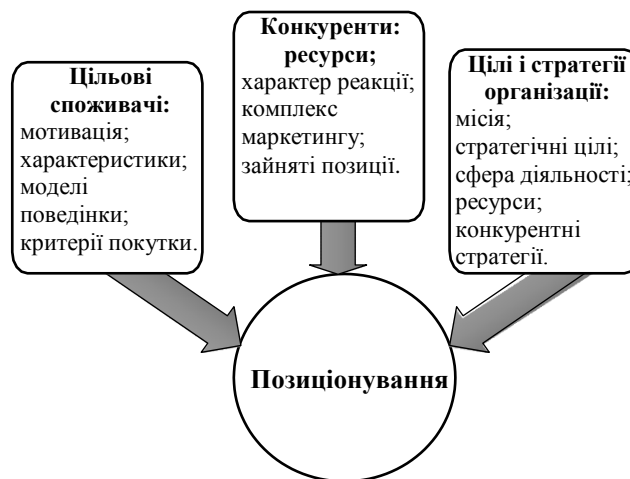

Рис. 2. Фактори впливу на процес позиціонування [14, с.21]

Врахування наведених факторів є обов'язковим при розробці ефективної стратегії позиціонування, оскільки, на наш погляд, правильне позиціонування має на меті створити не просто відому марку, а й таку, що займає особливе місце у свідомості споживачів та істотно відрізняється від товарів-аналогів. Це дозволяє зменшити цінову еластичність за рахунок зниження чутливості споживача до ціни, і, відповідно, підняти ціну на товар, покращуючи таким чином рентабельність [20].

Позиціонування, перш за все, відбувається у свідомості споживача, тому важливо не те, що фірма говорить про свій товар, а що говорить про нього споживач. Основним принципом позиціонування є не створення чогось абсолютно нового і відмінного від інших, а використання уже наявних зв'язків, вмиле маніпулювання тими образами, що обрав для себе споживач.

Висновки. На сьогоднішній день, незважаючи на зростаючий інтерес до проблеми позиціонування з боку теоретиків та практиків маркетингу, ще й досі залишаються не систематизованими основні підходи до вибору та реалізації стратегій позиціонування, відсутній єдиний підхід до їхньої класифікації

Узагальнюючи існуючі визначення до терміну позиціонування, було запропоновано такий: позиціонування - це маркетингова діяльність спрямована на завоювання певного місця на ринку та такого місця в свідомості споживачів, що б відрізняло його серед товарів аналогів за допомогою ідентифікації споживчих та конкурентних переваг товару.

Основним завданням позиціонування є створення міцного та успішного бренду товару, який зумів би зайняти вигідну позицію у свідомості покупців.

Основна мета стратегії позиціонування полягає в тому, щоб виробити прихильність споживача до товару фірми через визначення позитивних відмінностей цього товару від товарів конкурентів.

Література

1. Федорченко А., Ярошенко І. Актуальність використання технологій брендингу на горілчаному ринку України. *Маркетинг в Україні*. 2005. №1. С. 26-31.
2. Армстронг Т., Котлер Ф. *Маркетинг: навчальний посібник, Загальний курс, 5-те видання.: пер. з англ. М.: Видавничий дім «Вільямс», 2001. 608 с.*
3. Яненко М. *Торговельні марки в товарній політиці фірми. СПб.: Питер, 2005. 240 с.*

4. Bitner J. and Booms B. Marketing strategies and organizational structures for service firms. *Marketing, American Marketing Association / Donnelly J. and George W. Chicago, 1981. 365 p.*
5. Доель Питер. Маркетинг-менеджмент и стратегия. Пер. с англ. С. Жильцова. 3-е издание. СПб.: Питер, 2002. 544 с.,
6. Зозульов О.В., Писаренко Н.Л. Ринкове позиціонування: з чого починається створення успішних брендів. К.: Знання-Прес, 2004. 199с.
7. Куденко Н.В. Стратегічний маркетинг: навч. посібник. Вид. 2-ге, без змін. К.: КНЕУ, 2006. 152 с.
8. Бардина О. Маркетинг, основанный на ценностях: новая надежда? *Маркетинг и реклама. 2006. № 12. С. 22-26.*
9. Войчак А.В. Камишніков Ф.В. Конкурентні переваги: сутність та класифікація. *Маркетинг в Україні. 2005. № 2. С. 50-53.*
10. Войчак А. В. *Маркетинговий менеджмент: підручник. К.: КНЕУ, 1998. 268 с.*
11. Келлер К.Л. *Стратегический бренд-менеджмент: создание, оценка и управление марочным капиталом. 2-е изд. Пер. с англ. М.: Издательский дом "Вильямс", 2005. 704 с.*
12. Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Д., Вонг В. *Основы маркетинга. Пер. с англ. 2-е европ. изд. М.; СПб.; К.: Издательский дом "Вильямс", 2006. 944 с.*
13. Зозульов О.В. Аналіз ставлення споживачів до торговельної марки: огляд сучасних теорій і підходів. *Маркетинг в Україні. 2002. № 1. С. 4-8.*
14. Зозульов О. Стратегія ринкового позиціонування товару на споживчому ринку. *Економіка України. № 10. 2006. С. 43-48*
15. Ансофф И. *Стратегическое управление: пер. с англ. М.: Экономика, 1989. 519 с.*
16. Головкина Н. В. *Персоналізація маркетингових комунікацій: новий стратегічний простір. Маркетинг в Україні. 2008 № 2. с. 27-34*
17. Дей Дж. *Стратегический маркетинг. М.: ЭКСМО-Прес, 2002. 215 с.*
18. Капустіна Т.А. *Маркетингова стратегія як один із напрямів стратегічного менеджменту підприємства. Менеджмент соціокультурної діяльності: стан та перспективи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Луганськ, 22-23 лютого 2012 р.). Луганськ: ЛДФКІМ, 2012. Т.1. С. 66-73.*
19. Марченко В.Н. *Маркетинговая стратегия управления товарной маркой. Вісник донецького університету. Сер. В: Економіка і право. 2002, № 2/2. С. 138-144.*
20. Золотова Л. *Товарний знак – атрибут конкурентного економічного середовища. Інтелектуальна власність. 2002. № 1. С. 13-14.*
- References**
1. Fedorchenko A., Jaroshenko I. *Актуаліст' використання технологій брендінгу на горішчаному ринку України. Маркетинг в Україні. 2005. №1. С. 26-31.*
2. Armstrong G., Kotler F. *Marketing: navchalnyj posibnyk. Zagal'nyj kurs, 5-te vydannja.: per. z angl. M.: Vydavnyctvyj dim «Vil'jams», 2001. 608 s.*
3. Janenko M. *Torgovnye marky v tovarnoj polytuce fyrtmy. SPb.: Pyter, 2005. 240 s.*
4. Bitner J. and Booms B. *Marketing strategies and organizational structures for service firms. Marketing, American Marketing Association / Donnelly J. and George W. Chicago, 1981. 365 r.*
5. Doel' Pyter. *Marketing-menedzhment y strategyy. Per. s angl. S. Zhyl'cova. 3-e yzdanuye. SPb.: Pyter, 2002. 544 s.,*
6. Zozulov O.V., Pysarenko N.L. *Rynkove pozycionuvannya: z chogo pochynajet'sja stvorennja uspishnyh brendiv. K.: Znannya-Pris, 2004. 199s.*
7. Kudenko N.V. *Strategichnyj marketing: navch. posibnyk. Vyd. 2-ge, bez zmin. K.: KNEU, 2006. 152 s.*
8. Bardyna O. *Marketing, osnovannyj na cennostjaf: novaja nadezhda? Marketing y reklama. 2006. № 12. S. 22-26.*
9. Vojchak A.V. *Kamysnikov R.V. Konkurentni perevagy: sutnist' ta klasifikacija. Marketing v Ukraini. 2005. № 2. S. 50-53.*
10. Vojchak A. V. *Marketingovij menedzhment: pidruchnyk. K.: KNEU, 1998. 268 s.*
11. Keller K.L. *Strategicheskyj brend-menedzhment: sozdanye, ocenka y upravlenye marochnym kapitalom. 2-e yzd. Per. s angl. M.: Yzdatel'skyy dom "Vyl'jams", 2005. 704 s.*
12. Kotler F., Armstrong G., Sonders D., Vong V. *Osnovy marketinga. Per. s angl. 2-e evrop. yzd. M.; SPb.; K.: Yzdatel'skyy dom „Vyl'jams”, 2006. 944 s.*
13. Zozulov O.V. *Analiz stavlenija spozhyvachiv do torgovelnioj marry: oglyad suchasnyh teorij y pidhodiv. Marketing v Ukraini. 2002. №1. S. 4 – 8.*
14. Zozulov O. *Strategii' rynkovogo pozycionuvannya tovaru na spozhyvchomu rynku. Ekonomika Ukrainy. №10. 2006. S. 43-48*
15. Ansoff Y. *Strategicheskoe upravlenye: per. s angl. M.: Ekonomyka, 1989. 519 s.*
16. Golovkina N.V. *Personalizacija marketingovyh komunikacij: novyj strategichnyj prostir. Marketing v Ukraini. 2008 № 2. s. 27-34*
17. Dej Dzh. *Strategicheskyj marketing. M.: EKSMO-Pris, 2002. 215 s.*
18. Kapustina T. A. *Marketingova strategija jak odyz iz naprjamiv strategichnogo menedzhmentu pidpryjemstva. Menedzhment sociokul'turnoi' dijal'nosti: stan ta perspektyvy: zbirnyk materialiv Vseukraїns'koї naukovo-praktychnij konferencii' (Lugans'k, 22-23 hutoho 2012 r.). Lugans'k: LDFKIM, 2012. T.1. S. 66-73.*
19. Marchenko V.N. *Marketingovaja strategija upravlenija tovarnoj markoj. Visnyk doneckogo universytetu. Ser. V: Ekonomika i pravo. 2002, № 2/2. S. 138 – 144.*
20. Zolotova L. *Tovarnyj znak – atribut konkurentnogo ekonomichnogo seredovyshha. Intelektual'na vlasnist'. 2002. № 1. S. 13-14.*

Mazur V.S.,

PhD in Economics, Associate Professor Department of International Tourism and Hotel Business
Ternopil National Economic University, mazur_volodymyr@ukr.net

Mazur N.S.,

lecturer of the department of International Economic Relations Ternopil National Economic University,
natamazur82@gmail.com

Ukraine, Ternopil

STRATEGY OF POSITIONING – FOCUS TOOL OF TARGET CONSUMER

The article deals with the main approaches to the choice and realization of positioning of the consequences after its implementation. The process of product positioning, brands and enterprises has been evaluated. The positions and concepts of founders of market positioning, different approaches and determination of this process as a system have been analyzed. The classification of the strategy of positioning by some characteristics of consumer market, which allow increasing competitive positions of a company has been made. The bases of marketing strategy at modern market and its forming under the influence of internal reserves of an enterprise and the state of outdoor environment have been developed.

Key words: market positioning, consumer consciousness, prospective customer, strategy of positioning, classification, level of product positioning, marketing strategy, competitors, target consumer.

Editor-in-Chief	M.A. Zhurba
Deputy Editor-in-Chief:	I.O. Kuzmichenko E.B. Talishinski E.V. Starichenko
Mainhandling Editor	Yu.V. Kravchenko
Proofreader	E.V. Starichenko
Designer	T.H. Aldakimova
Makeup	E.V. Starichenko

Journal Editorial Staff Contact Information.

**Post Address: 92600 Ukraine, Svatove,
106 Zoriana Str. Sobornist
Journal «Virtus» Editorial Staff,
tel.: +38 (050) 227 30 03,
e-mail: virtustoday@gmail.com
website: <http://www.virtus.conference-ukraine.com.ua>**

**Center of Modern Pedagogy «Learning Without Borders»
Post Address: 7275, boul. Langelier, CP88022 Montreal, QC, H1S 3G9, CANADA
e-mail: info@pedagogiemoderne.com
website: <http://www.pedagogiemoderne.com>**

**Signed for printing 30.01.2019.
Format 60×84 1/8. Paper offset. Font Times.
Offset printing. Conventional printed sheet 36,2 Publisher's sheet-copy 36,2
Circulation 500 copies. Order 3031.**

**Printed PE Shpak V. B.
The certificate on the state registration B02 No. 924434 from 11.12.2006
Ternopil, Prosvity St. 6.
phone 8 097 99 38 299
E-mail: tooums@ukr.net**
